Verbényi István–Arató Miklós Orbán (szerk.)
Liturgikus Lexikon

Mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a http://www.ppek.hu internetes címet.

Impresszum

Verbényi István–Arató Miklós Orbán (szerk.)
Liturgikus Lexikon

Szerzők
AM Dr. Arató Miklós Orbán, ciszterci házfőnök, Pécs
BB Dr. Barsi Balázs, OFM, főiskolai tanár, Sümeg
BGY Béres György, Wien
BL †Bíró Lucián, OSB
BP Dr. Bohus Péter, plébános, főiskolai tanár, a veszprémi egyházmegye zeneigazgatója, Nemesvámos
FÁ Füzes Ádám, Esztergom-Budapest főegyházmegye papja, a Pontificio Instituto Liturgico hallgatója, Róma
OL Dr. Orosz L. Athanáz, Dámóc
OM Oláh Miklós, szemináriumi rektor, Nyíregyháza
TL Tardy László, karnagy, az Országos Magyar Cecília Egyesület társelnöke, Budapest
VI Dr. Verbényi István, plébános, főiskolai tanár, az Országos Liturgikus Tanács tagja, Budapest

Lektorálta
Dr. Sólymos Szilveszter O. S. B – római liturgia
Oláh Miklós – görög katolikus liturgia
Lukin László – egyházzene
Dr. Kelecsényi Gábor és Dr. Kerekes Károly O. Cist. nyelvi lektor

Rajzok
Simon András és Timkó Imre

Fotók
Takách Ágnes

Borítóterv
Gregor László

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv 2., bővített kiadásának elektronikus változata. A könyv 2001-ben jelent meg a Szent István Társulat és a Kairosz gondozásában az ISBN 963 361 255 1 azonosítóval. Az elektronikus változat Verbényi István engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni.
Minden más jog a szerzőké.

Tartalomjegyzék

Impresszum ... 2
Tartalomjegyzék ... 3
Előszó ... 19
Bevezető ... 20
Bevezető a 2. kiadáshoz ... 22
Útmutatás a Liturgikus Lexikon használatához ... 23
A liturgikus könyvek latin és magyar nyelvű kiadásai ... 24
A II. Vatikáni Zsinat után használt latin liturgikus szakkifejezések magyar fordítása ... 27
Rövidítések ... 34
A Liturgikus Lexikonban idézett szentírási helyek rövidítése ... 37
Szócikkek ... 41
– A – ... 41
abacus ... 41
A, B, C év ... 42
àcapella ... 43
adományok előkészítése ... 44
adoráció ... 45
Ádvent ... 46
agapé ... 47
agenda ... 48
Agnus Dei ... 49
áhítatgyakorlat ... 50
akathiszt ... 51
akklamáció ... 52
akolítus ... 53
alapítványi mise ... 54
alba ... 55
áldás a mise végén ... 56
áldás ... 57
Áldások könyve ... 58
áldozás ... 59
áldozási ének ... 60
áldozat ... 61
Áldozócsütörtök ... 62
áldoztató ... 63
áldoztatórács ... 64
áldoztatótál, -edény ... 65
áldoztatótálca ... 66
alfa és ómega ... 67
alkalmazkodás ... 68
alkalmi misék ... 69
alleluja ... 70
alszerpap ... 71
általános feloldozás ... 72
altare privilegiatum ... 73
altemplom ... 74

ambó ... 75
ambrozián rítus ... 76
ámen ... 77
anafóra ... 78
anamnézisz ... 79
András Szt. ... 80
Angelus ... 81
angyal ... 82
Angyali üdvözlet ... 83
Angyali üdvözlet ünnepe ... 84
angyalok ünnepei ... 85
anticipálás ... 86
antifóna ... 87
antimenzion ... 88
antipendium ... 89
Antiphonale, Antiphonarium ... 90
anyaegyház ... 91
anyakönyv ... 92
apát, apátnő ... 93
apát, apátnő benedikálása ... 94
apátság ... 95
apostoli áldás ... 96
apostoli hitvallás ... 97
apostolok ünnepei ... 98
apszis ... 100
aranymise ... 101
Aranyszájú Szt. János liturgiája ... 102
asszisztencia ... 103
asztalka ... 104
aszteriszkusz ... 105
avatás ... 106
Az Úr legyen veletek! ... 107
– B – ... 108
balázsáldás ... 108
balázsolás ... 109
baldachin ... 110
baptisztérium ... 111
Bárány ... 112
Barnabás Szt. ... 113
Bazil liturgia ... 114
bazilika ... 115
beavató szentségek ... 117
befejezés ... 118
Befejező imaóra ... 119
befogadás ... 120
beiktatás ... 121
békecsók ... 122
bemártás ... 123
bemenet ... 124
Benedek, Szt. ... 125

Benedictus ... 126
beöltözés ... 127
bérmálás szentsége ... 128
betegáldoztató pyxis ... 129
betegek kenete ... 130
betlehem ... 131
bevonulás ... 132
bevonulási ének ... 133
Biblia ... 134
binálás ... 135
birétum ... 136
bizánci rítus ... 137
bizánci ének lejegyzése ... 138
boldoggá avatás ... 139
Boruljunk térdre! ... 140
böjt ... 141
Breviárium ... 142
búcsú ... 143
burza ... 144
Búzaszentelő ... 145
bűnbánati cselekmény ... 146
bűnbocsánat szentsége ... 147
– C – ... 149
Caeremoniale episcoporum ... 149
Ceciliánus mozgalom ... 150
celebráns ... 151
ceremonárius ... 152
ceroferarius ... 153
Chrizosztom-liturgia ... 154
cibórium ... 155
cingulum ... 157
Completorium ... 158
Corpus ... 159
Credo ... 160
– Cs – ... 161
csend ... 161
csengő ... 162
csók, liturgikus ... 163
– D – ... 164
dalmatika ... 164
diakonikon ... 165
diakónus ... 166
diakónusszentelés ... 167
Dicsőség ... 168
diptichon ... 169
direktórium ... 170
Dominus vobiscum! ... 171
doxológia ... 172
– E – ... 173
egybeesés ... 173

egyetemes könyörgések ... 174
Egyház ... 175
egyházi év ... 176
egyházi rend szentsége ... 177
egyházkelő ... 178
ekténia ... 179
elbocsátás ... 180
elégtétel ... 181
előcsarnok ... 182
előénekes ... 183
előesti mise ... 184
előimádkozó ... 185
előkészületi oltár ... 186
élők szentségei ... 187
előszenteltek liturgiája ... 188
első (I.), második (II.) év ... 189
elsőáldozás ... 190
embolizmus ... 191
emléknap ... 192
ének ... 193
énekes mise, „nagymise” ... 194
Epifánia ... 195
epiklézisz ... 196
ereklye ... 197
erős fogadás ... 198
érsek ... 199
eskü ... 200
esküvő ... 201
esti ima ... 202
Eukarisztia ... 203
Eukarisztia őrzési helye ... 204
eukarisztikus ima ... 205
evangélium ... 210
Evangéliumos könyv ... 211
évforduló ... 212
évnegyedes idők ... 213
exorcizmus ... 214
Exsultet ... 215
ezüstmise ... 216
– F – ... 217
faldisztórium ... 217
Fájdalmas Szűzanya ... 218
Fehérvasárnap ... 219
Fekete vasárnap ... 220
felajánlás ... 221
felajánlási asztalka ... 222
feloldozás ... 223
felolvasó ... 224
felszólítás ... 225
feltámadás ... 226

Feltámadás útja ... 227
feltételes kiszolgáltatás ... 228
felvétel ... 229
ferula ... 230
feszület ... 231
filia ... 232
Flectamus genua ... 233
fogadalom ... 234
fogadás ... 235
főcelebráns ... 236
főpapi jelvények ... 237
főünnep ... 239
Fülöp Szt. ... 240
füstölő ... 241
– G – ... 242
galamb ... 242
gallikán rítus ... 243
Gergely-mise ... 244
Gergely-naptár ... 245
Gloria ... 246
görög katolikus egyház ... 247
graduale ... 248
gregorián ének ... 249
gremiale ... 251
gyászmisék ... 252
gyémántmise ... 253
gyermekek ... 254
gyertya ... 255
Gyertyaszentelő Boldogasszony ... 256
gyertyatartó ... 257
gyertyavivő ... 258
gyónás ... 259
gyóntatószék ... 260
gyülekezet ... 261
Gyümölcsoltó Boldogasszony ... 262
gyűrű ... 263
– H – ... 264
hajnali mise ... 264
hajó ... 265
haldoklók ellátása ... 266
Halottak napja ... 267
halotthamvasztás ... 268
Hamvazószerda ... 269
hangjegyek ... 270
hangnemek ... 271
hangszer ... 272
harang ... 273
harangozás ... 274
házasság szentsége ... 275
helyi ordinárius ... 277

himnusz ... 278
hitvallás ... 280
hitvalló ... 281
hivatalos kiadás ... 282
homília ... 283
hónapokhoz kötődő áhítatgyakorlatok ... 284
hozsanna ... 285
hramota ... 286
húshagyókedd ... 287
hústilalom ... 288
Húsvét ... 289
húsvéti áldozás ... 291
húsvéti gyertya ... 292
húsvéti gyertyatartó ... 293
húsvéti idő ... 294
húsvéti misztérium ... 295
húsvéti örömének ... 296
Húsvéti Szent Háromnap ... 297
húsvéti ünnepkör ... 301
– I – ... 302
igehirdetés ... 302
igeliturgia ... 303
ikonográfia ... 304
ikonosztázion ... 305
ima, imádság ... 306
imádás ... 307
Imádságra hívás ... 308
imazsámoly ... 309
incenzálás ... 310
inkulturáció ... 311
insignia ... 313
intenció ... 314
Invitatorium ... 315
Isten ... 316
Isten népe ... 317
Istenszülő ünnepei ... 318
istentisztelet ... 319
istentisztelet pap távollétében ... 320
Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció ... 321
István, Szt. (diakónus) ünnepe ... 322
István, Szt. (király) főünnepe ... 323
Ite, missa est ... 324
– J – ... 325
Jakab, Szt. apostol ... 325
János, Szt. apostol ... 326
jegyesoktatás ... 327
jel ... 328
Jézus-ima ... 329
Jézus neve litánia ... 330
Jézus Szíve ... 331

Jézus Szíve litánia ... 332
joghatóság ... 333
jubileumi év ... 334
jubilus ... 335
Julián-naptár ... 336
– K – ... 337
kalendárium ... 337
kálvária ... 338
kancsó ... 339
kánon ... 340
kánoni birtokbavétel ... 341
kánontábla ... 342
kantikum ... 343
kántor ... 344
kántorböjt ... 345
kápolna ... 346
kappa ... 347
Karácsony ... 348
karácsonyi idő ... 349
karing ... 350
Kármelhegyi Boldogasszony ... 351
katakomba ... 352
katedra ... 353
katedrális ... 354
katekumen ... 355
katekumenátus ... 356
kegyhely, kegytemplom, kegykép, kegyszobor ... 357
kehely ... 358
kehelykendő ... 359
keleti rítusok ... 360
kenyér ... 362
kenyértörés ... 363
kép ... 364
kereszt ... 365
keresztelési gyertya ... 366
keresztelési ruha ... 367
Keresztelő Szt. János ... 368
keresztény ... 369
kereszthódolat ... 370
Keresztjáró napok ... 371
keresztjelek ... 372
keresztkút, keresztelőkút ... 375
keresztnév ... 376
keresztség ... 377
keresztszülő ... 379
keresztút ... 380
keresztvetés ... 381
keresztvízszentelés ... 382
kétszeri áldozás ... 383
két szín alatt való áldoztatás ... 384

kézbeáldoztatás ... 385
kezdőének ... 386
kézfeltétel, kézrátétel ... 387
kézmosás ... 388
kéztörlő kendő ... 389
kiengesztelődés szentsége ... 390
kihirdetés ... 391
kilenced ... 392
Kisasszony napja ... 393
Kisboldogasszony ... 394
kisebb rendek ... 395
kommentátor ... 396
Kompletórium ... 397
koncelebráció ... 398
konklúzió ... 400
konopeum ... 401
konták, kondák ... 402
konventmise ... 403
korális ruha ... 404
korona ... 405
korporále ... 406
Korpusz ... 407
kórus ... 408
könyörgés ... 409
könyörgő napok ... 410
körmenet ... 411
köszöntés ... 412
kötelező ünnep ... 413
közbenjáró imák ... 414
köznapok ... 415
közös misék ... 416
kreativitás ... 417
kredencia ... 418
kripta ... 419
Krisztus ... 420
Krisztus jelenléte ... 421
Krisztus király ünnepe ... 422
krizma ... 423
krizmaszentelési mise ... 424
kukulla ... 425
kultusz ... 426
Kyrie ... 427
– L – ... 428
laikus ... 428
lábmosás ... 429
Lateráni bazilika fölszentelésének évfordulója ... 430
Latin nyelv a liturgiában ... 431
Laudes ... 432
lektor ... 433
lélekajánlás ... 434

Lélekhívás ... 435
leöntés ... 436
lépcsőima ... 437
litánia ... 438
litia ... 439
liturgia ... 440
liturgia az Egyházi Törvénykönyvben ... 441
liturgia a Katolikus Egyház Katekizmusában ... 443
liturgia és a család ... 445
liturgika ... 446
liturgikus cselekmény szépsége ... 447
liturgikus ének ... 448
liturgikus év ... 449
Liturgikus konstitúció ... 451
liturgikus könyvek (keleten) ... 452
liturgikus könyvek (nyugaton) ... 453
liturgikus lelkiélet ... 454
liturgikus mozgalom ... 455
liturgikus mozgalom Magyarországon ... 456
liturgikus nevelés ... 457
liturgikus nyelvek ... 458
liturgikus öltözet ... 459
liturgikus reform ... 463
liturgikus szerek ... 466
liturgikus színek ... 467
liturgikus térrendezés ... 468
lucernárium ... 471
Lukács, Szt. ... 472
– M – ... 473
Magnificat ... 473
Magyar Egyházzenei Társaság (MET) ... 474
magyar gregoriánum ... 475
A magyar naptárral bővített általános római naptár ... 476
manipulus ... 488
mantelletta ... 489
Maran atha vagy Marana tha ... 490
Mária-antifónák ... 491
Mária-ünnepek ... 492
Márk, Szt. ... 494
mártír ... 495
Martyrologium ... 496
Máté, Szt. ... 497
Matutinum ... 498
Mátyás, Szt. ... 499
Mediator Dei ... 500
megemlékezés élőkről és holtakról ... 501
megkeresztelt felvétele az Egyház teljes közösségébe ... 502
megtérés ... 503
mellékoltár ... 504
mellkereszt ... 505

memento ... 506
memoria ... 507
Mennybemenetel ünnepe ... 508
metánia ... 509
metropolita ... 510
Miatyánk – Mi Atyánk ... 511
Mindenszentek ünnepe ... 512
ministráns ... 513
ministránsruha ... 514
mirováláS ... 515
mise ... 516
„mise” a zeneművészetben ... 519
miseformák ... 520
miseing ... 521
misekönyv ... 522
misekönyvtartó ... 523
miseruha ... 524
misestipendium ... 525
miseszándék ... 526
misézés ideje ... 527
missale ... 528
misztérium ... 529
mocétum, mocetta ... 530
mozarab rítus ... 531
– N – ... 532
Nagyboldogasszony ... 532
nagyböjt (a keleti egyházban) ... 533
nagyböjt (a nyugati egyházban) ... 534
Nagycsütörtök ... 535
nagyhét ... 536
Nagypéntek ... 537
Nagyszombat ... 538
Napközi imaóra ... 539
naptár ... 540
nászmise ... 541
negyvenórás szentségimádás ... 542
népnyelv ... 543
népének ... 544
neumák ... 545
Nunc dimittis ... 547
– Ny – ... 548
Nyolcad ... 548
nyugati rítusok ... 549
– O – ... 550
Ó-antifónák ... 550
offertórium ... 551
officium ... 552
oktáva ... 553
olaj ... 554
olajszelencék ... 555

olajszentelés ... 556
oltár ... 557
oltárcsók ... 559
oltárépítmény ... 560
oltárfelszerelés ... 562
oltárfosztás ... 564
Oltáriszentség ... 565
oltárkő ... 566
oltárszentelés ... 567
oltárterítő ... 568
Olvasmány ... 569
Olvasmányok könyve ... 570
olvasóállvány ... 571
oratio, oráció ... 572
oratórium ... 573
ordinarium ... 574
ordinárius ... 575
oremus ... 576
orgona ... 577
orgonista ... 578
ornátus ... 579
Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács ... 580
Országos Liturgikus Tanács ... 581
ostiarius ... 582
ostya ... 583
ószláv nyelv ... 584
– Ö – ... 585
ökumenizmus liturgikus vonatkozásai ... 585
ördögűzés ... 589
örökmécs ... 590
– P – ... 591
pacifikále ... 591
palást ... 592
palla ... 593
pallium ... 594
Pál Szt. apostol ... 595
pálmaszentelés ... 596
panaszének ... 597
pap ... 598
pápa ... 599
Pápai Liturgikus Intézet ... 600
papi szék ... 601
papi térség ... 602
pap nélküli istentisztelet ... 603
papszentelés ... 604
paraklisz ... 605
paraliturgia ... 606
paramentum ... 607
parancsolt ünnep ... 608
parasztáz ... 609

paróchus ... 610
passió ... 611
pasztofórium ... 612
pásztorbot ... 613
paténa ... 614
Pater noster ... 615
pátriárka ... 616
pectorale ... 617
péntek ... 618
Pentékoszté ... 619
perikópa ... 620
persely ... 621
Péter és Pál, Szt. apostolok ünnepe ... 622
pileolus ... 623
plascsenyica ... 624
plébánia, paróchia ... 625
plébániatemplom ... 626
plébános ... 627
pluviále ... 628
polifónia ... 629
Pontifex Romanus ... 630
Pontificale ... 631
pontifikál ... 632
pontifikália ... 633
Praeorator ... 634
prefáció ... 635
prelátus ... 636
preszbitérium ... 637
Prima ... 638
proprium ... 639
proszfóra ... 640
proszkomídia ... 641
prothészisz ... 642
pszallista ... 643
purifikatórium ... 644
purifikálás ... 645
Pünkösd ... 646
püspök ... 647
püspöki konferencia ... 648
püspöki trón ... 649
püspöksüveg ... 650
püspökszentelés ... 651
pyxis ... 652
– Q – ... 653
Quadragesima ... 653
– R– ... 654
Reggeli dicséret ... 654
Requiem ... 655
responzórium ... 656
retábulum ... 657

reverenda ... 658
rituális misék ... 660
rítus ... 661
Rítus Kongregáció ... 662
rochettum ... 663
római rítus ... 664
Rorate ... 665
rózsafüzér ... 666
rubrika ... 667
– S – ... 668
Sacramentarium ... 668
Salve Regina ... 669
Sanctus ... 670
schola ... 671
segédkezők ... 672
sekrestye ... 673
sequentia ... 674
Simon és Júdás Szt. ... 675
sírkőáldás ... 676
stáció ... 677
stallum ... 678
stipendium ... 679
stóla ... 680
suffraganeus ... 681
– Sz – ... 682
szakrális művészet ... 682
szakrárium ... 684
székesegyház ... 685
szekvencia ... 686
szentáldozás ... 687
szentek tisztelete és ünnepeik ... 688
szentelmények ... 690
szenteltvíz ... 692
szenteltvízhintés ... 693
szenteltvízhintő ... 694
szenteltvíztartó ... 695
szentély ... 696
szentélykorlát ... 697
szentév ... 698
Szentírás és liturgia ... 699
szentlecke ... 700
Szentlélek, Lélek ... 701
szentmiseáldozat ... 702
Szent Liturgia ... 703
szentolvasó ... 706
szentségek ... 708
szentségház ... 709
Szentségkitétel ... 710
szentségmutató ... 711
szentségtartó ... 712

szentsír ... 713
szentté avatás ... 714
Szeplőtelen Fogantatás ... 715
szerzetestemplomok ... 716
szimbolikus betűjelek ... 717
szimbólum ... 719
szkóla ... 722
szobor ... 723
szószék ... 724
sztichira ... 725
szubdiakónus ... 726
szuffragáneus ... 727
– T– ... 728
tabernákulum ... 728
taláris ... 729
Tamás, Szt. ... 730
Tantum ergo ... 731
technikai eszközök ... 732
Te Deum ... 733
temetés ... 734
temető ... 736
templom ... 737
templom címe ... 739
templomi padok és székek ... 740
templomszentelés ... 741
templomtorony ... 742
Teofánia és Epifánia ... 743
terménybetakarítási hálaadás ... 744
testtartás ... 745
tevékeny részvétel ... 746
tiara ... 747
tonika ... 748
tónus ... 749
tömegkommunikációs eszközök ... 750
tömjénezés ... 751
traktus ... 752
triduum ... 753
trónus ... 754
tropár ... 755
trópus ... 756
tumba ... 757
tunika ... 758
turifer ... 759
– U – ... 760
újjászületés ... 760
újmise ... 761
újonnan kereszteltek ... 762
Úr ... 763
Úrangyala ... 764
úrfelmutatás ... 765

Úr imája ... 766
úrkoporsó ... 767
úrmutató ... 768
Úrnapja ... 769
Úr ünnepei (Keleten) ... 770
Úr ünnepei (Nyugaton) ... 771
Úr vacsorája ... 772
utolsó vacsora ... 773
Útravaló, Szent ... 774
utrenye ... 775
– Ü – ... 776
üdvösség ... 776
üdvösség története ... 777
Üdvözlégy, Mária ... 778
ünnepek ... 779
Ünnepek és kiemelt köznapok rangsora (a nyugati egyházban) ... 781
ünnepkör ... 782
ünneplés ... 783
– V – ... 784
vágykeresztség ... 784
válaszos zsoltár ... 785
vállkendő ... 786
vasárnap ... 787
Vecsernye ... 788
vélum ... 789
Veni Sancte ... 790
vérkeresztség ... 791
vers ... 792
vértanúk tisztelete ... 793
Vesperás ... 794
vigília ... 795
világi lelkipásztori kisegítők ... 796
világnapok ... 797
Virágvasárnap ... 798
viselkedési szabályok ... 799
víz ... 801
Vízkereszt ... 802
vízszentelés ... 803
votívmise ... 804
Vulgáta ... 805
– Z – ... 806
zarándoklat ... 806
zászló ... 807
zene ... 808
– Zs – ... 809
zsolozsma ... 809
zsoltár ... 812
zsoltáréneklés ... 813
Névmutató ... 814
Helymutató ... 824

Nem liturgikus fogalmak magyarázata 827
Felhasznált irodalom 829
Szerzők 846

Előszó

Huszönöt éve, 1963. december 4-én látott napvilágot a II. Vatikáni Egyetemes Zsinat *„Sacrosanctum Concilium”* kezdetű Liturgikus konstitúciója. Ebben az első és egyik legfontosabb zsinati okmányban olvassuk: „A liturgia az a csúcs, amelyre az Egyház tevékenysége irányul; ugyanakkor az a forrás is, amelyből minden ereje fakad” (Lk 10).

A liturgia szerepének ezt az egyértelmű értékelését nagyhorderejű gyakorlati intézkedések követték. Az Egyház az eddigi latin nyelv helyett tág teret biztosított a liturgiában a népnyelv használatának. Nagy változások történtek az egyes liturgikus cselekmények szertartásrendjében is. Nem is szólva arról, hogy a zsinat óta az Egyház új és egészen sajátos magatartást kíván az istentiszteletek résztvevőitől. A Liturgikus konstitúció 14. pontja így ír erről: „…A híveket neveljék rá a liturgikus ünneplésben való tudatos, tevékeny és teljes részvételre. Ezt követeli magának a liturgiának a természete: a keresztségből származó joga és kötelezettsége ez a krisztusi népnek, amely *„választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, tulajdonul kiválasztott nép*” (1Pét 2,9; vö. 2,4–5).

Ez a fontos követelmény természetesen csak akkor valósulhat meg, ha az Egyház felelős vezetői mindent megtesznek a liturgia résztvevőinek, a papoknak és a híveknek folytonos tanítására és nevelésére. Csak így remélhető ugyanis, hogy mindnyájan egyre inkább elsajátítjuk a legfontosabb liturgikus ismereteket, és egyúttal áthat bennünket az új liturgia igazi szelleme.

Szívből reméljük, hogy egyéb más segédeszköz mellett a jelen Liturgikus Lexikon nagymértékben hozzájárul majd liturgikus műveltségünk gyarapításához.

Ebben a reményben ajánlom ezt a régóta esedékes kiadványt a lelkipásztorkodó papságnak, a papnövendékeknek, a teológiai tanfolyamok hallgatóinak, a tudatos keresztény életre törekvő világi hívőknek és minden érdeklődőnek is.

Szombathely, 1988. december 25.

Konkoly István
szombathelyi megyéspüspök,
az Országos Liturgikus Tanács elnöke

Bevezető

TÖBB MINT ÖTVEN ÉVE jelent meg magyar Liturgikus Lexikon, legutoljára Kühár Flóris és Radó Polikárp bencés atyák szerkesztésében (Komárom, 1933). A II. Vatikáni Egyetemes Zsinat liturgikus reformja szükségessé tette, hogy elsősorban a gyakorlati szempontokat figyelembe véve, új szerkesztésben készítsünk el egy olyan Liturgikus Lexikont, amely a felmerülő mindennapi kérdésekben kíván eligazítást adni. Az egyes kifejezések görög, latin, esetleg héber vagy arám eredetére rámutat, de nem kíván a csaknem kétezeréves liturgikus fejlődés gazdag részleteivel foglalkozni. Sokkal inkább az a célja, hogy a liturgikus reform szellemében világos fogalmi meghatározásokat adjon, és a 25 év alatt megjelent szertartáskönyvek és liturgikus instrukciók, valamint az új Egyházi Törvénykönyv (Róma, 1983; Budapest, 1985) alapján útmutatást és tájékoztatást nyújtson a papságnak, azoknak a világiaknak, akik bármely feladat ellátásával szerepüknek megfelelően tevékeny végzői a liturgiának és ugyanakkor mindenkinek, akit érdekel a katolikus egyház liturgiája.

Lexikonunk a Magyarországon döntő többségű római (latin) szertartású katolikus egyház gyakorlatára volt figyelemmel, de bőven ismertetjük a Római Szentszékkel egységben élő görög katolikus testvéreink szertartásait is. Az ökumené jegyében többször kitérünk a római egyházzal egységet nem tartó keleti egyházak rítusaira is.

Lexikonunkban több helyütt eltérünk az MTA „A magyar helyesírás szabályai” (Bp., 1988.) előírásaitól. Így pl. tudatosan mindig nagybetűvel írjuk az egyházi ünnepek és szent napok neveit: pl. Szent Család ünnepe, Virágvasárnap, Halottak napja stb. Hasonlóképpen nagybetűvel kezdjük a három isteni személyre vonatkozó elnevezéseket: Isten, Szentháromság, Isten Bárányа, Bárány (ha az Jézusra vonatkozik), Eukarisztia, Oltáriszentség, Szentség (ha ez az Eukarisztiát jelöli), Ige (ha ez a második isteni személy megnevezése) stb. Nagybetűvel írjuk az Egyház nevét, ha minden jelző nélkül Jézus Krisztus egyetemes egyházát jelenti. De kisbetűvel a jelzős összetételekben. Nagybetűvel kezdjük az imádságok neveit, pl. Miatyánk, Üdvözlégy stb. Ugyancsak: Biblia, Szentírás, Írás, Írások (ha ezek a Biblia megnevezései); végül a zsolozsma imaóráinak és a mise ordináriumának neveit, pl. Vecsernye, Kyrie stb.

A nyugati latin egyházi személyiségek neveit magyarosan elfogadott alakjukban hozzuk, pl. Szt. Benedek, Szt. Ágoston stb., de a névmutatóban zárójelben feltüntetjük az eredeti latin nevet, pl. Benedictus, Aurelius Augustinus. A keleti egyház görög személyeinek és helységeinek nevét fonetikus átírással használjuk, pl. Khrüszosztomosz (Aranyszájú Szt. János), Nagy Szt. Baszileiosz (Vazul, Bazil). A görög nevek átírásánál következetesen Vanyó László: Az ókeresztény egyház és irodalma (Szent István Társulat, Bp., 1980.) c. művét követjük. A nyugati neveknél pedig dr. Szántó Konrád: A katolikus egyház története (Ecclesia, Bp., 1983., 1985.) művében használt írásmódot alkalmazzuk. Sok nehézséget okoz a népnyelvű liturgia bevezetése utáni, még ma is meglévő szaknyelvi bizonytalanság. A különféle katolikus kiadványok ugyanarra a fogalomra több szót és többféle írásmódot használnak, pl. eucharisztia, Eucharisztia, eukarisztia, Eukarisztia. Itt a nyelvészek meghallgatása után döntenünk kellett a legjobbnak látszó kifejezés és írásmód mellett. Mindenesetre nagyon szükségesnek tűnik olyan szószedet összeállítása, amely biztosítaná a teológiai kifejezések könyvkiadásban, folyóiratokban és katolikus sajtóban egységes írásmódját.

Munkánkban hálás köszönettel vagyunk *Bíró Lucián* bencés atyának, aki 90. életévében is lelkesedéssel és támogatásával állandóan segítette e lexikon megszületését. Köszönjük lektoraink áldozatos munkáját, akik igen sok segítséget nyújtottak gondos és részletekbe menő megjegyzéseikkel.

Mindezek ellenére kérjük olvasóinkat, hogy a rendkívül nagy és szétszórtan található anyag feldolgozásában előforduló hiányokra vagy téves adatközlésre szíveskedjenek a szerkesztők figyelmét felhívni, hogy azokat egy második kiadásban kijavíthassuk.

Budapest, 1988. december 4-én,
a Liturgikus konstitúció jóváhagyásának 25. évfordulóján

Verbényi István és *Arató Miklós Orbán*
szerkesztők

Bevezető a 2. kiadáshoz

AZ ELSŐ KIADÁS több mint tíz évvel ezelőtt jelent meg, és három év alatt elfogyott. Azóta levélben, telefonon és személyesen is sokan sürgették egy új kiadás megjelentetését. Ezen kérések teljesítésére most van lehetőségünk.

Az elmúlt tíz év nem telt el változások nélkül. Új liturgikus könyvek és dokumentumok láttak napvilágot a Liturgikus Konstitúció szellemében. Természetes tehát, hogy az új kiadás szerkesztésénél ezeket a változásokat is figyelembe vettük.

Munkatársaink ellenőrizték a szócikkeket, és szükség szerint kiigazították azokat. Új szócikkeket is bővült az új kiadás, amelyekről beszélnünk kellett. Ilyen pl. a „Liturgia a Katolikus Egyház Katekizmusában", vagy az „Inkulturáció". Ezek jelentősége az utóbbi időben megnőtt.

A fekete-fehér képmellékletet színesekre cseréltük.

A lexikon megjelenése óta az örökkévalóságba költözött Bíró Lucián bencés atya, aki az első kiadás előtt buzgón ösztönzött és bátorított bennünket, hogy a II. Vatikáni Zsinat után összeállítsuk a Zsinat szellemében készült új Liturgikus Lexikont. Ő ugyanis annak idején oroszlánrészt vállalt a Radó Polikárp és Kühár Flóris által szerkesztett Liturgikus Lexikon munkájából, amit 1933-ban Komáromban adtak ki. Ő már csak fentről segíthetett, amit biztosan meg is tett.

Az új kiadás szerkesztésébe bevontuk Füzes Ádámot, a Budapest-Esztergomi Főegyházmegye fiatal papját, aki jelenleg a római Pápai Liturgikus Intézetben készíti licencia dolgozatát.

Az új kiadás előkészítésében Arató Miklós Orbán ciszter atya nem tudott részt venni, mert közben Pécsre került, és az ottani rendi feladatok megoldása minden idejét leköti. Remélem, e kötetet forgatván, szeretettel emlékezik az előző kiadás szerkesztésének hosszú, fárasztó, de igazán örömteli, szép óráira.

Kívánom, hogy könyvünk segítségével sokan találják meg kérdéseikre a megfelelő választ, mélyebben ismerjék meg a liturgia szépségeit és szeressék meg Egyházunk legszentebb szolgálatát.

Budapest, 2000. augusztus 20-án, Szent István királyunk ünnepén

Verbényi István
szerkesztő

Útmutatás a Liturgikus Lexikon használatához

A Liturgikus Lexikon ábécés sorrendben ismerteti a liturgikus fogalmakat. A **címszavak** vastagon vannak szedve, utána zárójelben vagy az idegen eredetű szó etimológiája, vagy a magyar kifejezés latin megfelelője található. Utána következik a szócikk, a címszó magyarázata. Ha szócikkben belül előfordul a címszó, azt az ún. *tilde* „~” jel helyettesíti. Az utaló jel → azt jelenti, hogy a szócikkben használt fogalom bővebb kifejtését hol találja meg az olvasó.

Külön felhívjuk a figyelmet arra, hogy a Liturgikus Lexikonban szereplő minden *személy- és földrajzi név* adatait külön fejezetek ismertetik a lexikon végén. Ugyancsak egy fejezet magyarázza a lexikonban előforduló *nem liturgikus fogalmak* értelmét.

A szócikk végén lévő * *(csillag)* és szám arra utal, hogy az ismertetett liturgikus szertartás a római rítusban melyik liturgikus könyvben található meg a 15. oldalon lévő felsorolás számozása alapján. Ugyancsak a szócikk végén található utalás a tárggyal kapcsolatos *ábrára.*

A liturgikus könyvek latin és magyar nyelvű kiadásai

1. *Calendarium Romanum* (1969)
   magyar: *Általános szabályok a liturgikus évről és naptárról* (A miseliturgia teljes megújítása, Szent István Társulat, Budapest, 1972, 97–130. o.); (Római Misekönyv, Misekönyv I., MKPK, Budapest, 1991 [2. kiadás], 77–101. o.)

2. *Caeremoniale Episcoporum* (1984)
   magyar: nincs magyar fordítása

3. Sacra Congregatio pro Cultu Divino, *Directorium de Missis cum pueris* (1973)
   magyar: *Gyermekmisék vezérkönyve* (Bűnbocsánat és Oltáriszentség, MKPK, Budapest, 1976, 377–394. o.)

4. Officium Divinum, *Institutio Generalis Liturgiae Horarum* (in LH, vol. 1)
   magyar: *Általános rendelkezések a szent zsolozsmáról* (Magyar Kurir, 66–67 [1976–77] 1976. okt. 16–1977. jan. 29.); Szent Zsolozsma, Az Imaórák Liturgiája a római szertartás szerint (1. Kötet 11–114. o.); Zsolozsmáskönyv, Az Imaórák Liturgiája a római szertartás szerint az Olvasmányos imaóra kivételével (9–114. o.)

5. Missale Romanum, *Institutio Generalis Missalis Romani* (in MR)
   magyar: *A római misekönyv általános rendelkezései* (A miseliturgia teljes megújítása. Szent István Társulat, Budapest, 1972. 11–96. o.); (Római Misekönyv, Misekönyv I., MKPK, Budapest, 21991, 21–69. o.)

6. Pontificale Romanum, *De Institutione Lectorum et Acolytorum, de admissione inter candidatos ad Diaconatum et Presbyteratum, de sacro coelibatu amplectendo* (1972)
   magyar: *Az egyházi rend felvételére jelöltek befogadási szertartása, a lektorok felavatása, az akolitusok felavatása* [A püspök, a pap és a szerpap szentelése, OLT, Budapest, (1993) 119–128. o.]

7. Officium Divinum, *Liturgia Horarum iuxta ritum romanum* (4 vol. 1971 [1. kiadás], 1987 [2. kiadás]; 5. vol. Supplementum in preparatione)
   magyar: Szent Zsolozsma, *Az Imaórák Liturgiája a római szertartás szerint* (4 kötet, Budapest, 1991–1992); Zsolozsmáskönyv, *Az Imaórák Liturgiája a római szertartás szerint az Olvasmányos imaóra kivételével,* Budapest, (1992 [1. kiadás], 1998 [2. kiadás]); *Kis Zsolozsmáskönyv, Válogatás az Imaórák Liturgiája hivatalos kiadásából,* OLT, Budapest, (1996)

8. *Missale Romanum* (1969 [1. kiadás]; 1975 [2. kiadás]; 2000 [3. kiadás])
   magyar: *Misekönyv* (Szent István Társulat, Budapest 1969 [1. kiadás]), Betétlapok a Misekönyvhöz (1969); Római Misekönyv, *Misekönyv I.,* Szent István Társulat, Budapest, 1991 [2. kiadás]; *Misekönyv II.,* A szédesznél (papi széknél) mondandó könyörgések, Budapest, (1991 [2. kiadás])

9. Pontificale Romanum, *Ordo Benedictionis Abbatis et Abbatissae* (1970)

magyar: nyomtatásban nem jelent meg

10. Pontificale *Romanum, Ordo Benedicendi Oleum catechumenorum et infirmorum et conficiendi chrisma* (1970)
magyar: jóváhagyott kézirat (nyomtatásban nem jelent meg)

11. Rituale Romanum, *De benedictionibus* (1984)
magyar: előkészületben: *Szentelések és áldások* [ideiglenes OLT (1980)]

12. Rituale Romanum, *Ordo Baptismi Parvulorum* (1969 [1. kiadás], 1973 [2. kiadás])
magyar: *A gyermekkeresztelés szertartása,* MKPK, Budapest, (1973)

13. Pontificale Romanum, *Ordo Confirmationis* (1971)
magyar: *A bérmálás szertartása* (A gyermekkeresztelés szertartása, MKPK, Budapest, 1973. 265–344. o.)

14. *Ordo Coronandi Imaginem b. Mariae Virginis* (1981)
magyar: nyomtatásban nem jelent meg

15. Rituale Romanum, *Ordo Celebrandi Matrimonium* (1969 [1. kiadás]; 1991 [2. kiadás])
magyar: *A házasságkötés szertartása,* MKPK, Budapest, (1971)

16. Pontificale Romanum, *Ordo Consecrationis Virginum* (1970)
magyar: nyomtatásban nem jelent meg

17. Pontificale Romanum, *Ordo Dedicationis Ecclesiae et Altaris* (1977)
magyar: jóváhagyott kézirat (nyomtatásban nem jelent meg)

18. Pontificale Romanum, *De Ordinatione Diaconi, Presbyteri et Episcopi* (1968 [1. kiadás]; 1990 [2. kiadás])
magyar: *A püspök, a pap és a szerpap szentelése,* OLT, Budapest, (1993)

19. Rituale Romanum, *Ordo Exsequiarum* (1969)
magyar: *Temetési szertartáskönyv,* I–II, Szent István Társulat, Budapest, (1971 [1. kiadás]; 1977 [2. kiadás]; 1982 [3. kiadás]; 1999 [4. kiadás];)

20. Rituale Romanum, *Ordo Initiationis Christianae Adultorum* (1972 [1. kiadás]; reimpressio emendata 1974)
magyar: *A felnőttek keresztelésének egyszerűbb szertartása.* MKPK, Budapest. (1973. 229– 261, o.); Felnőttek beavatása a keresztény életbe, *Felnőttek katekumenátusa magyar viszonyokra alkalmazott változat,* MKPK, Budapest, (1999);

21. Missale Romanum, *Ordo Lectionum Missae* (1969 [1. kiadás]; 1981 [2. kiadás])
magyar: *A szentmise olvasmányai: Vasárnapokra* (A, B, C év); *Köznapokra* (I–II); *A szentek emléknapjaira* (VI/1); *Különféle alkalmakra* (VI/2); *Gyászmisékre* (VI/3) – valamennyi kézirat; – *A szentmise olvasmányai: Vasárnapokra* [*A év,* MKPK (1989); *B év,* MKPK (1991); *C év,* MKPK (1991)]; *Hétköznapokra* [*I. kötet,* MKPK (1997); *II. kötet,* MKPK (1998)]

22. Rituale Romanum, *Ordo Paenitentiae* (1974)
magyar: *A bűnbocsánat szertartása* (Bűnbocsánat és Oltáriszentség. MKPK, 1976. 7–220. o.); *Enchiridion Indulgentiarum Normae et Concessiones* (1968 [1. kiadás]; 1968 [2. kiadás]; 1986 [3. kiadás]; 1999 [4. kiadás])
magyar: *A Búcsúk Kézikönyve,* Szabályok és búcsúengedélyek, Szent István Társulat, Budapest, 2000)
Kiskatekizmus a Szentévi Teljes Búcsúról (A Szentévi Bulla és a Búcsúk kézikönyve alapján), Szent István Társulat, Budapest, (1999)

23. Rituale Romanum, *Ordo Professionis Religiosae* (1970 [1. kiadás]); (reimpressio emendata 1975, priva della soprascritta „Rituale Romanum")
magyar: jóváhagyott kézirat (nyomtatásban nem jelent meg)

24. Rituale Romanum, *Ordo Unctionis Infirmorum eorumque pastoralis curae* (1972)
magyar: *A betegek kenete.* MKPK, Budapest, (1974). *Betegellátó könyv,* Szent István Társulat, Budapest (1977 [1. kiadás]; 1979 [2. kiadás]; 1992 [3. kiadás])

25. Rituale Romanum, *De Sacra Communione et de Cultu Mysterii Eucharistici extra missam* (1973)
magyar: *A napjában kétszeri szentáldozás lehetőségének kiterjesztése* (az eredeti 2. fejezete; Bűnbocsánat és Oltáriszentség, MKPK, 1976. 369–371, o.)

26. Praeorator, *Váci Egyházmegyei Praeorator, I–II. kötet,* Szent István Társulat, Budapest (1998); országos és több egyházmegyei előkészületben

27. *Liber Hymnarius,* Róma, (1983, az Antiphonale Romanum 2. kötete)

28. *Collectio Missarum de Beata Maria Virgine,* (1986)
magyar: előkészületben

29. *A világi lelkipásztori kisegítők kézikönyve,* OLT, Budapest, (1995)

30. Istruzione su alcune questioni circa la collaborazione dei fedeli laici al ministero dei sacerdoti (1997)
magyar: Rendelkezés néhány olyan kérdésben, amely világi hívőknek a lelkipásztorok szolgálatában való együttműködéséből fakad, Szent István Társulat, Budapest, (1998)

31. Rituale Romanum, *De exorcismis et supplicationibus quibusdam* (1999)
magyar: nem jelent meg

Megjegyzés: a szócikkek végén található * és szám arra utal, hogy a szócikkben tárgyalt téma vagy szertartás e liturgikus könyvek melyikében található meg.

A II. Vatikáni Zsinat után használt latin liturgikus szakkifejezések magyar fordítása

I. INSTITUTIO GENERALIS MISSALIS ROMANI =	
A Római Misekönyv Általános Rendelkezései (RMÁR)	
Missale Romanum	= Római Misekönyv, Misekönyv (RM)
1. Általános kifejezések	
Eucharistia	= Eukarisztia, Oltáriszentség
Celebratio eucharistica	= az Eukarisztia ünneplése, a mise vagy a miseáldozat bemutatása
Coena dominica, coena Domini	= az Úr vacsorája
Missa cum populo	= mise a nép részvételével, közösségi mise
Missa sine populo	= mise a nép részvétele nélkül, magánmise
Missa communitatis	= a közösség miséje
Missa conventualis	= konventmise
Concelebratio	= együttmisézés, koncelebrálás
Forma typica missae	= a mise alapformája
Mysterium paschale	= húsvéti misztérium, a Húsvét szent titka
Actio liturgica	= liturgikus cselekmény
Ritus	= szertartás, rítus
Silentium	= szent csend
Admonitio	= intelem, felhívás
Acclamatio	= a nép válasza, felkiáltása, akklamáció
Lectio continua	= folytatólagos olvasás
Praeses	= elöljáró, a közösség elöljárója
Orationes praesidentiales	= az elöljáró imái
2. Személyek	
Episcopus	= püspök
Presbyter	= pap
Celebrans	= miséző
Celebrans principalis	= főcelebráns, főmiséző
Concelebrantes	= koncelebrálók, együttmisézők
Diaconus	= diakónus, szerpap
Crucifer	= keresztvivő
Lector	= lektor, felolvasó
Acolytus	= akolitus, gyertyavivő
Minister	= segédkező, ministráns
Cantor	= kántor, énekvezető
Schola cantorum	= szkóla, énekkar
Psallista	= előénekes, zsoltárénekes, pszallista
Commentator	= magyarázó

3. Berendezés, felszerelés	
Altare fixum	= rögzített oltár
Altare mobile	= mozdítható oltár
Altare versus populum	= szembenéző oltár
Sedes	= papi szék, szédesz
Legile	= könyvállvány (a szédesznél)
Presbyterium	= preszbitérium (szentély), papi térség
Ambo	= ambó
Tabernaculum	= tabernákulum, szentségház
Monstrantia	= monstrancia, szentségmutató
Oblata	= adományok, áldozati adományok
Hostia	= (konszekrálás előtt) ostya
Hostia	= (konszekrálás után) Szentostya
Abacus	= asztalka
Vasa sacra	= szent edények
Pyxis	= áldoztatóedény, áldoztatótál, áldoztatókehely
Patena	= paténa
Patina	= áldoztatótálca
Liber lectionum	= Olvasmányos könyv, az olvasmányok könyve
Liber evangeliorum	= Evangéliumos könyv
Incensatio	= incenzálás, tömjénezés
Purificatio	= purifikálás, az edények tisztítása
Genuflexio	= térdhajtás
Inclinatio	= meghajlás
Inclinatio capitis	= fejhajtás, főhajtás
Vestis sacra	= szent ruha, liturgikus öltözet
Casula, planeta	= kazula, miseruha
Dalmatica	= dalmatika
Stola	= stóla
Pluviale	= palást, pluviálé
Alba	= alba, miseing
Cingulum	= cingulum, öv
II. ORDO MISSAE	
Ordo missae	= a mise rendje
1. Ritus initiales	= bevezető szertartás
Salutatio	= köszöntés, az oltár és a hívek köszöntése
Introitus	= kezdőének, introitus
Actus penitentialis	= bűnbánat, bűnbánati cselekmény
Kyrie	= Uram irgalmazz, Kyrie
Gloria	= Dicsőség, Glória
Collecta	= könyörgés
2. Liturgia verbi	= igeliturgia, az ige liturgiája

Lectio I. (prima)	= olvasmány
Lectio II. (secunda)	= szentlecke
Psalmus responsorius	= válaszos zsoltár
Responsum	= válasz, responzum
Versus ante evangelium	= evangélium előtti vers vagy ének
Homilia	= homília, igehirdetés, szentbeszéd, prédikáció
Credo	= hitvallás, Credo
Oratio fidelium	= egyetemes könyörgések, hívek könyörgése
3. Liturgia Eucharistica	= az Eukarisztia liturgiája, az áldozat liturgiája
Praeparatio donorum	= az áldozati adományok előkészítése
Super oblata	= felajánló könyörgés
Prex eucharistica	= eukarisztikus ima
Praefatio	= prefáció
Sanctus	= Szent vagy… Sanctus
Epiclesis (átváltoztatás előtt)	= Szentlélek-hívás, epiklézisz, Lélek-hívás
Epiclesis (átváltoztatás után)	= Szentlélek-hívás
Intercessio	= közbenjárás
Doxologia	= (záró) dicsőítés
Anamnesis	= megemlékezés
Narratio institutionis	= az Eukarisztia alapításának elbeszélése
Fractio panis	= kenyértörés
Immixtio	= egyesítés, elegyítés
Agnus Dei	= Isten Báránya
Agnus Dei Communio	= áldozás, szentáldozás
Communio calicis	= Szent Vérrel való áldozás
Communio sub utraque specie	= két szín alatti áldozás
Communio per intinctionem	= bemártással való áldozás, bemártással való áldoztatás
Antiphona ad communionem	= áldozási ének
4. Ritus conclusionis	= befejező szertartás
Oratio post communionem	= áldozás utáni könyörgés
Annuntiationes	= hirdetések
Oratio super populum	= zárókönyörgés, áldókönyörgés
Benedictio sollemnis	= ünnepélyes áldás
Dimissio	= elbocsátás
III. PROPRIUM DE TEMPORE	
Proprium de tempore	= a liturgikus év időszaki miséi
Proprium de Sanctis	= a szentek saját miséi
Communia	= közös misék
Missae rituales	= szertartásokkal kapcsolatos misék, rituális misék
Missae et orationes ad diversa	= misék és könyörgések különböző szándékokra, alkalmi misék
Pro sancta Ecclesia	= misék az Anyaszentegyházért

Pro rebus publicis	= misék közügyekért
Pro diversis circumstantiis publicis	= misék közérdekű szándékokra
Missa votiva	= votívmise
Missa pro sponsis	= nászmise
Missa professionis religiosum	= mise szerzetesi fogadalomtételkor
Pro unitate christianorum	= mise a keresztények egységéért
Commune Sanctorum et Sanctarum	= szentek közös miséi
Commune pastorum	= lelkipásztorok közös miséi
Missa pro defunctis	= gyászmise
Missa pro defunctis in exsequiis	= temetési mise
Missa pro defunctis in anniversario	= évfordulós gyászmise
Missa pro defunctis in diversis commemorationibus	= megemlékező gyászmise
Doctor Ecclesiae	= egyháztanító
Doctrix Ecclesiae	= egyháztanító
Dedicatio ecclesiae	= templomszentelés ünnepe, évfordulója, templombúcsú
Ordo ad faciendem et aspergendam	= vízszentelés és a szenteltvízhintés rendje
Maquam benedictam	
IV. CALENDARIUM	
Calendarium	= egyházi naptár, kalendárium
Calendarium particulare	= helyi egyházi naptár
Directorium	= liturgikus naptár, direktórium
Feria	= köznap
Vigilia	= vigília, előeste, virrasztás
Annus liturgicus	= liturgikus év, egyházi év
Sollemnitas	= főünnep
Festum	= ünnep
Mernoria obligatoria	= kötelező emléknap
Memoria	= (tetszés szerinti) emléknap
A liturgikus év részei	
Tempus Adventus	= ádventi idő, úrjövet, ádvent
Tempus Nativitatis	= karácsonyi idő
Nativitas Domini	= Jézus Krisztus születése, Karácsony
Tempus Quadragesimae	= nagyböjt, Szent Negyvennap
Tempus Paschale	= húsvéti idő
Tempus per annum	= évközi idő
1. Ian.: Sollemnitas Sanctae Genitricis Mariae	= Szűz Máriának, Isten Anyjának főünnepe. Újév (Kiskarácsony)
6. Ian.: Epiphania Domini	= Urunk megjelenésének főünnepe. Vízkereszt
Festum Baptismatis Domini	= Urunk megkeresztelésének ünnepe
25. Ian.: Conversio S. Pauli apostoli	= Szt. Pál apostol megtérésének ünnepe, Pál fordulása

2. Febr.: Praesentatio Domini	= Urunk bemutatásának ünnepe, Gyertyaszentelő Boldogasszony
22. Febr.: Cathedra S. Petri apostoli	= Szt. Péter apostol székfoglalásának ünnepe
19. Mart.: S. Ioseph, Sponsi Beatae Mariae Virginis	= Szt. Józsefnek, Szűz Mária jegyesének főünnepe
25. Mart.: Annuntiatio Domini	= Urunk születésének hírüladása, Gyümölcsoltó Boldogasszony
Dominica in Palmis de Passione Domini	= Virágvasárnap
Sacrum Triduum Paschale	= A húsvéti Szent Háromnap, Húsvéti Szent Háromnap
Feria quinta in cena Domini	= Nagycsütörtök
Missa chrismatis	= krizmaszentelő mise, olajszentelési mise
Missa in cena Domini	= az utolsó vacsora miséje
Feria Sexta in Passione Domini	= Nagypéntek
Vigilia paschalis	= húsvéti vigília, húsvéti virrasztás
Pascha	= Húsvét
1. Maii.: S. Ioseph, opificis	= a munkás Szt. József emléknapja
31. Maii.: Visitatio Beatae Mariae Virginis	= Szűz Mária látogatásának ünnepe (Magyarországon júl. 2. – Sarlósboldogasszony)
Ascensio Domini	= Urunk mennybemenetelének főünnepe
Pentecostes	= Pünkösd
Dominica Pentecostes	= Pünkösdvasárnap
Sollemnitas Sanctissimae Trinitatis	= Szentháromság-vasárnap, Szentháromság főünnepe
Sollemnitas Sanctissimi Corporis et Sanguinis Christi	= Krisztus Szent Testének és Vérének főünnepe, Úrnapja
Sollemnitas Sacratissimi Cordis Iesu	= Jézus Szent Szívének főünnepe
24. Iun.: Nativitas S. Ioannis Baptistae	= Keresztelő Szt. János születésének ünnepe
29. Iun.: SS. Petri et Pauli, apostoli	= Szt. Péter és Szt. Pál apostolok ünnepe
6. Aug.: Transfiguratio Domini	= Urunk színeváltozása
15. Aug.: Assumptio Beatae Mariae Virginis	= Szűz Mária mennybevétele, Nagyboldogasszony
8. Sept.: Nativitas Beatae Mariae Virginis	= Szűz Mária születése, Kisboldogasszony
14. Sept.: Exaltatio Sanctae Crucis	= A Szent Kereszt felmagasztalása
15. Sept.: Beatae Mariae Perdolentis	= A fájdalmas Szűzanya emléknapja
29. Sept.: SS Michaelis, Gabrielis et Raphaelis archangelorum	= Szt. Mihály, Szt. Gábor és Szt. Ráfael főangyal ünnepe
7. Oct.: Beatae Mariae Virginis a Rosario	= Rózsafűzér Királynéja
8. Oct.: Beata Maria Virgo, Patrona Hungariae	= Magyarok Nagyasszonya
1. Nov.: Omnium Sanctorum	= Mindenszentek ünnepe
2. Nov.: Commemoratio omnium fidelium defunctorum	= Halottak napja
Sollemnitas Domini Nostri Iesu Christi Universorum Regis	= Krisztus Király főünnepe

8. Dec.: Conceptio Immaculata Beatae Mariae Virginis	= A Boldogságos Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepe, Szeplőtelen Fogantatás
25. Dec.: Nativitas Domini	= Urunk születésének ünnepe, Karácsony
Missa in nocte	= éjféli mise
Missa in aurora	= pásztorok miséje, hajnali mise
Missa in die	= ünnepi mise
Dominica infra octavam Nativitatis: Sanctae Familiae Iesu, Mariae et Ioseph	= vasárnap Karácsony nyolcadában: a Szent Család ünnepe
V. SZENTSÉGEK ÉS SZENTELMÉNYEK	
Ordo baptismi parvulorum	= A gyermekkeresztelés szertartása
Ordo baptismi adultorum	= A felnőttkeresztelés szertartása
Initiatio christiana	= a keresztény életbe való beavatás
Catecumen	= hittanuló, katekumen
Catecumenatus (adultorum)	= katekumenátus, a felnőttek keresztségi előkészítése
Catecheta	= katekéta, hitoktató, világi hitoktató
Scrutinium	= vizsga
Baptisterium	= baptisztérium, keresztelő kápolna, a keresztség kiszolgáltatásának helye
Fons baptismalis	= keresztelőkút, keresztkút
Abrenuntiatio Satanae	= ellentmondás a sátánnak
Professio fidei	= a hit megvallása
Benedictio matris cum parvulo	= avatás, az anyának és gyermekének megáldása (egyházkelő)
Periculum mortis	= halálveszély, életveszély
Articulus mortis	= haldoklás, a halál órája
Sacramentum paenitentiae	= a bűnbocsánat szentsége (gyónás, szentgyónás)
Unctio infirmorum	= a betegek kenete, a szentkenet
Ritus ordinationum	= 1. diakónusszentelés 2. papszentelés 3. püspökszentelés
Viaticum	= Szent Útravaló
Ordo celebrandi matrimonium	= a házasságkötés szertartása
Consecratio Virginum	= szüzek avatása, benedikálása
Benedictio abbatis, abbatissae	= apát, apátnő-benedikálás
VI. ZSOLOZSMA	
Liturgia Horarum	= Az imaórák liturgiája
Officium divinum	= Zsolozsma, szent zsolozsma
Invitatorium	= Imádságra hívás
Laudes	= Reggeli dicséret
Vesperae	= Vecsernye, Esti dicséret
Officium lectionis	= Olvasmányos imaóra
Tertia, Sexta, Nona	= Napközi imaóra

Completorium	= Befejező imaóra
VII. EGYÉB KIFEJEZÉSEK	
Congregatio pro Cultu divino	= Istentiszteleti Kongregáció
„Sacrosanctum concilium”, Constitutio de Sacra Liturgia	= Liturgikus konstitúció (LK vagy SC)
„Instructio 1964, 1967”	= az 1964. évi „Inter Oecumenici és az 1967. évi „Tres abhinc annos” instrukció a liturgiáról
Instructio de musica sacra	= Útmutatás a zene szerepéről a liturgiában
Rituale Romanum	= Római Rituálé, római szertartáskönyv
Pontificale Romanum	= Római Pontifikále, Főpapi Szertartáskönyv
Musica sacra	= egyházi ének és zene, szentzene
Ars sacra	= egyházművészet
„Ad experimentum”	= „kísérleti jelleggel”
Ad libitum	= tetszés szerint
Ad interim	= átmenetileg
Pro arbitrio	= belátása szerint
Pro opportunitate	= ha jónak látszik, ha megfelelőnek látszik

Rövidítések

Ad Gentes	A II. Vat. határozata a missziókról
Ad pascendum	VI. Pál motu propriója a diakonátusról (1972)
ÁRZS	Általános Rendelkezések a Szent Zsolozsmáról (1971)
B. b.	boldog
BK	Betegek Kenete (Ordo unctionum infirmorum, 1972, magyarul: 1974)
Bp.	Budapest
BSZ	Bérmálás szertartása (Ordo Confirmationis, 1972, magyarul: 1973)
CE	Caeremoniale episcoporum (1984)
CIC	Codex luris Canonici (1917)
DH	Dignitatis humanae, a II. Vatikáni Zsinat nyilatkozata a vallásszabadságról
DS	H. Denzinger – A. Schönmetzer: Enchiridion symbolorum, Barcelona – Freiburg, 36(1976)
EÉSZ	Az egyházi év szabályai (Normae universales de anno liturgico et de calendario, 1969, magyarul: 1973)
egy. e.	egyetemes egyház
EE	Éneklő Egyház, Szt. István Társulat, Bp. (1985)
Ep.	epistola (levél)
ET	Codex Juris Canonici (1983), magyarul: Egyházi Törvénykönyv (1985)
FESZ	Felnőttkeresztelés egyszerűbb szertartása (Ordo simplicior initiationis christianae adultorum, 1972., magyarul: 1973)
GEM	Gravissimum educationis momentum, a II. Vatikáni Zsinat nyilatkozata a keresztény nevelésről
gör.	görög, görögül
gör. kat.	görög katolikus
GS	Gaudium et spes, a II. Vatikáni Zsinat konstitúciója az Egyházról a mai világban
GYD	Gyermekmisék direktóriuma (Directorium de missis cum pueris, 1973, magyarul: 1975)
GYKSZ	Gyermekkeresztelés szertartása (Ordo baptismi parvulorum, 1969, magyarul: 1973)
héb.	héber, héberül
HSZ	Házasságkötés szertartása (Ordo celebrandi matrimonium, 1969, magyarul: 1971)
i. m.	idézett mű
kán.	kánon
Kr. e.	Krisztus születése (időszámításunk) előtt
Kr. u.	Krisztus születése után (időszámításunk) után
l.	lásd
lat.	latin, latinul
LG	Lumen gentium, a II. Vatikáni Zsinat konstitúciója az Egyházról
lit. mozg.	liturgikus mozgalom a 19. századtól a II. Vatikáni Zsinatig
lit. ref.	liturgikus reform: a II. Vatikáni Zsinat óta megjelent, liturgiát megújító római vagy magyar püspökkari rendelkezések összessége

LRI	De Liturgia Romana et Inculturatione, az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció instrukciója a Római Liturgiáról és az Inkulturációról (1994)
KEK	Katolikus Egyház Katekizmusa, Szent István Társulat, Bp. (1993)
LK	Liturgikus konstitúció (Sacrosanctum concilium), a II. Vatikáni Zsinat rendelkezése a liturgiáról
LXX	Septuaginta, az ÓSZ görög fordítása
magy.	magyar, magyarul
II. Vat.	II. Vatikáni Egyetemes Zsinat (1962–1965)
MKPK	Magyar Katolikus Püspöki Kar
MN	Magyarország liturgikus naptára
OE	Orientalium ecclesiarium, a II. Vatikáni Zsinat határozata a keleti egyházakról
OEMT	Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács
OLM	Ordo lectionum missae, 21981 (Olvasmányok könyve, magyarul: 1970–1971)
OLT	Országos Liturgikus Tanács
OMCE	Országos Magyar Cecília Egyesület
OMCET	Országos Magyar Cecília Társulat
ÓSZ	Ószövetség
ÖD	Ökumenikus direktórium
párh.	párhuzamos helyek (Szentírásban, szertartáskönyvben stb.)
PH	Propria Officia Dioecesium Hungariae (a magyarországi liturgikus naptár szerinti zsolozsmarészek)
PS	Paschalis sollemnitatis, 1988. Az Istentiszteleti Kongregáció körlevele a Húsvét megünnepléséről
RM	Római Misekönyv (Missale Romanum, 1969, magyarul: 11971, 21989)
RMÁR	Római Misekönyv általános rendelkezései (Institutio generalis Missalis Romani, 1969, magyar: 1973)
RMi	II. János Pál pápa Redemptoris missio kezdetű, minden időre érvényes missziós megbízatásról szóló enciklikája (1990)
RR	Rituale Romanum
SA	II. János Pál pápa Slavorum Apostoli körlevele, megemlékezésül Szent Cirill és Metód evangelizációs munkájának 1100. évfordulója alkalmából (1985)
sk. skk.	és a következő(k) ti. pont(ok), szentírási vers(ek)
Szt.	Szent
sz.	század
SZMK	Szentáldozás és az Oltáriszentség tisztelete a misén kívül (Istentiszteleti Kongregáció határozata, 1973. jún. 21., magyarul: Bűnbánat és Oltáriszentség, Bp. (1976, 223–302. l.)
SZVU	Szent vagy, Uram, népénektár (1931)
ti.	tudniillik
Trid.	Trienti Egyetemes Zsinat („Tridentinum”) (1545–1563)
TSZ	Templom- és oltárszentelés szertartása (Ordo dedicationis ecclesiae et altaris, 1977., magyarul: jóváhagyott kézirat
UR	Unitatis redintegratio, a II. Vatikáni Zsinat határozata az ökumenizmusról
ÚSZ	Újszövetség

Ü. ü.	ünnep(e)
vö.	vesd össze (tartalmi utalás, nem szó szerinti idézet)
VSZ	Világi személyek lelkipásztori tevékenységének szabályzata, MKPK, Esztergom, 1986
VLKK	A világi Lelkipásztori Kisegítők Kézikönyve, Bp., 1995.

* és szám arra utal, hogy a szócikkben tárgyalt téma vagy szertartás a 15. oldalon található liturgikus könyvek melyikében lelhető fel.

A Liturgikus Lexikonban idézett szentírási helyek rövidítése

Ószövetség

Ter	Teremtés könyve
Kiv	Kivonulás könyve
Lev	Leviták könyve
Szám	Számok könyve
MTörv	Második Törvénykönyv
Rut	Rut könyve
2Kir	Királyok II. könyve
1Mak	Makkabeusok I. könyve
Én	Énekek éneke
Bölcs	Bölcsesség könyve
Sir	Sirák fia könyve
Iz	Izajás könyve
Jer	Jeremiás könyve
Dán	Dániel könyve
Mal	Malakiás könyve

Újszövetség

Mt	Máté evangéliuma
Mk	Márk evangéliuma
Lk	Lukács evangéliuma
Jn	János evangéliuma
ApCsel	Apostolok Cselekedetei
Róm	Rómaiaknak írt levél
1Kor	Korintusiaknak írt I. levél
2Kor	Korintusiaknak írt II. levél
Gal	Galatáknak írt levél
Ef	Efezusiaknak írt levél
Fil	Filippieknek írt levél
Kol	Kolosszeieknek írt levél
1Tessz	Tesszalonikaiaknak írt I. levél
2Tessz	Tesszalonikaiaknak írt II. levél
1Tim	Timóteusnak írt I. levél
2Tim	Timóteusnak írt II. levél
Tit	Titusznak írt levél
Zsid	Zsidóknak írt levél
Jak	Szent Jakab levele
1Pét	Szent Péter I. levele
1Jn	Szent János I. levele
Jel	Jelenések könyve

Ábrák jegyzéke

1. ábra. Baptisztérium
2. ábra. Bazilika metszete
3. ábra. Ókeresztény bazilika
4. ábra. Betegáldoztató pyxis
5. ábra. Burza és korporálé
6. ábra. Cibórium-oltár
7. ábra. Cibórium-kehely
8. ábra. Csengő
9. ábra. Egyházi rend jelvényei a bizánci rítusban
10. ábra. Felajánlási asztalka
11. ábra. Főpapi jelvények és ruhák
12. ábra. Gyertyatartó
13. ábra. Harang
14. ábra. Kancsó
15. ábra. Hagyományos és modern keresztelőkancsó
16. ábra. Kehely
17. ábra. Modern kehely
18. ábra. Kehelyfelszerelés
19. ábra. Keresztjelek
20. ábra. A liturgikus év a magyarországi liturgikus naptár szerint
21. ábra. Liturgikus öltözet a bizánci rítusban
22. ábra. Liturgikus öltözet a római rítusban
23. ábra. Liturgikus térrendezés
24. ábra. Liturgikus térrendezés példája
25. ábra. Manipulus
26. ábra. Olajszelencék
27. ábra. Oltár
28. ábra. Oltárépítmény
29. ábra. Oltárfelszerelés változatai
30. ábra. Örökmécs (függő, fali)
31. ábra. Pacifikále
32. ábra. Paténa (diszkosz)
33. ábra. Protézisz, előkészületi oltár
34. ábra. Korona (püspöksüveg, a bizánci rítusban)
35. ábra. Reverenda, karing és alba
36. ábra. Szenteltvíztartó edény és szenteltvízhintő
37. ábra. Szentolvasó, rózsafüzér
38. ábra. Szentségmutató (monstrancia)
39. ábra. Szimbolikus betűjelek
40. ábra. Szimbólumok
41. ábra. Templombelső

Képek jegyzéke

1. Gyermekkeresztelés
2. Felnőttkereszelés
3. Bérmálás
4. A misében az áldozati adományokat viszik felajánlási körmenettel az oltárhoz.
5. Az adományok elhelyezése után oltárfüstölés.
6. Nagycsütörtöki olajszentelési mise. A bíboros főpásztorral koncelebrálnak a főegyházmegye segédpüspökei és papjai, valamint az apostoli nuncius.
7. Nagycsütörtöki olajszentelési mise. Az alapítás elbeszélése alatt (konszekráció) a diakónus tömjénez.
8. Kenyértörés
9. Az áldoztatás módjai: kézbeáldoztatás és az Eukarisztia nyelvre való helyezése.
10. A Szentatya (II. János Pál) püspököket szentel, köztük két magyar püspököt is, dr. Erdő Pétert és dr. Veres Andrást. A Mindenszentek litániáját imádkozzák felettük.
11. A püspökszentelés lényegi része a kézrátétel. A Szentatya (II. János Pál) Veres Andrásra teszi fel a kezét.
12. A bíboros főpásztor segédpüspökét, dr. Beer Miklós rektort szenteli az esztergomi bazilikában: a szentelendő a bíboros főpásztor szavait hallgatja.
13. A bíboros főpásztor segédpüspökét, dr. Beer Miklós rektort szenteli az esztergomi bazilikában: a főpásztor felteszi a kezeit a szentelendőre, majd a szentelési imádságot mondja.
14. A bíboros főpásztor segédpüspökét, dr. Beer Miklós rektort szenteli az esztergomi bazilikában: a főpásztor krizmával megkeni a szentelendő fejét.
15. A bíboros főpásztor segédpüspökét, dr. Beer Miklós rektort szenteli az esztergomi bazilikában: a főpásztor átadja a püspöki jelvényeket (püspöksüveg, gyűrű, pásztorbot). Az újonnan felszentelt püspök a bazilikában körbejárva áldást oszt.
16. Papszentelés: a szentelő püspök az intelmeket mondja.
17. Papszentelés: a szentelendők felett a Mindenszentek litániáját imádkozzák. A szentelendők a kézfeltételre a püspök elé járulnak.
18. Papszentelés: a püspök kézfeltétele után a jelenlevő papság a szentségi közösség kifejezéseképpen felteszi a kezét a szentelendőre. A szentelési imádság után a liturgikus ruhákba öltöztetik a felszentelteket.
19. Papszentelés: a felszenteltek a püspökkel együtt miséznek.
20. Liturgikus térrendezés a kalocsai székesegyházban (terv: Erdei Ferenc).
21. A Magyar Szentek templomában a presbiterium és elkülönítve a szentségi kápolna (terv: Török Ferenc és Balázs Mihály)
22. Liturgikus tér a farkasréti Mindenszentek templomában a tabernákulummal együtt (terv: Szabó István)
23. Az Esztergomi Szeminárium kápolnája: bejárat és liturgikus tér (terv: Tóth Árpád, tűzzománc: Rácz Gábor)
24. Liturgikus térrendezés
25. Miseruhák: hegedű alakú kazula, őskeresztény és modern miseruha
26. Szkóla
27. A mise kezdetét csengőszóval jelzi a ministráns.
28. A betegek szenségének közösségi kiszolgáltatása a betegek miséjén.
29. Virágvasárnapi barkás körmenet (1)
30. Virágvasárnapi barkás körmenet (2)

31. Szentségi körmenet Úrnapján
32. A Mercedes Művek ökumenikus megáldása
33. Kisbemenet az Evangéliumos könyvvel a görög katolikus Szent Liturgiában
34. A megszentelt áldozati adományok (az Eukarisztia) felajánlása: „Tiedet, a tiedből, néked ajánljuk föl mindnyájunkért és mindenekért” (gör. kat. Szent Liturgia)
35. Zágrábi hangjelzett missale – XIII. század
36. Ecce advenit – vízkereszti introitus; Einsiedelni 121. kódex, 50. oldal.
37. Puer natus est – karácsonyi introitus; Einsiedelni 121. kódex, 30. oldal
38. Pray kódex, 38. oldal

Szócikkek

– A –

abacus

→asztalka

A, B, C év

→olvasmány

àcapella

(olasz: cappella = 1. ‘kápolna’, 2. ‘templom zenei szolgálatát ellátó énekesek testülete’) • Hangszerkíséret nélküli éneklési mód, illetve hangszerkíséret nélküli, merőben vokális előadásra készült zenemű. Fénykoraként a 16. sz.-ot, a klasszikus →polifónia összegező mestereinek (Palestrina, Lassus, Victoria) korát szokás emlegetni, valójában azonban a liturgikus zene állandóan virágzó ága, amely korunkban is számos kiváló művel gazdagodik. A magyar liturgikus zenei kiadványok ismert ~ gyűjteménye vegyeskarra a *Harmonia Sacra* (Magyar Kórus, Bp. 1934) és a *Kórusok Könyve* (Szent István Társulat, Bp. 1977), egynemű karra a *Magyar Cantuale* (Magyar Kórus, Bp. 1935). Sok templomi és liturgikus használatra készült, vagy arra alkalmas mű található egyes szerzők (pl. Kodály) műveinek összkiadásain kívül az *Ezer év kórusai* (Magyar Kórus, Bp. 1913) és az *Öt évszázad kórusai* (Zeneműkiadó, Bp. 1956) c. gyűjteményekben is. Az utóbbi években számos, zenetörténeti érdekességeket is tartalmazó füzetnyi terjedelmű kiadvány látott napvilágot különböző kiadók gondozásában. →liturgikus ének, →polifónia.

BP

adományok előkészítése

A →mise második főrésze az Eukarisztia liturgiája. Ennek elején a kenyeret és bort, azokat az adományokat, amelyeket Krisztus Testévé és Vérévé változtatnak át, az oltárhoz hozzák. Először az →oltárt készítik elő, amely az egész Eukarisztia liturgiájának helye és központja. A megterített oltárra teszik a →korporálét, a →kehelykendőt, a →kelyhet és a →misekönyvet.

Ezután az áldozati adományokat hozzák. Helyes, ha a kenyeret és a bort a hívek viszik az oltárhoz, a pap vagy diakónus pedig alkalmas helyen átveszi tőlük és az oltárra helyezi azokat. Pénz vagy más adomány is gyűjthető ilyenkor az egyház vagy a szegények számára, de ezeket az adományokat sohase tegyék az oltárra, hanem más alkalmas helyre. Az adományokat átadó körmenetet ének kísérheti (felajánlási →antifóna), melyet ha nem énekelnek, elmarad. A celebráns kissé felemelve a →paténát a kenyérrel, elimádkozza az előírt felajánlási imát. Majd az oltárnál oldalt állva bort és vizet önt a kehelybe, közben csendben mondja az előírt imát. Az oltár közepére visszatérve, felemeli a kelyhet és felajánlja a bort, miközben az előírt imaszöveget mondja. Meghajolva imát mond, majd tetszés szerint megincenzálhatja (→tömjénezés) az áldozati adományokat. Ezután az oltár oldalánál állva a →kézmosás következik. A pap a híveket imára hívja fel, majd a nép válaszimája után kitárt kézzel elimádkozza a felajánlási →könyörgést (→mise szerkezete). Korábban a mise e részét →felajánlásnak (offertorium) nevezte a liturgia.

AM

adoráció

→imádás

Ádvent

(lat. adventus, ‘jövet’, a liturgiában úrjövet) • A →liturgikus év kezdeti szakasza Krisztus Urunk kettős eljövetelére utal. Az első: az Úr történeti eljövetele (megtestesülése és születése): ezt ünnepeljük →Karácsonykor. A második az Úr történelem végi eljövetele, (eszkatológikus) újraeljövetele a világ végén. Az ádventi idő nov. 30-a, vagy a hozzá legközelebb eső vasárnap első →Vecsernyéjétől karácsony első Vecsernyéjéig tart. Négy ádventi vasárnap van, az egyes hetek szerint váltakozó könyörgésekkel. Szokás a templomokban és a családi otthonokban ádventi koszorút készíteni. Ezen a fenyőkoszorún négy gyertyát helyeznek el, minden héten eggyel többet gyújtanak meg. Dec. 16-ig a hét egyes napjainak külön miséje van. Dec. 17–24-ig minden egyes köznapnak megvan a maga saját miséje.

Alkalmi *(Missae ad diversa)*, vagy →votívmisék, valamint →gyászmisék ádvent vasárnapjain egyáltalán nem mondhatók. Ádvent köznapjain mondható temetési, a halálhír vétele utáni és első évfordulós gyászmise, de nem mondható megemlékező gyászmise *(missa quotidiana)*. Alkalmi, vagy votívmise pedig csak annyiban mondható, amennyiben ezt valamely lelkipásztori szempont indokolja (pl. az elsőpénteki Jézus Szíve votívmise).

Ahol hajnali órában (→hajnali mise) a hagyományos „Rorate” miséket látogatják, december 16-ig – a vasárnapokat és Szeplőtelen Fogantatás ünnepét kivéve – mondható Szt. Mária votívmise (4. sz. „Rorate”) a köznapi olvasmányokkal. Dec. 17-től kezdve az ádventi hétköznapi misét mondjuk hajnalban is. Ádvent egész ideje alatt (kivéve a III. vasárnapot) az oltárokat nem díszítjük virággal, az orgona legföljebb csak az ének kíséretére szorítkozhat.

(→hajnali mise, →Ó-antifónák) * 1.

A keleti egyházban a karácsonyi előkészületi idő nov. 15-én kezdődik.

BL

agapé

A gör. „agapé” ‘szeretet’ szóval jelölték az ősegyházban a liturgikus jellegű szeretetlakomát.

A →kenyértörés szertartásában olyan zsidó hagyományt vett át az ősegyház liturgiája, amely már Jézus és tanítványai között is elevenen élt. A zsidó kenyértörést és a szombati vacsora megnyitó áldását csak a közösség elöljárója vagy házigazdája végezhette el. Ahogyan a tanítványok körében mindig Jézus végezte a kenyértörést, úgy az ősegyházban is csak az ő képviselője, valamelyik apostol vagy annak utóda végezhette. S amint a zsidó családfő vagy elöljáró a vacsora befejeztekor az „áldás kelyhe” fölött végzett hálaadást, ugyanígy Jézus is *„a vacsora után fogta a kelyhet”* (1 Kor 11,25; Lk 22,17; Mt 14,23). Az ősegyház is a kehely fölötti hálaadással fejezte be szeretetlakomáját.

A zsidó vallási hagyományt megtartva nemcsak a hívők egységének kifejezésére szolgáltak ezek a közös étkezések, hanem a szegények megvendégelésére is. Szent Pál viszont már komoly visszaélésekkel szemben lépett föl Korintusban, *„mert étkezés közben ki-ki a saját vacsoráját veszi elő, s némelyek éhen maradnak”* (1Kor 11,21). Ezért a következő évtizedekben az esti szeretetlakoma egyre élesebben elkülönült a vasárnap reggeli →Eukarisztiától. 692-ben a trullói (Quinisextum) zsinat végleg betiltotta a templomban végzett ~t. Ma már csak a keleti szertartásban maradt fönn a kenyérosztás jelképes szokása a liturgia végén *(„antidóron”).*

Az első keresztény sz.-okban az ~ – a helyi egyházközségeket is jelentette, mint pl. a korintusi ~, a római ~.

OL

agenda

(lat. agere, ‘tenni’, ‘amit tenni kell’) • Az ~ák a →rituálék ősei: ezek a szentségek és a szentelmények kiszolgáltatásának és végzésének módját közölték. Az egyes →sacramentariumokból és →pontificalékból való kivonatok voltak, melyeket papok készítettek a maguk használatára.

VI

Agnus Dei

(lat. = Isten Bárányа) • 1. Az Eukarisztia ünneplésében az áldozás szertartásához tartozó →akklamáció, amelyet a kántor vagy a szkóla a nép bekapcsolódásával énekel. Ha nem éneklik, akkor mondják.

2. Az →Ordinarium része, misekompozíciók önálló tétele. * 5, 28, 29, 31.

VI

áhítatgyakorlat

(ájtatosság, népájtatosság; lat. pium exercitium) • Az ~ a liturgikus imákat utánzó, a lit. ref. előtt is a nép nyelvén végzett istentisztelet. Az LK 13 így rendelkezik: Nem szabad elhanyagolni a keresztény nép ~ait, főleg, amelyeket az Apostoli Szentszék szorgalmaz, csak feleljenek meg az egyházi törvényeknek és előírásoknak. „Különleges megbecsülést érdemelnek az egyes részegyházak vallási gyakorlatai, ha azokat a püspökök meghagyása alapján, a szokások és törvényesen jóváhagyott szertartáskönyvek (→Praerator) szerint végzik. Fontos azonban, hogy ezek az ~ok alkalmazkodjanak a liturgikus időkhöz, legyenek összhangban a liturgiával, mintegy abból fakadjanak és arra készítsék fel a népet; a liturgia ugyanis messze fölötte áll valamennyinek” (i. m.). Hívek közösségében ilyen ~okat pap, →diakónus, →lelkipásztori kisegítő és →előimádkozó vezethet (pl. →keresztút, →litánia stb.).

AM

akathiszt

(gör. akafthisztosz = ‘nem ülve éneklő’) • A bizánci liturgiában az Úr Jézus, a Boldogságos Szűz vagy valamely nevezetesebb szent tiszteletére rendelt ájtatosság, melyet a hívek állva vagy térdelve végeznek (innen az elnevezés is). Egy bevezető →konták éneklése után a pap fölváltva 12 ikoszt és ugyanannyi kontákot énekel, melyek a görög eredetiben úgy vannak szerkesztve, hogy kezdőbetűik az abc sorrendjét követik. Az utolsó konták után záróima következik.

OM

akklamáció

(lat. acclamatio, ‘felkiáltás’). • A helyeslés, egyetértés vagy hálaadás rövid, közös kifejezése.

A legfontosabb ~k a liturgiában; →Ámen; →Alleluja; →Hozsanna. A misében még a következők használatosak: *Uram, irgalmazz* (→Kyrie); *Istennek legyen hála; Áldunk téged, Krisztus;* Az eukarisztikus imádságban: *Halálodat hirdetjük Urunk, és hittel valljuk feltámadásodat, amíg el nem jössz!,* és ennek változatai: *Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség, mindörökkön, örökké.*

VI

akolítus

(gör. akolouthosz = szolga, tanuló) • Korábban a →kisebb rendekhez tartozó fokozat volt a latin egyházban. A gyertyatartók és misekancsók átadásával avatták fel az oltárszolgálatra az ~t. VI. Pál 1972-ben megszüntette a kisebb rendeket, de megtartotta az ~t és →lektort (felolvasó) a szolgálatok rendjében, akik főképpen azt végzik, amit korábban a →szubdiakónus (alszerpap) cselekedett. „Azokat a világi férfiakat, akik a püspöki kar határozatában megszabott életkorral és adottságokkal rendelkeznek, az előírt liturgikus szertartással tartós jelleggel fel lehet venni a lektori és ~i szolgálatra” (ET 230). „Mielőtt valakinek, akár állandó, akár átmeneti jelleggel a diakonátust feladják, szükséges, hogy a lektor és az ~ szolgálatát megkapja és megfelelő ideig gyakorolja” (ET 1035). A szentáldozás rendkívüli kiszolgáltatója az ~, különös körülmények közt a szentségkitételt és betételt végezheti, de áldás nélkül, és a megyéspüspök előírásainak megtartásával (vö. ET 910, 943). * 6.

AM

alapítványi mise

(lat. missa fundata) • Az alapítványtevő az alapítólevélben bizonyos összeget adományoz azzal, hogy meghatározott helyen és időben szándékára (→miseszándék) misét mutassanak be. Az alapítványt jóvá kell hagynia az egyházmegye főpásztorának. A püspöki kar vagy a helyi →ordinárius határozza meg az ~ időtartamát.

VI

alba

(lat. ‘fehér’; magy. miseing) • Az ~ fehér vászonból készült bő, bokáig érő hosszú ing, melynek eredete a →tunika. „Bármely szolgálattevőnek közös szent ruhája az ~, amelyet derékban →cingulummal szorítunk össze, hacsak az ~ szabása ezt feleslegessé nem teszi. Ha az ~ nem takar tökéletesen a nyak körül, →vállkendőt kell venni az ~ alá” (RMÁR 298). A barokk és rokokó kor férfidivatját követve elkezdték az ~t alul és az ingujjak végén hosszabb-rövidebb csipkével díszíteni. Ez a mai felfogás szerint nem férfias ruhadísz. A lit. mozg. hatására liturgikus szimbólumokkal helyettesítették a csipkét, újabban népművészeti motívumokat hímeznek rá. Ízlésesebb a díszítés nélküli, vagy a textilművészet eszközeivel anyagában díszített. Az RMÁR 161 úgy rendelkezik, hogy a →koncelebrálásnál az együttmisézők viselhetnek ~t csupán (szélesebb) stólával. A koncelebrációs ~ testreszabott, szűkebb és rövidebb, könnyű szövetanyagból készül. Ez esetben nincs szükség cingulumra és vállkendőre. A nemesen egyszerű, könnyű szövet~ alkalmas a →miseruha alatt való viselésre is. Újabban ingszabás helyett begombolható kabátszerű ~kat készítenek. Az ~ lehet a világi lelkipásztori kisegítők liturgikus öltözete. Az ~ fehér színe szimbóluma az örömnek, a feltámadásnak, a Jel könyve szerint a mennyei liturgiának is. * 5. (22. ábra: Liturgikus öltözet a nyugati egyházban A1, B1, D1. 35. ábra: Reverenda, karing, alba G. H. I.)

AM

áldás a mise végén

A mise befejező részében a pap a hirdetések és „Az Úr legyen veletek” köszöntés után áldást ad. *„Áldjon meg benneteket a mindenható Isten”* – keresztet vet a hívekre, a püspök hármas keresztet – *„az Atya, a Fiú és a Szentlélek”. Ámen.* Ez bizonyos napokon és alkalmakkor zárókönyörgéssel *(oratio super populum)* és a hívek felé kinyújtott két karral más, (rendszerint hármas) ünnepélyesebb áldásformulával gazdagodhat. Minden egyes mondatra a hívek „Ámen”-nel válaszolnak. Ezt követi – ha más szertartás nincs utána – az elbocsátás. →újmise, →apostoli áldás. * 5.

AM

áldás

→szentelmények

Áldások könyve

(lat. De benedictionibus) • Liturgikus könyv, amelyet 1984. május 31-én hagyott jóvá az Istentiszteleti Kongregáció. Bevezetőjében az áldások jelentőségéről beszél az üdvösség történetében és az Egyház életében, majd a lelkipásztori és liturgikus előírások következnek. Az ~ tartalmazza a személyekre (pl. család, családtagok), a tárgyakra (pl. ház, szeminárium, kórház), a templomokban használt liturgikus eszközökre (pl. keresztkút, orgona), a kegytárgyakra és különböző általános alkalmakra vonatkozó áldásokat. A nemzeti nyelvű kiadásokban csak a lelkipásztori szempontból használatos áldásokat kell közölni. Magy.: Szentelések és áldások (ideiglenes használatra). Bp. 1980. Teljes kiadása készül (1989). * 11. VI

áldozás

Mivel az eukarisztikus ünneplés lakoma is, ezért kívánatos, hogy a kellően felkészült hívek lelki táplálékul magukhoz vegyék Krisztus Testét és Vérét.

A misében előkészületül az Úr buzdítására emlékezve a hívő közösség elimádkozza a →Miatyánkot, melyet az →embolizmus után →doxológiával fejez be. A béke-rítus célja egyrészt a békéért való könyörgés, másrészt a kölcsönös szeretet kifejezése, mielőtt az Úr asztalához járulnak. Módját a helyi szokásnak megfelelően a püspöki kar határozza meg. Az Eukarisztia megtörése és egy kis darabkának a szent Vérrel való egyesítése szintén az Egyház egységére utal: egy kenyérből részesülünk, sokan egy testet alkotunk. *Az Isten Bárányа* éneklése vagy imádkozása közben a →celebráns elmondja az előkészületi imáját, majd felmutatva az Eukarisztiát, Krisztus lakomájára hívja a híveket. Először ő maga veszi magához az Úr Testét és Vérét, majd a segédkezők után a hívek is megáldoznak, általában a kenyér színe alatt, de van lehetőség a →két szín alatti ~ra is. Kívánatos, hogy a hívek ugyanabban a misében átváltoztatott Eukarisztiában részesüljenek. Minden áldozó az →áldoztató szavára: *Krisztus Teste!* – hitének megvallásaként Ámennel válaszol (→kézbeáldoztatás). Az Eukarisztia kiosztását ~i ének kíséri, majd a szent csend utáni →könyörgéssel a lelki gyümölcsökért könyörög az Egyház, melyre a hívő nép Ámennel felel.

A misén kívüli áldozás az Egyház régi gyakorlatához tartozik, de a liturgia szellemének megfelelőbb, ha a misében járulunk az Úr asztalához. A misén kívüli áldozás rítusát az SZMK határozza meg: A bevezető szertartás és a bűnbánati cselekmény után →igeliturgiát kell végezni (még ha ez egészen rövid is), majd következik a szentáldozás a zárókönyörgéssel és a befejezéssel. A szentáldozás misén kívül kiszolgáltatható a →betegek kenetével együtt, a haldoklóknak pedig szent →Útravalóként. * 5, 25.

VI

áldozási ének

(Antiphona ad Communionem, Communio, lat. Communio ‘közösség’) • Az áldozási körmenet alatti zsoltáréneklés szokása mai ismereteink szerint Szt. Ágoston (†430) idejében keletkezett Afrikában, s innen jutott el Rómába. Afrikában a 33. zsoltárt énekelték *(Áldom az Urat minden időben),* Rómában már a szövegek változatosságára törekedtek. A nagyböjti hétköznapokon (csütörtökök és a hamvazószerda utáni szombat kivételével) sorra vették a zsoltárokat 1-től 26-ig. Előadásmódjuk antifonális volt. Keretverseik eleinte a szentáldozás témájával foglalkoztak, a Nagy Szt. Gergely utáni időkben azonban a zsoltár szövegű antifónák egy részét a napi evangéliumra visszautaló antifónákkal helyettesítették. A 11. sz.-tól az áldozási szertartás lerövidülése miatt a zsoltárok elmaradtak, és az antifónát nevezték egyszerűen *communio*nak. A legújabb reform visszaállítja az *Antiphona ad Communionem* nevet, s újra szorgalmazza a zsoltárversek éneklését (ÉE 594–600). Az ~ népénekkel való helyettesítésére vonatkozó tudnivalókat l. →népének címszónál. * 5, 28, 29, 31

BP

áldozat

A vallástörténészek szerint az ősnépeknél az ~ célja az, hogy helyreállítsa az Isten és ember közötti kapcsolatot. Aki Istennek ajánl valamit, az a bő viszonzás reményében kettős ~ot hoz: egyrészt valamit Istennek ad, másrészt meg is fosztja magát attól. A keresztény teológia viszont teljesen megfordította ezt a meghatározást: A keresztény ~ nem abból áll, hogy olyasvalamit adunk Istennek, amit ő nem birtokolhatna nélkülünk, hanem önmagunkat tesszük fogékonnyá arra, hogy ő teljesen megragadhasson minket. A keresztény ~ azt jelenti, hogy Istent engedjük cselekedni saját magunkban.

Jézus az újjáépült jeruzsálemi templom láttán nem az égőáldozatok nagyszerűségén álmélkodott, hanem a legsúlyosabb ószövetségi kritikát elevenítette föl. Így fejezte ki magát: *„Irgalmasságot akarok, nem áldozatot”* (Mt 9,13). Jézus halála a régi törvény megszűntét, föltámadása pedig az új templom felépülését jelenti (Jn 2,13–22).

A keresztény ~ és istentisztelet már Jézus sorsában gyökerezik. Az ÚSZben a megváltó szenvedés minden értéke Jézusnak az Atya iránti engedelmességéből és szeretetéből fakad. Minden istentisztelet lényege a „Lélekben megvalósuló áldozat” lesz, amellyel a keresztények Krisztushoz társulnak Isten és embertársaik iránti szeretetben. Az Egyház a történelem folyamán naponként föleleveníti, jelenvalóvá teszi főpapjának egyszeri ~át. – Ez valósul meg az →Eukarisztiában, amely egyetlen, valóságos, egyszer s mindenkorra megtörtént eseménynek jelenvalóvá tétele, s hálás megemlékezése Krisztus áldozatáról.

OL

Áldozócsütörtök

→Úr ünnepei

áldoztató

Az a személy, aki a szentáldozást kiszolgáltatja. Rendes kiszolgáltatói a →püspök, a →pap és a →diakónus, rendkívüli kiszolgáltatója az →akolítus, a világi →lelkipásztori kisegítő, vagy az a személy, aki erre a helyi főpásztortól megbízást vagy engedélyt kapott. * 25, 29, 30.

VI

áldoztatórács

Lényegében szerényebb méretekben a korábbi →szentélykorlát szerepét töltötte be, kő, kovácsolt vas vagy fakorláttal elválasztva a →szentélyt a →hajótól. Korábban a hívek az ~nál térdelve fogadták a szentáldozást. A →liturgikus térrendezés megszünteti a →preszbitérium és a →hajó közti elkülönítést, és a lit. ref. bevezeti a hívek állva történő →áldozását. E térkialakításnak legtöbbször akadálya az ~. Amennyiben értékes, és műemléki védelem alatt áll, az ~ot a helyén kell hagyni. Kovácsolt vas, értékes kő- és fafaragású ~ esetleg a templom más helyén kaphat rendeltetést, pl. az Eukarisztia őrzési helye előtt. Az értéktelen ~ eltávolítható az →ordinárius engedélyével. * 5. →szentélykorlát.

AM

áldoztatótál, -edény

→cibórium, →paténa

áldoztatótálca

(lat. patina) • Kis tálca, melyet a ministráns az áldozó ajka alá tart, hogy az Oltáriszentség vagy részecskéi ne eshessenek a földre. A →kézbeáldoztatással egyre inkább veszít a jelentőségéből. * 5.

AM

alfa és ómega

A görög abc első és utolsó betűje. Értelmezésük a liturgiában a Jelenések könyvén alapszik: *„Én vagyok az alfa és az ómega, az első és az utolsó, a kezdet és a vég”* (Jel 22,13; 1,8; 21,6). A keresztény művészet Krisztusra alkalmazza és az Atyával való egylényegűségét a →Krisztus monogrammal való összekapcsolással fejezi ki. A középkori ábrázolásokon az ítélő Krisztus kezében tartja a nyitott élet könyvét (Jel 20,12), ennek két lapján látható az ~. →húsvéti gyertya. (40. ábra: →Szimbolikus betűjelek.)

VI

alkalmazkodás

(lat. accomodatio) • A liturgia ugyan egyetemes és minden kultúra felett áll, azonban a hívő nép adott körülményei és kultúrája körében valósul meg. Ezért a liturgiának isteni rendelés folytán vannak változhatatlan részei, de vannak a korok és a különféle kultúrák hatásaira kialakuló elemei is. Ez egyaránt biztosítja a hagyomány megőrzését és az egészséges fejlődést.

Ezért a megújított liturgikus könyveknél figyelembe kellett venni az egyes népek hagyományait, szellemi örökségét, liturgikus szokásait. A szertartásokat jellemezze azonban a nemes egyszerűség, rövidség, fölösleges ismétlések elkerülése (vö. Lk 34), a babonaság és tévedés kizárása. A liturgikus könyvek →hivatalos kiadásai *(editio typica)* az egyes országok vagy nyelvterületek püspöki konferenciáinak feladata, hogy a lehetséges módosításokat körülményeiknek megfelelően alkalmazzák. Körültekintő módon kell eljárni a missziós területeken, ahol nem eléggé ismert a nép vallásos öröksége. Ilyenkor szaktudósok, vallástörténészek véleményét is meg kell hallgatni. →inkulturáció

VI

alkalmi misék

(lat. missae et orationes ad diversa) • Az Egyház rendelkezése alapján vagy a hívek kérésére különféle alkalmakra bemutatott misék saját szöveggel. Négy csoportjuk van. I. *Az Egyház szükségleteiért.* Pl. az Egyházért, a pápáért, a zsinatért, papokért, papi hivatásokért, hívekért, lelkigyakorlatos vagy papi összejövetelekre stb. II. *Közügyekért.* Pl. hazáért, államfőért, népek jólétéért, békéért stb. III. *Különféle nyilvános alkalmakra.* Pl. vetés idején, terménybetakarításkor, a fogságban szenvedőkért, betegekért, haldoklókért, esőért, tiszta időért, valamilyen szükségben, hálaadás Istennek stb. IV. *Különleges szándékokra.* Pl. az egyetértés ápolásáért, családért, a jó halál kegyelméért stb. Az ~en kívül vannak →rituális misék és →votívmisék is. * 5.

BL

alleluja

(héb. hallelu-Jah = ‘dicsérjétek Jahvét’) • Az ~ szó jól ismert az ÓSZ-i Szentírásban. Énekelték templomi kultuszban, de azon kívül is. Egyike azoknak a héber kifejezéseknek, amelyek fordítás nélkül mentek át keresztény használatba, valószínűleg, mert így található a Jelenések Könyvében is (19,1–5).

Liturgikus használata eltérően alakult a keleti egyházban, ahol egész évben éneklik, és Nyugaton, ahol nagyböjtben és gyászszertartásokon nem énekelték. Az LK azon elve alapján, hogy a gyászszertartásoknak ki kell fejezniük a keresztény halál húsvéti jellegét, ma a gyászszertartásokon is énekeljük, nagyböjtben azonban továbbra is elmarad.

Az ~t valószínűleg Damasus pápa (366–384) vezette be a római misébe, feltehetően Szt. Jeromos hatására. Általános elrendelése Nagy Szt. Gergely nevéhez fűződik. A mise ~-tétele responzóriális ének, kezdettől fogva általában csak egy →verssel. Az utolsó *(-ja)* szótagon az ~k túlnyomó többségére jellemző, többé-kevésbé terjedelmes, igen sokszor periodikus dallam a →jubilus. Az ~ éneklését kezdheti mindenki, vagy csak a →szkóla, ill. a →kántor, és megismételhető. A hozzá való →verset az →Olvasmányok könyvéből vesszük (vö. RMÁR 37).

BP

alszerpap

→szubdiakónus

általános feloldozás

→bűnbocsánat szentsége

altare privilegiatum

(lat. ‘kiváltságos oltár’) • Különösen a 16. sz.-tól kezdve a pápák egyes oltárokhoz azt a kiváltságot fűzték, hogy azoknak a halottaknak lelke, akikért az ~on mutatnak be misét, teljes →búcsúban részesül. Ezt a kiváltságot eleinte a székesegyházak, majd minden plébánia- és apátsági templom egyik oltárára kiterjesztették, amelyeket „~” felirattal láttak el. VI. Pál pápa *Indulgentiarum doctrina* kezdetű apostoli konstitúciója 20. pontjában így rendelkezik: „Az elhunyt hívekről legmesszebbmenően gondoskodó Egyház az eddigi bármely kiváltságot *(oltárkiváltság)* megszüntetve úgy határozott, hogy a megholtakért bemutatott minden mise ugyanezekkel a kiváltságokkal rendelkezik”, ti. az elhunyt számára teljes búcsút juttat, még ha az nem is →gyászmise.

AM

altemplom

(gör. krypta, ‘rejtett, föld alatti hely’) • Emelt szentélyű templomok →szentélye vagy kórusa alatt kiépített belső tér, főleg a román építészetben. Rendszerint jelesebb személyiségek vagy szentek temetési helye. Később oltárt is állítottak fel benne. (Pl. Pannonhalma, pécsi székesegyház, Tihany, Feldebrő stb.)

AM

ambó

(gör. anabainein, ‘felmenni’ igéből, keleti egyházban: *ambon*) • Lépcsőkkel megközelíthető, kiemelt hely az istentisztelet olvasmányainak felolvasására és egyes liturgikus énekek számára. Gyakran beépítették a szentélykorlátba, ezért *kancellusnak* is nevezték. A román korban szívesen építettek két ~t, egyiket a szentleckének, másikat az evangéliumnak. A 13. sz.-tól átadta helyét az ~ a szószéknek, majd a lit. ref. újra az igeliturgia helyévé tette. Isten igéjének méltósága megkívánja, hogy a templomban legyen egy megkülönböztetett hely, ahonnan azt hirdetik. Illő, hogy ez a hely szilárd ~ legyen, ne pedig egyszerű, elmozdítható olvasóállvány *(legile)*. Úgy kell elhelyezni, hogy a hívek jól láthassák és hallhassák azokat, akik az igeliturgiában szolgálatot teljesítenek. Az ~ról olvassák fel vagy éneklik a mise egy vagy két olvasmányát (esetleg a →válaszos zsoltárt), az evangéliumot és a →húsvéti öröméneket. Ez a helye a →homíliának és az →egyetemes könyörgéseknek is. Kevésbé alkalmas hely az ~ a magyarázó, a kántor vagy karvezető számára. A lit. ref. úgy tekint az ~ra, mint az oltár párjára. Az ~ az igeliturgia, az oltár az eukarisztikus liturgia helye (RMÁR 272). →szószék. 41. ábra: Templombelső, alsó ábra, 2. * 5.

AM

ambrozián rítus

→nyugati rítusok

ámen

(héb. āmen ‘bizony úgy van, úgy legyen’) • Az ÓSZ és ÚSZ-ben egyaránt használatos kifejezés. Míg az OSZ-ben a nép helyeslése és válasza (MTörv 27,15–26), az evangéliumokban mindig Jézus ajkáról hangzik el (pl. Mt 6,2), az apostoli levelekben az imádság befejezéseként az egyetértést és megerősítést fejezi ki (pl. Róm 1,5), vagy Istent magasztalja (pl. Fil 4,20). Ebben az értelemben használja a liturgia a könyörgések és imádságok végén, ezzel a rövid hitvallással fogadja az áldozó az Úr Testét és fogadja az áldást.

VI

anafóra

(gör. anapherein, ‘fölemelni’) • A bizánci liturgia központi imádságainak összefoglaló neve, amely a római liturgiában az →eukarisztikus imádságnak felel meg. A görög liturgiának ezt a részét a hitvallás utáni párbeszéd vezeti be, ahol az *„Adjunk hálát az Úrnak!”* felszólítást követi a latin *„prefációnak”* megfelelő hálaadó imádság. A csöndes ima első része a teremtő Atya dicsérete, mely az angyali seregek dicséretébe megy át. A *„Szent, szent”* utáni folytatás már a Krisztusban beteljesült üdvgondozást eleveníti fel. Ennek befejezését az alapítási igék jelentik: *„Vegyétek, egyétek…” „Igyatok ebből mindnyájan…”* Nagy Szt. Baszileiosz (Szt. Bazil) liturgiájában különösen hosszú ez a hálaadó ima, mert az Ósz-től Krisztus kereszthaláláig és megdicsőüléséig minden üdvtörténeti mozzanatot megemlít.

Az Eukarisztia alapítási szavai után következő →anamnézisz Jézus zárószavait követi (vö. Lk 22,19 és 1Kor 11,24). Ünnepélyes befejezése: „Tieidet a tieidből néked ajánljuk fel…”

Majd az →epiklézisz következik. A pap csendesen könyörög az Úrhoz, hogy küldje le Szentlelkét a liturgiát végzőkre és a felajánlott adományokra. Ezután a „megszentelt adományok” vételére készülnek fel a liturgia résztvevői. →Szent Liturgia felépítése a bizánci rítusban.

OL

anamnézisz

(gör. ‘emlékezés’, ‘megemlékezés’) • Az ~ az eukarisztikus ima része, mely által az Egyház teljesíti az apostolokon keresztül kapott krisztusi parancsot, hogy megemlékezzen Krisztusról és felidézze áldott szenvedését, kereszthalálát, dicsőséges feltámadását és mennybemenetelét. * 5.

VI

András Szt.

→Apostolok ünnepei

Angelus

→Úrangyala

angyal

(gör. angelosz, ‘küldött’, ‘követ’) • A Szentírásban az ~ok mint Isten segítő vagy büntető követei szerepelnek, vagy Krisztusnak és apostolainak szolgálatában állnak. Szellemi lények, amiből az is következik, hogy nemük nincs. A Szentírásban férfialakban jelennek meg, a képzőművészek szárnyakkal ábrázolják. (A szárny a gyors szolgálat →szimbóluma.) A liturgia úgy fogja fel őket, mint akik részt vesznek a mennyei és a földi liturgián is. A misében, a →prefációban így emlékezünk meg szerepükről: *„Ezért mi is, miként az angyalok és főangyalok, a trónod körül álló égi szellemek és minden seregek a mennyben, a te dicsőséged himnuszát zengjük és vég nélkül mondjuk: Szent vagy, szent vagy…”* – →angyalok ünnepei.

BL

Angyali üdvözlet

→Úrangyala

Angyali üdvözlet ünnepe

→Úr ünnepei

angyalok ünnepei

Ahogyan a szenteket, úgy az angyalokat is liturgikus tisztelettel illetjük. Ünnepeik: Szt. Mihály, Szt. Gábor és Szt. Ráfael főangyal ünnepe: szept. 29.; a keleti egyházban: nov. 8.; Szt. Őrzőangyalok emléknapja: okt. 2.

BL

anticipálás

(lat. anticipatio = ‘elővételezés’) • Az ~ szokás alapján keletkezett jog, mely szerint a →zsolozsma Éjszakai imaórája (Matutinum) és a Reggeli dicséretek (Laudes) már előtte való nap délutánján (két óra után) elvégezhetők voltak, akár kórusban, akár az egyéni →Breviárium imában. A VI. Pál által kiadott *„Laudes canticum”* apostoli levél jóváhagyta a zsolozsma új rendjét. Ennek egész felépítése olyan, hogy napszakokhoz kötött imaórákból áll, de megengedi az Olvasmányos imaóra ~ át előző nap este a Vecsernye után (ÁRZS 59).

AM

antifóna

(gör. antiphoné = ‘ellenhang’) • 1. ~-nak nevezzük azokat a kisebb-nagyobb terjedelmű keretverseket, amelyeket antifónás zsoltározáskor a zsoltár előtt és után énekelünk vagy imádkozunk. A szír liturgiából görög közvetítéssel jutott el Nyugatra és honosodott meg a 4. sz. végén. Az új zsolozsmáskönyv *(Liturgia Horarum)* megengedi, hogy az ~ helyett a zsoltár címét, vagy eszmei mondanivalóját megjelölő szöveget imádkozzuk. A mise zsoltárait keretező ~k az introitus (→kezdőének) és a *communio* (→áldozási ének).

A zsolozsma ~inak dallama egyszerűbb, az evangéliumi kantikumokéi esetenként ünnepélyesebb. A zsolozsma ~i gyakorta típusdallamok, a mise ~i viszont egyedi darabok, s csak néha többé-kevésbé sikerült dallamalkalmazások.

Az ~k szövege lehet zsoltáridézet, más szentírási szöveg, de egyéb imádság is, gyakran ritmikus prózai vagy verses, esetleg egyenesen rímelő verses formában. Utóbbira szép példákat találunk a magyar szentek zsolozsmáiban.

2. Mint gyűjtőnév, használatos minden nem zsoltár és nem strófikus ének jelölésére. Így nevezzük pl. Mária-~nak azt a négy imádságot, melyeket a Boldogságos Szűzhöz intézünk. Régebben meghatározott időszakhoz voltak kötve (Ádvent– Karácsony: *Alma Redemptoris,* böjtelő-nagyböjt: *Ave Regina caelorum,* húsvéti idő: *Regina caeli*, pünkösd utáni idő: *Salve Regina*), s párverssel és könyörgéssel záródtak. Általában a zsolozsma befejezésekor és litániákon énekeltük őket. Ma a zsolozsmában a →Befejező imaórát (Kompletórium) zárjuk Szűz Mária valamelyik, tetszés szerint választható ~jával, húsvéti időben azonban kötelező a *Regina caeli* kezdetű. Van →gregorián és →népének dallamuk, és számos énekkari feldolgozásuk is ismeretes.

BP

antimenzion

(gör. anti ‘elöl’, menza ‘asztal’ magy.: ereklyekendő) • Az oltár lényeges kelléke az ~ a keleti templomokban. Négyszögű vászonkendő, melyen az Úr Jézusnak a keresztről való levétele van ábrázolva. A kendő felső részén, a kereszt két ágának találkozásánál valamely szent földi maradványaiból való részecske – ereklye – van bevarrva. Az ~t a pápától kapott hiteles ereklyéknek egy kisebb részecskéjével a püspök látja el, s ugyanő szenteli meg évenként egyszer, a nagycsütörtöki Szent Liturgiában (33. ábra: →előkészületi oltár).

OM

antipendium

(lat. ante, ‘elöl’, pendere, ‘függni’) • Az oltárnak a néppel szemben lévő oldalát csaknem az aljáig borító terítő, melyet rendszerint gazdagon hímeztek, díszítettek. V. Pius misekönyve (1570) előírta a liturgia napi színének megfelelő ~ használatát. A RMÁR nem tesz róla említést (27. ábra: →Oltár, A5).

AM

Antiphonale, Antiphonarium

Aliturgikus énekgyűjtemények általános elnevezése. A középkorban egyaránt használták a →mise, vagy a →zsolozsma énekeinek gyűjteményére. A hagyomány szerint lánccal odaerősítve őrizték a Szt. Péter-bazilika főoltáránál a Nagy Szt. Gergely-féle *Antiphonale* (Antiphonarium) *Missae (Antiphonale Cento).*

A Szt. X. Pius indította →liturgikus reform szellemében jelent meg a *Liber Antiphonarius pro diurnis horis* (1912) és az *Antiphonale Monasticum pro diurnis horis* (1984). E könyvek a római, ill. a bencés →zsolozsma énekeit tartalmazzák.

BP

anyaegyház

→plébánia, parochia, →plébániatemplom

anyakönyv

(lat. liber parochialis, ‘plébániai könyv’) • Az ~be a hívek személyi adatait jegyzi be a helyi plébános. A Trid. óta a kereszteltek és a házasultak ~ét, valamint a bérmálkozók és a halottak ~ét is vezetni kell. A mai kor igénye miatt rendelte el a MKPK 1999. ádvent 1. vasárnapjától a Katekumenek ~e használatát. A személyi adatokon kívül tartalmazza a katekumenátus és a megvilágosodás eseményeinek időpontját és a szentségfelvételek (→keresztség, →bűnbocsánat, →bérmálás és az →Eukarisztia) helyét és idejét. *A megkereszteltek feljegyzése* valószínűleg már a →katekumenátus intézményével függ össze: a keresztségre jelentkező nevét beírták egy könyvbe. A kereszteltek ~-ébe beírandó az illető személynél a jegyzet rovatba: az elsőáldozás, a bérmálás, a házasságkötés, az egyházi rend szentségének felvétele, valamint az örök fogadalom letétele, az áttérteknél az áttérésre vonatkozó adatok és az aposztázia (hitehagyás) ténye. L.: Egységes Anyakönyvezési Szabályzat, Bp. 1988. * 12, 13, 15, 19, 20.

VI

apát, apátnő

(arám görögös formában – abbas = ‘atya’; női formája: abbatissa) • Kezdetben azt a szerzetest jelentette, aki a lelkiatya feladatát végezte szerzetestestvérei között. Szt. →Benedek óta a kolostor elöljárója és vezetője élethossziglan vagy meghatározott időtartamig. Az ~ -ot a szerzetesközösség választja, és püspök vagy apát végzi a benedikálás szertartását. A monasztikus női szerzetesközösség elöljáróját apátnőnek nevezik. Megválasztása után püspök vagy apát avatja fel tisztségére. Fő- vagy prézes~nak nevezik az egyes monasztikus rendtartomány (kongregáció) vezető ~ját. (Pl. pannonhalmi, monte-cassinói fő~, zirci prézes~) →apát-benedikálás, →apátság.

VI

apát, apátnő benedikálása

(lat. benedictio abbatis, abbatissae) • Szertartását már Szt. →Benedek és Nagy Szt. Gergely pápa is említi. A mise evangéliuma után a püspök vagy benedikáló apát bizonyságot szerez a szavazás törvényességéről, majd rövid intelmet mond. A jelölt a szavazás elfogadása után földre borul, és a jelenlévők eléneklik a →Mindenszentek litániáját. A benedikálási imádság után a püspök átadja az új apátnak a szerzetesi szabályokat, a →gyűrűt, az apáti süveget (→püspöksüveg) és a →pásztorbotot. →Békecsókot vált a jelenlévőkkel, majd a mise végén a →Te Deum éneklése közben vonul végig a templomon. Az apátnő benedikálása annyiban különbözik az apátétól, hogy a benedikáló imádság után a rendi szabályokat és a gyűrűt adják át neki. A mise végén a benedikálást végző püspök vagy apát kíséri végig az új apátnőt a templomon és *Te Deum* éneklése közben bevezeti a →kórusba az őt megillető helyre. * 9.

VI

apátság

(gör. lat. monasterium = ‘monostor’) • Az a monasztikus szerzetesház, amelynek élén →apát áll. Ilyen pl. a pannonhalmi bencés ~, amelyet Géza fejedelem alapított 996-ban.

VI

apostoli áldás

(pápai áldás) • Teljes búcsúval járó áldás, melyet a pápa ünnepélyesen *„Urbi et orbi”* (lat. Róma városának és az egész földkerekségnek) ad a szokásos →búcsúnyerési feltételekkel. Püspökök bizonyos ünnepélyes alkalmakkor, papok lelkigyakorlatok után és halálveszélyben lévőknek a jog alapján adhatnak ~t. * 2, 24.

AM

apostoli hitvallás

→hitvallás

apostolok ünnepei

(gör.: aposztolosz = küldött) • Apostoloknak nevezik elsősorban a Jézus által kiválasztott tizenkettőt (Júdás helyére Mátyás került), de az Egyház más misszionáriusait és követeit is. Az apostolok Jézustól kapták megbízatásukat, hogy hirdessék az evangéliumot és tanúsítsák feltámadását. Szt. Pált külön látomásban hívta meg az Úr, de az apostolok közt ünnepeljük Szt. Barnabást, valamint Szt. Lukács és Szt. Márk evangélistát is.

Szt. →Péter és Pál főünnepe: jún. 29., Szt. Pál megtérésének ünnepe: jan. 25., Szt. Péter székfoglalásának ünnepe: febr. 22.

A többi apostol ünnepe a következő:

Szt. Jakab, az idősebb, Zebedeus fia, János testvére, ünnepe: júl. 25. Heves természetük miatt Jézus a „mennydörgés fiainak” nevezte a két testvért (Mt 3,17). Jézus szűkebb köréhez tartozott Péterrel és Jánossal. ApCsel 12,2 szerint I. Heródes Agrippa király Jeruzsálemben Jakabot lefejeztette, így elsőként lett vértanú az apostolok közül.

Szt. János, Zebedeus fia, Jakab testvére, „a tanítvány, akit Jézus szeretett.” Jézus a kereszten haldokolva reá bízta édesanyját. Magas életkort ért meg és Efezusban halt meg. Az ÚSZ-i Szentírásban evangéliuma, levelei és a Jelenések könyve támaszkodnak János apostoli tekintélyére. Ünnepe: dec. 27.

Szt. Jakab, a „kisebb Jakab”, az „Úr testvére” (rokona). A jeruzsálemi ősegyház első püspöke, jelentős szerepet vitt az apostoli zsinaton a pogánykeresztények ügyében ajánlott kölcsönös engedmények elfogadtatásával. Szt. Pál az Egyház „oszlopának” tartja. Egy apostoli levél szerzője. Ünnepe Szt. Fülöppel együtt: máj. 3.

Szt. Fülöp betszaidai halász volt, és Keresztelő Szt. János köréből az elsők között hívta meg Jézus tanítványának. Ünnepe: máj. 3.

Szt. Máté (Lévi néven is szerepel) vámos volt, akit meghívott tanítványának az Úr. Az ő apostoli tekintélyére támaszkodik az első evangélium. A hagyomány szerint Etiópiában és Perzsiában hirdette az evangéliumot. Ünnepe: szept. 21.

Szt. Tamás, az „Iker” (gör.: Didümosz). Személyével legtöbbet János evangéliuma foglalkozik (Jn 11,16; 14,5; 20,24–29). A hagyomány szerint a pártusok, Perzsia és India apostola. Ünnepe: júl. 3.

Szt. András, Péter testvére. Keresztelő Szt. János tanítványa, Jánossal együtt elsőnek szegődik Jézushoz (Jn 1,35–40), és Pétert is Jézushoz vezeti. X alakú kereszten szenvedett vértanúságot. Ünnepe: nov. 30. Különösen a bizánci egyház védőszentje.

Szt. Bertalan valószínűleg azonos János evangéliumában Natánaellel. A hagyomány szerint Indiában és Örményországban működött, elevenen megnyúzták, így halt vértanúhalált. Ünnepe: aug. 24.

Szt. Simon és Júdás a hagyomány szerint együtt szenvedtek vértanúhalált. A „buzgó Simon a zelóták csoportjához tartozott, mielőtt Jézus meghívta (Mt 10,4). Júdás, „nem a karióti” (Jn 14,22) a Tádé melléknevet viselte, talán rokona volt Jézusnak. Ünnepe: okt. 28.

Szt. Mátyás megválasztásának történetét az áruló Júdás helyére az ApCsel 1,15–26 mondja el. Péter kezdeményezésére a kezdettől fogva Jézussal tartó József és Mátyás közt sorsot vetettek, „a sors Mátyásra esett, mire a többi tizenegy apostol közé sorolták” (ApCsel id. versei). Ünnepe: a világegyházban máj. 14., Magyarországon: febr. 24.

Szt. Barnabás nem tartozott a tizenkettő közé, de az ősegyház egyik legjelentősebb hithirdetője lett. *„József, a ciprusi levita, akit az apostolok Barnabásnak neveztek el, ami azt jelenti, hogy a vigasztalás fia”* (ApCsel 4,36). Apostoli munkájának számos részletét az ApCsel-ből ismerjük meg; egyik legnagyobb érdeme, hogy a megtért Pál apostolt bekapcsolta az antiochiai egyház miszsziós tevékenységébe. Ünnepe: jún. 11.

Szt. Lukács evangélista pogány származású görög keresztény, Kol 4,14 szerint orvos volt. Szt. Pált több apostoli útján kísérte. A harmadik evangélium és az Apostolok Cselekedeteinek szerzője. Ünnepe: okt. 18.

Szt. Márk evangélista, aki a János nevet is viselte, annak a Máriának fia, aki házát az ősegyház jeruzsálemi gyülekezetének rendelkezésére bocsátotta. A hagyomány szerint Szt. Péter munkatársa és az időrendben legkorábbi második evangélium szerzője; alexandriai püspökként szenvedett vértanúhalált, ereklyéit Velencében őrzik. Ünnepe: ápr. 25.

VI–AM

apszis

(gör. apszisz ‘boltozat’) • Eredetileg a késő ókori pogány bazilika egyik alkotórészét jelentette, amely a téglalap alakú épület bejáratával szemközt volt. Félkör alaprajzú, és felül félgömb alakban záródó épületrész.

Az ókeresztény templomépítők ezt a →bazilika-formát fejlesztették tovább. A középhajó meghosszabbításaként a záróívet a főhajótól alacsonyabban félkör vagy sokszög alakúra képezték ki. Az ~ közepén állt a →püspöki trón, előtte pedig az oltár.

A keleti templomoknál gyakori a hármas ~: a középső mellett még két kisebbet is építettek az →előkészületi oltár és a *diakonikon* számára, ahol a →liturgikus szereket tárolták.

A nyugati templomokban is található hármas, ritkán kettős ~. Mivel az ~ a templom kiváltságos helyén van, ezért a keleti →ikonográfia külön előírásokkal szabályozta azt, hogy milyen képek kerülhetnek erre a falrészletre; leggyakrabban az Üdvözítőt tartó Istenszülő freskója díszíti az ~t. (3. ábra: Ókeresztény bazilika, 13.)

OL

aranymise

→évforduló

Aranyszájú Szt. János liturgiája

→bizánci rítus

asszisztencia

→segédkezők, →ministráns

asztalka

(gör. abakusz, lat. credentia) • A →preszbitériumban felállított kis asztal, ahová a →kelyhet, a →paténát, a →cibóriumot a konszekrálandó ostyákkal, a bort és a vizet készítették ki a miséhez. Helyes, ha csak a kelyhet és a →korporálét készítik ki az ~ra, amíg az áldoztató tálat, a kenyeret, a bort és a vizet az áldozati adományok asztalára (→felajánlási asztal) a hajóban helyezik el, ahonnan a hívek (vagy a →ministránsok) az Eukarisztia liturgiája elején az adományok előkészítésére az oltárhoz viszik. Az ~ra tehető az →igeliturgia alatt a →misekönyv, és a kézmosáshoz szükséges kancsó a hozzátartozó tállal és kéztörlő kendővel. (41. ábra: Templombelső, alsó ábra 5.)

AM

aszteriszkusz

(lat. ‘csillagocska’) • A gregorián énekeskönyvekben elválasztja a zsoltárvers két félversét; a zsoltár-kádenciában a záróhangról való egész hangos felfelé lépést írja elő; a darab elején vagy végén a teljes kórus belépésének helyét jelzi.

BP

avatás

(régi hagyományos neve: egyházkelő) • Édesanya megáldása a szülés után. Tetszés szerint kiszolgáltatható szentelmény a gyermek megkeresztelése után, de végezhető attól függetlenül is. * 12.

AM

Az Úr legyen veletek!

(lat. Dominus vobiscum) • A püspök, pap és diakónus által leggyakrabban használt liturgikus köszöntés, mely az ÓSZ-ben (Rut 2,4) és az ÚSZ-ben gyökerezik (Lk 1,28). Szt. Pál levelei is a bekezdésnél, befejezésnél ehhez hasonló köszöntéseket tartalmaznak. A közösség válasza: *„És a te lelkeddel”* is szentírási alapokon nyugszik (pl. 2Tim 4,22). A római liturgiában a leggyakrabban használt köszöntésforma: Az új Római Misekönyv (1969) ~ használatát a mise bevezetésekor, befejezésekor, az evangélium előtt és a prefációt bevezető párbeszédben jelölte ki. A bevezető köszöntésnél a püspök ~ helyett a *„Békesség veletek!”* köszöntést használja.

AM

– B –

balázsáldás

A torokbetegség és más bajok ellen adja az Egyház febr. 3-án, Szt. Balázs napján. X alakban vagy félkör alakban összekötött két gyertyát tartanak a hívő elé áldó imádsággal. Szt. Balázs a hagyomány szerint egy fuldokló fiút gyógyított meg. Balázsolásnak is mondják. Szövege: *Szt. Balázs püspök és vértanú közbenjárására óvjon meg téged az Isten a torokbajtól és minden más bajtól.*

BL

balázsolás

→balázsáldás

baldachin

1. Négy vagy két rúdra erősített hordozható díszmennyezet, fehér selyem- vagy más díszes anyagból. Körmenetkor az Oltáriszentség fölött hordozzák. Egykor Bagdad, olaszul: Baldocco városából való textilanyagból készült, innen származik neve.
2. Korábban a püspöki →katedra (trónus) fölé emelt díszmennyezet.
3. Oltár fölött oszlopokon álló szilárd mennyezet (→cibórium).

BL

baptisztérium

(gör. baptidzein, ‘keresztelni’) • A keresztség kiszolgáltatásának helye. A ~ a korai kereszténységben különálló vagy templomba beépített keresztelő kápolna volt, kőből vagy bronzból készített keresztelő medencével, illetve keresztkúttal. A GYKSZ 25. szerint a keresztelés helyét úgy kell megválasztani, hogy a hívek szeme előtt legyen, és minél több ember közös részvételére nyújtson lehetőséget. (Bár természetesen megmaradt a meglévő keresztelő kápolna létjogosultsága is, akár a templomon kívül, akár azon belül.) A keresztelőkút a lit. ref. előtt a Nagyszombaton megáldott keresztvizet őrizte.

Az új keresztelési rend (GYKSZ 1969) óta csak a húsvéti időben őrzik a megáldott keresztvizet a keresztelőkútban, máskor újonnan szentelt keresztvízzel keresztelnek. De maga a keresztkút, mint a szentség kiszolgáltatásának helye, legyen a keresztelés számára fenntartva és legyen méltó arra, hogy ott vízből és Szentlélekből újjászülessenek a keresztények (25). Lehetséges, sőt kívánatos olyan megoldás, hogy megfelelő lefolyás biztosításával friss víz folyjon a keresztkútba. A húsvéti gyertya állandó helye – húsvéti időn kívül, amikor is az oltár mellett áll – a ~. A keresztség kiszolgáltatásánál égjen, hogy a keresztelendők gyertyái erről könnyen meggyújthatók legyenek. A keresztkút és a húsvéti gyertya emlékeztető jel a hívek számára, hogy e szentséggel léptek az üdvösségre meghívottak közé. * 11,12. (3. ábra: Ókeresztény bazilika, 12.)

AM

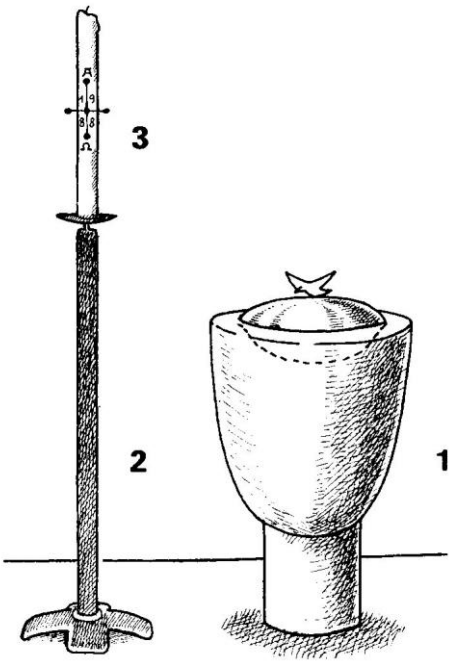

1. ábra. *Baptisztérium*

1. keresztkút, 2. húsvéti gyertyatartó. 3. húsvéti gyertya

Bárány

Az ÚSZ-ben olvassuk, hogy Krisztusnak, a hibátlan és szeplőtelen ~nak drága vére váltotta meg a világot (1Pét 1,19). A Jel-ben 27-szer nevezi Szt. János „Bárányanak” az Isten Fiát. Evangéliumának elején pedig Keresztelő Szt. János ajkán hangzik el a már liturgikus kifejezésként is használatos elnevezés: *„Íme, az Isten Báránya, aki elveszi a világ bűneit”* (1,29. 36).

A kifejezés Jézus megváltó →áldozatára utal. Már az ÓSZ-i templomban is naponta két bárányt áldoztak föl (Kiv 29,38–41), Húsvét előkészületi napján pedig a szabadulás emlékére ölték le az áldozati bárányt (Kiv 12,6). Jn 19,14–31 szerint Jézus épp abban az órában halt meg, amikor Jeruzsálemben a húsvéti bárányt áldozták föl. Az Isten Báránya Jahve szenvedő szolgájának alakját idézi fel: *„Mint a juh, amelyet leölésre visznek, s mint a bárány elnémul…” „Szenvedésével sokakat megigazultakká tesz szolgám, mivel gonoszságaikat magára vállalta”* (Iz 53,7. 11). Ezeket a jövendöléseket a →bizánci liturgiában az →előkészületi oltárnál mondja el a pap akkor, amikor kivágja a →proszfórából a ~nak nevezett legnagyobb részt: *„Föláldoztatik Isten Báránya, ki elveszi a világ bűneit…”* Ez a liturgikus utalás a ~ra már az 5. sz.-tól megvolt a reggeli zsolozsma nagy →doxológiájában. Rómában a 7. sz.-ban honosította meg az →„Agnus Dei” éneklését a Szíriából származó Sergius pápa. A →kenyértörés alatti könyörgéshez a 10. sz.-ban kapcsolták az *„Adj nekünk békét!”* fohászt (40. ábra: Szimbólumok, C.)

OL

Barnabás Szt.

→apostolok ünnepei

Bazil liturgia

→bizánci rítus

bazilika

(gör. baziliké = ‘királyi ház’) • 1. A római építészetben nyújtott téglalap alakú, többnyire háromhajós épület volt politikai gyűlésekre és kereskedelmi célokra. Ezek mintája alapján épültek az első ~k, azaz „ókeresztény” templomok. A →szentélyét lezáró →apszisban helyezték el a püspöki trónt (→katedrát), körülötte a papság ülőhelyeit. Ezek előtt állt a szabadon körüljárható →oltár. Más elrendezésben a hajó kiemelt helyén volt az oltár és a papság helye (a „béma”), melyet a liturgia alatt körülálltak a hívek.

2. Építészettörténeti szempontból bazilikális elrendezésnek nevezzük az olyan háromhajós templomot, ahol a főhajó az oldalhajóknál magasabb, az ablakok az oldalhajók felett adnak fényt a főhajónak. Alaprajza elnyújtott téglalap.

3. Liturgikus szempontból kiemelt rangú templom. Ide tartoznak a római *patriarkális* ~k (basilica maior), ahol pápai trón és oltár áll (Lateráni, S. Maria Maggiore, Szt. Péter és Falakon kívüli Szt. Pál, a római Szt. Lőrinc, valamint az Assisi Szt. Ferenc és Porciunkula ~). A Szentszék a jelentősebb templomoknak *basilica minor* rangot ad (kis ~). Ilyen hazánkban az esztergomi, egri, székesfehérvári, veszprémi székesegyház, a budapesti Szt. István-~, a pannonhalmi főapátsági és a zirci apátsági templom. Az utóbbi időben néhány →kegyhely temploma is elnyerte (Pl. Budapest-Máriaremete kegytemploma).

AM

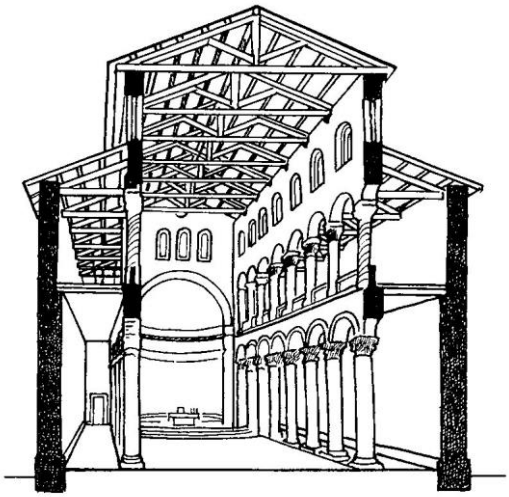

2. ábra. *Bazilika metszete*

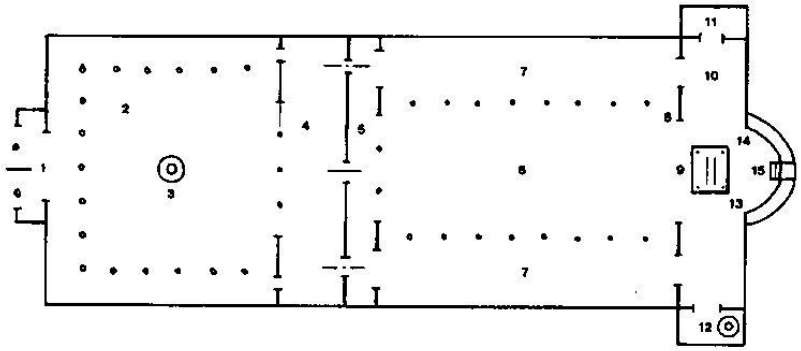

3. ábra. *Ókeresztény bazilika*

1. kapuépítmény (popyleia); 2. udvar; 3. kút (kantharosz); 4. külső előcsarnok (galilea, exanarthex); 5. belső előcsarnok (endonarthex); 6. főhajó; 7. mellékhajó; 8. diadalív (arcus triumphalis); 9. cibóriumos oltár (martyrium, memoria, confessio); 10. kereszttház; 11. raktár, kincstár; 12. baptisterium; 13. apszis; 14. presbyterium; 15. cathedra (püspöki szék)
(Dr. Guzsik Tamás után)

beavató szentségek

(lat. sacramenta initiationis) • Az ősegyházban a katekumeneket (→katekumenátus) több fokozatban avatták be a keresztény →misztériumokba. Ennek beteljesedése volt, a három beavató szentség: a →keresztség, a →bérmálás és az →Eukarisztia.

Később a nyugati egyházban időben egyre távolabb estek egymástól a ~. Felnőtteknél az ősi gyakorlatot a II. Vat. állította vissza. A ~nek legalkalmasabb ideje a húsvéti vigília, de kiszolgáltathatók más misében is. 14 éven felüli felnőtteket lehetőleg a püspök keresztelje, és utána azonnal bérmálja meg, majd a misében nyújtsa számukra az Eukarisztiát (ET 863 és 866). A ~et az összetartozás miatt a püspök engedélyével a keresztelést végző pap bérmálja meg a szentség felvevőjét. A 7 és 14 év közötti gyermekek keresztelése esetén a bérmálásra saját korosztályukkal kerüljön sor. A ~ kiszolgáltatását lehetőleg vasárnap végezzék, és a helyi közösség tevékenyen kapcsolódjon bele. (Felnőttkeresztelés egyszerűbb szertartása, Bp. 1973; Felnőttek katekumenátusa magyar viszonyokra alkalmazott változat, MKPK Bp. 1999).* 20

AM–VI

befejezés

(konklúzió – lat. conclusio) • 1. A liturgiában szereplő imádságok különböző ~ekkel zárulnak. A mise →könyörgése (kollekta) mindig hosszú ~sel fejeződik be: a) ha az Atyához szól: *A mi Urunk Jézus Krisztus, a te Fiad által, aki veled él és uralkodik a Szentlélekkel egységben, Isten, mindörökkön örökké;* b) ha a Fiúhoz intézik: *Aki élsz és uralkodol az Atyaistennel és a Szentlélekkel egységben, Isten, mindörökkön örökké.* Egyéb könyörgéseknél mindig rövid ~t használunk: a) ha az Atyához szól, akkor: *Krisztus, a mi Urunk által;* ha a könyörgésben említés történik a Fiúról: *Aki veled él és uralkodik mindörökkön örökké;* b) ha a Fiúhoz szól: *Aki élsz és uralkodol mindörökkön örökké.*

2. A liturgikus cselekmények →áldással és →elbocsátással fejeződnek be, ha felszentelt személy volt a celebráns. Ha nem felszentelt személy, ilyen vagy hasonló módon kéri Isten áldását: *Áldjon meg minket az Úr, őrizzen meg minden rossztól és vezessen el az örök életre.* – A válasz minden esetben: *Ámen.* * 5.

VI

Befejező imaóra

(lat. completorium = compleo ‘befejezek’) • A napi →zsolozsma utolsó imaórája. Története a szerzetesség kezdeti idejébe nyúlik viszsza, amikor a →Vecsernye után a szerzetesek a hálóteremben még egy magánimádságot mondtak. Később ezt az →oratóriumban végezték. Hozzátartozott még a bűnbánat felindítása is. A mai előírások szerint a bevezető rész után lelkiismeret-vizsgálat és bűnbánat következik valamely – a misében használt – forma szerint, majd egy vagy két zsoltár antifónával, rövid olvasmány és válaszos ének. A ~ csúcsa az agg Simeon éneke, a →„Nunc dimittis”, antifónával együtt, végül a zárókönyörgés és az áldás. Valamelyik Mária- →antifónával végződik a ~ és a napi zsolozsma.* 4, 7.

VI

befogadás

(az érvényesen megkeresztelt ~a a Katolikus Egyház teljes közösségébe) • A latin rítusban külön szertartással fogadják be a Katolikus Egyház teljes közösségébe azt a keresztényt, aki egy tőle különvált egyházi közösségben született és keresztelkedett meg. Ez a befogadó szertartás azonban semmi egyéb kötelezettséggel ne járjon, mint ami a közösségi kapcsolat és az egység helyreállításához szükséges. A szertartás félreérthetetlenül tanúsítsa, hogy ez az egész Egyház ünnepe, csúcspontja pedig a szentáldozás, ami két szín alatt is kiszolgáltatható. Éppen ezért a befogadás lehetőleg mise keretében történjék, amelynek lefolyását a körülmények figyelembe vételével előre pontosan meg kell határozni. Tekintettel kell lenni a keresztények egységtörekvéseinek szempontjaira éppen úgy, mint a plébániai közösség és a jelölt között máris létrejött kapcsolatra.

A már megkeresztelt hívőt csak akkor lehet az Egyház teljes közösségébe befogadni, ha arra már hitbeli ismeretekben és lelkileg is felkészült. A legfontosabb az, hogy a jelölt szívvel-lélekkel ragaszkodjék az Egyházhoz, amelyben elnyeri keresztségének teljességét. A ~ a püspök joga. Az a pap viszont, akire ő a ~t bízza, a szertartás keretében meg is bérmálhatja a jelöltet, hacsak már nincs érvényesen megbérmálva. Ha a hitvallás letétele és a ~ mise keretében történik, a jelölt – a katolikus közösségben történő első áldozása előtt – gyónja meg bűneit. A gyónás elején közölje, hogy ~ előtt áll. A jelöltet, hacsak lehetséges, egy vagy két kezes kísérje el a ~ra. Lényeges különbség van a ~ra készülők és a keresztségre készülők között. →katekumenátus. * 20.

VI

beiktatás

1. Az egyházmegye püspökének szentelése a székesegyházban legyen, ahol a pápai szentelési okirat után a kinevező okmányt is felolvassák. A szentelés végeztével a szentelő püspök vezeti →*katedrájához* (püspöki trón) az új főpásztort. Ha pedig már felszentelt püspök az új főpásztor, lehetőleg a →*metropolita* vezesse be a székesegyházba, és olvassák fel a kinevező iratot. Katedráját elfoglalva veszi át az egyházmegye kormányzását.

2. A szerzetes →*apátot* és →*apátnőt* a benedikálást végző püspök vagy apát vezeti be a mise végeztével a →*kórusban* őt megillető helyre.

3. A →*plébánost* lehetőleg az egyházmegye főpásztora iktassa be tisztségébe, miután a hitvallást letette. A püspök bevezeti plébániatemplomába az új plébánost, átadja neki a templom kulcsait. A homíliát a főpásztor mondja. Az új plébános a hívek előtt újítsa meg a papi ígéreteket *(introductio novi parochi)*. * 2.

VI

békecsók

(lat. ritus pacis = béke-rítus, pax = béke) • Az apostoli idők óta a ~ a megkereszteltek testvéri közösségének jele (pl. Róm 16,16: *„Köszöntsétek egymást szent csókkal”;* és több más helyen). Tertulliánus, Szt. Jusztinosz és Szt. Hippolütosz tanúsítja gyakorlatát az ősegyházban, és ennek szerepét a közös ima megpecsételésében látták. Nagy Szt. Gergely pápa a római liturgiában a kenyértörés után az áldozásra való előkészület jelévé tette. A kora középkorban *„Az Úr békéje legyen veletek mindenkor!”* felszólításra az oltártól indult el hierarchikus rendben a ~, és a hívek is átölelték egymást. Ez lassanként csak a papságra korlátozódott, sőt a 13. sz.-tól a csóktáblára vagy feszületre (→*pacifikále*) adott csókot a celebráns, és ezt megcsókolva továbbadták. Az RMÁR 56. a Miatyánkot folytató →*embolizmus* és *„Mert tiéd az ország…”* doxológia után helyezi el a békerítust *(ritus pacis)*. Ebben a hívek békét és egységet kérnek az Egyház és az emberiség nagy családja számára, kifejezik kölcsönös szeretetüket, mielőtt az egy kenyérből részesülnének. A béke-rítus módját a püspöki karoknak kell meghatározniok az egyes népek természete és szokásai alapján. Mivel az MKPK erre még nem adott irányítást, ősi hagyomány alapján a celebráns és a diakónus, illetve a koncelebráló papok adnak ~ot egymásnak, miközben mondják: *„Béke veled!”,* a válasz: *„És a te lelkeddel”.* A celebráns vagy a diakónus felszólítja a népet: *„Köszöntsétek egymást a béke jelével!”,* melyre így válaszolnak: *„Legyen békesség köztünk mindenkor.”* Egyre általánosabbá válik, hogy a hívek kiegesztelődésük jeleként a mellettük állókkal egyenként kezet fognak, vagy egyszerre nyújt mindenki kezet a mellette állóknak. * 5.

AM

bemártás

→*két szín alatt való áldozás*

bemenet

→*bevonulás*

Benedek, Szt.

Ünnepe júl. 11. A VIII. sz.-ig ezen a napon ünnepelték, a IX. sz.-tól márc. 21-én, halála napján ünnepelték. Mivel ez a nap nagyböjtben van, ezért a naptárreform (1969) visszahelyezte a régebbi napra. A nyugati szerzetesség megalapítója. XII. Pius „Európa atyjának, VI. Pál „Európa védőszentjének” nyilvánította. ltáliának Nursia (ma Norcia) nevű kisvárosában született 480 körül, Rómában tanult, de még tanulmányai befejezése előtt az ottani erkölcstelen élet elől menekülve Sublacumba (Subiaco) vonult, és ott éveken át szerzetes-remete módján élt. Idővel sokan felkeresték, ezekből közösségeket alapított. Végül Monte Cassinón (Cassinum hegyén) alapította meg monostorát. Itt írta meg híres *Reguláját,* amely idővel a szerzetesség egyik alapszabálykönyvévé lett. Ez számos rendelkezést tartalmaz a liturgia rendjére is. Meghalt 547. márc. 21-én. Regulájt követő szerzetesek ezt a napot is megünneplik.

BL

Benedictus

(lat. ‘áldott’) • 1. Zakariás hálaadó éneke, melyet →Keresztelő Szt. János születésekor mondott (Lk 1,68–79). ÚSZ-i evangéliumi ének. A →zsolozsmában a →Reggeli dicséret csúcspontja, melynek naponként változó →antifónája van. * 4.

2. A →misekompozíciókban a →Sanctus második része, melyet korábban a kórus az átváltoztatás után énekelt. Jelenleg nem szabad elválasztani a Sanctustól. * 5.

VI

beöltözés

1. A →pap- és a →diakónusszentelésnél a kézfeltétel és a szentelési imádság után az újonnan szenteltet beöltöztetik liturgikus ruháiba: a pap a miseruhát, a diakónus a dalmatikát és a stólát ölti fel. * 18.

2. A szerzetesrendekben a noviciátus előtt vagy az első fogadalomnál öltöztetik be a rendi ruhába a jelöltet.

3. Szokás az egyházmegyés papnövendékeknek is a →reverenda megáldása és átadása liturgikus keretben.

VI

bérmálás szentsége

(lat. sacramentum confirmationis) • A bérmálás az a szentség, amely a megkereszteltet a Szentlélek adományával gazdagítja és tökéletesebben kapcsolja az Egyházhoz. Megerősíti és kötelezi őket, hogy szóban és tettben Krisztus tanúi legyenek, és a hitet terjesszék s védelmezzék (vö. LG 11, ET 879. kán.).

Ahogy a Pünkösd Jézus húsvéti misztériumának teljességét jelenti, úgy a ~ tökéletesíti és megerősíti a keresztség szentségének hatásait. A megszentelés minden mozzanata sajátosan kapcsolódik a Szentlélekhez. Jelen van már a keresztségi újjászületés kezdeténél (Jn 1,33), itt azonban a megkeresztelt az isteni életnek csak csíráját kapja meg, amelynek növekednie és erősödnie kell. Az apostolok a keresztség kegyelmének betetőzéseként a Lélek ajándékait kézrátétellel osztották ki az újonnan megkereszteltteknek (ApCsel 8,15–17). Nyugaton – ősi tanúságok szerint – a keresztvíz fürdője után és az Eukarisztia vétele előtt történt a megkenés kézrátétellel. Ez a bérmálás, amely különálló szentség.

A mai bérmálási szertartás kiemeli, hogy a Szentlélek Krisztus ajándéka. A ~nek kiszolgáltatása a homlok krizmával való megkenésével történik kézrátétellel! e szavak kíséretében: *Vedd a Szentlélek ajándékának jelét. – Ámen* – válaszol a megbérmált.

A ~nek kettős jelentése van. A püspök kézkiterjesztése a szertartás kezdetén utal a Szentlélek ajándékainak a lehívására, míg a krizmával való megkenés a Szentlélek ajándékainak elnyerését jelzi. A bérmálkozó eltörölhetetlen jegyet kap és vele együtt a Szentlelket. A bérmálás rendes kiszolgáltatója a püspök, de érvényesen kiszolgáltathatja az erre felhatalmazott pap is. Felnőttek keresztelésekor közvetlenül a keresztség után kívánatos a ~ kiszolgáltatása az Eukarisztiával együtt. Így valósul meg a keresztény életbe való beavatás ősi rendje. A bizánci liturgiában a keresztséggel együtt mindig kiszolgáltatják a ~ét is. * 13.

VI

betegáldoztató pyxis

(gör. – püxisz, ‘szelence’) • Több-kevesebb kisostya számára alkalmas edényke, melyben a pap, diakónus vagy megbízott világi a betegek számára viszi az Oltáriszentséget. Gyakran úgy alakítják, hogy →paténaszerű szélesebb alja legyen. A ~t kisebb méretű →korporálába teszik, s nyakba akasztható tasakban, a →burzában viszik a Szentséget.

AM

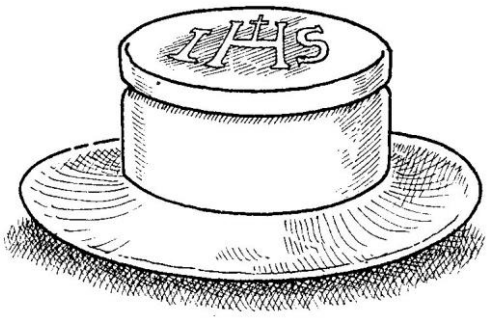

4. ábra. *Betegáldoztató pyxis*

betegek kenete

(lat. unctio infirmorum) • Az ember egyik legsúlyosabb próbatétele a testi szenvedés, a fájdalom és a betegség. Isten gondviselő terve, hogy az ember az egészséget ápolja, a betegség ellen küzdjön, és tegyen meg mindent a betegek testi-lelki megkönnyebbüléséért. Jézus maga is gondjaiba vette a betegeket, kezét rájuk helyezte (Mt 8,3–15 stb.), és tanítványait is még földi életében a betegek gyógyításának parancsával küldte szét (Mk 16,18).

Jézus a betegek gondozását Egyházán keresztül folytatja, amint Szt. Jakab apostol levelében olvassuk: *„Beteg valamelyiktek? Hívassa el az Egyház elöljáróit, és azok imádkozzanak fölötte, s kenjék meg olajjal az Úr nevében. A hitből fakadó ima megszabadítja a beteget, és az Úr talpraállítja. Ha pedig bűnöket követett el, bocsánatot nyer”* (5,14–15).

E szentség felvételében az élő hit fejeződik ki, amely az üdvösségre segíti az embert, felszítja az Istenbe vetett bizalmát, megerősíti a gonosz lélek kísértéseinek és a halálfélelemnek leküzdésében. Az ember egészségét is visszaszerzi, ha az a lélek üdvösségére válik, és ha szükséges, megadja a bűnök bocsánatát is. A ~ét felvehetik mindazok, akik betegségük miatt kérik (öregek és gyermekek is), vagy akikről feltételezhető, hogy kérték volna (eszméletlen betegek). A ~ét rendszerint megelőzi a →bűnbocsánat szentsége, rövid igeliturgia és →egyetemes könyörgések, majd a következő szavak kíséretében a betegek olajával a pap megkeni a beteg homlokát és két kezét: *E szent kenet által és nagy irgalmassága szerint segítsen meg téged az Úr a Szentlélek kegyelmével. Ámen. Szabadítson meg bűneidtől, üdvözítsen téged, és erősítsen meg jóságosan!* Ámen. A ~t rendszerint az →áldozás (→Útravaló) követi.

A ~ét misében vagy azon kívül egyénileg vagy közösségben is fel lehet venni. Ismételten feladható újabb betegség, vagy a beteg állapotának roszszabbodása esetén. – A bizánci rítusban: a beteg érzékszerveinek megkenését kíséri a szentségi ima, miközben a pap az Evangéliumos könyvet a beteg fejére teszi. Ezt a könyvet aztán a beteg meg is csókolja. A szentség kiszolgáltatása után közösen végeznek könyörgéseket a betegért. A görög ortodox egyházi szokás szerint nagyszerdánként (a román egyházban pedig még gyakrabban) csoportosan is kiszolgáltatják ezt a szentséget, melyben az előírás szerint egyszerre hét pap működik közre (ez el is hagyható). (→olaj.) * 24

VI – OL

betlehem

Jézus születésének plasztikus ábrázolása, melynek középpontja a jászolban fekvő isteni Gyermek. Eredete vagy a római S. Maria Maggiore templomban őrzött (nem hiteles) jászol-ereklyére, vagy arra a jászolra vezethető vissza, amelyet Assisi Szt. Ferenc Greccióban állított fel Karácsonykor. Az egyre szaporodó szereplők (Szűz Mária és Szt. József, pásztorok, angyalok, napkeleti bölcsek) színes népi fantáziával vették körül a karácsonyi időben a templomban és az otthonokban felállított ~et. A ~ felállításának szokása mint a népi vallásosság kifejezője, a karácsonyi időben a templom megfelelő helyén fenntartható, de a ~et sose helyezzék el a →preszbitériumban.

AM

bevonulás

Az egyházüldözés századait követő korszakban bontakozott ki a templomba való ~ szertartása. A liturgiafejlődés során kialakult az →antifónák végére került ún. „kisbemenet”. *A bizánci liturgia* első körmenetében a diakónus hozza ki a szentélyből az Evangéliumos könyvet, Jézus tanító körútját jelképezve. A menet élén vitt gyertya az Előhírnököt, Keresztelő Jánost jelképezi, aki Jézust Isten Bárányának nevezte. Míg „Krisztus, az igazi Világosság” körüljárt, és jót tett, Szt. János, mint „ideig-óráig világító fény” készített utat. A →felajánlás előtti ún. „nagybemenet” során az →előkészületi oltártól a papság az oltárra viszi az áldozatra szánt kenyeret és bort. A különféle →fölajánlási körmenetek közül kiemelkedik ünnepélyességével a bizánci rítusé, ahol az adományokkal bevonuló papság körmenete Jézus Jeruzsálembe való utolsó ~át ábrázolja, a nép „minden földi gondot félretéve… a mindenek királyát fogadja”.

A római liturgiában a ~ a mise bevezető szertartása. A pap a segédkezőkkel együtt vagy rövidebb úton a →sekrestyéből, vagy ünnepélyesebb alkalommal a püspök vagy pap, a segédkezőkkel együtt szent ruhákba öltözve a templom bejáratától a főhajón át vonul az oltárhoz, amikor a nép összegyűlt. A ~ sorrendje a következő: a) a turifer a füstölgő turibulummal, ha →tömjénezés is lesz; b) a gyertyavivők (→akolitus) s közöttük, a keresztvivő a kereszttel, majd a többi ministráns; c) a →diakónus vagy a →lektor, aki hozza az →Evangéliumos könyvet; d) a miséző pap. Ha tömjénezni akarnak, indulás előtt a pap tömjént tesz a parázsra. Amíg a ~i körmenet tart, a →kezdőéneket éneklik. Amikor megérkeznek az oltárhoz, a miséző pap és a segédkezők mélyen meghajolnak, vagy térdet hajtanak, ha a →tabernákulumban Oltáriszentség van. Ha a ~i körmenetben keresztet is hoztak, azt az oltár mellé, vagy más alkalmas helyre kell állítani. A segédkezők által vitt gyertyatartókat az oltár mellé vagy az →asztalkára kell helyezni, az →Evangéliumos könyv pedig az oltárra kerül. A pap fölmegy az oltárhoz, és tisztelete jeléül megcsókolja. Ha alkalmasnak látszik, megtömjénezi (incenzálja) az oltárt, körüljárva azt. A pap a ~t azzal fejezi be, hogy ülőhelyéhez megy, ahol megkezdi a misét (vö. RMÁR 82–85). – A püspök hivatalos templomlátogatása alkalmával →korális ruhában áldást osztva vonul végig a templom főhajóján. →körmenet, →fogadás (püspöké).

OL–AM

bevonulási ének

→kezdőének

Biblia

→Szentírás

binálás

(lat. binatio = ‘valaminek megkétszerezése’) • ~nak nevezzük, ha egy pap ugyanazon a napon kétszer misézik. Az alábbi esetek kivételével a papnak nem szabad naponta egynél többször miséznie: Nagycsütörtökön a krizmaszentelési és esti misén; Húsvét éjjelén és napján; a híveknek bemutatott miséjén kívül a pap egyházmegyei zsinat, papi lelkigyakorlat és összejövetel, lelkipásztori látogatás alkalmával püspökével koncelebrálhat. *Három* misét mondhat *(trinatio)*, illetve koncelebrálhat →Karácsonykor, ha a miséket a maguk idejében mondják, valamint →Halottak napján. Paphiány esetén a helyi ordinárius megengedheti, hogy a papok megfelelő okból naponta kétszer, sőt ha a lelkipásztori szükség úgy kívánja, vasárnap és kötelező ünnepeken háromszor is misézhetnek (vö. ET 905). ~ és trinálás esetében csak egy miséért fogadhatnak el →misestipendiumot (kivéve Karácsony három miséjét). Az a pap, aki két vagy három misét mutat be, közöttük élelmet vehet magához, még ha így nincs is meg az egyórás szentségi böjt a mise celebrálása előtt (VI. Pál: *Pastorale munus*, 3–4). Ahol ennél több istentiszteletre van szükség, ott ne a miséket szaporítsák, hanem az →istentisztelet pap nélküli formáját gyakorolják, vagy maga a pap tartson igeliturgiát áldoztatással. * 5.

VI

birétum

(francia: barrette, olasz: beretto = ‘sapka’) • Papi fejfedő. A Trid-ig inkább puha, kerek sapka volt, a 17. sz.-tól kikeményítették, és három vagy négy szárral („szarvval”) a katolikus papság jellegzetes fejviselete lett. Viselték utcán, templomban, otthon is (pl. gyóntatáskor, miséhez való kivonuláskor, temetésen stb.). A ~ színe alkalmazkodik a papi és →prelátusi ranghoz. A bíborosokat ma is a vörös ~ átadásával iktatja be a pápa tisztjükbe. Használata korunkban egyre ritkább, és a prelátusok hivatalos ténykedésükkor, vagy a papok alkalmanként a hideg elleni védekezésül viselik. 35. ábra: →Reverenda, karing, alba, B3. * 2.

AM

bizánci rítus

A →keleti rítusú liturgiák forrása Jeruzsálem, Antiochia és Alexandria. Főleg a kis-ázsiai kappadókiai atyák (Nagy Szt. Baszileiosz) dolgozták át a semita jellegű antiochiai liturgiát görög nyelvre, melyet aztán Khrüszosztomosz (Aranyszájú) Szt. János honosított meg a császári székhely miatt egyre jelentősebbé vált Konstantinápolyban (Bizáncban). Ezt a görög nyelvű liturgiát vették át a *melkita* keresztények. Khrüszosztomosz Szt. János liturgiája a 7-8. sz.-ban elterjedt egész Keleten és Dél-Itáliában. 988-ban Vlagyimir kijevi orosz herceg megkeresztelkedett, és ószláv nyelven átvette a ~t a létszámban és missziós tevékenységben egyaránt kimagasló orosz egyház számára. 1589-ben állították fel az önálló moszkvai patriarkátust. A ~t követő egyházak az 1054-ben történt keleti egyházszakadás után is joggal nevezik magukat *„ortodox”,* kevésbé szerencsés fordítással *„pravoszláv”* = igazhitű egyházaknak. A ~t a görögön kívül ószláv, arab, bolgár, román, észt, finn, japán, magyar, grúz és még számos más nyelven végzik. Elvben minden nyelv használható, bár ez dallami és formai változatokat hozott magával. Elsősorban a ~t végző ortodox egyházakat nevezik a volt Habsburg-birodalom területén „görögkeleti” egyházaknak. (→„Szent Liturgia” felépítése bizánci rítusban, →keleti rítusok.)

AM

bizánci ének lejegyzése

A bizánci ~nek kezdetét a „pontvonalas” kotta jelentette, amely a 9– 12. sz.-i kéziratokban található meg. Ekkor még csak kevés jelet használnak, s alkalmazzák részben a 3–4. sz.-ban kifejlődött hangsúlyos *(ekfonetikus)* kottázás jeleit is. Ezzel a jelrendszerrel még a hangközöket sem tudták megfelelően jelölni.

A közép-bizánci korban (12–14. sz.) jelent meg a „hagiopoliszi” vagy „körvonalas” kottázás, melyben a dallamívek mellett már a hangközöket, sőt a dinamikát is kiválóan tudták jelölni. Ezt fejlesztette tovább a késő ~, melyet az 1380-ban elhunyt Ivan Kukuzel után „kukuzeli” kottázásnak is neveznek. A hangok abszolút értékének rögzítését csak a 16. sz.-i Oroszországban kezdték átvenni Nyugatról. A magyar bizánci rítusú liturgikus könyvek az ötvonalas, violinkulcsos modern éneklejegyzést használják.

OL

boldoggá avatás

→szentté avatás

Boruljunk térdre!

Álljatok fel! (lat. Flectamus genua! Levate!) • Az ősi római liturgiában még a 10. sz.-ban is az volt a szokás, hogy a papnak imádságra való felhívása után a diakónus felszólította a híveket, hogy térdeljenek le. Amikor egy ideig csendben imádkoztak, újra felszólította őket, hogy álljanak fel. Ennek a mai liturgiában két nyomát találjuk. A pap *„Könyörögjünk”* felszólítása után rövid csendet tart, hogy alatta a hívek csendben imádkozzanak. A másik forma a püspök-, a pap- és diakónusszentelésen fordul elő, amikor a diakónus e szavakkal szólítja fel a népet a Mindenszentek litániája alatt való letérdelésre, majd utána felállásra.

AM

böjt

(gör. nészteia, lat. ieiunium) A heti két ~i napot a zsidóságtól vették át a keresztények, de hétfő és csütörtök helyett szerdán és pénteken tartották.

1. *A keleti egyházban* igen ősi hagyománya van a nagyheti ~nek, amikor Nagycsütörtök estétől a Húsvétra virradó éjszakáig nem ettek. Később a ~i időt kiterjesztették az egész negyvennapos nagyböjtre (→nagyböjt Keleten).

Vízkereszt előtt a 4. sz.-tól szintén igen hosszú ~öt tartottak, ezt azonban később lerövidítették az előkészületi napra (vigília). A 8. sz.-ban már 40 napos ~ volt Karácsony és aug. 15-e előtt is. Ma már az Istenszülő mennybevitelének ünnepe előtt csak kéthetes a ~.

A jelenlegi böjti fegyelem a magyar görög katolikusoknál:

a) A hústól való megtartóztatás napjai: 1. a nagyböjt minden szerdája és péntekje; 2. a karácsonyi, péter-páli és nagyboldogasszonyi bűnbánati idők péntekjei.

b) Bűnbánati napok: 1. Az év minden szerdája és péntekje – a nagy ünnepeket (Karácsony, Húsvét, Pünkösd) *követő,* ill. az Úrjelenés ünnepét és a nagyböjt előtti hetet *megelőző,* ún. „Szabad hét” kivételével. 2. Nagyböjt és a karácsonyi böjt minden napja.

c) Ha a hústól való megtartóztatást valaki komoly okok miatt nem tudja megtartani, helyettesítheti, ill. pótolhatja más jócselekedettel.

d) Évente kétszer van ún. „szigorú böjt”: 1. A nagyböjt első napja. (A keleti egyházban a nagyböjt nem Hamvazószerdán, hanem már előtte két nappal, hétfőn megkezdődik.) 2. Nagypéntek. E két napon csak növényi eredetű ételeket fogyasztanak. (Tehát zsírt, tejet, vajat, tojást stb. nem!)

2. *A nyugati egyházban ma* két szigorú ~i nap van hústilalommal összekötve. Ez Hamvazószerda és Nagypéntek. A szigorú ~ a nagykorúakat (betöltött 18. évtől) kötelezi 60. életévük megkezdéséig (ET 1252) (háromszori étkezés egyszeri jóllakással). A →hústilalom kötelezi azokat, akik 14. életévüket betöltötték (ET 1252).

A *szentségi* ~ (teljes megtartóztatás minden ételtől, italtól szentáldozás előtt) a latin egyházban ma nagyon enyhe, mert csupán egy órára szorítkozik a régi gyakorlattal szemben, mely éjféltől volt kötelező. Gyógyszer és a víz nem szegi meg a szentségi ~öt. A betegek indokolt esetben még ez alól is felmentést kapnak. * 1, 22 (magy. 305–318), 24.

OL–VI

Breviárium

→zsolozsma

búcsú

(lat. indulgentia) • 1. Az Isten színe előtt már megbocsátott bűnökért járó ideigtartó büntetések részleges vagy teljes elengedése. Mindazok részesülhetnek benne, akik kellően felkészültek, és teljesítik azokat a feltételeket, melyeket az Egyház előír. Az Egyház a Krisztustól kapott oldó és kötő hatalmánál fogva Krisztus és a szentek érdemeinek kincstárából részesítheti tagjait, szeretetük és bűnbánatuk mértéke szerint. Különös jelentősége van a halottak napi ~knak, melyeket temető- és templomlátogatás által nyerhetünk az elhunytak javára. A teljes ~ feltétele a megszentelő kegyelem állapota és a bűnbánati lelkület, szentáldozás, a ~ elnyerésének általános szándéka, és imádság a pápa szándékára. A részleges ~hoz a kegyelem állapota, a ~ elnyerésének feltételei és szándéka szükségesek.

Bizonyos esetekben az Egyház egyéb feltételt is kívánhat, mint pl. →a szentévi ~nál a római bazilikák, vagy meghatározott templom meglátogatását stb. →templom címe, →zarándoklat. * 22. (magy. 319–330)

VI

burza

(lat. bursa, ‘zseb’) • l. A →korporále befogadására alkalmas négyzet alakú keményített tasak, amely a miseruha anyagából készül. Használata ma már nem kötelező.

2. Nyakba akasztható, rendszerint selyemből készült tasak, melyben betegellátáskor az Oltáriszentséget viszik. * 24.

AM

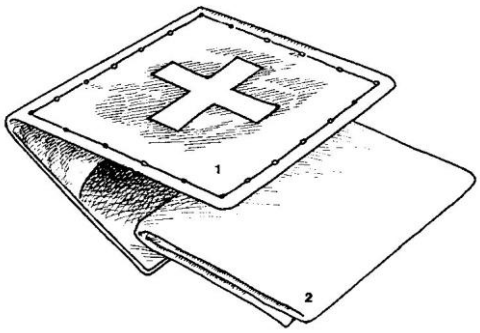

5. ábra. *Burza és korporálé*

1. burza, 2. összehajtott korporálé

Búzaszentelő

(lat. litaniae maiores = ‘nagyobb könyörgések’) • A pogány Rómában ápr. 25-én körmenettel vonultak ki a városból, hogy Robigo pogány istennek áldozatot mutassanak be a termések megtartásáért. Konstantin császár óta ezt a szokást keresztény szellemben folytatták. Nagy Szt. Gergely pápa óta igen ünnepélyessé vált ez a →körmenet. A 11. sz.-ban hozzácsatolták a vetések megáldását is (= búzaszentelés). Ma is minden plébániatemplomban el kell végezni a →Praeorátorban található szertartással. A Mindenszentek →litániájának elmondása ajánlatos, de nem kötelező, ha nincs körmenet. A következő hét valamelyik napján mondható →votívmise a jó termésért vagy az emberi munka megszenteléséért. (→évnegyedes idők) * 1, 32.

AM

bűnbánati cselekmény

A →misében az →igeliturgiát ~ előzi meg, hogy a híveket felkészítse Isten Igéjének hittel való hallgatására és az →Eukarisztia méltó megünneplésére. Részei: a celebráns lelkiismeret-vizsgálatra és bűnbánatra szólít fel; rövid csend, melyben ki-ki magába száll; majd különböző imaformákkal a közösség bűnbánatot indít. Ezek: *„Gyónom a mindenható Istennek…”,* vagy: *„Urunk, Istenünk, könyörülj rajtunk…”* vagy a bővített →Kyrie: *„Uram irgalmazz”* különböző változatai. Ezt követi a celebráns bűnbocsánatot kérő fohásza, mely nem szentségi feloldozás. – A →betegek szentségénél is ezt a ~t alkalmazzuk, ha a beteg nem járul a →bűnbocsánat szentségéhez. – A →zsolozsma Befejező imaórájában is e ~nyel történik a lelkiismeret-vizsgálat és a bűnbánat. * 5.

VI

bűnbocsánat szentsége

(lat. sacramentum paenitentiae) • Mindenekelőtt felhívjuk a figyelmet a *terminológiára.* Az új Ordo Paenitentiae-ben (A bűnbocsánat szertartása) ~ jelzésére a latinban a használat folyamán többjelentésűvé vált „paenitentia" (eredetileg megtérés, Istenhez fordulás, metanoia) mellett a biblikus eredetű „reconciliatio" (kiengesztelődés, kibékülés Istennel és embertársainkkal) terminust találjuk. A magyarban sincs olyan egyetlen szavunk, amelyik ezt a fogalmat: paenitentia – reconciliatio – a maga teljességében visszaadná. Éppen ezért a magyarban is ajánlatos váltakozva alkalmazni a következő szakkifejezéseket: penitencia szentsége (metanoia értelemben!), bűnbocsánat szentsége (Istené a kezdeményezés!), bűnbánat szentsége (az ember részéről a legfontosabb mozzanat!), gyónás, kiengesztelődés szentsége.

Isten azzal mutatta meg irgalmas szeretetét az emberek iránt, hogy Krisztus szenvedése és kereszthalála által kiengesztelődött a világgal. Az Úr a kiengesztelés szolgálatát Egyházára bízta. Emberi gyarlóságból megtörténhet, hogy a megkeresztelt ember elhagyja „első szeretetét" (vö. Jel 2,4), és vétkével megszakítja az Istennel való baráti kapcsolatot. Ezért a keresztség után elkövetett bűnök megbocsátására az Úr a ~t rendelte. Jézus nemcsak felszólít a →megtérésre, hanem megbocsátja a bűnöket (Mt 9,2–8), és apostolainak megbízást ad a bűnök megbocsátására (Jn 20,22–23).

Amikor a bűnös a Szentlélek indítására Istenhez akar visszatérni, őszintén fájlalnia kell a bűn megtörténtét, és elutasítania azzal, hogy többé nem akar vétkezni (bánat, erős fogadás). Ettől függ a megtérés valódisága. A bűnvallomással a megtérő a gyóntató lelkiatya előtt meggyónja bűneit, hogy a feloldozás által elnyerje azok bocsánatát. Az igazi megtérés a bűnök jóvátételének komoly szándékával, az élet megjavításával és az esetleg okozott kár megtérítésével lesz teljes.

A megtérésnek ez a szentségi útja akkor lesz üdvösségszerző, ha a hívő minden súlyos bűnét a gyóntatónak meggyónja. A bocsánatos bűnök leküzdésére és a kegyelmi állapot tökéletesítésére is nagyon hasznos e szentség gyakori és buzgó felvétele (áhítatból történő gyónás).

A ~nek formái: a) *egy megtérő* (gyónni kívánó) esetében: a gyóntatószékben vagy a gyóntatóhelyiségben a pap fogadja a megtérőt, a bűnbánatra indító szentírási vers után következik a bűnbevallás és a buzdítás. Az elégtétel elvállalása és a bánatima után részesül a megtérő szentségi feloldozásban a pap következő szavaival: *Isten, a mi irgalmas Atyánk, aki szent Fiának kereszthalála és feltámadása által kiengesztelte önmagával a világot, és kiárasztotta a Szentlelkel a bűnök bocsánatára, az Egyház szolgálata által bocsásson meg neked és adja meg a békét! És én feloldozlak téged bűneidtől az Atya, és a Fiú és a Szentlélek nevében.* A szentség felvétele lsten dicsőítésével és a megtérő elbocsátásával zárul.

b) *Több megtérő esetében (egyéni bűnvallomással) és feloldozással.* Az egyéni bűnvallomást és feloldozást megelőzi a közösségi igeliturgia, majd az egyéni gyónások végeztével közös hálaadást végeznek: A kiengesztelődésnek ez a formája a megtérés közösségi jellegét emeli ki. Ez a forma lelkigyakorlatok alkalmával gyümölcsözően alkalmazható.

c) *Több megtérő esetében (bűnvallomás nélkül), általános feloldozással.* Ezt a formát kell alkalmazni halálveszély és súlyos szükség esetén. A szükséges feltételek valódiságáról az egyházmegye püspökének, illetve a feloldozó papnak kell döntenie. Az érvényességhez nemcsak az egyéni felkészültség szükséges, hanem az a szándék is, hogy mielőbb, egy éven belül – egyéni gyónást végeznek. Az MKPK 1977. márc. 16-án úgy döntött, hogy ezt a formát egyelőre nem vezeti be hazánkban a halálveszély esetét kivéve.

„Minden Krisztus-hívő, aki elérte értelme használatának korát, köteles súlyos bűneit legalább évente egyszer híven meggyónni” (ET 989). →húsvéti áldozás.

A bizánci liturgiában is ismeretesek a kiengesztelődésnek különféle formái, főként az egyéni bűnvallomással. Sokfelé közösen végzik el a gyónási imákat, mielőtt a pap külön-külön meggyóntatná a híveket az →ikonosztázion vagy egy ikon előtt. * 22.

OL–VI

– C –

Caeremoniale episcoporum

(lat. = püspökök szertartáskönyve) • A főpapi istentiszteletek lefolyását írja le és szabályozza a ~. A középkorban a pápai és püspöki szertartások előírásait az „ordines Romani” (Római ordo) tartalmazta. A Trid. után a püspöki szertartások rendjét a ~ írja le, melyet VIII. Kelemen pápa adott ki 1600-ban. A II. Vat. után új kiadása 1984-ben jelent meg. * 2.

VI

Ceciliánus mozgalom

Szt. Cecilia szűz és vértanú kiemelt tiszteletét bizonyítja nevének említése a római misekánonban. Az egyházi zene pártfogójának a 15. sz-tól kezdik tekinteni. Ekkortól válik hagyományossá orgonistaként való ábrázolása, majd pedig emléknapjának zenei fesztiválként történő ünneplése. Szt. Cecilia védnöksége alatt zenei társulások is működtek. Rómában a 16. sz.-ban V. Sixtus pápa kánoni megerősítésével jött létre a húsz kiváló egyházzenészből álló „Confraternità dei Musici di Roma al Pantheon" (társalapítója Palestrina), mely Nagy Szt. Gergelyt és Szt. Ceciliát tekintette védőszentjének. A társulat későbbi neve: „Accademia di Santa Cecilia".

A 19. sz.-ban Szt. Cecilia védnöksége alatt tömörültek azok az egyházzenészek és liturgikusok, akik az elvilágiasodott egyházi zenét helytelenítve a liturgikus →zenének, a →gregorián éneknek és a →polifóniának ihletett megújításáért munkálkodtak. 1867-ben B. IX. Pius pápa jóváhagyásával alakult meg Franz Xaver Witt kezdeményezésére az Allgemeine Cäcilienverein, amely ma azokban az országokban tevékenykedik, ahol német nyelvű liturgia van. Ösztönző példájára jöttek létre hasonló egyesületek Európa más országaiban is. Hazánkban Bogisich Mihály c. püspök 1897-ben alapította az Országos Magyar Cecilia Egyesületet (OMCE), amely 1968-tól a 90-es évekig az Országos Magyar Cecilia Társulat (OMCET) nevet használta. Élén a püspök-elnök és egy aktív egyházzenész társelnök áll.

Fő célkitűzései: a liturgikus ének ápolása, az egyházi kórusmozgalom összefogása és támogatása, egyházzenészek képzése (kántorképző tanfolyamok, Budapesti Kántor Továbbképző és Egyházkarnagyképző Tanfolyam). Célkitűzéseit neves magyar muzsikusok tették magukévá (Demény Dezső, Harmat Artúr, Werner Alajos, Bárdos Lajos, stb). Nagy eredményei között tartja számon a Szent Vagy Uram-mal (1931) fémjelzett népének-reformot. Egykor jelentős irodalmi tevékenysége (Magyar Kórus, kottakiadás) szerény keretek között ismét felújul. Havonta tart egyházzenei áhítattal és előadással egybekötött gyűlést, évente pedig egyszer, Cecilia nap táján közgyűlést és közös éneklést. A ~ elvei teljes elismerésüket az egyházi zene megújításának alapdokumentumában, Szt. X. Pius *motu propriójában* (*Tra le sollicitudini,* 1903) érték el. A LK zenei tekintetben lényegében ennek a dokumentumnak a kiszélesítése „A szent zene és ének" c. fejezetében.

BP

celebráns

(lat. ‘ünneplő’) • A liturgikus szertartást vezető püspök, pap vagy diakónus. Lehet lelkipásztori kisegítő is (→istentisztelet pap távollétében), vagy világi hívő (bizonyos áldásoknál, →Áldások könyve). Köréje csoportosulnak a →segédkezők. * 5,11.

BL–VI

ceremonárius

(lat. coeremonia = ‘vallásos szertartás’) • Az a személy, aki főleg nagyobb templomokban gondoskodik arról, hogy a szent cselekmények rendben történjenek, és hogy a segédkezők szépen, pontosan és összeszedetten teljesítsék feladataikat (vö. RMÁR 69).

VI

ceroferarius

(lat. cereus = gyertya, ferre = vinni) • A~ -ok azok a gyertyavivők, akik a misében a →Sanctustól a →Miatyánkig tartják az égő gyertyát (a nagyobb ünnepélyesség céljából), vagy akik egyéb ünnepi alkalommal →körmenetben visznek égő gyertyát.

VI

Chrizosztom-liturgia

→bizánci rítus

cibórium

(gör. küborion = egy bizonyos egyiptomi gyümölcstől vett elnevezés, vagy lat. népies etimológia szerint: cibus = ‘élelem’) • 1. Az oltár fölé oszlopokra épített szilárd oltármennyezet *(baldachin)*. Gyakran erre függesztették fel az →Eukarisztiát őrző galamb alakú edényt. 3. ábra. Ókeresztény bazilika, 9.

2. Erről a ~oltártól kapta nevét a ~kehely vagy ~tál, melyben az átváltoztatott Szentostyát a mise után őrzik, hogy misén kívül is lehessen áldoztatni, elsősorban betegeket. Legtöbbször fedéllel ellátott kehely, melyet →vélummal takarnak. A ~ kialakításánál ma ismét visszatérnek a kenyér megőrzésére alkalmasabb, lezárt fedelű fém vagy egyéb nemes anyagból készült tál vagy kosárka alakhoz, s nincs előírás ezeknek vélummal való letakarására. →Eukarisztia őrzési helye. * 5.

AM

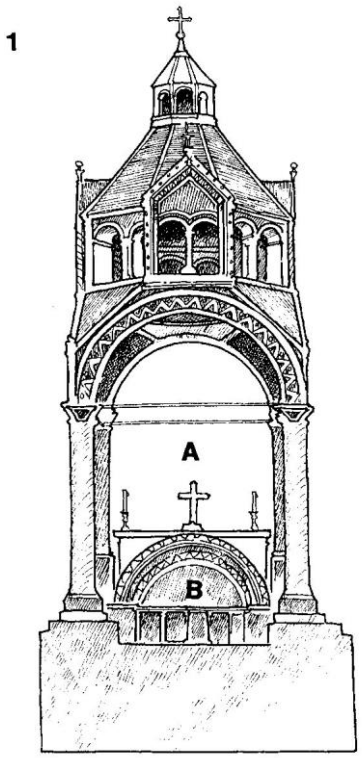

6. ábra. *Cibórium-oltár*

A pécsi székesegyház cibórium-oltára, A) az oltár (szembenéző) a négy oszlopon álló cibóriummal, B) a ma már misézésre nem használt ún. népoltár. (Készült 1891-ben, azóta a püspök a szembenéző oltáron misézett, ma minden ünnepi misét papok is itt végeznek.)

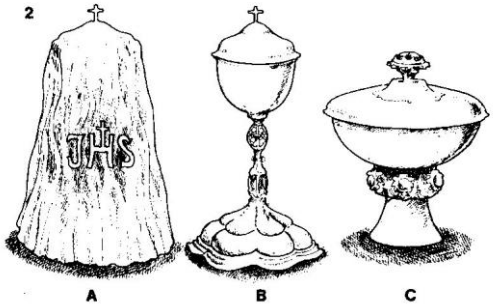

7. ábra. *Cibórium-kehely*

A) vélummal letakart cibórium-kehely, B) cibórium-kehely, C) cibórium-tál

cingulum

(lat. ‘öv’) • 1. Az →albát összekötő, legtöbbször fehér öv. Nincs szükség ~ra, ha az alba szabása azt feleslegessé teszi (RMÁR 298).

2. A klerikusok →reverendája felett viselt 10-12 cm széles szalag-öv, melynek két vége baloldalt függ, és rojtban végződik. A ~ színe kifejezi a klerikus rangját: a papoké fekete (bizonyos egyházi tisztségeket betöltőké vagy címeket viselőké piros), a püspöké lila, a bíborosoké vörös, a pápáé fehér. A szerzetesi ruhához is általában hozzátartozik a ~. (35. ábra. Reverenda, karing, alba A1 B1 G2) * 2.

AM

Completorium

→Befejező imaóra, →zsolozsma

Corpus

(lat. ‘test’) • 1. ~ Christi = Krisztus Teste az →Eukarisztiában.
2. ~ (korpusz) Krisztus testének szobrászati ábrázolása a →feszületen.

AM

Credo

→hitvallás

– Cs –

csend

(szent) (lat. silentium sacrum) • A ~et is, mint a mise szertartásának részét, a maga idejében meg kell tartani. Ennek belső tartalma a mise egyes részeihez igazodik: a bűnbánatnál és a könyörgésre való felhívásnál a csendben ki-ki szálljon magába; az olvasmány vagy a homília végén röviden elmélkedjék az előbb hallottakról; áldozás után pedig szíve mélyén dicsérje és imádja az Istent. A →homília és az →áldozás után a celebráns a papi székre ül, és a hívek is ülve tartják a ~et (RMÁR 23). →zsolozsma, →liturgikus nevelés, →liturgikus lelkiélet.

BL

csengő

Fémharangocska, mely mint falra erősített sekrestye~, a mise kezdetét jelzi, vagy mint oltár~, felhívja a nép figyelmét a mise fontosabb részeire. Ma ritkább szerephez jut az oltár~, melyet az átváltoztatás előtt és a szent színek felmutatásakor egy-egy alkalommal (esetleg áldoztatás előtt is) szólaltat meg a ministráns (RMÁR 109). Szoktak hármas, négyes oltár~t is használni, vagy kisebb harangot (gongot), melyet faütővel szólaltatnak meg. – Kívánatos, hogy elhagyják az ún. csengőperselyre (→persely) tett kis csengőcskét. Az Oltáriszentséggel adott áldáskor huzamosabban csengetnek. →harang.

AM

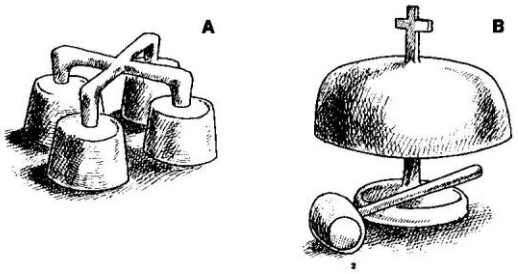

8. ábra. *Csengő*

A) Négyes oltárcsengő, B) Oltárharang (1), 2. ütőkalapács

csók, liturgikus

(lat. osculum) • A szertartásokban többször előforduló liturgikus csók a természetfeletti szeretetet, továbbá a tiszteletadást fejezi ki. A kiengesztelődés jele a →békecsók. Felszentelt és szentként tisztelt tárgyakat ~ illeti. A celebráns és a diakónus valamint a koncelebrálók megcsókolják az oltárt, a mise végén azonban csak a főcelebráns és diakónus köszönti ~kal az oltárt, a koncelebránsok nem. A celebráns vagy diakónus megcsókolja az →Evangéliumos könyv →perikópájának kezdetét. Amikor a templomban ünnepélyesen fogadják a püspököt, az megcsókolja a neki nyújtott →pacifikálét. Korábban a papság és hívek megcsókolták a püspök gyűrűjét, de a papnak adott kézcsókkal együtt ez ma már nem szokás. A →nagycsütörtöki lábmosás szertartásában a celebráns megcsókolhatja a megmosott lábat. Ez a legnagyobb, jézusi alázat jele. A →nagypénteki kereszthódolat alkalmával a papság és segédkezők (esetleg a hívek is) megcsókolhatják a →feszület lábát. A lit. ref. lecsökkentette a kéz és tárgyak ~ját, és csak az oltár és az Evangéliumos könyv ~ja maradt előírás. * 5, 8.

AM

– D –

dalmatika

Az ókorban Dalmáciából elterjedt, fehér szövetből készült, csuklóig és bokáig érő ruha, melynek jellegzetessége volt a párhuzamosan hosszában végigfutó két piros vagy bíbor csík (clavi). A 4. sz.-tól a pápa és archidiakónusának díszruhája, később a →diakónus liturgikus öltözete lett. Hasonló változáson ment át, mint a →miseruha. Egyre nehezebb és díszesebb anyagból készítették, mind ujja, mind a hossza megrövidült. A könnyebb felölthetőség miatt magát a ruhát és ujjait kétfelé vágták, és felöltése után gombokkal vagy szalagokkal erősítették össze. A szokásos miseruha készlethez ettől fogva hozzátartozik a →kazulával azonos anyagból és díszítéssel készült két ~, amelyet asszisztenciás szertartásokon már nem →diakónus és →szubdiakónus, hanem az ezek szerepét betöltő papok viseltek. Ma csak a valóban diakónusi rendben lévő klerikus vesz fel ~t, mely többhelyütt feleleveníti az ősi ~formát.

A püspök régi hagyományt követve, ünnepélyes alkalmakkor a miseruha alá könnyű selyem~t vesz fel, különösképpen az →egyházi rend kiszolgáltatásakor, →apát és apátnő benedikáláson (CE 56). Püspökszentelés alkalmával maga a szentelendő is vegyen fel ~t (CE 567). (22. ábra. Liturgikus öltözet a nyugati egyházban G, H.) * 2, 5.

AM

diakonikon

(gör. diakonosz = ‘szolga’) • Az ókeresztény és bizánci templomban az apszis déli oldala melletti helyiség, amely sekrestyéül szolgál.

VI

diakónus

(gör. diakonosz = ‘szolga’, régi magy. = ‘szerpap’) • Az egyházi rend szentségének alsó fokán áll a ~, aki éppúgy, mint minden keresztény, meghívást kapott Krisztus követésére és mások szolgálatára, felszentelése folytán azonban szentségi megbízásból végzi küldetését. A ~nak jó hírben álló, bölcs férfiúnak kell lennie (vö. ApCsel 6,3). Krisztus igaz tanújaként tevékenykedjen, és másoknak szolgáljon. ApCsel 6,1–7 számol be az első hét ~ felszenteléséről, amint kiválasztásuk után az apostolok imádság közben rájuk tették kezüket. A ~ a Szentlélek ajándékaiban részesülve legyen a püspök és papjainak segítségére az Ige, az oltár és a szeretet szolgálatában. „A ~ feladata, ha az illetékes hatóság megbízza vele, hogy ünnepélyesen kiszolgáltassa a keresztséget, őrizze és kiossza az Oltáriszentséget; az Egyház nevében eskessen és megáldja a házasulandókat; elvigye a szent Útravalót a haldoklóknak; Szentírást olvasson a híveknek; oktassa és buzdítsa a népet, vezesse a hívek istentiszteletét és imádságát, kiszolgáltassa a szentelményeket és temessen” (LG 29).

A ~ liturgikus feladatai az →Eukarisztia ünneplésénél: „A segédkezők között az első helyet foglalja el a ~, akinek papi rendje már az ősegyházban nagy tiszteletnek örvendett” (RMÁR 61). „A szent ruhákba öltözött ~, ha az →Evangéliumos könyvet is hozza, az oltárhoz vonuló pap előtt halad; egyébként oldalt megy mellette. A tiszteletadást az oltár előtt a pappal együtt végzi…, a pappal együtt megcsókolja az oltárt, és az Evangéliumos könyvet az oltárra helyezi. Ha →incenzálás is van, a papnak segédkezik.” „Utána a misézővel együtt a székhez megy, ott a pap mellett áll és segédkezik, amikor arra szükség van” (RMÁR 128–130). Az →ambóhoz viszi az Evangéliumos könyvet, és ő olvassa az evangéliumot a szokásos tiszteletadások között. Ő mondhatja az ambóról a hívek könyörgéseinek szándékait (RMÁR 131–132). Felajánláskor a ~ a segédkezőkkel előkészíti az oltárt, a szent edényeket kezeli, az adományokat átveszi és a misézőnek nyújtja. Az →eukarisztikus ima záródicsőítésénél *(Őáltala, ővele és őbenne…)* ő tartja felemelve a kelyhet. A ~ mondja: *„Köszöntsétek egymást a béke jelével”,* majd a misézővel békecsókot vált. A pap →áldozása után a ~ is kétszín alatt áldozik, aztán segít a nép áldoztatásában. Á1doztatás után ő →purifikál. A pap áldása után ő bocsátja el a népet. Majd oltárcsók után a mise elején történt bevonuláshoz hasonló rendben távozik (RMÁR 133–141).

Az állandó diakonátusra készülő nőtlen embert csak betöltött 25. életéve, a házasembert pedig legalább 35. életéve és felesége beleegyezése után lehet ~sá szentelni. A diakonátushoz szükséges a bérmálás szentségének, az →akolitusi és →lektori szolgálatnak előzetes felvétele és legalább fél évig való gyakorlása, valamint a kellő teológiai felkészültség. * 18.

VI–AM

diakónusszentelés

A híveknek már előzőleg bemutatott szentelendőket a mise evangéliuma után szentelik fel. Szertartása: a jelöltek kiszólítása után a szentelő püspök szól hozzájuk, majd kérdéseket tesz fel nekik leendő szolgálatukról. A közösség imája (Mindenszentek litániája) után a kézfeltétel, majd a ~ imádsága következik, melynek lényegi része: *„Küldd rájuk a Szentlelket, kérünk Istenünk, hogy hétszeres kegyelmi ajándékod által a szolgálat hűséges végzésében erőt nyerjenek.”* Liturgikus ruháikba (keresztbe tett stóla és →dalmatika) öltözve a szentelő püspök átnyújtja nekik az →Evangéliumos könyvet és →békecsókot vált velük. * 18.

VI

Dicsőség

→doxológia, →Gloria

diptichon

(gör. düptikosz = kétrétű, két összehajtott lap) • Fából vagy elefántcsontból csuklópánttal összekapcsolt két tábla, amelyre a püspökök, jelentősebb személyiségek, az élők és holtak neveit jegyezték fel, akikről a misében meg akartak emlékezni. Bár a ~ használata az ezredfordulón megszűnt, de szövegük bekerült az →eukarisztikus imába, korábban az élőkről és halottakról való megemlékezés *(memento)*, ma közbenjáró imák néven.

VI

direktórium

Egyházmegyék, nyelvterületek vagy szerzetesrendek számára kiadott naptár, amely advent I. vasárnapjával kezdődik, és az egyes napok liturgikus ünneplését jelzi mind a →mise, mind a →zsolozsma számára. Országok, nyelvterületek egyházmegyéi részére évenként adják ki.

VI

Dominus vobiscum!

→Az Úr legyen veletek!

doxológia

(gör. doxa, lat. gloria, ‘dicsőség’) • Már a zsidóknál jelentős volt a kétféle „áldás, amelyek közül a rövidebbet magánimákban is mondták *(beraka)*, hosszabb formáját pedig csak istentiszteleten énekelték (qadis). Szíria közvetítésével ugyanebben a két formában alakult ki az ókeresztény egyház dicsőítő imádsága, a ~.

1. *A keleti egyházban* a 4. sz.-ban az ariánus viták miatt félreérthető lett a hagyományos ~: „Dicsőség az Atyának a Fiú által a Szentlélekben.” A három isteni személy egylényegűségét hangsúlyozó Szt. Baszileiosz korától elterjedt az újabb „kis ~”: *„Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek.”* Nagyon sok helyen szerepel ez a ~, pl. a zsoltárok végén.

2. A „nagy ~” mint „reggeli himnusz” már az 5. sz.-i Alexandriai Kódexben is szerepel. Az angyali istendicséret (Lk 2,14) szavainak felidézése után sokféle elnevezéssel illeti Jézus Krisztust. Ő „az Egyszülött”, az „Isten Báránya”, „az Atyának Fia, aki elveszi a világ bűneit”, mint aki „egyedül szent, egyedül Úr”. Míg az angyali dicshimnusz *(Gloria)* a nyugati egyházban a vasárnapi mise első csúcspontját jelenti, a keletieknél mindmáig csak a reggeli zsolozsma része maradt, amelyet viszont ünnepélyesebb formában nemegyszer közvetlenül a Szent Liturgia előtt énekelnek.

3. A kis ~ szövege a *római liturgiában: „Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek, miképpen kezdetben, most és mindörökké. Ámen.”* A nagy ~ a „Dicsőség a magasságban Istennek” kezdetű ének, a „Gloria”, amelyet ádvent és nagyböjt kivételével minden vasárnapi misén, Húsvét és Karácsony nyolcadában, a főünnepeken, az ünnepeken és ünnepélyes alkalmakkor imádkozunk. ~nak nevezik a →himnuszok utolsó Szentháromságot dicsőítő szakaszát is. (→Gloria)

4. Az eukarisztikus ima záródicsőítése *(doxológia finalis): „Őáltala,ővele és őbenne a tiéd, mindenható Atyaisten, a Szentlélekkel egységben minden tisztelet és dicsőség mindörökkön-örökké.” „Ámen.”* (→befejezés, →ünnepek rangja) * 5, 8.

OL–AM

– E –

egybeesés

(ünnepek) (lat. occurrentia) • Ha ugyanarra a napra több liturgikus ünneplés esik, azt ünnepeljük, amelyik a liturgikus napok táblázatán az →ünnepek rangja szerint előbb áll. Ha két főünnep esik egybe, az egyik főünnep a következő napra kerül át. Egyéb esetekben az akadályozott ünnep vagy emléknap elmarad. Az egyetemes egyházat érintő kétséges esetekben az →Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció ad eligazítást.

VI

egyetemes könyörgések

(hívek könyörgése) • Az ~ekben, vagy másként: a hívek könyörgésében lsten népe saját papi szerepét gyakorolva imádkozik minden emberért. Tanácsos, hogy a könyörgés helyet kapjon minden közösségi misében, mégpedig úgy, hogy a kérésekkel gondoljanak az egész Egyházra, a közhatalom gyakorlóira, továbbá a különféle nehézségekben küszködőkre, végül minden emberre és az egész világ üdvösségére.

A szándékok sorrendje általában a következő:

a) az Egyház,

b) a közhatalmat gyakorlók és az egyetemes közjó,

c) a különféle szükséget szenvedők és

d) a helyi közösség szükségletei.

Sajátos alkalmakkor azonban, amilyen a bérmálás, a házasságkötés, a temetés, a szándékokat a különleges eseményre való tekintettel lehet összeállítani.

A miséző pap feladata a hívők könyörgését irányítani; rövid figyelmeztetéssel a híveket imádságra szólítani, majd pedig a könyörgést bezárni. Tanácsos, hogy a szándékokat a →diakónus, a →lektor, a kántor vagy valaki a hívek közül mondja. Az egész közösség pedig kétféle módon fejezi ki kéréseit: vagy úgy, hogy az egyes szándékok után közös fohászt mond, vagy pedig csendben imádkozik (RMAR 45–47). →kreativitás a liturgiában. * 5.

VI

Egyház

(gör. ekklészia, lat. ecclesia = ‘népgyűlés’, hírnök által összehívott polgárok gyülekezete) • Az ~ Isten népének közössége, melyet maga az Isten hívott össze, hogy vízből és Szentlélekből újjászületve, Krisztus titokzatos testeként jele és eszköze legyen az Istennel való belső egyesülésnek és az egész emberiség egységének. Az ~ →misztériumát gazdagon fejti ki a II. Vat. dogmatikai konstitúciója, a *Lumen Gentium*. Itt most elsősorban az ~ liturgikus közösségét tárgyaljuk. Ennek lényegét találóan fejti ki Szt. Péter, aki így ír az ~ -ról: *„Ti választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, tulajdonul kiválasztott nép vagytok, hogy annak dicsőségét hirdessétek, aki a sötétségből meghívott benneteket csodálatos világosságára. Ti valamikor nem voltatok nép, most pedig Isten népe vagytok.”* (1Pét 2,9–10; vö. Kiv 19,5–6.) A földön élő ~ hármas tevékenységet fejt ki: diakoniát (szolgálat), martyriát (tanúságtételt) és liturgiát (Isten magasztalását). Az *„új ég és új föld”* (Jel 21) egyháza az örök életben már csak mennyei liturgiát végez, ez az ~ legfontosabb tevékenysége itt a földön is. A liturgia által lesz láthatóvá az ~, elsősorban az →Eukarisztia ünneplésével, amikor a püspök vagy az őt képviselő pap vezetésével Isten népe körülveszi az →oltárt, hogy Istent imádja, neki hálát adjon, őt kérje és engesztelje. Az igehirdetéssel terjeszti a hitet, a →szentségekkel pedig megszenteli az embereket. Az Eukarisztikus áldozat kiterjesztése az egész napra a →zsolozsmában folytatódik. Mindezeknek az a célja, hogy Krisztus szenvedésének, halálának és feltámadásának →húsvéti misztériumában való részesedéssel az embert végső célja felé vezesse: az örök üdvösségre.

VI

egyházi év

→liturgikus év

egyházi rend szentsége

(lat. sacramentum ordinis, ordo) • Az ÚSZ-i könyvek kétségtelenül igazolják, hogy Jézus az apostolait hármas küldetése folytatásával bízta meg (Mt 28,19): a prófétai, pásztori és a papi szolgálattal. Ez nemcsak kívánsága volt, hanem szentségi megbízatásukra is utalást találunk (pl. Jn 17,17–18). Már az ÚSZ-i iratok is különbséget tesznek a megkereszteltek *„szent és királyi papsága”* (1Pét 2,5. 9) és a Krisztus hármas tisztségében részesült apostolok közt. Az apostolok vezetése alatt épül a keresztény közösség a Szentlélek adományai és a különböző szolgálatok révén (pl. 1Kor 12,4–30), de ugyanakkor imádság és kézfeltétel által vezetőket rendelnek a közösségek élére (1Tim 4,14 stb.). A hangsúly a közösség vezetésén van, éppen az első századokban, ezért nincs pontosan körülhatárolva az egyes elnevezésekhez – pásztor, püspök, preszbiter – tartozó feladat a közösségen belül. Antióchiai Szt. Ignác (†107) leveleiben már beszél a három papi rendről: a →püspöki, a →papi és a →diakónusi tisztségről. Így az Egyház élén a püspök áll, akit körülvesz a papok *(preszbiterek)* közössége és segítségére vannak a diakónusok. E három nagyobb rend mellett kialakultak az ún. →kisebb rendek, először gyakorlati feladattal, később pedig a nagyobb rendekhez vezető lépcsőfokként. Amíg a nagyobb rend eltörölhetetlen jelet hagy, az 1200 körül kialakult →szubdiakonátus ezt nem adta meg, azonban a papi nőtlenség és a zsolozsmázás kötelezettségével járt. VI. Pál pápa 1972. aug. 15-én kelt *Ministeria quaedam* kezdetű apostoli levelével a szubdiakonátussal együtt megszüntette a →kisebb rendeket. Mindössze két szolgálat maradt meg: a →lektor és az →akolitus (az ostiarius, és exorcista kisebb rendjét VI. Pál eltörölte). A szentségi rendekben szentelés, a szolgálatokban →avatás által részesül az erre kiválasztott. (→püspökszentelés, →papszentelés, →diakónusszentelés.) * 6, 18.

VI

Diákon (Orár) Orárion | Áldozópap (Epitrakélia) Epitrakélion | Püspök (Omofór) Omofórion

9. ábra. *Egyházi rend jelvényei a bizánci rítusban* (Timkó Imre rajza)

egyházkelő

→avatás

ekténia

(gör. jelentése: ‘kinyújtás’, ‘erőfeszítés’) • A keleti liturgikus imádság egyik formája, amely némileg hasonlít a nyugati →litániához. Többnyire diakónus által végzett könyörgéssorozat, amire a nép válasza egyszer vagy háromszor elmondott *„Uram irgalmazz!” („Kürie eleészon”).* Amíg a diakónus a képállvány *(→ikonosztázion)* előtt az állandó könyörgéseket olvassa, a pap az oltárnál csöndes imákat vagy alkalmi ~t mond. A reggeli és alkonyati zsolozsmán, illetve a szentségek végzésénél szintén többször is szerepelnek ~k. A keleti liturgia főbb ~i a következők:

1. A „nagy ~”, amely a békességért végzett könyörgéssel kezdődik, s amit „minden város, község és vidék” lakóinak üdvösségéért minden főbb szertartás kezdetén végeznek.

2. A „kis ~” a Szent Liturgiában az antifónák és a reggeli istentisztelet (→utrenye) himnuszsorának (az ún. kánonnak) éneklése közben rendszeresen ismétlődik a következő kezdéssel: *„Ismét és ismét békességben könyörögjünk az Úrhoz”.*

3. A „hármas ~” az evangélium után következik. Az Egyház közösségéért és elöljáróiért végzett könyörgésekre a nép háromszor ismétli az *„Uram irgalmazz!”* választ.

4. A „kérő ~” az →anafóra után kezdődik a következő könyörgéssel: *„Minden szentekről megemlékezvén ismét és ismét békességben könyörögjünk az Úrhoz”.* Az üdvösségért végzett kérésekre a nép válasza: *„Add meg, Uram!”* Ez az ~ végül a Miatyánk éneklésébe torkollik.

5. „Igazhívők ~ja” az áldozat utáni hálaadás.

6. A keleti keresztényeknél a liturgián kívül is gyakori volt a „Kürie” fohász: ugyanezt ismételgették járvány, tűzvész vagy földrengés idején is. A naponta több ezerszer ismételt →Jézus-ima is erre épült: *„Uram Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam! – Kürie Jészousz Krisztosz, eleészon me!”*

OL

elbocsátás

A római liturgiában az ~ a liturgikus szertartások befejező része. A közösséget a diakónus bocsátja el, vagy annak hiányában maga a pap, vagy a koncelebrálók egyike. Az ~ a misében: *A szentmise véget ért, menjetek békével!* Más, hasonló ~ is lehetséges a RM-ben található formák szerint. A közösség válasza: *Istennek legyen hála!* →Húsvétvasárnaptól Fehérvasárnapig az ~hoz és válaszhoz két Alleluját kapcsolunk. Az ~ elmarad, ha a mise után más liturgikus cselekmény következik, vagy ha a nép részvétele nélkül végzik a misét. A keresztelés és a zsolozsmázás után ugyancsak a pap vagy a diakónus bocsátja el a közösséget: *Menjetek békével!* szavakkal. Húsvét nyolcadában hozzáteszik a két *Alleluját.* – A keleti →igeliturgia után a →katekumeneket elbocsátják. A misén kívüli áldásokat egy ünnepélyesebb áldás zárja. * 5, 8.

VI

A *bizánci liturgiában* három típusa van:

Nagy-, közép- (köznapi) és kis ~.
Formái:

1. *Nagyelbocsátó:*
Pap: Bölcsesség!
Nép: Adj áldást!
Pap: Krisztus a mi Istenünk, ki áldott és dicsőített öröktől fogva.
Nép: Tedd erőssé Isten az igaz katolikus hitet örökkön örökké.
Pap: Legszentebb Istenszülő, üdvözíts minket.
Nép: Ki a keruboknál tiszteltebb és a szeráfoknál hasonlíthatatlanul dicsőbb vagy, ki az Istent, az Igét sérülés nélkül szülted, téged, valóságos Istenszülő, magasztalunk.
Pap: Dicsőség néked, Krisztus, Istenünk, a mi reménységünk, dicsőség néked.
Nép: Dicsőség az Atyának és a Fiúnak és Szentléleknek, most és mindenkor és mindörökkön örökké. Ámen. Uram irgalmazz (3-szor)! Adj áldást, Uram!
Pap: (elmondja az elbocsátó imát, amely alkalmankint változik).
Nép: Ámen.
Pap: Az Úr áldása reátok az ő kegyelmével és emberszeretetével, most és mindenkor és örökkön örökké.
Nép: Ámen.

2. *Közép- (köznapi) elbocsátó:*
Pap: Bölcsesség!
Nép: „Ki a keruboknál…”
(továbbiak, mint fent!)

3. *Kiselbocsátó:*
Pap: Dicsőség néked Krisztus Istenünk, dicsőség néked!
Nép: „Dicsőség az Atyának… (továbbiak, mint fent!)

OM

elégtétel

→bűnbocsánat szentsége

előcsarnok

(gör. narthex, lat. atrium) • A templomkapu és hajó közti rész, amely elsősorban a bizánci stílusú templomokban kapott nagy jelentőséget. A latin templomokban a világi élet és a szakrális tér összekötő része, mely alkalmas arra, hogy állandóan nyitva tartva, a hívek bármikor betérhessenek a templomba imádkozni. Az ~ jelenti a templom előtti bekerített szabad teret is.

Az ~ban helyezik el a hirdetéseket; az idegenforgalom miatt kívánatos itt a templom történetét ismertető táblát elhelyezni és azt időnként cserélt, ízléses vallási plakátokkal díszíteni. Ezek hitre és imára indító képeket és szövegeket tartalmazzanak. (3. ábra. Ókeresztény bazilika, 4, 5.)

AM

előénekes

1. A →gregorián műveket intonáló személy(ek) elnevezése *(cantores, antiphonistae).* Az *intonáció* a csillagig (→aszteriszkusz) tart, ekkor lép be a teljes kórus.

2. Hagyományosan a nemcsak a pap által végezhető (→litánia stb) szertartások, vagy kimondottan népi ájtatosságok (→paraliturgia) énekvezetője.

3. A →népének liturgikus rangra emelése után képzett →kántorral nem rendelkező helyeken a plébános irányítása szerint az ~ a liturgia énekes részeinek vezetője. E szerepben helyesebb az „énekvezető” név használata.

BP

előesti mise

Az Egyház ősi szokása, hogy a főünnepek megülése már az előző esti, a vasárnapé a szombat esti →Vecsernyével kezdődik. Az esti misék bevezetésével vetődött fel az igény lelkipásztori megfontolások alapján, hogy az előesti ünneplés a Vecsernyén kívül a misében is megtörténjék. Így a vasárnapok és a kötelező ünnepek előesti miséjével eleget lehet tenni a misén való részvétel kötelezettségének.

VI

előimádkozó

1. A nemcsak pap által végezhető közös imádságokat (→szentségimádás, →szentolvasó, →keresztút, →litánia stb.) vezető személy; a lit. ref. óta az ~ a liturgikus cselekményeknek hivatalos szereplője. Misében és pap által vezetett liturgikus cselekményekben az →egyetemes könyörgéseket imádkozza, vagy a főpásztortól nyert megbízás alapján liturgikus cselekményeket (→zsolozsma, →igeliturgia) vezet.

2. →Praeorator (előimádkozó könyv); →lelkipásztori kisegítők.

BP

előkészületi oltár

(gör. prothészisz) • Az ókeresztény és bizánci stílusú templomokban az apszis északi oldalához csatlakozó helyiség asztala, amely a →Szent Liturgia előkészítésére szolgál (→proszkomídia). (33. ábra. Protézisz, előkészületi oltár)

AM

élők szentségei

A természetfeletti kegyelmi életet a keresztség hozza létre bennünk, ha pedig halálos bűnnel elveszítettük, a bűnbocsánat szentsége visszaszerzi azt. Ezért e két szentséget a „holtak szentségeinek” nevezik, mert a Szentírás lelkileg halottnak mondja azokat, akikből a természetfeletti élet hiányzik. A többi öt szentség az ~: a →bérmálás, az →Eukarisztia, a →betegek kenete, az →egyházi rend és a →házasság. E szentségekhez csak a természetfeletti élet birtokában, a megszentelő kegyelem állapotában járulhatunk. Bizonyos esetben a betegek kenete is a „holtak szentségei” közé tartozhat, ha a betegnek hite és bűnbánata van, de gyónni nem tud, megigazul e szentséggel, és méltón áldozhat. Aki tudja, hogy halálos bűn állapotában van, nem szabad az ~hez járulnia, hanem a bűnbocsánat szentségében vissza kell nyernie a megszentelő kegyelmet.

AM

előszenteltek liturgiája

A bizánci liturgia sajátos, böjti formáját nagyböjtben előre megszentelt áldozati adományokkal végzik. A liturgia böjti előkészületi és felajánlási része tehát egészen kimarad ezen a „csonka” liturgián, ami tulajdonképpen az alkonyati zsolozsmához kapcsolt ünnepélyes áldoztatási szertartás.

Miután a Laodikeai Zsinat (370 körül) nagyböjtre betiltotta a „kenyér fölajánlását” szombat és vasárnap kivételével, a vasárnapi Szent Liturgián a pap nem egy, hanem három →„Bárányt” készít elő. Ezek közül kettőt az Eukarisztia után félretesz, hogy majd szerdán és pénteken este hozhassa ünnepélyes körmenetben az oltárhoz, s ezzel lehetővé tegye a böjti napokon is a szentáldozást.

Az előre megszentelt áldozatokkal való →bevonulás szertartása az alkonyati zsolozsma énekei és olvasmányai után következik. A kérő →ekténia és a Miatyánk után a pap az „előre megszentelt szentség”-ből áldoztatja meg a híveket. Az elbocsátás szertartása az *amboni ima* (→ambó) kivételével ugyanolyan, mint a többi Szent Liturgiában. Nyugaton →Nagypéntek. →Szent Liturgia felépítése a bizánci rítusban.

OL

első (I.), második (II.) év

→olvasmány

elsőáldozás

Az Eukarisztia első vétele Keleten és Nyugaton egyaránt beletartozott a keresztény élet beavatási *(iniciációs)* szentségei közé. Így a →keresztség, a →bérmálás után rögtön kiszolgáltatták. Azonban az Eukarisztiával kapcsolatban később a személyes hit követelményét kívánták meg, így szükségesnek tartották a személyes érettséget. Ezért időpontját egyre későbbre halasztották. Az ~ra való felkészítést a szülők feladatának tekintették, és sok fáradozás ellenére, a 19. sz.-i iskolai hitoktatás sem hozott változást. Szt. X. Pius pápa szorgalmazta a kisgyermek megfelelő oktatás utáni korai szentáldozását. Az ~ ideje számos országban →Fehérvasárnap volt, amikor megfelelő külsőségek közepette ünnepelték meg annak napját. Az ~ra kétéves előkészületet ír elő a MKPK. A közös ~ időpontja a helyi körülményektől, az egyéni ~ pedig a felkészüléstől függ.

VI

embolizmus

(gör. embolion, ‘közbeszúrt mondat’) • Az Eukarisztia ünneplésénél (→mise szerkezete) a Miatyánk utolsó kérésének gazdagabb kifejtése, amely a földi léten túlmutatva az örök életre irányítja figyelmünket: *...reménykedve várjuk az örök boldogságot és Megváltónknak, Jézus Krisztusnak dicsőséges eljöttét. Erre válaszol a hívő nép: Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség, mindörökké. Ámen.* Ezt a →doxológiát egykor a bizánci rítusban a Miatyánk után mondta a pap, s ezért több középkori evangéliumi kéziratba is bekerült. Ennek alapján Rotterdami Erasmus egy 1516-i görög evangéliumi kiadásba belevette. A protestánsok Erasmus szövegét fordították le, s ezért vették át a Miatyánk záradékaként, jóllehet az eredeti Szentírásban nem szerepel. A II. Vat. után az Egyház régi hagyománya alapján ismét bevezette a miseliturgiába e doxológiát az ~ végén. →Miatyánk.

BL

emléknap

(lat. memoria) →ünnepek rangja

ének

A vallásos lelkiségnek és az ember művészi önkifejezésének egyaránt fontos eszköze. Lehet →hangszerrel kísért, vagy hangszerkíséret nélküli *(→á cappella)*. Előadóit tekintve lehet szóló, illetve egy- vagy többszólamú karének. Túlnyomó többségben vannak a szöveges ~ek, de vannak szöveg nélküli ~ek is *(→jubilus)*.

1987. nov. 5-én jelent meg az →Istentiszteleti Kongregáció okmánya „Útmutatás a templomi hangversenyekről” címmel. E szerint templomban csak szent, illetve vallásos jellegű zene és ének adható elő liturgián kívüli hangverseny keretében, profán kompozíció sohasem. Az ordinárius csak egyes esetekre adhat engedélyt, fesztiválsorozatra nem. Belépődíj nem szedhető, csak önkéntes adomány a rendezés költségeire →gregorián ~; →nép-~.

BP

énekes mise, „nagymise”

(missa cantata) • Olyan ünnepélyes miseforma, melyben a celebráns gregorián dallamon énekelte a könyörgéseket, intonálta a Gloriát és Credot, énekelte (az evangéliumot), a prefációt, Miatyánkot, az elbocsátást és az áldást. A nép vagy →népénekkel vagy →polifónikus énekkel a →kezdőéneket, felajánlási éneket, →áldozási éneket és a mise →ordináriumát énekelte. Általában énekbetétek voltak a →kánon csendesen imádkozott részei alatt is. Az ~vel szemben volt a „csendes mise” (missa lecta), ahol a celebráns nem énekelt, a hívek esetleg népénekkel kísérték a misét. Az 1967. márc. 5-én kelt *„Musicam sacram”* instrukció a két miseforma közti különbséget megszünteti: „Az istentisztelet ünnepélyes formája közt, amikor mindent énekelnek, amit az éneklés kíván, és az egyszerűbb forma közt, amikor semmit sem énekelnek, különféle fokozatok lehetségesek, attól függően, mennyit énekelnek.” Ezt megerősíti a RMÁR 19 és 77 is (1969): „A mise ünneplésében nagy szerepet kell juttatni az éneklésnek, …de mégsem szükséges minden alkalommal énekelni minden szöveget, mely egyébként éneklésre van szánva. Az egyes éneklendő részek megválasztásánál elsőbbségben kell részesíteni a jelentősebb részeket, főleg azokat, amelyeket a papnak és segédkezőknek a néppel felváltva, illetve a papnak és a népnek együtt kell énekelnie” (19). „Illő, hogy a közösségi misét, amennyire csak lehetséges, főleg vasárnapokon és kötelező ünnepeken, énekelve… mutassák be. Végezhető azonban ének nélkül is…” (77).

AM

Epifánia

→Teofánia →Vízkereszt

epiklézisz

(gör. epikaleó = ‘hívok, esdeklek’, lat. epiclesis = ‘Lélekhívás’) • Általánosságban Isten lehívása, hogy egy személyt vagy tárgyat megszenteljen (vö. l Tim 4,3–5). A liturgiában több ~-szerű könyörgés szerepel (pl. →keresztvízszentelés). Különös jelentőségű az →eukarisztikus ima két ~e, Lélekhívása. a) A kenyér és a bor felett – kezét föléjük nyújtva – a celebráns Isten erejéért esedezik, hogy az emberektől felajánlott adományok legyenek szentté, azaz legyenek Krisztus Testévé és Vérévé; b) az áldozási ~ben pedig azt kéri, hogy a tiszta áldozat legyen üdvössége azoknak, akik a szentáldozásban magukhoz véve részesülnek benne (vö. RMÁR 55). * 8.

VI

ereklye

(lat. reliquia) • Szentek vagy boldogok testéből reánk maradt részek, részecskék. Tágabb értelemben ~ minden tőlük maradt vagy velük kapcsolatos emlék, pl. a vértanúk kínzóeszközei, szentek ruhája, vagy más tárgy, amelyet használtak. Tiszteletük alapja a kegyelet *(„pietas”).* A kereszténynüldözés idején a vértanúk sírja felett miséztek. Innen eredt a szokás, hogy az oltárba ~t helyeznek. Azt a szokást, hogy az oltárba szentek ~it zárjuk, lehetőleg meg kell tartani. Vigyázni kell azonban arra, hogy az ~k valódiságához kétség ne férjen (vö. RMÁR 266). Az ereklyét az oltár menzája alá helyezzük el, s nem a menzába magába. * 5.

BL

erős fogadás

→bűnbocsánat szentsége

érsek

→metropolita

eskü

(lat. iusiurandum) • Az ~ az Isten nevére való hivatkozással tett kijelentés az igazság tanúsítására vagy ígéret valami természeténél fogva erkölcsileg jó dolog megtételére. Aki szabadon megesküdött arra, hogy valamit megtesz, annak külön vallási kötelezettség annak teljesítése, amit esküvel megerősített (vö. ET 1199–1204). Eskü csak megfontoltan és igazságosan tehető le. Esküt kell tenniök az ET szerint az egyházi vagyonkezelőknek feladatuk átvételekor, az egyházi bíróság összes tagjainak és munkatársainak feladatuk hűséges és szabályos ellátására; az egyházi perben szereplő felek és tanúk ~t tesznek az igazmondásra. Mielőtt a püspök hivatalát birtokba venné, hűséget esküszik az Apostoli Szentszék iránt (ET 380). A Hittani Kongregáció 1989. márc. 1-jei hatállyal új esküszövegeket adott ki a II. Vat. tanítása szellemében püspökök, helynökök, teológiai tanárok és diakónusok számára.

A →házasság szentségének kölcsönös kiszolgáltatása után az MKPK által kiadott HSZ „ősi magyar szokás”-ra hivatkozik, amikor a közreműködő pap ~t vesz ki előbb a vőlegénytől, majd a menyasszonytól, melyben a „holtomiglan-holtodiglan” való hűségre esküsznek meg. (Ennek több formáját kínálja a HSZ.) Ezért a magyar nép általánosan „esküvőnek” nevezi a házasságkötést. Az eskü gesztusa a jobb kéz mutató és középujjának a →feszületre, a Bibliára helyezése, vagy a jobb kéz felemelése.

AM

esküvő

→házasság szentsége

esti ima

→Befejező imaóra (Kompletórium)

Eukarisztia

(gör. ‘hálaadás’) • Az utolsó vacsorát megjelenítő cselekmény megnevezésére „A 12 apostol tanítása” (Didakhé) az ősegyházban már az ~ szót alkalmazza. A →kenyértörés (ApCsel 2,42–46) és →úrvacsora (vö. 1Kor 11,20) helyett a 2. sz.-tól a keresztények ~nak nevezik a misét, a Szent Liturgiát. Ekkor különül el a Krisztus áldozatát megjelenítő szentség a zsidó hagyományok szerint folytatott szeretetlakomáktól (→agapé). Az eredetileg házanként végzett kenyértörés a zsinagógai mintára végzett →igeliturgiával bővült. A 2. sz.-tól váltotta föl az esti kenyértörést a reggeli ~.

Amint az utolsó vacsora a golgotai áldozat elővételezése, az Egyház tanítása szerint az ~ megjeleníti Krisztus megváltó áldozatát. Az alapítási igék után a kenyér és bor színe alatt a megdicsőült Krisztus valósággal jelen van. Jusztinosz I. Apológiája szerint *„ezt a táplálékot mi ~nak nevezzük, … ezeket mi nem úgy vesszük, mint közönséges kenyeret vagy közönséges italt, hanem mint a megtestesült Jézus Krisztus, Megváltónk, az Isten Igéje által a mi üdvösségünkért felvett testet és vért, az Ő hálaadó imájával megáldott táplálékot”* (66).

Keleten a későbbi liturgikus szóhasználatban az ~ jelölte az imádságoknak legünnepélyesebb faját is, amit latinul *„praefatio”*-nak is neveztek. Ez az ~ Szt. Hippolütosz „Apostoli Hagyománya” szerint már a 3. sz.-ban a mai formában volt meg (4.). Az áldozati adományok átvétele után a püspök az *„Emeljük föl szívünket!”* és *„Adjunk hálát az Úrnak!”* felszólítást mondja el. Ez már bevezeti az üdvtörténet nagy eseményeiért végzett hálaadást és az ~ alapításának fölidézését, a tulajdonképpeni →„eukarisztikus imát”, vagy „kánont” →anafóra.

~nak nevezzük az →eukarisztikus imával átváltoztatott adományokat (Oltáriszentség), a latin rítusban különösen az imádó tiszteletre és misén kívüli áldoztatásra megőrzött Szentostyát is.

OL

Eukarisztia őrzési helye

Az első sz.-okban a mise után a hívek nemegyszer hazavitték az →Eukarisztiát, azt tisztelettel őrizték, s maguk áldoztak. A papok pedig a betegek áldoztatására tartották lakásukban. Az üldözések megszűnte után az Eukarisztiát a templomban kezdték őrizni, és ennek a következő formái alakultak ki: a) Az oltár mellé állított →szentségház, melyet később, a középkorban díszes építménnyé alakítottak ki; b) Ugyancsak általános volt a falba süllyesztett fülkében való megőrzés (→pasztofórium); c) Több helyütt fémből készült, és az oltár előtt zsinóron függő galamb alakú szentségtartót használtak; d) A Trid. elrendelte, hogy a →székesegyházak és szerzetestemplomok kivételével – ahol külön szentségi kápolna volt az ~ –, a főoltáron díszes →*tabernákulumban* legyen az Oltáriszentség, és előtte →örökmécs égjen.

A „tabernákulum” szó kis sátrat jelent és az ÓSZ-i szent sátorra utal, a köztünk maradó, „sátorozó” Krisztus isten-emberi jelenlétére. Napjainkban a székesegyházakban maradt meg a szentségi kápolna. Turisztikai szempontból jelentős templomokban kialakítottak szentségi kápolnát. Az RMÁR úgy rendelkezik, hogy kívánatos az Oltáriszentséget külön kápolnában őrizni, ha az alkalmas a hívek magánáhítata számára. Ha ez nem valósítható meg, akkor az Oltáriszentséget a régi megmaradt főoltáron, vagy megfelelő mellékoltáron kell elhelyezni. Lehet oszlopra állított szentségházban vagy falba süllyesztett fülkében (pasztofórium) is őrizni. Szabály, hogy a templomban csak egyetlen helyen, szilárd anyagból készült és biztonságos tabernákulumban őrizzék az Eukarisztiát. Ennek ajtaja nem lehet átlátszó. →* 22. (magy. 225 – 227); (28. ábra: Oltárépítmény B1, C1, E1 23. ábra: Liturgikus térrendezés 27. ábra: Oltár A1)

AM

eukarisztikus ima

(lat. prex eucharistica) • A mise legjelentősebb része, amely a →prefációval kezdődik és az ünnepélyes →doxológiával fejeződik be. A keleti rítusokban →anafóra a neve. Ez a celebráns (főcelebráns és koncelebrálók) imája. Az ~ elsősorban Isten *magasztalása és hálaadás* a megváltás nagy tetteiért.

A zsidó étkezéshez hozzátartozott a *„beráká”,* az Isten dicsőítése a kapott javakért, melyet a családfő imádkozott. Az ÚSZ közössége az Eukarisztia ünneplésekor azért a kenyérért és borért magasztalja a Teremtőt, amelyet Krisztus Teste és Véreként kap ajándékul. *Hálaadás* is azért az eledelért, mely által Krisztus megjelenik övéi körében a kenyér és bor színe alatt. – Egyben *áldozat,* mert a szent színek alatt jelenvalóvá válik Krisztus egyetlen végtelen értékű áldozata, „az Úr halála” (1Kor 11,26), amelyet a hívő közösség hirdet és megvall.

A →prefáció után a *nép felkiáltása* (→akklamáció) a mennyei seregekkel együtt a →Sanctus. Ezt követi a Szentlélek lehívása (→epiklézisz), az Egyház könyörgése, hogy a felajánlott adományok legyenek szentté, azaz Krisztus Testévé és Vérévé. Az *alapítás elbeszélése* és az átváltoztatás (konszekráció) által jelenvalóvá válik az áldozat. A *megemlékezés* (→anamnézisz) felidézi Krisztus szenvedését és feltámadását, amelyre magától Krisztustól kapott parancsot az Egyház. Az Eukarisztia felajánlása *(oblatio)* keretében nemcsak a szeplőtelen áldozat felajánlását végzi az Egyház, hanem a híveket is felszólítja, hogy önmagukat is ajánlják fel, és így napról napra jobban egyesüljenek Istennel. Az Eukarisztiát a földi és a mennyei Egyház közösségében ünnepeljük. Ezért a *közbenjáró imák (intercessiones)* megemlékeznek az Egyház összes élő és elhunyt tagjáról, akik meghívást kaptak a megváltásban való részesedésre és az üdvösségre. A *záródicsőítés* (→doxológia): ünnepélyes dicsőítés, amelyre a hívő közösség válasza: Ámen.

I.~ (római kánon). Másfélezer éven keresztül a római liturgia egyedüli →„kánon”-ja volt. Felfedezhetők benne a 3. sz. elejéről származó, Szt. Hippolütosznál található ~ elemei. Ünnepélyes hangvételű, és nagyon gazdag teológiai tanításának értékét emeli a számos bibliai utalás. Nagy Szt. Gergely óta a szöveg alig változott, a szertartásban azonban vannak új elemek is (pl. →úrfelmutatás). Az Úr nagyobb ünnepein szövegbetoldás található benne, amely az ünnepre utal.

A II. ~ némi változtatásokkal Szt. Hippolütosz *Traditio apostolica* (Apostoli hagyomány, 215 körül) c. művében megtalálható; benne a régi római hagyomány tükröződik.

A halottakért végzett misékben szövegmódosítás lehetséges. Bár van saját prefációja, vehető hozzá a többi prefáció is.

A III. ~ új alkotás. A szerkezete és stílusa is követi a római liturgia hagyományait. Prefációt szabadon lehet választani hozzá. Gyászmisékben szövegmódosításra van lehetőség a *közbenjáró imában (intercessio).* (Szövegét lásd alább.)

A IV. ~ is teljesen új alkotás, amelyet a keleti →anafórák antióchiai típusa inspirált. A prefáció elválaszthatatlanul hozzátartozik az imához, és végigvonul rajta az egész üdvösségtörténet. Utalás történik azokra az alapvető emberi és keresztény értékekre, amelyekre a II. Vat. hívta fel a figyelmet. E három új ~ főbb jellegzetessége: egységes szerkezet, világos nyelvezet, két →epiklézisz, azaz Szentlélek-hívás konszekráció előtt és után, a hívek →akklamációja, és közbenjárások *(intercessiones)* a befejező →doxológia előtt.

Az V. ~ a gyermekek jobb bekapcsolása érdekében készült három formában. Magyar használatba csak egy forma került. Nyelvezete egyszerű, a gyermekek aktivitását pedig számos →akklamáció biztosítja. Saját →prefációja van.

A VI. ~ a kiengesztelődés kánonja. Csak az egyik került be a magyar nyelvű →Misekönyvbe. Témái: 1. a kiengesztelődés, mint az Atyához való visszatérés; 2. Az Istennel való kiengesztelődés az emberi egyetértés alapja. Saját →prefációja van.

A VII. ~, az ún. *svájci kánon.* 1974-ben a Svájcban tartott szinódus alkalmával nyert jóváhagyást. Az imában a →prefációt és a közbenjáró imát lehet változtatni. Négy témája a következő: A) Isten vezeti Egyházát; B) Jézus a mi utunk; C) Jézus a szeretet modellje; D) az Egyház az egység felé vezető úton. Mindegyiknek saját →prefációja van.

Bár szerte a világon történtek próbálkozások új ~k bevezetésére, jóváhagyást csak egy-egy esetre kaptak. Sokkal járhatóbb útnak tűnik a meglévő kánonokban a megengedett, az alkalomnak megfelelő változatok alkalmazása. E tárgyban az Istentiszteleti Kongregáció 1988. márc. 21-én adta ki a „Nyilatkozat az áldozatbemutató hálaimádságokkal és a liturgiai kísérletekkel kapcsolatban” c. okmányát. →mise felépítése. * 3, 5.

VI

Példa az ~ szövegére és részeire:

III. EUKARISZTIKUS IMA

Szentháromságos magasztalás

A pap kitárt karral mondja:
Valóban szent vagy, Istenünk,
és méltán dicsőít téged alkotásod
az egész teremtett világ,
mert Fiad, a mi Urunk, Jézus Krisztus által,
a Szentlélek erejével
éltetsz és megszentelsz mindent,
és népet gyűjtesz magad közé szüntelen,
hogy napkelettől napnyugatig
tiszta áldozatot mutasson be neked.
Kezét összeteszi, majd a felajánlott adományok fölé terjesztve mondja:

Első epiklézisz

Kérve kérünk tehát, Istenünk,
a Szentlélek által szenteld meg
áldozati adományunkat,
Kezét összeteszi, keresztet rajzol a kenyér és a kehely fölé, mondván:
hogy teste és † vére legyen Fiadnak,
a mi Urunk, Jézus Krisztusnak,
Kezét összeteszi
akinek rendelése szerint
ezeket a szent titkokat ünnepeljük.

Az alapítás elbeszélése

A következő szakaszban az Úr szavait tagoltan és érthetően kell mondani, amint azt e szavak természete megkívánja.
Ő ugyanis azon az éjszakán,
amelyen elárultatott,
Kezébe veszi a kenyeret, kissé felemelve az oltár felett tartja, és folytatja:

kezébe vette a kenyeret,
és neked hálát adva áldást mondott,
megtörte, tanítványainak adta, és így szólt:
Kissé meghajol
VEGYÉTEK, ÉS EGYETEK EBBŐL
MINDNYÁJAN,
MERT EZ AZ ÉN TESTEM,
MELY ÉRTETEK ADATIK.
A Szentostyát felmutatja a népnek, ráteszi a paténára és térdet hajtva imádja.
Majd így folytatja:
A vacsora után ugyanígy
Kezébe veszi a kelyhet, kissé felemelve az oltár felett tartja, és így folytatja:
kezébe vette a kelyhet,
és neked hálát adva áldást mondott,
majd tanítványainak adta, és így szólt:
Kissé meghajol
VEGYÉTEK, ÉS IGYATOK EBBŐL
MINDNYÁJAN,
MERT EZ AZ ÉN VÉREM KELYHE,
AZ ÚJ ÉS ÖRÖK SZÖVETSÉGÉ.
EZ A VÉR ÉRTETEK ÉS MINDENKIÉRT
KIONTATIK A BŰNÖK BOCSÁNATÁRA.
EZT CSELEKEDJÉTEK
AZ ÉN EMLÉKEZETEMRE.
A kelyhet felmutatja a népnek, ráteszi a korporáléra, és térdet hajt.
Ezután így szól:
Íme, hitünk szent titka:
A nép folytatja:
Halálodat hirdetjük, Urunk,
és hittel valljuk feltámadásodat,
amíg el nem jössz.
Vagy:
Íme, megváltásunk szent titka:
A nép folytatja:
Valahányszor esszük ezt a kenyeret,
és iszunk ebből a kehelyből,
halálodat hirdetjük, amíg el nem jössz.
Vagy:
Íme, üdvösségünk szent titka:
A nép folytatja:
Üdvözíts minket, világ Megváltója,
ki kereszted és feltámadásod által
megmentettél minket.

Megemlékezés

Ezután a pap kitárt karral mondja:
Annak emlékét ünnepeljük tehát, Istenünk,
hogy Fiad üdvösségünkért szenvedett,
csodálatosan feltámadt,

fölment a mennybe,
és második eljövetelét várva
hálás szívvel felajánljuk neked
ezt az élő és szent áldozatot.

Az áldozat felajánlása

Tekints, kérünk, Egyházad áldozati adományára,
ismerd föl benne Fiad áldozatát,
amely által kiengesztelődni akartál.

Áldozási epiklézisz

Add, hogy mi,
akik az ő testét és vérét magunkhoz vesszük,
Szentlelkével eltelve
egy test és egy lélek legyünk Krisztusban.

1. Közbenjáró imádság:
az örök üdvösségünkért

Ő tegyen minket neked szentelt örök áldozattá,
hogy elnyerhessük az örökséget választottaiddal,
elsősorban Isten Anyjával,
a Boldogságos Szűz Máriával,
szent apostolaiddal,
a dicsőséges vértanúkkal,
(Szent N.-nel: napi vagy védőszent)
és minden szenttel együtt.
Közbenjárásukban bízva reméljük,
hogy mindenkor megsegítesz minket.

2. Közbenjáró imádság:
a világért, az Egyházért és vezetőiért

Kérünk, Istenünk,
hogy engesztelő áldozatunk
hozzon az egész világnak békét és üdvösséget.
Erősítsd meg hitben és szeretetben földi zarándok útját járó Egyházadat:
szolgádat, N. pápánkat és N. püspökünket,
Itt megemlíthető a koadjutor vagy a segédpüspök
a püspökök testületét, a papságot,
és egész megváltott népedet.

3. Közbenjáró imádság:
az egyházi közösségért

Teljesítsd kegyesen házad népe kéréseit,
hiszen te akartad, hogy színed elé álljunk.
Jóságos Atyánk, vond magadhoz irgalmasan

a világon szétszóródott valamennyi gyermekedet.

4/a. Közbenjáró imádság:
az elhunytakért

† Elhunyt testvéreinket és mindazokat, akik a te kegyelmedben költöztek el ebből a világból,
fogadd be jóságosan országodba,
ahol reményünk szerint,
dicsőségedben velük együtt mi is örökre
gazdagon részesülünk.
Kezét összeteszi
Krisztus Urunk által,
mert általa árasztod el minden jóval a világot. †

4/b. Közbenjáró imádság a gyászmisében

Amikor ezt az eukarisztikus imát a megholtakért végzett misében használják, mondható:
† Emlékezzél meg N. szolgádról (szolgálódról),
akit (most) magadhoz szólítottál ebből a világból.
Add, hogy aki a keresztségben titokzatos módon
részesült Fiad halálában,
részesüljön Fiad feltámadásában is,
amikor a holtakat életre kelti a föld porából,
és romlandó testünket
megdicsőült testéhez hasonlóvá teszi.
Többi elhunyt testvérünket pedig,
és mindazokat, akik kegyelmedben költöztek el
ebből a világból, fogadd be jóságosan országodba.
Ott majd reményünk szerint, velük együtt
mi is dicsőségedben örökre részesülünk,
amikor letörölsz szemünkről minden könnyet,
és színről színre látunk téged, Istenünk.
Hasonlók leszünk hozzád mindörökre,
és szüntelenül dicsőítünk téged
Kezét összeteszi
Krisztus Urunk által,
mert általa árasztod el minden jóval a világot. †

Doxológia

Kezébe veszi a paténát a Szentostyával, valamint a kelyhet, és mindkettőt felemelve mondja:
Őáltala,ővele és őbenne
a tiéd, mindenható Atyaisten,
a Szentlélekkel egységben
minden tisztelet és dicsőség
mindörökkön-örökké.
A nép válaszol: Ámen.

evangélium

(gör. eu-angelion = ‘jó hír’, ‘örömhír’) • Az →igeliturgia csúcspontja a négy ~ valamelyik szakaszának (→perikópa) felolvasása. Diakónus vagy egy másik pap hiányában maga a miséző olvassa az ~ot. Az ~ olvasását a legnagyobb tisztelet övezze. Az ~ olvasása előtt a diakónus vagy nem koncelebráló pap mély meghajlással áldást kér a celebránstól, vagy maga a miséző imádkozik mély meghajlással az oltár előtt. A pap tömjént tesz a tűzre, ha lesz →tömjénezés. Majd kezébe veszi az →Evangéliumos könyvet (ha az oltáron van) és az akolítusok és turifer (ministránsok) kíséretében az ambóra megy. Az ambón a pap kinyitja a könyvet és mondja: *„Az Úr legyen veletek!”* A nép állva válaszol: *„És a te lelkeddel.”* A nép felelete után folytatja: *„Evangélium Szent … könyvéből”,* miközben hüvelykujjával keresztet rajzol a könyvre, majd homlokára, ajkára és mellére. Ez utóbbit teszik a hívek is, miközben válaszolják: „Dicsőség neked Istenünk” és állva hallgatják végig az evangéliumot. A nép →akklamációja után a pap megtömjénezheti a könyvet. A →perikópa végén így szól: *„Ezek az evangélium igéi”,* a nép válasza: *„Áldunk téged Krisztus!”* A pap megcsókolja a könyvet és csendben mondja: *„Az evangélium tanítása legyen bűneink bocsánatára”.* A nép leül, majd meghallgatja az ~ tanítását kifejtő →homíliát (RMAR 93–96). * 5.

AM

Evangéliumos könyv

(lat. evangeliarium) • Külön kötet, amely a teljes evangéliumokat vagy azok liturgikus szakaszait tartalmazza (→perikópa). Díszesebb, mint az →Olvasmányok könyve. A mise előtt az oltárra készítik ki, vagy ünnepélyes bevonuláskor a →diakónus vagy a →felolvasó hozza és az oltárra helyezi. Az evangélium felolvasására a diakónus, vagy a pap kezébe veszi az ~et, majd a ministránsok (→turiferek, →akolitusok) után az →ambóhoz megy, ahol az ~nek többféle liturgikus tiszteletnyilvánítást ad: →tömjénezés, kereszttel való megjelölés, →csók.

Az eukarisztikus liturgia alatt az →ambón marad az ~, majd kivonuláskor ugyanolyan ünnepélyesen viszik, mint a bevonuláskor (RMÁR 79, 820, 128, 35). Magyarországon együtt adták ki az →Olvasmányok könyvével. * 5, 21.

AM

évforduló

(lat. anniversarium) • Valamely vallási esemény emlékének felújítása, évenként meghatározott napon. Ilyen a templom felszentelési ~ja: *dedicatio.* A templomszentelési ~t elsősorban az illető templomban ünnepli a helyi egyház: ez a templom →búcsúnapja. A székesegyház felszentelésének ~ját az egyházmegye, a római Lateráni bazilika (nov. 9-én), a Szt. Péter- és a Falakon kívüli Szt. Pál-bazilikák (nov. 18-án), valamint Szűz Mária római templomának, a S. Maria Maggiore fölszentelése ~ját (aug. 5-én) az egész egyház ünnepli. Ide tartoznak egyéb ~k is: pl. a pápa megválasztásának és hivatalba lépésének, a püspök fölszentelésének, az apát benedikálásának ~ ja. A papszentelés, a szerzetesi örök fogadalom 25., 50., 60. ~ját is meg szokták ünnepelni (ezüst, arany, gyémántmise), úgyszintén ugyanezekben az években a hívek házassági ~ját. Halottakért végzett misék között is vannak ~s misék.

BL

évnegyedes idők

(lat. quattor tempora – ‘négy idő’, ennek népetimológiai elferdítése: „kántorböjt”)

Nagy Szt. Leó pápa említi először az ~et a 4. sz. elején Rómában. A négy évszakban (Nagyböjt I. vasárnapja, Pünkösd, szept. 14. és Ádvent III. vasárnapja utáni szerdán, pénteken és szombaton) ülték meg böjttel és több olvasmánnyal rendelkező miseszöveggel. Az „Általános szabályok a liturgikus évről és naptárról” (1969) megtartja az Egyház ama szokását, hogy →keresztjáró napokon és ~ben könyörög Istenhez az emberiség különféle szükségleteiért, elsősorban a föld terményeiért, meg az emberi munka eredményességéért, és nyilvánosan hálát is ad mindezekért. A püspöki karokra tartozik, hogy szabályozzák a keresztjáró napok és az ~ megtartásának módjait és időpontjait, alkalmazva ezeket híveiknek és a különböző földrajzi helyeknek sajátos szükségleteihez. Az MKPK a következő „világnapok, könyörgő napok és megemlékezések” megtartását rendelte el:

1. Újév, jan. 1.: *A béke világnapja.* A szentbeszédekben erre ki kell térni, és az egyetemes könyörgésekbe is foglaljunk be ennek megfelelő szándékot. A következő napok egyikén mondható a nép részvételével →alkalmi mise a békéért.

2. A Nagyböjtöt megelőző vasárnap: *könyörgő nap a világ éhezőiért.* A szentbeszédben erre ki kell térni, az egyetemes könyörgések témáiba fel kell venni. Mondható az erről szóló →alkalmi mise.

3. Április utolsó vasárnapján, Szt. Márk ünnepe közelében, a →plébániatemplomokban el kell végezni a →*búzaszentelés* szertartását. A misét a vasárnapról vesszük, a szertartás a →Praeoratorban található. A Mindenszentek litániájának elmondása ajánlatos, de nem kötelező, ha nincs körmenet.

4. Húsvét II. vasárnapja az *Isteni Irgalmasság* vasárnapja. II. János Pál pápa kívánságára 1994. szept. 1-jén adta ki az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció „De Dei Misericordia” alkalmi mise szövegét. 2000. ápr. 30-án a Szentatya rendelte el ezt a vasárnapot. A mise a vasárnapról van, az alkalmi misét a liturgikus szabályok szerint lehet végezni.

5. Húsvét IV. vasárnapján az evangélium a Jó Pásztorról szól. Ehhez kapcsolódik *a papi hivatások világnapja.* A misét a vasárnapról vesszük, de a szentbeszéd adjon indítást a híveknek, hogy imáikkal, erkölcsi és anyagi segítségeikkel támogassák a papi hivatások ügyét. Az egyetemes könyörgésekbe is foglaljuk be a papi hivatásokért való imaszándékot.

6. Húsvét VI. vasárnapján van a *tömegtájékoztatás világnapja.* A szentbeszédben foglalkozni kell a →tömegkommunikációs eszközök helyes felhasználásával.

7. Augusztus utolsó vasárnapján *terménybetakarítási ünnepség és hálaadás* van a jó termésért. Mondható az erről szóló →alkalmi mise.

8. Szeptember utolsó vasárnapja (Szt. Jeromos ünnepe közelében) a *Szentírás-vasárnap.* A lelkipásztorok a szentbeszédben fejtsék ki a Szentírás jelentőségét. Több helyütt ünnepélyesen kihelyezik a hívek elé a Bibliát.

9. Október utolsó vasárnapja a *Missziós-vasárnap.* Mondható →alkalmi mise „az evangélium terjedéséért”. A szentbeszédben is ki kell térni a missziók szent ügyére.

10. A *pápa megválasztásának évfordulóján* minden templomban legyen a pápáért egy ünnepélyes mise →Te Deummal és pápai himnusszal, de minden misében külön szándékot kell érette az egyetemes könyörgésekbe felvenni. * 1.

AM

exorcizmus

(gör. exorkidzein = ‘kiűzni’, ‘ördögűzés’) • Az ~ a →szentelmények különleges faja, melyben az Egyház az istenellenes hatalmakat Krisztus teljhatalmával valamely személy vagy dolog elhagyására kényszeríti (parancsoló ~), vagy Istent erre kéri (könyörgő ~). Démoni erők létezését és tevékenységét a Szentírás gazdagon igazolja. Maga Krisztus is számos esetben űzött ki tisztátalan lelkeket megszállott emberekből, és erre küldte – többek közt – tanítványait is. Abból a nézetből kiindulva, hogy a pogányok valamiképpen a gonosz lélek hatalma alatt állanak, a →keresztség szertartásába számos ~ került, rendszerint parancsoló formában. Az új GYSZ és FESZ szertartásában is szerepel ~: „Imádság a gonosz lélek hatalmának megtöréséért”, amelyet a keresztelendők →olajával való megkenés zár le. Ez könyörgő ~ formájában történik.

A →Római Rituále *De exorcismis et supplicationibus quibusdam* c. kötete 1999-ben jelent meg. A könyv előszavában a gonosz lélek különböző szentírási neveivel foglalkozik, majd az Általános tudnivalókban a teológiai megalapozás után a liturgikus előírásokkal foglalkozik. Ha a gonosz lélektől való megszállottság feltételezhető, a helyi Ordinárius engedélyével csak „jámbor, tudós, józan és kifogástalan életű áldozópap” végezhet ~t (vö. ET 1172). A hosszabb szertartás lényegi részei a *kérő forma (forma deprecativa),* amelyben Isten védelmét, a Boldogságos Szűz és a szentek közbenjárását kéri az Egyház, hogy Isten dicsősége megnyilvánuljon. A *parancsoló forma (forma imperativa)* felszólítja a Sátánt, a világ Fejedelmét, hogy távozzon a megszállottból. A kérő formát magában is lehet alkalmazni, de a parancsoló formát meg kell előznie a kérő formának. Az egyes országok vagy nyelvterületek püspöki konferenciáinak feladata, hogy a könyv fordításakor vegyék figyelembe az egyes népek kultúráját és hagyományait. * 12, 20, 31.

AM–VI

Exsultet

→húsvéti örömének

ezüstmise

→évforduló

– F –

faldisztórium

(lat. ‘összehajtható szék’) • A püspökök elmozdítható széke, melyet a szertartásoknak megfelelő helyre tesznek (pl. az oltár elé). Öszszehajtható, X lábú, karfával ellátott szék, háttámla nélkül. Amikor a püspök hosszabb ideig térdelt, párnát tettek térdei alá, és a ~ra könyökölt. Ebből származott az →imazsámoly.

AM

Fájdalmas Szűzanya

→Mária-ünnepek

Fehérvasárnap

→Húsvét II. vasárnapjának régi neve. A →húsvéti vigílián megkereszteltek Húsvét →nyolcadában fehér ruhában jártak, és azt csak ~ tették le. * 1.

BL

Fekete vasárnap

(lat. a lit. ref. előtt: Dominica de passione = ‘a szenvedés vasárnapja’) • →Nagyböjt

felajánlás

(az adományok előkészítése) • Az ősegyház liturgiájában (a zsidó kenyértörés mintájára) a résztvevők már megérkezésükkor közös asztalra helyezhették a magukkal hozott kenyeret és bort. A későbbi keleti templomokban egy külön helyiség, az ún. →„diakonikon” volt fönntartva erre a célra. Miután itt megvizsgálták a „fölajánlott adományokat”, a diakónusok külön szertartással hozták ezeket a püspökhöz az oltárra.

Keleten a ~ előtti körmenet különösen ünnepélyessé vált a 6. sz.-tól. Mivel akkor a Hagia Sophia székesegyház papságának száma a diakónusokkal együtt száz személynél is több lehetett, az ünnepélyes körmenet valóban azt a benyomást kelthette a résztvevőkben, hogy itt: „A királyok Királya és az uralkodók Uralkodója jön, hogy magát feláldozza”. A gyertyát vivő alszerpap után a diakónusok vonultak fejükön a kenyeret tartalmazó →paténával *(diszkosz)*, majd pedig a papság vonult be a bort tartalmazó kelyhekkel. →Szent Liturgia, →mise felépítése. *Nyugaton* →adományok előkészítése.

OL–VI

felajánlási asztalka

„Kívánatos, hogy a hívek, részvételük kifejezésére, maguk ajánlják fel a mise bemutatásához a kenyeret és bort, vagy más adományokat is adjanak át, amelyeket az Egyház szükségleteire és a szegényeknek szántak. A hívek adományait átveheti a pap a segédkezők (vagy a hívek) közreműködésével. Az adományokat erre alkalmas helyre teszik, a kenyeret s a bort pedig az oltárra helyezik” (RMÁR 10). A ~ a hajóban álló asztal, ahová egy egyszerűbb (fa, kerámia stb.) tálra teszik a kenyeret (ostyákat) és az áldozni kívánó hívek kanálka vagy csipesz segítségével a mellette álló áldoztató tálba (→paténa) tesznek egy-egy ostyát. Ide készíthető ki a bor és a víz is. * 5.

AM

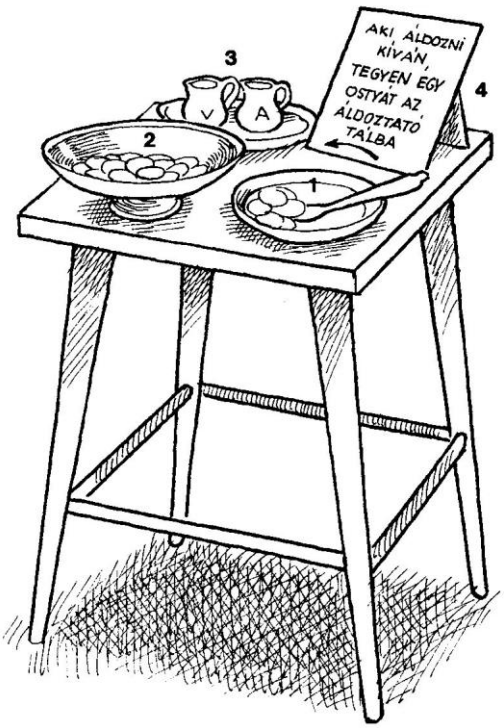

10. ábra. *Felajánlási asztalka*

1. Ostyatál kanálkával, 2. áldoztató tál, 3. boros (V) és vízes (A) kancsó (letakarva), 4. tájékoztató felirat

feloldozás

→bűnbocsánat szentsége

felolvasó

→lektor

felszólítás

(lat. monitio, ‘intés’) • Liturgikus cselekményekben a szertartás vezetője (pap vagy diakónus) felszólítja a résztvevőket bizonyos feladat végzésére. Pl. a misében felajánláskor: *„Imádkozzatok testvéreim, hogy áldozatunk kedves legyen a mindenható Atyaisten előtt!”* Vagy a prefációban: *„Emeljük föl szívünket!”* Ha segédlettel van a mise, áldozás előtt a diakónus így szól: *„Köszöntsétek egymást a béke jelével!”* És a mise végén: *„A szentmise véget ért, menjetek békével!”* * 3, 5.

BL

feltámadás

A legősibb örömhír: a kenethozó asszonyok *„a hét első napján”* reggel üresen találták Jézus sírját (Mk 16,1–8; Mt 28,1–6). Az asszonyok, *„félelmükben senkinek sem szóltak a dologról”,* míg Jézus ismételten meg nem jelent tanítványainak és *„mintegy ötszáz testvérnek”* (Mk 16,9–14; 1Kor 15,3). Krisztus ~a az üdvtörténet legnagyobb eseménye. ~ának a kereszt is jelképe lett, amely Szt. Pál teológiájának értelmében *„Isten ereje”* (1Kor 1,18) és a diadal jele (Kol 2,15). Az ókeresztény teológiában Nagypénteket a kereszt kapcsolja egybe Húsvéttal. A kereszt ezért a Keresztrefeszített győzelmének jele, a crux gemmata, a diadalmas kereszt, dicsfénnyel övezve. Magát a ~ eseményét nem szívesen ábrázolták, hanem ehelyett a kenethozó asszonyok történetét festették meg (ennek legősibb ábrázolása 250 előtt *Dura-Europoszban*). A későbbi →ikonográfia előírásai szerint a ~ ikonján Krisztus alvilágba való leszállását ábrázolják a keletiek, ahol ő végleg megsemmisíti a sátán hatalmát, és kezét nyújtja az ősszülőknek, Ádámnak és Évának. Az ikonográfia így egészíti ki a liturgiát, amely vasárnapról vasárnapra Krisztusnak a halál fölött aratott győzelmét ünnepli meg.

Az Egyház liturgiájának központjában áll szüntelenül a →húsvéti misztérium: Krisztus halálára és feltámadására való emlékezés, sőt a misztérium jelenvalóvá lesz minden →szentségben, legfőképpen az →Eukarisztiában. A ~ reményével imádkozik az Egyház elhunyt testvéreinkért és az összes megholtakért az →eukarisztikus imákban és a →temetés szertartásában, különösen pedig a →gyászmisében.

OL–AM

Feltámadás útja

A →keresztúti ájtatosság mintájára készült a feltámadt Krisztus útja és találkozásai a mennybemeneteléig. Az utolsó két állomás a Szentlélek várása és eljövetele. A 14 állomás témái adottak, kialakulása még a későbbiek feladata.

VI

feltételes kiszolgáltatás

Ha a →keresztség, a →bérmálás és az →egyházi rend szentségének esetében gondos vizsgálat után indokolt kétség marad fenn, hogy csakugyan kiszolgáltatták-e vagy érvényesen szolgáltatták-e ki, az illető szentséget feltételesen ki kell szolgáltatni (vö. ET 845 kán.).

VI

felvétel

1. ~ a katekumenek közé (→katekumenátus) történő ~ liturgikus keretben történik *(ritus ad catechumenos faciendos).* A jelölteket az ajánlók és a hívek között a templomon kívüli alkalmas helyen fogadja a lelkipásztor liturgikus ruhában. Az üdvözlés után a jelölt személyére és szándékára vonatkozó kérdések hangzanak el a pap belátása szerint. A jelenlévőket arra kéri, hogy legyenek a jelölt segítségére Krisztus megismerésében és követésében. A homlok és az érzékszervek kereszttel való megjelölése és a névadás után bevezetik a templomba a katekumenek helyére. * 20

2. A →diakónus- és a papjelöltek közé történő ~ *(admissio)* csak az →akolítus-avatás után egy bizonyos idő elteltével következik. A ~t a jelöltnek saját kézírásával és aláírásával írt kérelemben szabad akarattal kell kérnie, amire az illetékes egyházi elöljáró írásban adott válasza fejezi ki, hogy az Egyház elfogadja a szent rendekre való kiválasztottságát. A ~ a mise evangéliuma után következik, amikor a püspök intelmei után a jelöltek a hívek közössége előtt nyilatkoznak szándékuk tisztaságáról, és ígéretet tesznek a hűséges szolgálatra. A püspök befejező könyörgése után folytatódik a mise. A püspöknek tett ígéretre nincsenek kötelezve az örök fogadalmat tett papi szerzetesrend tagjai. (Ad pascendum I. a. 1972.) * 6.

VI

ferula

(lat. ‘vessző’, ‘bot’) • A pápai pásztorbot, amely abban különbözik a püspökbottól, hogy behajtott vége helyett feszülettel van ellátva. A középkori ~t akkor újította fel VI. Pál pápa, amikor letett a →tiaáról. Azóta utódai is ~t használnak. (11. ábra: Főpapi jelvények és ruhák, F)

AM

feszület

Olyan kereszt, amelyen a megfeszített Jézus Krisztust ábrázolják a szobrászat eszközeivel. →kereszt, →Corpus.

AM

filia

(leányegyház) • Kisebb falvak és községek krisztushívőinek közössége, amely lelkipásztori szempontból valamelyik szomszédos plébániához tartozik. Nincs önálló anyakönyvezése, de rendszerint templomuk, kápolnájuk vagy misézőhelyük van, ahol a liturgikus cselekményeket végzik. Meg kell különböztetni a társplébániától, amikor egy jogilag megalapított plébániát ideiglenes jelleggel (paphiányra való tekintettel) a szomszéd plébánosra bíznak.

VI

Flectamus genua

→‘Boruljunk térdre!’

fogadalom

A ~ az Istennek megfontoltan és szabadon valamely lehetséges és nagyobb jóra tett ígéret, melyet a vallásosság erénye alapján teljesíteni kell. A ~ nyilvános, ha az Egyház nevében a törvényes elöljáró fogadja el; egyébként *magán*~. Ez utóbbinál tanácsos előtte komoly lelkiatya tanácsát kikérni, és lehetőleg ne legyen egész életre szóló. A liturgia szempontjából elsősorban a szerzetesi egyszerű (ideiglenes) és ünnepélyes (örök) ~ jön számításba. Az Istentiszteleti Kongregáció 1970. febr. 2-án tette közzé „A szerzetesfogadalom szertartásá”-t. Ez a következő részeket tartalmazza:

1. *Felvétel a noviciátusba*, amely misén kívül történik. Igeliturgia, a jelölt szándékának kinyilvánítása és az elöljáró könyörgése a felvétel kerete.

2. Az *első (ideiglenes) fogadalom* a noviciátus után mise keretében történik, és az evangélium után kerül rá sor. Vehető „az ideiglenes fogadalom” →votívmiséje. Szertartása: a jelölt kéri a felvételt, ezt követik az elöljáró szavai és kérdései, könyörgő imák, a ~ letétele, egyetemes könyörgések.

3. Az *ünnepélyes (örök) fogadalom* letétele lehetőleg vasárnap, az Úr valamelyik ünnepén, Mária-ünnepen, rendi szentnek ünnepén – hacsak lehet –, a nép nyilvánossága előtt történjék, mert az életre szóló elkötelezettségnek hitvallásjellege van. Az evangélium után szólítják a jelöltet, aki kéri a rendhez való tartozását, majd homília, kérdés és készségnyilvánítás, →Mindenszentek litániája, az örök ~ letétele, áldó ima, az →eukarisztikus imában megemlékezés és ünnepélyes befejező áldás van (esetleg az „örök fogadalom” votívmiséje keretében). Valamely törvényes egyházi közösséghez való tartozást a ~hoz hasonlóan az ígéret is kifejezheti, amely hasonlít az ideiglenes ~hoz, néhány évre szól, és ismételten megújítható. Liturgikus kerete az igeliturgia vagy a zsolozsma valamelyik imaórája (vö. ET 654–658; 1191–1198). * 16, 23.

AM

fogadás

(püspöké) • A →püspököt ünnepi alkalommal saját →székesegyházának kapujában a káptalan feje, vagy annak hiányában a székesegyház plébánosa fogadja. A püspök megcsókolja a neki nyújtott →pacifikálét, utána szenteltvízzel először magát, majd a jelenlévőket hinti meg. →Korális ruhában vonul be a székesegyházba ünnepi ének közben, majd röviden imádkozik az Oltáriszentség előtt. Ezután, a liturgikus ruhát magára öltve, kezdi a misét. A koncelebráló papság már liturgikus ruhába öltözve fogadja az érkező püspököt a székesegyház kapujában.

Egyházmegyéje területén hivatalos főpásztori látogatás (bérmálás) alkalmával a templom plébánosa és a környék papsága fogadja a püspököt hasonlóképpen a templomkapuban. Ilyenkor a mise kezdete előtt a plébános és a hívek könyörgést mondhatnak a főpásztorért. * 2.

VI

főcelebráns

→celebráns

főpapi jelvények

(lat. insignia, signum, ‘jel’ vagy pontificalia, lat. pontifex, ‘főpap’) • A püspökök számára fenntartott hivatali jelvények. A legrégibb püspöki privilégium a →katedra, a megyéspüspök szilárd ülőhelye a templomban; a nem helyi püspöké a →faldisztórium. Liturgikus jele a →püspöksüveg és a →pásztorbot; a →gyűrűt, →mellkeresztet és a →pileolust állandóan viselhetik. A →metropolita jele a →pallium. A püspök →korális ruházata a lila →reverenda, →mocétum és →birétum. Csak saját egyházmegyéjében, különösen ünnepélyes alkalmakkor használhatja a hermelin nélküli *cappa magná*-t (CE 56–64). 1968. szept. 8-tól az Egyház ~et csak a püspököknek és valóságos joghatósággal rendelkező →prelátusoknak tartja fenn, elvetve az eddigi jogszokásokat, melyek alapján címzetes prelátusok is viselhették a püspöksüveget, gyűrűt, lila mocétumot stb. * 2.

AM

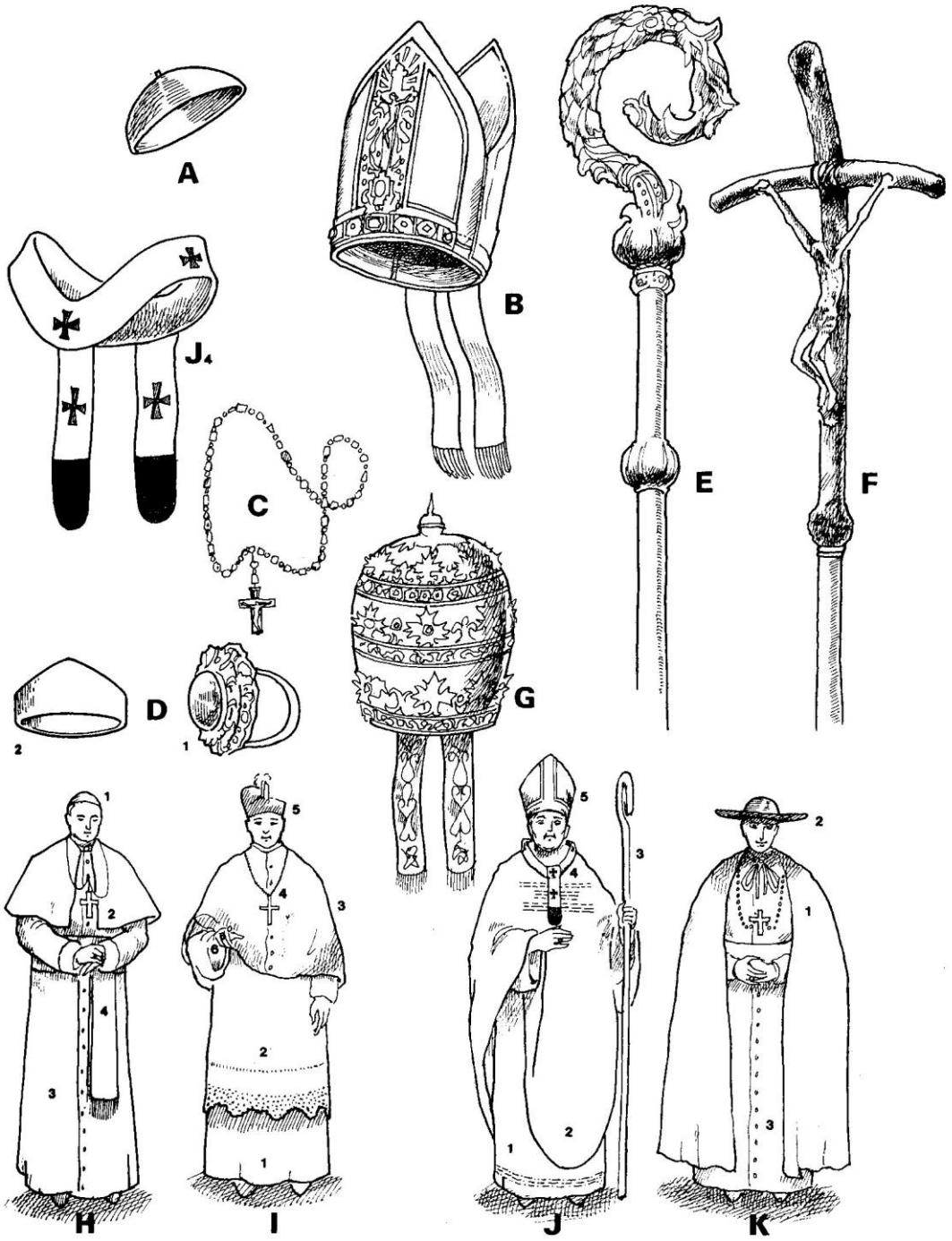

11. ábra. *Főpapi jelvények és ruhák*

A) Pileolus, B) Püspöksüveg, C) Mellkereszt, D) 1. Hagyományos, ékköves, 2. modern, egyszerű püspökgyűrű, E) Pásztorbot, F) Pápai ferula, G) Pápai tiara, H) Püspöki öltözet: 1. pileolus, 2. mellkereszt, 3. reverenda lila gombokkal, 4. lila cingulum, I) Püspök korális öltözetben: 1. lila reverenda, 2. karing, 3. lila mocétum, 4. mellkereszt, 5. lila birétum, 6. püspökgyűrű, J) Érsek liturgikus öltözetben: 1. alba, 2. kazula, 3. pásztorbot, 4. pallium, 5. püspöksüveg, K) főpap hagyományos úti öltözetben: 1. kappa, 2. főpapi kalap, 3. fekete reverenda (lila gombokkal), lila cingulummal és mellkereszttel

főünnep

(lat. sollemnitas) • A ~ek a legjelesebb rangú liturgikus napok. A →zsolozsmában ünneplésük már az előző napon az első →Vecsernyével kezdődik, melynek saját szövege van. Több ~ előesti miseszöveggel is rendelkezik: Karácsony, Húsvét és Pünkösd mellett jún. 24.: Keresztelő Szt. János születése, jún. 29.: Szt. Péter és Pál apostol és aug. 15.: Nagyboldogasszony. A ~ miséjében három olvasmány található, és →Gloriát, valamint →hitvallást imádkozunk. Két ~nek, Karácsonynak és Húsvétnak →nyolcada is van. ~en, ha temetés miatt szükséges, csak →temetési mise mondható, más gyász-, alkalmi vagy votívmise nem. De még temetési mise sem végezhető →kötelező ünnepen, valamint ádvent, nagyböjt és Húsvét vasárnapjain. Ha a ~ kötelező ünneppel, ádventi, nagyböjti vagy húsvéti vasárnappal ütközik, akkor a ~et előző napon vagy később kell megtartani. * 1.

VI

Fülöp Szt.

→apostolok ünnepei

füstölő

(gör. thuribulum; lat. thus, ‘tömjén’) • Három láncon függő edényke, amelyben a →tömjénezéshez szükséges parazsat tartják. Egy negyedik lánc segítségével az edényke fedelét fel lehet húzni, s így a parázsra a tömjént rászórni. A ~höz tartozik a *navikula* (lat. navicula = kis hajó) talpas, hajócskára emlékeztető edény, melyben a tömjént tartják. Fedelének fele kinyitható, s a benne lévő kanálkával teszi a celebráns a tömjént a ~be. Azt a szolgálattevőt, aki a ~t viszi, turifernek nevezik. Ő megy a bevonulás élén a füstölgő thuribulummal, ha tömjézenés is lesz (vö. RMÁR 82). * 5.

AM

– G –

galamb

Már a Szentírásban is jelentős szimbólum: a vízözön végének meghirdetője (Ter 8, 8–11), a gyászolók panaszának jelképe (Iz 38,14); szelídsége révén erényhordozó (vö. Én 2,14; Mt 10,16), a Szentlélek megjelenési formája Krisztus keresztelkedésekor (Mt 3,16 párh.). A ~ volt az egyedüli olyan madár, melyet föl lehetett áldozni megtisztulásért asszonyoknak és férfiaknak egyaránt (Lev 12,5.8; 15,14). Az elsőszülött fiúgyermek bemutatásakor szintén ~ot ajánlottak fel a templomban (Lk 2,24).

Az ókeresztény katakombákban is gyakran szerepel a ~ mint a béke képviselője, az erény és a lélek jelképe. A Szentlelket jelzi később a bizánci ikonokban és a római rítusú templomok →szószékének hangvetőjén is. A Krisztus-monogramot vagy keresztet körülvevő 12 ~ a 12 apostol által terjesztett keresztséget jelzi. Az evangélisták és egyes szentek képén is megjelenhet a ~ ábrázolása a Szentlélekre utalva. (40. ábra: Szimbólumok, G.)

OL

gallikán rítus

→nyugati rítusok

Gergely-mise

(lat. missa gregoriana) • Nagy Szt. Gergely pápa beszél a „Dialógusok” c. művében egy elhunyt szerzetesről, aki az érte végzett harminc mise után szabadult meg a tisztítóhely kínjaiból. Ezen alapszik az a 8-9. sz.-tól kialakult szokás, hogy harminc egymást követő napon a megholtért misét mutatnak be.

VI

Gergely-naptár

XIII. Gergely pápa a Trid. kívánsága szerint a Julián-naptár késését a csillagászati naptárhoz képest kiigazította. Elrendelte, hogy 1582. okt. 4-e után okt. 15-e következzék. A nyugati egyház ezt a naptárt használja, amely ma már 13 nappal előbbre van a Julián-naptárnál. A ~t a nem katolikus országok csak vonakodva fogadták el; 1923-ban a Pánortodox Kongresszus Isztambulban a Húsvét idejét kivéve átvette a ~t. →naptár.

BL

Gloria

(lat. ‘dicsőség’) • őskeresztény →himnusz, melyet eredetileg a hajnali imában mondtak (a keleti egyház ma is a reggeli zsolozsmában imádkozza). Nagy →doxológiának is nevezik. A ~át Rómában átvették a pápai misébe az ünnepi bevonuláshoz vasárnapokon és vértanúünnepeken, papok csak húsvétkor és első miséjükön imádkozhatták. Ez a korlátozás a 12. sz.-ban megszűnt, és a bűnbánati napokat kivéve a mise állandó részévé vált. Ma a főünnepeken, ünnepeken, ádventet és nagyböjtöt kivéve vasárnapokon imádkozzuk, de mondható egyéb ünnepélyesebb alkalmakkor is. – Hármas tagolású himnusz: a) Angyali ének Lk 2,14 szavai átvételével; b) Isten magasztalása a dicséret, imádás és hálaadás →akklamációival és c) a „Krisztus-litánia”, melyben a Megváltó fölségcímeit elsorolva több könyörgést intézünk hozzá. A ~ szentháromságos befejezéssel ér véget. A pap intonálására a kórus és nép fölváltva, vagy mindnyájan együtt éneklik, illetve recitálva mondhatják.

AM

görög katolikus egyház

(Magyarországon) • A →bizánci, görög rítust követő, de hitben és egyházszervezetben a római pápával katolikus egységben élő egyház (→keleti rítusok). A magyarországi ~ eredete a honfoglaláskori térítésekre vezethető vissza. Három főúr keresztelkedett meg Bizáncban: Bulcsu, Tormás (dunántúliak) és Zombor gyula (egyedül ő volt erdélyi). A gyula hozta magával Hierotheoszt, akit Theophilaktosz pátriárka Magyarország püspökévé szentelt. A püspökkel szerzetesek is érkeztek, akik az ország csaknem egész területén térítettek. – Szt. István az országban csak római katolikus egyházmegyéket szervezett. A gör. kat. magyarok róm. kat. püspökök joghatósága alá kerültek. A 13. sz.-ban (első évtizedtől) ruszinok, románok, majd rácok érkeztek az országba. A rácok egy kis része a márcsai unióban egyesült Rómával (1611). A ruszinok az ungvári, a románok a gyulafehérvári unióval állították helyre az egységet (1646, ill. 1700). A Szentszék a ruszinok számára felállította a munkácsi, majd az eperjesi egyházmegyéket (1771 és 1818), a románok számára pedig a fogarasi és nagyváradi egyházmegyéket (1721 és 1777). Ezekben a püspökségekben élt a görög szertartású magyarság is. A Szentszék a délvidéki rácok számára 1771-ben megszervezte a körösi egyházmegyét. A nyelvében is magyar gör. katolikusok számára Szt. X. Pius szervezte meg a hajdúdorogi egyházmegyét, melynek székhelye Nyíregyházán van, papnevelő szemináriummal és hittudományi főiskolával. A trianoni békekötéskor húzott határok alaposan megcsonkították a hajdúdorogi egyházmegyét. A munkácsi és eperjesi egyházmegyék Magyarországon maradt részeiből a Szentszék megszervezte a miskolci exarchatust (1924), amelynek ordináriusa 1946 decembere óta a hajdúdorogi megyéspüspök, apostoli kormányzói minőségben. Magyar nyelvű liturgiájukat hivatalosan csak a II. Vat. fogadta el. – Az ET. 111. Kánon szerint a keresztségben görög rítusú lesz a gyermek: 1) ha szülei görög katolikusok; 2) Ha vegyes rítusúak, akkor a gyermek apja rítusát követi, hacsak erre vonatkozó más megegyezés nem történt a szülők között (görög rítusú apa esetében a gyermekek mindenképpen az apa rítusát követik, a kisebbség védelmének jogcímén). Továbbá „a gyermek rítusát nem az határozza meg, hogy ténylegesen milyen szertartás szerint keresztelték meg, hanem hogy jogilag milyen rítusúnak kell lennie.” (ET. 111. k. jegyzete.) E kánonnak a magyar egyháztartományban való bevezetését az MKPK függőben tartja, és tárgyalások folynak Rómával az eddigi gyakorlat partikuláris jogként való fenntartásáról (ti., hogy a gyermek mindig apja rítusát követi). A keresztség felvétele után rítust változtatni csak az Apostoli Szentszék engedélye alapján lehet; a jegyes a házasságkötéskor, vagy a házastárs a házasság fennállásának időtartama alatt nyilatkozhat, hogy áttér házastársának jogilag önálló rítus szerinti egyházába. A Kelet Egyházak Kánonjogi Kódexe, amelyet II. János Pál pápa 1990. október 18-án helyezett hatályba, ezt a lépést csak a feleség számára teszi lehetővé. A szentségek más rítusban való felvétele nem jelent rítusváltoztatást (ET 112). Az áldozópapságra vagy diakonátusra mindenkit saját püspöke szenteljen fel, de latin rítusú püspök keleti rítusú szentelendőt csak az Apostoli Szentszék engedélye alapján szentelhet fel megengedetten. – Házasságkötésnél az MKPK 1974. szept. 12-i körlevele értelmében *megengedetten* a vőlegény rítusa szerinti plébános vagy annak meghatalmazottja illetékes. Két görög rítusú katolikust, vagy gör. kat. és protestáns jegyespárt az illetékes gör. kat. ordinárius engedélye nélkül nem eskethet meg *érvényesen* latin rítusú plébános.

OM

graduale

1. A mise egyik →proprium tétele. →válaszos zsoltár.

2. Graduale Romanum (1907), teljes címe: *Graduale Sacrosanctae Romanae Ecclesiae:* a mise változó énekrészeit tartalmazó hivatalos →gregorián énekgyűjtemény. Gyakorlati okok miatt az →ordinarium énekeinek könyvével (Kyriale) egybekötve jelentetik meg. Kiadásai: reimpressio 1968, editio typica altera 1975.

3. *Graduale Simplex in Usum Minorum Ecclesiarum:* a LK alapján (117) kiadott énekgyűjtemény, célja, hogy kisebb templomok, kevésbé felkészült előadók részére rendelkezésre álljon egyszerűbb dallamokat tartalmazó ~ is.

4. *Graduale Triplex:* a münsterswarzachi munkaközösség kiadása, amely a Graduale Romanum kottájához mellékeli a szentgalleni és a laoni neumás lejegyzéseket.

BP

gregorián ének

(lat. cantus gregorianus = ‘gergelyi ének’) • 1. *Elnevezés, történet.* A római liturgia legsajátosabb liturgikus éneke. Egyéb elnevezései: *cantus choralis* (karbeli ének), *cantus planus* (egyenletes, sima menetű ének), *cantus traditionalis* (hagyományos ének), *cantus firmus* (rögzített ének). A *cantus gregorianus* a Nagy Szt. Gergely pápának tulajdonított, történetileg mindmáig tisztázatlan liturgikus és zenei rendező tevékenységre utal, amelynek irodalmi és ikonográfiai kifejezéseivel a 8-9. sz-tól találkozunk.

A ~ fénykora a 12. sz.-ig tart, ettől kezdve a zenei érdeklődés a polifónia, a kötött ritmus, a tonalitás és az új műfajok felé fordul, s egyre erősebben jelentkezik a világi zene. A gregorián komponálás háttérbe szorul, a meglevő anyagot is az új ízléshez alakítják: egyszerűsítik, rövidítik, csonkítják. A tévesen Palestrinának tulajdonított *Editio Medicaea* (valódi összeállítói Anerio és Soriano) révén e torzult formában maradt az utókorra egészen a *Graduale Romanum* megjelenéséig. A 19. sz.-ban kezdődik a ~ reneszánsza a szentgalleni 359. sz. Cantatorium publikálásával (Lambilotte SJ, Brüsszel, 1851), majd főleg a Guéranger apát által (újra) alapított solesmes-i monostor szerzeteseinek kutató, elemző és népszerűsítő tevékenységével. XIII. Leó, bár még megújította a Pustet cég jogát az Editio Medicaea kiadására, nem tette kötelezővé a benne szereplő dallamok szerinti éneklést. A solesmes-i *Liber Gradualis* (1883), majd az 1889-ben elinduló *Paléographie Musicale* sorozat a későbbi Szt. X. Pius pápát is megnyerte az ügynek, aki az 1903. Szt. Cecília napján kiadott *„Tra le sollicitudini” motu proprioban* a liturgikus zene formái között első helyen sorolja fel a ~et. Rövidesen megjelennek a *Kyriale*val (1905) és a *Graduale Romanummal* (1907) induló reformkiadványok, majd nyomukban az esztétikai és formai elemző munkák sora.

2. *Jellemzői:* a ~ a császárkor utáni latin nyelvre készült ének, amelyben már megszűnt a szótagok hosszúság szerinti megkülönböztetése, szavai ereszkedő végűek (baritonálisak), nyomaték hangsúlyuk és dallami csúcspontjuk egyaránt a szóvégi második vagy harmadik szótagon található, s szükség esetén, ha két ilyen szótag túl messze esik egymástól, másodlagos hangsúlyokat alkalmaz. Előadása nyugodt, ritmikai szélsőségektől mentes.

Stílusa lehet szillabikus (minden hangra külön szótag), neumás (a darab nagy részében az egyes szótagokon nem túl terjedelmes, de több hangból álló dallamok állnak), vagy melizmás (a darab jellemzője a túldíszítettség: egyes szótagokon terjedelmes dallamok). Általában elmondható, hogy a →zsolozsma énekei egyszerűbbek a →mise énekeinél, a nép és a →celebráns (nagyrészt szillabikus) énekei pedig a →szkóla (leginkább neumás) és a szólista (melizmás) énekeinél. *Dallamformálása* különösen kedveli az ívelt szerkezetet, de nem idegen tőle egyes hangok körülírása sem. Szöveg és dallam szoros egységben állnak egymással, az aranykor darabjai a szövegbe zárt muzsika különböző stílusú kibontakoztatásai.

Az egyszerű eszközöket kedveli: gyakorta recitál, kis hangközökkel építkezik, kvintnél nagyobb ugrás egy dallamrészen belül csak kivételképp fordul elő.

A *komponálási eljárás* módja szerint megkülönböztetjük az egyedi darabokat, a típusdallamokat, s a kisebb-nagyobb terjedelmű, előre kész zenei elemekből építkező, ún. centonikus énekeket; a *művek szerkezete* szerint a strófikus, a zsoltárszerkezetű és a szabad komponálású alkotásokat; az *előadás módja* szerint a monológ és a dialogizáló énekeket.

A ~ egyszólamú, tisztán vokális ének. Többszólamú előadása a középkor átmeneti jelensége. Szerény orgonakíséretét általában megengedhetőnek tartják. Sajátos *kottaírással* (→neumák) és →hangnemtannal rendelkezik.

Műfajai a mise és a zsolozsma különböző énekfajtái (pl. graduale, responsorium, antiphona, hymnus, stb). Hivatkozáskor először megjelöljük a műfajt, majd utána írjuk az ének kezdő szavait, pl. Gr. Ex Sion.

L. még →Antiphonale, →előénekes, →graduále, →kórus, →szkóla, →Tantum ergo. * 28, 29.

3.„Az Egyház a gregorián korálist tekinti a római liturgia sajátos énekének. Ezért a liturgikus cselekményekben – azonos feltételek mellett – ennek kell elfoglalnia az első helyet. A szent zene és ének többi fajtája, főleg a polifónia, a legkevésbé sincs kizárva az istentiszteletből, csak feleljen meg mindenben a liturgikus cselekmény szellemének.” (LK 116.)

BP

gremiale

(lat. gremium, ‘valakinek öle’) A püspök ölébe tett vélumszerű takaró a nap liturgikus színében, amelyet akkor helyeztek oda, amikor a főpapi mise alatt hosszabb ideig ült. Amikor nem használják, a *gremialista* tartja. Ma egyre inkább veszít jelentőségéből, és használata csak a valóban szükséges alkalmakra korlátozódik, a miseruha megóvása céljából. Pl. amikor a püspök gyertyát tart vagy oszt ki; hamvazáskor; olajjal való megkenéskor, nagycsütörtöki lábmosásnál stb.

AM

gyászmisék

(lat. missae defunctorum) • Az Egyház az elhunytakért is felajánlja Krisztus húsvéti eukarisztikus áldozatát, hogy ez Krisztus összes tagjainak egymással való szoros kapcsolata révén egyeseknek kieszközölje a lelki segítséget, másoknak pedig a remény vigasztalását nyújtsa. A ~ között a legmagasabb rangú a temetési mise *(missa in exsequiis)*. Végezhető bármelyik napon, kivéve mégis a parancsolt ünnepeket, Nagycsütörtököt, a Húsvéti Szent Háromnapot, továbbá ádvent, nagyböjt és Húsvét vasárnapjait. A halálhír vétele után vagy az eltemetés alkalmával, valamint az első évfordulón *(missa in anniversario)* végezhető ~. Karácsony nyolcada alatt, a kötelező emléknapokon és köznapon, kivéve Hamvazószerdát és a nagyhetet. Az egyszerű megemlékező ~ *(missa in diversis commemorationibus)* köznapokon és a nem kötelező emléknapokon mondhatók a megholtakért.

A temetési miséken legyen rövid homília, mellőzve a halott bárminemű dicséretét! Ajánlott a homília minden más közösségi gyászmisén is. Buzdítani kell a híveket, főleg a gyászoló család tagjait, hogy az elhunytért bemutatott eukarisztikus áldozaton szentáldozással vegyenek részt. Ha a temetési mise közvetlen kapcsolatban van magával a →temetéssel, akkor az áldozás utáni könyörgés befejeztével elmarad a mise befejező szertartása, és mindjárt következik a halottól való búcsúvétel rítusa. Ez azonban csak a holttest jelenlétében végezhető. Ha nem a holttest jelenlétében mutatták be a temetési misét, tetszés szerint végezhető a →lucernárium.

A ~, főleg a temetési misék változó részeinek a megválasztásánál (pl. könyörgések, olvasmányok, egyetemes könyörgések) tekintettel kell lenni a lelkipásztori szempontokra, illetve az elhunytra, a családra és a jelenlévőkre. Különös felelősséget érezzenek a lelkipásztorok azokért, akik a temetés alkalmával a liturgikus cselekményeken jelen vannak, s hallgatják az örömhírt, akár nem katolikusok, akár olyan katolikusok, akik misén soha vagy csak nagyon ritkán vesznek részt, vagy már a hitüket is elvesztették. Szükséges ugyanis, hogy a papok minden ember számára legyenek Krisztus evangéliumának szolgái (RMÁR 335–341). * 5.

VI

gyémántmise

→évforduló

gyermekek

A történelem folyamán végbemenő kulturális és társadalmi változásokat az Egyház sohasem hagyta figyelmen kívül. Ugyanis ezek az események nemcsak a felnőttekre, hanem fokozott mértékben a ~re is hatással voltak. A mai változások kevésbé kedveznek a ~ lelki fejlődésének, hitük erősödésének és keresztény kibontakozásuknak. Ezért különösen is jelentős a katekézis mellett a liturgiában való részvételük, amely a hitet, az Isten megismerését az életbe beágyazva adja át. De a ~ ennek nemcsak néma szemlélői, hanem egész lényüket bekapcsolja a mozgás, ének, olvasás stb. által. Így lesz számukra természetes, hogy otthon és a világban egyaránt Krisztust képviseljék hitükkel és szeretetükkel.

A nemzeti nyelv bevezetése nagyban megkönnyíti a ~ bekapcsolódását a liturgiába, azonban a szavak és jelek nem alkalmazkodnak mindig a ~ felfogóképességéhez. Ezért 1973. nov. 1-jén adta ki az Istentiszteleti Kongregáció a „Gyermekmisék direktórium”-át (GYD). Bár ez csak a misével kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazza, ám a benne szereplő elvek alkalmazhatók a liturgia más cselekményeire is.

Főbb elvei: az előkészítő katekézis és felnőtt hívek tanúságtétele mellett figyelemmel kell lenni a ~ jelenlétére. Hozzájuk is kell szólni (esetleg más helyen mondani nekik a homíliát), különböző teendőket reájuk bízni (előkészítés, felolvasás, éneklés, hívek könyörgéseibe a saját kéréseik bevétele stb.). Családias légkört kell megteremteni, alkalmazkodni értelmi szintjükhöz és igényeikhez, szemléltető elemeket használni és a szent csendet beiktatni. E rendelkezéssel egy időben jelent meg három →eukarisztikus ima a gyermekmisékre (a magyar nyelvű →misekönyvben csak egy található), majd számos országban a „Gyermekmisék olvasmányai”. →liturgikus nevelés, →elsőáldozás. * 3.

VI

gyertya

(lat. candela) • Használata a liturgiában ősrégi. Meggyújtása halottak sírján már a kereszténység előtti időkben szokás volt, s ezért az Egyházban eleinte csak vonakodva kezdték használni; szintén a temetések alkalmával vagy a vértanúk sírjánál (a 4. sz.-tól). A ~ fényével az Egyház Krisztus világosságát szemlélteti, körmeneteken a hívek kezében szimbóluma a Krisztust váró éberségnek is; a hitnek, a föltámadásnak, az örök világosságnak stb. Az őskeresztények katakombáiban a sötétség is szükségessé tette a ~k használatát. Ma templomainkban a villanyvilágítás általános, de a misék alkalmával legalább két ~nak is égnie kell az oltáron, vagy az oltár melletti ~tartókon. →húsvéti ~, →örökmécses, →gyertyatartó.

BL

Gyertyaszentelő Boldogasszony

→Úr ünnepei

gyertyatartó

Az egyes liturgikus cselekményeknél a világításon kívül a tisztelet és az ünnepélyesség kifejezői a ~k. Az oltáron vagy az oltár körül úgy kell elhelyezni azokat, hogy összhangban legyenek az →oltár és a →preszbitérium szerkezetével. Ha az oltárra teszik, ne akadályozzák a híveket az oltáron történő cselekmény figyelemmel kísérésében. Az oltár mellé felállított ~kat *kandelábernek* (lat. *candela* = gyertya) nevezzük, magasságuk kb. az oltármenza magasságának feleljen meg. „Az oltáron vagy körülötte legalább két vagy négy, illetve hat ~, sőt ha az egyházmegye püspöke celebrál, akkor hét ~ legyen elhelyezve égő gyertyákkal” (RMÁR 79). Van hordozható ~ is, melyet a →turifer után a gyertyavivők visznek a bevonulási menetben. Az evangélium ünnepélyes felolvasásakor a könyv két oldalán állnak a diakónus vagy pap mellett. Ha talpas a ~, akkor a mise alatt az →asztalkára állítják. – Ünnepélyes körmeneteken a segédkezőkön kívül üvegburás ~t vihetnek a képviselőtestület tagjai vagy a hívek az Oltáriszentség mellett. Ugyanez tehető temetési gyászmenetben is. →húsvéti gyertya, →gyertya. * 5.; (27. ábra: Oltár A2.)

AM

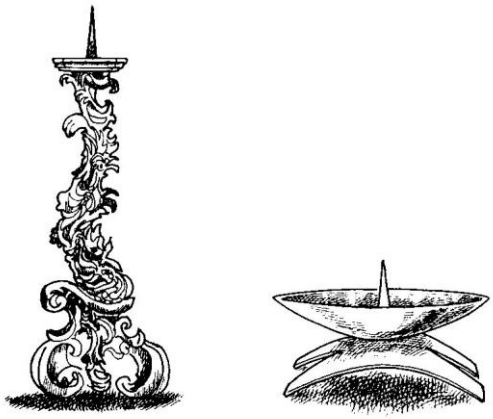

12. ábra. *Gyertyatartó*

Rokokó és modern otárgyertyatartó

gyertyavivő

→akolítus, →ceroferárius

gyónás

→bűnbocsánat szentsége

gyóntatószék

A bűnbocsánat szentségének szokásos kiszolgáltatási helye. Amikor a pap lelki hatalmát gyakorolva a feloldozással visszaveszi a bűnbánót az élők közösségébe, ezt ülve teszi. A középkorban az oltár mellé tett alkalmi széken adta a pap a feloldozást, a barokk kor óta vette kezdetét a rendszerint háromfülkés ~, s azt faragásokkal is díszítették vagy szimbólumokkal látták el. A középső széken a gyóntató pap ül, kétoldalt térdeplőn felváltva végzik szentgyónásukat a bűnbánók, akiket a Római Rituale 1614. évi előírása óta vállon felül rács választ el a paptól. Századunkban elterjedtek az ajtóval ellátott „zárt” ~ek. A lit. ref. helyesli a gyóntatófülke kiképzését, ahol kisebb (elválasztott) világos helyiségben a gyónó ülve vagy térdelve, a lelkiatyával négyszemközt végezheti szentgyónását. Ez különösen előnyös a nagyothalló vagy nehezen mozgó idősebb híveknek. – Emellett fenn kell tartani a hagyományos ~et is azok számára, kik nem kívánják kilétüket felfedni. * 22.

AM

gyülekezet

(gör. szünaxisz, ekklészia, lat. ecclesia = ‘meghívottak egybegyűlése’) • A „gyülekezést” jelentő görög szó ugyanabból a „szünagein” tőből származik, mint a „zsinagóga”. Krisztus korában pedig a „szünagógé” a gyülekezés helyét jelölte. Mivel ez utóbbi kifejezést a zsidóság már lefoglalta magának, Jeruzsálem pusztulása után a keresztény egyház inkább az „ekklészia” szót vonatkoztatta magára, amely mélyebb teológiai tartalmat hordozott. Többek között még Szt. Ágoston is emlékezett arra (Ennar. Ps. 91), hogy míg az ÓSZ-ben a „szünagógé” olykor még egybegyűjtött juhnyájat is jelentett *(congregatio),* az „ekklészia” csakis Isten által egybehívott liturgikus közösség lehetett *(con-vocatio).*

A kereszténnyüldözések korában az Eukarisztia bevezető részét jelentette a szünaxisz, amelyen még a hitjelöltek (→katekumenátus) is jelen voltak. Az 5. sz.-tól azonban csaknem teljesen kiszorult ez a kifejezés a teológiai szóhasználatból. Csak Szt. Maximosz hitvalló „Müsztagógia” c. liturgiakommentárja elevenítette föl a 7. sz.-ban az ősi hagyományt; ennek értelmében a Szent Liturgia nemcsak egyszerűen „istentisztelet”, hanem Isten kegyelméből egybehívott ~ is, azaz előkészület Isten országának kiteljesedésére, a szentek közösségére.

OL

Gyümölcsoltó Boldogasszony

→Úr ünnepei

gyűrű

A szabadon kötött szövetség szimbóluma, ujjra húzott, sokszor díszített (nemes)fém-karika. A liturgia több értelemben használja:

1. *Jegy~*: a házasság szentségében megáldja a pap a jegyesek ~it, melyet hűségük és szeretetük jeléül egymás ujjára húznak és házasságuk alatt viselnek. →házasság szentsége.

2. *Püspök~*: A püspökszentelésnél a püspök ujjára ~t húznak. Ez az Egyházzal való eljegyzettségének szimbóluma. A korábban drágakövekkel kirakott püspök ~ helyett a II. Vat. szellemében általában egyszerű fém~t viselnek a püspökök (a liturgián kívül is). Korábban a hívek tiszteletük jeléül megcsókolták a püspök ~jét. (11. ábra: Főpapi jelvények és ruhák D1, 2)

3. Apáti ~: jelentése hasonló a püspök~höz.

4. *A szerzetesnők,* az Istennek szentelt szüzek ~je a Krisztussal való eljegyzettségük jele. A püspök áldja meg és nyújtja át nekik, hogy szüntelenül emlékeztessék őket e szent jegyességre. * 2, 9, 11.

AM

– H –

hajnali mise

Hagyományos néven „roráte”. Votívmise Szűz Mária tiszteletére. Neve a mise kezdőénekétől ered: *Rorate coeli desuper* = harmatozzatok egek felülről. A *hajnali* kifejezés pedig onnan származik, hogy korán reggel szokás bemutatni. December 17-től kezdve azonban az ádventi köznapi misét kell mondani hajnalban is.

A roráte misék emlékére elfogadható megoldás, ha napi mise előtt eléneklik a „Rorate coeli” antifónás éneket az ádventi koszorú gyertyája meggyújtásával (ÉE 14). →ádvent. * 1.

BL – AM

hajó

A templomnak az a része, amelyben a hívek foglalnak helyet. A ~ a magasabb szintű →szentélyhez vagy a →preszbitériumhoz csatlakozó hosszanti vagy centrális építészeti tér. Vagy osztatlan, vagy főhajóra és oszlopsorokkal elválasztott mellékhajókra oszlik. A →szentély előtt a főhajóra merőlegesen esetleg kereszthajót találunk. Ma a →preszbitérium és a hívek helye nem különül el →szentélyráccsal vagy →áldoztatóráccsal oly mereven, mint korábban. „Úgy kell a hívek elhelyezkedéséről gondoskodni, hogy a szent szertartásokat láthassák, és figyelemmel kísérhessék. Helyes, ha székek vagy padok állnak rendelkezésükre.

Azt a szokást azonban, hogy egyes kiváltságos személyeknek ülőhelyeket tartanak fenn, meg kell szüntetni. A székeket és padokat úgy kell elhelyezni, hogy a hívek könnyen megtarthassák a szertartás egyes részeinél megkívánt testtartásra vonatkozó előírásokat, és akadálytalanul járulhassanak a szentáldozáshoz. Gondoskodni kell arról is, hogy a hívek a papot, illetve a segédkezőket ne csak láthassák, hanem a mai technikai eszközök segítségével könnyen hallhassák is” (RMAR 273). A ~ az Egyház szimbóluma, amelyet a kor viharai közepette Péter és utódai kormányoznak, az üdvösségre rendeltek „Noé bárkája”. * 5, 17. (3. ábra: Ókeresztény bazilika, 6, 7. 41. ábra: Templombelső, B.)

AM

haldoklók ellátása

→betegek kenete

Halottak napja

A cluny-i bencések kezdték a 10. sz.-ban nov. 2-án a ~t megtartani. Újabb kori egyházi előírás (1915-től), hogy ~n minden pap három misét mutathat be az elhunytakért. ~ eszméjét megismerjük az egyik aznapi mise könyörgéséből: *Hallgasd meg esedezésünket jóságos Istenünk, hogy amint erős hittel valljuk Fiad feltámadását a halálból, ugyanúgy erős reménnyel várjuk elhunyt gyermekeid föltámadását is.* Előestéjén, →Mindenszentek ünnepének második Vecsernyéje után, a temetőben vagy a templomban szokás áhítatot tartani a halottakért.

Aki a temetőt áhítatos lélekkel látogatja és legalább lélekben imádkozik a megholtakért, november 1–8-ig mindennap (a szokott feltételek mellett: gyónás, áldozás és imádság a pápa szándékára) teljes, az év többi napjain részleges →búcsút nyerhet a szenvedő lelkekért.

Azok a keresztény hívek, akik ~n (vagyis az azt megelőző nap delétől a ~t záró éjfélig) meglátogatnak egy templomot, vagy nyilvános kápolnát, teljes búcsút nyerhetnek a tisztítóhelyen szenvedő lelkek javára a fent elsorolt feltételek mellett. A templomlátogatás alkalmával egy Miatyánkot és egy Hiszekegyet kell elimádkozni. * 1.

BL

halotthamvasztás

A ~ nincs ellentétben a feltámadás hitével vagy más dogmatikai tanítással. A keresztényeknél mégis a földbe való temetés gyakorlata élt Krisztus példája nyomán. A múlt sz.-tól fokozatosan erősödő egyházellenes áramlatok hatására az egyházjog tiltotta (CIC 1203 kán.). Az Egyház ma is ajánlja a test eltemetésének szokását (ET 1176. kán. 3. §.). Akik mégis testük elhamvasztását választották, részesíthetők a keresztény temetési szertartásban, hacsak nem vezette őket a keresztény hittel ellentétes megfontolás. →temetés.

VI

Hamvazószerda

A →nagyböjt első napja. A hamu az elmúlásnak természetes jelképe. Ezen a napon a misén a pap hamut áld meg, amivel minden eléje járuló hívőnek homlokát megjelöli e szavakkal: *„Emlékezzél, ember, hogy por vagy és porrá leszel!”* (Ter 3,19), vagy „Tartsatok bűnbánatot, és higgyetek az Evangéliumban!” (Mk 1,15). E napon szigorú böjt van, éppen úgy, mint Nagypénteken. →böjt, →nagyböjt, →liturgikus év. * 1.

BL

hangjegyek

(gregorián) →neumák

hangnemek

(gregorián) • A kiadványok az egyes darabok hangnemét, az egészen kis hangkészletű énekek kivételével, az ún. „nyolc modus” elmélet szerinti osztályozással a darab elején 1-től 8-ig terjedő római, vagy arab számokkal jelölik. Kis hangkészletű énekek esetében tartózkodnak a hangnemi besorolástól.

A *nyolc modus* elmélet, melynek kidolgozását a hagyomány Alcuinnak tulajdonítja, a d, e, f és g hangokra épített hangnemeknek (dór, fríg, líd, mixolíd, ill. protus, deuterus, tritus, tetrardus) két formáját különbözteti meg: a magasabb domináns, fölfelé építkező *autentikus* és a mélyebb domináns, előszeretettel akár kvarttal is az alaphang (tonika) alá szálló *plagális* változatot. Az autentikus hangnemek a páratlan, a plagálisok a páros számúak. Ezek a modusok valódi értelemben vett ~: az egyes hangcsoportokban szigorú, a domináns-tonika viszony megszabta belső vonzás érvényesül. Mivel azonban sok darab még a nyolc modus elmélet megalkotása előtt keletkezett, érthető, hogy az énekek egy részénél ez az osztályozás erőszakolt.

A *hexachord* elmélet abból a megfigyelésből indul ki, hogy a gregorián darabok kisebb-nagyobb egységei ritkán lépik túl a guidói típusú (c-től a-ig terjedő) hexachord hangkészletét. Ilyen hexachord felépíthető a c (alsó hexachord), az f (b hang beiktatásával, középső hexachord) és a g (felső hexachord) hangra. Ha az első hexachordot egy oktávval magasabbra (felső kiegészítő hexachord), a harmadikat pedig egy oktávval mélyebbre (alsó kiegészítő hexachord) transzponáljuk, megkapjuk a teljes emberi hangkészletet.

A gregorián dallamkincs szép számmal ismer olyan énekeket is, melyek lényegében egy gerinchang körülírásai, mégpedig olyan módon, hogy a darab folyamán ez a gerinchang hol tonikai, hol domináns szerepet tölt be. A többi hang ettől fölfelé és lefelé is csak terc, hosszabb darabok esetén esetleg kvart távolságra távolodik el. Az ilyen darabok az ún. ősi modusok példái. Három ilyen ősi hangnemet tartunk számon: a C, a D és az E modust.

BP

hangszer

A pogány vallások szertartásai mellett a zsidó templomi kultuszban fontos szerepet betöltő ~ekkel szemben a kereszténység kezdetben általában tartózkodó álláspontra helyezkedett, bár vidékenként eltérő, s az idő haladtával egyre enyhülő mértékben. Afrikában pl. Szt. Ágoston (†430) idejében, legalábbis a magánéletben, használták a *psalterium* nevű pengetős hangszert, a *kitharát,* a *lyrát* és a *lantot,* Venantius Fortunatus († 600 k.) pedig költeményben csodálta meg a párizsi ~es miséket.

A tartózkodás talán Rómában volt a legerősebb, valószínűleg azért, mert ~ek játéka fokozta a tömeg őrjöngését a cirkuszukban a vértanúk szenvedésekor, s esetleg erkölcsi megfontolások miatt is, elítélve a színházi fuvoláslányok sikamlós énekszámait. Az 1600-as években azonban már Rómában is →orgonával kísérték az olvasott miséket, XIV. Benedek pedig 1749-ben megengedte a liturgikus ének zenekari kíséretét is. Azóta általában minden ~ megszólalhat, amely a templomban előadható művekhez szükséges zenekar részét képezi. A ~ek használatát a LK is engedélyezi (120).

Misén zenekar csak akkor szerepelhet, ha az →Ordinarium, vagy a →Proprium tételeit adja elő. Megtűrt gyakorlat misén, vagy egyéb liturgikus cselekményen odaillő szólószám, vagy kamarazenekari betét. Zenei áhítaton szerepelhet zenekar, vagy olyan ~, amelyet a helyi megítélés templomhoz illőnek tekint.

BP

harang

(lat. campana) • A közös szerzetesélet megkívánta, hogy hangjelzésekkel figyelmeztessék a kolostor lakóit az elkövetkezendő imaórára, misére. Ez eleinte fadarabbal történt, de hamar áttértek a kisebb-nagyobb bronz ~ok használatára. Az ezredfordulótól egyre általánosabb lesz, hogy a templomok a hívek számára harangozással jelezzék az istentisztelet kezdetét, a távollévők számára pedig a mise egyes részeit, főképpen az úrfelmutatást. A középkorban fejlett iparrá vált a harangöntés, mely 78% vörösréz és 22% ón felhasználásával domborművekkel és feliratokkal is díszített bronzharangokat készített. A templomok egyre több és nagyobb ~ok felállításáért versengtek. Néhol külön tornyot építettek a ~ok számára, a campanilét. A ~ot a püspök vagy megbízottja szenteli fel az →Áldások könyvében található szertartással. A ~ rendszerint egy szent nevét kapja, akinek képét domborművel szokták rajta ábrázolni.

Harangozni szokás reggel, délben és este →Úrangyala imára, misék és más istentiszteletek előtt egyszer vagy kétszer; a beharangozásra több ~gal egyszerre. Az úrfelmutatásra való ~ozás néhol még szokásban van, de egyre inkább átvette szerepét az oltárcsengő. A legkisebb ~ neve lélek~, mellyel csendítenek, ha az egyházközségben valaki meghal. Veszedelmek idején (tűz, árvíz stb.) félreverik a ~okat. * 11.

AM

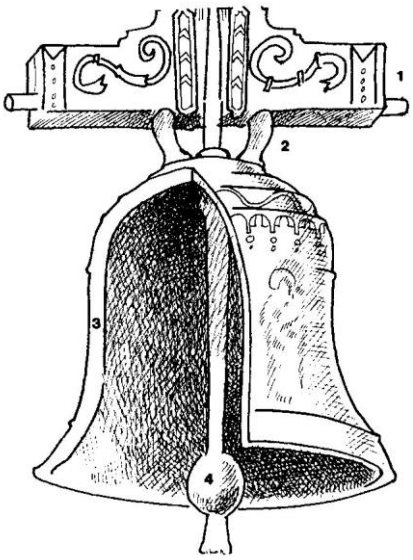

13. ábra. *Harang*

1. bak, 2. korona. 3. a harang fala. 4. nyelv

harangozás

→harang

házasság szentsége

A házassági szövetséget, amely egy férfi és egy nő között jön létre felbonthatatlan hűség- és szeretetkapcsolatként, Krisztus Urunk a megkereszteltek között szentség rangjára emelte. A házasság természeténél fogva a házasfelek javára, a gyermekek nemzésére és nevelésére irányul. Ezért a megkereszteltek között nem állhat fenn érvényes házassági szerződés anélkül, hogy ugyanakkor szentség ne lenne. A házasságot a jogképes feleknek törvényes beleegyezése hozza létre, melyben a férfi és nő visszavonhatatlan szövetségben átadják és elfogadják egymást házasság létesítése céljából. A ~t a jegyesek szolgáltatják ki egymásnak az illetékes püspök, pap vagy diakónus (ET 1055–1061; 1108) és két tanú előtt. Ez a házasság *„formája”,* melytől két katolikus keresztény között a ~nek érvényessége függ. (Világi hívőt is megbízhat a helyi ordinárius a házasságkötésnél való közreműködésre, ha nincs sem pap, sem diakónus.) Krisztus Urunk bőségesen megáldja a házastársak sokoldalú szeretetét, amely Krisztus és Egyháza egyesülésének mintájára jött létre (Ef 5,22–33).

A házasságkötés szertartása rendes körülmények közt nászmisében történik. Fontosabb mozzanatai:

a) Igeliturgia. A választható szentírási olvasmányok és homília rámutat a keresztény házasság →misztériumára az üdvösségtörténetben, valamint a házastársak és gyermekeik megszentelődésére a ~ében.

b) A házasságkötési szándék kinyilvánítása az esketo pap kérdéseire.

c) Magyarországon ősi szokás szerint a házasságkötési szándékot a feszületre tett →eskü erősíti meg.

d) A →gyűrűket, megáldásuk után, a jegyesek egymás ujjára húzzák.

e) Az →egyetemes könyörgések az alkalomhoz igazodnak.

f) A Miatyánk után az →embolizmus elhagyásával ünnepélyes nászáldás következik.

g) Az új házastársak →két szín alatt áldozhatnak.

h) A mise végén – a hívek megáldása előtt – a pap külön ünnepélyes áldást adhat az új házasokra.

A házasságkötés történhet nászmise nélkül is, ez esetben is a fenti elemeket tartalmazza. A jegyesek áldozhatnak egy korábbi misén vagy az esküvő keretében a Miatyánk után. Hazánkban a házassági eskü miatt a szertartást „esküvő”-nek nevezik. Ha a házasságkötés katolikus és megkeresztelt nem katolikus fél közt történik, a mise nélküli szertartást kell választani. Egyes esetekben, a helyi ordinárius beleegyezésével, misével kapcsolatosan is lehet végezni a szertartást (HSZ 8). Külön szertartás van a katolikus és meg nem keresztelt fél házasságkötésére. (HSZ III.)

Valahányszor misével kapcsolatosan történik a házasságkötés, a nászmise mondható fehér színben. Vasárnapokon és főünnepeken a misét a napról kell mondani, de megmaradhat benne a Miatyánk utáni nászáldás és az ünnepélyes befejező áldás. A karácsonyi idő és az évközi idő vasárnapjain mondható nászmise, ha az nem a plébániai közösség miséje. →Ádventben és →nagyböjtben a plébános figyelmeztesse a jegyeseket, hogy legyenek tekintettel e napok bűnbánati jellegére (HSZ 6–11).

A keleti egyház sohasem dolgozott ki olyan házasságjogot, mint a nyugati. Az egyesült egyházakon kívül csak a kopt és etiópiai rítusban történik határozott akaratnyilvánítás a házasságra, ezt magában a liturgiában bennfoglaltnak tartják. Fontos eleme a házasságkötésnek, hogy a jegyeseket a pap megkoronázza *(sztefanizmosz),* mely a 4. sz.-ig a családfő joga volt, attól kezdve a keleti jog szerint a ~t kiszolgáltató pap vagy püspök teszi. Az egész istentisztelet két részből áll:

a) az eljegyzés, amely a keletieknél felbonthatatlannak számít, és ezért korán összevonták a házasságkötéssel; és a

b) koronázás.

Végül nem konszekrált bort nyújtanak az új házasoknak (tulajdonképpen az „előre megszentelt adományok” csökevényes formájaként).

Vegyes rítusú (római és görög) katolikusok közt hazánkban a vőlegény rítusa szerint kötik meg a házasságot (és keresztelik meg a gyermekeket).

A vegyes rítusú és vallású házasságkötéssel az ET 1124–1129. kán., valamint az MKPK 1971. VI. 16-án kiadott körlevele foglalkozik. *15. →ökumenizmus liturgikus vonatkozásai.

VI–OL

helyi ordinárius

→ordinárius

himnusz

(gör. hümnosz = ‘istenekhez intézett óda’, ‘dicsőítő ének’) • A korai ~irodalom virágzását az ÚSZ ~töredékei tanúsítják. Keresztségi ~ pl. az Ef 5,14; hitvallás típusú az 1Tim 3,16; doxológikus az 1Tim 6,15–16; Jel 4,8.11; 5,9.12–13; 7,10–12; 11,15; 19,1–2. 6–8; de himnikus eredetűnek tekinthetők a János-prológus és Szt. Pál krisztológiai formulái is (Fil 2,6–11; Kol 1,15–20; Róm 9,33). E *(régi típusú)* ~ok versformája a zsoltárokéhoz hasonló. Ma is használatos példáik a Gloria in excelsis és a *Te Deum.*

A keresztény költészet hamarosan elkezdte énekbe foglalni a hitigazságokat, az Egyházban végbement eseményeket (historiae rythmicae) és a vértanúk dicsőítését. Ezek az énekek egyaránt szolgálhatták az igaz hit védelmét, de tévtanok terjesztését is, ezért hol pártolták, hol egyes helyeken esetleg tiltották is őket (pl. a 360–81-es laodiceai zsinat). A római liturgiában, bár a monasztikusoknak már Szt. Benedek előírta használatukat, csak a 12. sz.-ban nyertek polgárjogot. Az igaz hit védelmét szolgálja a niceai zsinat (325) máig érvényes rendelkezése, melynek értelmében a himnuszok utolsó versszaka (költőileg megfogalmazott) →doxológia.

A mai értelemben vett, *új típusú*, szabályos versmértékben írt ~ megteremtője Szír Szt. Efrém (306–73). Kezdeményezése talán a keleti száműzetéséből hazatért Poitiers-i Szt. Hilarius (†367) révén jutott el Nyugatra. A keleti ~irodalom legismertebb művelői: Damaszkuszi Szt. János, Romanosz Melodosz, Anatoliosz pátriárka, Krétai Szt. András, Kasszia anya, Himnuszköltő József.

A nyugati ~költészet atyja Szt. Ambrus (†397). Kedvelt költői eszköze a 8 versszakos, versszakonként 4 (4 jambusból álló) sor képezte versforma. Az e sémára készült műveket nevezzük *ambrózián* ~oknak. Ma négy himnuszról állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy Szt. Ambrus szerzeménye (Aeterne rerum Conditor, Deus creator omnium, Jam surgit hora tertia, Veni Redemptor gentium). A versforma további ismert művelői: Prudentius (†405, Ales diei nuntius, Salvete flores martyrum), Sedulius (†450 k., A solis ortus cardine, Crudelis Herodes), Venantius Fortunatus (†600 k., Vexilla regis), Nagy Szt. Gergely (590– 604, Creator alme siderum). Az ambrózián mellett egyéb versformák is megjelennek: másfajta jambikus himnusz pl. a Quodcumque in orbe, trocheusos ~ból három fajtát is ismerünk: Pange lingua (Aquinoi Szt. Tamás, †1274), Stabat Mater (Jacopo da Todi †1306), Ave maris stella, de nem hiányzik a sorból pl. a szaffói (Ut queant, Paulus Warnefridus †797), vagy az aszklepiádeszi versszak sem (Te Joseph celebrent).

A középkori ~ok nyelve a császárkor utáni latin nyelv, amely verslábakon nem a hosszú és rövid szótagok, hanem a magas és mély kiejtésű szótagok egymásra következését értette. A humanista ízlést később bántották az ebből adódó „szabálytalanságok”, ezért VIII. Orbán 1631-ben elrendelte a himnuszok klasszikus felfogás szerinti kiigazítását. A bencések azonban ezután is ragaszkodtak a régi változathoz, amit végül a II. Vatikáni Zsinat is visszaállított.

A középkorból ránk maradt mintegy harmincezer ~ között megtaláljuk koruk szellemi vezéralakjainak (a már említetteken kívül Beda Venerabilis †735, Alcuin †804, Hrabanus Maurus †856, Adamus de Sancto Victore †1192, Petrus Abelardus †1142), de sok kevésbé tehetséges költőnek a verseit is. A művészileg vegyes színvonalú anyagból ma kb. 100 ~ van liturgikus használatban.

Az általunk ismert legrégibb latin hymnarium a 8. sz.-ból való. A 17. sz.-ban jelent meg Tommasi gyűjteménye. A latin egyházban ismert összes ~t kezdőszavaik betűrendjében Chevalier adta ki 1892-ben. 1890 és 1921 között Dreves és Blume 58 kötetben jelentetett meg ~okat (csak szöveget), s külön 2 kötetes antológiát is. A ma liturgikus használatban levő ~ok énekes gyűjteménye a solesmesiek *Liber Hymnariusa* (1983).

BP

hitvallás

(gör. szümbolon, lat. professio fidei, Credo) • Vallási tanítást rögzítő megfogalmazás, amellyel a hívő közösség azonosítja magát. Más megfontolásban: a keresztény hitigazságok rövid formákban való összefoglalása.

Az ókeresztény egyház keresztségi ~ának szövegéért a püspök felelt. Ilyen ~ok olvashatók már Szt. Jusztinosz, Szt. Ireneusz, Tertullianus és Szt. Cypriánus műveiben is. A kereszténygyüldözések idejéből fennmaradt vértanúakták szintén tartalmaznak ~okat. Az I. Nikaiai Zsinatnak (325) tulajdonított ~t a keleti liturgiába Konstantinápolyban Timotheosz pátriárka 500 körül vezette be. Az ún. „nikai-konstantinápolyi" csak a 451. évi Khalkedoni Zsinat aktáiban szerepel. Elsősorban a Szentlélekről szóló kijelentések tükrözik benne a 4. sz.-i dogmafejlődést: a Lélek „éltető Úr", „aki az Atyától származik". Ezt a tételt a következő sz.-ban egészítették ki Hispániában *antiariánus* kezdeményezésre a *„filioque"* betoldással, „aki az Atyától *és Fiútól* származik".

A nikaia-konstantinápolyi ~t hivatalosan II. Justinus császár vezette be a 6. sz. második felében a bizánci liturgiába. Eleinte a hívők liturgiájának kezdetén mondták, és szigorú titoktartási fegyelemmel őrizték (ennek a nyoma mindmáig a bizánci rítusban a ~ előtti *„Az ajtókat, az ajtókat!"* felkiáltás). Később került a bizánci liturgiában a békecsók utáni helyre. Kétféle hitvallás van használatban: az apostoli ~ és a nikaia-konstantinápolyi ~. A ~ szerepe a misében az, hogy a hívek az olvasmányokban és homíliában (szentbeszédben) hallott isteni igére azzal is válaszolnak, hogy felidézik lelkükben a hit igazságait, mielőtt az →Eukarisztia liturgiája elkezdődnék. A római misébe 1014-ben került be a nikaia-konstantinápolyi ~, de csak vasárnapokon és főünnepeken.

A lit. ref. során lehet helyette az apostoli ~t is imádkozni ökumenikus magyar szöveggel (de nem szabad azt népénekkel helyettesíteni). A ~t a pap együtt énekli vagy mondja állva a hívekkel. * 5.

BL–OL

hitvalló

(lat. confessor) • Az új →naptár az előzőleg használatos ~ címet elhagyja. →szentek tisztelete.

VI

hivatalos kiadás

(lat. editio typica) • Így nevezik azokat a vatikáni kiadású latin nyelvű liturgikus könyveket, amelyeket az Istentiszteleti Kongregáció dekrétuma annak nyilvánít. Azok a kétnyelvű (latin és nemzeti), vagy nemzeti nyelvű liturgikus könyvek szintén ~ok, amelyeknek használatát a püspöki konferencia az Istentiszteleti Kongregáció engedélyével elrendelte.

VI

homília

(gör. homília = ‘beszéd’) • A ~ (szentbeszéd) a liturgia szerves része. Mondása igen ajánlatos, hiszen a keresztény élet szükséges tápláléka. A homília fejtse ki vagy a szentírási olvasmányok egy-egy szempontját, vagy az →ordináriumnak, illetve a napi mise →propriumának valamelyik szövegét – szem előtt tartva az éppen ünnepelt misztériumot, illetve a hallgatók sajátos szükségleteit.

Vasárnapokon és kötelező ünnepeken ~t kell mondani minden olyan misében, amelyet a hívek részvételével mutatnak be. A többi napokon is ajánlatos, különösen ádvent, nagyböjt és a húsvéti idő köznapjain, valamint olyan ünnepeken és alkalmakkor, amikor a hívek nagyobb számban jönnek össze a templomba.

A homíliát általában maga a celebráns mondja (RMÁR 41–42). →igehirdetés. * 5, 21.

AM

hónapokhoz kötődő áhítatgyakorlatok

Az LK 13 továbbra is szorgalmazza a keresztény nép →áhítatgyakorlatait, amennyiben azokat a püspökök meghagyása alapján, a szokások és a törvényesen jóváhagyott szertartáskönyvek (→Praeorator) szerint végzik. Fontos, hogy ezek alkalmazkodjanak a liturgikus időkhöz. A ~ a következők: *márciusban* Szt. József litániája és tisztelete, amely azonban nem szoríthatja háttérbe a →nagyböjt lelkületét; *májusban* a Boldogságos Szűz Mária tisztelete a lorétói litániával; *júniusban* Jézus Szíve litániája és engesztelő imája; *júliusban* Krisztus Szt. Vérének litániája; *októberben* a Boldogságos Szűz Mária tisztelete a →szentolvasó imádkozásával; *novemberben* az elhunytakért végzett áhítatgyakorlatok. →áhítatgyakorlat, →litánia, →Praeorator.

VI

hozsanna

(héb. hosijah-na ‘légy segítségünk, légy üdvösségünk’) • Elsősorban segítségkérés, amely dicsőítő felkiáltássá fejlődött. A Jeruzsálembe való bevonulásban ~val köszönti a nép Jézust, ezért a →virágvasárnapi liturgiában többször is szerepel. Mind a keleti, mind a római liturgiában része a →Sanctusnak. * 28, 29, 31.

AM

hramota

(szláv, ‘az elhunytakért végzett ima’) • Az összes elhunytakról a keleti egyház évente ötször emlékezik meg: húshagyó szombaton, a nagyböjt II., III. és IV. szombatján és Pünkösd előtti szombaton. E napokon az összes napi istentiszteletet és a Szent Liturgiát is a „világ kezdete óta az igaz hitben és az örök életre való feltámadás reményében elhunytakért” ajánlja föl az Egyház.

OM

húshagyókedd

A →Hamvazószerda előtti nap népies elnevezése.

AM

hústilalom

A bűnbánati napokon és időkben a bűnbánattartás egyik formája, amelynek szabályait a püspöki konferencia határozza meg. Magyarországon ~ van →böjttel egybekötve, azaz *szigorú böjt*, Hamvazószerdán és Nagypénteken. Csak ~ van a nagyböjt péntekjein. Az év többi péntekjein szabadon lehet választani a hústól való megtartóztatás, irgalmas szeretetgyakorlat vagy valamilyen áhítatgyakorlat között. Általános felmentés van a bűnbánati napok megtartása alól egyházi és világi ünnepeken. A ~ parancsa 14. életévtől kötelező. →böjt, →nagyböjt.

VI

Húsvét

(ar. pascha; héb. pesach; gör. paszkha; lat. pascha = ‘átmenet’, ‘áthaladás’; magy. nagyböjt után ekkor ‘vettek először magukhoz húst’)

1. *Története*

Az ÓSZ-ben a ~ családi ünnep, melyet Niszán hónap 14-én éjszaka (az első tavaszi holdtöltekor) ünnepeltek. Fiatal bárányt áldoztak fel, vérét az ajtófélfára kenték, útrakészen fogyasztották. Ez az ünnep nomád eredetére mutat. A választott nép életében ez az ünneplés egybefonódott az Egyiptomból való szabadulással (Kiv 12,21–23) és az arra való emlékezéssel (Kiv 12,11–14; MTörv 16,1). Később még beleszövődött a kovásztalan kenyerek tavaszi ünnepe is. Így ~kor a szolgaságból való szabadulást a húsvéti bárány áldozatával és a kovásztalan kenyérrel ünnepelték. Ennek szertartása is módosult az idők folyamán. Jozija király idejében (Kr. e. 622 körül, 2Kir 23,21–23) templomi ünneppé lett, majd a későbbiekben jeruzsálemi zarándokünneppé változott. Szertartása pontos rend szerint történt. Jézus ezt a pászkavacsorát használta fel arra, hogy az ÚSZ új és örök áldozatát megalapítsa, melyet apostolai az ő emlékezetére végeznek.

Itt ő az igazi húsvéti Bárány. Az előkép teljes értelmét elnyeri a keresztáldozatban (→utolsó vacsora).

Az ÚSZ-ben a ~ Krisztus kereszthalálával és feltámadásával egészen új értelmet kapott. Krisztus a bűntől, a haláltól szabadította meg népét, és új életre támadt. Ezért Krisztus feltámadásának ünnepe rövidesen a keresztség kiszolgáltatásának kiváltságos ideje lett.

Az egyházatyák tanítását Szt. Ágoston foglalta össze: *Szenvedésével az Úr átment a halálból az életbe és nekünk, hívőknek megnyitotta az utat feltámadásával, hogy mi is átléphessünk a halálból az életbe.*

2. *Liturgikus ünneplés*

Az első sz.-okban az ünneplés különböző formákban történt, a 4. sz.-ban kezdték egységesíteni a különböző egyházak gyakorlatát.

a) *Időpontja:* a nikaiai zsinat (325) rendelte el, hogy a ~ot az egész Egyházban a tavaszi napéjegyenlőséget követő holdtölte utáni vasárnap ünnepeljék. A ~ ünnepe március 22. és április 25-e közé eshet, a változó ünnepek ~hoz igazodnak (pl. Pünkösd).

b) *Liturgiája:* a →nagyhét kialakulásában jelentős szerepet játszottak a Szentföldre zarándokló keresztények, akik Jézus szenvedésének különböző eseményeiről emlékeztek meg. Legkiemelkedőbb emléke ennek a 4. sz. végéről *Aeteria* zarándoknő útinaplója, amely a jeruzsálemi liturgiáról részletesen beszámol. →Virágvasárnap az Olajfák hegyéről körmenetben vonultak be a városba és ünnepelték Krisztus messiási bevonulását. Nagykedden Jézus világvégi eseményekről szóló tanítását, nagyszerdán Júdás árulását állították a hívek elé. A →Húsvéti Szent Háromnap Nagycsütörtök estéjével az Olajfák hegyén és a Getszemáni kertben tartott éjszakai virrasztással kezdődött. Nagypénteken reggel a Pilátus előtti eseményekre és a megostorozásra emlékeztek, délben a kereszterelyét mutatták fel a népnek, majd a szenvedéstörténetet hallgatták meg délután 3 óráig. Nagyszombat a várakozás napja, amikor az egész Egyház böjtöl, hiszen távol a vőlegény (vö. Mk 2,20), aki most pihen és alászáll a holtak országába, ahol az első győzelmét aratja a halál felett (bizánci hagyomány). A húsvéti vigília *„az összes vigíliák anyja, amikor az egész világ virraszt”* (Szt. Ágoston); *„…szombaton virrasszatok, olvassátok az írásokat és a zsoltárokat, imádkozzatok és könyörögjetek a bűnösökért, várjátok és reméljétek Urunk Jézus feltámadását a szombatot követő éjszaka három órájáig. Akkor ajánljátok fel adományaitokat: egyetek, vigadjatok, örüljetek és legyetek vidámak, mert feltámadásunk záloga, Krisztus feltámadott”* (*Didaszkália*, 3. sz.) Tertullianus és Hippolütosz (3. sz. első fele) a húsvéti vigília legfontosabb eseményének a keresztség ünnepélyes kiszolgáltatását

tartotta, közölve annak szertartását és magyarázatát a →katekumenek számára. Mivel a húsvéti vigília hajnalban fejeződött be az Eukarisztia ünneplésével, ezért korábban Húsvétvasárnapra nem volt külön miseszöveg. Ma ünnepi miseszövege is van. ~ →nyolcadában az újonnan megkereszteltek számára az ún. misztagogikus (→misztériumokba bevezető) hitoktatást tartották, amelyben a felvett szentségekről (keresztség, bérmálás és Eukarisztia) és a Miatyánkról szóló tanítást hallgatták meg. →Fehérvasárnap volt utolsó alkalommal rajtuk a fehér ruha, amelyet a kereszteléskor kaptak. A húsvéti idő (melynek első hete ~ nyolcada) ötven napig tart és →Pünkösd második Vecsernyéjével fejeződik be. A 4. sz.-tól kezdődött Urunk mennybemenetelének ünneplése a ~ utáni 40. napon.

3. *A keleti egyházban* a Nagyszombatot az első keresztények *„a törvény szerint nyugalomban töltötték”* (Lk 23,56), hogy fölkészülhessenek az éjszakai ünneplésre. A szentsírnál elvégzik az ünnepélyes reggeli zsolozsmát, melyben a három stáció már a halál fölötti diadalra utal (→utrenye). Ebben elhangzik a föltámadási magasztaló ének és az eltemetett Krisztus győzelmét ünneplő „Nagy dicsőítés” (→doxológia). Az ősi hagyomány szerint Nagyszombat már a sírban nyugvó Király diadalának előünnepe: *„alszik az élet és reszket a pokol”.* Erre utalnak az alvilág siralmait fölelevenítő délutáni énekek is, melyek a „pászka” ókeresztény liturgiáját vezetik be. A 4. sz. óta a ~i feltámadás szertartása a 12 ÓSZ-i olvasmányra épült, melyek a Ter 1–3-tól az ősi zsidó „pászka” (kivonulás, „átmenet”) jelképein át egészen a prófétai könyvekig terjednek. Ezt az időközben 15-re gyarapodott olvasmányfüzért eredetileg éjfélkor váltották föl az ÚSZ-i szövegek. Később az éjféli szertartás középpontjába a szentsírnál meggyújtott gyertya került, melynek továbbadott fénye a körmeneten már a föltámadás világosságát jelentette. A 10. sz.-tól egyre fényesebb lett a föltámadás éjszakai megünneplése. A templom körüli háromszoros körmenet a halott Krisztust ábrázoló síri lepellel (→plascsenyica), a háromnapos síri nyugalmat jelképezi. A bizánci rítusban a →feltámadás evangéliumát (Mk 16,1–8) a pap a zárt templomajtók előtt énekli el, majd a kezében lévő kereszttel megnyitja a templomajtót, amint Krisztus kereszthalála is megnyitotta az üdvösség ajtaját: *„mert a halálból az életre, és a földről az égbe átvitt minket Krisztus Istenünk”.* Ez után kezdődik a hajnali istentisztelet (→utrenye), amelynek gerincét Damaszkuszi Szt. Joannész (János) diadalmasan szárnyaló himnuszfüzére (→kánon), majd az örvendező hangulatú →sztichirák alkotják.

OL–OM

A római egyházban a II. Vat. után a lit. ref. felújította az ősi ~ ünneplés szemléletét és gyakorlatát. A →Húsvéti Szent Háromnap csúcsa a ~ éjszakai vigília. Ez az az éjszaka, amelyen feltámadt az Úr, s ezért azt valamennyi vigília szülőanyjának tekintjük. Ezen az éjszakán az Egyház virrasztva várja Krisztus →feltámadását, a keresztény életbe való beavató és szentségek kiszolgáltatásával ünnepli. Ezt a szent virrasztást tehát teljes egészében éjszaka kell megünnepelnünk (CR 21). „A keresztények sok helyen, lelkipásztoraikkal együtt, a legnagyobb jelentőséget tulajdonítják ez ünnepnek, szép számmal és nagy lelki haszonnal vesznek rajtuk részt. Egyes vidékeken azonban kezd kihűlni az a buzgóság és lelkesedés, amellyel a ~i vigília reformját kezdetben fogadták. Néhol már a ~i vigília ünnepe is oly kevéssé ismert, hogy egyszerűen ünnepi előesti misének tekintik…” „Másutt az ünnep időpontjára vonatkozó rendelkezéseket nem tartják meg, a híveknek alkalmasabb időkben népi ájtatosságokat tartanak, s így ezeket jobban látogatják, mint a tulajdonképpeni liturgikus cselekményeket. Kétségtelen, hogy ezeknek a nehézségeknek az egyik okát az magyarázza, hogy mind a papság, mind a hívek képzése hiányos arra vonatkozólag, milyen központi szerepet tölt be a húsvéti misztérium az egyházi évben és a keresztény életben” (*Paschalis sollemnitatis,* az Istentiszteleti Kongregáció 1988. jan. 16-án kelt körlevele). →Húsvéti Szent Háromnap, →húsvéti idő.

VI–AM

húsvéti áldozás

Az Eukarisztia méltó ünnepléséhez hozzátartozik az Úr asztalához való járulás is. Mivel a középkori keresztények egyre ritkábban vették magukhoz az Úr testét, ezért a IV. Lateráni zsinat (1215) előírta a kötelező ~t. Ezt később kiterjesztették a →húsvéti időre, *hacsak megfelelő okból egy éven belül más időpontban nem tesznek neki eleget* (ET 920. kán. 2. §.).

VI

húsvéti gyertya

Külön állványon álló, nagyméretű és díszes gyertya. A →Húsvéti Szent Háromnap vigíliaszertartása kezdetén a tűz megáldása után a templom bejáratánál a →celebráns keresztet, majd →alfát és ómegát, valamint az évszámot rajzolja a gyertyára. A gyertyát e szavakkal gyújtja meg a megszentelt tűzről: *„A dicsőségesen feltámadott Krisztus világossága oszlassa szét szívünk és elménk homályát.”* A sötét templomba körmenetben hozza a →diakónus (hiányában maga a celebráns), aki három alkalommal megállva énekli: *Krisztus világossága!* A gyertyát állványra helyezve énekli (a diakónus) a →Húsvéti öröméneket. A ~ a →húsvéti idő végéig (Pünkösdig bezárólag) az oltár közelében áll, majd a →keresztkútnál helyezik el. A ~t a húsvéti időben minden misén, egész évben pedig minden kereszteléskor és temetési misén meggyújtják. * 8.; (1. ábra: Baptisztérium, 3.)

VI

húsvéti gyertyatartó

A →húsvéti gyertyához, a feltámadt Krisztus szimbólumához illő, a többinél nagyobb méretű, álló gyertyatartó, melyet a húsvéti időben a főoltár mellé kell állítani, az év többi szakaszában a →keresztkút mellett áll. Ugyancsak az oltár mellé állítják a →Lucernárium szertartásakor. (1. ábra: Baptisztérium, 2.)

AM

húsvéti idő

A Húsvét vasárnapjától Pünkösdvasárnapig tartó ötven napot ujjongó örömben üljük meg: egyetlen ünnepnapként, sőt „nagy vasárnapként”. Ezeket a napokat az →Alleluja gyakoribb éneklése jellemzi. A ~ vasárnapjai Húsvét vasárnapjainak számítanak, és Húsvétvasárnap után Húsvét második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik és hetedik vasárnapjának hívjuk őket. A ~ Pünkösd második Vecsernyéjével zárul. A ~ első nyolc napja: Húsvét nyolcada. Minden egyes napja az Úr főünnepe. Húsvét után a 40. napon ünnepeljük Urunk mennybemenetelét. Ahol ez – mint hazánkban is – nem kötelező ünnep, ott át kell tenni Húsvét VII. vasárnapjára. Urunk mennybemenetele utáni hétköznapok – Pünkösd szombatjáig bezárólag – a Vigasztaló Szentlélek eljövetelét készítik elő. (Vö. EÉSZ 22–26.)
* 1. →liturgikus év.

AM

húsvéti misztérium

(lat. mysterium paschale) • Az emberek megváltásának és Isten tökéletes dicsőítésének művét, amelyet az ÓSZ népénél az Isten hatalmának nagy csodajelei előztek meg, az Úr Krisztus teljesítette be elsősorban *áldott szenvedésének,* a halálból való *feltámadásának* és dicsőséges *mennybemenetelének* ~a által. Így *„a mi halálunkat halálával megtörte és az életet feltámadásával újjászerzette”* (LK 5).

VI

húsvéti örömének

(lat. praeconium paschale) • Eléggé ismert kezdőszavából eredő neve: *„Exsultet”* – lat. exsaltare = ‘ujjongani’. A húsvéti vigília szertartáson a tűzszentelés és a húsvéti gyertya megáldása és a templomba való körmenet után a diakónus (pap vagy előénekes) Húsvétot meghirdető ünnepi éneke. A 4. sz.-ból származó éneknek több szövegváltozata ismert. Bár szerzője bizonytalan, de Szt. Ambrus szellemi hatása felismerhető rajta.

Három részből áll: Krisztus feltámadása miatt *az égben már ujjongva zengjen az angyalok kórusa, a föld is örvendjen, és vígság töltse el szent anyánkat, az Egyházat* – énekli a diakónus (vagy maga a celebráns) a bevezetőben. A főrész elmondja, hogy *abban áll a Húsvét ünnepe, hogy igaz húsvéti Bárányunkat megölték értünk, s ő vére árán megmenti hívő népe életét.* Az üdvtörténet jelentős eseményeinek elbeszélése után a befejező részben kéri, hogy *ne aludjék ki ez a gyertyaláng és űzze távol tőlünk az éj minden árnyát.*

A hívő közösség állva, kezében égő gyertyával hallgatja, és a végén az Ámen éneklésével fejezi ki örömét. * 8. →Húsvéti Szent Háromnap, D. 1.

VI

Húsvéti Szent Háromnap

(lat. Sacrum Triduum Paschale) • Az emberek megváltásának és Isten tökéletes megdicsőítésének művét Krisztus főképp az ő húsvéti titka által vitte végbe, amikor halálunkat halálával megtörte, és az életet föltámadásával újjászerzette. Ezért az Úr szenvedésének és föltámadásának ~ja az egész →liturgikus év tetőpontjaként tündöklik. Ahogy a →vasárnap csúcspont a köznapok fölött, úgy csúcspont a →Húsvét ünnepe is a liturgikus évben. (EÉSZ 18.) 1955 előtt a Nagycsütörtök, Nagypéntek és Nagyszombat liturgiáját a reggeli vagy délelőtti órákban végezték el. A lit. mozg. nagy sikere volt, hogy XII. Pius pápa 1951. febr. 9-én a Rítus Kongregáció dekrétumával megújította a húsvéti vigíliát, majd az 1955. nov. 11-én kelt dekrétuma a nagyhét liturgiáját visszaállította, és a szertartásokat a délutáni, esti vagy az éjszakai időre tette, jellegüknek megfelelően. A jelenlegi rendelkezéseket és szertartásokat az új Római Misekönyv (1969. ápr. 3.) tartalmazza. Ez teljes szemléletváltozást kíván a papságtól és a hívektől, hogy az eredeti jellegét kifejező liturgiát a ~on méltóképpen ünnepeljék. Ezt sürgeti az Istentiszteleti Kongregáció 1988. jan. 16-án kiadott *„Paschalis sollemnitatis”* c. körlevele (PS).

Az Úr szenvedésének és föltámadásának ~ja a Nagycsütörtök esti misével kezdődik, középpontja a húsvéti virrasztás, befejezője pedig Húsvétvasárnap Vecsernyéje (EÉSZ 19).

A) *Nagycsütörtökön* a Vecsernye elmarad. E napon az Egyház hagyománya szerint tilos minden magánmise. Az esti órákban kezdődik az „utolsó vacsora miséje” (missa vespertina in Cena Domini). Ezen lehetőleg vegyen részt az egész közösség, a papság és a hívek, ki-ki a maga szolgálatát végezve. Azok a papok, akik a krizmaszentelési misében (→Nagycsütörtök) koncelebráltak, az esti misében újra koncelebrálhatnak. (Lelkipásztori érdekből az illetékes ordinárius másik esti misét engedélyezhet más templomokban, kápolnákban. Vigyázni kell azonban, hogy ezeket a miséket ne magáncélból végezzék, és az utolsó vacsora miséje emiatt kárt ne szenvedjen.) A hívek csak mise közben áldozhatnak, a betegek azonban a nap bármely órájában részesíthetők a szentáldozásban. Az esti mise térnája: Krisztus Urunk papi tevékenysége az utolsó vacsorán. A szentleckében: (1Kor 11,23–26) elsősorban az Eukarisztia alapításáról emlékezünk meg. Az evangéliumban Jézus csodálatra méltó szeretetét idézzük fel (Jn 13,1–15), mellyel megmosta tanítványai lábát. *E mise sajátosságai:* 1. Amikor a pap énekelni kezdi a Gloriát (Dicsőséget), megszólalnak a harangok és az oltárcsengők, és a hívek harangzúgás közben éneklik végig azt. Ettől kezdve a húsvéti vigília Gloriájáig nem szól harang, és az oltárcsengő helyett kereplőt, fakalapácsot használnak a szomorúság jeleként.

2. A homília az utolsó vacsora legfontosabb misztériumairól szól: az →Eukarisztia és a papi rend szentségének alapításáról, valamint a felebaráti szeretet parancsáról. Utána ott, ahol a lelkipásztori megfontolások ajánlják, elvégzik a *lábmosás* szertartását. A segédkezők az erre alkalmas helyen előkészített ülőhelyhez vezetik az e célból kiválasztott férfiakat. A pap (ha szükséges, a miseruhát levéve) odajárul, és egyenként vizet önt a lábukra, majd a segédkezők közreműködésével megtörli azt. Közben →antifónákat vagy más alkalmas énekeket énekelnek. Mindjárt a lábmosás után következnek az egyetemes könyörgések; hitvallást ebben a misében nem mondunk.

3. Az áldoztatás az e misében átváltoztatott Eukarisztiával történik, és annyi ostyát kell konszekrálni, hogy Nagypénteken is lehessen áldoztatni. A hívek ekkor végezhetik a →húsvéti szentáldozásukat (lehetőleg →két szín alatt), csatlakozva az utolsó vacsora lelkületéhez.

4. A mise az áldozás utáni könyörgéssel ér véget, tehát nincs áldás és elbocsátás.

5. A mise végeztével az Oltáriszentséget ünnepélyesen az e napokra külön fenntartott őrzési helyére viszik, és a húsvéti vigíliamise áldoztatásáig ott őrzik.

6. Ezután következik az oltárfosztás. Ha lehet, a kereszteket kiviszik a templomból; az esetlegesen ott maradó kereszteket ajánlatos lepellel elfödni.

7. Buzdítsuk a híveket, hogy a helyi körülményeknek megfelelően a külön őrzőhelyre vitt Oltáriszentség előtt, bizonyos ideig végezzenek éjszakai *szentségimádást.* „Az őrzési helynek ne legyen »szentsír« formája. Kerüljük is a »szentsír« kifejezést. Az őrzési hely nem arra való, hogy az Úr temetését ábrázolja, hanem hogy az Eukarisztia kenyerét a nagypénteki áldozás céljából őrizze" (PS 55).

B) *Nagypéntek* (lat. celebratio passionis Domini 'Urunk szenvedésének' ünneplése, gör. paraszkeve 'előkészület'). Az Egyház ősrégi hagyomány alapján ezen és a következő napon egyáltalán nem mutat be miseáldozatot, nem szolgáltat ki ünnepélyesen szentségeket. A nagypénteki szertartás részei:

1. Az oltár legyen teljesen puszta: kereszt, terítők és gyertyatartók nélkül. A délutáni órákban – hacsak lelkipásztori megfontolások későbbi időpontot nem kívánnak –, mégpedig három órakor ünnepeljük meg Urunk szenvedésének emlékezetét. A pap és a segédkezők úgy öltözzenek, mint ahogy a miséhez szokás, piros színű ruhába. Az oltárhoz vonulnak, ott meghajolnak, majd vagy arcra borulnak, vagy csak letérdelnek (a körülmények szerint), és egy ideig mindnyájan csendben imádkoznak. Ezután a pap a segédkezőkkel a papi székhez vonul, és *„Könyörögjünk"* felszólítás nélkül, a nép felé fordulva könyörgést mond. Ezzel kezdetét veszi az →igeliturgia. Teljes egészében olvassák fel az előírt olvasmányokat: a) az első olvasmány Izaiás próféta könyvéből (52,13– 53,12) a „fájdalmak férfiáról" szól. Az olvasmányt zsoltár követi; b) a második olvasmány a Zsidókhoz írt levélből (4,14–16; 5,7–7), Jézusra, mint főpapra és áldozatra utal. Az →evangélium előtti vers után olvassák vagy éneklik c) Urunk szenvedésének történetét (→passió) Szt. János evangéliumából.

Ezután legyen homília, ha alkalmasnak látszik. Az igeliturgiát az egyetemes könyörgések fejezik be. A pap a papi szék előtt vagy az ambón, vagy az oltár előtt állva, összetett kézzel mondja a könyörgés felhívó részét, amely kifejezi a könyörgés szándékát. Ezt követően mindenki kis ideig csendben imádkozik, majd a pap kitárt karral elmondja magát a könyörgést. A hívek a könyörgés egész ideje alatt térdelhetnek vagy állhatnak. A →misekönyvben található könyörgések közül a pap kiválasztja azokat, amelyek a helyi körülményeknek leginkább megfelelnek, de meg kell tartani az egyetemes könyörgésekre megállapított sorrendet.

2. *Hódolat a Szent Kereszt előtt.* E szertartás igen régi. Jeruzsálemben kezdték, ahol a Szent Kereszt ereklyéjét mutatták fel. A szertartás két részre tagolódik: a) a Szent Kereszt felmutatása; b) hódolat a Szent Kereszt előtt. A felmutatás két módon lehetséges: 1. A Szent Keresztről a pap három részletben veszi le a leplet és háromszor énekli: *„Íme a Szent Keresztfa"* kezdetű felszólítást, mire a hívek válasza: *„Jöjjetek hát keresztények…",* és a válasz befejezésekor minden alkalommal letérdelnek. A kereszt mellett égő gyertyával két ministráns áll, akik a válaszok elhangzása után a keresztet az egyéni hódolatra alkalmas helyre (a preszbitérium elejére) viszik; 2. A másik mód: a pap a bejárattól indulva a lepel nélküli keresztet hozza be a templomba, közben háromszor megállva énekli ugyanazt a felszólítást, mint az előző változatban. Közben felemeli a keresztet. A ministránsok égő gyertyával kísérik, majd ugyanúgy hódolatra helyezik el a keresztet. A felhívás a kereszt felmutatásánál más ének is lehet (*Íme, Jézus keresztjének drága áldott fája,* vagy ÉE 820–823). Az elhelyezett Szent Kereszt előtti hódolatra elsőként a pap indul, majd a papság és utána a hívek. Körmenetszerűen vonulnak sorban a kereszthez, amely előtt egyszerű térdhajtással (vagy megcsókolva azt) fejezik ki hódolatukat. Ha igen nagy közösség gyűlt össze, alkalmazható az együttes kereszthódolat szertartása (PS 69). Közben antifónát, valamint Panaszéneket *(improperia),* vagy ezek helyett egyéb ideillő éneket énekelnek, majd a helyükre vonulnak. A jel valódisága azt kívánja, hogy csak egy kereszt előtt történjék a

hódolat, melynek végeztével a keresztet az oltár mellé teszik, és a gyertyatartókat az égő gyertyákkal az oltár körül, illetve a kereszt közelében helyezik el.

3. *Szentáldozás.* Az oltárra ráteszik a terítőt, a korporálét és a misekönyvet. Az Oltáriszentséget a diakónus, vagy ennek hiányában maga a pap, két égő gyertyát vivő ministráns kíséretében hozza el az őrzési helyéről. Ezután a pap szokásos módon mondja az Úr imádságának bevezetését, majd együtt folytatja mindenki. A pap az →embolizmus és a békerítus elhagyásával azonnal az áldozás előtti imákat mondja: *„Íme, az Isten Bárányа…”* Megáldozik, majd a híveket áldoztatja meg. Áldoztatás után az Oltáriszentséget ismét a külön őrzési helyre viszi. Elmondja az áldozás utáni könyörgést, majd zárókönyörgéssel bocsátja el a népet. Akik ezen a napon a délutáni ünnepélyes istentiszteleten részt vettek, és zsolozsmára kötelezettek, nem kell elmondaniok a →Vecsernyét. Nagypénteken szokásos →paraliturgikus áhítat a →keresztútjárás és a →szentsír előtti ima. Nagypéntek szigorú →böjti nap, →hústól való megtartóztatással.

C) *Nagyszombaton* az Egyház Urunk sírjánál időzik, szenvedéséről és haláláról elmélkedik. Az oltár pusztán áll. Az Egyház e napon szigorúan tartózkodik a mise bemutatásától. A szentáldozást is csak haldoklónak nyújtja →Útravalóként. A szentgyónást és a betegek kenetét kivéve a többi szentséget sem szolgáltatják ki (RMÁR). A lelkipásztorok tanítsák meg a híveknek a Nagyszombat sajátságos jellegét. E nappal egybekötött egyéb szokásokat – mivel régebben Nagyszombatra elővételeztük a húsvéti ünnepet – helyezzék át az éjszakára vagy Húsvét napjára.

Hazánkban komoly lelkipásztori feladat a ~pal kapcsolatos hagyományoknak a liturgia igazi szelleméhez és előírásaihoz való alkalmazása. P1. nem szabad →szentségmutatóban a szent sírra ünnepélyes →szentségimádásra kitenni az Oltáriszentséget.

D) *Húsvéti vigília.* A legrégebbi hagyományok szerint a húsvéti vigília *„az Úrért átvirrasztott éjszaka”* (Kiv 12,42). Az éjszakai virrasztás megemlékezik arról a szent éjről, amelyiken az Úr föltámadt és megünnepli azt a →keresztség, a →bérmálás és az →Eukarisztia szentségeiben. „A húsvéti vigília egész ünneplése éjjel történjék, ne kezdődjék a sötétség beállta előtt, és ne végződjék a vasárnapi pirkadat után” (CE 332).

„Ezt az előírást szigorúan meg kell tartani. Az ellenkező és itt-ott meghonosodott visszaéléseket és szokásokat, amelyek szerint a húsvéti vigíliát a vasárnapi előmise idejében ünneplik, el kell vetni” (PS 78). „A húsvéti vigília az Úr második eljövetele várásának is ünneplése” (PS 80).

A szertartásnak négy része van:

1. *A vigília ünnepélyes megkezdése.* „Ez a rész jelképes cselekményekből áll, amelyeket egész terjedelmükben oly szépen kell végrehajtani, hogy jelentőségük, amint az a bevezetésben és az imádságokban kifejezésre jut, a hívek előtt feltáruljon. Ha lehetséges, a templomon kívül, egy erre alkalmas helyen faágakból tüzet rakunk, amely legyen olyan nagy, hogy lángja csakugyan áttörje a sötétséget. Ezt a tüzet kell megáldani, és erről gyújtják meg a →húsvéti gyertyát. A húsvéti gyertya viaszból való igazi gyertya legyen, és minden évben újonnan kell beszerezni. Tekintélyes nagyságúnak kell lennie és sohasem lehet gyertyautánzat (gáz vagy egyéb betét stb.), hogy valóban Krisztus jelképe legyen, aki a világ világossága. Jelképi értékét részletesebben a →húsvéti örömének tárja elénk. A körmenetet, melyben a nép bevonul a templomba, csupán a húsvéti gyertya fénye világítsa meg és az vezesse. Mint ahogy Izrael fiait a tűzoszlop vezette az éjszakában, úgy követik a keresztények Krisztust az ő föltámadásában. Erről a húsvéti gyertyáról kell meggyújtani a segédkezők és a nép gyertyáit. Eközben még más világítás nincs. A pap elénekli (rábízható egy énekesre is) a →húsvéti öröméneket, amely költői szavakkal magasztalja a Húsvét titkát, beleágyazva azt az egész üdvtörténetbe” (PS 82–84).

2. *Igeliturgia.* E virrasztáson kilenc olvasmány szerepel, hét az ÓSZ-ből, melyek a Húsvét előképeit tárják fel, és kettő az ÚSZ-ből (a szentlecke és az evangélium). Az ÓSZ-i

olvasmányok a világ és az ember teremtéséről, Ábrahám áldozatáról, a Vörös-tengeren való átkelésről, az új Jeruzsálemről, a minden embernek felkínált üdvösségről, a bölcsesség forrásáról, az új szívről és lélekről szólnak. Minden olvasmányt válaszos zsoltár és könyörgés követ. A hívek a válasz éneklésével kapcsolódnak be az igeliturgiába. Ha lelkipásztori szempontok azt kívánják, szabad csökkenteni az olvasmányok számát, de mindenképpen meg kell őrizni az igeliturgia lényegét a húsvéti virrasztáson. Kettőnél kevesebb ÓSZ-i olvasmányt sohasem szabad venni, és mindig fel kell olvasni a Vörös-tengeren való átkelés olvasmányát (Kiv 14,1–15,1). Az utolsó ÓSZ-i olvasmány, válaszos zsoltár és könyörgés után a celebráns énekelve kezdi: *Dicsőség a magasságban Istennek.* Ekkor felzúg az orgona, megszólalnak a harangok és csengők, és a nép folytatva énekli a Dicsőséget. A mise könyörgése után felolvassák a szentleckét. Ennek befejeztével a nép feláll, és a celebráns (vagy előénekes) ünnepélyesen énekli az →Alleluját, melyet a nép megismétel. Az evangélium előtti zsoltárvers éneklése után ismét mindnyájan éneklik az Alleluját. Ezt követi az Úr föltámadásának hirdetése az evangélium szavaival, melyet homília követ.

3. *Keresztségi liturgia.* E szertartás különösen akkor kifejező, amikor felnőttek részesülnek a →keresztség szentségében, vagy legalább gyermeket keresztelnek. A szertartás sorrendje: →litánia, →keresztvízszentelés, keresztelés és a keresztségi ígéretek megújítása. Ez utóbbi akkor is elvégzendő, ha vízszentelés vagy keresztelés nincs. A hívek állva, esetleg kezükben égő gyertyát tartva, felelnek a kérdésekre. Ily módon jelek és szavak útján emlékeznek a keresztségre, melyben részesültek.

4. *Az Eukarisztia liturgiája,* a húsvéti vigília csúcspontja, mert ez alkotja a húsvéti titkot: Krisztus kereszthalálának megemlékezését, a Feltámadott jelenlétét, az Egyházba való beépülés teljességét, az örök Húsvét elővételezését. „Ügyelni kell, hogy ezt az eukarisztikus ünnepet ne siessék el. Az egész szertartás és annak minden szava nyerjen a lehető legnagyobb kifejező erőt: a hívek könyörgése, amellyel az újonnan megkereszteltek először gyakorolják mint hívők a királyi papságot; a fölajánlási körmenet, amelyben már együttműködnek az újonnan megkereszteltek; az eukarisztikus ima (a betoldással), amelyet lehetőség szerint énekeljenek; s végül az áldozás, mint a Titokban való részvétel legmélyebb pillanata.

Üdvös, ha a húsvéti vigília éjszakáján a szentáldozást az eukarisztikus jelek teljességében, a kenyér és bor színében szolgáltatják ki. A helyi ordináriusok dönthetik el, vajon megfelelő-e ez. Amikor kihirdetik a húsvéti vigíliát, óvakodjanak attól, hogy mint a „Nagyszombat estéjéről" beszéljenek róla. Inkább azt mondják, hogy a Húsvét vigíliája (éjjeli virrasztása) „Húsvét éjszakáján" megy végbe, mégpedig mint egyetlenegy istentisztelet. A lelkipásztorok buzdítsák a híveket, hogy Húsvét éjszakájának egész ünnepségén részt vegyenek" (vö. PS. 90–95).

E) *Húsvét napja.* A húsvéti vigília után napközben a Húsvétvasárnap ünnepi miséje következik, amelyet bemutathat, ill. koncelebrálhat az is, aki már az éjszakai vigílián is misét mutatott be. (→Húsvét)

Megjegyzés:

A föltámadási körmenetet →Nagyszombaton a délutáni vagy koraesti órákban szokás tartani, mint elsősorban Közép-Európában kialakult →paraliturgikus szertartást. Ennek összeegyeztetése a húsvéti vigíliával helyi lehetőségek szerinti megoldásra váró lelkipásztori feladat. A megújult liturgikus szemlélet szerint elvileg a legalkalmasabb lenne a húsvéti vigíliát a misétől elkülönítve megtartani a templom körül, valamelyik húsvétvasárnapi mise után. * 5, 8, 26.

OL–BL–VI–AM

húsvéti ünnepkör

→liturgikus év

– I –

igehirdetés

Az Egyházat Isten küldi a népekhez, hogy az üdvösség egyetemes *szakramentuma* (→szentsége) legyen, ezért akarja minden embernek hirdetni az evangéliumot, katolicitásának legbelsőbb igényéből és alapítója parancsát követve. Az apostolok mai utódainak is szünet nélkül kell folytatniok az igazság igéjének hirdetését és új helyi egyházak létrehozását, hogy az Úr tanítása terjedjen és dicsőségre jusson, és Isten országát mindenütt hirdessék a földön és megvalósítsák azt (Ad Gentes 1).

1. Az ~ első formája *a missziós evangéliumhirdetés* a pogányok és nemhívők számára. Ezzel foglalkozik a II. Vat. „Ad Gentes" határozata.

2. *A homília* (gör. 'beszéd'), elsősorban a Szentíráshoz kapcsolódó ~, annak mondatait sorravevő, vagy nagyobb egységben tárgyaló tanítás. Formáját a keleti és latin szentatyák honosították meg, hatásuk a →zsolozsmában olvasott részek miatt napjainkig tart. A homília olyan tanítás, amely a liturgikus év folyamán kifejti a hit misztériumait és a keresztény élet elveit (LK 52), szorosan kapcsolódik a felolvasott szentírási →perikópa vagy az →ordinárium, illetve a napi mise →propriuma valamelyik szövegéhez.

3. *A szentbeszéd* (lat. praedicatio = 'dicsőítő beszéd'), egyes hit- és erkölcstani témák szónoki kifejtése (prédikáció), amely nincs szorosan a liturgiához kötve. Korábban rendszerint a „nagymisét" (→énekes mise) előzte meg. Szokásos az ünnepi, egy szent érdemeit példaként bemutató, vagy erkölcsi buzdítást nyújtó prédikáció, amely a múltban sokszor független volt a felolvasott →perikópától, de az ~ teológiája azt kívánja, hogy a tematikus szentbeszédek is Isten Igéjének alkalomra szóló kifejtései legyenek. Az ilyen jellegű ~t konferenciabeszédnek is nevezik. A tematikus szentbeszéd helye legtöbbször a lelkigyakorlatos együttléteken van (→triduum).

4. *Misztagogikus* (→misztérium) ~ célja, hogy feltárja Isten esodatetteit az üdvösség történetében, főként Krisztus misztériumát, amely jelen van és működik bennünk mindenkor, de kiváltképpen a liturgikus ünnepléseken (Lk 35,2). Különösen az új megkereszteltelket szükséges bevezetni Krisztus üdvösség-misztériumába, miután részesültek a →beavató szentségekben. De a Krisztus-hívők lelkiéletének igazi elmélyítése is abban áll, hogy a Szentírás és a liturgia mélyebb értelmét feltárja előttük.

Az egyetemes egyháznak szóló evangéliumhirdetés feladatát különösen a római pápa és a püspökök testülete kapta. A rájuk bízott részegyház tekintetében ezt a feladatot az egyes püspökök gyakorolják, a papoknak pedig – mint a püspökök munkatársainak – sajátos feladatuk Isten evangéliumának hirdetése. A diakónusoknak is feladatuk az Ige szolgálata. Világi krisztushívők is meghívhatók, hogy a püspökkel és papokkal együttműködjenek az Ige szolgálatában (ET 756–759). A plébánosok bizonyos időközökben rendezzenek lelkigyakorlatos vagy népmissziós prédikációkat. A keresztény tanítást, amit Isten dicsőségére és az emberek üdvösségére hinni és tenni kell, a hallgatók állapotának megfelelő és a kor szükségleteihez alkalmazott módon kell előadni (ET 767–770). →igeliturgia, →istentisztelet pap távollétében, →homília.

AM

igeliturgia

(lat. liturgia verbi) • Istentiszteleti cselekmény, melynek központjában Isten Igéjének hirdetése áll. Tartható ~ önmagában, de általában a misében, mint annak első része, felkészít az eukarisztikus áldozatbemutatásra; egyébként a II. Vat. szándéka szerint minden szentség és szentelmény kiszolgáltatásához hozzátartozik az ~.

Az ősegyház egy ideig részt vett a templomi és zsinagógai ~n. Ez bizonyos formában tovább él a →zsolozsmában. A ma is élő ősi keresztény ~ formája a húsvéti vigília az olvasmányokkal, válaszos zsoltárokkal és imákkal; ugyancsak ősi ~ formát őrzött meg a nagypénteki szertartás első része. Az →Eukarisztiához kapcsolódó ~ról már a 2. sz.-ban tanúságot tesz Szt. Jusztinosz. Az Eukarisztia ünnepléséhez eszerint hozzátartozott *„az apostolok emlékiratainak”* és a *„próféták írásainak olvasása”, „az elöljáró beszéde”* és a *„közös ima”* (1. Apologia 67). Az ~ a 3. sz.-ban dinamikus fejlődésnek indul, kialakulnak különböző részei és az olvasmányok rendje (→perikópa).

A mise ~ja vasárnapokon és főünnepeken:

→olvasmány (ÓSZ-ből, húsvéti időben ApCsel és bizonyos ünnepekre a Jel könyvéből),
→válaszos zsoltár,
→szentlecke (az apostolok leveleiből),
→alleluja, verssel (nagyböjtben: evangélium előtti vers),
→evangélium és →homília,
→hitvallás,
→egyetemes könyörgések.

→Ünnepnapokon, →emléknapokon és hétköznapokon nincs hitvallás; az evangélium előtt csak egy olvasmány vagy egy szentlecke van. Ilyenkor az evangélium előtti részt szabadon választhatjuk három lehetőség közül:

1. válaszos zsoltár és alleluja, verssel,
2. csak válaszos zsoltár,
3. csak alleluja, verssel (vagy nagyböjtben: evangélium előtti vers).

~ végzése hozzátartozik a keresztség, a bérmálás és a házasságkötés rendjéhez, ha azok nem mise keretében történnek. Ha a beteg állapota megengedi, helyes a betegellátáskor rövid ~t végezni.

Vasárnapokon, kötelező ünnepeken, ahol paphiány miatt nem lehet misét mondani, ott →lelkipásztori kisegítő tarthat ~t, melyet a szentáldozás kiosztása követ (→istentisztelet pap távollétében). A lelkipásztori kisegítő ilyen alkalommal az ünnepi mise ~ját végzi el, a →homíliára vonatkozóan pedig a helyi ordinárius rendelkezéséhez igazodik. Ilyen ~t hétköznapokon is lehet tartani. * 21. 30.

AM–VI

ikonográfia

A keleti liturgiában fontos szerepük van az Egyház által megáldott „szentképeknek”, a püspök által fölszentelt *„ikonok”*-nak (‘eikón’ = képmás). A Szt. Baszileiosz teológiájára hivatkozó II. Nikaiai Egyetemes Zsinat (787) szerint a képre irányuló tisztelet és hódolat „az ábrázoltra száll át”. Mivel az Istenszülő Szűztől az örök Ige már testet öltött, ezért rá már nem vonatkozhat az ÓSZ képtilalma (vö. Kiv 20,4; MTörv 5,8–9). A fára festett ikonokat a diakónus megtömjénezi, a hívők csókkal illetik, és meghajlással közelítik meg.

Ősi hagyomány szerint az ikonfestőknek böjtöléssel és imádsággal kell készülniük munkájukra. Festés közben az illetö szent vagy ünnep himnuszait éneklik, és a kánoni elöírások szerint készítik képeiket. Az ~ szent szabályai teszik lehetővé azt, hogy különféle korokban különböző művészek is ugyanazokat a jelképeket alkalmazzák. Az ikonok elsödleges helye a szentélyt a templomhajótól elválasztó képállvány (→ikonosztázion). →kép.

OL

ikonosztázion

A keleti egyház templomaiban ősi hagyomány szerint képállvány (görögül *ikonosztaszisz* vagy *ikonosztaszion*) választja el a →szentélyt a templomhajótól. Ezt a többsornyi képből álló falat szláv szokás szerint egészen a mennyezetig építik, míg a Balkánon többnyire alacsonyabb a szentélyrekesztö.

Az ~ őse az őskeresztény bazilikánál a szentélyt körülvevő korlát (templon). A „templon" készítéséhez márványt, elefántcsontot, aranyat vagy ezüstöt használtak. A 7. sz.-ban már egyre díszesebbek lettek oszlopai, a vízszintes gerenda (architráv) alatt pedig egyre több ikont helyeztek el.

Az ~ teológiai programja Oroszország területén fejlődött ki a leggazdagabb módon. A magasra nyúló ~ lehetőséget adott a teológiai témák csoportosítására. A legalsó sorban középen a „királyi" ajtó mellett megmaradt a két uralkodói ikon *(„deszpotiké"),* Krisztus és a gyermekét tartó Istenszülő ábrázolása, akik mellett még Szt. Miklós és Keresztelő Szt. János, illetve a templom védőszentjének képe helyezkedik el. Fölöttük a tizenkét főünnep ikonját festik meg, amelynek középpontjában az utolsó vacsora képe áll. E fölött az apostolok és próféták sora következik, a középpontban a főpapi díszben ítélő és tanító Krisztus. A hívekre áldást adó Főpap fölött pedig ott van a Máriával és Szt. János apostollal körülvett kereszt, az üdvösség és megváltás forrása.

OL

ima, imádság

liturgikus ~ (lat. oratio – ‘beszéd’, prex = ‘könyörgés’) • Az ~ tágabb értelemben „a lélek felemelkedése Istenhez” (Damaszkuszi Szt. János), szorosabb és általánosabban használt értelemben ennek szavakba foglalt kifejezése. A keresztény az ~ban a Szentlélekben Krisztus által az Atyához fordul, de imádkozhatunk Krisztushoz és a Szentlélekhez is. Erőteljesen meg kell különböztetni az →imádás *(adoratio)* jellegű ~t, amely csak Istent illeti meg, a közbenjáró ~tól *(intercessio),* mellyel az angyalok és szentek segítő közbenjárását kérjük Istentől. Az ~ hallatlan gazdag, egyetemes és sajátosan keresztény kitárulása az emberi léleknek a természetfölötti világ felé. A *liturgikus* ~ban Jézus Krisztus papi szolgálatának gyakorlását láthatjuk, amely tökéletesen megdicsőíti Istent, az embert pedig megszenteli. Krisztus mindenkor maga mellé emeli, társává teszi az Egyházat, szeretett jegyesét; az Egyház pedig segítségül hívja Urát, és általa hódol az örök Atyának. Krisztus jelen van, amikor könyörög és zsoltárt zeng az Egyház, hiszen megígérte: *„Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük”* (Mt 18,20). Az ApCsel 2,42 így ír az első keresztények istentiszteletéről: *„Állhatatosan kitartottak az apostolok tanításában és közösségében, a kenyértörésben és az imádságban”.* Ezek az ~k a Krisztustól tanult formákból, az Istent imádó, őt kérő, neki hálát adó, őt engesztelő zsoltárokból, és az Urat, Krisztust magasztaló és imádó gazdag ~kincsből állottak, melyeknek számos nyoma megmaradt az apostoli levelekben és a Jelenések könyvének „mennyei liturgiájában”. Ezekről egyre több feljegyzés készült, és különféle liturgikus ~hagyományok alakultak ki. (→Eukarisztikus ima, →szentségek.) A liturgikus ~ középpontja és csúcsa az →eukarisztikus ima. A misében a pap személyében is jelen van Krisztus, mert az áldozatot ugyanaz mutatja be most a papok szolgálata által, mint aki a kereszten magát feláldozta. A liturgiában Krisztus most is hirdeti az örömhírt, a nép pedig erre énekkel és ~gal felel Istennek. Az ~kat az egész szent nép és minden jelenlévő nevében terjeszti Isten elé a pap, aki Krisztus személyes megbízottjaként áll a közösség élén. A pap elsősorban az →eukarisztikus ~t imádkozza, melynek záró →doxológiájára *(„Őáltala,ővele és őbenne…”)* a nép →ámen válasza adja az imádságos hozzájárulást, elfogadást, Szt. Jeromos tanúsítja, hogy a római bazilikákban, mint a mennydörgés zúgott fel a nép ámen válasza. Különös jelentőségűek a celebráns ~i az ún. *praesidentialis* (elöljárói) ~k a misében: könyörgés, a felajánlási könyörgés és az áldozás utáni könyörgés (→könyörgés). A II. Vat. újította fel az →egyetemes könyörgéseket, melyek elsősorban a hívek ~i a világ és Egyház javáért és alkalmi szükségleteiért, de azokat a pap imája kezdi és fejezi be. Liturgikus ~k gazdag gyűjteménye a szentségkiszolgáltatásokkal kapcsolatos ~ok és a →szentelmények. A liturgia forrását és csúcspontját jelentő misét körülveszik a →zsolozsma imaórái, melyekben visszatér a mise könyörgése. A liturgikus ~t kísérik a hívek magán ~i és a →paraliturgikus ~k (→rózsafüzér, →litánia, →szentségimádás, →keresztúti áhítat stb. →Praeorator). De a magán ~ban sem szakad el a hívő a liturgia szellemétől, melyből merít, és magán ~ja felkészíti a liturgikus ~ formalizmustól mentes végzésére.

Az ~ leggazdagabb, kimeríthetetlen forrása maga a →Szentírás, melynek sugalmazott ~i (→zsoltárok, →kantikumok stb.) által maga a Lélek tanít helyesen imádkozni, másrészt minden Igéje isteni szó, mely magasztalást, hálaadást, bűnbánatot indít az olvasóban, vagy az Ige hallgatójában.

AM

imádás

(lat. adoratio, gör. proszkünézisz = ‘leborulás’) • Az ~ egyedül Istennek kijáró →ima, melyben végtelen fölségét, szentségét a hívő elismeri, magasztalja és érte hálát ad. ~ csak az Atyát, a Fiút és a Szentlelket illeti meg. Mivel Krisztus embersége személyi egységben van a Fiú isteni természetével *(unio hypostatica)*, ezért az Oltáriszentségben jelenlévő Krisztust is ~ illeti meg (→szentségimádás). Bár Nagypénteken kereszthódolat *(adoratio crucis)* szerepel a szertartásban, ez nem a keresztfának, hanem Annak imádását jelenti, Aki azon értünk meghalt. Az ~ liturgikus kifejezése a keleti egyházban a nagyon mély meghajlás, a római egyházban a térdhajtás (az →Eukarisztia őrzési helye előtt, szentségi →áldásra). →testtartások.

AM

Imádságra hívás

(lat. Invitatorium, invitare = ‘meghívni’) • A napi →zsolozsma kezdete, akár az Olvasmányos óra, akár a Reggeli dicséret elején. Egy versből: „Nyisd meg, Uram, ajkamat…”, a 94. zsoltárból és a liturgikus napnak megfelelő antifónából áll. A 94. zsoltár helyett vehető a 99. vagy 66. és a 23. zsoltár is. * 4.

VI

imazsámoly

Térdeplővel és a karok megtámasztására szolgáló támlával ellátott, klerikusok, szerzetesek és világiak által templomban, de olykor lakásban is használatos bútordarab. Később a gyóntatószékekben a bűnbánó számára is elhelyezték, de litániáknál, házasságkötésnél és magánimánál is használják.

AM

incenzálás

→tömjénezés

inkulturáció

Az ~ A. Shorter szerint „kreatív és dinamikus viszony a keresztény üzenet és egy vagy több kultúra között”. A liturgia ~jának kiindulási helye az LK 37–40. pontjában található, amely *A népek szelleméhez és hagyományaihoz való alkalmazkodás irányelvei*t tartalmazza. Több pápai megnyilatkozás, a liturgikus könyvek bevezetői és különböző instrukciók foglalkoztak a témával. II. János Pál pápa Szent Cirillről és Metódról írja enciklikájában, hogy „példáját adták annak, amit ma »~nak« neveznek, azaz az evangéliumot beépítették a helyi kultúrákba, és egyúttal ezeket a kultúrákat bevezették az Egyház életébe.” (SA 21.) Később kiemeli az „időigényes folyamat” jelentőségét is (vö. RMi 52.).

A legfontosabb dokumentumot 1994. jan. 25-én adta ki az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció *De liturgia romana et inculturatione* címmel. Az instrukció az előzmények között említi az előbb említett két dokumentumot, majd utal az evangélium helyzetére a világ különböző országaiban. Egyes helyeken az evangélium újdonságnak számít, másutt viszont nagy hagyományai vannak, de a közömbösség is megtapasztalható. Ennek megfelelően más-más módon élik meg az ~t.

Az I. fejezetben az ~ folyamatát az üdvösség történetében vizsgálja. Első helyen a zsidó nép szerepel, akivel először létesített Isten kapcsolatot, majd a választott nép a Szentírás görög fordításának elkészítésével belépett a görög világba. Az Isten Igéjének megtestesülésével Jézus Krisztus „beleolvadt azoknak az embereknek a társadalmi és kulturális miliőjébe, akik között élt” (Ad gentes 10.), és „valamiképpen minden emberrel egyesült” (GS 10.). Ő mint az Újszövetség főpapja, mielőtt vérét ontotta volna, megalapította az Eukarisztiát, halálának és feltámadásának emlékét. Így ez a keresztény liturgia kezdete. Mielőtt visszatért az Atyához, tanítványainak feladatul adta, hogy hirdessék örömhírét, és kereszteljék meg az embereket. A történelem során különböző népek és kultúrák között teljesítette Krisztus Egyháza ezt a feladatot.

A II. fejezetben a liturgikus ~ igényeit és feltételeit tárgyalja a dokumentum. A liturgia különösképpen is az Istennel való találkozás helye. Krisztus főpapnak és Egyházának, a tagoknak a tevékenysége, hogy együtt valósítsák meg a mennyei Atya dicsőítését és az emberek megszentelését, amely a szent jelek által történik. Az ~ megkívánja, hogy a népek megérthessék az Isten üzenetét, ezért a legfontosabb a Szentírás különböző nyelvekre való lefordítása. A következő lépés a liturgikus ~ fokának helyes meghatározása, amely a püspöki karok feladata közé tartozik. Az ő feladatuk megítélni és meghatározni a liturgia ünneplési formáit.

A III. fejezet a római rítus inkulturációs normáit és gyakorlati kérdéseit rendezi. Célja, hogy minél tökéletesebben megérthessék a hívek részvételük által a liturgiát, megtartsák a római liturgiával való egységüket, amit az illetékes egyházi tekintélynek kell biztosítania. Erre is vonatkozik egy előző megállapítás: „A liturgiának, akárcsak az evangéliumnak, tiszteletben kell tartani a kultúrákat, ugyanakkor azonban ki kell fejteni megtisztító és megszentelő hatását is bennük” (19. pont).

A IV. fejezetben néhány konkrét példán mutatja be az ~ lehetőségét, illetve kizárását. Külön kiemeli, hogy a →keresztség szentségével összeférhetetlenek a különféle pogány bevezető szertartások, míg a →házasság szentségénél lehetséges bizonyos elemek bevétele, amelyek összhangban vannak a liturgia szellemével (pl. nálunk a házassági eskü). Ismételten a püspöki karok felelősségére és éberségére hívja fel a figyelmet azzal zárva, hogy az ~ örve alatt semmiképpen sem lehet egy új rítust létrehozni.

Ennek szellemében készült a →Missale Romanum új kiadása, illetve nemzeti szertartáskönyveink. Így megvalósul a pünkösdi →prefáció tanítása: „A Szentlélek Pünkösdkor, az Egyház születése napján minden népre kiárasztotta az istenismeret fényét, és

a sok különböző nyelvű embert az egy közös hit megvallásában egyesítette.”
→alkalmazkodás

VI

insignia

→főpapi jelvények

intenció

→miseszándék

Invitatorium

→Imádságra hívás

Isten

(a liturgia istenképe) • A liturgia mindenben Isten tevékenységét látja: Ő a világ teremtője, Ő ad ételt és italt; Ő tervelte ki az üdvösség művét és Ő vitte azt végbe; Ő alapította Egyházát és apostolai által vezeti; Ő erősít meg igéjével (→igeliturgia), táplál az örök élet kenyerével és a Lélek italával (→eukarisztikus ima) a misében; itt jelenik meg Atyaként, akit körülvesz házanépe, családja, az Egyház. Ha Krisztust hallgatjuk vagy látjuk cselekedni, akkor szava szerint, *„aki engem lát, látja az Atyát”* (Jn 14,9), mert a Fiú semmit sem tehet önmagától, hanem mindent az Atyában tesz, aki benne él (vö. Jn 5,30 és 10,38). A liturgia istenképét erősen meghatározták a mennyei liturgiának a Jelenések könyvében leírt látomásai. A Trónon ülő és a Bárány előtt az ~ hét Szelleme (a Szentháromság szimbóluma) körül az angyalok és üdvözültek serege magasztalja és imádja az ~t. A liturgia bőségesen használja az itt előforduló imádó kifejezéseket: „szent” (gör. *hagios*, lat. *sanctus* = természetfölötti ősvalóság), „mindenható” (gör. *pantokrator*, lat. *omnipotens*), „örökkévaló” – időfeletti, „Úr” →Küriosz, →Bárány. A keleti egyház imái „az Atyának és a Fiúnak és a Szentléleknek” szólnak, ~ alatt olykor az Igét, Krisztust értik. A római egyház „a Szentlélekben a Fiú által az Atyához” fordul és ~ elsősorban az Atya megnevezése (→befejezés). A Szentháromságnak egyenes megszólítását nem ismeri a római liturgia (még Szentháromság vasárnapján sem), a bizánci egyház vasárnap éjféli zsolozsmájában viszont nyolc teljes kánon van a Szentháromság tiszteletére.

OL–AM

Isten népe

→Egyház

Istenszülő ünnepei

A keleti rítusúak igen nagy becsben tartják az Istenszülő Szűz Mária ünnepeit, mert ezek Mária életének eseményei által Krisztus és a keresztények életének egyes misztériumait is megvilágítják.

A keleti egyházban szeptemberben kezdődő egyházi év első és utolsó nagy ünnepe éppen az Istenszülő születése (szeptember 8.), illetve elszenderülése és mennybevétele (augusztus 15.). A születés nyolcnapos ünnepkörében a bizánciak ősi szokás szerint megemlékeznek Mária szüleiről (Joákim és Anna: szept. 9.) és dec. 8–9-én fogantatásáról. Október elsején főleg a szláv keresztények az Istenszülő oltalmát ünneplik Szt. András látomására emlékezve. November 21-én az Istenszülő Mária templomba vezetésére emlékeznek. Karácsony másodnapján szintén az Istenszülőt ünnepli a keleti egyház. Ennek igen ősi hagyománya van. Már a 4. sz.-tól rendszeresen megemlékeztek Karácsony után az Egyiptomba való menekülés közben megpihent Istenszülőről. Több ünnep egy-egy szentföldi templom fölszentelése napjához kötődik.

Március 25-én az örömhírvétel ünneplésének különleges rendje alakult ki. Ha az ünnep böjti napra esik, akkor a Szent Liturgiát az alkonyati zsolozsma után végzik. A nyugati szertartásokkal ellentétben, Keleten mindig a napján tartják meg ezt az ünnepet, még ha történetesen Nagypéntekre esik is. →Mária-ünnepek (Nyugaton).

OL

istentisztelet

→liturgia

istentisztelet pap távollétében

(lat. celebratio dominicalis absente presbytero) • A vasárnapnak, az Úr napjának teljes értékű megünneplése csak a →misében valósulhat meg. Üldözés, nagy távolság vagy a papok számának csökkenése miatt vasárnaponként hívő közösségek maradnának mise nélkül. Ezért az egyházmegye főpásztora szabályozza a ~ módját. Ezt a kifejezést kell e liturgikus cselekményre használni, mert a „pap nélküli" istentisztelet azt jelentené, mintha az Egyházban létezhetne felszentelt pap nélküli eukarisztikus közösség.

A →lelkipásztori kisegítő a főpásztortól kapja a megbízást, de a plébános feladata a szolgálatára való felkészítése.

Az ~ két részből áll: igeliturgiából és áldoztatásból. A következő elemeket tartalmazza: a) a bevezető szertartásban emlékeztetni kell a résztvevőket az előző eukarisztikus ünneplésre és ráhangolni őket arra, hogy lelkileg egyesüljenek azokkal, akik aznap teljes misén tudnak részt venni. b) Az →igeliturgiában Isten maga szól népéhez, kinyilvánítja az üdvösség misztériumát. A hívő közösség azáltal is bekapcsolódik az egyetemes egyház életébe, hogy a könyörgéseket és az olvasmányokat a nap liturgiájából veszi, melyhez kellőképpen előkészített (esetleg készen kapott) igehirdetés, szentírás-magyarázat is csatlakozik. A nép erre a →hitvallással válaszol és az →egyetemes könyörgésekben pedig az egyházmegyéért és a papi hivatásokért is könyörög. c) Ezután a lelkipásztori kisegítő az Isten magasztalására szólít fel. Ez történhet bizonyos zsoltárokkal (pl. 99, 147, 150), himnuszokkal, a →Magnificattal, népénekkel vagy litániaszerű imádsággal, amit valamennyien állva, az oltár felé fordulva végeznek. Ez a magasztaló imádság semmiképpen sem vehető a →prefáció vagy az →eukarisztikus ima szövegéből. d) Áldozás. Mielőtt a Miatyánkot elimádkoznák, a liturgia vezetője az →Eukarisztia őrzési helyéről elhozza és az oltárra helyezi a Szentséget a →cibóriumban, miközben a hívek letérdelnek. Majd a Miatyánkot felállva imádkozzák, és a szertartás ugyanúgy folyik tovább, mint a misében. A befejezés előtt lehet a szükséges hirdetéseket közölni. A görög katolikusoknál →utrenyét vagy ún. Déli istentiszteletet végeztek, ha fölszentelt pap nem volt jelen. (Ebben szentáldozásra nincs lehetőség.) Az ~ Jézus Krisztusban való összejövetel, a keresztény élet forrása és tanúságtétel Isten mellett, mégha teljes értékében nem is helyettesítheti a misét. Csak az Isten Igéjével és az Eukarisztiával táplálkozva tudnak a hívek pap távollétében sajátos módon részt venni az Egyház egyetemes küldetésében. Természetesen szükséges, hogy egyes vasárnapokon mise is legyen (a köznapi nem pótolja a vasárnapit), és ezen kellő számú ostyát konszekráljon a miséző pap. Az Eukarisztiát pedig méltóképpen és gondosan őrizzék.

A lelkipásztori kisegítő nem használhatja a felszentelt személyek részére fenntartott köszöntéseket és áldásokat (pl. Az Úr legyen veletek). A püspöki kar által megállapított liturgikus ruházatot viselje, ne üljön a papi székre, de elő lehet készíteni számára egy széket a preszbitérium előtt. Az oltárhoz csak az áldozási szertartásra megy fel. Az ilyen istentiszteleten is közreműködhetnek segédkezők (ministránsok, lektor). Ebben az ügyben az Istentiszteleti Kongregáció 1988. jún. 2-án adta ki a „Directorium de celebrationibus dominicalibus absente presbytero" c. rendelkezését. * 30.

VI

Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció

(Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum) • A latin rítusú liturgikus ügyekkel foglalkozó Rituskongregációt 1588. január 22-én alapította, V. Sixtus pápa. A Trid. után liturgikus könyvek kiadása és a →rubrikák magyarázata volt a feladata. Jelentősége a →*Mediator Dei* (1947) pápai enciklika után növekedett, amikor a liturgikus-lelkipásztori szempontok és reformok kerültek előtérbe. VI. Pál pápa 1969. május 8-án a Rituskongregációból Istentiszteleti és ettől elválasztott Szenttéavatási Kongregációt szervezett. II. János Pál pápa 1988. jún. 28-án kelt *„Pastor bonus”* kezdetű apostoli konstitúciójával egyesítette az Istentiszteleti és Szentségi Kongregációt. Az ~ feladata a római és az összes latin rítusok istentiszteleti, szentségi és liturgikus ügyének intézése. A keleti rítusok liturgikus ügyeit a Keleti Egyházak Kongregációja intézi.

VI

István, Szt. (diakónus) ünnepe

Az ApCsel megörökíti István diakónus történetét és vértanúságát (6,1- 8,2). Liturgikus ünneplése a legrégibb kalendáriumokban is december 26-án van.

VI

István, Szt. (király) főünnepe

1038. aug. 15-én halt meg országalapító királyunk. 1083. aug. 20-án László király (1077–1095) emeli fel „azok testét, akik Pannóniában a hit magvát elvetették és az országot a hit hirdetésével öntözték, hogy őket a legnagyobb tiszteletben tartsák, méltó tisztelettel illessék”. Innen ered hazánkban Szt. István király aug. 20-i ünnepe.

A Szt. király tisztelete rohamosan elterjedt, XI. Ince pápa 1686 novemberében Buda visszafoglalásának alkalmából ünnepét (hazánkat kivéve) szept. 2-ára helyezte és az egész Egyházra kiterjesztette. Emléknapját, a lit. ref. aug. 16-ra helyezte az egyetemes egyházban. Május 30-án a magyar egyház Szt. István király ereklyéinek átviteléről emlékezik meg (Szt. Jobb). A konstantinápolyi egyetemes patriarkátus Szent Szinodusa 2000. február 4-én kelt határozatával „szent”-nek ismerte el. Az avató bullát 2000. augusztus 20-án a budapesti Szent István bazilika előtti téren bemutatott szentmise keretében I. Bartholómiosz konstantinápolyi pátriárka hirdette ki.

VI

Ite, missa est

(lat. ‘Menjetek, elbocsátás van’) • A római rítusban a diakónus felszólítása az eukarisztikus istentisztelet végén, melyről az egész szertartás végül a →„mise” nevet kapta. Diakónus hiányában a celebráns mondja az →elbocsátást, ünnepi misében éneklik. Mai magyar formája: „A szentmise véget ért, menjetek békével”. Ma több változat használata lehetséges.

VI

– J –

Jakab, Szt. apostol

→apostolok ünnepei

János, Szt. apostol

→apostolok ünnepei

jegyesoktatás

A ~ban a lelkipásztorok vagy alkalmas világiak (ET 112) idézzék emlékezetbe a keresztény házasságról szóló tanítás alapelveit. Szóljon az oktatás a családra vonatkozó tanításról, a házasság szentségéről, a házasságkötés szertartásának imádságairól és olvasmányairól, hogy a jegyesek mindebben tudatosan és gyümölcsözően vehessenek részt. (HSz. 5.) Városokban több plébánia szervezésében közös jegyeskurzust szerveznek.

Ha a jegyesek gyermek- vagy ifjúkorukban nem vettek részt hitoktatásban, vagy nem részesültek a kereszténységbe →beavató szentségekben, akkor ezt pótolni kell. Ha az idő rövidsége miatt nem valósítható meg, akkor vegyesvallás ill. valláskülönbség akadálya alóli felmentéssel kössenek házasságot, majd ezek pótlására mielőbb kerüljön sor. * 15, 20.

AM–VI

jel

(lat. signum, ‘jel’, ‘lenyomat’, ‘nyom’) • A ~ valamilyen látható, természetes vagy megegyezés szerinti valóság, amely egy másik látható vagy láthatatlan valóságra mutat. Így lesz a ~ közvetítő eszköz az érzékelhető és az érzék feletti világ között.

A liturgia látható ~eket használ a láthatatlan Isten misztériumai jelzésére, amelyeket vagy maga az Úr, vagy az Egyház választott ki. Ezek a ~ek a résztvevők hitét növelik, szívüket Istenhez irányítják, hogy kegyelmét gazdagabban kapják. Isten tevékenységének hatékony ~ei a →szentségek, és bizonyos mértékben a →szentelmények is. Az ember ugyancsak ~ekkel, szavaival, énekeivel és gesztusaival ad választ erre az isteni tevékenységre, melyek lehetővé teszik, hogy a közösség tagjai közösen is kifejezzék együttműködésüket az isteni kegyelemmel.

A liturgia megújításában úgy kell a szertartásokat kialakítani, hogy azok a ~ek, amelyek a liturgia szent valóságára utalnak, az eddiginél világosabban tárulljanak fel, és a keresztény nép azokat könnyen megértve, általuk teljesen, tudatosan és tevékenyen ünnepelhessen (vö. LK 21).

VI

Jézus-ima

A keleti kereszténység ősi fohászimája, amely különféle formákban Jézus segítségül hívását tartalmazza. Lényege Jézus nevének gyakori említése, amely elvezet a szüntelen imádság gyakorlatához. Egyik leggyakoribb formája: *„Uram, Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam, bűnösön.”* (vö. Lk 18,38) A kopt rítusban sok más formájú fohász is kialakult.

Hasonlóképpen ismétlődő fohász a keleti liturgia könyörgései után: Uram, irgalmazz! →Kyrie.

OL

Jézus neve litánia

→litánia

Jézus Szíve

(és ünnepe) • Az ember testi-lelki személyi mivoltának mélységét a Szentírás gyakran fejezi ki a „szív” szóval. Különösen Jn 19,33– 34 irányítja a figyelmet Krisztusnak a kereszten lándzsával átszúrt oldalára, mely egyben tanúsítja halálának és feltámadásának bizonyosságát (Jn 20,27).

~ már a 12-13. sz.-i misztikusok számára Jézus istenemberi szeretetének szimbólumává vált. Az oldalából kifolyt vért és vizet pedig az →Eukarisztia és a →keresztség jelképének tekintették. Az újkori ~ tisztelet elindítója Alacoque Szt. Margit Mária vizitációs apáca magánkinyilatkoztatása volt (1673–1675 közt a Paray le Monial-i zárdában). A ~ tisztelet terjesztői Colombiére Szt. Kolos, Eudes Szt. János és P. Berulle voltak a 17. sz.-ban.

XIII. Kelemen pápa 1765-ben a lengyel egyház és egy római testvérület kérésére engedélyezte ~ ünnepét az →Úrnap nyolcada utáni pénteken, IX. Pius pedig 1856-ban az egyetemes egyházba is bevezette azt. XIII. Leó 1899-ben, a századfordulón, a világot felajánlotta ~nek. XI. és XII. Pius is emelte az ünnep rangját. Jelenleg a →húsvéti idő utáni harmadik pénteken van Jézus Szentséges Szívének főünnepe, a lit. ref. során új saját miseszövegekkel. A ~ tisztelet további módja az elsőpénteki (gyónás és) áldozás, az elsőpéntek előtti csütörtökön →szentségimádási óra, melynek jellege az engesztelés.

Az újkori ~ tisztelet áttörte a felvilágosodás és a liberalizmus közömbösségét, és általánossá tette a rendszeres és gyakori szentáldozást.

AM

Jézus Szíve litánia

→litánia

joghatóság

Bizonyos liturgikus tevékenység végzéséhez az ET megszabja azokat a felszentelt vagy világi személyeket, akik azokat végezhetik (esetleg meghatározott plébánia vagy egyházmegye területén). Ez a ~ a megszabott keretek között átruházható.

AM

jubileumi év

→szentév

jubilus

(vulgáris latin, jelentése: szavakba nem foglalt ének) • A mise →Alleluja tételében az Alleluja szó utolsó szótagjának ünnepélyes dallama. A ~ nem ÓSZ-i, hanem európai eredetű, a munkát segítő, jelzést adó, örömet, bánatot vagy bámulatot kifejező, jelentés nélküli kiáltásokból („ju”) származik. Szt. Ágoston írásaiban sokat foglalkozik ezzel a szavakba nem foglalt énekkel, amely a lélek legmélyebb érzelmeit fejezi ki (l. pl. a 32. és 99. zsoltárhoz írt kommentárjait), az ő nyomán a középkorban a ~ a misztika fontos kifejezésévé válik, a Szentháromság szemléléséből fakadó mély és bensőséges örömöt jelenti.

~hoz hasonló „szavakba nem foglalt ének”-kel találkozunk sok Kyrie eleison-ban is, ahol a két „e” hangzó összevonása (elisio) fölött találunk bő melizmájú dallamot (→neumák).

BP

Julián-naptár

→naptár

– K –

kalendárium

→naptár

kálvária

→keresztút

kancsó

1. Mise~k a bor és víz előkészítésére szolgáló kis edénykék. Ha fémből készülnek, csak rozsdamentes anyagból lehetnek. „V” jelzés kerül a bor *(vinum)* és „A” a víz *(aqua)* számára való ~ra.

2. A pap a mise~ban lévő vízzel mos kezet a felajánlás után, a püspök a mise eleién, a felajánlás és áldoztatás után külön kézmosó~t és tálat használ.

3. A keresztelési ~t a szentség kiszolgáltatásánál használják a keresztelendő leöntésére. Az az edény, amellyel a keresztséget kiszolgáltatják, „ragyogó tiszta és díszes legyen” (GyKSz 19). * 12.

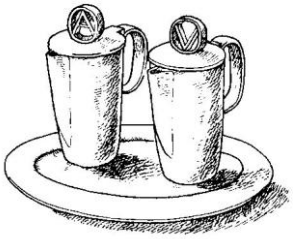

14. ábra. *Kancsó*

Misekancsó a víz (aqua) és a bor (vinum) számára

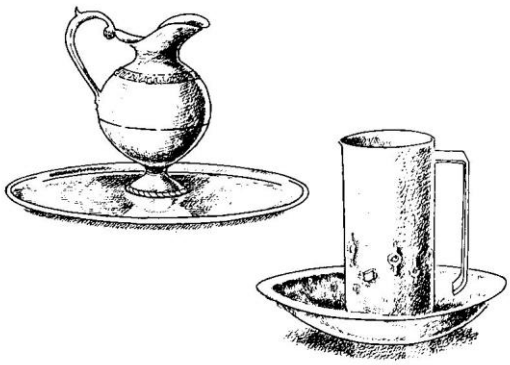

15. ábra. *Hagyományos és modern keresztelőkancsó*

kánon

(gör. kanón = ‘zsinórmérték’, ‘szabály’, ‘törvény’) • Több értelemben használt kifejezés:
1. A II. Vat. előtt: *canon actionis* = az áldozatbemutatás szabálya.
A →Sanctustól a →Miatyánkig terjedő rész. Ma →eukarisztikus ima.
2. Bibliai értelemben: a szentírási könyvek jegyzéke.
3. Egyházjogi értelemben: egyházi joggyűjtemény vagy az egyházi törvénykönyv valamelyik cikke: ET 255. kánon.
4. Egyházzenében: egy vagy több ütemkülönbséggel belépő (azonos) szöveges dallamok.
5. A szentek jegyzéke. (Kanonizálás = szentté avatás, felvétel a szentek jegyzékébe.) →szentté avatás.
6. A keleti →kép, ikonfestés szabályai.
7. Az →utrenye lényeges részét alkotó, kilenc órából álló himnuszfüzér.

AM

kánoni birtokbavétel

→beiktatás

kánontábla

A II. Vat. előtt az oltárra helyezett 3 tábla: 1. Középen a felajánlás és átváltoztatás szavai, 2. jobboldalt a bor és víz vegyítésének és a kézmosásnak, 3. baloldalt az utolsó evangéliumnak (Jn 1,1–14) szövege. Ma már nem használják a ~ákat, de a régi művészi értékűeket meg kell őrizni.

AM

kantikum

(lat. canticum, ‘ének’, ‘dal’) • Szerkezetileg a →zsoltárokhoz hasonló, de a Szentírás egyéb könyveiben található verses ima (pl. Kiv 15,1–18; Dán 3,52–90). A liturgia elsősorban a →zsolozsmában alkalmazza őket: a különböző ÓSZ-i ~okat a →Reggeli dicséretben *(Laudes)*, az ÚSZ-i ~okat a Vecsernyében *(Vesperae)*. A →zsolozsmában naponta énekeljük az evangéliumi ~okat: Zakariás énekét →(Benedictus, Lk 1,68– 79) a →Reggeli dicséretben, a Boldogságos Szűzanya énekét →(Magnificat, Lk 1,46–55) a →Vecsernyében, Simeon énekét →(Nunc dimittis, Lk 2,29–32) a →Befejező imaórában.

Az evangéliumi ~ok minden versében van *initium* (a recitáló hang előtti kezdet). →zsoltáréneklés, →tónus 2.

BP

kántor

(lat. cantor = ‘énekes’) • A liturgikus közösség előénekese és énekének vezetője, aki igen fontos ténykedést végez, ugyanis a helyesen végzett liturgiához hozzátartozik az ének. Ő a vezetője a →kórusnak vagy a →szkólának, de azok hiányában ő helyettesíti éneküket. A misében váltakozva a néppel vagy szkólával énekli a →kezdőéneket, a →válaszos zsoltárt, az →alleluját, a felajánlási és az →áldozási éneket. Ezeket adott esetben →népénekkel helyettesíti. Feladata nem a szólóének, hanem a közösségi ének vezetése. Az éneket kísérheti orgonával (→hangszer), de nem feladata a liturgiától független orgonajáték. Az MKPK 1985 Húsvétvasárnapján adta ki a „Magyarországi Katolikus Kántorok és Karnagyok Működési Szabályzatát” az LK 112-re hivatkozva, amely jelenleg átdolgozás alatt van.

AM

kántorböjt

→évnegyedes idők

kápolna

(lat: capella, ‘kis palást’) • Szt. Márton püspöknek a koldussal megosztott palástját *(kappáját)* őrizték kisebb épületben, innen ered a capella, ~ neve. A ~ rendszerint oltárral is ellátott kisebb helyiség, ahol az illetékes elöljáró engedélyével istentiszteletet lehet tartani. A ~ legtöbbször különálló kis épület, de ~nak nevezzük nagyobb templomok többé-kevésbé elkülönített részét is (pl. szentségi vagy keresztelő~). *Magán-, házi~:* egy vagy több személy javára istentiszteletre rendelt hely. Misének vagy más szent szertartásnak magán-, házi~ban való végzéséhez a helyi ordinárius engedélye szükséges. Illő, hogy a ~kat, a magán- és házi~kat megáldják; kötelező azonban, hogy csakis istentiszteleti célra tartsák fenn őket, és minden más házi használattól mentesek legyenek. A püspökök létesíthetnek a maguk számára magán~t; ez ugyanolyan jogokkal rendelkezik, mint a ~. (Vö. ET 1223–1229. kán.) * 17.; (41. ábra: →Templombelső C)

AM

kappa

(lat. cappa = ‘csuklyás köpeny’) • A középkorban a lovagok, ma egyes szerzetesrendek öltözetének tartozéka (zsolozsma alkalmával). Zsolozsmához a világi klérus is használta. Ma a pápa visel piros ~t liturgián kívül. A *cappa magna* püspökök és bíborosok díszruhája, rangjuknak megfelelő színű selyemből készül, (hermelin) prémmel díszített nagy gallérral, a karok számára nyílással és hosszú uszállyal. A templomba való ünnepélyes bevonuláskor használták, egy segédkező vitte az uszályt. A liturgia megkezdése előtt letették. Ma a (minden prém nélküli) ~t csak egyházmegyéje területén használhatja a püspök a legünnepélyesebb alkalmakkor liturgikus cselekményeken kívül (CE 126, 192, 2000). (11. ábra: Főpapi jelvények és ruhák, K.)

AM

Karácsony

(lat. nativitas Domini) • Aurelianus római császár a 3. sz.-ban tisztelője volt a Napistennek, és ezért bevezette a „Legyőzhetetlen nap” (Sol invictus) ünnepét december 25-re, az antik számítás szerinti napéjegyenlőség napjára. Ez a 4. sz.-ban már oly népszerű pogány ünnep felkínálta a lehetőséget a keresztények számára, hogy Jézus Krisztusnak „az igazság Napjának” (Mal 3,20) és „a világ Világosságának” (Jn 8,12) születési ünnepét megüljék. A legrégibb utalás a 354-ben lezárt *„Depositio martyrum”*-ban (Vértanúk jegyzéke) található a nap pontos megjelölésével együtt. A 4. sz. végén Keleten is ismert ünnep, noha ott ekkor már elterjedt a →Vízkereszt *(Teofánia),* melyen Krisztus isteni megnyilvánulását ünnepelték a napkeleti bölcsek előtt, megkeresztelésekor és a kánai menyegző csodájában.

Liturgikus ünneplése: →főünnep →vigíliával és →nyolcaddal, valamint az ünnep három miséjével, melyet minden püspök és pap elmondhat. A három mise eredete a jeruzsálemi gyakorlathoz nyúlik viszsza. Jeruzsálemből Betlehembe mentek éjszaka, és ott ünnepelték Jézus születését, majd Jeruzsálembe visszatérve az Anasztaszisz templomban volt a második mise, a harmadik pedig a Kálvária-hegyen épült főtemplomban. Ennek mintájára az első misét Róma Mária-templomában, a S. Maria Maggiore-bazilikában, a másodikat a Palatinus-hegy lábánál fekvő Anastasia templomban, a harmadikat pedig a Szt. Péter-bazilikában mutatta be a pápa. Az egyes miséknek saját elnevezésük van: *éjféli mise,* Jézus születésének hírül adása éjfélkor; a hajnali, kora reggeli időben végzik a *pásztorok miséjét,* mert az evangéliumban a pásztorok látogatásának leírását halljuk. *Az ünnepi misében* Szt. János evangéliumának kezdetét olvassák az Ige megtestesüléséről. Ehhez az ünnephez számos népszokás is tartozik: betlehemes játékok, →betlehem készítése nemcsak a templomokban, hanem a családi otthonokban is, karácsonyfa, ajándékozás. * 1.

VI

karácsonyi idő

→liturgikus év

karing

(lat. rochettum, superpelliceum) • Öv nélküli térdig érő fehér vászoning, melyet a klérus és a segédkezők egyaránt viselnek. A püspök és pap →reverenda fölé veszi fel, amikor istentiszteleten nem tevékeny módon vesz részt. Misén kívül más alkalmakkor is viselik: pl. szentbeszéd, gyóntatás, palásttal végzett szertartásokon, közösen végzett →zsolozsmán. A →segédkezők liturgikus ruhája az alba, a ~, vagy egyes vidékek jóváhagyott öltözéke (→ministránsruha). A ~et is, az albához hasonlóan, korábban csipkével vagy hímzéssel díszítették. Ma előnyben részesül a nemesen egyszerű anyagból (könnyű szövetből) készült, megfelelő szabású ~. (22. ábra: Liturgikus öltözet [nyugati] E, F.)

AM

Kármelhegyi Boldogasszony

→Mária-ünnepek

katakomba

(gör. kata kümbasz = ‘a verem mellett, „Kümbai” a Via Appia melletti mély verem) • Az első keresztények temetői a gazdagabb családok tágas „mauzóleumai” mellett, a föld alatt helyezkedtek el. A legősibb ilyen temetők a Szt. Péter-bazilika alatti ~k, illetve a Domitilla- és Priscilla-~k bizonyos részei lehettek a 2. sz. második felében. Igen sok temetkezési hely kialakítása fűződik Callixtus pápa nevéhez is. Az örök életbe vetett hitre utal már a →temetők elnevezése is: *coemeterium* („koimétérion”) – azaz nyugvóhely, ahol a halottak a föltámadásra várnak. Jónás történetének és Lázár föltámasztásának ábrázolása a Callixtus-~ban már egyértelműen tanúskodik a feltámadásba vetett hitről is. Az ókeresztény egyházban gyakran a ~ volt a liturgikus gyülekezőhely.

OL

katedra

(gör. kathedra = ‘szék’) • A püspök székét a templomban tiszteletreméltó hagyomány alapján ~nak nevezik (→székesegyház). A ~ fölé a lit. ref. óta →baldachint nem emelnek, de a rendelkezés szerint gonddal őrizzék meg korábbi idők művészi értékű baldachinját, és ne távolítsák el a liturgikus és egyházművészeti bizottság meghallgatása nélkül. A ~ lépcsőfokainak száma az adott templom adottságaitól függ. Úgy alakítsák ki, hogy a püspököt a hívek jól láthassák és nyilvánvaló legyen elhelyezéséből, hogy a püspök a hívek egész közösségének elöljárója. Csak egy püspöki ~ legyen egy templomban, ahol a püspök ül, akár celebrál, akár a celebrálásnál főpapi módon jelen van. A többi püspöknek vagy prelátusnak más, megfelelő helyen székeket készítsenek, amelyek azonban ne legyenek ~ módján felállítva (Pontificales rítus 10–13; 1968. jún. 21.). * 2.

AM

katedrális

→székesegyház

katekumen

→katekumenátus

katekumenátus

(gör. katékhein = ‘tanítani’) • Az ősegyházban a keresztény hit alapigazságaira oktatott „jelöltek” még nem tartoztak az Egyház közösségébe, de már nem tekintették őket „nemkeresztényeknek”. Amikor aztán az egyházi hierarchia a püspök vezetésével megszilárdult, jogilag is tisztázták a ~ helyzetét.

A ~ általában három évig tartott. Mivel ebben a korban még a „titoktartási fegyelem” igen erős volt, ezért a „hitjelöltek” csak az →igeliturgián, a „katekumenek liturgiáján” vehettek részt. Ennek ellenére a 4. sz. elejétől már komoly kötelességeik is voltak: rendszeres templombajárás, engedelmesség a klérusnak és keresztény életvitel.

A hitjelöltek a nagyböjt kezdetén jelentkeztek a keresztségi katekézisre, hogy aztán Húsvétkor megkaphassák a →„beavató szentségeket” *(initiatio):* a keresztséget, a bérmálást és az Eukarisztiát. A hitjelöltek jegyzékébe beiratkozottak *(scripti)* nagyböjtben átléptek a pusztán „hallgatók” csoportjából a keresztségre „törekvők” *(competentes)* közé. Virágvasárnaptól végleg szakítottak a Gonosszal, majd a hitvallás „megtanulása” után *(traditio symboli)* Nagyszombat éjjel alámerültek a keresztvízben, hogy „Krisztusban megkeresztelkedve Krisztusba öltözködhessenek”.

A húsvéti Eukarisztia vételével a megkereszteltek a közösség teljes jogú tagjaivá váltak, s tudatosan vállalták az ezzel együttjáró kötelezettségeiket is. Később a csecsemőkeresztelés elterjedésével már sokfelé fölöslegessé vált a ~, és Nyugaton csaknem nyomtalanul kiveszett az Egyházból.

A II. Vat. újra bevezette a ~ intézményét, melyet az LK 64–66 alapján az alábbiak szerint szabályoztak: „Akik tanújelét adják annak, hogy szándékukban áll elfogadni a Krisztusban való hitet, azokat az előkatekumenátus idejének elteltével liturgikus szertartással bocsássák a katekumenátusra, és nevüket jegyezzék be az erre a célra szolgáló könyvbe.

A katekumeneket a keresztény élet tanulása és gyakorlása útján vezessék be kellőképpen az üdvösség misztériumába és Isten népének hitbeli, liturgikus és karitatív életébe, valamint az apostoli tevékenységbe” (ET 788,1–2).

A ~ magyarországi rendjét a *Felnőttek Katekumenátusa* (FK) c. liturgikus könyv határozza meg, amely az OICA 64–66. szám alatti rendelkezéseit váltja valóra. A ~t megelőzi a *prekatekumenátus* hosszabb időszaka, amikor a jelölt megismerkedik a lelki élet és a keresztény tanítás alapjaival. Ha a lelkipásztor, a hitoktatók és a kezesek úgy ítélik, a jelentkező beléphet a katekumenek közé.

A *befogadás* a *katekumenátus* nyitánya, kötelező szertartás. Az →Igeliturgia után a katekumenek →olajával való megkenés és a kereszttel való megjelölés következik. A szertartáshoz tartozik még a Szentírás átadása és nevük bejegyzése a Katekumenek →anyakönyvébe. Szabadon alkalmazható az (a Hitvallás és a Miatyánk ünnepélyes) *átadás;* az →*exorcizmus* (imádság a gonosz lélek hatalmának megtöréséért) és a *kereszt átadása;* végül a *redditió* (a hit megvallásának szertartása). Lehetőség szerint a →nagyböjti idő legyen a katekumenek számára a *megtisztulás* és a *megvilágosodás* időszaka. Ennek eseményei az *electio* (a kiválasztás), amely kötelező és javasolt a három *skrutinium* (a katekumenek hitének megvizsgálása), amelyet a nagyböjt 3., 4., és 5. vasárnapján lehet végezni. Egy alkalommal javasolt a *bűnbánati liturgia* végzése is. A →*beavató szentségek* kiszolgáltatása a →húsvéti vigílián történjen. A beavatást kövesse a *misztagógia* (a hit elmélyítésének) időszaka. Ebbe tartozik a közös *hálaadás, áldás* pünkösd ünnepén, és hálaadás a szentségek *felvételének évfordulóján.* – Az FK tartalmazza a →gyermekek (7–14 év) katekumenátusának rendjét is, amely a gyermekek életkori sajátosságaihoz alkalmazkodik. * 20.

OL–VI

kegyhely, kegytemplom, kegykép, kegyszobor

Kegyhelynek azt a templomot vagy más szent helyet nevezzük, ahová különleges vallásos okból számos hívő zarándokol el, vagy a helyi ordinárius (egyházmegyei ~), vagy egy ország püspöki kara (országos ~) vagy a Szentszék jóváhagyásával (nemzetközi ~), amelyeknek bizonyos kiváltságokat lehet adni (vö. ET 1230–1234 kán.). A 2000. évi jubileumi búcsúk elnyerésére minden egyházmegyében a székesegyházon kívül még egy-két templomot kijelöltek.

Azokat a helyeket, képeket és szobrokat, melyekhez imameghallgatások (esetleg az egyházi hatóság által megállapított) csodák fűződnek, a nép →zarándoklatokban szívesen keresi fel, hogy ott a szentségekkel megerősödve, az isteni irgalomban bízva, könyörögjön lelki-testi szükségleteiben. Komoly veszélye van a babonás és mágikus elképzeléseknek, ezért csak az egyházmegyei hatóság által jóváhagyott ~hez lehet zarándokolni, és ott a bűnbocsánat szentségére, az Eukarisztiára és esetleg a szentelményekre, jóváhagyott áhítatgyakorlatokra kell korlátozni a vallásosság kifejezését.

AM

kehely

(lat. calix, gör. poterion) • A miséknél az átváltoztatásra kerülő bor befogadására szolgáló talpas ivóedény. Hármas tagolású: 1. a kerek vagy karélyos talp (pes); 2. a szár, melyen a szárgomb *(nodus)* helyezkedik el és a 3. a kupa *(cuppa)*, az ivócsésze. A 811-i tiburi zsinatig a legkülönfélébb anyagból (fából, üvegből, fémből) készítették. Az eddigi előírások szerint legalább a kupát vagy aranyból, vagy belülről aranyozott ezüstből, illetve ónból kellett készíteni. Az RMÁR úgy intézkedik, hogy a szent edények szilárd és az egyes vidékek közfelfogása szerint nemesnek tartott anyagból készüljenek. A fémből készült szent edényeket belül általában aranyoztatni kell, amenynyiben rozsdásodásra hajlamos fémből készültek. Ha viszont rozsdamentes fémből valók, megaranyozásuk szükségtelen. A ~t korábban a püspök krizmával szentelte fel. A TSZ rendelkezése szerint minden pap mise keretében a Benedictionale 171-173. szerint megáldhatja. A ~ tartozéka a →paténa, a keleti egyházban a „diszkosz”. * 17.

AM

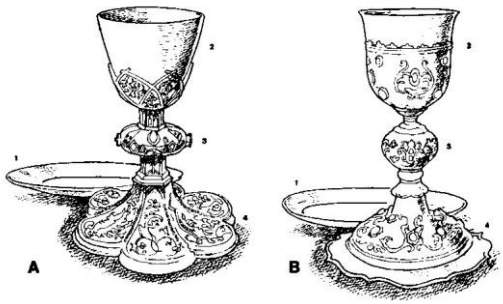

16. ábra. *Kehely*

A) Gótikus jellegű, B) Barokk jellegű kehely
1. paténa, 2. kupa, 3. nódusz, 4. talp

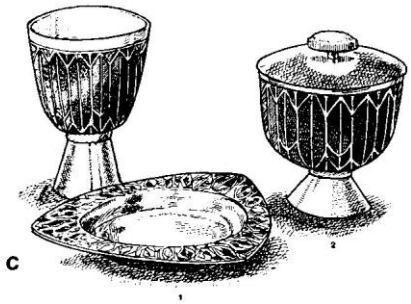

17. ábra. *Modern kehely*

1. paténa, 2. cibórium

kehelykendő

(purificatorium – lat. purifico = ‘tisztítok’) • Összehajtott kendőcske a kehely áldozás és öblítés utáni szárítására és az ajkak megtörlésére. A Trid. írta elő a ma is érvényben lévő használatát. Fehér vászonból készült. Ezt a miséhez kikészített kehelyre helyezik. (18. ábra: Kehelyfelszerelés 6.)

AM

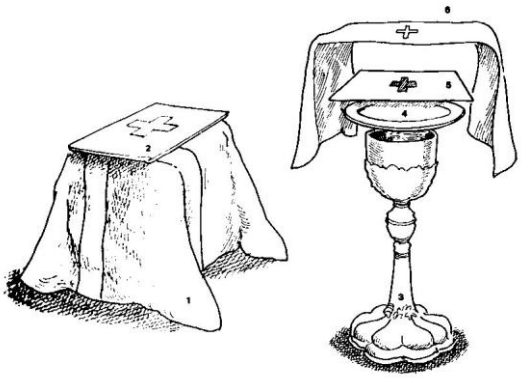

18. ábra. *Kehelyfelszerelés*

1. Kehelytartó vélum, 2. burza (benne a korporálé), 3. a kehely, 4. paténa, 5. palla, 6. kehelykendő (purifikatórium)

keleti rítusok

A keleti egyházak szent szertartásait a következő vonások jellemzik: az istenségét kétségbe vonó *ariánizmussal* szemben Krisztus imádásának erőteljes hangsúlya, a sajátos, ősi keleti teológiai gondolkozás tükrözése és a helyi egyház közösségének mély átélése. Ezért a ~ mindig közelebb maradtak a néphez, átvették a népnyelvet, látványosabbak és szimbólumokban sokkal gazdagabbak, mint a nyugati liturgia. A „Szent Liturgiának" nevezett misén és a zsolozsmán kívül más áhítatgyakorlatok hosszú századokon át nem alakultak ki. – A keleti egyház liturgiafejlődését eredetileg két központ határozta meg: északon az ókori Szíria fővárosa, Antiochia, délen pedig az egyiptomi főváros, Alexandria. Ez utóbbi szertartását mindmáig a *kopt* és *etióp* rítusú keresztények őrizték meg, akik többségükben nem fogadták el a Khalkedoni Zsinat (451) határozatait, és így *monofizitáknak* nyilvánítva elszakadtak a római egyháztól. Ősi hagyományuk szerint főként Szt. Márk liturgiáját végzik arab és ghé'ez nyelven, görög betétekkel. Egyes közösségeik ma a Katolikus Egyház kebelében élnek.

A Szt. Jakab jeruzsálemi liturgiáját átvevő *„szír rítus"* idővel több ágra bomlott fel. A nyugati szírek egy része sokáig arámul és szírül végezte a liturgiát. A Khalkedoni Zsinat után monofizitává lett szíreket *„jakobiták"*-nak hívják. Közülük sokan India délnyugati partvidékén élnek: ők a *malabárok.* A Libanonban honos katolikus *maroniták* Szt. Jakab liturgiáját végzik, és több római szokást is átvettek: kovásztalan kenyérrel, egy szín alatt áldoztatnak, és liturgikus öltözetük is nagyrészt római eredetű. – A szír nyelv keleti (edesszai) dialektusát használó *káld* rítus önállósulása a Perzsiába menekült *nesztoriánusokra* vezethető vissza. A liturgiatörténészek számára nehéz kérdés, hogy miért hiányoznak náluk az Eukarisztia szerzési igéi a liturgiában. Hasonlóképpen nyitott kérdés még a *malabár* „Tamás-keresztények" szertartásainak eredete. Helyzeti előnyénél fogva a legelterjedtebb a *bizánci rítus* lett: Konstantinápoly (Bizánc) volt a Római, majd Kelet-római Birodalom fővárosa, császári székhelye. A bizánci rítusnak három liturgiája van: a Nagy Szt. Baszileiosz (†379) egyházatya tekintélyére támaszkodó hosszabb, s ma már csak néhány ünnepnapon használt „Bazil-liturgia", a Khrüszosztomosz (Aranyszájú) Szt. János (†407) konstantinápolyi pátriárka által szerkesztett és általánosan használt „Chrysostomus-liturgia", és az →„előszenteltek liturgiája". A bizánci liturgiát végzik a *melkiták* (= a Khalkedoni Zsinatot elfogadó „császárhű" keresztények), a *grúzok, görögök, románok, oroszok, bolgárok, szerbek, albánok* és *magyarok.* Mivel a keleti egyházszakadások után később egyes keleti részegyházak újra felvették az egységet a Római Katolikus Egyházzal, ezért gyakorlatilag csaknem minden keleti rítusnak van *ortodox* és *unítus* formája. Az ortodox (pravoszláv) egyházak nincsenek egységben a római pápával, míg az unítusok olyan keleti szertartású katolikusok, akik őrzik liturgiájukat és ősi hagyományaikat, de a római pápával való egységben élve, liturgiájukba belefoglalják Róma püspökének nevét, és bizonyos latinizáló hatásokat fogadtak el. Emellett vannak hitbeli eltéréseket őrző, Rómával egységben nem lévő keleti egyházak is (monofiziták, nesztoriánusok stb.). A II. Vat. „Határozata a keleti katolikus egyházakról" (Orientalium ecclesiarum) teljes jogaiban megerősíti a ~at, „s ha pedig attól helytelenül eltértek volna a korviszonyok vagy személyi körülmények miatt, igyekezzenek visszatérni őseik hagyományaihoz" (OE 6.).

Ma a következő ~ élnek:

1. →*Bizánci rítus:* különböző élő és ó-nyelveken végzett ortodox és →görög katolikus liturgia. Ezt követik az ortodox és unítus melkiták is, akik szír és arab nyelven végzik a bizánci liturgiát.

2. *Örmény rítus,* ortodox 5. sz.-i óörmény nyelvű liturgikával, és a „georgiánusok".

3. a) A *nyugati szír* rítust szírül és arabul végzik a monofizita *„jakobiták”* és az unítus szírek. Indiában *malayam* nyelvű liturgiájuk van a jakobita és az unítus *malankár* egyházaknak.

3. b) *Maronita* rítus csak a Rómával egyesült egyházban él szír és arab nyelven.

4. A *keleti szír* rítus szerint ünnepelnek szír nyelven a nesztoriánus keleti és a Rómával egyesült *káld* egyházban, valamint szír és arab nyelven a szakadár és az unítus malabár egyházakban.

5. *Kopt* rítus él a monofizita keleti egyházban és az unítus kopt egyházban arab és kopt nyelven.

6. Ezzel rokon a keleti monofizita és az unítus *etióp* egyházak rítusa.

OL–AM

kenyér

Már a zsidóság liturgikus életében is jelentős volt az áldozati adományként kitett (Lev 7,12; 8,2; 2,4.11) vagy a húsvéti lakomán elfogyasztott kovásztalan ~, a „mazzoth (Kiv 12,15– 20; 23,15). A pusztában kapott manna helyett Jézus lett *„az Isten ~e, aki alászállt a mennyből, és életet ad a világnak”* (Jn 6,34). Az utolsó vacsorán ősi hagyomány szerint kovásztalan ~et használhattak. Mindenesetre az evangélium egyszerűen ~et (gör. artosz) említ (Lk 22,19), s később az apostolok korában mindkét fajta ~ alkalmas volt az Eukarisztia ünneplésére. Mivel a kovászos ~ gyakoribb és könnyebben elérhető volt, ezért az ősegyház inkább ezzel végezte a liturgiát. A hívek házi ~ükből hozták el mindig a legfinomabbat (→proszfóra). A 7. sz.-tól Nyugaton már általánossá lett a kovásztalan ~ (ostya), a keletiek viszont továbbra is ragaszkodtak a kovászos ~hez. Ma a latin rítusban többfelé vannak törekvések arra, hogy a papírvékony ostya helyett vastagabb, a ~ jellegének jobban megfelelő kovásztalan ~et készítsenek a miséhez, melyet több részre törve osztanak ki a szentáldozáskor.

OL–AM

kenyértörés

Sajátosan zsidó kifejezés az étkezés szertartásának megkezdésére. Az ÓSZ népe nem szelte, hanem törte a kenyeret (Jer 16,7), és amint a kenyérszaporítás történetéből kiderül, Jézus is ezt a szokást követte (Mt 14,19; 15,36 párh.). Az utolsó vacsoráról író evangélisták szintén utalnak a ~re (Mk 14,22 párh.).

Az ApCsel (2,42. 46; 20,7. 11) szerint az →ősegyház liturgiájában annyira fontos volt ez a kenyértörési mozzanat, hogy eleinte az egész →Eukarisztia megnevezésére ezt a szót használták. Ezzel az őskeresztények már túl is léptek a zsidó hagyományon, amely a ~en mindig csak a házigazda által elvégzett, az étkezést kezdő szertartást értette. Ahogyan a zsidóknál a családapa megtörte, majd kiosztotta a kenyeret, úgy végezte az →ősegyház liturgiáját is a mindenkori elöljáró, az apostolutód, aki már Krisztus Testét nyújtotta át a megtört kenyérben. S ahogyan a zsidó vacsora végén az áldás kelyhe fölött végeztek hálaáldást, úgy az ősegyházban végzett ~ is együttjárt a kehely fölötti hálaadással, melynek keretében megtörtént a bor átváltoztatása Krisztus Vérévé.

A mai liturgiában a szentáldozás előtt végzi el a pap a ~ *(artoklaszisz, fractio panis)* szertartását. A →bizánci rítusúak négyfelé törik a →Bárány elnevezéssel felajánlott kenyérdarabot, amellyel keresztet vetnek a kehely fölé. A nyugati liturgiában a több részre tört Szentostya egy részét a kehelyben lévő szent Vérbe teszi a celebráns (immixtio).

OL

kép

(gör. eikón – ikon = ‘kép’, ‘képmás’, ‘szobor’) • A ~ egy személy vagy tárgy ábrázolása valóságos vagy szimbolikus értelemben. Az elvont díszítést nem tartjuk ~nek. A keleti gondolkodás szerint az ábrázolt személy és ~e közt bizonyos azonosság jön létre, míg a nyugati kultúra a ~ben az ábrázolt személytől jobban képes elvonatkoztatni. Ebből érthető meg az ÓSZ ~tilalma, hiszen Isten a maga természetfeletti fenségében ábrázolhatatlan. Csak Ő maga adhatott „képmást” önmagáról, megtestesült Fiában, Krisztusban *„Ő a láthatatlan Isten képmása”* (Kol 1,15). De az ÚSZ azt is kívánja, hogy öltsük fel az új embert, *„aki teremtőjének képmására állandóan megújul a teljes megismerésig”* (Kol 3,10). A korai kereszténységben a kapott „Isten-képmás”, Krisztus megtestesülése következtében megszűnik a ~tilalom- és egyre általánosabb lesz az emlékeztető és szimbolikus ábrázolás elsősorban a katakombákban, majd az istentiszteleti helyeken. Erre jó példa az Eufrátesz mellett megtalált, 250 előttről származó Dura-Europoszi keresztény imaház, amelyben épségben megmaradt a Krisztus sírját felkereső asszonyok ~e. A keleti egyházban a már elterjedt ~ekkel szemben léptek fel a képrombolók *(ikonoklaszták)*, akik olykor zsidó és muzulmán hatásra fanatikus módon rombolták szét Krisztus és a szentek ábrázolásait a templomokban (726–787). – A ~rombolásnak egy időre a II. Nikaiai Zsinat (787) vetett véget, amely kimondotta, hogy a szent-~ tisztelete helyes és üdvös, ez a tisztelet a ~ek ábrázolta személynek, eszmének szól. A ~tisztelet nem →imádás, mert az csak magát az Istent illeti meg. Nyugaton a reformáció végzett sok helyütt ~rombolást, és egyes egyházai teljesen tiltják, vagy csak mérsékelten tűrik meg a ~eket templomaikban.

A keleti *ikonokat* vallásos tisztelettel, böjttel, imádkozva, szigorú ábrázolási szabályok szerint (kánon) festik meg, és a keleti templomokban akár az →ikonosztázionon elhelyezett képek, akár az ünnep vagy napi szent képét ábrázoló ikonok mélységes vallásos tiszteletben részesülnek (csók, mécsesgyújtás, mély meghajlás stb.).

A nyugati egyházban „az Úr, a Boldogságos Szűz Mária és a szentek ábrázolásait az Egyház ősi hagyománya szerint jogosan helyezik el a szent helyeken a hívek tiszteletadása céljából. Ügyelni kell azonban arra, hogy ne legyenek nagy számban, és úgy helyezzék el azokat, hogy a hívek figyelmét ne vonják el a szent cselekménytől. Ugyanannak a szentnek ne legyen több ábrázolása” (RMÁR 278).

OL–AM

kereszt

Jézus megváltó szenvedésének jele, Isten tökéletes szeretetének kifejezője: *„Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta oda”* (Jn 2,16), ti. megváltó áldozatul. Az őskeresztények is használták a ~ jelét sírjaikon és más tárgyakon. A 4. sz.-tól kezdve már a kereszténység diadalának jele. A román stílus koráig sohasem ábrázolják a ~en felfeszített Üdvözítőt, csak drágakövekkel díszítik *(crux gemmata)*, vagy növényi motívumokkal veszik körül (életfaszimbólum). A román kor is a ~en uralkodó királyt ábrázolja hosszú ruhában, koronával. Csak a gótika jeleníti meg a ~en szenvedő Istenfiát. Az uralkodó vagy szenvedő Krisztussal ábrázolt ~et nevezzük *feszületnek.* A liturgiában kisebb-nagyobb feszületet hosszabb nyélre erősítettek, és a templomba való bevonuláskor a segédkezők a menet élén vitték, majd az oltár mellé állították. Így alakult ki az *oltár~* , amely a liturgikus szabályok szerint az oltáron vagy az oltár közelében legyen, de lehet fali feszület vagy felfüggesztett ~ is. – Ugyancsak hordozható feszületet visznek a körmenetek élén. A mell~ a püspökök és prelátusok jele (→főpapi jelvények). A katolikus templom →tornyán is ~ emelkedik. Liturgikus tárgyakon csak mérsékelten szerepeljen díszítőelemként. A nagypénteki kereszthódolat és a →Szent Kereszt felmagasztalásának szeptember 14-i ünnepe különösen hivatott a ~ iránti tiszteletünk kifejezésére. →~vetés, ~jelek, ~út, →Húsvéti Szent Háromnap B2.

AM

keresztelési gyertya

Már Szt. Ambrus megemlíti, hogy az újonnan megkereszteltek kezükben égő gyertyával vonultak be a hívek közösségébe az Eukarisztia ünneplésére. Jelentése: a megkeresztelt a keresztségben Krisztussal új életre támadt. A keresztelési szertartás végén a ~t a →húsvéti gyertyáról a pap meggyújtja. *„Vegyétek Krisztus világosságát”* – mondja, amikor átadja a szülőknek vagy a keresztszülőknek. Majd így magyarázza értelmét: *„rátok van bízva a világosság: a hit és a kegyelem fénye, óvjátok gondosan, hogy gyermeketek a világosság fiaként járja az élet útját.”* Felnőttkeresztelésnél a keresztszülő gyújtja meg és adja át a megkereszteltnek, miközben a pap hasonló tartalmú intelmet intéz hozzá. * 12, 20.

VI

keresztelési ruha

Már a 4. sz.-tól kezdve szokásban volt, hogy a húsvét éjszakáján megkeresztelt fehér ~t öltött fel. Ezzel kifejezésre jutott, hogy a keresztség által új teremtménnyé lett, Krisztust öltötte magára. Ezt a fehér ruhát az újonnan megkereszteltek egészen →Fehérvasárnapig hordták. A gyermekek keresztelésekor kis ingecskét ad át a keresztelő pap e szavakkal: *Fogadd e fehér ruhát, és vidd tisztán Urunk, Jézus Krisztus ítélőszéke elé.* Felnőttek keresztelésénél ma is ajánlatos a ~ használata. →keresztség szentsége. * 12, 20.

VI

Keresztelő Szt. János

Az ÓSZ utolsó nagy prófétája és Jézus Krisztus előfutára. *Születésének* liturgikus ünneplése már a 4. sz.-ban általánosan elterjedt a keleti és nyugati egyházban. Szt. Ágoston az ünnep időpontját is említi: jún. 24. Ennek napját Szt. Lukács evangéliuma alapján számították ki: az Ige megtestesülésének hírüladásakor (ünnepe: márc. 25.) Erzsébet „már a hatodik hónapban volt" (Lk 1,36). Mai liturgikus ünneplése: főünnep →előesti misével. Ugyancsak együtt ünnepli a keleti és római egyház ~ *vértanúságát* (fővételét) aug. 29-én. A római liturgiában emléknap.

VI

keresztény

(gör. khrisztianosz = ‘krisztusi’) • A Pünkösd után együtt imádkozó tanítványok csoportját eredetileg nem így hívták; csak az első üldözések után Antiochiában kezdték az ottani tanítványokat ~eknek nevezni (ApCsel 11,26). (Palesztinában addig nazarénusoknak nevezték Jézus tanítványait, mivel a „Názáreti” híveinek számítottak.)

Antiochiában is eleinte gúnyból hívták őket *„khrisztianoi”*-nak, mivel a megfeszített Messiás (→Krisztus) követőinek vallották magukat. Később azonban a ~ek már tudatosan vállalták ezt a nevet.

~eknek a Krisztusban hívőket nevezik, akik hitből megigazultak a →keresztség szentségében és beiktatódtak Krisztus titokzatos testébe, az Egyházba (vö. UR 3).

VI

keresztházolat

(gör. sztauroproszkünészisz; lat. adoratio crucis) • Jeruzsálemben a 4. sz.-tól kezdve a zarándokok figyelmének középpontjába került a Szt. Ilona (Konstantin császár anyja) által megtalált „szent keresztfa”. A megtalálásra emlékezve minden év szeptember 14-én megülték a →Szent Kereszt felmagasztalása ünnepét, Nagypénteken pedig hódolva borultak le a keresztfa előtt.

A nagypénteki ~ hagyománya Jeruzsálemben kb. a 7. sz.-ig tartott, Rómában viszont épp ekkortól alakult ki ennek ünnepélyesebb formája (→Húsvéti Szent Háromnap). A bizánci egyházban Nagyböjt harmadik vasárnapja lett a Keresztházoló vasárnap, melynek reggeli zsolozsmájában a pap és hívek leborulva csókkal illetik a megtömjénezett keresztet ezzel az énekkel: *„A te kereszted előtt leborulunk, Urulkodónk, és a te szent feltámadásodat dicsőítjük”.* →Úr ünnepei.

OL

Keresztjáró napok

(lat. Litaniae minores) • Korábban a Húsvét utáni 40. napot (Áldozócsütörtököt) megelőző három nap neve, melyen körmenetes szertartást vezettek a templom környékén lévő keresztekhez, és ott különféle könyörgéseket mondtak.

Útközben a Mindenszentek litániáját énekelték. – Ennek szabályozását az új Egyházi Naptár a püspöki karokra bízza. Hazánkban eddig (1989) ilyen szabályozás nem történt.

AM

keresztjelek

A kereszt a megváltás szent jele, mellyel az Egyház mindent elkezd, megáld és a szentségek kiszolgáltatásánál használ. Az ősi népeknél a kereszt csillagászati jel volt. A napot vagy az égtájakat jelentette. Ezeket az eredetileg pogány eredetű jeleket a keresztények az első századokban titkos Krisztus-szimbólumoknak használták. Ismertebb kereszt formák:

1. A négyküllőjű *körkereszt* kereszténység előtti nap és világosságszimbólum. Jelképezte az évszakokat és a négy égtájat (világmindenséget).
A keresztény művészetben az Üdvözítőre vonatkoztatott jellé lesz, aki minden fény forrása.

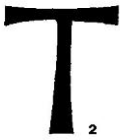

2. A *Tau-kereszt* szimbóluma visszanyúlik az ÓSZ-be. A héber Tav betű ősi formája kereszt alakú volt: X, később + alakban jelenik meg pénzeken. Az egyházatyák Ezekiel 9,4 leírását a megváltás jelének magyarázzák, amikor egy angyal parancsot kap az Úrtól, hogy azok homlokát tav betűvel jelölje meg, akik elkerülik a büntetést, és megszabadulnak. Szt. Antal remetét is Tau-kereszttel szokták ábrázolni, ezért Antal-keresztnek is nevezik.

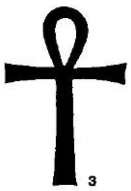

3. *Füles-kereszt* (tévesen Nílus-kulcsnak is nevezik) az egyiptomi hieroglifákban az élet jele. A vízszintes vonal a körrel a felkelő nap, a függőleges az életet adó napsugár. E pogány jel keresztény átértelmezést nyert.

4. A *görög kereszt* négy szára egyforma hosszú. A körkeresztre emlékeztet. Már sajátos értelemben vett keresztény jel, melyet számos tárgy díszítésére sokszorozva használnak.

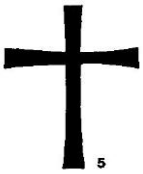

5. A *latin kereszt* követi a legvalószínűbb történeti kereszt alakot, melyen Krisztus meghalt üdvösségünkért.

6. Az *András-kereszt* Szt. András apostol vértanúságának jele.

7. A *villáskereszt* a keresztvízre való rálehelés formája, melyet az idők folyamán a görög Pszi betűként értelmeztek. Eredetileg valószínűleg életfa-jelkép.

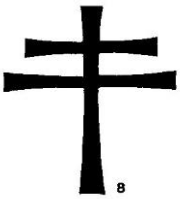

8. A *kettős kereszt* felső kisebb vízszintes szára a kereszt felirattáblájára utal. *Apostoli keresztnek* is nevezik, az érsekek és pátriárkák címerjele. Ha Szt. István király nem is kapott II. Szilvesztertől pápai követi méltóságot, de őt is, utódait is számos kiváltsággal halmozták el a pápák. Ezért a koronázáskor a király előtt kettős keresztet vitt egy püspök. A magyar címerbe is így került be *(„magyar kereszt”).*

9. Az érseki kereszttől való megkülönböztetésül a *pápai kereszt*hez egy harmadik vízszintes szárat is illesztettek. Pápák ábrázolásán látjuk a hármas pápai keresztet.

10. Az *orosz ortodox kereszt*en a harmadik, ferdén álló szár a felfeszített Krisztus lábtámaszára utal, de az alsó szár az „igazság mérlegét” is jelenti.

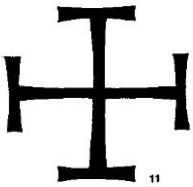

11. A *talpaskereszt* négy szárához merőleges végződést kapcsoltak. Ilyen forma feltűnik már a Meroving időkben (6–8. sz.).

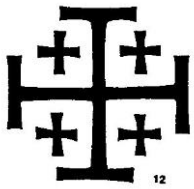

12. A *jeruzsálemi kereszt:* egy nagyobb keretében négy kisebb kereszt Krisztus öt szent sebére utal. A Szent Sír lovagjai viselték fehér palástjukon.

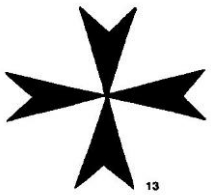

13. A *máltai kereszt* a johannita lovagok (Máltai Lovagrend) jelvénye. Nyolc csúcsát a nyolc boldogságra vonatkoztatják.

AM

keresztkút, keresztelőkút

(lat. fons baptismalis) • A keresztelés helye a ~, az a hely, ahol a keresztvíz folyik, vagy azt (húsvéti időben) őrzik, legyen valóban méltó arra, hogy ott vízből és Szentlélekből újjászülessenek a keresztények. Akár egy kápolnában a templomon belül, vagy kívül van a ~, akár a templom valamelyik részében a hívek szeme előtt, helyét úgy kell megválasztani, hogy a keresztség kiszolgáltatásánál minél több hívő részvételére nyújtson lehetőséget. A →húsvéti gyertya helye – a húsvéti idő kivételével, amikor is az oltár mellé helyezik – a ~ mellett van (vö. GyKSz 25). →Húsvéti időben a húsvéti vigília alkalmával megszentelt keresztvizet őrizzük és használjuk. A liturgikus év egyéb időszakaiban legyen a ~ üres és példásan tiszta. Ha nincs a medencéjében rézből vagy esetleg nemesebb anyagból készült víztartó edény, igen tanácsos készíttetnünk könnyen tisztán tartható és kiemelhető ~-betétet. Ezt a szertartás előtt töltjük meg kellő mennyiségű természetes, tiszta vízzel (hideg időben gondoskodjunk a megfelelő hőmérsékletéről is!), és csak közvetlenül a leöntéshez merítünk belőle a keresztelőkancsóval. Ha több gyermeket keresztelünk, a víz ne folyjon vissza a megkeresztelt gyermek fejéről a medencébe (vö. MKPK előszava a GyKSz-hoz). →baptisztérium. * 11.; (1. ábra: Baptisztérium.)

AM

keresztnév

Már az ókeresztény korban szokás volt a keleti egyházban, hogy a →keresztség szentségének a kiszolgáltatásakor a gyermekeknek egy szent nevét adták, akinek hatékony közbenjárását remélték Istennél. A nyugati egyház a 13. sz.-tól írja elő, hogy ha a szülők gyermeküknek nem valamely szent nevét adják, a keresztelést végző pap tegye hozzá egy szent nevét, amit az →anyakönyvbe is be kell írni. A keresztény szülők számára a névválasztást segíti: Fekete Antal: Keresztneveink, védőszentjeink, Ecclesia, Bp. 1974; A szentek élete, I. (szerkesztette Diós István), Szent István Társulat, Bp. 1984., II. 1988.

VI

keresztség

(gör. baptidzein = ‘alámeríteni’) • A keresztségbe való beavatás három szentsége közül az első a ~. Nemcsak a pogány vallások beavatási rítusaitól különbözik alapvetően, hanem még az ÓSZ-i tisztulásokat is messze felülmúlja. Erejét Krisztus halálából és feltámadásából nyeri, így akik megkeresztelkednek, vele együtt eltemetkeznek a halálba, és a halálon győzedelmeskedve vele együtt feltámadnak (Róm 6,3–5; Kol 2,12–14). A megkeresztelt a ~ben új teremtmény lesz (2Kor 5,17), és általa belép az új élet kapuján (Jn 3,5), elfordul a bűntől, és Istenhez tér. Az Atya szeretetébe fogadja és így Isten gyermeke lesz (1Jn 3,1), *„örököse Istennek, és társörököse Krisztusnak”* (Róm 8,17). Az apostolok Jézustól kapták a megbízást az evangélium hirdetésére és a ~ kiszolgáltatására (Mt 28,19; Mk 16,16). Elsősorban felnőtteket kereszteltek, hiszen szükséges volt a Krisztusban való hit megvallása és a megtérés (Mk 1,15), de a gyermekek megkeresztelése sem volt idegen számukra.

A megtérés és a hitvallás komoly felkészültséget igényelt (→katekumenátus), és az előkészület egyes állomásai is liturgikus keretben történtek. A ~et ünnepélyesen szolgáltatták ki →Húsvét vigíliáján alámerítéssel, később leöntéssel. Így fejeződött ki legjobban, hogy Krisztussal együtt meghal a régi ember, és a megkeresztelt feltámad új emberként. A keresztény életbe való beavatás másik két szentségében is részesült az Egyház új tagja (→bérmálás és →Eukarisztia), azonban a kereszténység terjedése és a gyermekkeresztelések miatt a három beavatási szentség különvált.

Csak a kellően felkészült katekument lehet megkeresztelni, de ugyanakkor részesüljön a bérmálás szentségében és a szentáldozásban is. Csecsemők megkeresztelését legalább az egyik szülőnek személyesen kell kérnie olyan időpontban, amikor már az édesanya is részt vehet a szertartáson. Magánházakban, halálveszély kivételével, ne szolgáltassák ki a keresztséget. Igen fontos, hogy a keresztelendő gyermek szülei jelen legyenek a szentség kiszolgáltatásánál (GyKSz). Erre őket gondosan fel kell készíteni, kifejtve, hogy feladatuk lesz gyermekük katolikus nevelése is. A szülőket a →keresztszülők segítik a keresztény nevelésben, a felnőtt megkereszteltek pedig szavukkal és hívő életükkel kell példát mutatniok. A ~et a területileg illetékes plébániatemplomban szolgáltassák ki, más templomban csak az illetékes plébános engedélyével szabad keresztelni. A ~ rendes kiszolgáltatója a →püspök, a →pap és a →diakónus, vagy azok hiánya, akadályoztatása esetében más erre megbízott személy. Szükség esetén bárki keresztelhet (ET 861. kán.). A felnőttek keresztelését lehetőleg maga a püspök végezze, aki utána azonnal megbérmálja az újonnan kereszteltet. Ha az ő megbízásából pap keresztel felnőttet, a bérmálás szentségében is részesítheti őt. A keresztelés tényét a kereszteltek →anyakönyvébe fel kell jegyezni.

A ~ kiszolgáltatásának rendje *misén kívül:* a gyermek fogadása, →igeliturgia, keresztelés (keresztvízszentelés, gonosznak való ellentmondás és →hitvallás, keresztelés), a ~ hatását megvilágító szertartások (krizmával való megkenés, fehér ruha és keresztelési gyertya átadása) és a befejezés. *Mise keretében:* gyermekek fogadása mise elején, az igeliturgia (vagy a vasárnapi vagy a →rituális misékből); Hiszekegy helyett a keresztelési hitvallás, ~i egyetemes könyörgések, majd a keresztelés és a ~ hatását megvilágító szertartások. Felajánlástól a mise a szokott rendben folytatódik. – A ~ formája: *N. én megkeresztellek téged az Atya* (leönti vízzel vagy megmeríti először) *és a Fiú* (leönti vízzel vagy megmeríti másodszor) *és a Szentlélek nevében* (leönti vízzel vagy megmeríti harmadszor). A ~ tehát háromszoros leöntéssel, vagy az egész test (vagy csak a tarkó) háromszoros megmerítésével történhet. Ez utóbbi két módon csak a szülők kifejezett kívánságára szabad keresztelni, sohasem akaratuk vagy tetszésük ellenére (az MKPK előszava a GyKSz-hoz).

Mivel a ~ eltörölhetetlen jegyet hagy, ezért megismételhetetlen. Éppen ezért a nem katolikus keresztény közösségben megkereszteltek érvényesen részesültek a szentségben,

→befogadásuk esetében nem keresztelik meg újra őket. Viszont, ha a kiszolgáltatás ténye vagy érvényessége kétséges, feltételesen ki kell szolgáltatni azt. A szükség~ esetében a szertartásokat pótolni kell, kihagyva a keresztelést. * 12, 20.

A bizánci rítusban a bérmálást is mindjárt kiszolgáltatják a ~gel együtt a csecsemőknek is.

VI

keresztszülő

Eredetileg kezességet vállaltak a keresztelendőért (→katekumenátus), akit ajánlottak, az oktatások alatt segítették és figyelemmel kísérték. A gyermekkeresztelés elterjedésével ígéretet tesznek, hogy a szülőket segítik a megkeresztelt gyermek hitben való nevelésében. ~ az a 16 éven felüli gyakorló katolikus lehet, akit az egyházjog ettől nem tilt el (pl. ha csak polgári házasságban él, nem volt elsőáldozó, nincs megbérmálva, a keresztelendő apja vagy anyja stb.). (Vö. ET 872–874. kán.) Vagy keresztapát és keresztanyát, vagy egy keresztapát és egy keresztanyát válaszszanak. Kettőnél több ~ nem alkalmazható. Nem katolikus megkeresztelt személy csak egy katolikus keresztszülővel együtt és csak mint a keresztség tanúja fogadható el (ET 873–874). A ~ hiánya miatt nem tagadható meg a keresztség kiszolgáltatása. Hasznos, ha a ~ látja el a bérmaszülői tisztet (ET 893). * 12, 20.

VI

keresztút

(lat. via crucis) • Népi áhítatgyakorlat, amely emlékezetbe idézi Jézus szenvedésének egyes állomásait. (→Praeorator, IV.) A ~ mai szokásos 14 állomása (→*stáció*) az 1600 körüli évekre nyúlik vissza, átvéve a jeruzsálemi szokást, amely a ferencesektől származik. Az 1700-as években terjedt el a ~ templomi elhelyezése, falra helyezett 14 fakereszt és ábrázolások formájában. Az áhítatot az előimádkozó (pap vagy hívő) vezeti, a közösséggel együtt állomásról állomásra haladva. Az Egyház →búcsúkat is engedélyez, amelyeket akkor is elnyerhetünk, ha akadályoztatás esetében a stációk végigjárása helyett legalább fél órát Urunk szenvedéséről elmélkedünk. Újabban 15. állomásként Jézus feltámadását is ábrázolják. A ~at megáldják. A szabadban álló, a helység közelében lévő dombra felvezető ~i →stációk népies neve *kálvária.* Rendszerint Golgota-jelenet vagy →szentsír-kápolna áll a 14. stáció végén a dombtetőn. Ahol a körülmények megengedik, hasznos legalább a →Nagyböjtben, →Nagypénteken ott végezni a ~at. A sokszor műemléki értéket képviselő kálváriákat a plébániáknak karban kell tartaniok. * 11, 26.

VI–AM

keresztvetés

Önmagunk vagy mások megáldásának keresztény formája. A latin rítus szerint →imádság előtt és után, a püspöki és papi →áldás fogadására, templom vagy útszéli kereszt előtt elhaladva, önmagunknak szenteltvízzel való meghintésére a „nagy keresztvetést” használjuk: lapos jobb kézzel a homlokunktól a mellünkig, majd a bal válltól a jobb vállig rajzolunk keresztet magunkra, miközben mondjuk: *„Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.”* A püspök hármas, a pap egy keresztet rajzol a hívek felé, amikor megáldja őket. A „kis keresztvetés” az evangélium olvasása előtt használt gesztus: hüvelykujjunkkal kis keresztet rajzolunk homlokunkra, szánkra és mellünkre, majd a pap szavaira válaszoljuk: *„Dicsőség neked, Istenünk”.* A ~ jele rövid →hitvallás a Szentháromságról és a keresztáldozatban történt megváltottságunk öröméről. Egyes szentségek kiszolgáltatásánál vagy olajjal vagy puszta ujjal kis keresztet rajzol a kiszolgáltató a hívőre. A szülők nemcsak a →keresztség vétele előtt, hanem máskor is megáldhatják gyermekeiket homlokukra rajzolt kereszttel. Kis kereszttel megjelölünk tárgyakat is, pl. az Evangéliumos könyvet.

A keleti egyházban a 12. sz.-tól terjedt el a háromujjas ~. A keleti keresztények a Szentháromságba vetett hitjelzésére teszik össze jobb kezük három első ujját, két behajtott ujjukkal pedig Krisztus isteni és emberi természetét jelzik. A keleti ~ ősrégi mozdulata: felülről lefelé, majd jobbról balra. A pap áldását fogadva jobb vállukról csak az áldás után viszik át kezüket a bal vállukhoz.

AM–OL

keresztvízszentelés

A Didakhé (2. sz.) szól az „élő víz” használatáról, Tertulliánustól és Hippolütosztól kezdve pedig már mindig megszentelt vizet kívánnak a →keresztséghez. Régi római vízszentelési imádság rövidített szövegét és egyszerűbb rítusát használja az Egyház a →húsvéti vigília szertartásán. Az imádság kifejti a →víz szimbolikus értelmét, a keresztség kegyelmét. Isten Lelke a vizek fölött lebegett a teremtés kezdetén, hogy a víznek megszentelő erőt adjon; a vízözön a bűn végét, a Vörös-tengeren való átkelés a szabadulást jelenti. Jézus megkeresztelkedését és kereszthalálát felidézve így könyörög a pap a keresztelendőért: *Most tekints Egyházadra, kegyesen, és jóságod nyissa meg a keresztség forrását.* – A →húsvéti időn kívül minden keresztelésnél meg kell áldani a vizet. * 8, 12, 20.

VI

kétszeri áldozás

(napi) • Általános elv, hogy a hívő gyakran, akár naponként, de egy nap csak egyszer járuljon a szentáldozáshoz szentmise keretében, vagy megfelelő okból azon kívül (ET 918. k.). A hívő ismét megáldozhat, de csak olyan eukarisztikus ünneplés (mise) keretében, amelyen részt vesz (ET 917. k.), kivéve a halál vagy életveszély esetét (ET 921. k.).

VI

két szín alatt való áldoztatás

A ~ a kenyér és a bor színe alatti vételét jelenti. A miséző püspök, pap (koncelebrálók) és a diakónus mindig két szín alatt áldoznak. Az apostoli időktől kezdve a hívőknél is ez volt a szokás, de emellett egy szín (csak a kenyér színe) alatt áldoztak otthon a betegek és a remeték. A 12. sz.-tól kezdődően az egy szín alatt való áldoztatás lett általános, részben gyakorlati (sok áldozó), részben az Eukarisztiáról szóló dogmatikai tanítás kidolgozása miatt. A lényege: az Eukarisztiában a kenyér színe alatt is az egész Krisztus van jelen az alapító szavak erejénél fogva. A husziták (kelyhesek) erőteljesen követelték a ~t, melyet a Konstanzi Zsinat (1415) megtiltott, majd a Trid. az Eukarisztiáról szóló tanítás tisztázása után a ~ gyakorlatát a pápa döntésére bízta. Ez a celebránson kívül csak a kenyér színe alatt való áldozást engedte meg. A lI. Vat. ismét lehetővé tette a ~t a következő indoklással: „…az Eukarisztia lakomajellege beszédesebben áll előttünk. Világosabban kifejezésre jut az az isteni akarat is, amely az új és örök szövetséget az Úr vérével szentesítette, és jobban felismerhető az a szoros kapcsolat, amely az eukarisztikus lakoma és az Atya országában reánk váró lakoma között áll fenn” (RMÁR 240). Így lehet két szín alatt áldoztatni, ha mise keretében történik a keresztelés, házasságkötés, a szent Útravaló, a lektor- és akolítusavatás, szerzetesi fogadalomtétel stb. Ilyenkor a többi jelenlévő is két szín alatt veheti magához az Urat. A misében liturgikus szolgálatot végzők, más alkalmakkor pedig a miséző pap belátása szerint (pl. lelkigyakorlatok, kisebb közösségek miséin stb.) lehet két szín alatt áldoztatni (vö. RMÁR 242; 21 OLT/ 1973).

A ~ történhet: 1. kehelyből való ivással; 2. bemártással; 3. szívócsővel; 4. kiskanállal. Az MKPK 1967. szept. 13-án kelt utasítása szerint legalkalmasabb a bemártással történő ~. A Szentostyát a pap a szent Vérbe mártva mondja: *Krisztus Teste és Vére.* Az áldozó válasza *(Ámen)* után a nyelvére helyezi az Eukarisztiát. Ebben az esetben nem lehet kézbe áldoztatni. De megengedett nászmisén a jegyeseket, valamint felnőttkeresztelésnél, és lelkipásztori szempontból indokolt más alkalommal is a kehelyből való ivással áldoztatni. →A bizánci egyházban mindig megmaradt a ~ gyakorlata. A pap az áldoztató kanál (→prothészisz, előkészületi oltár) segítségével áldoztat. * 25.

VI

kézbeáldoztatás

A 9-10. sz.-ig általános áldozási forma volt a ~. Ezt az ősi hagyományt a II. Vat. után újra felelevenítette az Egyház. Magyarországon 1986. szept. 1-jétől a hívő a két áldozási mód közt szabadon választhat (nyelvre helyezés és ~). Az áldozó jobb kezét maga előtt felemeli, erre teszi bal kezét, majd a pap szavára *(Krisztus Teste)* felel *(Ámen),* míg az Oltáriszentséget bal kezébe helyezik. A Szentséget még az áldoztatás helyén – esetleg egy lépést oldalt lépve – azonnal, de kapkodás nélkül, jobb kezével magához veszi és a helyére megy. Az áldozás módjának szabad megválasztását az egyházi rendelkezés 1999-ben ismét megerősítette.

VI

kezdőének

(lat. introitus, ‘bemenetel’, mai neve: antiphona ad introitum) • Története a római misében összefonódik a pápáknak a 4. sz.-tól a 14. sz.-ig gyakorlatban levő stációs istentiszteletével, melyen a gyülekező templomban a pápa megérkezésétől a körmenet indulásáig, majd a →stációs templomba érkezéstől a mise kezdetéig volt →zsoltár- és azt keretező →antifónaéneklés. Hagyományos előadása: antifóna – zsoltárvers(ek), →doxológiával lezárva – antifóna.

Az introitusok hangulatilag változatos, kifejező, gyakran friss, lendületes, a szövegre egyedileg komponált, néha rá alkalmazott, neumás stílusú darabok, melyekhez a zsoltárverseket is neumás tónusokban énekeljük. Valójában liturgikus nyitányok, olyannyira, hogy kezdőszavuk sokszor a mise (→*Requiem*, →*Rorate*), vagy egyenesen a liturgikus nap megjelölésére szolgál (*Gaudete, Laetare* vasárnapok). A ~ népénekkel való helyettesítésére vonatkozó tudnivalókat l. →népének. * 5

BP

kézfeltétel, kézrátétel

(lat. manus impositio, gör. khirotészia) • A ~ ősi felfogás szerint erőt ruház át. Ezért szerepel ~ bizonyos áldásoknál (→katekumenek, beteg megáldása, újmisés áldás, mise végén ünnepélyes áldás kitárt karokkal). Az Egyház kultuszában különös jelentőségűek a szentségeknél alkalmazott ~ek, ilyen ~ szerepel a bérmálásnál, a diakónus-, pap- és püspökszentelésénél; a ~ egyik formája az is, amikor a gyóntató kezét a gyónó felé felemelve mondja el a feloldozás előtti imát, melyet kereszt jelével fejez be a feloldozás szavai alatt. ~ szerepel a misében az →epiklézisz alatt, amikor a celebráns az áldozati adományokra a Szentlélek erejét hívja le az átváltoztatás előtt. A →keresztség kiszolgáltatásánál az olajjal való megkenés előtt a keresztelő kitárt kézzel imádkozik a keresztelendő(k)ért. Ugyancsak a házasságkötésnél kitárt kézzel ad áldást a pap a jegyesekre.

AM

kézmosás

Először gyakorlati célt szolgált az adományok átvétele után. Lelki értelmet csak később kap. Rómában még a 14. sz.-ban is ismeretlen volt a misében. A pap a ~ alatt imádkozza: *Mosd le, Uram, bűneimet és vétkeimtől tisztíts meg engem!* (Vö. Zsolt 26/25/6)

VI

kéztörlő kendő

A misében lévő kézmosás után a celebráns ezzel törli meg ujjait.

AM

kiengesztelődés szentsége

→bűnbocsánat szentsége

kihirdetés

1. A házasság ~ének célja bizonyosságot szerezni arról, hogy a házasság megkötését semmiféle akadály sem gátolja. Az egyetemes jog részletekbe nem bocsátkozik, de a helyi egyházjog továbbra is érvényben tartja a ~ régi gyakorlatát.

2. A megyéspüspök vagy a rendi elöljáró elrendelheti, hogy a diakónussá vagy a pappá szentelés előtt a jelölt alkalmasságáról ~ útján is bizonyságot szerezzen.

VI

kilenced

(lat. novena) • Az ApCsel 1,13 skk. beszéli el, hogy Jézus mennybemenetele után tanítványai mindannyian egy szívvel-lélekkel állhatatosan imádkoztak Máriával, Jézus anyjával és az asszonyokkal, amíg el nem jött a Szentlélek. Ez a kilenc napig tartó ima a ~ eredete. Különösen a barokk korban lett népszerű →áhítatgyakorlat, amely abból állt, hogy bizonyos imákat kilenc napon át imádkoztak, egyénileg vagy közösségben. Ez történhetett ünnepek vagy fontos életfordulók előkészítésére, személyes vagy közösségi szükséghelyzetekben lehetett bensőséges könyörgés segítségért is. Az új egyházi naptár szerint „az Urunk mennybemenetele utáni köznapok – Pünkösd szombatjáig bezárólag – a Vigasztaló Szentlélek eljövetelét készítik elő” (EÉSZ 26). A Pünkösd előtti hétköznapok mindegyikének saját miseszövege van, melyek arra emlékeztetnek, hogy Krisztus megígérte a Szentlélek küldését. A nagykilenced népáhítatgyakorlat, amely kilenc egymás után következő hónap első péntekjén a →bűnbocsánat szentségéhez való járulásból és →áldozásból áll, Jézus Szent Szíve tiszteletére.

AM

Kisasszony napja

= Kisboldogasszony →Mária-ünnepek

Kisboldogasszony

→Mária-ünnepek

kisebb rendek

A II. Vat. előtt úgy tekintették az →egyházi rend szentségét, amely négy kisebb és négy nagyobb rendre tagozódik. A ~ közé számított az *ostiarius* (ajtónálló), a *lector* (felolvasó), az *exorcista* (ördögűző) és az *acolithus* (gyertyavivő). A nagyobb rendek a →*szubdiakonátus*, a →*diakonátus*, a →presbiterátus (papság) és az *episcopátus* (püspökség) voltak. VI. Pál 1972. aug. 15-én kelt *„Ministeria quaedam”* apostoli levelével a ~ közül csak a →lektor és →akolitus szolgálatát tartotta meg, a többit a szubdiakonátussal együtt megszüntette. →egyházi rend. * 6.

AM

kommentátor

Liturgikus szolgálata abban áll, hogy magyarázataival és figyelmeztetéseivel segítse a mise és egyéb szertartások jobb megértését, és a hívek tevékeny részvételét. Magyarázatait gondosan készítse el, rövid és világos irányítást adjon, kerülje a rögtönzéseket. Alkalmas helyen álljon, a hívek előtt. Kiképzésükre gondot kell fordítani.

VI

Kompletórium

→Befejező imaóra, →zsolozsma

koncelebráció

(lat. concelebratio' = együttmisézés') • A ~ több papnak (püspöknek) egy időben, ugyanazon oltárnál való misézése. Az Egyházban, Keleten és Nyugaton egyaránt – legalábbis a különösen fontos alkalmakkor – szokásban maradt a ~ (pl. püspök- és papszentelésen). Az első 7-8 sz. természetes eukarisztikus ünneplése a ~ volt, amikor a püspök a köréje gyűlt papokkal, diakónusokkal és segédkezőkkel az egész helyi egyház közösségének együtt mutatta be a misét. Ennek formája a *csendes* ~ volt: az eukarisztikus imát egyedül a püspök imádkozta, a jelenlévő papok igehirdetéssel, az adományok összegyűjtésével és előkészítésével, a szentáldozás kiosztásával segédkeztek. A 9-10. sz.-tól kezdve lelkipásztori szükségből is, de szemléletváltozásból is a papok magánmiséi kerültek előtérbe. A középkortól kezdve egy időben számos mellékoltáron miséztek, különösen a kolostorokban. A lit. ref. egyre jobban igényelte a ~ felújítását, nemcsak gyakorlati okokból (sok pap összejövetele alkalmával, nagyobb szerzetesi közösségek misézési nehézségei miatt). A LK 57 kijelenti: „A zsinat jónak látja kiterjeszteni az együttmisézés lehetőségeit". A II. Vat. által megszabott kört a Rítuskongregáció dekrétumai egyre jobban tágították, míg végül a RMÁR 153–208. pontja részletesen kifejti a ~ alkalmait és végzési módját. „Az együttmisézés (koncelebrálás) alkalmas módon fejezi ki a papságnak, az áldozatnak és Isten egész népének egységét." Továbbá: „Fokozottan kell értékelni az együttmisézést, amit a megyéspüspök végez egyházmegyéje papjaival, főleg Nagycsütörtökön a →krizmaszentelési misében, egyházmegyei zsinat vagy lelkipásztori látogatás idején. Ugyanezen okból ajánlatos az együttmisézés, valahányszor a papok találkoznak püspökükkel, akár lelkigyakorlaton, akár más gyűlésen. Ezekben az esetekben ugyanis fokozott mértékben lesz szemléletessé előttük a papi rend és az Egyház egysége, amely egyébként is megmutatkozik minden együttmisézésnél." A ~ mindenkor ajánlatos, amikor lelkipásztori szempontok nem indokolják a papok egyenkénti misézését. Mégis minden papnak megmarad a szabadsága arra, hogy egyénileg misézzen, de nem akkor és ott, ahol ~ folyik (ET 902). „Ha a mise már elkezdődött, már senki sem kapcsolódhat be a koncelebrálásba" (RMÁR 156). A liturgia ~t ír elő a püspök- és papszentelési misében, Nagycsütörtökön, mind a krizmaszentelési, mind az esti mise alkalmával, zsinatok, püspöki összejövetelek és szinódusok miséin és az →apátbenedikálás miséjén.

A koncelebrálók is kazulát viselhetnek, de elég, ha albát (nem karinget) és stólát vesznek fel. A ~-hoz ajánlatos a hagyományos vászon alba és keskeny stóla megújítása (→liturgikus öltözetek). A főcelebránsnak azonban mindig a teljes liturgikus öltözetet kell viselnie, tehát →kazulát is. A koncelebránsoknak nemcsak az átváltoztatás szavait kell mondaniok, hanem mindazt, amit az együttmisézésre vonatkozó szabályok előírnak (RMÁR 164–199). A mozgásokat és mozdulatokat illetően így rendelkezik az RMÁR: A bevonulásnál megcsókolják az oltárt, az igeliturgia alatt a koncelebrálók kijelölt helyükön ülnek illetve felállnak ugyanúgy, mint a főcelebráns. A →prefáció kezdetén az oltárhoz mennek, és azt úgy veszik körül, hogy a szertartásokat ne akadályozzák, s a hívek azt jól láthassák. Az →eukarisztikus imában azokat a szövegeket, amelyek minden koncelebrálóra tartoznak, a koncelebrálók valamivel halkabban mondják, hogy a főcelebráns hangja jól hallható legyen. Az →epikléziznél a koncelebrálók *mindkét kezüket* az adományok fölé terjesztik, az átváltoztatás szavainál a kenyér és bor felé kinyújtják *jobb kezüket.* Amikor a főcelebráns az →úrfelmutatás után térdet hajt, a koncelebrálók mélyen meghajlanak. Az egyes eukarisztikus imák meghatározott részeit egy-egy koncelebráló imádkozza egyedül. Az egyedül vagy együtt imádkozott részeknél a koncelebránsok kitárják karjukat. Az áldozás előtt Krisztus Testét tisztelettel jobb kezükbe veszik, bal kezüket pedig a Szentostya alatt tartják. Majd a főcelebráns áldozása után vagy Krisztus Testével áldoznak, vagy a szent Vérbe mártva veszik

azt magukhoz. A szent Vért magukhoz vehetik a koncelebrálók ezenkívül úgy is, hogy isznak a kehelyből (RMÁR 200). Áldozás után visszatérnek helyükre, majd a mise végén az oltárnál elvégzik a kellő tiszteletadást, de csak a főcelebráns csókolja meg az oltárt.

A keleti ortodox egyházakban megmaradt a csendes koncelebrálás, az →anaforát csak a püspök mondja. A görög katolikusoknál az átváltoztatás szavait halkan együtt mondják a főcelebránssal. * 5. (22. ábra: Liturgikus öltözet (nyugati) H, I = koncelebrációs alba.)

AM

konklúzió

→befejezés (liturgikus imáé)

konopeum

(gör. konópion = ‘szúnyogháló’) • 1. Az ősegyházban lepellel borították le a megőrzött Eukarisztiát. A Trid. után Borromei Szt. Károly újította fel ezt a szokást, és elrendelte egyházmegyéjében az egész →szentségház sátorszerű leborítását a ~nak nevezett lepellel. A Rítus Kongregáció elrendelte a szentségház előtti selyemből, lenből, vászonból legalább függönyszerű ~ használatát, ez azonban csak kevés helyen ment át a gyakorlatba. Az RMÁR nem tesz róla említést, használata szinte teljesen megszűnt.

2.~ az oltár →baldachin-építményének régi neve.

VI

konták, kondák

(gör. kontakion, szláv: kondak = ‘ünnepi ének’) • A ~ ének, amely röviden, tömören, képletes kifejezések nélkül szól az ünnep tárgyáról. Szinte minden bizánci rítusú istenszolgálatban előfordul. Legszebbnek a karácsonyi ~ot tartják. *„Ma Szűz a legfelsőbb Lényt szüli, és a föld a Befogadhatatlannak istállót ajánl fel…”* Sok ~ megírása fűződik Dallamszerző Szt. Román (Rómanosz Melódosz) nevéhez. A ~ néven ismert versszak tulajdonképpen egy hosszú himnusz első része.

OM

konventmise

Valamely szerzetesi közösség vagy káptalani testület „közösségi miséje”. Illő, hogy énekelt mise legyen, amelyen a közösség minden tagja tisztségének megfelelően vesz részt, a papok pedig koncelebráljanak. A ~hez csatlakozhat a napi →zsolozsma valamelyik része, amelyet együtt *(in choro)* imádkoznak.

VI

korális ruha

(lat. habitus choralis, vestis choralis = ‘öltözet, melyet »in choro«’, a →kórusban viselnek) • *Tágabb értelemben* a ~ azt az öltözetet jelentette, amelyet a →celebránson és a felszentelt →segédkezőn (→diakónus), kívül a liturgikus cselekmény résztvevői viseltek (papok, papnövendékek: →reverendát, →karinget; ministránsok →ministránsruhát). *Szűkebb értelemben* a →zsolozsma közös végzésére kötelezett közösségek (káptalan, monasztikus és egyéb szerzetesközösség) kórusruhája e liturgikus cselekmény közben. A káptalan tagjai lila →mocétumot, a szerzetesközösségek →kukullát, →kappát vagy →karinget vettek fel ez alkalomra. A II. Vat. után a CE (56–57; 1199–1210) a →liturgikus öltözetektől megkülönbözteti a ~kat, amelyeket a püspökök, bíborosok, prelátusok és kanonokok viselnek (saját egyházmegyéjük területén kívül is), ha nem →celebránsai vagy koncelebránsai a liturgikus cselekménynek (→koncelebrálás). Ilyenkor a püspökök lila reverendát és →cingulumot, karinget és lila mocétumot, →pileolust, →birétumot, valamint →mellkeresztet viselnek. A bíborosok ~ja ugyanaz, mint a püspöké, csak a lila szín helyett piros az öltözék színe. Püspök (bíboros) ~ra veszi fel a miseruhát, ha →fogadással kezdődő főpapi misét mutat be. A →prelátusok öltözete csak annyiban tér el a püspök ~jától, hogy birétumuk fekete, lila bojttal. A káptalanok valóságos kanonokjainak ~ja a reverenda fölé felvett karing és fekete vagy szürke mocétum. A káptalani szabályzat és kiváltság ettől eltérő öltözködési jogot írhat elő. A szerzetesközösségek hagyományos ~ja a II. Vat. után változatlan maradt.

VI

korona

→püspöksüveg

korporále

(lat. corpus = ‘test’, ti. ‘az Úr Teste’) • Négyszögletes oltárterítő, amely eredetileg az egész oltárt befedte az adományok előkészítésekor. Később kb. 60 x 60 cm-es méretűre kisebbedett. A felajánlás előtt a ~t →burzában viszik a kehellyel együtt az oltárra, és csak akkor terítik ki. Addig az →asztalkán tartják, majd áldozás után újra felszedik, és a kehellyel együtt ismét az asztalkára viszik. – A misében és a misén kívül mindig a ~ra helyezik azokat a szent edényeket, melyekben Oltáriszentség van. Ezért a →tabernákulumban is állandóan ki van terítve. * 5.

AM

Korpusz

→Corpus

kórus

(gör. khorosz = ‘körtánc’, ‘karének’, ‘az énekesek, a kar helye’) • 1. A karban imádkozók vagy éneklők helye a templomban. Elsősorban a székesegyházakban és szerzetesi templomokban a →szentély és a →hajó között párhuzamosan egymással szemben álló →stallumok jelentik a ~t. A barokk templomokban a templom bejárati része fölé boltozott, nagyobb, emeletes orgonakarzatot, ~t építettek, ahol a már világiakból álló, többszólamú énekkar szerepel, és énekli a misék →ordináriumát és a →propriumokat. Ma a legtöbb templomban itt áll az orgona, ahonnan a →kántor a →népéneket vezeti. Újabb templomokban az énekeseket a →liturgikus tér közelében helyezik el, hogy közvetlenebbül kapcsolódhassanak be a mise szertartásába.

2. Azok *közössége*, akik részt vesznek a liturgia (énekes) végzésében. Ennek nagyobb részét a →zsolozsma alkotja. Így pl. a szerzetesközösségeknek a liturgiában részt vevő tagjait nevezzük ~nak.

3. Annak a *cselekménynek* a neve, amelyet a ~ végez. llyen értelemben ~ a káptalani és szerzetesi közös zsolozsma.

4. A liturgikus (többszólamú) *énekkari szolgálatot végző* kar neve is ~.

AM–BP

könyörgés

(lat. oratio – ‘beszéd’, ‘imádság’) • Az →Eukarisztia ünneplésében három olyan ~ szerepel, melyek imádkozása sajátosan a →celebráns feladata: mégpedig a könyörgés *(collecta)*, a felajánlási ~ *(oratio super oblata)* és az áldozás utáni ~ *(oratio post communionem)*. Ezeket a ~eket a pap, aki Krisztus személyét képviselve a közösség elöljárója, Istenhez intézi az egész szent nép és minden jelenlévő nevében. Méltán nevezzük ezeket elöljárói imáknak *(orationes praesidentiales)*. Hagyományos szerkezetük: 1. Isten megszólítása, 2. egy vagy több indokolás, 3. a szorosan vett kérés, 4. valamilyen cél kifejezése, 5. →befejezés.

Saját könyörgésük van a főünnepeknek, ünnepeknek, kötelező emléknapoknak, kiemelt hétköznapoknak (pl. ádventi, nagyböjti hétköznapok).

Formája: Az első és harmadik ~nél a celebráns felszólítására *(Könyörögjünk!)* rövid csend, majd utána kitárt karral a ~ következik a megfelelő →befejezéssel. A felajánlási ~t a celebráns felszólítás nélkül, kitárt karral imádkozza. A hívő közösség a ~re →ámen válaszával fejezi ki egyetértését. ~ a misén kívül szerepel a →szentségek és →szentelmények kiszolgáltatásánál és a →zsolozsmában is. * 5.

VI

könyörgő napok

→évnegyedes napok

körmenet

(lat. processio = ‘felvonulás’, ‘körmenet’) • Ünnepi istentiszteleti vonulás, melyben a →celebráns a →segédkezőkkel a szertartás helyére vonul (a templomban); vagy valóban „kör-menet” Oltáriszentséggel vagy anélkül a szabadban bizonyos ünnepi alkalommal. Ebben különbözik a →zarándoklattól, melynek célja egy →kegytemplom elérése gyalog vagy járműveken.

A keresztényeknél az ókorban a polgári élet adta a példát az ünnepi vonulásra. Még az üldözések idején is felvonulással kísérték a temetőbe a halottaikat. Majd Konstantin császár kora óta a pápa és a püspökök az állami tisztségviselők mintájára jogot kaptak arra, hogy ünnepi menettel vonuljanak be templomukba. Magában a mise kialakuló rendjében is létrejött az adományokkal az oltárhoz vonulás, áldozáshoz, evangélium felolvasásához való vonulás, melyet énekkel kísértek. Kisebb és nagyobb →bevonulást ismer a liturgia (a templom főkapujától, vagy a sekrestyéből). Az ünnepi ~ek gazdag formát öltöttek a középkor és a barokk kor idején (→áldások, bűnbánati ~ek, szentségi ~ek stb.). A ~ élén a keresztet viszik (gyertyák között); szokás a különböző testvérületek és egyesületek vallási motívumokkal díszített zászlóinak a ~ben való vitele. Ma az egyetemes egyházban általános az úrnapi ~ (→Úr ünnepei) Oltáriszentséggel, melyet →baldachin alatt visz a pap, és négy oltárnál áll meg, ahol evangéliumi perikópa, könyörgés és szentségi →áldás van. A Római Szentszék az úrnapi ~et nem tekinti hivatalos liturgikus cselekménynek, hanem az áhítatgyakorlatok közé sorolja, melyet a püspökre (püspöki karra) bíz, hogy azt elrendelje és szertartását megállapítsa. Hazánkban nagy népszerűsége van a Nagyszombat délutánján tartott feltámadási ~nek, melynek összeegyeztetése a →húsvéti vigíliával lelkipásztori feladat. * 26. →Praeorator, IV. Húsvéti körmenet, Úrnapi körmenet.

AM

köszöntés

(lat. salutatio) • A mise elején a →keresztvetés után a →pap a nép felé fordulva kitárja kezét és köszöntő szavakat mond valamelyik formulával: *„A mi Urunk, Jézus Krisztus kegyelme, az Atyaisten szeretete és a Szentlélek egyesítő ereje legyen mindnyájatokkal!”; „Kegyelem nektek és békesség Atyánktól, az Istentől és Urunktól, Jézus Krisztustól!”* (Róm 1,7); vagy a legismertebb és gyakran előforduló: →Az Úr legyen veletek! A püspök így köszönti az egybegyűlt közösséget: *Békesség veletek!* – A válasz minden ~re: *És a te lelkeddel!* Ha a szertartás vezetője nem egyházi rendben lévő személy (pap nélküli liturgiánál) – így köszönti a jelenlévőket: *Testvérek, magasztaljuk a mi Urunk, Jézus Krisztust, aki szeretett minket, és áldozatul adta magát értünk.* – A válasz: *Ámen.* * 5, 11.

VI

kötelező ünnep

(lat. festum de praecepto) • A vasárnapot, mint a húsvéti misztérium ünnepét apostoli hagyomány alapján az egész Egyházban őseredeti ~ként kell megtartani. Meg kell ünnepelni továbbá Urunk, Jézus Krisztus születésének napját, a Vízkeresztet, Krisztus mennybemenetelét, Szent Testének és Vérének ünnepét (→Úrnapja), Szűz Máriának, mint Isten Anyjának napját, Szeplőtelen Fogantatását és Mennybevitelét, Szt. József, Szt. Péter és Pál apostol, valamint Mindenszentek napját. A →püspöki konferencia azonban az Apostoli Szentszék előzetes hozzájárulásával a ~ek közül egyeseket eltörölhet vagy vasárnapra helyezhet át (ET 1246).

Magyarországon az MKPK *vasárnapra helyezte* a →Vízkeresztet, Urunk →mennybemenetelének, Krisztus Szent Testének és Vérének ünnepét (→Úrnapja); kötelező ünnep helyett *ajánlott ünneppé* tette a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatását (dec. 8., az erdélyi egyházmegyékben kötelező ünnep), Szt. József ünnepét (márc. 19.), Szt. Péter és Pál apostolok ünnepét (jún. 29.) és →Mindenszenteket (nov. 1.). *Kötelező ünnep:* Urunk születésének ünnepe (→Karácsony) dec. 25., Szűz Máriának, Isten Anyjának ünnepe (jan. 1.) és Nagyboldogasszony, Szűz Mária mennybevételének ünnepe (aug. 15.).

Vasárnap és más kötelező ünnepeken a hívők kötelesek teljes misén részt venni; tartózkodjanak továbbá azoktól a munkáktól, amelyek az Istennek kijáró liturgikus tisztelet megadását vagy a lélek és test kellő pihenését, és az Úr napjának sajátos vidámságát akadályozzák (ET 1 247).

A keleti egyház az ünnepek áthelyezését és az ebből fakadó gyakorlatot nem ismeri.

AM

közbenjáró imák

→eukarisztikus ima

köznapok

(mai lat. feria = hétköznap; ókori lat. feriae = ünnepnapok. Az ÚSZ népe minden napot ünnepnek tart a megváltás óta) • 1. A ~ a →vasárnapokon és →ünnepnapokon kívül eső hétköznapok. Ezeken a megelőző vagy más évközi vasárnap könyörgéseit és saját olvasmányait vehetjük a misében, de más →votívmise, vagy →alkalmi mise is mondható a ~on.

2. Vannak *kiemelt* ~ok, melyek előnyt élveznek minden más ünneppel szemben. Ezek: 1. →Húsvéti Szent Háromnap, 2. →Hamvazószerda, 3. →nagyhét köznapjai, hétfőtől Nagycsütörtökig bezárólag, 4. →Húsvét nyolcadának napjai, 5. →Halottak napja, 6. →ádvent köznapjai dec. 17– 24-ig bezárólag, 7. →Karácsony nyolcadába eső napok, 8. →nagyböjt köznapjai. (Az utóbbi kettőn →főünnep és →ünnep tartható). * 1.

VI

közös misék

(lat. Commune sanctorum) • A →misekönyv és az →olvasmányok könyvének részei, amelyek a szentek ünnepeire vagy emléknapjaira alkalmazható közös liturgikus szövegeket tartalmazzák. Innen kell, vagy lehet venni azokat a részeket, amelyek a →szentek ünnepeinél nem találhatók. Ezek a következők: a Boldogságos Szűz, az apostolok, a vértanúk, lelkipásztorok, egyháztanítók, szüzek, szent férfiak és nők, köztük szerzetesek, a felebaráti szeretet gyakorlói és nevelők miséi. Ezenkívül az egyes szövegeknél figyelembe kell venni a liturgikus időt (pl. húsvéti idő) és egyéb meghatározó körülményt (pl. hithirdető). Ezek a misék tartalmazzák: a →kezdőéneket, →könyörgést, felajánlási könyörgést, →áldozási éneket, áldozás utáni könyörgést. * 5.

VI

kreativitás

(a liturgiában) • Az istentiszteletek szerkezete és szövegei (mise, szentségek kiszolgáltatása) a liturgikus könyvekben messzemenően megállapítottak. Különösen szükség van erre a közösen mondott imákban és →akklamációkban. De korán kialakultak az →elöljárói imák és az →eukarisztikus ima kötött szövegei (bár ezeket csak példáknak, a rögtönzött imához való segítségnyújtásnak szánták, de lassanként kötelező formákká váltak). A lit. ref. tág teret nyitott az istentiszteletekben a konkrét helyzet figyelembevételére, spontán szavakra, az adott pillanat alkotó *(kreatív)* megragadására. Erre elsősorban az igehirdetésben nyílik lehetőség, továbbá a személyes hangú bevezető szavakban, a szertartás közben mondható *rövid* utalásokban és magyarázatokban. Különös lehetőséget nyújt a ~ra az →egyetemes könyörgések szövegeinek a helyi ünneplésnek, az adott nap örömeinek, gondjainak, szorongattatásainak vagy gyászának megfelelő összeállítása. Sokkal jobban figyelembe kellene venni, hogy éppen az egyetemes könyörgések közreadott szövegei nem kötelezőek, hanem alkotó módon követhető példák csupán.

Az új liturgikus könyvek maguk is bőven nyújtanak lehetőséget különböző szövegek és szertartásrészek közti választásra. Ez a ~nak oly tág teret nyit, melyet általában nem használnak ki eléggé. E téren az *alapelv:* ahol több szöveg vagy szertartás közt lehet választani, vagy azok valamelyik részének elhagyása, bővítése, változtatása lehetséges (*„pro arbitrio”* = belátás szerint, *„pro opportunitate”* = ha megfelelőnek látszik), ez módot nyújt a →celebráns személyes, vagy az adott közösség aktuális lelki igényeihez való dinamikus alkalmazkodáshoz. Ezzel az egész istentiszteletben a merev kötöttségekből, a gépies rutinból kilépve, a közösséget tevékeny részvételre inspiráló ~ valósul meg. Ennek azonban több előfeltétele van: a celebráns előre válassza ki és ismerje meg a napi liturgikus szöveget, azt imádságos módon elmélkedje át; a →segédkezők és a közösség tevékenységét elő kell készíteni. Magát a liturgiát pedig áhítattal telt gesztusokkal és →testtartásokkal, lélekkel imádkozzák és énekeljék. →liturgikus cselekmények szépsége.

AM

kredencia

→asztalka

kripta

→altemplom

Krisztus

(gör. Khrisztosz) • A név a gör. „khrió” = ‘felken’, ‘megken’ igéből ered, és Fölkentet jelent, vagyis a héber „masiah”, illetve arám „mesiba” görög megfelelője. Az ÓSZ görög fordítása (LXX) gyakran használja a *„Khrisztosz”* szót a királynak, Jahve fölkentjének jelölésére, illetve prófétai értelemben az eljövendő Messiás király megnevezésére. Az ÚSZ-ben sok más név közül végül a „Khrisztosz” felségcím maradt meg Jézus neve mellett, a föltámadás utáni királyi „felmagasztalására” utalva (ApCsel 2,36).

Az őskeresztény liturgia első hitvallása ez a „Khrisztosz”, illetve „Küriosz” (gör. = ‘Úr’) szó lett, amely Jézus neve mellett az eltemetett és fölszentelt próféta királyi uralmára és messiási küldetésére utalt. Egy évtized alatt a ~ név annyira fontos lett, hogy Szt. Pálnál már egymagában jelzi névelő nélkül Jézus személyét. A Márk által leírt evangélium szenvedéstörténete szerint Jézus maga fogadta el a messiási címet a főtanács előtt, amikor a főpap megkérdezte: *„Te vagy-e a ~, az áldott (Isten) Fia?”* (Mk 14,61)

Az első keresztény közösség liturgiájának épp ~ nevének segítségül hívása volt a megkülönböztető sajátossága. Az ősegyház tagjai azzal különültek el a jeruzsálemi zsidó kultusztól, hogy a szigorúan monoteista környezetben ~t Urukként imádták. Erről tanúskodik ifjabb Plinius levele az 1. sz. fordulóján, amely szerint a keresztények ~nak mint Istennek, himnuszokat énekelnek (10, 96, 7). S erről tanúskodnak a legkorábbi vértanúakták is, pl. Szt. Polükarposzé: „Mi ~t el sem tudjuk hagyni, … s mást tisztelni nem is tudunk. Őt imádjuk, aki Isten Fia” (17,2–3). →Úr.

OL

Krisztus jelenléte

Már az ősegyház liturgiájának alapja is ~ volt: *„Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük”* – ígérte még földi életében a Megváltó (Mt 18,20). A jeruzsálemi szigorúan egyistenhívő környezetből kinőtt keresztény közösség kezdettől fogva Urának és Istenének ismerte el Jézust, Tamás szavaival imádta őt: *„Én Uram, én Istenem!”* (Jn 20,28) Az őskeresztények tehát nemcsak Jézus emlékét elevenítették föl a kenyértöréskor, hanem még a pogány Plinius kormányzó beszámolója szerint is „Krisztusnak mint Istennek, váltakozva karban himnuszokat énekelnek” (Ep. 10, 96, 7). Krisztushoz mint megdicsőült Úrhoz szólt az egyik legősibb, arám nyelven fennmaradt liturgikus ima: →*„Maran atha”* vagy *„Marana tha”* (1Kor 16,22), melynek legvalószínűbb jelentése: „Az Úr eljött!” (Tehát az Úr jelen van!)

A Katolikus Egyház máig is szilárdan vallja, hogy Alapítója jelen van Egyházának minden liturgikus cselekményében (→Mediator Dei). A II. Vat. az LK-ban újra meg újra felhívta a figyelmet Krisztus papi működésére a liturgiában. Krisztus mindig jelen van Egyházában, de kiváltképpen a liturgikus cselekményekben. Jelen van a misében a pap személyében, mert az áldozatot ugyanaz mutatja be a papok szolgálata által, aki a kereszten önmagát feláldozta. De kiváltképp jelen van az „eukarisztikus színek alatt”. Jelen van erejével a szentségekben, igéje által, és végül jelen van, amikor könyörög az Egyház közössége (LK 7).

OL

Krisztus király ünnepe

→Főünnep az utolsó évközi vasárnapon. Tárgya: Krisztus örök főpapsága és mindenség fölötti királysága. XI. Pius rendelte el 1925-ben a Nikaiai Egyetemes Zsinat 1600 éves jubileuma alkalmából. Ezen a zsinaton emelte ki ugyanis az Egyház Jézus istensége mellett az Ő valóságos emberségét is. Így az „Istenembert" megilleti a teremtett világ és az emberi társadalom fölötti uralom is. Az evangéliumokban kezdettől fogva királyként szerepel (Lk 1,32–33; Jn 18,33– 37). A mise →Gloriájában így énekelünk: *„Te az Atya jobbján ülsz: Irgalmazz nekünk! Mert egyedül Te vagy a Szent, Te vagy az Úr, Te vagy az egyetlen Fölség: Jézus Krisztus, a Szentlélekkel együtt az Atyaisten dicsőségében. Ámen."* * 1.

BL

krizma

(gör. khriszma = ‘kenet’) Az ÓSZ-ben királyok fölkenéséhez használták a békét és üdvösséget jelképező igen finom →olajat. A Messiás görög elnevezése (Khrisztosz) is a ~ szóval közös tőből származik, és „fölkent uralkodót jelent.

1. A keresztény kelet a →bérmálásnál és →templomszentelésnél használja a több tucatnyi illatszerből összeállított ~t. A keleti pap nyomban a →keresztelés után megbérmálja a fehér ruhába öltöztetett új keresztényt, megkenve ~val homlokát, szemét, orrát, száját, fülét, mellét, kezét és lábát ezekkel a szavakkal: *„A Szentlélek ajándékának pecsétje. Ámen”.* Már nagyhétfőn összeállítja az egyházfő a különféle fűszerek vegyületével kevert olajat (myron, müró), melyet a nagycsütörtöki Szent Liturgián szentel meg. Utána az egyházmegyék papjai mindnyájan ezzel a ~val végzik a →bérmálást.

2. A római liturgiában balzsammal kevert →olaj, melyet a →püspök →Nagycsütörtökön szentel meg. Először a Bragai Zsinat (563) említi a balzsam keverését az olajhoz. Az illatszerek jelentik a Szentlélek adományainak bőségét, jó illatát. Használatos a →keresztségnél, a →bérmálásban, a →pap- és →püspökszentelésnél, →templom- és →oltárszentelésnél. →olaj, →Nagycsütörtök. * 10.

OL–BL

krizmaszentelési mise

→Nagycsütörtök

kukulla

(új lat. cuculla = csuklyával ellátott köntös) • A Szt. Benedek reguláját követő monasztikus szerzetesek bő szabású kórusruhája, legtöbbször csuklyával ellátva. Színe a bencéseknél fekete, a ciszterciéknél, trappistáknál stb. fehér. – Ma az egyszerűbb szabású csuklyás →albát is ~nak nevezik; ez lehet →lelkipásztori kisegítők liturgikus ruhája is. (22. ábra: Liturgikus öltözet [nyugati].)

AM

kultusz

(lat. colere = ‘művelni’, ‘tisztelni’ igéből: ‘tisztelet’, ‘istentisztelet’) • A keresztény ~ természete szerint az Atya, a Fiú és a Szentlélek tiszteletét jelenti, vagy a liturgia szavaival élve, helyesebben: az Atyának Krisztus által a Szentlélekben való imádása.

E ~ sajátosságai:

a) Szoros kapcsolatban áll az →üdvösség történetével. Isten kinyilatkoztatta magát, igéje és különböző jelek által meghívta az embert, és szövetségre lépett vele. Ennek alapja nem a kiszolgáltatottság és a megalázottság, hanem a szeretet és a hűség.

b) A keresztény ~ részesedés Krisztus istenemberi életében. Ő személyében és tetteiben teljessé tette az ÓSZ-i ~t. Részt vett a választott nép vallásos életében, és elítélte a szélsőséges törvénytiszteletet és az igazi lelkiség hiányát. Hirdeti, hogy saját teste az új templom (Jn 2, 19–21) és a jeruzsálemi templom ~a befejeződik (Jn 4,21). A vele kezdődő új istentisztelet: lélekben és igazságban imádni az Istent (Jn 4,22), amelyre a Szentlélek teszi alkalmassá követőit.

c) Az Egyház Krisztus Teste és a Szentlélek temploma. Lélekben és igazságban végzi Isten tiszteletének ~át, és munkálja az emberek üdvösségét. A keresztény közösség ezért kezdettől fogva tudatában volt annak, hogy szent papsággá kell válnia, hogy *„Istennek tetsző lelki áldozatot”* hozzon Jézus Krisztus által (vö. 1Pét 2,5). Alapja a keresztség, követelménye pedig az állhatatosság az apostolok tanításának meghallgatásában, a testvéri egységben, a kenyértörésben és az imádságban (vö. ApCsel 2,38–41). Már az ősegyház is a hét első napját az „Úr napjának” nevezi, mert elsősorban e napon végzi ~át.

A ~ kifejezése a liturgia, amely összhangban van az Egyház hitével és életének fejlődésével. Magán viseli az ÓSZ nyomait, de az ÚSZ határozza meg. Egyes korok és kultúrák is alakítják. →inkulturáció

VI

Kyrie

(gör. Kürie eleiszon, Khriszte eleiszon = ‘Uram, irgalmazz, Krisztus, kegyelmezz’) • A római latin liturgiában eredeti görög nyelven megmaradt →akklamáció. 529-ben vezette be a Vaisoni (Gallia) Zsinat a ~ könyörgést a misébe és a zsolozsmában a Reggeli dicséretbe. Szt. Benedek Regulája is ugyanebben az időben rendeli el, hogy a →zsolozsma imaóráit a ~ könyörgése zárja. Nagy Szt. Gergely pápa korlátozta e könyörgések számát, és a misében az angyali karok vélt száma alapján 3 „Kyrie eleison”, 3 „Christe eleison” és 3 „Kyrie eleison” imádkozását rendelte el. Bár ezek az akklamációk mind Krisztushoz fordulnak, a középkorban szentháromsági értelmezést nyertek. A ~ kibővítéséből keletkeztek a →trópusok. Az RMÁR 1969-ben úgy intézkedik, hogy a mise bűnbánati része után kezdődik a ~, hacsak magában a bűnbánatban már helyet nem kapott. Minthogy a ~ olyan ének, amellyel a közösség az Úrhoz kiált és irgalmasságát kéri, mindenkire tartozik. De végezheti felváltva nép és a kórus, illetve a kántor. A ~ akklamációi rendszerint kétszer hangzanak el, de ha a zenei alkotások úgy kívánják, többször is ismételhetők. Nem zárja ki az RMÁR a ~be rövid trópusok beiktatását sem. – Ha a ~t nem éneklik, akkor mondani kell. (RMÁR 30.) * 5.

AM

– L –

laikus

(gör. laikosz – laos = ‘nép’ – ‘néphez tartozó ember’)

Az ÚSZ-ben megkülönböztető elnevezése azoknak, akik Isten népe lettek, míg azelőtt nem voltak azok (vö. 1Pét 2,10). Az őskeresztény egyház szóhasználatában az egyházi hierarchiához (püspök, pap és diakónus) nem tartozó személyek a ~ok, akik különböző jogokkal voltak felruházva (pl. a püspökválasztásban részt vettek). Mai megfogalmazásban a ~ok, azaz a ‘hívek’, ‘világiak’, ellentétben a felszentelt klerikusokkal azok, akik a keresztség szentsége által Krisztus Egyházának tagjai, a bérmálás szentsége által pedig küldetést és felszentelést kaptak, hogy „királyi papságuk”-at a miseáldozat felajánlásával, a szentségek felvételével, „az imádsággal, a hálaadással, szent életük tanúságával, önmegtagadásukkal és tevékeny szeretetükkel gyakorolják” (LG 10). A ~ok mint felolvasók, →segédkezők, →kommentárok és énekkari tagok sajátos liturgikus szolgálatot végeznek, a hívő nép pedig tevékeny részvételével részese a liturgikus cselekménynek. Különleges megbízatást kapnak a →lelkipásztori kisegítők.

VI

lábmosás

→Húsvéti Szent Háromnap

Lateráni bazilika fölszentelésének évfordulója

(ünnep) • A Lateráni bazilika első az öt római patriarchális →bazilika között, Róma püspökének, a pápának székesegyháza. Címe: „A Város és a földkerekség minden templomának anyja és feje” *(Mater et caput omnium ecclesiarum Urbis et orbis).* A bazilikát Konstantin császár építtette, és I. Szilveszter pápa szentelte fel a Legszentebb Üdvözítő címére 324. nov. 9-én. A tűzvész, földrengés és fosztogatás áldozatásul esett templomot XIII. Benedek pápa 1726-ban szentelte fel újra a Megváltó és Keresztelő Szt. János tiszteletére. Az Egyház iránti szeretet és hűség jeleként november 9-én a ~t az egyetemes egyház megünnepli.

BL

Latin nyelv a liturgiában

Isteni vagy apostoli parancs nincs, hogy milyen nyelvet kell használni a liturgiában. Latin nyelven ott kezdték végezni a szertartásokat, ahol a lakosság latinul beszélt. Mindenekelőtt Itáliában, Afrika északi részeiben, Galliában és Hispániában. Latin volt a liturgia nyelve a népvándorlás korában a megtérített népeknél is, kivéve a szlávokat. Jogszokás folytán törvényerőre emelkedett, hogy a római liturgia hivatalos nyelve a latin. Döntő változást hozott a gyakorlatban a II. Vat., amely szerint mind a misében, mind a szentségek kiszolgáltatásában, mind a liturgia más területein nagyon hasznos lehet a nép anyanyelvének a használata és az Apostoli Szentszék jóváhagyásával ennek széles körű alkalmazása (LK 36). →liturgikus nyelvek.

AM

Laudes

→Reggeli dicséret, →zsolozsma

lektor

lat. lector = ‘felolvasó’) • Az istentiszteleten a szentírási →perikópák felolvasásával megbízott személy. Korán a →kisebb rendek közé tartozó, állandó jellegű megbízatássá vált, nemcsak a nyugati, de a keleti egyházakban is. Amikor az evangélium felolvasása a diakónus és pap, a szentleckéé a →szubdiakónus feladata lett, a ~ elvesztette funkcióját, és csak az egyházi rend szentségének formális előkészítő lépésévé vált. VI. Pál pápa 1972-ben megszüntette a kisebb rendeket, de megtartotta szolgálatokként a lektor és →akolítus szerepét. A megbízást a ~ a püspöktől (rendi elöljárótól) kapja mise vagy igeistentisztelet keretében. A püspök könyörgések és áldás után átadja neki a Szentírást. Nemcsak az egyházi rendre készülőket avatják ~rá, hanem laikus férfiakat is. A ~i szolgálatnak a lit. ref. nagy fontosságot tulajdonít: a papság mellett a világiak is egyetemes papságuk révén Isten igéinek hirdetői. Hogy szerepüket méltóképpen lássák el, szükség van megfelelő lelki és gyakorlati felkészítésükre. →liturgikus nevelés. *21.

AM

lélekajánlás

(lat. commendatio animae) • A felebaráti szeretet kívánja, hogy a keresztények kifejezzék összetartozásukat haldokló testvérükkel. A jelenlévők ezért érte imádkoznak, és vigasztalást merítenek a keresztény halál húsvéti értelmezéséből. Fohászok, rövid szentírási szakaszok hangzanak el, majd a halál beálltakor: *Költözzél el, keresztény lélek, ebből a világból. Még ma legyen részed az Úr békéjében!* * 24.

VI

Lélekhívás

→epiklézisz

leöntés

A →keresztség kiszolgáltatásának egyik formája, amely főleg a 12. sz.-tól szorította ki a nyugati egyházból a *„baptiszmosz”* szó által jelölt alámerítést. Először a 2. sz.-ban keletkezett *„Didakhé”* (A 12 apostol tanítása) említi, hogy szükséghelyzetben „háromszor önts vizet a fejre, az Atya és Fiú és Szentlélek nevére” (7. f.). Azonban még sokáig folyó vízben való alámerítés maradt az általános gyakorlat az ókeresztény egyházban. Később az alámerítés és ~ helye a →templomtól elkülönített →baptisztérium lett. A mai egyházjog lehetővé teszi mindkét gyakorlatot (ET 854. kán.). Az MKPK utasítása szerint „az egész test megmerítésével csak a szülők kívánságára szabad keresztelnünk, sohasem akaratuk ellenére” (az MKPK előszava a GyKSz-hez).

A ~ ma is háromszor történik a kereszteléskor. A cselekmény úgy jelzi igazán az „újjászületés fürdőjét”, hogyha a homlokot önti le a pap, s a víz valóban folyik a fejen.

OL

lépcsőima

A Trid.-i miseforma szerint a celebráns előkészületi imája, melyet a ministránsokkal felváltva az oltárlépcső előtt imádkozott. Részei: a 42. zsoltár antifónával: *„Bemegyek az Isten oltárához…”*, →közgyónás és általános (nem szentségi) feloldozás. A lit. ref. során a →bűnbánati cselekmény lépett helyére.

VI

litánia

(gör. litaneuó = ‘könyörgök’) • Különféle szándékokra való könyörgés, amely az 5. sz.-tól bűnbánó imádságot is jelentett. Ennek nyomai még ma is megvannak a miseliturgiában (→Kyrie eleison), *„Uram, irgalmazz”.* Ma ~n olyan imát értünk, amely az előimádkozó rövid fohászából és a nép válaszából áll. A legősibb ~ a *„Mindenszentek litániája”.* Ezt az →egyházi rend szentségi rendjeinél, →apát-, apátnő-benedikálásnál, →keresztvízszentelésnél, zarándoklatok és bizonyos →körmenetek alkalmával imádkozzuk. Alapformája, beosztása már a 7. sz.-ban kialakult. Ezenkívül legelterjedtebb a *Lorétói ~.* (Loreto olasz helyről elnevezve.) Ebben a boldogságos Szűz megnevezései részben a Szentíráson alapulnak vagy bizánci eredetűek. Pl. Lelki edény = Szentlélek hajléka; Ájtatosság jeles edénye = Istennek szentelt szűz; Elefántcsont torony = Isten szentélye stb. Több új fohásszal bővült: pl. Családok királynője. Különösen májusban és októberben imádkozzák.

A 16. sz.-ban több mint 80 ~ volt. VIII. Kelemen pápa ezért csak a Mindenszentek és a Lorétói ~t engedélyezte. Újabbkori jóváhagyást nyert a Jézus Szt. Neve (1886), Jézus Szt. Szíve (1899), Szt. József (1909) és Krisztus Szt. Vére ~ja (1960). Számtalan új litánia keletkezett az utóbbi évtizedekben egyházmegyei jóváhagyással, de sokszor anélkül. →Praeorator.

BL

litia

(gör. lité = ‘kérés’, ‘könyörgés’) • A ~ tágabb értelemben az egész éjszakai liturgikus virrasztást is jelenti. Ti. ebbe illeszkedik be a tulajdonképpeni ~, amely abból áll, hogy a kérő →ekténia után a pap felonban és epitrakelionban (→liturgikus öltözetek), az összes gyertya fényében megtömjénezi az egész templomot, mialatt a nép a szokottnál ünnepélyesebb dallamú ~i →sztichirákat énekli. Ezeket a ~i ekténia követi, amely öt hosszabb könyörgésből áll, s a nevezetesebb szentek segítségül hívása mellett kéri Isten irgalmát. Ezt a templom hajójában középre helyezett asztal *(tetrapod)* előtt végzi a pap, melyen már el van készítve az *„artoklász”,* vagyis a kenyeret, búzát, bort és olajat tartalmazó ~i készlet. Végül a pap megáldja az öt kis kenyérkét (→proszfóra), búzát, bort és olajat. E régi szokás az őskeresztények szeretetlakomáira (→agapé) emlékeztet. Az agapék alkalmával közösen fogyasztották el az áldozatra szánt adományokból fennmaradt kenyeret és bort, és kiosztották a szegények részére összehordott alamizsnát: búzát és olajat. De emlékeztet ez az áldás az Úr Jézus csodájára is, amikor öt kenyérrel és két hallal ötezer embert megvendégelt, – amiről az imában említés is történik. →ünnepek rangja (litiás ünnepek).

OM

liturgia

(gör. leitourgia = ‘a népért végzett közszolgálat’, ‘Isten és emberszolgálat’) • Az ÓSZ görög nyelvű fordításában (LXX) ~ a Szent Sátorban végzett papi szolgálat. A zsidókhoz írt levél e szót lefoglalja Krisztus főpapi működésének leírására, de a római egyházban nem honosodott meg ez a jelentés. A görög egyház már a 4. sz.-ban a „misét” nevezi ~nak. A nyugati egyházban a ~ szent szertartások összességét jelentette vagy azoknak az Egyház által előírt normáknak a gyűjteményét, amely a kultusz végzését szabályozza. A lit. mozg. egyik jeles képviselője, a belga L. Beauduin, a ~t az Egyház →kultuszának nevezi. A bencés O. Casel kutatásai alapján így fogalmaz: a ~ Krisztus üdvözítő tetteinek (kereszthalálának és feltámadásának) megjelenítése az Egyház szertartásaiban, melyek révén a megváltás üdvözítő eseményei jelenvalóvá lesznek a szimbólumok fátyla alatt.

A ~ fogalmának tisztázásában jelentős szerepet játszott XII. Pius pápa →*Mediator Dei* (1947) kezdetű enciklikája. Visszautasítja a tévedéseket: „Súlyosan tévednek a szent ~ fogalmát illetően azok, akik nem látnak benne mást, mint az Istent megillető tisztelet érzékelhető külső formáit, vagy puszta díszt; …akik nem látnak benne egyebet, mint szabályok és előírások foglalatát, amellyel az Egyház az egyes szertartások végzését szabályozza” (25). Ezzel szemben a ~ az a nyilvános istentisztelet, amelyet a mi Üdvözítőnk mint az Egyház feje, bemutat a mennyei Atyának, és amelyet a hívek közössége bemutat Alapítójának és rajta keresztül az örök Atyának. Tehát röviden összefoglalva, a szent ~ Jézus Krisztus titokzatos testének, a Fejnek és a tagoknak nyilvános istentisztelete (20).

A II. Vat. a ~t a következő módon határozza meg: „Méltán foghatjuk fel a ~t úgy, mint Jézus Krisztus papi szolgálatának gyakorlását. Ebben érzékelhető jelek jelzik és a maguk sajátos módján meg is valósítják az ember megszentelését, és Jézus Krisztus misztikus teste – vagyis a Fő és a tagok együtt –, teljes értékű nyilvános istentiszteletet mutatnak be.” A teljesség kedvéért hozzá kell tenni: „A földi ~ban a mennyeinek előízét élvezzük” (LK 7–8). A ~ban csak úgy tudnak az emberek részt venni, ha meghívást kaptak a hitre és megtérésre. Tehát a ~ az a csúcs, amelyre az Egyház tevékenysége irányul, de egyben az a forrás is, amelyből minden erejét meríti. A résztvevőktől igényli, hogy felkészült lélekkel vegyenek részt benne (LK 7–10). A közösség istentiszteletében való részvétel nem zárja ki azonban az egyéni →imádságot és a különböző →áhítatgyakorlatok végzését.

A ~ végül is az Egyház istentisztelete. ~nak a fentiek figyelembevételével csak azt a cselekményt nevezhetjük, ahol a hívek közössége (→egyházi gyülekezet) egy törvényes egyházi hivatalviselő vezetésével az Apostoli Szentszék által jóváhagyott liturgikus könyvek szerint nyilvános istentiszteletet tart, amely jelenvalóvá és láthatóvá teszi az Egyházat a maga üdvösségre vezető mivoltában.

VI

liturgia az Egyházi Törvénykönyvben

Az ET általában nem határozza meg a liturgikus cselekmények végzésének kötelező rítusait, ezért az eddig érvényes liturgikus szabályok hatályban maradnak, kivéve, ha közülük valamelyik ellentétes a törvénykönyv kánonjaival (2. kán.).

I. Az *Isten népét* a krisztushívők (204–329. kán.) alkotják, akik az Isten kultikus tiszteletét az Egyház törvényes pásztorai által jóváhagyott saját rítusuk szerint végzik. Ez a kultikus kötelezettség előírásokat és jogokat tartalmaz a világi krisztushívők számára éppúgy, mint a szent szolgálatot teljesítők számára (→laikus).

1. Az Egyház hierarchiájában (330–572. kán.) liturgikus szempontból kiemelkedő szerepe van a →*püspöknek*, aki a liturgia keretében történő →püspökszentelésben nyeri el a megszentelő feladattal együtt a tanítási és a kormányzási kötelezettséget. Ezért lehetőleg székesegyházában papjai és a nép jelenlétében történjék a főpásztor püspökké szentelése (375. kán.). Mivel Isten titkainak kezelője, törekednie kell arra, hogy a krisztushívők növekedjenek a kegyelemben és éljék a húsvéti misztériumot (387. kán.). Ezért kötelessége a legszentebb Eukarisztia ünneplését vezetni (389. kán.), ügyelni az Ige szolgálatára, a szentségek és a szentelmények kiszolgáltatására, Isten és a szentek tiszteletére (392. 2. §).

A liturgia végzésében sajátos feladata van a →plébánosnak, aki a részegyházon belül megalapított közösség felelős lelkipásztora. Kötelessége Isten Igéjének hirdetése, az Eukarisztia ünneplése, a szentségek kiszolgáltatása, a liturgia és az imádságos élet irányítása (szentelmények, temetés, vallásos célú társulások támogatása stb.; 528–530. kán.) és a rábízott népért mise felajánlása (534. kán.).

A székesegyházban az ünnepélyes liturgia végzése a *káptalan* feladata (503. kán.). Más templomokban a liturgia előírásainak megtartására az esperes ügyel (555. 1. §. 3.). A *templomigazgatók* a helyhez méltóan végezzék (562. kán.), *a lelkészek* és *káptalanok* megbízásuk szerint lássák el liturgikus szolgálatukat (566–567. kán.).

2. A megszentelt élet intézményeiben (573– 746. kán.) „a *szerzetes* a maga teljes odaadását mint Istennek szentelt áldozatot valósítja meg, és így egész léte folyamatos istentiszteletté válik a szeretetben” (607. kán.). A szerzetesháznak legalább kápolnája legyen, ahol az Eukarisztiát ünneplik és őrzik (608. kán.), ott szent szolgálatot végeznek (611. 3. §), és az elöljárók az Isten Igéjével táplálják és a szent liturgia ünneplésében irányítják a tagokat (619. kán.). A noviciusokat (a szerzetesi életre készülőket) tanítsák meg az üdvösség titkáról való szemlélődésre és az istentiszteletben a szent liturgia gyakorlására (652. 2. §). Mivel a szerzetes az isteni dolgokról való szemlélődésben és az imádságban az Istennel való állandó egyesülésben él, ezért az Eukarisztia ünneplésében, a szent zsolozsmában, a különböző jámborsági gyakorlatban vegyen részt (663. 1–4. §.); a nyilvános istentisztelet gyakorlásában, az apostoli munkában készséges lélekkel fogadja el a megyéspüspök irányítását (678. 1.). Azok pedig, akik az evangéliumi tanácsokat fogadalomtétel nélkül *világi intézményekben* (institutum saeculare) vagy az apostoli élet különböző célú – pl. karitatív – társaságaiban vállalják, lehetőleg naponként misén vegyenek részt, gyakran járuljanak a bűnbánat szentségéhez (719. 2–3. §.), a nyilvános istentisztelet gyakorlásában és a lelkipásztori életben készséges lélekkel engedelmeskedjenek a megyéspüspök vezetésének (738. 2. §.)

II. Az Egyház *tanítói feladata* (747–833. kán.) elsősorban az Ige szolgálatában valósul meg, amelynek a Szentíráson, a szent hagyományon és az Egyház tanításán kívül a liturgiára is támaszkodnia kell (760. kán.). Különös jelentősége van a →homíliának (767. 1–3. §.), a szentségi katekézisnek (777. 1,3.), (→igehirdetés), a missziós katekézisnek (7R5.1), a →katekumenátus intézményének (78R. kán.) és a liturgikus könyveknek (R26. kán.).

III. Az Egyház megszentelői feladatát különösképpen a szent liturgia által végzi (834–1253. kán.). A →liturgia végzésében a megszentelői feladatot (835. kán.) a →püspök (1. §.),

a →pap (2. §.), a →diakónus (3. §.) és maga a krisztushívő (4. §.) is gyakorolja. A hitből ered és táplálkozik a keresztény istentisztelet (836. kán.), amely közösségi tevékenység (837. kán.), irányítására pedig az Apostoli Szentszék, a püspöki konferenciák és a megyéspüspökök illetékesek a →liturgikus könyvek előírásai szerint (838. kán.). A bűnbánat, a szeretet cselekedetei, és a keresztény nép imádságai és vallásos gyakorlatai is a megszentelődést szolgálják (839. kán.).

1. A →*szentségek*. – A szentségek kiszolgáltatásának és felvételének érvényességét a legfőbb egyházi hatóság állapítja meg (841. kán.). A keresztény életbe való →beavató szentségek (keresztség, bérmálás és Eukarisztia) szoros összefüggésben vannak (842. 2. §.). A szentségek felvételére fel kell készülni (843. 2. §.), melyeket a katolikusok csakis katolikus kiszolgáltatótól fogadjanak el (844.1. §.). Katolikus kiszolgáltató hiányában szabad a bűnbocsánat szentségét, az Eukarisztiát és a betegek kenetét nemkatolikus kiszolgáltatótól venni, ha egyházukban ezek a szentségek érvényesek. Ebben az esetben katolikus kiszolgáltató is kiszolgáltathat szentségeket az előbb említett egyházak tagjainak (844. 2–5. §.). A kiszolgáltatásnál követni kell a liturgikus könyvek előírásait (846. kán.), a szentségekhez szükséges →olaj újonnan megáldott növényi olaj (847. kán.) legyen. →szentségek.

Az egyes szentségek tárgyalása az ET-ben a következő szempontok szerint történik: a szentség fogalma, kiszolgáltatása, kiszolgáltatója, a felvevők és egyéb előírások (pl. anyakönyvi bejegyzés, keresztelési hely értesítése stb.) (849–1165. kán.).

2. A *többi istentiszteleti cselekmény* között először a →szentelményekről beszél az ET (1166– 1172. kán.), amelyek a szentségek bizonyos utánzásaként lelki hatásokat érnek el az Egyház könyörgése folytán. A nap megszentelése a →zsolozsma (1173–1175. kán.) által történik. Az Egyház tiszteli az emberi testet, ezért feladatának tartja a végső útra is elkísérni (→temetés; 1176–1185. kán.). A szentek, a szentképek és az ereklyék tisztelete elősegíti a krisztushívők megszentelődését, a szélsőségek veszélyei miatt gondosan körülírja a tiszteletadás formáit és módjait (1186–1190. kán.).

3. *Szent helyek és idők*

a) Szent helyek azok, melyeket a liturgikus könyvekben előírt felszenteléssel vagy áldással az istentiszteletre vagy a hívők temetkezésére szánnak (1205. kán.). A felszentelés a megyéspüspökre tartozik vagy arra, akit ezzel megbíz (más püspököt vagy kivételes esetben papot). Az új →templomokat szenteljék fel vagy legalábbis áldják meg. A templomok megáldása is a megyéspüspöknek van fenntartva, de megbízhat vele papot is (1217. és 1207. kán.). A nem plébániatemplomokban és kápolnákban tekintettel kell lenni a plébániai jogokra (pl. keresztelésnél, házasságkötésnél: 1219. és 1225. kán.). A →kegyhelyeken bőségesebben kínálják fel a híveknek az üdvösség eszközeit, a buzgó →igehirdetéssel, a liturgikus élet megfelelő előmozdításával, főleg az Eukarisztia és a bűnbocsánat szentsége útján, valamint a népi vallásosság ápolásával (jóváhagyott →áhítatgyakorlatokkal). (1234. 1. §.) Az →oltárokra vonatkozó szabályokat a liturgikus könyvekben talált előírások szerint meg kell tartani (1137. kán.). A →temetőket is meg kell áldani, ha ez nem lehetséges, akkor az egyes sírokat kell külön-külön megáldani (1240. kán.).

b) Szent idők. – A →vasárnap a húsvéti misztérium heti ünneplése, amelyet az egyetemes egyház az apostoli időktől kötelezően ül meg néhány egyéb ünneppel együtt (→kötelező ünnep). Misén vegyenek részt a hívek vagy magán a vasárnapon, vagy annak előestéjén (1248. kán.). A krisztushívők méltó bűnbánatát segítik a bűnbánati napok és idők (1249-1253. kán.).

A liturgikus előírások és az ET jogi megfogalmazásai ugyanezt a szellemet tükrözik.

VI

liturgia a Katolikus Egyház Katekizmusában

A katekizmus értékes újraolvasata a II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciójának, amelyet az azóta eltelt időszak liturgikus könyveinek bevezetőivel, valamint más rendelkezések és tanítóhivatali megnyilatkozások tanításával egészít ki és mélyít el.

A KEK-ben mintegy ötven helyen történik elszórtan említés a liturgiáról, különféle összefüggésben. Újdonsága a ~, hogy nagy és önálló részt szán a liturgiának. Az elhelyezése is beszédes, ugyanis a keresztény élet logikáját követi: a hitben megvallott misztériumot ünnepeljük a keresztény kultuszban. A négy fő rész közül a második (A keresztény misztérium ünneplése) foglalkozik kifejezetten is a liturgiával (1066–1209), majd pedig a szentségekkel (1210–1690).

Bevezető pontjaiban (1066–1075) néhány elemet találunk a liturgia definiálásához: *Mi a liturgia értelme?* (1066–1068), *Mit jelent a liturgia szó?* (1069–1070) stb., de a liturgiát éppen sajátos természete miatt valójában nem lehet definiálni. Sem XII. Pius pápa 1947-es *Mediator Dei* enciklikájában, sem a zsinat *Sacrosanctum Concilium* kezdetű konstitúciójában nem találunk ilyen meghatározást.

Az első fejezet két cikkelyre oszlik: *A liturgia – a Szentháromság műve* (1077–1112) és *A húsvéti misztérium az Egyház szentségeiben* (1113–1134). Eredeti ez a szentháromságos beállítása a liturgiának: az Atyától ered minden áldás és Ő a célja minden imádásnak (1077–1083), Krisztus húsvéti misztériuma teszi jelenvalóvá az Egyház életében ezt az imádást (1084–1090), a Szentlélek pedig felkészít eme misztériumra, felidézi és aktualizálja közösséget teremtve Krisztussal (1091–1109).

A második cikkely a húsvéti misztériumra összpontosítja figyelmünket. Bemutatja, hogyan van jelen az Egyház életében szentségein keresztül, amelyek *Krisztus szentségei* (1114–1116), *az Egyház szentségei* (1117–1121), *a hit szentségei* (1122–1126), *az üdvösség szentségei* (1127– 1129) és *az örök élet szentségei* (1130).

A második fejezet címe *A húsvéti misztérium szentségi ünneplése* (1135–1209). Két cikkelyre oszlik, amelyek közül az első *Az Egyház liturgiájának ünneplése*ről szól (1136–1199), azaz szisztematikusan kifejti: ki, hogyan, mikor és hol ünnepel. A második cikkely *Liturgikus sokféleség és a misztérium egysége* (1200–1209) az Egyház liturgikus hagyományok sokféleségén is átható egyetemességét magyarázza, valamint az inkulturációról tesz említést.

A liturgiával foglalkozó második rész második szakasza a szentségtannal foglalkozik: *Az Egyház hét szentsége* (1210–1690). Rendszeresen elemzi mind a hét szentséget, minden alkalommal a szentség üdvösségtörténeti és liturgikus dimenzióiból kiindulva halad a teológiai és lelkiségi tartalom felé. Eme összefoglalásban található néhány említésre méltó hangsúly.

A keresztény beavatás szentségeinél (1210– 1419) kiemeli a három szentség szoros és egymástól elválaszthatatlan egységét (1285), valamint ezeknek a római rítusban is érvényes sorrendjét: keresztség, bérmálás és végül a csúcs, az Eukarisztia (1233).

A gyógyulás szentségei (1420–1532) között a bűnbocsánat szentségénél megismétli az *Ordo Poenitentiae* 31. pontját, miszerint az egyéni és teljes gyónás az egyedüli és rendes módja a kiengesztelődésnek, kivéve fizikai vagy morális képtelenség esetét (1484). Ez némiképpen más irányvonal, mint amit a SC képvisel a 26–27. pontjában, ahol minden szentségnél a közösségi végzést részesíti előnyben. Indoklásában a személyesen a betegek fölé hajló Jézust említi.

A házasság szentségének tárgyalásakor kiemeli a nyugati egyház saját hagyományát: a szentség kiszolgáltatói a házasulandó felek (1623).

Végül a *szentelményekről* (1667–1679) és *a keresztény temetésről* (1680–1690) olvashatunk.

A KEK negyedik része *a keresztény imádságról* szól (2558–2865), ahol a Miatyánk magyarázata előtt gazdag összefoglalás található a keresztény imádság értelméről, jó liturgikus utalásokkal.

A KEK általános jellemzői között említhetjük gyakran eszkatológikus nyelvezetét (vö.: 1090, 1130, 1137–1139), az ünneplő közösség szerepének hangsúlyozását (vö. 1140, 1141, 1144) valamint a liturgia és katekézis kapcsolatának alapvető fontosságát. Ez utóbbinak célja, „hogy bevezessen a Krisztus-misztériumba, áthaladva a láthatóból a láthatatlanba, a jelből a jelzett valóságba, a →szentségekből »a →misztériumokba«" (1075).

A KEK tehát ez utóbbi céllal beszél a liturgiáról, annak misztagógiáját szolgálva, hogy a liturgiával karöltve megvalósíthassa a veritas fidei (a hit igazságának) csorbítatlan megőrzését és továbbadását.

FÁ

liturgia és a család

A család a földön élő keresztények társaságának, a Katolikus Egyháznak legkisebb közössége. Ragyogó példaképe a Bibliában a názáreti Szent Család. József és Mária a rájuk bízott isteni gyermeket bemutatják a templomban az Úr törvényében előírt áldozattal. Amikor Jézus tizenkét éves lett, elvitték az ünnepi szokás szerint Jeruzsálembe (vö. Lk 2,21–52). Az Egyház nemcsak a Szent Család ünnepével (Karácsony nyolcadába eső vasárnapon) buzdítja a családokat, hogy a gyermek első hitoktatói a szülők legyenek, de az ET-ben is így rendelkezik: *„A szülők, mivel életet adtak gyermekeiknek, súlyosan kötelesek és jogosultak is nevelésükre; ezért elsősorban a keresztény szülők feladata, hogy gyermekeik keresztény neveléséről az Egyház által adott tanítás szerint gondoskodjanak”* (229. kán.). Egészen természetes, hogy ennek első föltétele a szülők, a keresztszülők →liturgikus hitélete. →liturgikus nevelés.

BL

liturgika

A ~ az a tudományág, amely archeológiai, történeti és teológiai szempontból vizsgálja az Egyház liturgiáját. A liturgia – mint az üdvösségre vezető és a kegyelmet közvetítő szertartások összessége – lényegét tekintve az apostoli kortól fogva azonos. Megjelenési formái azonban a különböző korokban és kultúrákban annál gazdagabbak. A ~ elsősorban tudományos módszerekkel feltárja és közzéteszi a liturgia forrásanyagát, az ősi szertartáskönyveket; mint történelemtudomány ezeket történeti összefüggéseiben és fejlődésében tárgyalja. Ezekre alapozódik a liturgia teológiai értelmezése. Kezdve az egyházatyák és egyháztanítók liturgiamagyarázó írásain és beszédein, figyelembe véve a későbbi teológusok és teológiai szerzők állásfoglalásait, a ~ igyekszik kifejteni azokat a teológiai kérdéseket, melyek a liturgiával kapcsolatosak. Ezek főképp a következők: a keresztény kultusz lényege, Krisztus, mint minden liturgikus cselekmény főpapja, az egyházi közösség tevékeny és tudatos kultikus cselekménye a liturgiában, a szentségi jelek és a hozzá fűződő kegyelmi hatások összefüggése, a liturgia közösségi jellege, a liturgia és egyéb áhítatgyakorlatok kapcsolata stb. A ~ segítségül hívja a társtudományokat: szentírástudományt, patrisztikát, vallástudományt, a keresztény régészetet, az ókori kultúrtörténelmet, a keleti kultúra tanulmányozását, a dogmatörténetet, a művészettörténetet és ikonográfiát, a zenetudományt. Kétségtelen, hogy a II. Vat. lit. ref.-ja annak köszönhető, hogy a ~ mint szaktudomány, alapos munkával előkészítette annak liturgiatörténeti és teológiai megalapozását.

AM

liturgikus cselekmény szépsége

A liturgia végzése elsősorban nem művészi cselekmény, és hatásossága nem függ annak esztétikus megjelenítésétől. De ugyanakkor kívánatos, hogy a liturgikus mozgások, mozdulatok szépsége utaljon méltóképpen azok kegyelmi tartalmára. A szó, amely a prózában vagy énekben megjelenő ige és ima, a beszéd- és énekstílus hitelességével, minden hanyagságtól és színészi mesterkéltségtől való mentességével teszi hitelessé a liturgia mondanivalóját. Az LK nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a templomépület berendezése, a szent eszközök, szerek és ruhák méltók, szépek és természetesen tiszták legyenek, így tükrözve a természetfeletti világot. Amikor az Egyház közössége összegyülekezik akár az Eukarisztia ünnepére, akár más liturgikus cselekményre, nem művészi teljesítmény nyújtására törekszik, de ha a szabályok megtartását átélt hit járja át, akkor a liturgia a papság, segédkezők és hívők tudatos, teljes és tevékeny együttműködésével a művészetek minden ágát összefogó és megvalósító, méltó és nemesen szép istentiszteletté válik (LK VII. fej. 122–130).

AM

liturgikus ének

A liturgia végzésekor törvényesen használt énekek összessége. Szövegüket tekintve elsőrendű szerep jut a zsoltároknak, s az Ó- és ÚSZ egyéb költői és prózai részeinek. Mellettük a keresztény irodalom egyrészt prózai (pl. imádságok, vértanúakták stb.), másrészt főképp verses műveinek (→himnuszok, →szekvenciák, későbbi költészeti alkotások) megzenésítése gazdag énekkincset hozott létre. A latin nyelv törvényszerűségei lehetővé teszik bármely prózai szöveg énekes előadását egyszerű vagy többé-kevésbé díszített formulákkal.

Műfaj szerint a ~ lehet: 1. →gregorián ének, 2. többszólamú ének (→polifónia), 3. →népének.

BP

liturgikus év

(lat. annus liturgicus) • 1. A keleti egyházban a keresztények életének középpontjában kezdet óta Jézus föltámadása állt, melyet vasárnaponként újra meg újra megünnepeltek. A vasárnap volt ugyanis „a hét első napja”, amely egyben a beteljesedés nyolcadik napját és a végső *(eszkatológikus)* korszak nyitányát is jelentette.

Mivel a Húsvét időpontja a tavaszi holdtölte szerint évenként változott, ezért a nagyböjttől Pünkösdig tartó három hónap úgynevezett „mozgó ünnepkört” jelentett. A Húsvétot megelőző 10. vasárnappal kezdődik keleten a →nagyböjt előkészületi időszaka és a nagyböjt *(Triódion).* Utána a Pünkösd utáni vasárnapig tart a *(Pentékosztarion),* a szent ötvened időszaka. Ezekhez a változó ünnepekhez igazodnak a Pünkösdtől kezdve számított évközi vasárnapok, melyeknek énekei nyolchetenként térnek vissza *(Oktoékosz).* A keleti ~ szept. 1-jén kezdődik.

A ~ állandó ünnepei a nap járása szerint rendeződtek. A téli napfordulókor Jézus születését, a tavaszi napfordulókor pedig Keresztelő Szt. János fogantatását és születését (szept. 23 és jún. 24.) ünnepli a bizánci egyház. Az Úr ünnepei közül legelső a Szent Kereszt fölmagasztalása szept. 14-én. Karácsony után nyolc nappal, jan. 1-jén Jézus körülmetéltetésére, jan. 6-án keresztelkedésére, febr. 2-án pedig Simeonnal való találkozására emlékezik a keleti egyház. A ~ utolsó hónapjában, aug. 6-án Urunk színeváltozásának ünnepe van. Az →Istenszülő ünnepei mellett a többi szent ünnepei: nov. 9. Szt. Mihály és Gábor főangyal ünnepe; dec. 6. Szt. Miklós mürai püspök ünnepe; dec. 27. Szt. István főszerpap, első diakónus vértanúsága; jan. 1. Nagy Szt. Bazil egyházatya ünnepe; jan. 30. Nagy Szt. Bazil, Aranyszájú Szt. János és Nazianzoszi Szt. Gergely ünnepe; ápr. 23. Szt. György nagyvértanú ünnepe; jún. 29. Szt. Péter és Pál főapostol ünnepe; júl. 20. Szt. Illés próféta emléke; aug. 20. Szt. István király ünnepe; aug. 29. Keresztelő Szt. János fejevétele.

OL

2. A nyugati egyházban az Egyház meghatározott napokon megünnepli Krisztus egész misztériumát a megtestesüléstől kezdve az Úr eljövetelének várásáig. Ezáltal minden időben jelenvalóvá teszi azt, hogy a hívek abba belekapcsolódhassanak és az üdvösség kegyelmével töltekezhessenek. Minden héten egy napot, a →vasárnapot az Úr feltámadásának emléknapjává teszi, évenként egyszer szenvedése és feltámadása emlékére a legnagyobb ünnepet, a →Húsvétot szenteli (vö. LK 102).

A →Húsvéti Szent Háromnap *(Triduum Paschale)* a nagycsütörtöki esti misével kezdődik, középpontja a →húsvéti vigília és mise, és a húsvétvasárnapi →Vecsernyével fejeződik be. A →húsvéti idő ünneplése ötven napig tart és →Pünkösdvasárnappal zárul.

A Húsvét előkészületi ideje a →nagyböjt (Szent Negyvennap), amely →Hamvazószerdával kezdődik és Nagycsütörtök estig tart. Az a rendeltetése, hogy a keresztségre készülőket (→katekumenátus) felkészítse a →beavató szentségek felvételére, a híveket emlékeztesse keresztségükre és arra, hogy a bűnbocsánat szentségében megtisztult lélek örömével ünnepelhessék Urunk húsvéti misztériumát. Az öt nagyböjti vasárnap után →Virágvasárnappal kezdődik a →nagyhét.

A ~ másik csúcspontja a →Karácsony, Urunk születésének ünnepe. Karácsony első →Vecsernyéjével kezdődik és Vízkereszt ünnepét követő vasárnappal fejeződik be. Karácsony →nyolcadában van a Szent Család vasárnapja, január 1-jén pedig Szűz Máriának, Isten anyjának ünnepe (→Mária-ünnepek).

Karácsony előkészületi ideje az →ádvent. Ez az időszak ráirányítja a figyelmet Krisztus második eljövetelére is. A Karácsony előtti negyedik vasárnap Vecsernyéjével kezdődik. Nyugaton a ~ →ádvent I. vasárnapjával kezdődik.

E két kiemelt időn kívül van az *évközi idő.* Ekkor Krisztus misztériumát nem egy bizonyos szempontból ünnepeljük, hanem a maga teljességében. Ebben az ünneplésben segítenek a mise és a zsolozsma olvasmányai.

Az évközi időben találhatók az →Úr ünnepei, a Boldogságos Szűz (→Mária-ünnepek), az →apostolok és a →szentek ünnepei. (20. ábra: A liturgikus év a magyarországi liturgikus naptár szerint.)

VI

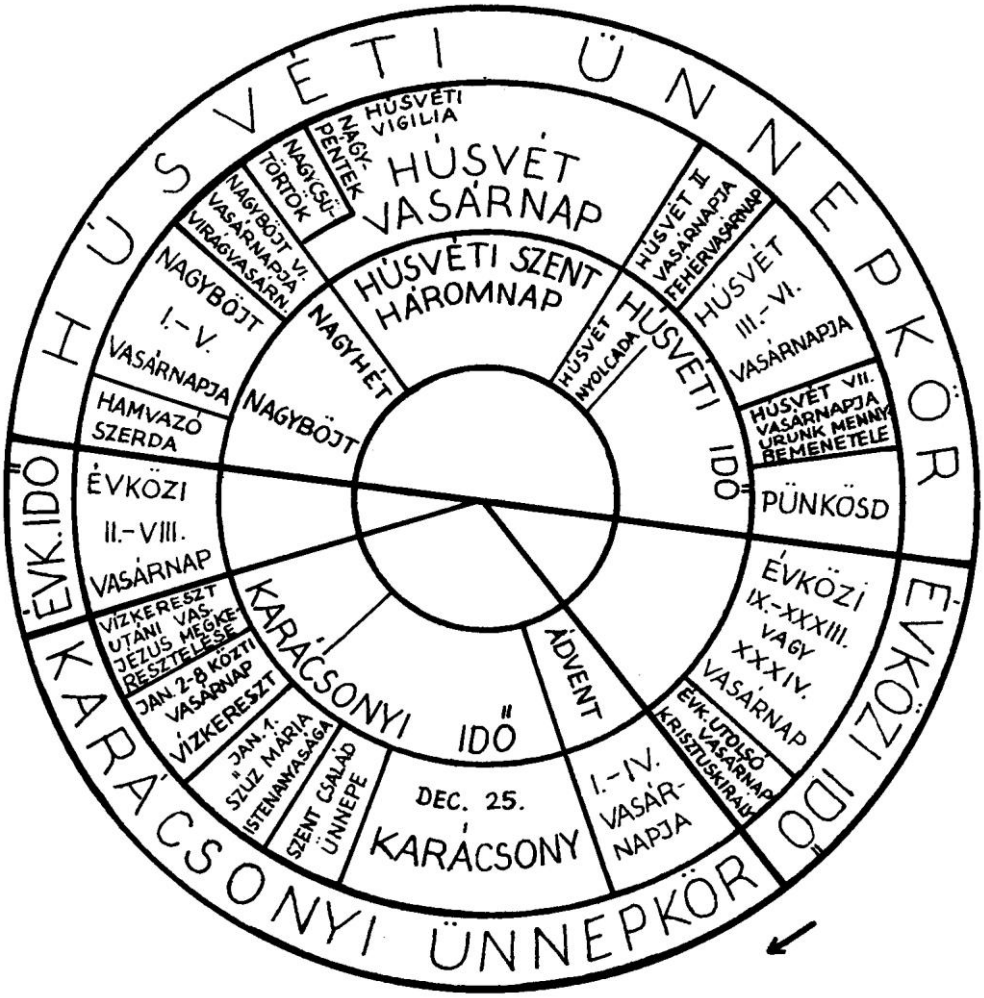

20. ábra. *A liturgikus év a magyarországi liturgikus naptár szerint*

Liturgikus konstitúció

(LK) • A Szent Liturgiáról szóló konstitúció (kezdőszavak után: *Sacrosanctum Concilium*) a II. Vat. első dokumentuma, amelyet 1963. dec. 4-én hagytak jóvá a zsinati atyák. A bevezető után 130 pontból álló hét fejezet és egy függelék következik. Lezárása a 400 éves Trid. utáni liturgiának, és egyben egy új korszak kezdete. A ~ a liturgia fogalmának tisztázása után annak minden területére kitér, és alapvető irányelveket ad a megújulásra: „A liturgia megújításában úgy kell a szövegeket és a rítusokat kialakítani, hogy általuk az eddiginél világosabban tárulljanak fel azok a szent valóságok, amelyeknek a jelzésére szolgálnak, és így a keresztény nép – amennyire csak lehet – könnyen megérthesse azokat, és általuk teljesen, tevékenyen és a közösség jellegének megfelelően együtt ünnepelhessen” (LK 21). Így a keresztények lelki életének megújításához a ~ jelentősen hozzájárult. Utána elkezdődött a több mint két évtizedig tartó munka az új →liturgikus könyvek kiadására. →liturgikus reform.

VI

liturgikus könyvek (keleten)

A görög katolikus egyházban a Szent Liturgia teljes szövegét a *„Liturgikon”* tartalmazza. A szentségkiszolgáltatás rendjét, a szentelések és áldások rendjét az *„Eukhologion”* c. imakönyvből vagy magyar elnevezés szerint *„Szerkönyvből”* olvassa a papság. A zsolozsma állandó részei a *„Horologion”*-ban szerepelnek, a nyolchetenként visszatérő énekek és imák pedig az *„Oktoékhosz”*-ból olvashatók. A *„himnoszok”* első versének dallamát Bizáncban a „Hirmologion”, magyarul *Irmologion* rögzítette.

A nagyböjti időszak himnuszait a *„Triódion”* tartalmazza. Ezt a „vámos és farizeus vasárnapjától” Nagyszombatig használja a görög egyház. Húsvéttól Mindenszentek vasárnapjáig a *„Pentékosztarion”* tartalmazza a pünkösdi ünnepkör énekeit. Az egyházi év napjaira előírt himnuszok és olvasmányok a *„Ménea”* ~ban találhatók, a szentek életrajzát pedig a *„Szünaxarion”* ismerteti. A liturgia énekléséhez szükséges még az *„Antiphonarion”, „Doxasztarion”* és a *„Kondakarion”,* a zsolozsma himnikus „verseit” pedig a *„Sztikhéraion”* tartalmazza. A *„Pszaltérion”* 150 zsoltára 20 *„kathizmára”* van felosztva, amelyből naponta hármat kell elvégezni ahhoz, hogy egy hét zsolozsmájában minden zsoltárra sor kerüljön.

A liturgia középpontjában a négy evangélista művét tartalmazó *„Evangélium”* áll, amelynek állandó helye az oltárasztal. Ezzel a díszes borítású könyvvel körmeneteket is szoktak tartani, ünnepélyes reggeli zsolozsmán a híveknek csókra nyújtják, esküvéskor pedig kézzel érintik. Az ÚSZ többi könyvét az *„Apostol”* (gör. aposztaiosz) tartalmazza (a Jelenések könyve kivételével). Ebből a felolvasó énekli el az apostoli levelekből, illetve az ApCsel-ből kijelölt szakaszt.

OL

liturgikus könyvek (nyugaton)

→15. oldal

liturgikus lelkiélet

Jézus életét hasonlíthatjuk jól illusztrált, nyitott könyvhöz. Az egyik oldalon szavai, a másikon tettei találhatók. Szavai magyarázzák tetteit, s tettei példázzák szavait. Jézus ugyanezt kívánta követőitől. Először „magához hívta”, majd küldte őket: szólni, hogy hirdessék a megtérést, és cselekedni, hogy gyógyítsák a betegeket (vö. Mk 6,6–13) – a szó és tett egységében. Ugyanez a kölcsönösség áll fenn ige és tett között a liturgiában, kiváltképpen annak középpontjában, a misében. A mise ellipszisre emlékeztet, amelynek két fókusza van: a szó és a tett, az ige és a szentség; Jézus szabadító igehirdetése és Jézus egyetlen áldozatának megjelenítése. Az igehirdetés magyarázza az áldozatot, s az áldozat hitelesíti az igehirdetést.

Az →üdvösségtörténet legfőbb eseményeit megelevenítő liturgikus ünnepek és időszakok miséiben maga Jézus Krisztus gyűjti egybe övéit az ige és a szentség asztala köré. Magához hív, s egyúttal küldetést is ad. A misében, s általában az istentiszteletben a ~ tehát a hívó szó elfogadásából, és a küldő szó vállalásából ered. A részvétel valójában akkor válik a hitéletet gazdagító forrássá, ha ezt a liturgiában részt vevő magával viszi mindennapi életébe. Ebből fakad az igéket a szívbe vető, azokon el-elgondolkodó (bibliaolvasó, imádkozó), érte szeretetből áldozatot hozó (aszketikus), hálás (Istent magasztaló) élet. →Szentírás, →homília.

BL

liturgikus mozgalom

A ~ azoknak a liturgikus megújulást szorgalmazó törekvéseknek gyűjtőneve, amelyek a híveket a liturgia jobb megértésére és a liturgikus életben való tevékeny részvételre akarták elvezetni. Az elmúlt sz.-ban legfontosabb feladatuknak a liturgikus örökség feltárását tartották. E célra számos liturgiatörténeti és archeológiai tanulmány és könyv jelent meg. A ~ atyja *Prosper Gueranger,* Solesmes bencés apátja, aki a teljesen kihalt apátságot a 19. sz.-ban ismét életre keltette, és megkezdte a liturgia megújítását. Ennek egyik lényeges mozzanata volt a gregorián kódexek kutatása és folyamatos kiadása. Hatására Németországban 1863-tól a beuroni apátság két bencés szerzetese, Maurus Wolter és testvére, Placidus Wolter végzett kiemelkedő apostoli munkát. Majd a monostor szellemi és lelki örökségét továbbvitték Belgiumba (Maredsous, Mont César apátság Löwenben). A ~ kiváló támogatót kapott Szt. X. Pius pápa személyében. 1903-ban kiadja az egyházi zene reformjáról szóló motu proprióját, majd a gyakori (1905) és a korai (1910) szentáldozásra vonatkozó intézkedéseket hozott. 1911-ben a →breviárium és a →misekönyv, 1915-ben az egyházi kalendárium reformját rendelte el. A megújulás lényeges elemének tartotta az istentisztelet közösségi végzését. A ~ra jótékony és bátorító hatással volt a szent pápa tevékenysége.

Lambert Beauduin belgiumi bencés azon fáradozott, hogy kihozza a liturgiát az elzártságból, és a lelkipásztori élet középpontjába állítsa. 1909-ben Mechelnben mondta el híres beszédét, amelylyel nagy visszhangot váltott ki. Liturgikus kiadványokkal, liturgikus hetek szervezésével és a plébániai élet liturgikus megújításával foglalkozott.

A ~ németországi központja a Maria Laach-i bencés apátság lett. Ennek apátja *Ildefons Herwegen,* és kiemelkedő tudósa *Odo Casel* volt. Ez utóbbi kidolgozta a liturgia „misztériumteológiáját". Szerinte a megváltás központja a húsvéti misztérium, amely a liturgikus ünnepléssel jelenvalóvá válik. Így a hívő az ünneplésben közvetlenül találkozik Megváltójával. Elméletének egyes pontjai nagy vihart váltottak ki, de teológiája erőteljesen hatott a II. Vat. tanítására.

Ausztriában Klosterneuburg lett liturgikus központtá. *Pius Parsch* népszerűsítette a tudományos kutatások eredményeit, és kiadványaival hathatós nevelői munkát folytatott. Folyóirata: *„Bibel und Liturgie";* könyvei közül számos nyelvre lefordították a *„Jahr des Heiles"* (magy. Üdvösség éve) c. művét.

Az olaszországi ~ is számos kezdeményezést mondhat magáénak. A finalpiai bencések vittek vezető szerepet, köztük *Salvatore Marsili* apát, akire XXIII. János pápa rábízta a →Pápai Liturgikus Intézet megszervezését.

A világszerte megindult liturgikus mozgalmak XII. Pius pápa két jelentős enciklikájának hatására még tevékenyebben folytatták munkájukat: a *Mystici Corporis* (1943) és a *Mediator Dei* (1947) elmélyíti a liturgia-teológia szerepét az Egyházban. →liturgikus reform, →liturgika.

VI

liturgikus mozgalom Magyarországon

A Szt. X. Pius pápa liturgiát megreformáló szándékai szerint készült többféle imakönyv közül Cséfalvai Nándor SJ. „A szentmise. Miseájtatosságok az egyházi misekönyv alapján. Katolikus magyar közönség használatára” (Bp. 1912) c. munkáját kell megemlíteni. Magyarra fordítva közli a miserend szövegeit, sőt a →kánont is.

A magyarországi lit. mozg. kapcsolatban állt a nyugat-európai törekvésekkel. Ennek egyik bizonyítéka, hogy Pannonhalmán 1921-ben kiadták *Lambert Beauduin* „Az egyház lelki élete” c. művét, amelyet a jeles magyar liturgikus, *Szunyogh Xavér Ferenc* fordított magyarra. Itt olvasható ez az egyszerű elv: *A plébániai életnek a liturgia a lelke.*

A hívek számára több kétnyelvű (latin–magyar) *Missale* készült. A teljesség igénye nélkül kettőről teszünk említést: *„Kis Misekönyv”* (összeállította: Radó Polikárp és Kühár Flóris, Komárom, 1932), valamint *„Misszálé az év minden napjára”* (szerkesztette Szunyogh X. Ferenc, Bp. 1933).

A liturgiában való tájékozódást szolgálta a *„Liturgikus lexikon”* (szerkesztette: Kühár Flóris és Radó Polikárp, Komárom, 1933). A lexikonra nagy szükség volt, hiszen *„a liturgia fölépítése, szerkezete, részei, jelképes beszéde a majdnem kétezeréves múltnak ősi hagyományait őrzi, szimbólumai, dramatikus cselekményei, ünnepei sokak számára bezárt könyvvé lettek”* (a Lexikon előszavából). Kiadásában tevékenyen részt vett Bíró Lucián OSB.

A liturgikus lelki irodalomból is a teljesség igénye nélkül a következőket emeljük ki: *Pius Parsch:* Az üdvösség éve (Bp. 1936, Halamka Gyula és rendtársai fordításában); *Columba Marmion OSB:* Krisztus a lélek élete (Szent István Társulat, 1938); Krisztus misztériumai (1941). – „Liturgikus élet” c. sorozatban *Szunyogh X. Ferenc* magyarázza a szentségeket. – *Artner Edgár:* „Az egyházi év ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata a művelt nagyközönség számára” (Bp. 1923); *Mihályfi Ákos:* „A nyilvános istentisztelet” (Bp. 1933). Az ősegyház életébe való mélyebb betekintést tette lehetővé a Kühár Flóris szerkesztésében megjelent „Keresztény remekírók” c. sorozat.

A zsolozsma jobb megértéséhez segítséget nyújtottak a különböző zsoltárfordítások. (Horváth Konstantin, valamint Sík Sándor három különböző zsoltárfordítása.)

A női rendek közül kitűnt a Szociális Missziótársulat „Liturgia” kegytárgykereskedése révén, könyvkiadással és igényes beuroni kegytárgyak terjesztésével.

Az egyházi zene megújulásáról a →ceciliánus mozgalmak, köztük a hazánkban tevékenykedő Országos Magyar Cecília Egyesület gondoskodtak.

A liturgikus megújulás központjai a szerzetesházak voltak. Elsősorban a pannonhalmi bencés és a zirci ciszterci apátság, ahol a szerzetesek felemelő módon végezték a konventmisét és a zsolozsmát. A budapesti Szabina kápolnában a hívek liturgikus nevelését Körmendy Béla, majd Szunyogh X. Ferenc végezte. A budapesti kántorképző →liturgikatanára, Pantol Márton esztergomi egyházmegyés pap a leendő kántorok tanításában végzett apostoli munkát.

VI

liturgikus nevelés

A liturgián keresztül valósul meg az emberek megszentelése és Isten dicsősége. Hogy ez minél tökéletesebben megvalósuljon, a szent cselekményekben tudatosan, tevékenyen és gyümölcsözően kell részt venni (→tevékeny részvétel). Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha „a lelkipásztorok szorgalmazzák a ~t, valamint a híveknek belső és külső tevékeny részvételét, kinek-kinek a maga kora, adottsága és vallási műveltsége szerint" (LK 19). A nevelés kétirányú:

1. A *liturgiára* és az abban való részvételre nevelés. A hívek ismerjék meg a →liturgia fogalmát, Krisztus és az üdvtörténet misztériumának megjelenítését a liturgikus cselekményekben, ezekben való tevékeny részvételükkel pedig fejezzék ki hitüket. Tanulják meg a külső kifejezések (szövegek, mozgások, szertartások) mélyebb értelmét, hogy így annál tudatosabban kapcsolódjanak a szertartásokba.

2. A *liturgiából* való nevelés. „A liturgia ugyan elsősorban hódolat az isteni Fölség előtt, de jelentős szerepe van a hívő nép tanításában is… Ezért nem pusztán azoknak a felolvasása, *amiket tanulságul írtak meg«* (Róm 15,4), hanem mindaz, amit az Egyház imádkozik vagy énekel, vagy cselekszik, növeli a résztvevők hitét, szívüket Istenhez irányítja, hogy neki lelki áldozatot mutassanak be, és kegyelmét gazdagabban kapják meg" (LK 33).

A ~ *az Egyház közösségében* történjen. Tudatosodjon a résztvevőkben, hogy Krisztus misztikus Testét alkotják, és ebben a „Testben" mindenkinek megvan a sajátos feladata, és erősödjék bennük az Egyházhoz való tartozás tudata.

A ~ lehet alkalomszerű (pl. eseménnyel, látogatással kapcsolatos) és szisztematikus (tervszerűen felépített) elméleti és gyakorlati oktatás.

Az egyes életkorokban lehetséges ~: *a kisgyermeket* (6 éves korig) a család vezeti be a maga keresztény életével a liturgiába. Ez alkalomszerű, spontán, élethelyzethez kötött. Nemcsak szóbeli tanítás, hanem játék, rajz, ének stb. Az iskola előtti években már a liturgikus közösségbe is be kell vezetni a kisgyermeket. – *A gyermek* (12 éves korig) a családi közösségből kilépve tagja lesz az iskolai, kateketikai és egyéb hosszabb-rövidebb életű közösségeknek. Ismeretanyagot kap, fokozatosan felismeri helyét, szerepét és felelősségét. A gyermek ~e alkalomszerű (az egyházi év egyes eseményeihez kapcsolódó) és szisztematikus (→elsőáldozás, liturgikus szolgálatok). – *A serdülést megelőző időszakban a fiatal* keresi a barátságot, nemcsak társaival, hanem Jézussal is. Ha igazán rátalál, tevékenykedni és cselekedni akar az Ő normái szerint. Szívesen végez karitatív munkát, de a liturgiában is tevékeny szerepet vállal (felolvas, ministrál stb.). – *A fiataloknál* figyelembe kell venni sajátos körülményeiket. A közösség utáni igényükből fakad, hogy kisközösségekbe tömörülnek, s ezek keretében szívesen vesznek részt liturgikus cselekményekben is. Ugyanakkor alkalmasak arra, hogy a kisebbek liturgikus nevelői legyenek akár a liturgikus szolgálatot végzők, akár az énekkar, vagy a →szkóla irányításában. – *A felnőttek* számára elsősorban a szentségi katekézisekben (házasságkötés, gyermekeik megkeresztelése előtt) történik a liturgikus nevelés. Közösségileg pedig a liturgia végzésében, megfelelő magyarázatokkal, buzdításokkal. A leghatásosabb nevelőeszköz a szertartások vonzó végzése (→liturgikus cselekmények szépsége). – A papság liturgikus nevelése már a szemináriumokban kezdődik. (Ennek „Irányelveit" adta ki a Katolikus Nevelés Kongregációja 1979-ben.) Számukra a továbbképző előadások mélyítik el a liturgikus cselekmények értelmét. Pápai, püspökkari, püspöki, az →Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció megnyilatkozásai mindig figyelemre méltó tanítások. A római megnyilatkozásokat a Notitiae (fent: kongregáció hivatalos lapja), és összegyűjtve az EDIL közli.

liturgikus nyelvek

A ~ az istentiszteleteken használt nyelvek. Az →ősegyház liturgiáját a nép nyelvén végezték: az arám és görög nyelvű liturgia terjedt el Keleten, s közben Róma is átvette a görög liturgikus nyelvet. Az Afrikában használt →latin nyelvet az itáliai keresztények csak a 3. sz.-tól kezdték átvenni. A „három szent nyelv” elmélete azonban erős megmerevedéshez vezetett: Nyugaton másfél évezreden keresztül nem vették át a népnyelvet a liturgiába.

Keleten viszont a →pátriárkák önálló egyházkormányzati területén, magától értetődő volt a népnyelv liturgikus használata. Így alakult ki már korán Antiochia környékének szír és Alexandria környékének kopt nyelvű liturgiája. Hasonlóképpen ősi hagyománya van az örmény és georgiai grúz nemzeti nyelv használatának is. Jóval nehezebb volt már az →ószláv nyelv elfogadtatása Szt. Cirill és Methód térítései idején (9. sz.).

A firenzei zsinatot (1439) követő uniók után Róma elfogadta, hogy a vele egyesült keleti egyházak megtarthassák eredeti liturgikus nyelvüket. Így került a ~ közé az arab, etióp, szír, káld és román. A magyar liturgikus nyelv hivatalos elfogadása egészen a II. Vat.-ig váratott magára, bár a magyar anyanyelvű görög katolikusok már 1912-től magyarul végezték a liturgiát a Szentszék hallgatólagos beleegyezésével. →keleti rítusok, →görög katolikus egyház Magyarországon.

OL

liturgikus öltözet

1. *A bizánci rítusban:* A keleti papság ~e sok mindenben hasonlít a késő ókori ruházathoz, s különösen a császári udvar ünnepi öltözködéséhez. Emellett viszont megmaradtak a nyomai az ÓSZ-ben előírt papi ruházatnak is. [Ábra: Liturgikus öltözet a bizánci rítusban.]

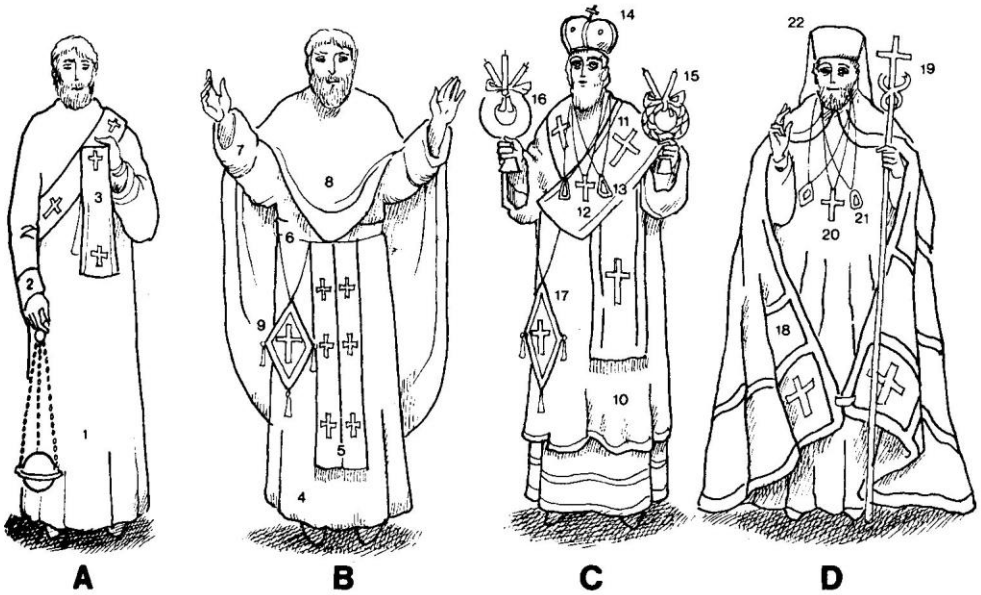

21. ábra. *Liturgikus öltözet a bizánci rítusban*

A) Diakónus: 1. Sticharion, 2. Epimanikia, 3. Orarion. B) Pap: 4. Sticharion, 5. Epitrachelion, 6. Öv, 7. Epimanikia, 8. Phelonion, 9. Epigonation. C) Püspök liturgikus ruhában: 10. Sakkos, 11. Omophorion, 12. Mellkereszt, 13. Enkolpion, a kettő közül az egyik: panhagia, 14. Korona, 15. Dikerion, 16. Trikerion, 17. Hypogonation. D) Püspök egyházi ruházatban: 18. Mandyas, 19. Püspökbot, 20. Mellkereszt, 21. Panhagia, 22. Kamelauchion

Az egyházi rend tagjai Keleten mindnyájan hordják a bokáig érő *sztihárion*t (1,4), melyet a papok derekán színes öv (6) köt át. A diakónusok stólája egyetlen hosszú, keresztekkel ellátott szalag (*orárion,* 3), mely az angyalok szolgálatára emlékeztet, a papoknál viszont ez már elöl egybe van kapcsolva, s így a nyakba helyezhető (*epitrakhélion,* 5). A bizánci rítusú papság kézelője (*epimanikion* 2,7) Jézus kötelékeit jelképezi, mellyel őt Pilátus elé vezették. A *phelonion* (8) (magyar szóhasználatban: felon) a pap egész testét befedő nyitott palást, amely a kínszenvedéskor megcsúfolt Jézus bíborpalástját jelképezi. A püspök ~ében ezt zárt *„szakkosz”* (10) helyettesíti, amelyre a Jó Pásztor örökségeként az *„omophorion”*-t (11) (omofor), az elveszett juhot vállára vevő főpásztor rendi jelvényét teszik. A pásztorbot (19) végén egymással szembenéző kígyófejek a pusztában Mózes által felállított rézkígyóra, a Megváltó előképére utalnak. A papoknak is kijáró mellkereszt *(sztauroforosz)* (12,20) mellett a bizánci püspökök sajátos ékessége még az Istenszülőt ábrázoló kép: *„panhagia”* (13,21). A püspöki koronát (14) szintén az Üdvözítő, az Istenszülő és az apostolok képei ékesítik. A püspöki ruha bal oldalára kardhoz hasonlóan fölerősített *„hüpogonation”* (17) a lélek kardját és a föltámadt Krisztus győzelmét jelképezi. Ehhez hasonló *„epigonation”*-t (9) adhat a püspök az általa kitüntetett papoknak is, akik ezt két sarkánál fogva az övhöz erősítve viselik.

Amikor a püspöki liturgián a főpásztor kettős és hármas gyertyával áldja meg a népet, a *„dikérion”* (15) Krisztus két természetére, a *„trikérion”* (16) pedig a Szentháromságra utal.

OL

2. *A római rítusban* (lat. paramentum, ‘az istentiszteletet végző papság és segédkezők ruhája’) • „Az Egyházban, mely Krisztus Teste, nem minden tagnak ugyanaz a szerepe. A szolgálatoknak ezt a különbözőségét az istentiszteleteken a szent ruhák különbözősége érzékelteti. Éppen ezért jelezniök kell az egyes szolgálattevők sajátos feladatát. Ugyanakkor a szent ruhák az istentisztelet fényét is hivatottak emelni” (RMÁR 297).

Az első évszázadokban – az ÓSZ-i papsággal ellentétben – nem viseltek liturgikus ruhát. A népvándorlás korától kezdve alakulnak ki a klasszikus antik ruhadarabokból a barbár népek profánnak tekintett ruhájától eltérő és lassan kizárólag liturgia céljára használt öltözetek. Így a rövidebb és hoszszabb alsóruhából, a *tunikáb*ól származik az →alba, a →karing, sőt a papi →reverenda és a szerzetesi ruha is. Az utazáshoz használt harang alakú bő, testet fedő ruhából *(paenula, casula, planeta)* lett a →miseruha, a csuklyás esőköpenyből a →palást *(pluviale),* a tunikának felsőruha jellegű díszesebb formájából a →*dalmatika*. A →*stóla* eredete az arctörlő kendő. A Karoling-korszaktól kezdve e ruhadarabok már egyértelműen a liturgikus jelleget és a klérus különböző fokozatait kifejező szerepet kapnak. Egyre drágább és gazdagon díszített anyagból készülnek (*ornatus* = díszített), de ugyanakkor eredeti formájuk egyre jobban zsugorodik. A lit. mozg., de különösen korunk lit. ref.-ja arra törekszik, hogy a liturgikus ruhák eredeti formáját nemes és bő anyagfelhasználással, és kevesebb díszítéssel tegye hitelessé. „Mindazt, ami kevésbé felel meg a megújított liturgiának, meg kell változtatni vagy meg kell szüntetni; azokat pedig, amelyek ezt előmozdítják, meg kell tartani vagy újra be kell vezetni” (LK 128). „A szent ruhák anyagban és formában alkalmazkodjanak a helyi igényekhez és szokásokhoz” (LK 128). „A szent ruhák készíthetők a hagyományos anyagokon kívül az azon a vidéken ismert anyagokból, sőt műszálakból is, csak feleljenek meg az istentisztelet méltóságának” (RMAR 305). „Úgy illik, hogy a ruhák szépségét és nemességét ne a díszítések sokaságában keressük, hanem a felhasznált anyagban és szabásban. A díszítések olyan motívumokat, illetve képeket és szimbólumokat ábrázoljanak, amelyek a szent használatra utalnak; mellőzni kell mindazt, ami a szent célhoz kevésbé illő” (RMÁR 306). [22. ábra: Liturgikus öltözet (nyugati)]

AM

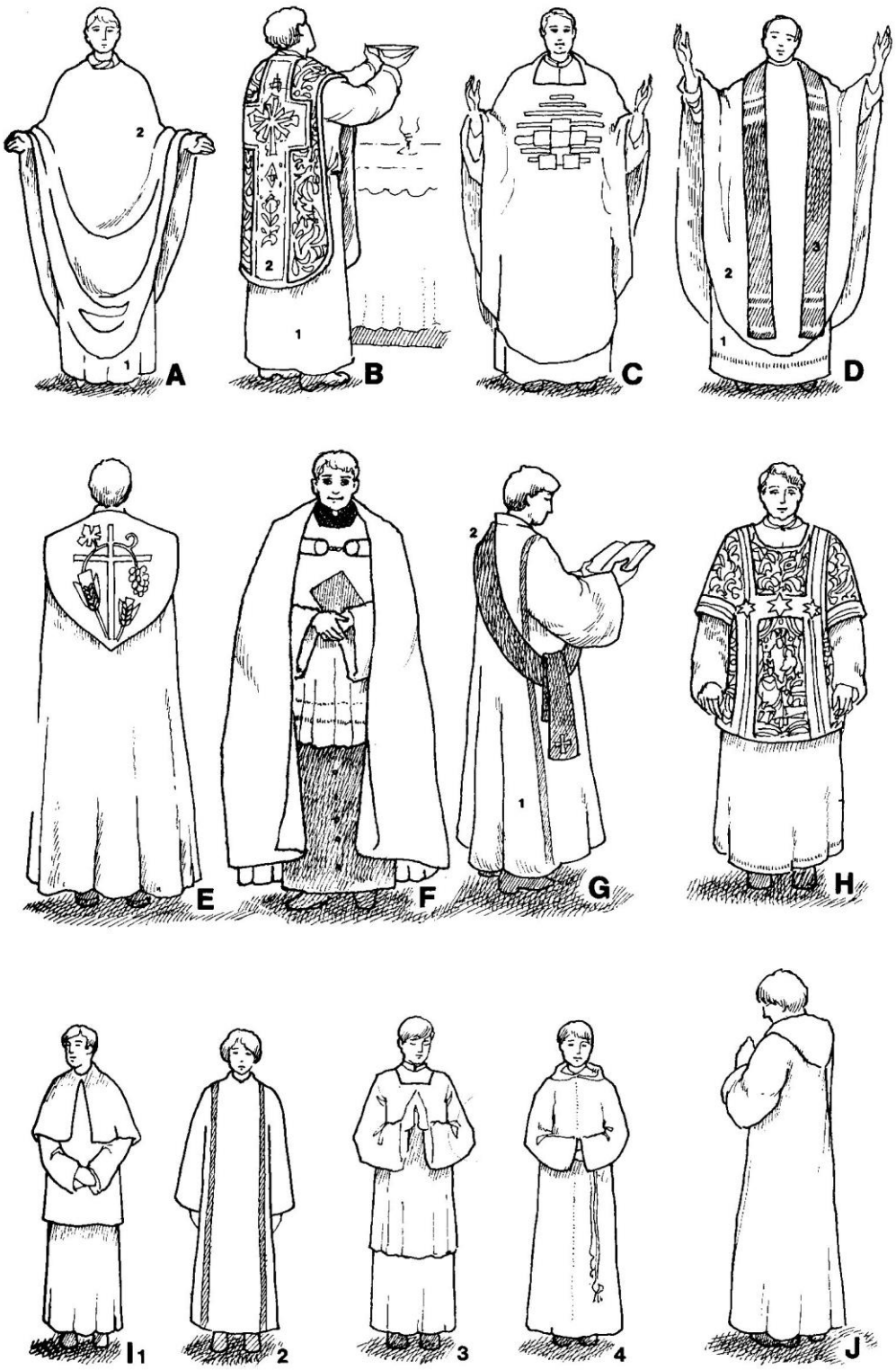

22. ábra. *Liturgikus öltözet a római rítusban*

A) Ókori miseruha: 1. alba, 2. kazula. B) „Római” miseruha: 1. alba zsinórcingulummal és vállkendővel, 2. kazula. C) Modern miseruha, zárt nyakú alba bő kazulával. D) Modern miseruha: 1. alba, 2. kazula, 3. kívül feltett stóla. E) Palást hátdíszítménnyel. F) Palást (félkör alakú, hátdíszítmény nélkül reverenda és karing felett). G) A dalmatika ősi és felújított formája: 1. dalmatika, 2. a diakónus bal vállon viselt stólával. H) Hagyományos dalmatika.

I) Ministránsruhák: 1. hagyományos, 2. „tarziciusz”-ruha, 3. kis taláris felett viselt karing, 4. zsinórral derékban átkötött, csuklyával díszített ministráns-ruha. J) Segédkezők, világi lelkipásztori kisegítők ajánlható liturgikus ruhája: álba, csuklyával (vagy anélkül).

liturgikus reform

1. *Előzmények.* Elgondolkodtató tény, hogy amikor a II. Vat. az Egyház titkáról elmélkedett, első eredményként a liturgia megújítását tudta felmutatni. Ez a megújulás hosszú érlelődés gyümölcse. A zsinati döntéseket évtizedek óta tartó tudományos kutatások készítették elő. A liturgikus források kiadásai, a számtalan történelmi és archeológiai tanulmány a liturgia természetéről és fejlődéséről, a különböző liturgiák jobb megismerése komoly indításokat adtak. Mindezeket még hatékonyabbá tette annak felismerése, hogy a keresztény népet a liturgia tevékeny résztvevőivé kell tenni. Szt. X. Pius pápa a *Tra le sollecitudini* (1903) motu proporiójában állítja, hogy „a keresztény lelkiség első és nélkülözhetetlen forrása a legszentebb misztériumokban és az Egyház ünnepi és nyilvános könyörgéseiben való tevékeny részvétel". Ezt próbálta a gyakorlati életbe átvinni a gyakori szentáldozásról, a gyermekek korai szentáldozásáról, a zsolozsmáról és a liturgikus naptárról való rendelkezéseivel. A liturgia végzésének méltóságát és szépségét kívánta emelni az egyházi zenéről kiadott rendelkezésével is.

A liturgikus megújulás feltételei azonban csak XII. Pius pápa idejére értek meg. Jelentős apostoli körlevele a liturgiáról (→*Mediator Dei*, 1947) és a szent zenéről (*Musicae sacrae disciplina*, 1955) számos gyakorlati intézkedés alapja lett. Ezek a következők: új zsoltárfordítás elkészítése liturgikus használatra, kétnyelvű szertartáskönyv kiadása, liturgikus bizottság alapítása (1948. máj. 28.), a Rítus (→Istentiszteleti) Kongregáció keretében a reform konkrét javaslatainak elkészítése és tanulmányozása. E bizottság munkája nyomán elkészült a →húsvéti vigília (1951), majd a teljes nagyhét megújítása (1955); a →szentségi böjt csökkentése (1953; 1957); az esti mise engedélyezése (1955), a →zsolozsma és a liturgikus →naptár egyszerűsítése (1955); rendelkezés a szent zenéről és liturgiáról (*De musica sacra*, 1958. szept. 3.).

XXIII. János pápa a zsinat meghirdetésekor felállított egy liturgikus előkészítő bizottságot. Feladatául tűzte ki a zsolozsma, a →Pontificale, a →misekönyv és a hivatalos szertartáskönyv kiadásainak elkészítését és a →katekumenátus felújítását. A zsinat előkészítésében a világegyház püspökei javaslataikkal vettek részt.

Az előkészítő bizottság oly gondos és alapos, mindenre kiterjedő munkát végzett, hogy a liturgiáról szóló zsinati dokumentum volt az egyetlen, ahol a bizottság által előkészített tervezeten lényegében nem változtatott a zsinat.

2. *A reform fázisai.* – A →Liturgikus konstitúció (LK) jóváhagyása (1963. dec. 4.) után megjelent a végrehajtási utasítás (1964. jan. 25.). A pápa a szertartások átdolgozására és az új liturgikus könyvek elkészítésére *„Consilium"*-ot, azaz Tanácsot alapított, amely 1969. máj. 8-án beolvadt az akkor szervezett →Istentiszteleti Kongregációba, és munkáját annak keretében folytatta. A Consilium rövidesen folyóiratot indított *Notitiae* címmel (1965).

Nagy jelentőségű munkájában teljes mértékben követte a zsinati tanítást: „Az egészséges hagyomány megőriztessék és mégis lehetőség nyíljék a jogos haladás számára, valahányszor a liturgia egyes részeit felül kell vizsgálni. Ezt előzze meg mindenkor alapos teológiai, történeti és lelkipásztori kutatás. Ezenfelül figyelembe kell venni a liturgia általános szellemi és alkati törvényeit, azután az újabb liturgikus újításokból nyert tapasztalatokat, valamint az eddigi, esetenkénti engedményeket" (LK 23). Az egyes szakcsoportok munkáját gondosan összehangolták, sőt 1966-tól több nem katolikus közösség képviselője is megfigyelőként részt vett az általános üléseken. Az elkészült részmunkákat is átadták VI. Pál pápának, aki személyesen vizsgált felül mindent és megtette észrevételeit. E hosszú és aprólékos munka végén VI. Pál a legkisebb részletre is maga adta meg a jóváhagyást.

3. *Irányelvek.* – A ~ megvalósítása megfontolt terv szerint történt, két síkon:

a) *Az új liturgikus könyvek elkészítése.* Az első időben a nyelvváltás (latinról a népnyelvre) okozott gondot, ezért a Kongregáció két irányelvet is kiadott (*Inter Oecumenici,* 1964. szept. 26.; *Tres abhinc annos* 1967. máj. 4.). 1977-ig már 344 nyelv liturgikus használatát engedélyezték, és minden fontosabb liturgikus könyv megújítására sor került. A liturgikus könyvek kiadását megelőzi három új →eukarisztikus ima kiadása (1968), majd sorban jelennek meg a misekönyvek, olvasmányos könyvek, szentségek kiszolgáltatásának liturgikus könyvei és a zsolozsma átdolgozott kiadásai. Már a könyvek előkészítése alatt is folyt a papság és a hívek lelki felkészítése a liturgia mélyebb értelmének és megújításának befogadására. Különös gonddal alkalmazták a liturgiát a népek hagyományaihoz (LK 37–40) és a különböző korosztályok sajátosságaihoz (pl. gyermekmisék).

b) *A liturgikus megújulás irányítása* is fontos feladatot jelentett kezdettől fogva: VI. Pál célként tűzte ki „a visszaéléseket megakadályozni, a késlekedőket biztatni, felszabadítani az energiákat, kedvezni a jó véleményeknek és megdicsérni az erre méltókat”. Fontos szerepet játszottak a nemzetközi találkozók és kongresszusok. Sokat jelentett a gondos tájékoztatás is, amely a *Notitiae*ben jelent meg. Jelentős szolgálatot végeztek az egyes országok, nyelvterületek liturgikus tanácsai (hazánkban az →Országos Liturgikus Tanács) és az egyes egyházmegyék liturgikus bizottságai. Alapvető munka azonban az egyházmegyékben, egyházközségekben is a legkülönbözőbb formákban folyt: katekézisek, liturgikus hetek, kiadványok segítettek hozzá a reform megvalósításához.

4. *A legfontosabb szempontok:*

a) *A szertartások végzésében* minden rítusnál állítsák vissza az egyes szertartások eredeti jellegét, hagyják el az időközben hozzájárult idegen részeket és a ~ot alkalmazzák a kor és kultúrák mai követelményeihez. A szertartásokon mindenki tisztsége szerint vegyen részt az ünneplésben.

b) *A lelkipásztori megfontolások.* A liturgia közös istentisztelet, melyet a Fő és a tagok együtt mutatnak be. Ezért jogos kívánság, hogy a közösség, Isten népe, ne néma szemlélője, hanem tudatos és tevékeny résztvevője legyen a liturgiának. E magatartásnak nélkülözhetetlen alapja a hit öröme, a megváltott néphez való tartozás tudata, Isten irántunk való szeretetének felismerése és a testvéri szeretet gyakorlása a mindennapi életben.

c) A *Szentírás kincstárát* megnyitotta a megújított liturgia. Ezt bizonyítja az olvasmányok rendje a misében, az igeliturgia szerepe a szentségeknél, a szentelményeknél és az istentiszteleteken pap távollétében. Igényli az Isten Igéjének méltó és mindenki számára érthető felolvasását és tanításának kifejtését a →homíliában.

d) *A liturgikus könyvek* több lehetőséget adnak a helyi körülmények szerinti önálló tevékenységre. Ez csak akkor lesz gyümölcsöző Isten népe számára, ha a lelkipásztorokat és a liturgia többi résztvevőjét erre kiképzik. →kreativitás a liturgiában.

5. *A reform hatása és kilátásai.* Mint minden megújulásnak, úgy ennek is voltak ellenzői és túlzásba vivői. Az ellenzők történelmi és hittani okokra hivatkoztak, és eleve sok mindent viszszautasítottak a zsinat tanításából. Mások viszont az Egyház tanítását figyelmen kívül hagyva, saját elképzeléseik szerint végezték a szertartásokat. Az Egyház tagjai azonban szerte a világon nagy többségben magukévá tették a reform célkitűzéseit és a maguk területén meg is valósították azokat. Az LK megjelenésének húszéves évfordulóján az Istentiszteleti Kongregáció 1984. okt. 22–28-ig kongresszusra hívta össze Rómába a nemzeti liturgikus bizottságok elnökeit és titkárait, amelyen II. János Pál pápa is részt vett. Beszédében a sok pozitív tapasztalat mellett a kellő liturgikus lelkiséget hiányolta. A feladatokat a liturgikus lelkiség alakításában, a szertartáskönyvek bevezető magyarázatainak gondos tanulmányozásában, valamint a híveknek a liturgikus cselekményekben való tevékeny bekapcsolásában jelölte meg. A Szentatya az LK kihirdetésének 25 éves évfordulója alkalmából 1988. dec. 4-én (megjelent 1989. máj.) *Vicesimus quintus annus* kezdetű apostoli levelet adott ki. Kiemelte benne a hagyomány fontosságát, majd megismételte az LK és a

liturgikus megújulás fontos irányelveit. A ~ alkalmazásából részben *nehézségek* (aktívabb részvétel követelménye, elutasító magatartás, a régi formákhoz való viszszatérés), részben *pozitív eredmények* (Isten Igéjének nyitott asztala, több és tevékeny részvétel, és a liturgiából forrásozó tevékeny keresztény élet), valamint a ~ *téves alkalmazásaiból* (meg nem engedett kihagyások és betoldások a liturgikus szövegekben, kitalált rítusok, új eukarisztikus imák készítése, az általános feloldozás meg nem engedett gyakorlata, a hívek általános papságának és a szolgálati papság határainak elmosódása) erednek. A megújulás biztosítékául ismét a biblikus és liturgikus képzést, a népek kultúrájához való alkalmazkodást, az új problémákkal való foglalkozást és a népi →áhítatgyakorlatok megbecsülését tartja fontosnak. Így a liturgia, mint az elvetett mag, fejlődésnek indult, és életerős fává növekedett, amely ugyanakkor gyökereivel a hagyomány talajaiból táplálkozik.

VI

liturgikus szerek

Az Eukarisztia megünneplésénél szükség van szent edényekre: a →kehely a bor, a →paténa a kenyér számára. Az Eukarisztia őrzésére szolgáló edény a →cibórium, áldoztatáshoz az áldoztatótál vagy áldoztatókehely (cibórium) és →áldoztatótálca. A szentségkitételhez a →monstranciát használják. A bor és víz számára →kancsók szolgálnak, a kézmosáshoz →kancsó, tál és →kéztörlőkendő. A ~ közé tartoznak az oltár felszereléséhez szükséges terítők (→oltárterítő), →kereszt, →gyertyatartók és a →liturgikus öltözetek. A keresztséghez szükséges →kancsó mellett a szent →olajokat külön kis szelencékben tartják. Az LK 122. megkívánja, hogy „az istentisztelethez tartozó tárgyak igazán méltóak, díszesek és szépek legyenek”. * 5.

AM

liturgikus színek

A színeknek az ember mindig élénk kifejezőerőt tulajdonított, és az ÓSZ-i liturgia is gazdagon használta azokat. A keresztény ókorban a →liturgikus öltözeteknél az alsóruha mindig fehér volt, míg a felsőruhát a bíborcsiga – egyébként nagyon drága – váladékában való főzéssel színezték. A 9. sz.-tól kezdtek az ünnep jellegének megfelelő színű ruhákat viselni, míg a 13. sz.-ban végleg szabályozták a ~ kánonját. Ezen lényegében a legújabb rendelkezések sem változtattak. „A szent ruhák különböző színei azt a célt szolgálják, hogy mind az ünnepelt hittitok sajátos jellegét, mind pedig a liturgikus évhez igazodó keresztény hitéletet külsőleg is szemléletessé tegyék” (RMÁR 307).

A nyugati egyházban a szent ruhák színével kapcsolatban megmaradt az eddigi gyakorlat:

a) *Fehér* színt kell használni a →húsvéti időszakban és →Karácsonykor; ezenkívül az →Úr ünnepein (kivéve a szenvedésre vonatkozóakat); →Szűz Mária és nem vértanú szentek ünnepén, és néhány más alkalommal: Mindenszentek, Ker. Szt. János születése, Szt. János evangélista, Szt. Péter székfoglalása és Szt. Pál megtérése ünnepén;

b) *piros* színt használunk →Virágvasárnap, →Nagypénteken, →Pünkösdkor, az Úr szenvedésének ünnepein, az →apostolok és evangélisták, valamint a vértanúk ünnepein;

c) *zöld* színt kell használni az évközi vasárnapokon és hétköznapokon;

d) *lila* (viola) színt →ádvent és →nagyböjt idején; valamint tetszés szerint →gyászmisén is;

e) *fekete* színt a →gyászmisében;

f) *rózsaszínt* lehet venni ádvent III. és nagyböjt IV. vasárnapján.

Nagyobb ünnepeken lehet használni nemesebb anyagból készült ruhákat, még ha nem is felelnek meg a napi liturgikus színnek (pl. arany) (RMÁR 308–310). →miseruha. * 5.

A →bizánci rítusban az arany a végtelenséget jelképezi, a piros pedig a vértanúságot, a böjti időszak áldozatvállalásait és a Szentlélek tüzét. Ezektől a jellegzetes alkalmaktól eltekintve világos színű ruhát használnak. A „világos” megjelölés esetében a fehértől kezdve minden világos színárnyalat egyaránt szerepelhet.

AM–OL

liturgikus térrendezés

~ alatt értjük a lit. ref. megkívánta változtatásokat a már meglévő berendezésű →szentélyben. Ennek alapelvei: a meglévő értékes, műemléki berendezést nem szabad sem eltávolítani, sem megcsonkítani. Az új berendezéseket a mai kor művészi stílusában készítsék, s ne a korábbi stílus utánzataként.

A ~ megkívánja a néppel szembenéző, körüljárható →oltár felállítását, a →papi ülőhely megfelelő elhelyezését és az igehirdetésre alkalmas →ambó felállítását. Kívánatos, hogy előzetes kipróbálás után a templom méreteihez illő, művészileg értékes, új, állandó berendezés kerüljön a ~ során a →preszbitériumba, a papi térségbe.

Ha viszont a régi berendezés silány vagy értéktelen, akkor a ~ jó alkalom arra, hogy annak eltávolításával kötetlen, szabad tér álljon rendelkezésre az új berendezés részére. A ~ sajátos problémája a legtöbb akadályt képező →áldoztatórács eltávolításának vagy áthelyezésének kérdése (RMÁR 253–280).

A ~hez tartozik a →baptisztérium és az →Eukarisztia őrzési helyének megfelelő kialakítása is.

AM

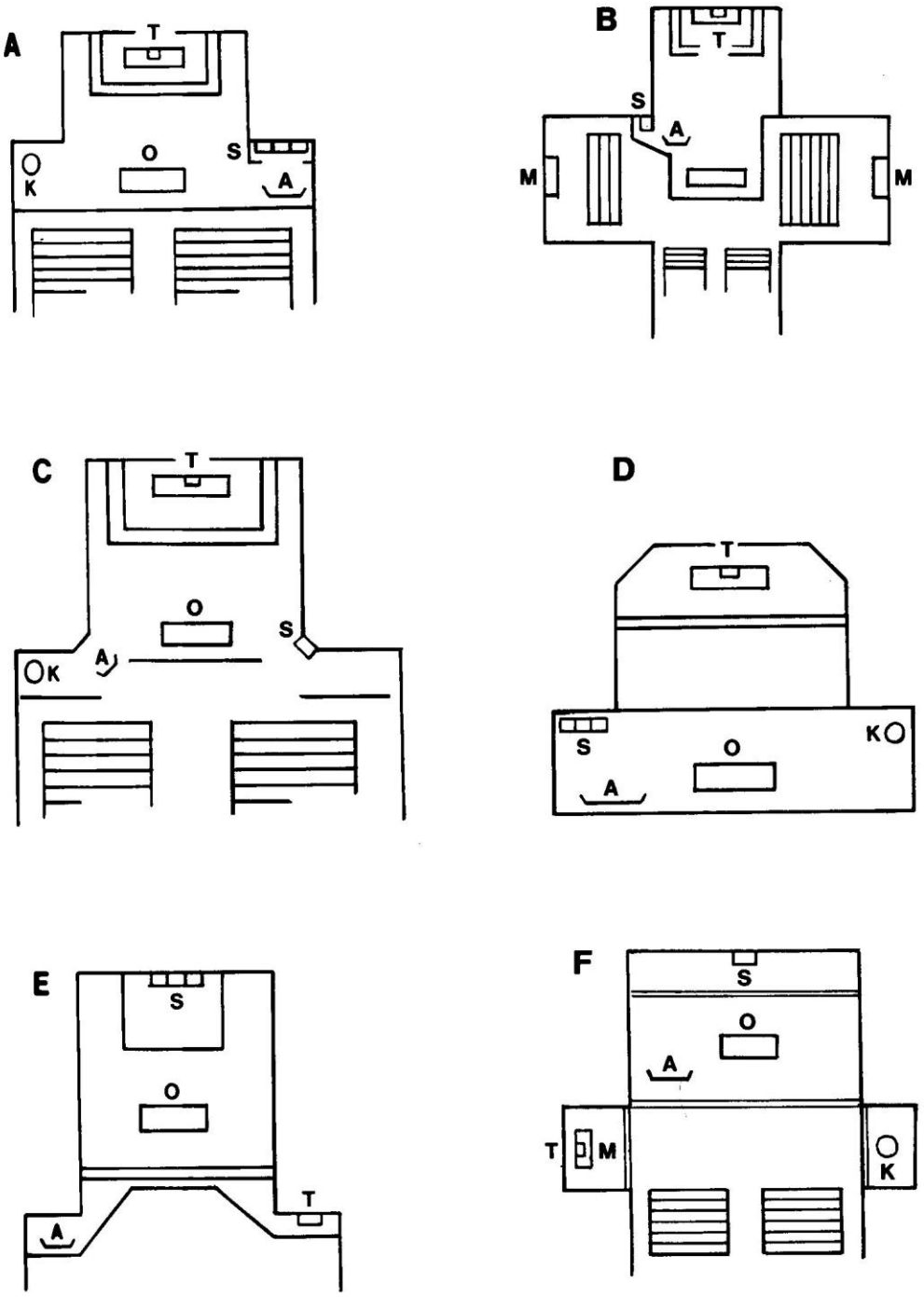

23. ábra. *Liturgikus térrendezés*

A), B), C), D) szembenéző oltár, ambó és papi szék elhelyezése olyan preszbitériumban, ahol a régi főoltárt meg kell tartani, O = szembenéző oltár, A = ambó, S = papi szék, T = szentségház (tabernákulum), K = keresztkút, M = mellékoltár, E), F) a preszbitérium elrendezése a régi főoltár eltávolítása után

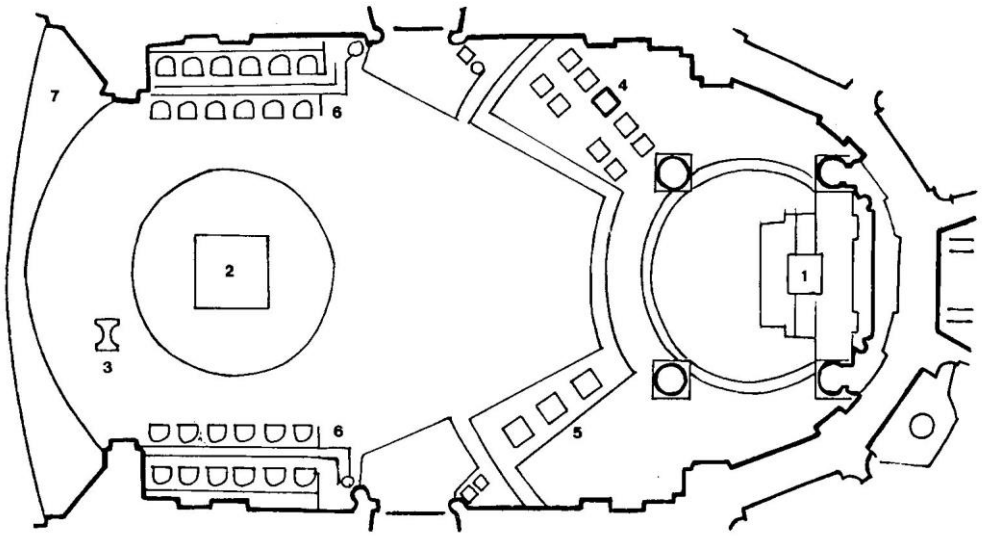

24. ábra. *Liturgikus térrendezés példája*

A kalocsai barokk főszékesegyház új szentélye Erdei Ferenc terve alapján: 1. Főoltár, 2. új szembenéző oltár, 3. ambó, 4. érseki katedra, 5. papi szék, 6. megmaradó kanonoki stallumok, 7. új lépcsőszint-kialakítás

lucernárium

(lat. lucerna = ‘mécses’) • 1. A húsvéti vigília (→Húsvéti Szent Háromnap) első része a „fényünnepség”, amelyen meggyújtják a →húsvéti gyertyát. * 8.

2. A →temetési misében a befejező áldás előtti szertartás, amely alatt meggyújtják a húsvéti gyertyát. A bevezető könyörgés, gyertyagyújtás, egyetemes könyörgések és a Miatyánk, Üdvözlégy elimádkozása után a mise áldásával zárul. Végzése nem kötelező; lehet napi színben mondott mise után is végezni. * 21.

VI

Lukács, Szt.

→apostolok ünnepei

– M –

Magnificat

(lat. ‘magasztalja’ ti. lelkem az Urat) • Szűz Mária magasztaló éneke (Lk 1,46–55), őskeresztény himnusz, melyet a liturgia a →kantikumok sorába vett fel. A bizánci liturgiában a reggeli kilencórás →kánonban kapott helyet. A római liturgiában a →Vecsernye kantikuma, melyet gazdagabb dallammal énekelnek. Ha ünnepi Vecsernyén tömjéneznek, akkor azt a ~ alatt teszik, és mint evangéliumi éneket állva mondják vagy éneklik.

AM

Magyar Egyházzenei Társaság (MET)

A ~ 1992-ben alakult, székhelye Budapesten van. Célja az egyházzenével foglalkozók, illetőleg iránta érdeklődők szakmai társulása, amely a sok évszázados zsidó és keresztény liturgikus zenei hagyomány alapján áll. A ~ felépítése: elnök, alelnök, titkár, elnökségi tagok. A katolikus, protestáns szekciók mellett pedagógus és orgonatagozat is működik. Tagjai vállalják, hogy egymást támogatják a színvonalas egyházzenei gyakorlat megőrzésében és továbbfejlesztésében; tapasztalatok, zenei anyagok és módszerek átadásával segítik egymást; aktuális egyházzenei ügyekben álláspontjukat kialakítják és szakmai tekintéllyel érvényesíteni próbálják. Feladatuknak tekintik, hogy a szakrális szellemű és művészileg értékes egyházzenét, illetőleg egyházzenei gyakorlatot a korunkban fenyegető veszélyek ellen védelmezzék. Ennek érdekében kongresszusokat, konferenciákat, továbbképző előadásokat rendeznek. Hangversenyeken, énekes istentiszteleteken alkalmat ad az egyházzene barátainak és művelőinek a lelki és szakmai gyarapodásra. Új egyházzenei műveket rendel és mutat be, megalapította és működteti a Fővárosi Kántorátust, és különböző szakirodalmi és zenei kiadványokkal segíti az egyházi zenét művelőket. Kiadványaik: tankönyvek, gregorián műfajokkal kapcsolatos szakkönyvek, kórusirodalom és hangdokumentumok. Folyóiratuk a negyedévente megjelenő Magyar Egyházzene.

VI

magyar gregoriánum

A 11–17. sz. közötti időben a Kárpát-medence területén keletkezett liturgikus könyvekben sajátos magyar hangjegyírással fennmaradt dallamkincs, amely szerkezetében a dél-európai diatónikus dallamokkal szemben a pentatónia hatását mutatja („pentatonizáló”, hasonlóan az Alpoktól északra és keletre jellemző változatokhoz); a tételek megválogatásában, azok rendjében bizonyos hazai igényeket jelez (ebből alakul ki az esztergomi és kalocsai–zágrábi rítus), az egyetemes énekkészletet előbb a magyar szentek énekeivel (István, Imre, László officiumai), majd más tételekkel bővíti (→szekvenciák, →himnuszok, →antifónák stb.).

Tágabb értelemben ebbe a fogalomkörbe sorolhatjuk a középkor végén, majd a reformáció idején keletkezett magyar nyelvű, de még a hagyományos liturgikus dallamokat őrző tételeket (→Te Deum, temetési szertartási énekek, néhány mise-tétel, →prefáció mellett a protestánsok részéről is átvett →graduálé tetemes anyaga), valamint a →gregorián dallamkincs újabb alkalmazását mutató, a II. Vat. után megalkotott magyar nyelvű liturgikus énekeket. (Kis Magyar Uzuális, Bp. 1976, Éneklő Egyház, Bp. 1985.)

TL

A magyar naptárral bővített általános római naptár

Jelzések: * A magyar naptár ünnepei és a szenteknek az egyetemes egyháztól eltérő ünneplései. 1, 2, 3 stb. kis szám a nevek mellett és jegyzet arra utal, hogy a Névmutatóban milyen formában szerepel az ünepelt szent. A dőlt betűs ünnepek szabadon választható emléknapot jelentenek.

Január

1.	Karácsony nyolcada (Kiskarácsony): SZŰZ MÁRIA, ISTEN ANYJA (ÚJÉV)	Főünnep
2.	Nagy Szent Vazul[1] és Nazianzi Szent Gergely[2] püspökök és egyháztanítók	Emléknap
3.		
4.		
5.		
6.		
7.	*Penyaforti Szent Rajmund*	
8.		
9.		
10.		
11.		
12.		
13.	*Szent Hilárius (Vidor) püspök és egyháztanító*	
14.		
15.	*Remete Szent Pál**	
16.		
17.	Szent Antal apát[3]	Emléknap
18.	ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT SZŰZ	Ünnep
19.		
20.	*Szent Fábián pápa és vértanú* *Szent Sebestyén vértanú*	
21.	Szent Ágnes szűz és vértanú	Emléknap
22.	*Szent Vince diakónus és vértanú*	
23.		
24.	*Szalézi Szent Ferenc püspök és egyháztanító*	Emléknap
25.	SZENT PÁL APOSTOL MEGTÉRÉSE (PÁL FORDULÁSA)	Ünnep
26.	Szent Timóteus és Szent Titus püspökök	Emléknap
27.	*Merici Szent Angéla*	
28.	Aquinói Szent Tamás áldozópap és egyháztanító	Emléknap
29.		
30.		
31.	Bosco Szent János áldozópap	Emléknap

Vasárnap, jan. 2–8. között: URUNK MEGJELENÉSE (VÍZKERESZT) Főünnep
Vasárnap, jan. 6. után: URUNK MEGKERESZTELKEDÉSE Ünnep

[1] Baszileosz
[2] Grégoriosz Nazianzénosz
[3] Antoniosz

Február

1.		
2.	URUNK BEMUTATÁSA (GYERTYASZENTELŐ BOLDOGASSZONY)	Ünnep
3.	*Szent Balázs püspök és vértanú*	
4.		
5.	Szent Ágota szűz és vértanú	Emléknap
6.	Miki Szent Pál és társai vértanúk	Emléknap
7.		
8.	*Emiliáni Szent Jeromos*	
9.		
10.	Szent Skolasztika szűz	Emléknap
11.	*A Lourdes-i boldogságos Szűz Mária*	
12.		
13.		
14.	SZENT CIRILL SZERZETES ÉS SZENT METÓD PÜSPÖK, EURÓPA TÁRS-VÉDŐSZENTJEI	Ünnep
15.		
16.		
17.	*A szervita rend hét szent alapítója*	
18.		
19.		
20.		
21.	*Damiáni Szent Péter püspök és egyháztanító*	
22.	SZENT PÉTER APOSTOL SZÉKFOGLALÁSA	Ünnep
23.	Szent Polikárp[4] püspök és vértanú	Emléknap
24.	SZENT MÁTYÁS APOSTOL*	Ünnep
25.		
26.		
27.		
28.		

[4] Polikarposz

Március

1		
2		
3		
4	*Szent Kázmér*	
5		
6		
7	Szent Perpétua és Felicitás vértanúk	Emléknap
8	*Istenes Szent János szerzetes*	
9	*Római Szent Franciska szerzetesnő*	
10		
11		
12		
13		
14		
15		
16		
17	*Szent Patrik püspök* *Győr: A győri Könnyező Mária**	
18	*Jeruzsálemi Szent Cirill*[5] *püspök és egyháztanító*	
19	SZENT JÓZSEF, A BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIA JEGYESE	Főünnep
20		
21		
22		
23	*Mongrovejói Szent Turibius püspök*	
24		
25	URUNK SZÜLETÉSÉNEK HÍRÜLADÁSA (GYÜMÖLCSOLTÓ BOLDOGASSZONY)	Főünnep
26		
27		
28		
29		
30		
31		

[5] Kürillosz

Április

1		
2	*Paolai Szent Ferenc remete*	
3		
4	*Szent Izidor püspök és egyháztanító*	
5	*Ferreri Szent Vince áldozópap*	
6		
7	De La Salle Szent János áldozópap	Emléknap
8		
9		
10		
11	Szent Szaniszló püspök és vértanú	Emléknap
12		
13	*Szent I. Márton pápa és vértanú*	
14		
15		
16	*Soubirous Szent Mária Bernadett szűz*	
17		
18		
19		
20		
21	*Szent Anzelm püspök és egyháztanító*	
22		
23	Szent Adalbert püspök és vértanú	Emléknap
	Esztergom: SZENT ADALBERT PÜSPÖK ÉS VÉRTANÚ, A FŐEGYHÁZMEGYE VÉDŐSZENTJE*	Főünnep
24	*Szent György vértanú**	
	Sigmaringeni Szent Fidél áldozópap és vértanú	
25	SZENT MÁRK EVANGÉLISTA	Ünnep
26		
27		
28	*Chanel Szent Péter áldozópap és vértanú*	
	Szent Montforti Grignion Mária Lajos áldozópap	
29	Sziénai Szent Katalin szűz és egyháztanító (†1380)	Emléknap
30	*Szent V. Pius pápa*	

Húsvét második vasárnapja: AZ ISTENI IRGALMASSÁG VASÁRNAPJA

Május

1	*A munkás Szent József*	
2	Szent Atanáz püspök és egyháztanító	Emléknap
3	SZENT FÜLÖP ÉS SZENT JAKAB APOSTOLOK	Ünnep
4	*Szent Flórián vértanú**	
5		
6		
7	*Boldog Gizella**	
	Eger: A BAZILIKA-FŐSZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	Ünnep
8		
9		
10		
11		
12	*Szent Néreus és Szent Achilleus vértanúk*	
	Szent Pongrác vértanú	
13		
14		
15		
16	*Nepomuki Szent János áldozópap és vértanú**	
17		
18	*Szent I. János pápa és vértanú*	
19		
20	*Sziénai Szent Bernardin áldozópap*	
21		
22	*Szent Rita özvegy**	
23	*Boldog Apor Vilmos püspök és vértanú*	
24	Szűz Mária, a keresztények segítsége	Emléknap
25	*Tiszteletreméltó Szent Béda áldozópap és egyháztanító*	
	Szent VII. Gergely pápa	
	Pazzi Szent Mária Magdolna szűz	
26	Néri Szent Fülöp áldozópap	Emléknap
27	*Canterburyi Szent Ágoston püspök*	
28		
29		
30	*Szent István király ereklyéinek átvitele**	
31		
Pünkösd utáni első vasárnap: SZENTHÁROMSÁG VASÁRNAPJA		Főünnep
Szentháromság vasárnapja utáni vasárnap: KRISZTUS SZENT TESTE ÉS VÉRE: ÚRNAPJA		Főünnep
Pünkösd második vasárnapja utáni péntek: JÉZUS SZENTSÉGES SZÍVE		Főünnep
Pünkösd második vasárnapja utáni szombat: A Boldogságos Szűz Mária szeplőtelen Szíve		Emléknap

Június

1	Szent Jusztin vértanú	Emléknap
2	*Szent Marcellínus és Szent Péter vértanúk*	
3	Lwanga Szent Károly és társai vértanúk	Emléknap
4	Szombathely: Szent Kviriniusz püspök és vértanú*	Emléknap
5	Szent Bonifác püspök és vértanú	Emléknap
6	*Szent Norbert püspök*	
	Debrecen–Nyíregyháza: A SZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	
7		
8	*Prágai Szent Ágnes szűz**	
9	*Szent Efrém*[6] *diakónus és egyháztanító*	
10		
11	Szent Barnabás apostol	Emléknap
12		
13	Páduai Szent Antal áldozópap és egyháztanító	Emléknap
14	Szombathely: A SZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	Ünnep
15	Árpád-házi Boldog Jolán szerzetesnő*	Emléknap
16	*Szombathely: Szent Márton püspök ereklyéinek átvitele**	
17		
18		
19	*Szent Romuald apát*	
20		
21	Gonzága Szent Alajos szerzetes	Emléknap
22	*Nolai Szent Paulin püspök*	
	Fisher Szent János püspök	
	és Mórus Szent Tamás vértanúk	
	Pécs: A SZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	
23		
24	KERESZTELŐ SZENT JÁNOS SZÜLETÉSE	Főünnep
25		
26	*Alexandriai Szent Cirill püspök és egyháztanító**	
27	SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY*	Ünnep
	Debrecen–Nyíregyháza és Kaposvár: SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY, AZ EGYHÁZMEGYE VÉDŐSZENTJE*	Főünnep
28	Szent Iréneus püspök és vértanú	Emléknap
29	SZENT PÉTER ÉS SZENT PÁL APOSTOLOK	Főünnep
	Pécs: SZENT PÉTER APOSTOL, AZ EGYHÁZMEGYE VÉDŐSZENTJE*	Főünnep
30	*A római Egyház első szent vértanúi*	

[6] Ephrém

Július

1		
2	SZŰZ MÁRIA LÁTOGATÁSA ERZSÉBETNÉL (SARLÓS BOLDOGASSZONY)*	Ünnep
3	SZENT TAMÁS APOSTOL	Ünnep
4	*Portugáliai Szent Erzsébet*	
5	*Zaccaria Szent Antal Mária áldozópap*	
6	*Goretti Szent Mária szűz és vértanú*	
7		
8		
9		
10		
11	SZENT BENEDEK APÁT, EURÓPA FŐVÉDŐSZENTJE	Ünnep
12		
13	*Szent Henrik*	
14	*Lellisi Szent Kamill áldozópap*	
15	Szent Bonaventura püspök és egyháztanító	Emléknap
16	*Kármel-hegyi Boldogasszony*	
17	*Szent Zoerárd-András és Benedek remeték**	
18	Boldog Hedvig királyné*	Emléknap
19		
20		
21	*Brindisi Szent Lőrinc áldozópap*	
22	Szent Mária Magdolna	Emléknap
23	*Szent Brigitta szerzetesnő*	
24	Árpád-házi Szent Kinga szerzetesnő*	Emléknap
25	SZENT JAKAB APOSTOL	Ünnep
26	Szent Joakim és Szent Anna, a Boldogságos Szűz Mária szülei	Emléknap
	Veszprém: SZENT ANNA, AZ EGYHÁZMEGYE VÉDŐSZENTJE*	Ünnep
27		
28		
29	Szent Márta	Emléknap
30	*Aranyszavú (Chrysologus) Szent Péter püspök és egyháztanító*	
31	Loyolai Szent Ignác áldozópap	Emléknap

Augusztus

1	Liguori Szent Alfonz Mária püspök és egyháztanító	Emléknap
2	*Vercelli Szent Özséb püspök*	
	Eymard Szent Péter Julián áldozópap	
3		
4	Vianney Szent János Mária áldozópap	Emléknap
5	*Szűz Mária római főtemplomának felszentelése* (Havas Boldogasszony)	
6	URUNK SZÍNEVÁLTOZÁSA	Ünnep
7	*Szent II. Sixtus pápa és társai vértanúk*	
	Szent Kajetán áldozópap	
8	Szent Domonkos áldozópap	Emléknap
9		
10	SZENT LŐRINC DIAKÓNUS ÉS VÉRTANÚ	Ünnep
11	Szent Klára szűz	Emléknap
12		
13	Boldog XI. Ince pápa*	Emléknap
14	Szent Maximilián Mária Kolbe áldozópap és vértanú	Emléknap
15	SZŰZ MÁRIA MENNYBEVÉTELE (NAGYBOLDOGASSZONY)	Főünnep
	Győr és Székesfehérvár: SZŰZ MÁRIA MENNYBEVÉTELE (NAGYBOLDOGASSZONY), AZ EGYHÁZMEGYE VÉDŐSZENTJE*	Főünnep
16		
17	Kaposvár: A SZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	Ünnep
18	Vác: A SZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	Ünnep
19	Szent Bernát apát és egyháztanító*	Emléknap
20	SZENT ISTVÁN KIRÁLY, MAGYARORSZÁG FŐVÉDŐSZENTJE*	Főünnep
	Kalocsa: SZENT ISTVÁN KIRÁLY, A FŐEGYHÁZMEGYE VÉDŐSZENTJE*	Főünnep
21	Szent X. Pius pápa	Emléknap
22	*Boldogságos Szűz Mária királynő (Királynő Boldogasszony)*	Emléknap
23	*Limai Szent Róza szűz*	
24	SZENT BERTALAN APOSTOL	Ünnep
25	*Szent Lajos*	
	Kalazanci Szent József áldozópap	
	Kalocsa: A FŐSZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	Ünnep
26		
27	Szent Mónika	Emléknap
28	Szent Ágoston püspök és egyháztanító	Emléknap
29	Keresztelő Szent János vértanúsága	Emléknap
30		
31	Esztergom: A FŐSZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	Ünnep

Szeptember

1		
2		
3	Nagy Szent Gergely pápa és egyháztanító	Emléknap
4		
5		
6		
7	Szent Márk, Szent István és Szent Menyhért áldozópapok, kassai vértanúk*	Emléknap
8	SZŰZ MÁRIA SZÜLETÉSE (KISBOLDOGASSZONY)	Ünnep
9		
10		
11		
12	Szűz Mária szent neve*	Emléknap
13	Aranyszájú (Chrysostomus) Szent János[7] püspök és egyháztanító	Emléknap
	Győr: A SZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	Ünnep
14	A SZENT KERESZT FELMAGASZTALÁSA	Ünnep
15	A Fájdalmas Szűzanya	Emléknap
16	Szent Kornél pápa és Szent Ciprián püspök vértanúk	Emléknap
17	*Bellarmin Szent Róbert püspök és egyháztanító*	
	Győr: Aranyszájú Szent János püspök és egyháztanító	Emléknap
18		
19	*Szent Januárius püspök és vértanú*	
20	Kim Taegon Szent András áldozópap, Csong Haszang Szent Pál és társaik vértanúk	Emléknap
21	SZENT MÁTÉ APOSTOL ÉS EVANGÉLISTA	Ünnep
22		
23		
24	SZENT GELLÉRT PÜSPÖK ÉS VÉRTANÚ*	Ünnep
	Szeged-Csanád: SZENT GELLÉRT PÜSPÖK ÉS VÉRTANÚ, AZ EGYHÁZMEGYE VÉDŐSZENTJE*	Főünnep
25		
26	*Szent Kozma és Damián vértanúk*	
27	Páli Szent Vince áldozópap	Emléknap
28	*Szent Vencel vértanú*	
	Ruiz Szent Lőrinc és társai vértanúk	
29	SZENT MIHÁLY, SZENT GÁBOR ÉS SZENT RAFAEL FŐANGYALOK	Ünnep
	Vác: SZENT MIHÁLY FŐANGYAL, AZ EGYHÁZMEGYE VÉDŐSZENTJE*	Ünnep
30	Szent Jeromos áldozópap és egyháztanító	Emléknap

[7] Khrüszosztomosz

Október

1	A Gyermek Jézusról nevezett (Lisieux-i) Szent Teréz szűz és egyháztanító	Emléknap
2	Szent Őrzőangyalok	Emléknap
3		
4	Assisi Szent Ferenc	Emléknap
5	Veszprém: A BAZILIKA FŐSZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	Ünnep
6	*Szent Brúnó áldozópap*	
7	Rózsafüzér Királynője	Emléknap
8	SZŰZ MÁRIA, MAGYAROK NAGYASSZONYA, MAGYARORSZÁG FŐPÁTRÓNÁJA*	Főünnep
9	*Szent Dénes püspök és társai vértanúk* *Leonardi Szent János áldozópap*	
10		
11		
12		
13		
14	*Szent I. Kallixtus*[8] *pápa és vértanú*	
15	A Jézusról nevezett Avilai Szent Teréz szűz és egyháztanító	Emléknap
16	Szent Hedvig szerzetesnő	
17	Antiochiai Szent Ignác[9] püspök és vértanú	Emléknap
18	SZENT LUKÁCS EVANGÉLISTA	Ünnep
19	*Brébeuf Szent János és Jogues Szent Izsák áldozópapok és társaik, vértanúk* *Keresztes Szent Pál áldozópap*	
20		
21		
22	A SAJÁT TEMPLOM FELSZENTELÉSE (amennyiben annak napja nem ismeretes)*	Főünnep
23	Kapisztrán Szent János áldozópap*	Emléknap
24	Claret Szent Antal Mária püspök Szeged-Csanád: A SZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	 Ünnep
25	Boldog Mór püspök* Pécs: BOLDOG MÓR PÜSPÖK, AZ EGYHÁZMEGYE TÁRSVÉDŐSZENTJE*	Emléknap Főünnep
26		
27		
28	SZENT SIMON ÉS SZENT JÚDÁS TÁDÉ APOSTOLOK	Ünnep
29		
30		
31		

[8] Callixtus
[9] Ignatiosz

November

1	MINDENSZENTEK	Főünnep
2	HALOTTAK NAPJA	
3	*Porres Szent Márton szerzetes*	
4	Borromeo Szent Károly püspök	Emléknap
5	SZENT IMRE HERCEG*	Ünnep
6		
7		
8		
9	A LATERÁNI-BAZILIKA FELSZENTELÉSE	Ünnep
10	Nagy Szent Leó pápa és egyháztanító	Emléknap
11	Tours-i Szent Márton püspök	Emléknap
	Szombathely: TOURS-I SZENT MÁRTON PÜSPÖK, AZ EGYHÁZMEGYE VÉDŐSZENTJE*	Főünnep
12	Szent Jozafát püspök és vértanú	Emléknap
13	*Magyar szentek és boldogok**	
14		
15	*Nagy Szent Albert püspök és egyháztanító*	
16	*Skóciai Szent Margit*	
17	*Nagy Szent Gertrúd szűz**	
18	*Szent Péter- és Szent Pál-bazilikák felszentelése*	
19	ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET*	Ünnep
20		
21	A Boldogságos Szűz Mária bemutatása a templomban	Emléknap
22	Szent Cecília szűz és vértanú	Emléknap
23	*Szent I. Kelemen pápa és vértanú*	
	Szent Kolumbán apát	
24	Dung-Lac Szent András és társai vértanúk	Emléknap
25	Székesfehérvár: A BAZILIKA-SZÉKESEGYHÁZ FELSZENTELÉSE*	Ünnep
26		
27		Emléknap
28	Szeged-Csanád: Márkai Szent Jakab áldozópap*	Emléknap
29		
30	SZENT ANDRÁS APOSTOL	Ünnep
Utolsó évközi vasárnap: KRISZTUS, A MINDENSÉG KIRÁLYA		Főünnep

December

1		
2		
3	Xavéri Szent Ferenc áldozópap	Emléknap
4	Damaszkuszi Szent János áldozópap és egyháztanító	
5		
6	*Szent Miklós püspök*[10]	
7	Szent Ambrus püspök és egyháztanító	Emléknap
8	A BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIA SZEPLŐTELEN FOGANTATÁSA	Főünnep
9		
10		
11	*Szent I. Damazus pápa*	
12	*Chantal Szent Johanna Franciska szerzetesnő*	
13	Szent Lúcia szűz és vértanú	Emléknap
14	Keresztes Szent János áldozópap és egyháztanító	Emléknap
15		
16		
17		
18		
19		
20		
21	*Kaniziusz Szent Péter áldozópap és egyháztanító*	
22		
23	*Kenty Szent János áldozópap*	
24		
25	URUNK SZÜLETÉSE: KARÁCSONY	Főünnep
26	SZENT ISTVÁN ELSŐ VÉRTANÚ	Ünnep
27	SZENT JÁNOS APOSTOL ÉS EVANGÉLISTA	Ünnep
	Eger: SZENT JÁNOS APOSTOL ÉS EVANGÉLISTA, A FŐEGYHÁZMEGYE VÉDŐSZENTJE*	Ünnep
28	APRÓSZENTEK, VÉRTANÚK	Ünnep
29	*Becket Szent Tamás püspök és vértanú*	
	Esztergom: Becket Szent Tamás püspök és vértanú*	Emléknap
30		
31	*Szent I. Szilveszter pápa*	
Karácsony nyolcada alatti vasárnap, vagy ha ilyen nincs, december 30.: A SZENT CSALÁD: JÉZUS, MÁRIA ÉS JÓZSEF		Ünnep

[10] Nikolaosz

manipulus

(lat. manus = kéz, ‘kézkendő’) • Eredetileg a kézben tartott, az izzadság letörlésére szolgáló kendő volt, amely a 6 –11. sz.-tól általánosan a miseruha bal karra erősített díszes ruhadarabjává vált. A szubdiakónus, a diakónus és a pap viselte. A szubdiakonátus eltörlésével a ~ használata is megszűnt a lit. ref. során, de az értékes textilművészeti darabokat az egyházi gyűjteményekben meg kell őrizni. →szubdiakónus

VI

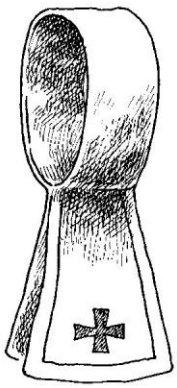

25. ábra. *Manipulus*

mantelletta

Ujjatlan, térdig érő könnyű kabát, melyet magasabb rangú →prelátusok karing felett viseltek, →püspökök pedig egyházmegyéjük területén. 1969-ben eltörölték.

AM

Maran atha vagy Marana tha

(arám) • Az ókori liturgiából megőrzött kifejezés, amely az első értelmezésben: *„Urunk eljött, megjelent”,* a második szerint: *„Urunk, jöjj el!”* (Vö. Jel 22,20) (1Kor 16,22; Didakhé 10,6).

BL

Mária-antifónák

→antifóna

Mária-ünnepek

„Az Anyaszentegyház megkülönböztetett szeretettel tiszteli Szűz Máriát, Isten boldogságos édesanyját, akit elszakíthatatlan kötelék fűz Fiának üdvösséget szerző művéhez. Benne csodálja és magasztalja a megváltás legkiválóbb gyümölcsét, és mint legtisztább képben, örömmel szemléli benne azt, amivé válni a beteljesülésben maga is óhajt és remél" (LK 103).

Főünnepek:

1. *Szűz Mária, Isten anyja* (jan. 1.), kötelező ünnep.

XI. Pius 1931-ben az efezusi zsinat 1500 éves évfordulója alkalmából vezette be újra Mária istenanyaságának régi ünnepét, és október 11-re helyezte. A lit. ref. után került jan. 1-jére.

2. *Szűz Mária mennybevétele, Nagyboldogaszszony* (aug. 15.), kötelező ünnep.

Az 5. sz.-ból származó jeruzsálemi olvasmányos könyv ezen a napon „Máriának, az Istenanyának napjáról" beszél. Rövidesen Mária „menynyei születésnapjának", vagy „elszenderülésének" ünnepe lett. Rómában a 7. sz. közepén aug. 15-én „Mária égi születésnapját" ünnepelték. I. Sergius pápa idejében (7. sz.) körmenetet tartottak ezen az ünnepen. A →Sacramentarium Gregorianumban (6. sz. végén) az ünnep neve már „Mária mennybevétele". Az első könyörgésben Máriáról úgy beszél, mint aki meghalt, „de nem a halál kapuján ment keresztül". Az ünnepléshez rövidesen →vigília és nyolcad is járult, és az egyetemes egyház ünnepelte. Hittételként XII. Pius pápa 1950. nov. 1-jén hirdette ki, hogy a Boldogságos Szűz Mária földi életpályája befejezése után testével és lelkével együtt felvitetett a mennyei dicsőségbe (DS 3903).

3. *Szűz Mária, Magyarok Nagyasszonya, Magyarország főpatrónája* (okt. 8.).

Első királyunk halála előtt országát Szűz Mária oltalmába helyezte, amiről népünk története során mindig megemlékezett. A millennium alkalmából, 1896-ban, XIII. Leó pápa okt. 8-ra engedélyezte ennek ünnepét. Ma főünnep, egyben a Római Szt. Péter-bazilikában lévő „Magyarok Nagyasszonya" kápolnájának felszentelési (1980) évfordulója.

4. *A Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatása* (dec. 8.), erdélyi egyházmegyékben kötelező ünnep.

Annak ünneplése, hogy Mária fogantatásának első pillanatától kezdveKrisztus megváltó érdeméből – ment volt az áteredő bűntől és következményeitől. Az ünnep első nyoma Keleten található a 8. sz.-ban, ahol „Mária fogantatása" névvel ünnepelték. A 12. sz.-ban egész Európában elterjedt, majd IV. Sixtus pápa 1477-ben felvette a római egyház ünnepei közé. IX. Pius pápa 1854. dec. 8-án kihirdette a „Szeplőtelen Fogantatás" dogmáját, és ezzel az ünnepnek is új fényt kölcsönzött.

Ünnepek

1. *Szűz Mária látogatása Erzsébetnél (Sarlós Boldogasszony)* (júl. 2.).

Az ünnep ahhoz az evangéliumi eseményhez kapcsolódik (Lk 1,39–56), amikor a →Magnificat is született. Ferences környezetben tűnik fel először (1263), napját →Keresztelő Szt. János születése ünnepének →nyolcadára helyezték (júl. 2.). V. Pius pápa (1568/70) az egyetemes egyházra kiterjesztette ünneplését. A lit. ref. után az egyetemes kalendárium máj. 31-re helyezte. A német és magyar egyház naptárában azonban változatlanul júl. 2-án ünneplik.

2. *Szűz Mária sziiletése (Kisboldogasszony)* (szept. 8.).

Eredete valószínűleg a jeruzsálemi Anna templom szentelési napjához kötődik, melyet Mária szülőháza helyén építettek az 5. sz.-ban. Az ünnep a 7. sz.-ban már ismert Rómában, a 11. sz.-tól általánossá lett az egyetemes egyházban.

Emléknapok

A Lourdes-i Boldogságos Szűz Mária (febr. 11.); Szűz Mária, a keresztények segítsége (máj. 24.); Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szíve (Pünkösd utáni második vasárnap utáni szombat); Kármel-hegyi Boldogasszony (júl.16.); Szűz Mária római főtemplomának felszentelése, Havas Boldogasszony (aug. 5.); Boldogságos Szűz Mária Királynő (aug. 22.); Szűz Mária szent neve (szept. 12.); A fájdalmas Szűzanya (szept. 15.); Rózsafüzér Királynője (okt. 7.); A Boldogságos Szűz Mária bemutatása a templomban (nov. 21.). * 27.

VI

Márk, Szt.

→apostolok ünnepei

mártír

→vértanúk tisztelete

Martyrologium

A szentek névsora naptári napok szerint rövid történeti megjegyzésekkel. A helyi jellegű kalendáriumokból állították össze. Az első a *Hieronymianum* (5. sz.), amely csak a szentek neveit sorolja fel, a 8. sz.-ban fűznek hozzá megjegyzéseket. A legjelesebb *Usuardus* (†877) bencés szerzetes összeállítása. A 9. sz.-tól fokozatosan általánossá vált a ~ olvasása a káptalanokban és a szerzetesházakban. XIII. Gergely pápa 1584-ben adta ki a római ~ot, melynek további kiadásai jelentek meg. Az új ~ 1989-től részletekben megjelent, de a teljes ~ még nem.

VI

Máté, Szt.

→apostolok ünnepei

Matutinum

(lat. matutinus ‘hajnali’) • A →zsolozsma reformja előtt *„vigilia nocturna”* (éjszakai virrasztás) volt a neve. Himnuszból, antifónás zsoltárokból és olvasmányokból állt (Szentírás, egyházatyák írásai, szentek életrajzai). Az Olvasmányos imaóra *(Officium lectionis)* lépett a helyébe, amely a nap bármely órájában végezhető, de „a kórusimádságban megőrzi éjszakai istendicséret jellegét” (LK 89). →zsolozsma, →anticipálás. * 4.

VI

Mátyás, Szt.

→apostolok ünnepei

Mediator Dei

(lat. ‘közvetítő Isten és az emberek között’) • Ezekkel a szavakkal kezdődik XII. Pius pápa enciklikája a Szent Liturgiáról, amelyet 1947. nov. 20-án adott ki. Legjelentősebb ebben a →liturgia fogalmának tisztázása, amely nagyban hozzájárult a II. Vat. tanításának kialakításához. →liturgikus reform.

VI

megemlékezés élőkről és holtakról

Az Eukarisztia misztériumának megünneplésénél Krisztus áldozatában és a Szentlélek közösségében egymásra talál az egész Egyház, és tagjai imádkoznak egymásért. A *római liturgiában* ezt közbenjáró imáknak nevezzük (*intercessiones* vagy *memento vivorum et mortuorum*). →mise, 3. →eukarisztikus ima (III.) * 5.

A *gör. kat. liturgiában* az →epiklézisz után a pap megemlékezik a szentekről, majd imádkozik a többi elhunytért, s nyugalmat kér nekik. A következő könyörgést pedig már az élőkért végzi, elsősorban a római pápáért és az egyházmegye püspökéért (és segédpüspökéért), majd pedig minden városért s a bennük lakó hívekért.

OL

megkeresztelt felvétele az Egyház teljes közösségébe

→befogadás

megtérés

(lat. conversio = ‘megfordulás’; gör. metanoia = ‘megváltozás’, meta = ‘át’, noia = ‘újrafontolás’) • Vallási vagy erkölcsi átalakulás, melynek során az ember teljesen rábízza magát Isten kegyelmi vezetésére. Az eredeti héber kifejezés (sub) gyökeres fordulatra utal, mellyel a bűnös ember visszafordul Isten felé. A LXX görög „fordításban szereplő „metanoia” már inkább a szellemi fordulatot hangsúlyozza: a világ újraértékelését és az értelem visszatérését Istenhez. A keresztény tapasztalat szerint az igaz ~ feltétele az egész élet átgondolása (meta-noein), és az ember ráhagyatkozása Isten kegyelmére. Ilyen ~ történhet akkor is, ha valaki már eljutott a hitre, és aktív tagja az Egyháznak. A →bűnbocsánat szentsége egyszersmind a ~ szentsége is azok számára, akik már régebben megkeresztelkedtek.

Az egyházi szóhasználatban a ~ jelenti azt is, amikor valaki „konvertita” lesz, vagyis megtér az Egyház hitére. A *„konverzió”* (mint az életforma megváltoztatása) jelentheti valamelyik szerzetesrendbe való belépést is, ill. az ott vállalt állandó javulás programját.

OL

mellékoltár

Amíg az első évezredben az eukarisztikus ünneplés a →koncelebrálás (együttmisézés) volt, a kora középkortól egyre gyakoribb lett a magánmise. Ezek elterjedése miatt – elsősorban a kolostorokban – egyre több ~t kezdtek felállítani a templomhajó oldalfalánál, a mellékkápolnákban, kereszthajóban, szentélykörüljáróban. Az RMAR 267. így intézkedik: „~ minél kevesebb legyen! Új templomban a ~ lehetőleg a templom hajójától valamiképpen elválasztott kápolnában kapjon helyet”. A TSZ IV. 7: „Új templomokban csak egy oltárt állítsanak fel, hogy a hívők egyetlen gyülekezetében az egy oltár a mi egyetlen Megváltónkat és az egyetlen Egyházat jelképezze. Mellékkápolnában azonban szabad… egy másik oltárt is felállítani, amely valamiképpen a lehetőség szerint el van választva. Itt szabad misézni köznapokon a hívők kisebb csoportja előtt. Mindenképpen kerülni kell, hogy csupán a templom díszítése miatt több oltárt állítsanak fel.” A műemléki védettség alatt álló ~okat meg kell őrizni.

AM

mellkereszt

(lat. pectorale; pectus, ‘mell’; a keleti egyházban: sztavrotorosz) • Korán szokásba jött a keresztények között a nyakba akasztott vagy ruhára erősített kisebb kereszt viselése. A 12. sz.-tól a reverendán és a miseruha alatt viselt ~ püspöki, apáti, prelátusi jel. Ma csak a pápa, a püspökök és valóságos →prelátusok viselhetik. * 2.; (21. ábra: Liturgikus öltözet a bizánci rítusban, C, D; 22. ábra: Liturgikus öltözet a római stílusban, 2. C.)

AM

memento

→megemlékezés az élőkről és a holtakról

memoria

= emléknap →ünnepek rangja

Mennybemenetel ünnepe

→Úr ünnepei

metánia

(gör. ‘metánoia’ = lit. Meghajlás) • A keleti egyházban a térdhajtásnak megfelelő tiszteletadás. A keresztény aszkézis nem harc a test ellen, hanem harc a testért. Ezért az egész ember, lélek és test együtt tart bűnbánatot. A leborulások a bűnbánat, az alázatosság, az imádás és az engedelmesség jelei. Az Egyház keleti ágában a ~nak három fokozata van: 1. fejhajtás, amire gyakran hallunk felszólítást a liturgiában; 2. a mély meghajlás (általában ezt nevezik ~nak); 3. a „nagy leborulás” (proszkünészisz), amikor a szertartás végző pap előbb letérdel, majd egész testhosszal a földre fekszik, homlokát a két, egymásre helyezett karjára fekteti. Ez utóbbi a →papszenteléskor és a nagyböjti „előre megszentelt áldozatú liturgiában” történik.

OM

metropolita

(gör. metroplisz = ‘városállam’, ‘anyaváros’, ‘anyaország’) • l. A területileg szomszédos részegyházak (egyházmegyék) egyháztartományokba szerveződnek. Az egyháztartomány élén a ~ áll, aki saját egyházmegyéjének érseke. (Az →egyházi rend szerint püspök.) Hivatali jelvénye a →pallium, melyet csak saját egyháztartományában viselhet. Az egyháztartományába tartozó egyházmegyék a →szuffragáneusai, melyek felett felügyeleti joga van; amikor saját egyháztartományában celebrál, minden templomban és – az illető megyéspüspök előzetes értesítésével – a székesegyházakban úgy végezheti a szent szertartásokat, mint a püspök saját egyházmegyéjében.

2. Az ortodox egyházakban az érseknél magasabb rangú főpap, aki a pátriárka után következik.

AM

Miatyánk – Mi Atyánk

(lat. Pater noster) • Az Úr imája. Jézus tanította erre apostolait: „Ti így imádkozzatok: *Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod, miképpen mennyben, azonképpen itt a földön is. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek; és ne vígy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól”* (Mt 6,9–13). Az Úr imája hamarosan helyet kapott az →eukarisztikus ima után az áldozás bevezetéseként, nemcsak a mindennapi kenyérre, hanem a kölcsönös kiengesztelődésre való utalás miatt is. Imádkozzák a →keresztség kiszolgáltatásánál, →házasságkötésnél, a →zsolozsmában a Reggeli dicséretben, Esti dicséretben és magánimaként. Az első keresztények úgy is imádkozták, hogy az előimádkozó mondta az egyes kéréseket, melyekre a nép *Ámen*nel válaszolt. * 4, 5, 7, 12.

A ~ *ökumenikus szövege* (→ökumenizmus liturgikus vonatkozásai):

Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy, szenteltessék meg a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek, és ne vígy minket kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól, mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökké. Ámen.

BL

Mindenszentek ünnepe

~ nov. 1-jén főünnep. Eszméje az, hogy az összes szentet egy közös napon ünnepeljük, ahogyan a mise →könyörgése is mondja: *Mindenható örök Isten, ki megadtad nekünk, hogy egy napon ünnepelhessük minden szentednek dicsőségét, arra kérünk, hogy sokszoros közbenjárásukra bőven áraszd reánk nagy irgalmasságodat.* – Ennek az ünnepnek a gyökerét Keleten találjuk, ahol már 380 körül megvolt, de akkor még csak mint az egész világ vértanúinak a napja. A nyugati ~ a 7. sz.-ból indul ki: IV. Bonifác pápa 609-ben Phokasz bizánci császártól megkapta az összes pogány isten tiszteletére épült római Pantheont, és máj. 13-án Mária és az Összes Vértanúk tiszteletére fölszentelte. E napon minden évben megtartották a templomszentelés évfordulóját. Egy évszázaddal később már nemcsak templombúcsú volt, hanem III. Gergely (731– 741) alatt a „Szent Szűznek, minden apostolnak, vértanúnak, hitvallónak és a földkerekségen elhunyt minden tökéletes, igaz embernek” emléknapjává lett. A végső lépés ismét egy század múlva történt: IX. Gergely (827–844) aratás és szüret utánra: nov. 1-jére tette át ~t, mert a sok zarándok ellátása májusban nehézségekbe ütközött. * 8.

A keleti egyház ~ét a Pünkösd utáni vasárnap tartja.

BL

ministráns

(lat. ministrare, = ‘szolgálni’, ‘aki az oltárnál szolgál’) • A ~ok a pap mellett kisebb szolgálatokat végeznek a mise, a szentségek kiszolgáltatása és egyéb szertartások során. Rendszerint gyermekek és fiatalok, akik →ministránsruhában végzik szolgálatukat. A nép részvétele nélkül végzett miséken szükség van ~ jelenlétére. A ~ lényegében az →akolítust pótolja. (→segédkezők) * 5.

VI

ministránsruha

Az istentiszteleten az eltérő szolgálatokat a szent ruhák különbözősége is érzékelteti, amely jelzi az egyes szolgálatok sajátos feladatát. A →segédkezők és →ministránsok ruhái is hivatottak az istentisztelet fényét emelni. „Bármely rangú szolgálattevőnek közös szent ruhája az →alba, amelyet derékben →cingulummal szorítunk össze, hacsak az alba szabása ezt feleslegessé nem teszi. Ha az alba nem takar tökéletesen a nyak körül, →vállkendőt kell venni az alba alá” (RMÁR 297). Az alba – ha nem vesznek föléje miseruhát – helyettesíthető →karinggel is. Ezek szerint a világi, akár felnőtt, akár fiatal vagy gyermek segédkező (ministráns) legalkalmasabb liturgikus öltözete az olyan alba, melynek szabása feleslegessé teszi a vállkendőt és esetleg a cingulumot is. Anyaga könnyű (műszálas) szövet lehet. Készítenek csuklyával ellátott albát is (→kukulla). Az alba helyettesíthető karinggel, mely alá a →talárist (vagy annak alsó részét) veszik fel. Ókeresztény minták alapján használják a két piros csíkkal ellátott „tarziciuszruhát” ~ként. E téren is érvényes a nemes egyszerűség elve. (22. ábra: Liturgikus öltözet [nyugati] I 1, 2, 3, 4)

AM

miroválás

(gör. müron = ‘olajkenet’) • A →litián megáldott kenyeret apró részecskékre vágva, a Szent Liturgia végén szentelményként (*eulogia* vagy *antidor* = viszontajándék) szokták a népnek kiosztani. Ugyanakkor a pap a litián megáldott faolajjal keresztet rajzol az eléje járuló hívek homlokára, miközben halkan e szavakkal üdvözli őket: „Krisztus közöttünk!” Felelet: „Van és lesz”. Az antidor-osztás a szeretetlakomák emléke. Az olajjal való kenés a homlokon a bérmálás szentségében nyert kegyelmekre emlékeztet.

OL

mise

(lat. missa, a dimissio rövidüléseként = ‘elbocsátás’) • l. A ~, vagyis az Úr vacsorája, az Egyháznak szent összejövetele felszentelt püspök vagy pap vezetésével, akik Krisztus személyét képviselik, hogy az Úr megváltó halálának és feltámadásának emlékezetét megünnepelják. A ~ története az Úr vacsorájával kezdődött, ahol először változtatta át a kenyeret áldozatra szánt szent Testévé, és a bort a bűnökért kiontandó Vérévé. Ekkor felhatalmazást adott apostolainak, hogy *„Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!”* (Lk 22,19). A keresztáldozatban megvalósult a megváltás, és beteljesedtek az Úr vacsorájának szavai. Krisztus Teste és Vére értelmének teljességét feltámadásában érte el. Az ősegyház tehát, amikor összejött az Úr vacsorájának megünneplésére, akkor Krisztus meghagyása szerint megemlékezett megváltó haláláról és feltámadásáról, s ugyanakkor az apostol vagy utódja által a kenyér és bor felett kimondott szavakkal jelenvalóvá tette a történelemben egyszer megvalósult áldozatot, melyet hálaadással tökéletes hódolatként ajánlott fel az Atyának. A ~ áldozati cselekményéhez az idők során az igehirdetés és különféle imák, énekek csatlakoztak. Története folyamán különféle módon nevezték. Kezdetben →kenyértörés volt a neve, hívták az →Úr vacsorájának, általánossá lett Keleten a Liturgia és Nyugaton az →Eukarisztia elnevezés, amely a Szentlélekben összegyűlt Egyház *hálaadását* jelenti az Atyának Krisztus áldozata által. A ~, „missa” név felett (5. sz.) sokat vitatkoztak a liturgiatörténészek. A római egyházban az Eukarisztia ünneplésben két elbocsátás volt: a hittanulóké az igeliturgia végén, és valószínűleg ezt az elbocsátást követő áldozati cselekményt hívták „missa”-nak, „missarum sollemniának” (Nagy Szt. Gergely). Később az egész eukarisztikus ünneplés befejező szavaira „Ite, missa est” vezették vissza a „missa” elnevezést. (→Ite, missa est.)

A bizánci egyházban az eukarisztikus áldozatnak →liturgia, a magyar görög katolikus szóhasználat szerint →Szent Liturgia a neve.

Amikor a helyi egyház ~re gyülekezik össze, arra nagyon is vonatkozik Krisztus ígérete: *„Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek a nevemben, ott vagyok közöttük”* (Mt 18,20). Amikor az Egyház bemutatja a ~t, amelyben a keresztáldozat állandóan megújul, Krisztus valóban jelen van az Ő nevében egybegyűlt közösségben, a miséző személyében, Isten Igéjében, valamint lényegileg és valóságosan az eukarisztikus színek (az átváltoztatott kenyér és bor színe) alatt. (Vö. RMÁR 7.)

2. *A mise mint áldozat* („miseáldozat”).

A 12 apostol tanítása (Didakhé, 14), Római Szt. Kelemen, Antiochiai Szt. Ignatiosz és Jusztinosz tanúságtétele szerint az Eukarisztia maga is áldozatbemutatás, Isten új népének tiszta áldozata. Az egyházatyák Malakiás jövendölésének beteljesedését hirdetik: *„Napkeltétől napnyugtáig nagy az én nevem a népek között. Jóillatú áldozatot mutatnak be mindenütt, tiszta ételáldozatot a nevemnek”* (Mal 1,11). Többször hangoztatják ennek az áldozatnak „szellemi” jellegét is (vö. Róm 12,1; Zsid 13,15–16), mivel a zsidó és pogány áldozatokkal ellentétben itt már a krisztusi lelkülettel való azonosulás a fontos, de azért a ~ áldozati jellegét egyöntetűen elfogadják. A Trid. szerint a ~ a keresztáldozat megjelenítése *(representatio)*, tehát teljesen a golgotai áldozattól függő relatív áldozat. Mindkettőben azonos az áldozat fő bemutatója: Krisztus, és az áldozat tárgya: Krisztus Teste és Vére. Így maga az áldozati cselekmény is azonos. Különböző azonban a bemutatás módja: a ~ben ugyanis vérontás nélkül *(incruente)*, sőt szemmel nem látható titokzatos módon történik az áldozatbemutatás. S míg a keresztáldozat célja a megváltás volt, a ~áldozat célja a megváltás kegyelmében való részesedés. Míg Jézus a golgotai áldozatot egyedül mutatta be, a ~áldozatot már Egyháza papjainak szolgálatával teszi, akik Krisztus képviseletében az egyetlen keresztáldozatot szentségi módon megjelenítik. A hívők sem tétlen résztvevők,

hanem bizonyos értelemben ők is bemutatók, amikor az önmagát feláldozó Fővel, „mint annak tagjai” egységben vannak.

A ~ az áldozatok valamennyi céljának elérésére alkalmas: imádó, hálaadó, kérő és engesztelő áldozat (DS 1753). Ennek az áldozatnak hatásai a ~ „gyümölcsei”. Ezekben általánosságban az egész Egyház részesül, különleges módon pedig a ~t végzők és azok, akikért a ~t felajánlják. →miseszándék.

OL

3. *A ~ felépítése.*

A ~ két főrészből áll: az →*igeliturgiából* és az →*Eukarisztia liturgiájából*. Ezek olyan szorosan kapcsolódnak egymáshoz, hogy egyetlen istentiszteleti cselekményt alkotnak. A ~ ugyanis mind Isten Igéjének, mind Krisztus Testének és Vérének terített asztala. Innen kapnak tanítást és lelki táplálékot a hívek. Bizonyos szertartások pedig a ~ bemutatását *bevezetik,* illetve *befejezik.* (Vö. RMÁR 8.)

A MISE FELÉPÍTÉSE

I. BEVEZETŐ SZERTARTÁS

a) Bevonulás →kezdőénekkel (introitus).
b) Az oltár köszöntése (meghajlás – vagy térdhajtás →oltárcsók, tetszés szerint →tömjénezés).
c) →Keresztvetés, a közösség →köszöntése.
d) →Bűnbánati cselekmény.
e) Uram, irgalmazz… →(Kyrie eleison).
f) „Dicsőség a magasságban…” →(Gloria).
g) →Könyörgés (collecta) hosszabb befejezéssel.

II. AZ IGE LITURGIÁJA

a) →Olvasmány az ÓSZ-ből, ApCsel-ből vagy Jel könyvéből.
b) →Válaszos zsoltár.
c) →Szentlecke az apostolok leveleiből, ApCsel-ből vagy Jel könyvéből.
d) →Alleluja vagy evangélium előtti vers.
e) →Evangélium (tetszés szerint tömjénezés).
f) →Homília (szentbeszéd).
g) →Hitvallás (vagy a nikaia-konstantinápolyi, vagy az apostoli hitvallás)
h) →Egyetemes könyörgések (hívek könyörgése).

III. AZ EUKARISZTIA LITURGIÁJA

1. Az →*adományok előkészítése*.
a) Felajánlási körmenet (felajánlási ének).
b) A kenyér felajánlása.
c) A bor betöltése a kehelybe és vízzel való vegyítése.
d) A bor felajánlása.
e) A celebráns csendes imája (tetszés szerint →tömjénezés), →kézmosás.
f) „Imádkozzatok testvéreim…”
g) Felajánlási könyörgés (→könyörgés).

2. **Az →eukarisztikus ima** („kánon”)
(Az eukarisztikus imákban mindezek a részek rövidebben-bővebben megvannak. A harmadik eukarisztikus ima részei:)
a) Hálaadás (→prefáció) és „Szent vagy…” (→Sanctus).
b) A Szentháromság magasztalása.
c) →Epiklézisz (Lélekhívás az átváltoztatásra).
d) Az alapítás elbeszélése, a kenyér átváltoztatása és →Úrfelmutatás, a bor átváltoztatása és Úrfelmutatás, (tetszés szerint tömjénezés).
e) „Íme, hitünk szent titka!” és a nép válasza. (→akklamáció).
f) Megemlékezés (→anamnézisz) és az áldozat felajánlása.
g) Áldozási →epiklézisz.
h) Közbenjáró imádságok:
1. a szentekhez örök üdvösségünkért,
2. a világért, az egyházért, a pápáért, a püspökért,
3. az egybegyűlt közösségért,
4. az elhunytakért.
i) Záródoxológia („Őáltala,Ővele és Őbenne…).

3. *Az áldozás rítusa*
a) →Miatyánk.
b) →Embolizmus a nép doxológiájával: „Mert tiéd az ország…”
c) Béke rítus (→békecsók).
d) →Kenyértörés, a Szent Test és Vér egyesítése (immixtio).
e) Isten Bárányа… (→Agnus Dei).
f) A celebráns csendes imája az áldozás előtt.
g) „Íme, az Isten Bárányа…” Krisztus lakomájára való hívás, „Uram, nem vagyok méltó…” (→áldozás).
h) A pap(ok) és segédkezők áldozása.
i) →Áldozási ének.
j) A hívek →áldozása.
k) Szent →csend.
l) Áldozás utáni →könyörgés.

IV. BEFEJEZŐ SZERTARTÁS

a) (Hirdetések)
b) Áldás (ünnepélyes áldás, zárókönyörgés (oratio super populum). →áldás a mise végén.
c) →Elbocsátás.
(Vö. Az MKPK körlevele az Eukarisztia méltó és gyümölcsöző megünnepléséről, Bp. 1978.)
* 8.
(~ felépítése a bizánci liturgiában, →Szent Liturgia.)

AM

„mise” a zeneművészetben

A →gregorián dallamú miseének után a 14. sz.-ban jelenik meg a több énekessel és hamarosan a hangszeres, sőt nagyzenekari kísérettel előadott „mise”, amelyen vagy az →*ordinarium missae*-t értjük, azaz a mise hat állandó részét: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus és Agnus Dei; vagy pedig a →*proprium missae*-t, a mise változó részeit, pl. introitus („Requiem”), sequentia („Dies irae”, „Stabat mater”), offertorium, communio stb. Kiváló zene- szerzők komponáltak „miséket”, ezek egyike-másika már terjedelme miatt sem alkalmas liturgikus használatra (pl. Beethoven: Missa Sollemnis).

AM

miseformák

Amíg a Trid. utáni misekönyv a magánmisét tekintette a mise alapformájának, és csak mintegy függelékként adott rubrikákat a közösségi és püspöki misékhez, addig a II. Vat. után az RMÁR a *közösségi misét* veszi alapformának, melyet különféle módon lehet gazdagítani vagy egyszerűsíteni. Így a mise megjelenési formája helyi, időbeli és személyi adottságoktól függően különféle lehet.

1. A közösségi misék közt első hely illeti meg mindenképpen azt a misét, melyet a *püspök mutat be papjai és a segédkezők körében,* és melyen Isten népe is egész lélekkel és tevékenyen vesz részt. Itt lesz az Egyház a legkiválóbb módon láthatóvá (LK 41; RMAR 74).

2. A közösségi mise nagyra értékelt formája az, amelyet valamely közösségben, főleg *plébániai közösségben* mutatnak be. Ez is az egyetemes egyházat jeleníti meg térben és időben, különösen a vasárnapi misén. Illő, hogy a közösségi misét, főleg vasárnapokon és kötelező ünnepeken énekelve, és megfelelő számú segédkezővel mutassák be. Kívánatos, hogy a miséző papnak segítségére legyen a →lektor, a →kántor és legalább egy segédkező (→ministráns). Ezt a formát nevezi az RMÁR 78 a mise alapformájának *(missa typica).* Végezhető azonban ének nélkül és egyetlen segédkezővel (ministránssal) is (RMÁR 77 skk.).

3. Azok között a misék között, amelyeket bizonyos meghatározott közösségek mutatnak be, különleges helyet foglal el a *konventmise.* Ezt egy szerzetesi közösség vagy kanonoki testület (káptalan) mutatja be, és szervesen beépíthető a zsolozsmába. Bár ezeknek a miséknek külön előírt formájuk nincsen, nagyon illő, hogy énekelt misék legyenek, és a szerzetesi közösség vagy a kanonoki testület minden tagja bekapcsolódjék. E konventmisén mindazok a papok, akik nem kötelesek a hívek számára külön misézni, koncelebráljanak (→koncelebráció).

Bármely miseformánál szerepelhet diakónus, aki ott a maga tisztét gyakorolja.

4. *A koncelebrált mise* alkalmas módon fejezi ki a papságnak, az áldozatnak és Isten egész népének egységét. Az állandó szerzetesi közösségeken és kanonoki testületeken kívül papok alkalmi összejövetelén helyénvaló a koncelebrálás. Más esetekben maga a liturgia írja elő, egyéb alkalmakra pedig ajánlja (→koncelebráció) (RMÁR 153 skk.).

5. A *magánmisénél* (mise a nép részvétele nélkül) olyan miséről van szó, amelyet a pap csak egy ministráns jelenlétében mutat be, aki neki segédkezik és válaszol, és a nép szerepét tölti be. Ministráns nélkül a mise bemutatása csak súlyos szükség esetén *(ex gravi necessitate)* történhet. Ebben az esetben elmaradnak az üdvözlések és a mise végén az áldás (RMÁR 209 skk.).

AM

miseing

→alba

misekönyv

(lat. missale) • A ~ a nyugati egyházban kialakult liturgikus könyv, amely a korábban használt több más könyv egyesítéséből született (1. a celebráns imáit tartalmazó →Sacramentarium, 2. a kórus számára készült →antiphonale, 3. a →perikópákat tartalmazó *Lectionarium* és *Evangeliarium*). A középkor végén egyesítették e könyveket, hogy a celebráns maga recitálhassa a kórus által énekelt részeket is. A Trid. után Szt. V. Pius pápa tette közzé az e hagyományokat követő *Missale Romanumot* (1570), amely latin nyelven a mise minden részét (olvasmányokat is) és a szükséges →rubrikákat tartalmazta. A II. Vat. után 1969-ben megjelent *Missale Romanum*, amely a népnyelvű fordítások alapját képezi, a következő felépítésű:

A bevezető részben olvasható VI. Pál pápa jóváhagyása, majd a Római Misekönyv Általános Rendelkezései (RMÁR), és a →liturgikus évről, valamint a →naptárról szóló új intézkedések. Az első rész a liturgikus év saját miséit tartalmazza (→kezdőének, →könyörgés, felajánlási könyörgés, →áldozási ének és áldozás utáni könyörgés) *(Proprium de tempore).* A második rész a közösségi mise rendje *(Ordo missae)* a négy →eukarisztikus imával, de itt találhatók a nép részvétele nélküli mise rendje, az eukarisztikus imák különleges alkalmakra (gyermekmisére, kiengesztelődési és ún. svájci eukarisztikus imák), ünnepélyes áldások és a nép fölött mondható könyörgések is. A harmadik rész a szentek saját miséi *(Proprium de sanctis),* a negyedik rész a közös misék *(Communia),* ezt követik a szentségekkel és szentelményekkel kapcsolatos rituális misék (ötödik rész: *Missae rituales*). A hatodik rész az alkalmi miséket és könyörgéseket tartalmazza *(Missae et orationes ad diversa),* majd a →votív- és →gyászmisék következnek (hetedik és nyolcadik rész). Függelék zárja le a lit. mozg. és a II. Vat. gazdag gyümölcseként elkészült új ~et.

Az új ~ különválasztotta az →olvasmányokat, és azokat külön kötetekben jelentette meg. A Római ~ első magyar kiadása 1969-ben jelent meg szűkebb tartalommal. Csak a mise rendjét hozza, de azt latinul és magyarul is; latinul az RMÁR-t, valamint a rubrikákat.

A mise könyörgéseit és énekeit külön lapokon készítették el. A Magyar ~ második kiadása már mindenben követi a Római ~ beosztását (21989). – Külföldön is megjelent több magyar nyelvű ~. A legfontosabb miséket, olvasmányokat és állandó részeket tartalmazza a Rómában kiadott Útikönyv *(Missale parvum).* (Lat. 1971, magy. 11982, 21988. Nem használható a javítatlan szövegek miatt.) A hívek számára magyar ~ készült Kismisekönyv címmel az „A”, a „B” és a „C” liturgikus évre.

VI–AM

misekönyvtartó

(lat. pulpitus) • Még a múlt században is az oltárra tett párnára helyezték a misekönyvet. Kb. 100 éve jött szokásba az állítható, fából készült ~. Ez a lit. ref. előtt alkalmas lehetett, de a szembenéző oltáron már nem kívánatos a használata. Minél egyszerűbb, kisméretű ~ nem zavaró az oltáron, ha egyáltalán szükség van rá. A misekönyvet a celebráns részére tarthatja a diakónus vagy más segédkező.

AM

miseruha

(lat. casula = ‘házacska’; lat. planeta = ‘útiköpeny’, gör. phelones, lat. paenula = ‘útiköpeny’) • Eredetileg az ókorban szövetből készült felsőruha, melyet utazóköpenynek használtak. A félkör alakú szövetet elöl összevarrták, s a fej számára nyílást hagytak. A ruha viselőjét a kazula teljesen körbevette, a kezek használatakor bő redőkben feltűrték. Díszesebb kivitelben a kora középkortól klerikusok általánosan használt felsőruhája volt, melyet a legkülönbözőbb szertartásokhoz hordtak és →kisebb rendeket felvett segédkezők is viseltek. Az ezredfordulótól a →püspök és →pap ~jává vált. Egyre nehezebb anyagokból készült, és sokszor gazdagon díszítették. Ez hozzájárult eredetileg bő, gazdag redőjű alakjának összezsugorodásához, amely végül csak a hátat és mellet fedve szinte elveszítette ruha jellegét („római kazula”). Még tovább ment a barokk kor, amikor a ruha alját lekerekítve eljutott az ún. hegedűformához. A lit. mozg. nyomán kezdték a korábbi ~ eredeti formáját visszahozni. Egyre általánosabb lett a felismerés, hogy a kazula ruha jellege nem a figurális vagy szimbolikus hímzések gazdagságát kívánja, s rendeltetésének sokkal jobban megfelel a funkciójához méltó szabás, az anyag nemessége és bősége. A ~ színének fontos szerepe az ünnepek és szent idők liturgikus jelzése. „A miséző pap sajátos öltözéke a misénél és a miséhez közvetlenül kapcsolódó szent cselekményeknél – hacsak más előírás nincs – a ~ (kazula), melyet az →alba és a →stóla fölé kell felvenni” (RMÁR 299) →liturgikus színek.

Korunkban egyre általánosabbá lett a ~n felül viselt nagyméretű stóla. Ez vagy egyezik a ~ színével, vagy a fehér kazulán a nemes kivitelű, széles stóla jelzi a liturgikus színt. Az Istentiszteleti Kongregáció 1973-ban – az általános szabályok fenntartása mellett – engedélyezte az alba nélküli, megfelelő szabású kazula használatát, melyre kívül teszik fel a stólát (Notitiae,1973/3. sz.) * 5.; (22. ábra: Liturgikus öltözet a nyugati egyházban, A, B, C, D.)

AM

misestipendium

(lat. ‘miseadomány’) • „Az Egyház jóváhagyott szokása szerint minden misét bemutató vagy koncelebráló papnak szabad adományt elfogadnia azért, hogy a misét egy bizonyos szándékra ajánlja fel” (ET 945). Már a kezdeti időben szokás volt, hogy a hívek az Eukarisztia ünneplésére kenyeret, bort vagy más ajándékot hoztak. Ezt a felajánlási körmenetben vagy más hasonló formában adták át. A középkorban kialakult a misén kívüli adományozás is. A hívek azzal a kéréssel nyújtottak valamely adományt, hogy a pap a misén emlékezzen meg egy bizonyos szándékról. VIII. Orbán pápa elrendelte, hogy egy miséért csak egy ~ fogadható el. Később azt is megtiltották, hogy a plébános a plébánia népéért felajánlott miséért adományt fogadjon el. Az a pap, aki ugyanazon a napon több misét mutat be (→binálás), végezheti arra a →miseszándékra, amiért miseadományt kapott, azonban csak egy miséért való adományt fogadhat el, a többit a megyéspüspök által meghatározott célra fizeti be. Hasonló miseadomány a keleti egyházban ismeretlen. →miseszándék.

VI

miseszándék

(lat. intentio, applicatio) • Az Egyház régi gyakorlata, hogy a bemutató vagy koncelebráló pap a misét egy meghatározott szándékra ajánlja fel. Története valószínűleg a halottakért felajánlott miséből alakult ki. Amikor a Trid. előírja, hogy a hívek saját plébániatemplomukban vegyenek részt a vasárnapi és ünnepnapi misén, a lelkipásztorokat, vagyis a megyéspüspököt és a plébánost arra kötelezi, hogy ezeken a napokon a népért ajánlják fel e miséket, amelyekért misetipendiumot nem fogadhatnak el *(missa pro populo)*. →misestipendium.

VI

misézés ideje

Az ősegyházban rendszeresen esténként megtartott „kenyértörést” (ApCsel 2,42) a 2. sz.-tól az ünnepélyesebb Eukarisztia váltotta föl. Ezt többnyire vasárnap reggelenként végezték. Keleten a következő századokban főként a szerzetesség szigorú böjti fegyelme járult hozzá a „liturgia nélküli napok” elterjedéséhez. Mivel a nagyböjt folyamán a Vőlegény távollétét (vö. Mt 9,15) is át kellett élni, ezért a 4. sz.-tól ilyenkor már csak szombaton és vasárnap gyűlhettek öszsze Eukarisztiára a hívek. Később a nagyböjt szerdai és pénteki napján az →„előre megszentelt áldozatok liturgiája” jött szokásba, melyet alkonyati zsolozsmaként bővítettek ki az áldoztatás szertartásával. Mivel Nagycsütörtök kivételével a nagyhét is liturgia nélküli időszak volt, ezért Keleten nagyhétfőtől nagyszerdáig ma is gyakorlatban van az →előszenteltek liturgiája.

A *latin egyházban* ma nagyon ajánlott a naponkénti misézés, hiszen „az eukarisztikus áldozat misztériumában újra meg újra a megváltás műve valósul meg” (ET 904). A nap *bármely órájában* ünnepelhető és kiosztható az Eukarisztia, csak szent helyen, vagy szükség esetén illő helyen történjék (pl. betegszobában végzett mise). →Nagycsütörtökön reggel a püspöki székesegyházakban krizmaszentelési misét tartanak, este pedig az utolsó vacsora emlékére végzik a misét. Nagypénteken és Nagyszombaton nincs mise, a →húsvéti vigíliamise idejét a sötétedés utáni időre teszi a liturgia. Karácsony első miséje az éjféli mise.

OL–VI

missale

→misekönyv

misztérium

(gör. müsztérion = ‘titok’; müo = ‘becsukom’ ti. a számat, a titkot megőrzöm; müsztagogész = ‘a titokba beavató’) • A ~ eredetileg pogány istentiszteleti cselekmény neve, melyet azért végeztek, hogy általa az istenséggel egyesüljenek. Az ÚSZ-ben (Mk 4,11 és párh. helyeken kívül) csak Szt. Pál leveleiben fordul elő a ~ kifejezés: Isten minden idők előtt elgondolt titkos üdvözítő terve, amely most Krisztusban megnyilvánult, és az igehirdetés feltárja annak mélységes titkát (Kol 2,2; Ef 1,9 és 3,3 stb.). Ezt már az ÓSZ előképszerűen jelezte (1Kor 10,1–13), de csak az ÚSZ tárta fel (Ef 1,3–14). Istennek ez a Krisztusban megjelent üdvözítő jelenléte tovább is működik az →Egyházban és annak kegyelemközvetítő szertartásaiban (elsősorban az →Eukarisztiában).

~ ebben az értelemben maga a Szentháromság, aki látható jelekben és szertartásokban az üdvösségre hív. Krisztus ~a: a második isteni személy megtestesülése; húsvéti ~: Krisztus halálával, feltámadásával és mennybemenetelével minket megváltó isteni tett; az Egyház ~a: Megváltójának kegyelmi jelenléte a hívek közösségében; a hét szentség ~a: (gör. *müsztérion*, lat. *sacramentum*) e kegyelmi jelenlét üdvösségre hívó közlése a krisztushívőkkel. Amikor a liturgia megünnepli az üdvösségtörténet eseményeit, akkor „az év körforgásában kibontakoztatja Krisztus egész ~át a megtestesüléstől és a születéstől kezdve a mennybemenetelig, és Pünkösdtől a boldog reménységnek: az Úr eljövetelének várásáig” (LK 102). Misztagogikus →igehirdetés: a szentségek, főként az Eukarisztia mélyebb értelmébe vezető, azok ~át feltáró szentbeszéd. A magyar „titok” kifejezés csak nagyon hiányosan adja vissza a ~ gazdag tartalmát.

AM

mocétum, mocetta

(‘vállgallér’, olasz: mozzetta, mozzare = ‘lerövidíteni’) • Valóságos és címzetes →prelátusok könyökig érő, elöl gombolt, rangjuknak megfelelő színű ruhadarabja, melyet karingre vesznek fel. A szertartásra való bevonuláskor viselik, s olyan szertartások alatt, amikor nem ők celebrálnak. Ma elhagyják róla az idővel egyre jelképesebbé váló kis csuklyarészt. (11. ábra: Főpapi jelvények és ruhák, I. 3.) AM

mozarab rítus

→nyugati rítusok

– N –

Nagyboldogasszony

→Mária-ünnepek

nagyböjt (a keleti egyházban)

A Húsvét előtti ~i időszak kialakulásában a legfőbb minta Krisztus negyvennapos böjtje volt (Mt 4,2). A kereszténység első századaiban jelentősen befolyásolta a ~ rendjét az is, hogy a hitjelöltek ebben az időszakban készültek a húsvéti keresztelkedésre (→katekumenátus).

A →keleti rítusok régóta egy héttel korábban kezdték a ~öt, mint a latin szertartásúak, mert Keleten a szombat és vasárnap nem számít böjti napnak, tehát a böjtöt hamarabb kellett megkezdeni, hogy a negyven nap kiadódjon. Így a bizánci szertartásban már a latin Hamvazószerda előtt megvan a „Vajhagyó vasárnap", sőt az ezt megelőző ún. „Vajhagyó hét", melynek zsolozsmájában már sok böjti ima és két böjti nap is szerepel. Húshagyó vasárnapon (tehát Húsvét előtt nyolc héttel) a szentírási olvasmányok és liturgikus imák az utolsó ítéletet állítják középpontba, előtte pedig halottak szombatján az összes elhunytról emlékezik meg az Egyház. A böjtelő vasárnapjai a vámos és farizeus, illetve a tékozló fiú példabeszédével szintén előkészületet jelentenek a böjti megtérésre (→*metanoia*).

Ősi hagyomány szerint ~ben csak szombaton és vasárnap, valamint Örömhírvétel ünnepén végzik a Szent Liturgiát, egyébként a liturgia nélküli napokon a Teremtés és a Bölcsesség könyvét olvassák fel az esti istentiszteleten.

Szerdán és pénteken este viszont az „előre megszentelt áldozatok liturgiáján" áldozhatnak a hívek (→előszenteltek liturgiája). Böjti vasárnapokon a hosszabb →anafórájú „Szt. Bazil- (Baszileiosz-) liturgiát végzik.

A ~ közepén (Kereszthódoló vasárnapon) az életadó Szt. Kereszt előtt borulnak le a hívek. Utána másfél héttel pedig Krétai Szt. András bűnbánati kánonja és az Istenszülőhöz intézett →*„akathisztosz himnusz"* ad szép alkalmat a bűnbánó elmélyülésre. Virágvasárnap előtti szombaton Lázár föltámasztására emlékeznek a keletiek, ami már „az általános föltámadás" előjeleként készít föl a nagyheti eseményekre. Másnap a Jeruzsálembe bevonuló Jézus köszöntésére pálmaágakat (barkát) szentelnek. A nagyhét első felének zsolozsmájában a Vőlegényre váró menyasszonyként virrasztva készül az Egyház a Krisztussal való találkozásra. Esténként az előszenteltek liturgiáján Jézus végidőre utaló beszédeit olvassák fel Szt. Máté evangéliumából. A nagycsütörtöki vecsernye után az Eukarisztia alapítására emlékeztető „Bazil-liturgiával" kezdődik el a húsvéti →„triduum". A következő éjszakai szertartásban „tizenkét evangélium" köznéven említett tizenkét evangéliumi részben hangzik el Jézus kínszenvedésének története. Végül Nagypénteken a sírbatételi vecsernye végén a pap ünnepélyes imádsággal ad hálát a nagyböjt eltöltéséért, s a Keresztrefeszített összes kegyelméért.

OL

nagyböjt (a nyugati egyházban)

(lat. Quadragesima = ‘Szent Negyvennap’) • 325-ben a Nikaiai Zsinat már általános gyakorlatként beszél a Húsvét előtti negyvennapos böjtről. A negyvenes szám Izrael negyvenéves pusztai vándorlására, Mózes 40 napi sínai-hegyi tartózkodására, de leginkább Jézus negyvennapos böjtjére (Mt 4,2 és párh.) emlékeztet. Mivel vasárnap nem böjtöltek, ezért azokat leszámítva a Szent Negyvennapot →Hamvazószerdán kezdték. A ~ kettős rendeltetése: a →katekumenek felkészítése a keresztség felvételére és a hívek általános bűnbánati ideje, mellyel a húsvéti örömre készítik fel lelküket. A középkorban egyre inkább előtérbe kerül a fentiek mellett Krisztus megváltó szenvedésére való kegyeletes emlékezés. „A Szent Negyvennapnak két jellegzetessége van: előkészít a keresztségre vagy emlékezetünkbe idézi azt, továbbá hangsúlyozza a töredelmes lelkületet. Ezek révén különösen jól előkészíti a →húsvéti misztérium megünneplésére a hívőket, akik Isten Igéjét nagyobb buzgósággal hallgatják, és több időt fordítanak az imádságra” (LK 109). A ~ bűnbánati szellemét szolgálja a →bűnbocsánat szentségéhez járulás, a ~i lelkigyakorlat (→triduum), az önmegtagadások és a szolgáló szeretet cselekedetei.

~ időszaka Hamvazószerdától Nagycsütörtök estig, a mise megkezdéséig tart (ekkor kezdődik a →Húsvéti Szent Háromnap). ~ben a zsolozsmában és misében elmarad minden „alleluja”. A ~be eső emléknapokat *(memoria)* a nagyböjti köznapok *(feria)* kiszorítják. ~ vasárnapjain, főünnepein, valamint Hamvazószerdán és a nagyhét köznapjain semmiféle →votív- vagy →alkalmi mise nem mondható, sem megemlékező gyászmise. ~ egész ideje alatt az oltárokat nem díszítik virágokkal: az orgona hallgat (legföljebb csak az ének támogatására szabad használni, de ez megengedett a Húsvéti Szent Háromnap alatt is). Orgona szólhat ~ IV. vasárnapján *(Laetare)*, továbbá a →templom címének és felszentelésének ünnepén *(dedicatio)*. ~ V. vasárnapján korábban a feszületeket és szobrokat lila (esetleg fekete) lepellel takarták le, egészen a nagypénteki keresztleleplezésig. Ahol ez ma is szokásban van, megtartható, de nem kötelező (régi neve: Fekete-vasárnap). ~ V. vasárnapja utáni hétfőtől a →prefáció a Szent Keresztről szól, a zsolozsmában a ~i himnuszok helyett a *Vexilla regis, Pange lingua* himnuszokat imádkozzák. →böjt, →keresztút. * 8.

AM

Nagycsütörtök

~ az RMÁR-ban mint *feria V. Hebdomadae Sanctae* (a nagyhét csütörtökje) szerepel, és csak a délelőtti krizmaszentelési misét tartalmazza, mellyel véget ér a nagyböjt. Az *„esti mise az Úr vacsorájának emlékére”* a Húsvéti Szent Háromnap kezdete.

A nagyhét csütörtök délelőttjén csak a püspöki székhelyeken van mise: a *krizmaszentelési mise* (missa chrismatis). Legyen ez a mise, amelyet a püspök papjaival együtt →koncelebrál, és amelyben a szent →olajok megáldása történik, a papság és a püspök egységének megjelenítése. Kívánatos ezért, hogy lehetőség szerint minden pap részt vegyen rajta, és a misében két szín alatt áldozzék (még ha esetleg nem is koncelebrál).

A püspök a homíliában buzdítsa papjait a szent szolgálatukban való hűségre, és hívja fel őket papi ígéreteik nyilvános megújítására. Ez a homília után következik. A római rítus hagyományai szerint, a betegek olajának megáldása az →eukarisztikus ima végén történik, míg a keresztelendők olajának megáldása és a krizma megszentelése az áldozás utáni könyörgést követi. De lelkipásztori okokból elvégezhető a szertartás az →igeliturgia után is. A krizmaszentelési mise után elosztják a szent olajokat és az egyházmegye templomaiba viszik, ahol a következő év ~ig azokkal szolgáltatják ki a szentségeket (a krizmával bizonyos →szentelményeket is). Ez is kifejezi a püspökkel való egységet. →krizma. * 10.

AM

nagyhét

(hebdomada sancta) • A →nagyböjt VI. vasárnapján, →Virágvasárnap kezdődik, amely Urunk szenvedésének vasárnapja”. A ~ rendeltetése, hogy emlékezzünk Krisztus szenvedésének azon eseményeire, amelyek a Jeruzsálembe való messiási bevonulásával vették kezdetüket. →Nagycsütörtökön a püspök együttmisézik papjaival. Közben megáldja a szent →olajokat és megszenteli a →krizmát.

A Nagycsütörtök esti misével az Úr szenvedésének és feltámadásának →Húsvéti Szent Háromnapja kezdődik, ennek középpontja a húsvéti virrasztás, befejezője pedig →Húsvét vasárnapjának vecsernyéje (EÉSZ 30, 31).

BL

Nagypéntek

→Húsvéti Szent Háromnap

Nagyszombat

→Húsvéti Szent Háromnap

Napközi imaóra

(lat. Tertia, Sexta, Nona = ‘a harmadik, hatodik, kilencedik’ ti. órában) • Keleten és Nyugaton egyaránt imádkozták ezeket az imaórákat. A három közül ma csak az egyiket kell mondani, ezért is változott a neve ~ra.

VI

naptár

(lat. calendarium, „calendae”’a hónap első napja’) • Az évnek hónapokra, hetekre és napokra rendezett sora. Ilyen ~ba vezeti be a kereszténység a hetet nyitó vasárnapokat és a →liturgikus évnek minden állandó és változó főünnepét, ünnepét és emléknapját.

Már a Kr. e. 5. sz.-ban Egyiptomban szokásos volt a 365 napból álló ún. napév. Az ókorban az évet sok helyen holdhónapokra osztották. Kr. e. 46-ban Julianus Caesar vezette be a naptárreformot, amelynek lényege a négyévenként egy nappal hosszabb szökőév. A babiloniak, egyiptomiak, zsidók és rómaiak által is már ismert hét kezdőnapja a kereszténységben a vasárnap lett, eukarisztikus ünnepléssel és munkaszünettel. Az ún. Juliánus-~ idővel reformra szorult, mert 1582-ben már 11 nap késése volt a napévvel szemben a pontatlan számítás miatt.

XIII. Gergely pápa 1582-ben kiadott bullájában rendelte el a ~reformot. 1582-ben okt. 4-e után okt. 15-e következett, és a jövőt illetően a szökőévek rendjét is pontosabban határozta meg. A nem katolikus országok csak vonakodva fogadták el a Gergely-~t, Németország és Dánia 1693-ban, Anglia és a skandináv államok 1753-ban. Az ortodox egyházak 1924-ben fogadták el a Gergely-~t, de a →Húsvét napjának megállapításánál továbbra is a Julianus-~t követik.

Mivel az év napjainak száma sem a 12 hónappal, sem az 52 héttel nem osztható maradék nélkül, a hét napjai hónapról hónapra és évről évre más napra esnek. Az ebből adódó tökéletlenséghez járul, hogy a →liturgikus év csúcspontja, a Húsvét a hozzá igazodó ünnepekkel együtt is változtatja helyét. Mindebből kiindulva többféle próbálkozás történt ~reformra. A II. Vat. a Húsvét új időpontjában nem lát nehézséget (ápr. 7. utáni vasárnap), de ragaszkodik ahhoz, hogy a hét napból álló hetek rendjét nem lehet évenként 1, négyévenként 2 „név nélküli” nappal megtoldani. Más kultúrkörök (pl. iszlám stb.) naptárigényei hasonlóképpen nehezítik egységes ~reform bevezetését. (Vö. LK Függelék. A II. Vat. nyilatkozata a ~reformról.) →Magyar naptárral bővített általános római naptár.

BL–AM

nászmise

→házasság szentsége

negyvenórás szentségimádás

A szokás eredete Krisztus negyven óráig tartó sírban fekvésére nyúlik vissza, melyet a hívek csendes imádságban töltöttek (már Szt. Ireneusnál a 200-as években). E szokást megerősítette a jeruzsálemi szentsír utánzása a templomokban és a →Húsvéti Szent Háromnap alatt az Eukarisztia őrzése a szent sírnál. A 16. sz.-tól más alkalmakkor is végezték. Nagyobb városokban megszervezték a különböző templomok egybekapcsolódó ~át, ebből alakul ki az örökimádás (Rómában 1529-től). Az 1967. évi instrukció az Eukarisztiáról kifejezetten nem említi, csak azt tartja kívánatosnak, hogy mindazokban a templomokban, ahol az Eukarisztiát őrzik, évente legalább egyszer egy hosszabb szentségkitétel és szentségimádás legyen.

AM

népnyelv

→liturgikus nyelvek

népének

l. Azon énekek összessége, amelyeket az egész nép énekel a liturgiában. A →gregorián ~ legfőbb jellemzői: a szövege a liturgiából való, az ének stílusa egyszerű, hangterjedelme kicsi, gyakori a recitálás (pl. XVI. Kyrie, XVIII. Sanctus, Agnus Dei). * 28, 29, 31.

2. Mai értelemben a kifejezés műfaji megjelölésre használatos, s azokat az énekeket jelenti, melyek népnyelvű, s egy-két →himnusz- és →szekvencia-fordítástól eltekintve, nem liturgikus, inkább azokkal csak gondolati rokonságban levő szövegekre készültek. Hazai ~eink szövegei általában kötött versszakú költemények, ritkábban kötetlenebb szerkezetűek (Hallgasd meg… Uram könyörgésünket, ÉE 331. litániák). Keletkezésük ideje a középkortól napjainkig terjed. ~dallamaink igen szerteágazó eredetűek. Vannak közöttük →gregoriánra visszamenők, egész Európában használt énekek, protestáns korálok, népzenei eredetű és más népektől átvett, vagy más népek zenéjének hatását tükröző énekek. A ~dallamok keletkezése napjainkig is tart (pl. Győzelemről énekeljen…).

Hazai ~eink első kottás kiadása a Kisdy Benedek egri püspök és Szőllősy Benedek S. J. által kiadott *Cantus Catholici* (1651); néhány énekünk szövegét és kettőnek a dallamát a kódexirodalomból ismerjük (A kereszténységben, Üdvözlégy, üdvösséges ostya, Nádor-kódex). Hazai ~eink szempontjából döntő jelentőségű a *Szent vagy, Uram* megjelenésével (1931) elindult énekreform. Anyagában részint ezzel közös, részint önálló az *Éneklő Egyház* verses ~fejezete (1985). Hazai ~eink történetét röviden ismerteti a *Szent vagy, Uram* orgonakönyv és a *Hozsanna!* énekgyűjtemény előszava, valamint Schramm Ferenc: Bevezető ~einkhez c. műve (Bp., 1958), amely a Szent vagy, Uram énekeit történeti, ritmikai, verstani és formai szempontból elemzi. A 16–17. sz.-i ~eink dallamanyagforrásainak leírását, változatainak összehasonlítását Dobszay–Szendrei–Rajeczky: XVI–XVII. századi dallamaink a nép emlékezetben c. munkája tartalmazza (Bp., Akadémiai Kiadó, 1979).

3. A ~et csak az LK emelte liturgikus rangra (118). Ennek szellemében az MKPK 1969-ben a mise Proprium-tételei közül az *introitus* (→kezdőének), az *offertorium* (felajánlási ének) és a *communio* (→áldozási ének) helyén engedélyezte jóváhagyott ~ használatát, hozzátéve, hogy ezek megválasztásában lehetőleg ragaszkodjunk a →Direktóriumban található „Templomi Énekrend” javasolta énekekhez a „Hozsanna!” c. ~es könyvből, vagy az ÉE-ból.

4. ~es könyvek: Szent vagy, Uram, Bp., 1931.; Hozsanna! Bp., 1948. (Werner Alajos), 1972, (Bárdos Lajos); Éneklő Egyház, Bp., 1985. (Népénektári Bizottság). * 30, 31.

BP

neumák

(gör. neuma = ‘intés’) • Az Egyház liturgikus énekeinek (→gregorián) zenei írásjelei, amit először a 9. sz.-ban alakítottak ki a dallamok rögzítésére.

A különböző kolostorokban és területeken a neumák sajátos írásjelei alakultak ki.

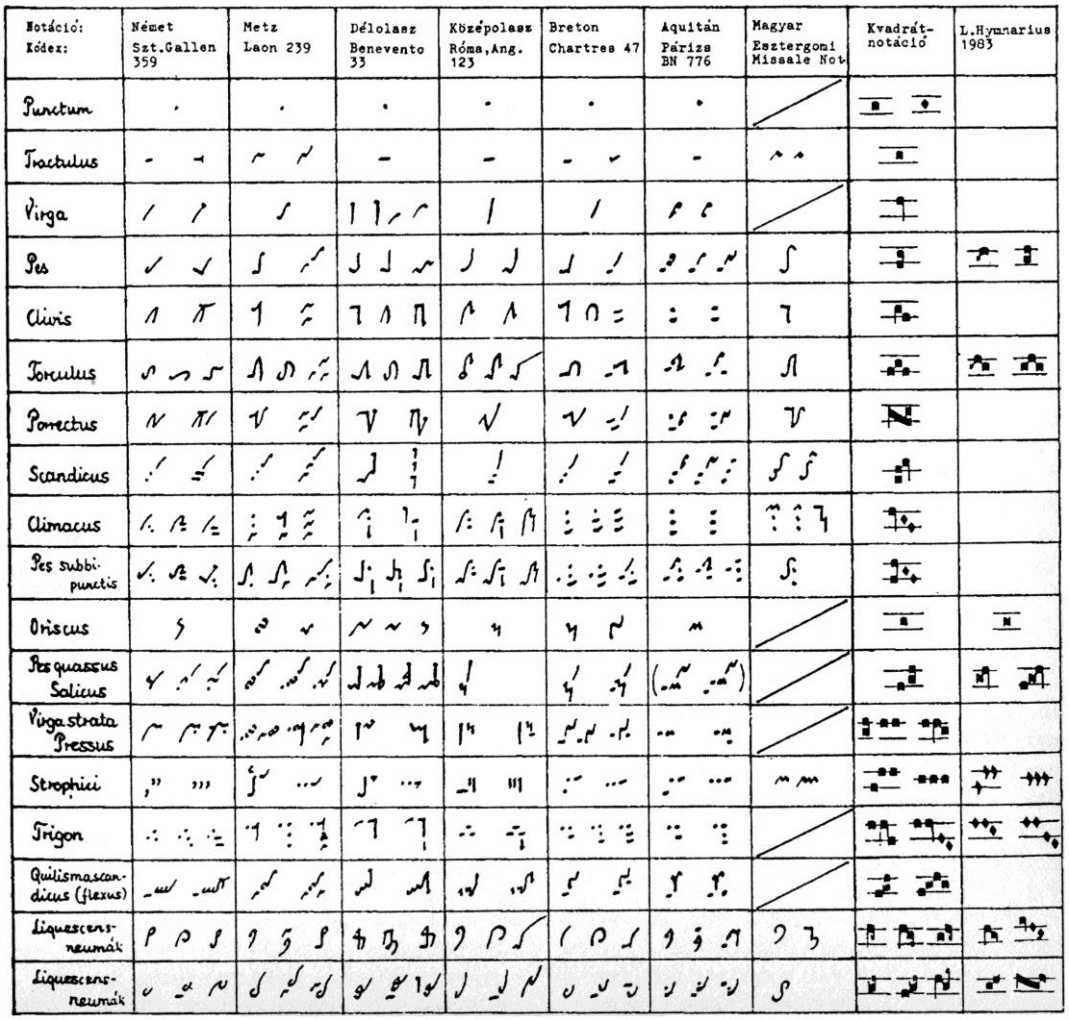

Egyes zenetudósok két alapvető neuma-írásképet (notáció) különböztetnek meg: 1. Akcentus-neumák, amelyek a régi hangsúlyt jelölő ékezetekből alakultak ki, ezeknek fő jellegzetessége a vessző (virga). Ezek: szentgalleni, német, középfrancia, angolszász, különféle olasz (pl. beneventumi) és spanyol notációk. Ezek a jelek nem adták meg a dallam pontos hangközeit (vonalrendszer nélküli írásmód), hanem csak a dallam mozgásának irányát. 2. Pont-neumák, amelyekben főleg pontokat találunk a hangok jelölésére. Ezek: metzi, breton, aquitán, paleofrank. Ezekből sem lehet a dallammozgás hangközeit kiolvasni, de ezek próbálják azt követni. Vannak olyan notációk is, amelyben keveredik a két alaptípus. Az akcentus-neumák közül a szentgalleni fejezi ki leginkább az előadásmódot: 1. A neumák tagolásával; 2. A neumák alakjának megváltoztatásával; 3. Nyújtás jellel (episzéma); 4. A neumákhoz írt betűjelekkel. Ezt az írásmódot St. Gallenben a 14. sz.-ig alkalmazták, míg más kolostorok már a 11. sz.-ban a vonalrendszerre írták a dallamot.

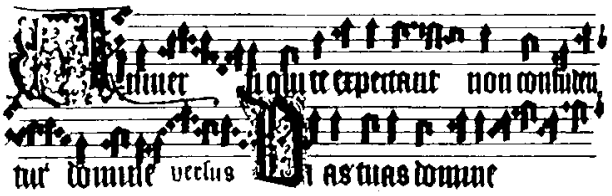

Német „patkószög” notáció
Bonni társaskáptalan Graduáléja, XV. sz. OSzK Clmae 259

A pont-neumák közül a metzi notáció adja a legtöbb eligazítást az előadásmódban: más jelekkel, de ugyanazt fejezi ki, mint a szentgalleni notáció. A legtöbb neumázott kódexet a 10. és 11. sz.-ban írták, ezeknek részletes, tudományos öszszehasonlítása megmutatja, hogy akkor hogyan értelmezték a latin szöveget, és azt hogyan fejezték ki az előadásban (a kódexekben nem használtak a szövegben központozást). A 11. sz.-tól kezdve a neumákat vonalrendszerre vitték át a dallam pontos rögzítésének céljából. A könnyed neumajeleket azonban nem tudták tökéletesen átrajzolni, csak bizonyos megváltozott formában. A 12. sz.-ban a francia neumák pontjeleinek és a virgák vonalvégeinek megvastagodásából alakult ki az ún. kvadrátnotáció, ami ma is használatos a latin liturgikus énekeskönyvekben. Az ebben használt neumák azonban már nem tudták az előadásmódot olyan árnyaltan kifejezni. A 14. sz.-ban pedig a metzi és a szentgalleni notáció gótizált formáiból keletkezett a német „patkószög” írás (Hufnagelschrift). Egyes helyeken ezt a 19. sz-ig használták. Magyarországon a 12. sz.-tól a neumaírás magyar változatát találjuk (pl. Pray kódex, Zágrábi Missale Notatum, Esztergomi Missale Notatum).

Az 1908-ban Rómában kiadott Graduale Romanum a hagyományos kvadrátnotációt használja. Az ősi neumaírások azon jeleit, amelyek az éneklésmód szempontjából fontosak, a solesmes-i bencések kutatásaik alapján stilizáltan átültették a kvadrátnotációba. Az 1981-ben kiadott Psalterium Monasticum és az 1983-ban megjelent Liber Hymnarius (Antiphonale Romanum 2. kötete) ezeket a jeleket bevezeti a használatba (lásd: táblázat).

BGY

Nunc dimittis

(lat. = ‘Bocsásd el most’) • Az agg Simeon dicsőítő éneke (Lk 2,29–32), ÚSZ-i evangéliumi ének. A római (nem monasztikus) →zsolozsmában a napi „Befejező imaórá”-nak csúcspontja, állandó →antifónával *(Te védj meg Istenünk, ha virrasztunk).* * 4, 7.

A →bizánci rítus →Vecsernyéjének egyik állandó és fő éneke. A pap a →Szent Liturgia végén is imádkozza.

VI

– Ny –

Nyolcad

(lat. dies octava = ‘a nyolcadik nap’) • Egy ünnep továbbünneplése a rákövetkező héten, vagy csak a nyolcadik lapon. A legrégibb ~ Húsvétnál jelenik meg a 3. sz.-ban. A Húsvétkor megkereszteltek a rákövetkező hét minden napján istentiszteletre jöttek össze. Húsvét nyolcadik napján *(oktávján),* régi időszámítás szerint a rákövetkező vasárnapon zárul Húsvét ~a Fehérvasárnappal.

A keleti egyházban Epifániának (Vízkeresztnek) is mint fontos keresztelési napnak, korán volt ~a is. A 4. sz.-tól a templomszentelést is ~dal ünnepelték OSZ-i példakép alapján (1Makk 4,59). Rómában a 7. sz.-ban alakul ki Karácsony ~a, majd a pünkösdi ~. Időközben a ~ok annyira megszaporodtak, hogy először Szt. X. Pius pápa a ~kat csökkentette, majd a Rítus Kongregáció 1955. márc. 23-án Karácsony, Húsvét és Pünkösd kivételével minden ~ot eltörölt. 1969-ben a lit. ref. Pünkösd ~át is megszüntette. Ma tehát csak két ünnepnek van ~a: Húsvétnak és Karácsonynak.

AM

nyugati rítusok

A ~ legjelentősebb formája a →*római* rítus. A legrégibb és legelterjedtebb mellette a *gallikán* rítus, amely hatással volt a különböző helyi liturgiákra, és Nagy Károly idejében beolvadt a római rítusba. Hasonló volt a 11. sz.-ban a gallikán rítusból származó *mozarab* (vízigót, spanyol) rítus helyzete is, amelyet Ximenes bíboros a toledói katedrális egyik kápolnájában újított fel (1502). A II. Vat. szellemében felújítása megtörtént. 1988-ban jóváhagyásra került a →Misekönyv, amely 1991-ben megjelent, és Spanyolország mindazon helyein engedélyezték a mozarab rítus szerinti liturgia végzését, ahol hagyománytisztelete és a liturgiatörténeti érdeklődés kívánta. II. János Pál pápa 1992. máj. 28-án, Urunk mennybemenetelének ünnepén, a Szent Péter-bazilikában mozarab rítus szerint végezte az ünnepi szentmisét. A milánói egyházmegyében ma is él az *ambrozián* liturgia. Szervezője és megformálója Szt. Ambrus (†397) püspök. Az évszázadok folyamán sok feszültség okozója volt, de eltörlésére sohasem került sor. Borromei Szt. Károly, Milánó püspöke, a Trid. után újjászervezte. A II. Vat. után elkezdték az ambrozián rítus reformját és új liturgikus könyveiket folyamatosan jelentetik meg.

A Trid. csak a 200 évnél régebbi rítusokat engedélyezte, így csak néhány szerzetesrend saját liturgiája maradt meg (pl. domonkosoké, karthauziaké). →rítus, →római rítus, →keleti rítusok.

VI

– O –

Ó-antifónák

A közvetlen Karácsony előtti napok (dec. 17–23.) zsolozsmájának →Magnificat antifónái, melyek „Ó”-val kezdődnek, és a Megváltó utáni vágyakozást fejezik ki. Az új Misekönyvben (1969) az ~ Alleluja-versekként is szerepelnek. A megszólítások így hangzanak: *„Ó, Bölcsesség!”, „Ó, Urunk!”, „Ó, Jessze gyökere!” „Ó, Dávid kulcsa!”, „Ó, szent virradat!”, „Ó, nemzetek Királya!” „Ó, Emmánuel!”.* Tartalmilag leginkább Izajás próféta szavaihoz állnak a legközelebb. * 7.

BL

offertórium

→felajánlás

officium

(lat. ‘szolgálattétel’) • Tágabb értelemben minden liturgikus cselekmény, szűkebb értelemben a papságot és a szerzeteseket kötelező zsolozsma imaóráinak elimádkozása →kórusban vagy egyedül (→Breviárium).

A keleti egyházban ennek felel meg az *akoluthia*, amely sem fogalmilag, sem egyházjogilag nem éri el a nyugati egyház ~ára vonatkozó rendjét (→zsolozsma).

AM

oktáva

→nyolcad

olaj

(lat. oleum, gör. müron) • Mivel *Keleten* a bérmáláshoz már az őskeresztény egyház is különleges kenetet használt, ezért külön szertartás volt ennek a „müron” ~nak a megszentelése. Az 5. sz.-ban ezt még az Eukarisztia keretében végezték, s mindig a helyi szükségletnek megfelelően. A 7– 8. sz.-tól már általánossá lett az a szokás, hogy az ~szentelést csak főpap végezheti, mégpedig a nagycsütörtöki liturgián. A legtöbb ortodox egyházban ma az ~at a pátriárka szenteli.

Keleten a szent ~ több tucatnyi alapanyagát (Görögországban 40, Konstantinápolyban 31, az orosz egyházban 20) az egyházfő már nagyhétfőn megáldja. A legkülönfélébb illatszerekből összeállított keveréknek aztán három napig kell főnie. A lepecsételt edényekben elhelyezett ~at Nagycsütörtökön a nagy →bevonulás során viszik az oltárhoz, a kenyérrel és borral együtt. Az edények felnyitása után főpapi imádsággal és áldással történik a tulajdonképpeni szentelés. Ezután a papság egy esztendőn át az itt megszentelt ~jal végzi a bérmálást. →krizma

Az ~at elsősorban ~bogyóból sajtolják, de mindenképpen növényi ~ legyen. Az ~ mint gyógyszer és az ókori világítás anyaga jelképezi Isten áldását, kegyelmét, gyógyító erejét.

A keletiek a különleges összetételű →krizmán kívül egyszerű olajat is használnak a →keresztségben a katekumenek közé való felvétel jelzésére, továbbá a →betegek szentségének anyagául, a fő ünnepeken (→litiás ünnepek) az olajkenetnek mint szentelménynek a gyakorlásánál (→mirováláS), továbbá templom- harang-, oltár- és új lakóház-szenteléskor.

Ennek az (olíva-) olajnak a beszerzéséről is a püspökségek gondoskodnak, és az egyházközségek onnan kapják a szükséges mennyiséget, de megáldását a pap végzi.

A *latin rítus* több szentségnél használja az ~okat. A keresztelendők ~át keresztelésnél, a →krizmát keresztelésnél, bérmálásnál, püspök- és papszentelésnél, valamint templomszenteléskor, a betegek ~át a betegek keneténél használja a püspök vagy a pap. Szentelésüket a püspök Nagycsütörtökön a →krizmaszentelési misén végzi. A keresztelendők ~át megáldhatja az a pap, aki a felnőtt hittanulót a katekumenátus során a keresztséghez vezeti. Szükség esetén a betegek kenetét kiszolgáltató pap is megáld olajat, de ami megmaradt, el kell égetni. * 10.

OL–VI

olajszelencék

Belül üvegből vagy nemes anyagból készült kis kerek fémdobozkák, melyekben a szent →olajokat tartják a →szentségek kiszolgáltatására. A három olajnak megfelelően a „B” vagy „O” betűvel jelzett szelencében a keresztelendők olaját, a „CH” vagy „SC”-vel jelzettben a →krizmát, az „I” jelűben pedig a betegek olaját őrzik. A →preszbitérium falába süllyesztett fülkében őrzik az ~et, és nagyobb üvegedényekben a később felhasználásra kerülő szent olajakat. Ezeken is jelezni kell rendeltetésüket.

Rövidítések: (B, vagy O = Oleum catechumenorum; CH = Chrysma; SC = Sacrum Chrysma; I = Oleum infirmorum).

AM

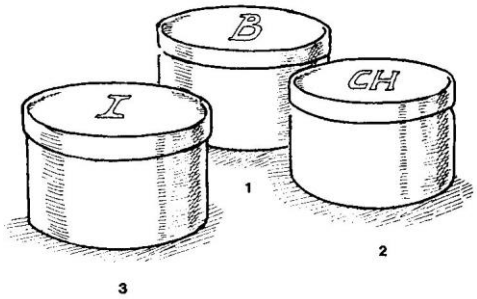

26. ábra. *Olajszelencék*

1. Keresztlendők olaja, 2. krizma, 3. betegek olaja számára

olajszentelés

→Nagycsütörtök

oltár

(lat. altar, altare [altus3 = magas] – ‘magasított hely’) • *Keleten:* Az ősegyház tudatosan „asztal” (trapeza – vö. 1Kor 10,21) névvel különböztette meg az Eukarisztia helyét a pogány vallásokban használt áldozati ~októl. Ez a „szent asztal” azonban később Szíriából kiindulva mindenfelé annyira díszes lett, hogy a faasztalokat felváltották a kőből készült ~ok. Ezekre évszázadokon át csak a szent adományokat, az evangéliumot és a szertartás szövegét tartalmazó könyvet volt szabad elhelyezni: eredetileg a gyertyáknak vagy keresztnek az ~ra helyezése is tilos volt. Ma már a betegek áldoztatását lehetővé tevő *„artophorion”* (gör. artosz = ‘kenyér’) (→Eukarisztia őrzési helye) előtt egy kézikereszt is lehet a bizánci rítusú templomok egyetlen ~án.

A szent szertartások végzésekor többször is körüljárják az oltárt (körmenet az evangéliummal, tömjénezés), ezért annak a szentély közepén kell állnia.

Az ereklyét nem beleépítik az oltárba, hanem sajátos kendőbe foglalják (oltárterítő, →antimenzion). Rendes körülmények között enélkül nem szabad Szent Liturgiát végezni.

A *latin egyházban:* Az ÓSZ-i áldozati kultuszt Krisztus egyetlen keresztáldozata hatályon kívül helyezte, és ezért lényegében nincs kapcsolat az ÓSZ-i, az antik, valamint a keresztény ~ között. A keresztény közösség az →eukarisztikus áldozati lakomához *asztalt* használt, eleinte fából, később inkább kőből. A kő szimbólum jellege abban is megmutatkozik, hogy számos ÚSZ-i szentírási hely sziklának, élő sziklának, szegletkőnek nevezi Krisztust (1Kor 10,4; 1Pét 2,7; Ef 2,20). A 8. sz. óta egyre inkább tömb jellegű az ~, és a mártírsírok feletti misézésre emlékezve, vértanúk ereklyéit helyezték el benne. A stílusváltozások kihatottak az ~okra is.

Eredetileg a →szentély közepén állott ~t az →apszis hátfalához helyezték, retábulumot, szárnyas ~t, koporsó alakú ~t készítettek (→oltárépítmény), míg a barokk kor művészi felépítményekkel, s a Szentháromságnak, valamint számos szentnek és angyalnak alakjával vette körül az ~t. Ugyanakkor egyre több lett a →mellék~ok száma. Az RMÁR szerint „az ~, melyen jelenvalóvá lesz a szentségi színek alatt a keresztáldozat, egyben az Úr terített asztala is…

Az ~ a hálaadásnak is központja, mely az Eukarisztiában nyeri el tökéletességét” (259). „A misét vagy rögzített *(fixum)* vagy mozdítható *(mobile)* ~on kell bemutatni.” Az ~t a mise alatt terítő (→~terítő) és →korporálé takarja (260). A faltól elválasztva kell felállítani, hogy könnyen körüljárható legyen és a néppel szemben lehessen misézni. Az ~ lehetőleg rögzített legyen és szenteljék fel (→oltárszentelés) (262). Az Egyház régi szokása szerint és a jelképszerűség miatt a rögzített ~ fedőlapja (menza) lehetőleg természetes kőből legyen. A püspöki karok döntése alapján más nemes, szilárd és művészi kidolgozásra alkalmas anyagból is készülhet.

Az alapzathoz *(stipes)* bármilyen méltó és szilárd anyag használható (262), ugyanígy az elmozdítható ~ is bármilyen nemes és tartós anyagból épülhet. Mind a rögzített, mind az elmozdítható ~t elég megáldani (→oltárszentelés). Az elmozdítható ~ban és alkalmi asztalon, melyen miséznek, nincs szükség →~kőre. Meg kell őrizni a szokást, hogy a felszentelendő ~ menzája alá vagy alapzatába, esetleg az ~ alá vértanúk vagy szentek →ereklyéit helyezzék, de kizárólag akkor, ha azok kétségtelenül hitelesek. Ha ilyen nem található, inkább mellőzni kell az ereklye elhelyezését az ~ba. (→mellékoltár) * 5, 17. (41. ábra: Templombelső, 1. ; 23. ábra: Liturgikus térrendezés.

AM

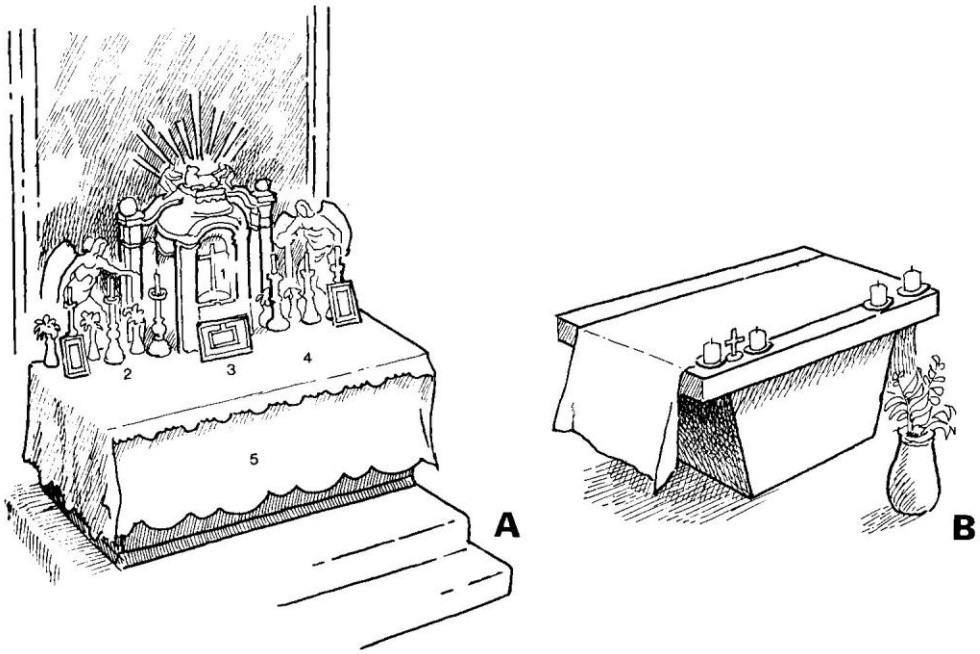

27. ábra. *Oltár*

A) Hagyományos oltár és felszerelése: 1. szentségház oltárkereszttel, 2. hat gyertyatartó, 3. három kánontábla, 4. három oltárterítő, 5. antipendium; B) Mai oltár egy térítővel, legalább két gyertyatartóval és oltárkereszttel, az oltár mellé helyezett virágdíszítéssel.

oltárcsók

A misére való bevonulás után, amikor megérkeznek az oltárhoz, a celebráns (a koncelebrálók és a főcelebráns, valamint a diakónus) az oltárt tiszteletük jeléül megcsókolják. A mise végén, mielőtt az oltárt elhagyná a celebráns, valamint a diakónus (koncelebrálás esetén csak a főcelebráns) ugyancsak megcsókolja az oltárt (RMAR 85, 125). (→csók, liturgikus)

AM

oltárépítmény

Az ~ a román templomoknál a →*cibórium*, oszlopokon álló, baldachinszerű tető, – a gótikában a →liturgikus év időszakának megfelelően más jellegű képekre nyitható vagy csukható *szárnyasoltár*, melynek alsó, az oltárlap feletti része a díszesen faragott vagy festett *predella*. A reneszánsz és barokk kor retábulum ~eket emelt: az →apszis hátfalához épített vagy közel előtte álló, oltárképpel vagy/és szobrokkal gazdagon díszített monumentális építményeket kedvelte. Az ~be a reneszánsz óta, de leginkább a barokk időben, egészen napjainkig, beépítették a →tabernákulumot. A TSZ IV. 10. nem engedi meg, hogy a néppel szembenéző oltárra bármi építményt tegyenek (tabernákulum), vagy figurális alakokat helyezzenek el (szentek, vagy a feltámadt Krisztus szobrát stb.).

AM

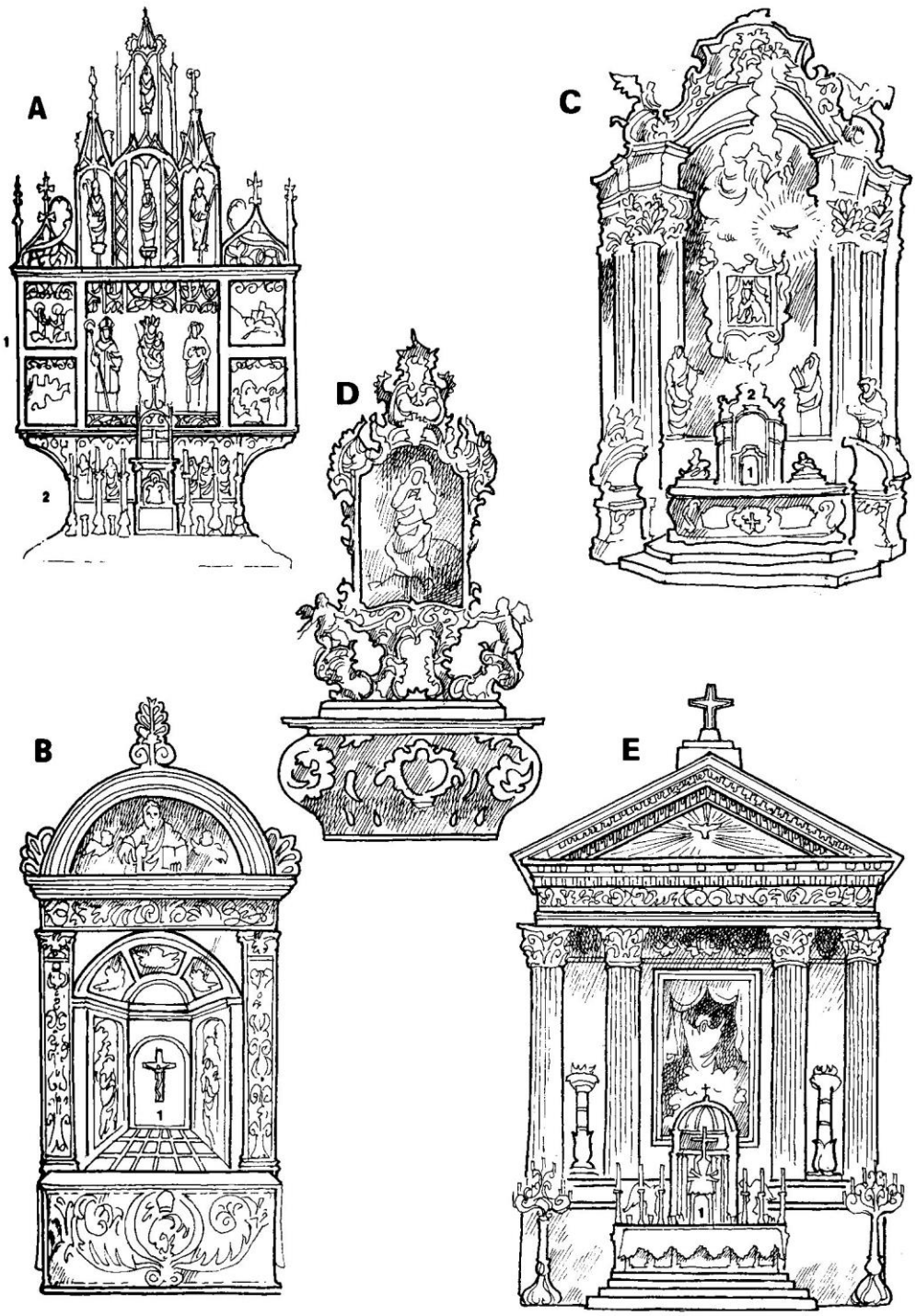

28. ábra. *Oltárépítmény*

A) Gótikus szárnyasoltár: 1. becsukható oltárszárnyak, 2. predulla. B) Reneszánsz oltár: 1. pasztofóriummal. C) Barokk oltár: 1. szentségház (tabernákulum), 2. szentségi trónus. D) Rokokó mellékoltár. E) Klasszicista oltár: 1. szentségház

oltárfelszerelés

Az oltáron legalább egy, méretében, alakjában és művészi díszítésében az oltárhoz illő terítő legyen. A hozzá tartozó →kereszt lehet oltárra tett, mellette álló vagy föléje függesztett kereszt, úgy, hogy az egybegyűlt közösség jól láthassa, de a →celebránst ne takarja. A →gyertyatartók száma nincs előírva, de legalább kettő legyen (RMÁR 79.). Azok használata a tiszteletet és az ünnepélyességet fejezi ki. A gyertyatartóknak sem szabad a hívek elől eltakarni az oltáron történő szent cselekményt. A TSZ nem engedi meg új templomok szembenéző oltárán szentek szobrának vagy képének elhelyezését (TSZ IV. 10). Viszont megemlíti, hogy szabad az oltárt virággal díszíteni (TSZ IV. 54); a virágok elhelyezése inkább az oltár előtt nagyobb padlóvázában, vagy a menzán egy virágtálban, ne szétaprózva történjék. * 5. (29. ábra)

AM

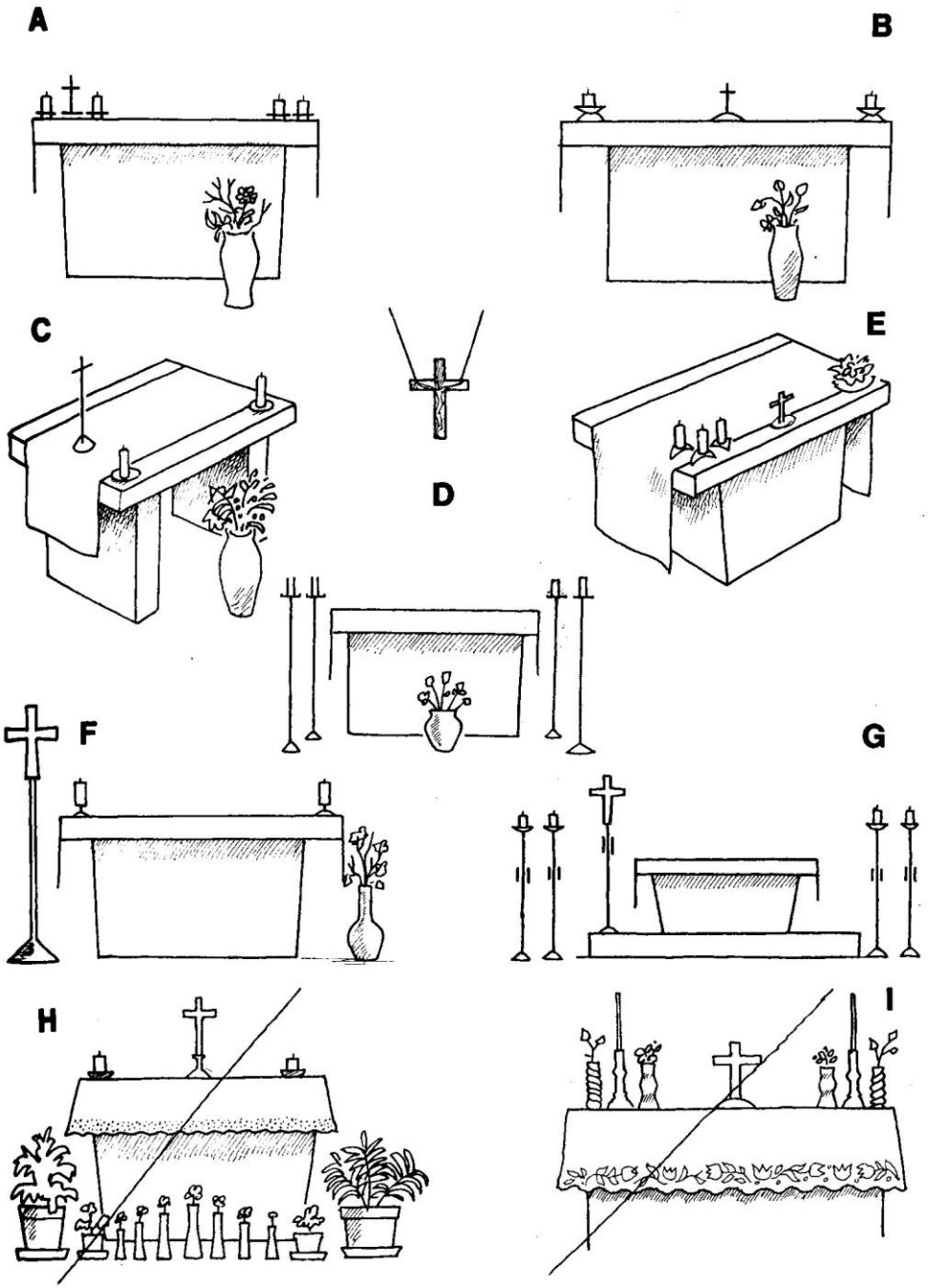

29. ábra. *Oltárfelszerelés változatai*

A) Oltár négy gyertyatartóval, aszimmetrikusan elhelyezett oltárkereszttel. B) Oltár két gyertyatartóval, középre tett oltárkereszttel. C) Oltár stólaszerű térítővel, aszimmetrikusan elhelyezett kereszttel. D) Oltár négy kandeláberrel és felfüggesztett oltárkereszttel. E) Oltár páratlan gyertyatartóval és oltárra tett virágtállal. F) Oltár, mellette elhelyezett állókereszttel. G) Oltár kandeláberekkel és állókereszttel. H) és I) Az oltárfelszerelés és díszítés *helytelen* módja

oltárfosztás

→Húsvéti Szent Háromnap

Oltáriszentség

→Eukarisztia

oltárkő

Márványból vagy kőből készült, kb. 40 x 40 cm-es lap, melybe legalább egy vértanú és más szent →ereklyéit helyezték el. A püspök lepecsételte és felszentelte a követ, melyet az állandó vagy alkalmilag használt faoltárokba helyeztek.

A lit. ref. előtt ennek használata kötelező volt, ma a mise bemutatása már nincs ~höz kötve. A felszentelt ~veket tisztelettel kell megőrizni, esetleg új kőoltárba be lehet építeni. (→ereklye, →oltár) * 5.

AM

oltárszentelés

(lat. dedicatio altaris) • Az új templom esetében az ~ a →templomszentelés része. Előfordul, hogy az →oltárt külön kell felszentelni (pl. a papi térség kialakítása után). Szertartása mise keretében történik: az igeliturgiában a hívek könyörgése helyett a Mindenszentek litániáját imádkozzák. Az ereklyék elhelyezése, a szentelési imádság, a krizmával megkenés és az oltár felkészítése után az Eukarisztia liturgiájával folytatódik a mise (CE XI.). – Az ~ egyszerűbb formája az oltár *benedikálása*, megáldása, amelyet az elmozdítható →oltárok esetében kell alkalmazni. Ebben az esetben a krizmával való megkenés elmarad (CE XIII.) * 2, 17.

VI

oltárterítő

Oltárkendők a *keleti egyházban:* A →liturgiához előkészített →oltárt már az ókeresztény korban fehér ~vel borították be. A 4. sz.-tól azonban a fokozódó tisztelet folytán több díszes kendővel is befödték az oltárt. Egy durvább vászontakaró, *kataszarkion,* a sírba helyezett Jézus „testtakaróját" jelképezi, és legalul fekszik az oltáron. Ezt fedi a földig érő *„endütion".* Miután az áldozati adományok már nem vették igénybe az oltár teljes felületét, az oltár közepére kisebb, összehajtható terítő is elegendő volt. A latin →*korporále* görög megfelelője az *iliton* (heileton).

A bizánci szertartásúak a hívők liturgiájának kezdetén az *ilitonnal* együtt hajtják szét az →*„antimenzion"*-t, hogy elhelyezzék rajta a →*kelyhet* és *diszkoszt* (→paténa). Az antimenziont, ezt az ereklyékkel ellátott kendőt csak püspök szentelheti fel, együtt több templomnak, vagy a templomszenteléskor. Az elnevezése arra utal, hogy „oltárasztal helyett" is használták. A késő bizánci időben került még az oltárra a nagypénteki vecsernyén használt *„epitáfiosz",* a sírbatétel képével ékesített terítő. A feltámadási szertartás kezdete előtt viszik ünnepélyes körmenettel a szentsírból az oltárra, és a húsvéti ünnepzárásig ott marad. Az →előkészületi oltárnál használják a diszkosztakarót, a kehelytakarót és a nagy takarót *(aerion).* (33. ábra)

~ *a nyugati egyházban:* Az oltárt mint „szent asztalt" az eukarisztikus áldozati lakomára terítővel borítják le. V. Pius misekönyve 1570-ben előírta a három terítő használatát, melyekre még a →korporále is került.

Az RMÁR úgy rendelkezik, hogy az oltáron legalább egy terítő legyen, tiszteletből az Úr emlékezetének megünneplésére és a szent vendégség iránt, melyben az Úr Testét és Vérét vesszük.

A terítő mérete, alakja és díszítése egyezzék meg az →oltár struktúrájával (268). Ha az oltár menzája nemes anyagból készült, nem szükséges annak teljes letakarása. Elég a nemes vászonból, anyagában díszített kisebb terítő is. Kerülni kell a csipkedíszítést és ízléstelen hímzést. Az ~t a misén kívül inkább vegyék le az oltárról, mintsem hogy újabb védőterítőkkel borítsák (vö. az étkező asztal megterítése és leszedése). Az ~ egyik formája az →antipendium. (→oltárfelszerelés); (27. ábra: Oltár, A4)

OL–AM

Olvasmány

(lat. lectio) • 1. az ~okban Isten Igéjének terített asztala vár a hívekre, és feltárul előttük a Szentírás kincsesháza. Az →igeliturgia három ~a:

a) olvasmány (lectio prima),

b) szentlecke (lectio secunda),

c) evangélium.

A hagyományból világosan kitűnik, hogy a *lectió* felolvasása nem elöljárói, hanem szolgálattevői feladat. Ezért általában diakónus (vagy annak hiányában a misező pap) olvassa az evangéliumot, a többi olvasmányt pedig a →lektor. Az ~ok alatt mindenki ülve figyel, de az evangéliumot állva hallgatják.

2. ~nak nevezi a magyar liturgia az ÓSZ-ből, az ApCsel vagy a Jel könyvéből vett szentírási szakaszokat, függetlenül attól, hogy két vagy három ~ van az igeliturgiában. Az elején a felolvasó bejelenti a szentírási könyvet: „Olvasmány Izajás próféta könyvéből". A végén azt mondja: „Ez az Isten igéje". A nép válasza: „Istennek legyen hála". (→szentlecke).

3. A →zsolozsmában az Olvasmányos imaóra *(Officium lectionis)* a szentírási ~ mellett egyéb egyházi írók műveiből való ~t is tartalmaz. Minden imaórában pedig „Rövid olvasmány" *(lectio brevis)* található a Szentírásból.

4. Hogy változatosabb és gazdagabb legyen a Szentírás olvasása vasárnapokon és ünnepnapokon, ezért hároméves ciklusokat állapít meg a Mise olvasmányainak rendje (Ordo lectionum Missae, 1969). Az egyes éveket A, B, C évnek nevezzük. Ezt úgy számítják, mintha az 1-es év lett volna az A, a 2-es a B és a 3-as a C. Amely év hárommal osztható, az C év. – Vasárnapokon és ünnepnapokon tehát csak négyévenként ismétlődnek az ~ok. Az így elrendelt ~rend mindig ádvent 1. vasárnapján kezdődik. Ami a hétköznapokat illeti, minden évben ugyanazt az evangéliumot olvassák. Az első olvasmányt illetően kétéves rendet állítottak fel: az I. (első) év a páratlan, a II. (második) a páros számú év. A szentek főünnepein, ünnepein és emléknapjain vagy saját olvasmányai vannak a misének, vagy a Szentek közös miséinél található ~ok közül lehet választani. Hasonló választási lehetőség van a →rituális misék esetében. * 4, 21.

AM

Olvasmányok könyve

(Ordo Lectionum) • Tartalmazza a mise olvasmányait, szentleckéit, az összekötő énekek →válaszos zsoltárait és az alleluja-verseket (nálunk az evangéliumi →perikópákat is). Az →ambóra készítik ki. A →lektor, →diakónus vagy ezek hiányában maga a pap olvassa fel belőle az olvasmányokat. (RMÁR 79, 80.) * 5, 21. (→Evangéliumos könyv, →perikópa)

AM

olvasóállvány

(legile, lat. legere = ‘olvasni’) • Szemmagasságú állvány, amely arra szolgál, hogy segédkező hiányában a celebráns a könyvet rátegye. Nem tévesztendő össze az →ambóval, amely szilárd építmény, az ~ viszont könnyen mozdítható. Legtöbbször a →papi szék mellé helyezik. Ha lehetséges, az ~ helyett inkább a segédkezők egyike tartsa a könyvet a →celebráns előtt. →misekönyvtartó. * 5.

AM

oratio, oráció

→könyörgés

oratórium

(lat. ‘imaterem’) • Olyan kisebb különálló vagy templomépületbe foglalt helyiség, amely közösségi (zsolozsma) vagy magánima célját szolgálja. Történetileg a kegyurasághoz kapcsolódik, amikor rendszerint emeleti szinten a templom szentélyébe néző imahelyiséget nyitottak a kegyúr vagy a király számára. (41. ábra: Templombelső, D)

AM

ordinarium

(ordinarius3, lat. = ‘rendes’, ‘szokásos’, ‘szabályos’) • 1. A mise állandó részeinek (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei) gyűjtőneve, melyeket a →szkóla vagy a hívek énekelnek. Ezeket az énekeket a *„Kyriale seu Ordinarium Missae”* tartalmazza (1905).

Mai értelemben vett ~okat a 13. sz.-tól kezdve ismerünk, de csak a 17. sz. óta kezdték az ~ részeit melodikus, vagy hangnemi szempontból csoportosítani. Az ~ok különösen a római liturgia nyugati területein voltak változatosak. Az LK 117. pontja értelmében „…kisebb templomok igényeinek kielégítésére készüljön egy egyszerűbb dallamokat tartalmazó kiadás”. Ilyen 1965-ben Kyriale Simplex címen jelent meg. Az ~ok polifon vagy oratorikus feldolgozásait „misék”-nek nevezzük. (→„mise” a zeneművészetben)

2. *~, Ordinarius liber, Ordo, Ordines;* a liturgiatörténet így nevezi azokat a könyveket, amelyek a szertartások rendjét tartalmazzák az egész évre vonatkozóan. E rendtartáskönyvek a helyi egyházak szokásainak fontos dokumentumai. A püspök által végzendő szertartások előírásait (1984) a *Caeremoniale Episcoporum* tartalmazza.

3. *Ordinarium Liturgiae Horarum:* A Zsolozsmáskönyvnek a zsoltárrész (Psalterium) előtti fejezete, amely a zsolozsma állandó szövegeit tartalmazza. →zsolozsma.

BP

ordinárius

(lat. ordinare = ‘szabályozni’, ‘rendezni’) • A pápa az egyetemes egyház ~a, aki teljes törvényhozói, kormányzói és végrehajtási joghatósággal rendelkezik.

Az általános szóhasználat ~nak elsősorban a megyés →püspököt nevezi, aki saját egyházmegyéjében joghatósággal rendelkezik. Korlátozott joghatóságú ~ az apostoli kormányzó és egyházmegyei kormányzó a püspöki széküresedés alkalmával, valamint az általános helynök és püspöki helynök a jog vagy a püspök által rábízott ügyekben. A pápai jogú szerzetesintézmények legfőbb elöljárói ~ai az alárendelt szerzetesközösségnek. Az ~nak joga van bizonyos liturgikus szabályok rendezésére joghatósága területén. Ennél lényegesen bővebb joggal rendelkezik a →püspökkari konferencia.

AM

oremus

(lat. „könyörögjünk”) • A liturgikus →könyörgések előtti felszólítás.

AM

orgona

Az ~ a latin egyházban a liturgia klasszikus →hangszere (LK 120). A kezdetleges formájában már az ókorban ismert hangszer fontos lelete az aquincumi hydra (neve arra utal, hogy a szélnyomás egyenletességét hidraulikával biztosították), az óbudai római tábor romjaiból került elő. Ma ismert formáját a barokk korban nyerte el. Lényegében különböző hangszínű ajak- és nyelvsípok összessége, melyek megszólaltatásához az egész szerkezetet az →orgonista irányítja a játszóasztalról a változatok (regiszterek, sípsorok) kapcsolásával, és a zongoráéhoz hasonló billentyűzet kézzel, ill. a pedálbillentyűzet lábbal történő leütésével.

A primitív ~ bizánci közvetítéssel jutott el Nyugat-Európába, ahol *regál* (nyelvsípokból álló), *pozitív* (rögzített elhelyezésű) és *portatile* (hordozható) változatokban volt ismeretes. A kora barokk korban kezdődött nagyarányú fejlődése, melynek során lényegében több, némileg eltérő feladatoknak megfelelő orgona, ún. mű épült össze egyetlen hangszerré. Hamarosan megépültek francia, angol, német és olasz klasszikus, 3 manuálos és pedálos ~k. A kezdetben mechanikus (direkt vezérlésű) ~k mellett később épültek pneumatikus (az áttéteket sűrített levegővel irányító) és elektromágneses vezérlésűek is.

A barokk kor az orgonát önálló hangszerként kezelte. Ezt mutatja, hogy koncertáló hangszerként is használták. A késő romantika inkább a zenekari hatást kedvelte az ~ban. Ma ismét a barokk felfogáshoz közelítünk.

Magyar nyelven az utóbbi időkben két könyv jelent meg az ~ról: *Hans Klotz: Könyv az ~ról* (Bp., Zeneműkiadó, 1972. Ford. Gergely Ferenc), A legfontosabb magyar ~kat is ismerteti. A másik: *Pécsi Sebestyén: Az ~* (Bp., Ecclesia, 1975.) c. műve. A magyar ~építés történetét *Szigeti Kilián OSB* több kötetből álló (befejezetlenül maradt) sorozata ismerteti *Magyar ~k* címmel.

Kisebb templomokban a csak nagy költséggel építhető ~t gyakran harmóniummal, újabban elektromos hangkeltésű ~val helyettesítik.

A „hangszerek királya” szolgáló szerepet tölt be a liturgiában. Feladata elsősorban a liturgikus ének kísérése. A hangszer lehetőségeinek és az →orgonista képességeinek megcsillogtatására a szertartást bevezető és záró ~játék, az énekeket bevezető előjáték, ill. két ének közötti közjáték nyújt alkalmat. Nincs akadálya annak, hogy amennyiben egy-egy szertartásrész (pl. felajánlási körmenet, áldozás) nagyon hosszúra nyúlik, az énekek közé rövid, az alkalomhoz illő ~műveket is beiktassunk. A templomi ~ hangversenyszerű megszólaltatására az egyházzenei, vagy az ~áhítatok szolgálnak. * 5, 11

BP

orgonista

A templomi ~ra vonatkozó feltételeket az MKPK által jóváhagyott Kántorszabályzat sorolja föl. Ezek részint szakmai, részint személyi követelmények.

A *szakmai követelmények* nemcsak az orgonajáték megfelelő szinten való művelését, hanem a liturgia kellő ismeretét is előírják. Magasabb fokon lehet elsajátítani az orgonajátékot az orgonaszakkal rendelkező zenei szak- és főiskolákon, mégis a templomi ~ számára fontos a kántorképző tanfolyamok elvégzése. A kántorszabályzat megkívánja, hogy akik az orgonajátékot világi iskolákban sajátították el, az egyházmegyei zenevizsgabizottság előtt tegyenek kántori alkalmassági vizsgát. A templomi ~ köteles rendszeresen gyakorolni és a szertartásokra felkészülni. Kívánatos a szakmai továbbképzése. Az ~ felel a rábízott hangszerért, vállalhatja a hangszer karbantartásának mindennapos teendőit.

A tőle megkívánt *személyi feltételek* megegyeznek a →kántoroktól megkívánt személyi feltételekkel.

BP

ornátus

(lat. ‘díszruha’) • Az ünnepi misén használt díszesebb →liturgikus öltözetek készlete a celebráns és a felszentelt segédkezők számára.

AM

Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács

(OEMT) • A püspök-elnök által vezetett, egyházi és világi szakemberekből álló testület, amelyet az MKPK hozott létre 1967-ben. Célja, hogy a szakrális művészet és a templomi berendezési tárgyak terén kívánt megújulást (LK VII.) a műemlékvédelmi szempontok figyelembevételével munkálja. Legfontosabb kiadványa az Országos Műemléki Felügyelőséggel együtt készült könyv: *„Egyházi épületek és műtárgyak gondozása”* (Bp., 1971), amely részletesen tárgyalja a →liturgikus térrendezés követelményeit is.

AM

Országos Liturgikus Tanács

(OLT) • Az MKPK 1967. évi tavaszi konferenciáján szervezte meg azzal a feladattal, hogy a LK rendelkezéseinek megfelelő magyar nyelvű liturgikus könyveket elkészítse a püspök-elnök vezetésével.

VI

ostiarius

→kisebb rendek

ostya

(oltárkenyér) készítése • Az ősegyház liturgiájában a szeretetlakomák hagyományát megtartva ki-ki a saját kenyerével is hozzájárult a közös →Eukarisztiához. A keleti templomokban az →apszis melletti *„diakonikon”* szolgált a hívek által hozott kenyér összegyűjtésére.

Amikor a hívek által való felajánlásnak ez a formája megszűnt, a papság gondja lett az oltárkenyér elkészítése. Ezt a feladatot a középkorban főként szerzetesek teljesítették igen nagy körültekintéssel és áhítattal: csak tiszta búzaszemeket használtak e célra.

A →„proszkomídiához” mindig friss, egész kenyeret kell használni.

A nyugati egyház a hagyományokat követve búzalisztből készült kovásztalan kenyeret használ. Gondosan ügyelni kell arra, hogy az ostya ne legyen romlott. * 5.

OL–VI

ószláv nyelv

A 9. sz.-ig sokfelé hangoztatott „három szent nyelv” (héber, görög, latin) gyakorlatán a szlávok apostolainak, Szt. Cirillnek (†869) és Methódnak (†885) sikerült változtatni. Konstantin (Szt. Cirill) a korabeli kiejtésnek megfelelő ószláv ábécét alkotott *(glagolit),* melyet csak a 10. sz.-ban váltott fel a mindmáig használatos *„cirillika”.* A két hittérítő a Szentírás mellett a liturgikus könyveket is lefordította, s így lehetőség nyílt az ószláv liturgia végzésére. Ezt először a római Szentszék is jóváhagyta, később azonban, Methód halála után a „szláv rítus” a nyugati egyházban megszűnt.

Az ószláv ábécé megalkotása nemcsak liturgikus téren volt jelentős, hanem lehetőséget nyújtott a szláv népek önálló irodalmának kialakulásához is. Ma már a szláv népek liturgiájában is megfigyelhető a nemzeti nyelv fokozatos érvényesülése, illetve az ószláv liturgia többféle „dialektusának” továbbfejlődése. De az orosz, szerb, bolgár ortodox egyházban még ma is használják a nép számára már alig-alig érthető egyházi ószláv nyelvet.

OL

– Ö –

ökumenizmus liturgikus vonatkozásai

(gör. oikoumené = ‘lakott föld’, a mai szóhasználatban a keresztény egységre való törekvés) • A keresztény egységtörekvés eligazító dokumentuma az „Ökumenikus Direktórium” (Róma, 1967, Bp., 1983), amely kimondja: „Szabad, sőt kívánatos, hogy katolikusok különvált testvéreikkel bizonyos rendkívüli alkalmakkor imádságban egyesüljenek, pl. az egységért rendezett könyörgések, vagy ökumenikus összejövetelek alkalmával” (UR 8.). A különböző egyházak vagy közösségek minden képviselőjének közös megegyezésével készítsék elő ezeket az összejöveteleket (szentírási olvasmányok, énekek, imádságok és szereplő személyek kijelölése), hogy az ilyen istentisztelet minden keresztény hitének és lelki életének közös elemeit fejezze ki. Ezeknek helye a templom vagy imaház. Kölcsönös beleegyezés esetén →korális ruhákat használhatnak. – Alapvetően más az ökumenikus istentisztelet a nem katolikus keleti egyházakkal és a reformáció egyházaival. Az előbbiek ugyanis az apostoli jogfolytonosság révén birtokában vannak a papságnak és az Eukarisztiának, míg a Katolikus Egyház felfogása szerint az utóbbiak nem. Ezért az OD ajánlja – bizonyos feltételek és kölcsönösség mellett – a *keleti egyházakkal* való szentségi közösséget. Ez azt jelenti, hogy ha valakinek nincs lehetősége saját egyháza papjától a szentségeket kérnie, akkor a katolikusok az elszakadt keletieknél szentgyónáshoz, áldozáshoz járulhatnak, betegek kenetében részesülhetnek, csak meg kell tartaniok a keleti egyházak fegyelmi rendjét. Hasonló módon katolikus papnál, ill. katolikus templomban e szentségekhez járulhat a nem katolikus keleti egyház tagja. Ha egy katolikus hívő – komoly okból – a különvált keleti testvéreknél vesz részt vasár- és ünnepnapon a Szent Liturgián (azaz misén), eleget tesz a misén való részvétel kötelezettségének. Ugyancsak kölcsönösen lehetnek keresztszülők és házassági tanúk a másik egyházban. A nem szentségi jellegű szertartásokon való részvételnél a keleti egyháznak a katolikus liturgián részt vevő hivatalos képviselőjét az a hely és liturgikus tiszteletadás illeti meg, ami a vele azonos rangú katolikusnak jár. Ha katolikus püspök, pap vagy diakónus vesz részt keleti liturgiában, viselheti a katolikus →liturgikus ruhákat. De igen nagy figyelemmel kell lenni a keleti testvérek lelkületére és szokásaira.

Ahol azonban *hiányzik a közös hit az Eukarisztiában és a szentségekben,* tilos a különvált testvérek és katolikusok közös részvétele a szentségekben, különösen a gyónásban, az Eukarisztiában és a betegek kenetében. E szentségek felvételét halálveszélyben, rendkívül súlyos esetben (pl. börtön) akkor lehet megengedni, ha az illető saját pásztorát nem érheti el, önként kéri a katolikus paptól a szentséget, kifejezi az illető szentségre vonatkozó katolikus hitet, és a szentség vételére megfelelő módon felkészült. Hasonló helyzetben katolikus hívő csak olyan egyház lelkipásztorától kérheti e szentségeket. amelynek felszentelt papsága van. Katolikusok és nem katolikus keresztények nem vehetnek *tevékenyen* részt egymás istentiszteletében (pl. lektor). Nem vállalhatnak keresztszülői tisztséget, csak a keresztség tanúi lehetnek. Házassági tanúk azonban kölcsönösen lehetnek. Ahhoz, hogy katolikusok különvált testvérek liturgikus istentiszteletén megengedett módon vegyenek részt, jogos ok kell. Ilyenkor a katolikusok részt vehetnek minden olyan imádságban, énekben, mozgásban, amelyek nem ellenkeznek a katolikus hittel. Az ilyen liturgikus részvételnek – amely azonban mindig kizárja az Eukarisztia vételét – tudatosítania kell a közösen birtokolt kincseket, és a résztvevőket rá kell döbbenteniök a köztük lévő elkülönülés súlyosságára. Közös megegyezés alapján elfoglalhatják ilyen nem eukarisztikus szertartásokon más keresztény közösségek tagjai és katolikusok a saját közösségükben nekik kijáró helyet, és viselhetik korális

öltözetüket. A főpásztorok kölcsönös megegyezése alapján, szükség esetén, használhatják egymás templomait istentisztelet céljára (OD 34–60). Az ÖD elméleti és gyakorlati folytatását tartalmazza II. János Pál pápa 1995 májusában kiadott „Ut unum sint” apostoli körlevele. Ez több liturgikus vonatkozású ajánlást is tartalmaz. Közeledés tapasztalható az imádság (21–27), az igeliturgia és a szentségek (44–46) vonatkozásában.

A legjelentősebb esemény a magyarországi ökumenizmus történetében II. János Pál pápa 1991-ben tett magyarországi látogatásán történt. Aug. 18-án ökumenikus istentiszteleten vett részt Debrecenben, és előtte megkoszorúzta a protestáns gályarabok síremlékét. Ez további biztatást jelentett a megkezdett úton. Ugyanis 1987-ben Debrecenben, 1988-ban pedig Esztergomban találkozott az MKPK elnöke és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa vezetősége. E találkozókon megállapodtak a januári keresztény egységért végzendő imahét minél egyetemesebb és kölcsönös megrendezésén, és közösen elkészítették a →Miatyánk és az apostoli →hitvallás ökumenikus fordítását. Ugyanakkor szorgalmazták, hogy az egyházak törvényhozó testületeiken keresztül minél előbb igyekezzenek használatba venni az egyháztörténelmileg is nagy jelentőségű közös ökumenikus fordításokat.

Az ökumenizmus máig kényes pontja a vegyes házasság. Ennek módját VI. Pál pápa 1970. március 31-én kelt *„Matrimonia mixta”* motu propriója nyomán az MKPK. 1971. június 16-án kiadott rendelkezése, valamint az ET 1124–1129. kánonja (1983) szabályozza. Anélkül, hogy a vegyes házasságok egyházjogi szabályozásának minden részletét kifejtenénk, itt elsősorban azok liturgikus kereteit ismertetjük (szükségszerűen kitérve arra, hogy azok milyen jogi feltételekhez vannak kötve). A házasságkötés ökumenikus formájának jóváhagyása folyamatban van.

„A vegyes házasságokat, azaz egy katolikus és egy nem katolikus – akár megkeresztelt, akár kereszteletlen – fél között létrejött házasságokat az Egyház mindig aggódó nagy gondossággal kísérte… Az Egyház azt is nagyon jól tudja, hogy a vegyes házasságok, amelyek a vallások különbözőségének és a kereszténység megosztottságának következményei –, a keresztények helyreállítandó egységének – néhány esetét leszámítva – nem válnak javára… Minden vegyes házasság ugyanis több problémát hordoz magában, mert megosztást visz Egyházunk e kis élő sejtjébe – méltán nevezhetjük így a keresztény családokat –, és e családokban az evangéliumi parancsok teljesítése is jóval nehezebbé válik a valláskülönbség miatt, főként az Egyház nyilvános istentiszteletein való részvételt és a gyermekek vallásos nevelését illetően” (Matrimonia mixta).

Általános elv, hogy egy római vagy görög katolikus jegyes egyházjogilag érvényes szentségi házasságának előfeltétele az ún. *kánoni forma:* az illetékes katolikus plébános vagy annak megbízottja előtt történjék a házassági szándék kijelentése két tanú jelenlétében.

A római egyházban mindez az Ordo celebrandi matrimonium, magy. A házasságkötés szertartása, MKPK, Bp. 1971 c. liturgikus szertartáskönyv előírásai szerint történik. →házasság szentsége

Jelentős különbség van azokban az esetekben, ha a katolikus fél jegyese

a) kereszteletlen,

b) a római egyházzal közösségben nem lévő egyházban megkeresztelték, de ezen egyházaknak katolikus felfogás szerint nincs érvényesen felszentelt papsága, és a házasságot általában nem tekintik szentségnek (ezek általában a reformáció protestáns egyházai);

c) a másik fél a római egyházzal közösségben nem lévő egyházak valamelyikében nyerte el a keresztséget, melyekben érvényesen felszentelt papság működik, és a házasságot szentségnek tekintik (ezek általában az ortodox, görög keleti egyházak).

a) A katolikus félnek *kereszteletlennel* kötött házasságához feltétlenül szükség van az illetékes →ordinárius felmentésére a „valláskülönbség” akadálya alól (ET 1086. kán.). Ezt a felmentést az ordinárius csak akkor adhatja meg, ha az alábbi b) pontban felsorolt, a vegyes házasságokhoz megkívánt, biztosítékok megvannak. E felmentés hiányában a házasság

egyházjogilag nem jön létre érvényesen. Szertartása megtalálható „A házasságkötés szertartása” III. fejezetében (Házasságkötés katolikus és meg nem keresztelt jegyes között).

b) Az illetékes ordinárius engedélye szükséges ahhoz, hogy katolikus jegyes *nem katolikus (protestáns) egyházban megkeresztelt* féllel kössön házasságot. Az ordinárius az engedélyt megfelelő és ésszerű okból megadja a következő feltételekkel:

1. A katolikus jegyes írásban nyilvánítsa ki és ígérje meg, hogy elhárítva minden hitellenes veszélyt, katolikus vallásában megmarad; továbbá:

2. a katolikus jegyes megígéri, hogy minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy születendő gyermekeit a Katolikus Egyházban kereszteltelteti meg, és neveli fel.

3. A nem katolikus felet a házasságkötés előtt tájékoztatni kell katolikus jegyese ígéretéről oly módon, hogy arról biztos tudomása legyen. (Ezzel az ún. *„reverzális”* megszűnt, a nem katolikus félnek semmiféle írásbeli, lelkiismeretével ellenkező nyilatkozatot nem kell tennie, csupán tudnia kell katolikus jegyese ígéretéről.) (Az MKPK 1971. évi rendelete.)

A vegyes házasságokat is a „kánoni forma” rnegtartásával, nászmisével vagy misén kívüli szertartással kell megkötni az illetékes katolikus plébános vagy megbízottja előtt „A házasságkötés szertartása” I. vagy II. fejezete szerint. – Ha azonban a kánoni forma megtartása súlyos nehézségbe ütközik, a katolikus jegyes ordináriusa felmentést adhat a kánoni forma alól, az MKPK 1971. évi rendelkezése szerint azzal a feltétellel, hogy a házasságkötéshez valamilyen vallásos szertartás járuljon. Ez a kikötés gyakorlatilag lehetővé teszi, hogy a házasságot a nem katolikus jegyes lelkésze előtt kössék meg. De ilyenkor is a katolikus plébánosnál jelentkezzenek a házasságra készülő jegyesek, ott vegyenek részt jegyesoktatáson, a plébános a feltételek biztosítása után megindokolva kérje az engedélyt az ordináriustól. A plébános buzdítsa a katolikus jegyest, hogy ilyen esetben is gyónjék és áldozzék a házasságkötés előtt.

A vegyes házasság különös formája, ha mindkét egyház lelkésze jelen van a házasságkötésen *(ökumenikus esküvő).* Ilyenkor – ha azt katolikus templomban kötik – a katolikus pap (vagy diakónus) vegye ki a házassági nyilatkozatot, a nem katolikus lelkész pedig imát és áldást mondhat. Ugyanígy, ha a jegyesek megkapták a forma alól való felmentést, a katolikus pap részt vehet a nem katolikus házasságkötésen, és szintén mondhat imát és áldást. Csak az nem megengedett, hogy egymás után mindkét lelkész kivegye a házassági nyilatkozatot, vagy egymás után mindkét egyház templomában részt vegyenek a teljes házasságkötés szertartásán. „Kívánatos, hogy a lelkipásztorok a más vallású közösségek lelkészeivel vegyenek fel kapcsolatot, amelyet őszinte becsületesség és bölcs bizalom hasson át” (Matrimonia mixta), és ezen az alapon rendezzék türelmes megértéssel a vegyes vallású jegyesek javára a nem egyszer kényes és nehéz kérdések megoldását.

c) Külön szabályozás illeti azokat a vegyes házasságokat, amikor egy katolikus fél *ortodox, görögkeleti* féllel kíván házasságot kötni. Ilyenkor is meg kell tartani a kánoni formát a b) pontban felsorolt feltételekkel és az ordinárius engedélyével. De amíg a protestáns egyházakban az ordinárius forma alól való felmentése nélkül a házasságkötés egyházjogilag érvénytelen, addig az ortodox egyházakban felszentelt személy előtt kötött házasság a katolikus ordinárius engedélye nélkül nincs megengedve, de ha anélkül mégis megkötik, a házasság egyházjogilag érvényes. – Ha a házasságot a katolikus ordinárius engedélyével kötik meg akár katolikus, akár ortodox templomban, mindkét jegyes – megelőző gyónás után – áldozhat a házasságkötés alkalmával (akár nászmisén, akár azon kívül).

Megjegyzés: A kánoni forma alól való felmentéssel más egyház lelkésze vagy papja előtt kötött házasságot a katolikus jegyes illetékes plébániáján anyakönyvezni kell, és a házasságkötés tényét a kereszteltek anyakönyvébe is be kell jegyezni (ET 1121–1122. kán.).
* 15.

AM

ördögűzés

→exorcizmus

örökmécs

Az ~ a →szentségház (tabernákulum) előtt – amelyben az Oltáriszentséget őrzik – állandóan világító lámpa Krisztus Urunk jelenlétének jelzésére és tiszteletére (vö. ET 940). Egyes helyeken már a 13. sz.-ban is alkalmazták, az egész egyházra 1614-től kötelező. Égethető olíva-olaj vagy méhviasz, szükség esetén más olaj; újabban villanyégő is pótolja. Ahol a templomban több oltárnál is ég lámpa, az ~ megkülönböztetett legyen. * 5.

BL

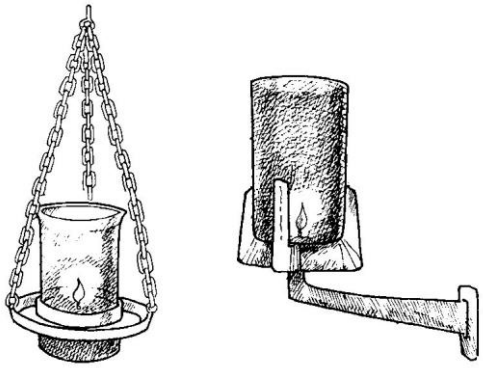

30. ábra. *Örökmécs (függő, fali)*

– P –

pacifikále

(lat. pacifico = ‘békét szerzek’, ‘kiengesztelődök’) • A misében a békecsók átadásához használt tábla vagy kereszt, melyet a középkori liturgiában a résztvevők megcsókoltak és továbbadtak. Ma kereszt, melyet a püspökfogadáskor a püspöknek csókra nyújtanak a békecsók helyett. →csók, →békecsók.

AM

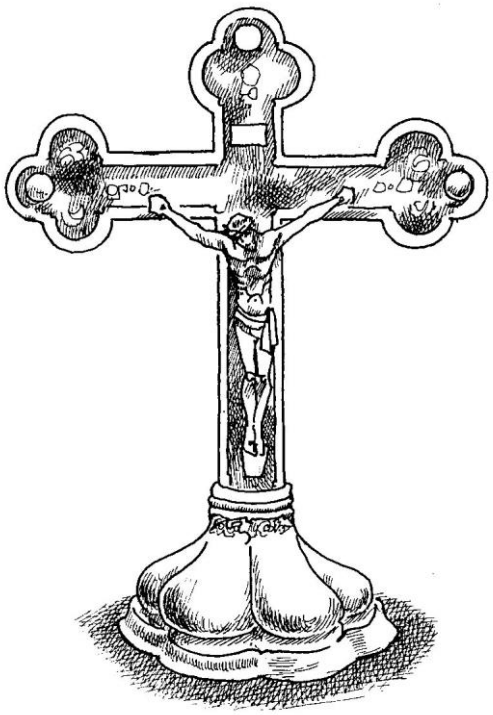

31. ábra. *Pacifikále*

palást

(lat. pluviale = ‘esőköpeny’) • Félkör alakú bő – eredetileg csuklyával ellátott – esőköpeny. A testet körbevevő ~ot gyakran gazdagon díszített csat fogta össze. Amikor a kazula a püspök és pap →miseruhájává lett, a misén kívüli jelentősebb liturgikus eseményeknél (körmenet, temetés, esküvő, litánia stb.) a celebráns ~ot öltött. A ~ is átvette a középkorban a liturgikus színeket, a ~ hátán lévő csuklya pedig ruhadísszé lett. A nehéz, gazdagon díszített ~ helyett a →lit. mozg. során tért hódít a nemes anyagból bőven szabott ~. Ennek nyakrészét néha gallérszerűen kiképzik. A ~ra is feltehető kívül a →stóla, ha a ~ szabása visszatér eredeti alakjához. (22. ábra: Liturgikus öltözet (nyugati) E, F.)

AM

palla

(lat. ‘köpenyszerűen takaró kendő’) • A →misében eredetileg az →oltárra készített adományokra ráterítették a felső →oltárterítő egy részét, hogy a →kánon alatt védjék a rovaroktól, portól. Később kisebb, négyzet alakú kartonnal keményített kehelyfedő lett belőle, melyet csupán a kehelybe öntött és átváltoztatott bor megóvására tettek fel. Az RMÁR 80. és 103. szerint a ~t csak akkor kell használni, ha a celebráns „szükségesnek véli”, amennyiben annak veszélye forog fenn, hogy rovarok szállhatnak a kehelybe. * 5. (16. ábra: Kehely, 5.)

AM

pallium

(gör. pallion = ‘köpeny’) • Eredetileg bal vállra akasztott hosszú köpeny volt, amely az antik korban állami hivatali jellé lett. Később a bal vállra vetett, keresztekkel díszített sálszerű szövet. Konstantin császár a pápának ~ot adományozott, aki azt később megosztotta a →metropolitákkal (érsekekkel), és privilégiumok alapján egyes püspökökkel. A korábban bő köpeny ma csupán keskeny gyapjúszövetcsík, mely a nyakat gallérként veszi körül, a mell, illetve a hát közepéig érő két szárral. A nyakrésznél 4 fekete kis kereszt, a két lelógó száron 1-1 kereszt van beszőve. Három tű rögzíti a miseruhához. A →tiara letétele óta (II. Vat. után) a pápa a ~ átvételével foglalja el a római →katedrát. A pápa nevében a protodiakónus bíboros adja fel a metropolitáknak a ~ot. A ~ azt a hatalmat jelöli, amellyel a jog a római egyházzal közösségben lévő metropolitát (érseket) egyháztartományában felruházza (ET 355.2 és 437). (11. ábra: Főpapi jelvények és ruhák, J 4.)

AM

Pál Szt. apostol

→Péter

pálmaszentelés

→Virágvasárnap

panaszének

(lat. improperia; improperium = ‘szemrehányás’, ‘panaszkodás’) • A jeruzsálemi eredetű (6. sz.) ~et a nagypénteki kereszthódolat alatt énekli az Egyház. A Keresztrefeszített fordul szemrehányó szavaival a választott néphez. A hívek refrénje az egyes panaszokra: *Szent Isten, szent erős, szent halhatatlan Isten – irgalmazz nekünk!* Számos énekkari feldolgozás is ismert a gregorián ~en kívül (pl. Victoria: Popule meus).

VI

pap

(gör. preszbüterosz = ‘idősebb személy’, preszbeuó = követségben járok, lat. sacerdos, sacer = ‘szent’) • Az →egyházi rend szentségének a második foka a papi rend. Az ÚSZ elsősorban Krisztusra alkalmazza a ~ kifejezést: *„Pap vagy te mindörökké Melkizedek rendje szerint”* (Zsid 7,1–28), aki mindenkor közbenjár értünk és *„vérének erejében megvan a reményünk arra, hogy beléphetünk a Szentek Szentjébe”* (Zsid 10,19). Amíg az ÚSZ gör. szövege a *„hiereusz”* kifejezést használja Krisztusra, mint a ~ra, a kezdeti egyház *„preszbitereket”* rendelt az egyházi közösségek elöljáróivá, ahol a kifejezés már rég elveszítette az „idős, vén” értelmet. Annál előbb viszont a „Krisztus követségében járó” tartalma. A 2. sz.-tól az „episzkoposz” (→püspök) körül a *preszbitérium,* a papok közössége végzi Isten népének szolgálatát Krisztus egyetlen papságában részesülve. Az öszszegyűlt közösségben a láthatatlan Főt képviselik. Krisztus az egyházi rend szentségében saját küldetését adja a ~nak, a Szentlélek pedig a →püspök kézfeltétele által felhatalmazza sajátos szentségi teendői ellátására. Az →egyházi rend eltörölhetetlen jegyet nyom lelkébe *(karakter)* és a szentségi kegyelemben részesíti. A ~ az Egyház nevében mutatja be a misét, szolgáltatja ki a szentségeket (az egyházi rendet és a házasság szentségét kivéve), hirdeti Isten Igéjét és vezeti a rábízott egyházi közösséget. Joga van a legtöbb áldás és →szentelmény kiszolgáltatására. Minden papnak egyházjogilag egy egyházmegyéhez vagy szerzetesrendhez kell tartoznia *(incardinutio),* és minden tevékenységében püspökével vagy rendi elöljárójával való egységben és engedelmességben kell feladatát végeznie. Az egyházi rendben lévő „szolgálati ~ságot” lényegében meg kell különböztetni a hívek „egyetemes papságától”, melyet a keresztség ad meg és a bérmálás mélyít el lelkükben.* 18.

AM

pápa

(gör. pappasz = ‘atya’, pap; lat. Pontifex Romanus, pontifex = főpap) • A ~ ősi püspöki cím. Ma Róma püspökét jelenti, aki a püspökök kollégiumának a feje és az egész Egyház pásztora. Hatalma a törvényes választás elfogadásával lép életbe. Szolgálatát ünnepélyes misével kezdi. Ennek kezdetén átveszi a →palliumot és fogadja a bíborosok személyes tiszteletadását. Liturgikus jelvénye a →ferula (keresztben végződö pásztorbot). A ~ által végzett szertartásokat külön liturgikus könyvek tartalmazzák. Címe: Szentatya (lat. Beatissime Pater).

VI

Pápai Liturgikus Intézet

(Pontificio Istituto Liturgico) • A ~et XXIII. János pápa 1962. jún. 15-én alapította és vezetését a bencésekre bízta. A II. Vatikáni Zsinat előkészítésében többen tevékenyen részt vettek, és a LK szellemében készítették el tanulmányi tervét. Célja: a teológiai alapképzés után kétéves speciális liturgikus képzést nyújtani. Biztosítani a professzorok számára a tudományos kutatást, hogy a hallgatókat bevezessék a liturgia tudományába. Így biztosítják, hogy megfelelő felkészültséggel rendelkező szakemberek oktassák a liturgia ismereteit. Tudományos fokozatot lehet szerezni (licenciátust és doktorátust). A ~nek inkább pasztorális jellegű intézménye Padovában működik szintén →Szent Benedek fiainak vezetésével.

VI

papi szék

(lat. sedes = ‘szék’) • A szertartást végző pap ülőhelye, mely azt jelzi, hogy ő a közösség elöljárója és a liturgia vezetője. A ~et a lit. ref. hozta vissza a →preszbitériumba, miután jelentősége századokon keresztül feledésbe merült. A ~ legalkalmasabb helye a néppel szemben a preszbitérium tengelyében van. Ha a preszbitériumban megmarad a régi főoltár, vagy az →apszis túl messze van a néptől, akkor más megfelelő helyet is lehet számára keresni. Kialakításában kerülni kell a trónszék látszatát. A →celebráns a ~ről nyitja meg a misét, innen mondja a könyörgést, ülve hallgatja a lektor által felolvasott olvasmányokat, itt imádkozza a hitvallást, vezeti az egyetemes könyörgéseket, majd az eukarisztikus liturgia után a ~ről mondhatja el az áldozás utáni könyörgést, hirdetéseket, adja az áldást és elbocsátást (RMÁR 271). A püspök ülőhelye a →katedra. * 5,11.

A keleti egyházban a ~ mindig a szentélyben található. A pap (és segédlete) az apostoli szakasz olvasását itt hallgatja. (23. ábra: Liturgikus térrendezés.)

AM

papi térség

→preszbitérium

pap nélküli istentisztelet

→istentisztelet pap távollétében

papszentelés

Amint már az apostoli kor írásaiból is kiderül (2Tim 1,6), a pappá szentelés a „kézfeltétel” által történik. Az →egyházi rend mindhárom fokozatának anyaga a püspök kézföltétele, formája pedig a kézfeltétel utáni ima.

1. *Keleten* püspöki Szent Liturgia keretében a ~ kézrátétellel és a szentelési imával történik. A szentelő igék a következők: *„Az isteni kegyelem, mely az erőtleneket erősekké s a gyarlókat tökéletesekké teszi, N. istenfélő szerpapot áldozópappá szenteli”.* A szentelés imája után a nagy →ekténiát imádkozzák el az arcra borult felszenteltek fölött, majd pedig a püspök egyenként átadja a papi stólát *(epitrakhélion)*, kézelőket *(epimanikion)*, *felont* (liturgikus ruhát), kelyhet, a *diszkoszt* (paténa) és a misekönyvet *(Liturgikon).* A liturgikus szerek átadásakor a püspök és a nép egyaránt háromszor mondja, hogy méltó erre az illető: *„Axiosz”.* (→liturgikus öltözet a keleti egyházban)

2. *A nyugati egyházban* a ~t az evangélium után végzi a püspök. Lényegi része a püspök kézfeltétele (hozzájárulhat a papok kézfeltétele, amely a preszbiterátus szentségi közösségét fejezi ki), majd a szentelési imádság szavai következnek: *„Add meg e szolgáidnak, kérünk, mindenható Atyánk, az áldozópapi méltóságot, és újítsd szívük mélyén a szentség lelkét, hogy tőled, Istentől kapják meg a papságnak ezt a második rendjét, életük pedig legyen az erények példája.”* A szentelési imádság után beöltöztetik az újonnan szentelteket a papi liturgikus ruhákba, majd a szentelő püspök →krizmával megkeni kezüket, és átadja nekik a miséhez előkészített paténát az ostyával és a kelyhet a borral. Ezután a püspök →békecsókot ad az újonnan szentelteknek, a jelenlévő papok is békecsókkal fogadják új testvéreiket. Az áldozati adományok oltárhoz vitelével folytatódik a mise, melyet a felszenteltek →koncelebrálnak a püspökkel.

OL–VI

paraklisz

Némileg a reggeli zsolozsma (→utrenye) szertartására emlékeztet. Van ilyen kérő tisztelet az Úr Jézus, a Boldogságos Szűz, az angyalok, különböző szentek tiszteletére. Az Istenszülő tiszteletére két ilyen ájtatossági forma van. Hazánkban a görög katolikusok „paraklisz” cím alatt a Boldogságos Szűz kis ~át ismerik.

OM

paraliturgia

(gör. para = ‘melletti’) • A nép áhítatgyakorlatai, amelyek nem tartoznak a hivatalos liturgiához, de az Egyház velük megbecsüli a részegyházak vallási gyakorlatait. Ezeknek az →áhítatgyakorlatoknak összhangban kell lenniök az egyházi törvényekkel és előírásokkal, és alkalmazkodjanak a liturgikus időkhöz. (Pl. →keresztút, →rózsafüzér) →Praeorator.

VI

paramentum

→liturgikus öltözet

parancsolt ünnep

→kötelező ünnep

parasztáz

(gör. parasztázisz = ‘közbenjárás’, ‘pártfogás’) • Olyan istentisztelet a keleti egyházban, amely által mi, élők járunk közben Istennél elhunytjaink üdvösségéért. A ~ szertartása első részében a temetéshez hasonlít. Végzése egyaránt szokásos halottvirrasztáskor (a temetés előtti este), vagy évfordulók, megemlékezések alkalmával, templomban, temetőben, vagy – amikor háztól temetnek – a ravatal mellett.

OM

paróchus

→plébános

passió

(lat. ‘szenvedés’) • Krisztus Urunk szenvedésének története az evangéliumok szerint →Virágvasárnap és Nagypénteken ünnepélyesen énekelve vagy felolvasva. Virágvasárnapon A-évben Mt 26,14–27,66-ig; B-évben Mk 14,1–15,47; C-évben Lk 22,14–23,56; Nagypénteken minden évben Jn 18,1–19,42 szerint. A ~kat a zeneirodalomban polifon és oratórikus formában sokan feldolgozták, a barokk korban számos kórusbetéttel bővítették azokat (pl. Bach: János passió).

BL

pasztofórium

(gör. pasztophorion ‘fülke’) • A ~ az Eukarisztia őrzési helye a szentély falába vágott fülkében. A Trid. után általánossá vált az oltárra helyezett tabernákulum. A fülkét művészi kőfaragásokkal díszítették és műves vasrácsokkal zárták. A II. Vat. után újra feléledt a ~ használata. (→Eukarisztia őrzési helye)

AM

pásztorbot

(lat. baculum = ‘bot’) • A kora szerzetességben előbb az apátok által használt, pásztori tisztségükre emlékeztető, hosszú, behajtott végű bot. A 7. sz.-tól Hispániában kezdik a püspökök használni. A 11. sz.-tól található liturgikus használata; a középkortól a főpásztori hivatal jele. A püspökökön kívül prelátusok, apátok és prépostok a mise alatt és más szertartásoknál is használják. Ma megyéspüspök és joghatósággal rendelkező apát és prépost használhatja, címzetes püspök csak akkor, ha a megyéspüspök megbízásából végez főpapi liturgiát. Nagypénteken és gyászmisében nem viselik. A ~ot a prelátusok a bal kezükben tartják, hajlott végével előre fordítva. Amikor nincs a kezükben, akkor a főpapi szertartás alatt a *bakulista* (botos) tartja. Szimbolikus értelme a pásztori hivatalból ered (vö. Jn 10; Lk 15,3–7). * 2. →ferula; (11. ábra: Főpapi jelvények és ruhák, E, J3.)

AM

paténa

(gör.–lat. patina = ‘tál’, ‘tányér’, gör. diszkosz) • Az ostya befogadására szolgáló kör alakú, lapos kis tányérka, melyen felajánlják a kenyeret, és az átváltoztatás után is azon tartják Krisztus Testét. Régente, klasszikus formájában sekély mélyedéssel a kehelyre illett, annak tartozéka volt. A kehelyhez hasonlóan vagy értékes anyagból kell lennie, vagy aranyozzák. A nemesfémeken kívül készülhet keményebb fából, elefántcsontból, rozsdamentes fémből. A csak pap számára készített kisebb ~ a lit. ref. során helyt ad az egyetlen nagyobb méretű *áldoztatótálnak,* melyen a celebráns, a segédkezők és a hívek ostyája is elfér (RMÁR 293). A ~ neve a keleti liturgiában „diszkosz, és a kehelyhez hasonló talpa van.; (18. ábra: Kehelyfelszerelés, 4.; 16. ábra: Gótikus, barokk kehely A, B, C)

AM

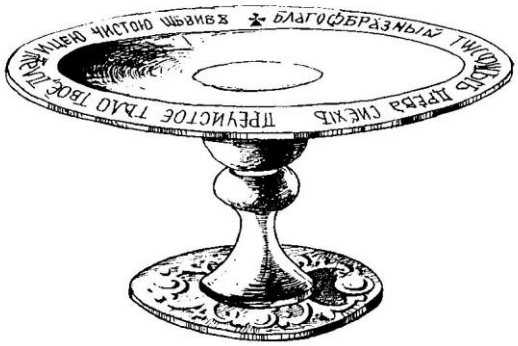

32. ábra. *Paténa (diszkosz)* (Timkó Imre rajza)

Pater noster

→Miatyánk

pátriárka

(gör. patriarkha – ‘atyai uralkodó’) • Keleten az önálló *(autokephal)* ortodox egyház fejét nevezik ~nak, aki szabadon rendelkezhet a területén lévő üres püspöki székek betöltéséről. A keletiek kezdettől fogva Róma püspökét is ~nak tekintették, aki a Nyugatrómai Birodalom területén rendelkezett kizárólagos jogkörrel.

325-ben az I. Nikaiai Zsinat már ~i tekintéllyel ruházta fel a kereszténység három fő központja: Róma, Alexandria és Antiochia püspökét. A 451. évi Khalkedoni Zsinat kijelentette, hogy Róma püspöke, a Nyugat ~ja után a konstantinápolyi ~ a legelső.

Később a jeruzsálemi, velencei, goai (India) és lisszaboni latin rítusú püspök is elnyerte a ~ címet. A ~ címet viseli hat egyesült keleti egyház feje is. →keleti rítusok

OL

pectorale

→mellkereszt

péntek

Már a Didakhé a 2. sz.-ban a zsidóknál szokásos keddi és csütörtöki nap helyett a szerdai és ~i böjtöt ajánlja, amely Jézus szenvedésének és halálának emlékét idézi (Didakhé 8,1). Később ezek a gyülekezeti napok is, melyek a vasárnap megünnepléséhez bűnbánattal és böjttel felkészítenek. Krisztus nagypénteki halálának emlékezete tükröződik a ~ mai napig is megmaradt bűnbánati jellegében, a böjtöt enyhébb formában →hústilalommal vagy egyéb bűnbánati gyakorlatokkal kell megtartani. Több helyen szokás ~en 3 órakor harangozni, Krisztus halálának emlékeztetésére. →böjt.

AM

Pentékoszté

→Pünkösd

perikópa

(gör. perikopein = ‘körülvágni’) • A ~ szentírási szakasz, melyet az istentiszteletek (mise, szentségek, zsolozsma, szentelmények) alkalmával felolvasnak. Eleinte szertartásról szertartásra folyamatosan haladtak a Szentírás szövegében, de ezt csakhamar felváltotta az a szokás, hogy az egyes vasárnapokra és ünnepekre egy-egy meghatározott szentírási szakaszt, ~t választottak ki. Ezeket a középkortól a →misekönyv tartalmazta, de külön ~s könyvek is készültek. A II. Vat. ~ rendje a vasárnapokat A, B, C évre (→olvasmány), a hétköznapokat első és második évre felosztva a szentírási szakaszok sokkal gazdagabb választékát nyújtja. * 21. (→Olvasmányok könyve, →Evangéliumos könyv.)

AM

persely

A templom számára szánt vagy jótékonysági célú adományok befogadására szolgáló zárt szekrényke (álló ~), vagy a →felajánláskor körülhordozott, hosszabb nyélre szerelt zárt táska. A hívek figyelmének felkeltésére kis csengőt szerelnek rá (csengő ~). Újabban a hívek inkább kis kosárkát adnak egymás között tovább, hogy az adományok gyűjtése minél kevésbé zavarja a misét. Lehetőleg ne legyen a templomban két ~nél több: az egyik a templom, a másik a szegények javára szóló adományok befogadására (Szent Antal-~).

AM

Péter és Pál, Szt. apostolok ünnepe

Mindketten Nero (54–68) uralkodása alatt szenvedtek vértanúhalált Rómában. Pétert keresztre feszítették, Pált karddal lefejezték. A 3. sz. közepe óta együtt tartották a két apostol ünnepét jún. 29-én. Ez az ünnep végül három helyi templom ünnepét foglalja egybe: a Szt. Péter-bazilikáét Szt. Péter ünnepével, a Falakon kívüli Szt. Pál-bazilikáét Szt. Pál ünnepével, és mindkettőjüket ünnepelték a Via Appián lévő katakombában, ahol az üldözések alatt egy ideig ereklyéiket elrejtették. A 8. sz.-ban döntöttek úgy, hogy jún. 29-én ünneplik Szt. Péter apostolfejedelmet, míg jún. 30-án Szt. Pált. Ma mindkét főapostol együttes főünnepe van →előesti misével jún. 29-én. Jún. 30-án pedig a római egyház első szent vértanúi ünnepét tartjuk.

Mindkét apostolnak még egy-egy ünnepe van az év folyamán: 1. Szt. Péter apostol székfoglalása febr. 22-én; 2. Szt. Pál apostol megtérése jan. 25-én (népszerűen Pál fordulása).

VI

pileolus

(lat. pileus = ‘nemez kalap’) • Nem liturgikus jellegű főfedő. Püspökök és valóságos prelátusok viselik a rangjukat megillető színben. A korábban jóval nagyobb kalap a barokk korban lett kis kerek főfedő. A mise alatt a →Sanctustól az →áldozás végéig leteszik. Ezért néha a ~t *„soli Deo”*-nak is nevezik, arra utalva, hogy „egyedül Istennek” veszik le.

AM

plascsenyica

(gör. epitáfiosz, epitáfion = ‘ami a síron fekszik’) • Művészettörténetileg a szakrális textíliákhoz tartozik: liturgikus kendő, Krisztus sírba helyezésének és siratásának ábrázolásával. Köréje egy rövid himnusznak (→tropár) a szövege van felírva Nagypéntek zsolozsmájából: „Az istenfélő József levevén a fáról a te legtisztább testedet, tiszta gyolcsba göngyölé, és új sírba helyezé”. A ~ sarkain sok esetben az evangélisták szimbólumai találhatók.

A 14. sz. óta tudunk róla, de nem lehetetlen, hogy sokkal előbbi. Ezt a vászonra festett nagyméretű képet nagypénteken, a „sírbatételi vecsernye” végén ünnepélyes menetben hordozzák a templom körül, majd elhelyezik a szentsírban, ahonnan húsvét éjjel, a feltámadási szertartás első mozzanataként az oltárra helyezik, és ott marad egészen a mennybemenetel ünnepét megelőző napig.

OM

plébánia, paróchia

A *„paroikia”* görög szó elsődleges értelemben „ideiglenes tartózkodást” jelölt, így pl. Izrael tartózkodását Egyiptomban. A görög atyák ezt a szót használták a földi élet kifejezésére is. A 3. sz.-tól így nevezték az egy püspök vezetése alatt álló keresztény közösséget. Ilyen értelemben beszél *paroikiaról* a Nikaiai és Khalkedoni Zsinat is (17. kán.). Euszébiosz egyháztörténete szerint viszont már így nevezték az egy püspökséghez tartozó kisebb egyházközösségeket is (6,2,2). A későbbi szóhasználatban a görög „parókia” elsősorban az egyházközséget vezető pap lakhelyét vagy hivatalát jelentette.

„A ~ a krisztushívőknek a részegyházon belül állandó jelleggel megalapított közössége, amelynek lelkipásztori gondozását, a megyéspüspök felügyelete alatt, plébánosra (parochusra) bízzák, aki annak saját pásztora” (ET 515).

„Egyetlen ~án csak egy plébános (parochus) legyen” (ET 526). Indokolt esetben létesíthető személyi jellegű ~ valamely terület krisztushívőinek rítusa, nyelve, nemzetisége vagy más szempont alapján (ET 518. kán.).

OL

plébániatemplom

„A plébánia a krisztushívőknek a részegyházon belül állandó jelleggel megalapított közössége, melynek lelkipásztori gondozását, a megyéspüspök felügyelete alatt, plébánosra bízzák, aki annak saját pásztora” (ET 515.). E közösség temploma a ~, amely lehetőleg felszentelt és mindig címmel (→templomcím) ellátott templom legyen. Állandó jelleggel kell őrizni benne az Eukarisztiát. Legalább vasárnaponként és ünnepnapokon végzik benne a közösségi misét. „Minden ~nak legyen keresztkútja” (ET 858.). „Szabálynak kell tekinteni, hogy a felnőttet saját ~ában kereszteljék, a gyermeket pedig szüleinek saját ~ában, hacsak megfelelő ok mást nem tesz indokolttá” (ET 857.).

„Katolikusok közötti házasságot vagy katolikus és megkeresztelt nem katolikus házasságát a ~ban kell kötni, de a helyi ordinárius vagy a plébános engedélyével más templomban vagy kápolnában is köthető” (ET 1118).

AM

plébános

(lat. plebanus = ‘a nép embere’, gör. paroikosz, parokhosz = ‘nem városi polgár’) • A ~ az a pap, aki a reábízott (területi vagy személyi jellegű) közösség saját lelkipásztora, és a megyéspüspök felügyelete alatt ellátja a tanítói, megszentelői és kormányzói feladatot, más papok, vagy diakónusok és világi krisztushívők segítségével (vö. ET 519. kán.). Kötelessége az Isten Igéjének hirdetéséről gondoskodni mind a homíliákban, mind a katekézisben; a keresztény életre nevelni a gyermekeket és fiatalokat. Különös gondja legyen az Eukarisztia méltó ünneplésére, hogy ez legyen a plébániai közösség együttlétének középpontja; biztosítani a szentségek kiszolgáltatását; törődni a családokkal, betegekkel és idegenekkel; mozdítsa elő a Krisztus-hívők részvételét az Egyház küldetésében; vasárnapokon és az egyházmegyében kötelező alkalmakkor ajánlja fel a misét a reábízott népért *(missa pro populo)*. Felelős a plébánia anyagi ügyeiért, az →anyakönyvek pontos vezetéséért, az irattár őrzéséért. A plébániai életet szervezze meg, és az egyes szakterületekre tanácsot bízzon meg (pl. gazdasági, liturgikus, pasztorális, karitatív stb. tanács).

Megbízatása felmentés által szűnik meg, lemondás által csak akkor, ha azt a megyéspüspök elfogadta. 75 éves korában mondjon le hivataláról; de ennek elfogadásáról az összes személyi és helyi körülmények figyelembevételével az egyházmegye főpásztora dönt (vö. ET 515–552. kán.).

VI

pluviále

→palást

polifónia

(‘többszólamúság’) • Olyan zenei stílus, melyben a zenei szerkezet több szólam együtthangzásából alakul ki. A gregorián ének egyszólamú zenéje mellett az első ezredforduló tájékán jelennek meg a kétszólamú (diafonia), majd többszólamú alkotások. A korai többszólamúság csúcsát a 12. sz. végén a párizsi Notre-Dame-i iskola két mesterének, Leoninusnak és Perotinusnak munkái jelentik. A 14. sz. folyamán az Ars Nova (= új művészet) korában a kottaírás újabb reformja lehetővé tette a szólamok egymáshoz viszonyított mozgásának még pontosabb és aprólékosabb jelölését. Guillaume Machaut Reimsi miséjével pedig elkezdődik a többszólamú →ordináriumok máig tartó vonulata. A németalföldi mesterek (Ockeghem, Obrecht, Pierre de la Rue és különösen Josquin des Prés) magukba olvasztják a 15. sz.-i angol (Dunstable) és francia–flamand (Dufay) mesterek eredményeit (a dallamok szabadabb, lazább, vonalas formálását, a harmóniák fűzésének, a disszonanciák oldásának szabályait), és megteremtik azt a többszólamú énekes zenei nyelvet, melyből a klasszikus vokál-~ két legnagyobb mesterének, Palestrinának és Lassusnak művészete nőtt ki a 16. sz. második felében. E stíluson belül megkülönböztetjük a homofón és polifón szerkezetet. A homofón művekben a szólamok együtt mozognak, egyszerre lépnek egyik harmóniáról a másikra. A polifón szerkezetű darabokban a szólamok önállósága kerül előtérbe, amely egymástól különböző dallamok együttes megszólalását, vagy hasonló dallamok egymást követő felhangzását és egybefűzését eredményezi.

TL

Pontifex Romanus

→pápa

Pontificale

(lat. pontifex = ‘főpap’) • A →római rítus liturgikus könyve, amely azoknak a szentségeknek, szentelményeknek és áldásoknak szertartásait tartalmazza, melyeket püspökök végeznek. Az 1596-ban kiadott ~ Romanumot a II. Vat. kívánságára teljesen új átdolgozásban, részletekben adják ki: 1968. aug. 15-én: A diakónus-, pap- és püspökszentelés; 1970. nov. 9-én: Apát és apátnő benedikálása; 1970. dec. 3-án: Olaj- és krizmaszentelés; 1971. aug. 22-én: A bérmálás szertartása; 1972. aug. 15-én: Az akolítus- és lektoravatás; 1977. máj. 29-én: A templom- és oltárszentelés.

VI

pontifikál

(lat. pontifex = ‘főpap’) • Ha a pápa vagy egy püspök ünnepélyes módon misézik, akkor szokás a ~ kifejezést használni.

AM

pontifikália

→főpapi jelvények

Praeorator

(lat. – ‘előimádkozó’ ti. könyv) • A ~ olyan, az egyes egyházmegyék vagy a püspöki karok által kiadott imakönyv, mely a →paraliturgikus →áhítatgyakorlatok rendjét és szövegeit tartalmazza. „Különös megbecsülést érdemelnek az egyes részegyházak vallási gyakorlatai, ha azokat a püspökök meghagyása alapján, a szokások és törvényesen jóváhagyott szertartáskönyvek szerint végzik” (LK 13). A II. Vat. azt kívánja, hogy a meglévő szertartáskönyveket újítsák meg és legyenek összhangban a liturgiával. Ennek értelmében készül hazánkban az új ~, mely a terv szerint a következő részeket tartalmazza: 1. Alapimádságok és parancsok. 2. A →szentségimádás rendje. 3. →Litániák és az időszaki →antifónák. 4. A liturgikus év folyamán sorra kerülő időszaki áhítatgyakorlatok, →körmenetek. 5. Alkalmi imádságok az Egyházért, a világért, személyekért és különféle szükségletekben. 6. Fohászok és néppel együtt végzett könyörgések. 7. A legszükségesebb áldások. A ~ egyaránt használható imakönyv a paraliturgikus áhítatgyakorlatok vezetésére a pap, a diakónus, a →lelkipásztori kisegítő és az →előimádkozó számára. Amíg az új ~t az MKPK életbe nem lépteti, addig a meglévő, jóváhagyott ~okat lehet használni.

AM

prefáció

(lat. praefatio = ‘ünnepi beszéd’) • Hármas válaszosvers után az →Eukarisztikus ima bevezetője. Az Atyaistent dicsőíti, és hálát ad az üdvtörténet egész művéért. A ~ három részből áll: 1. valóban méltó, hogy hálát adjunk; 2. a hálaadás indoka (időszakonként és ünnepenként változik); 3. ebbe a hálaadásba belekapcsolódnak az angyalok, főangyalok stb. Erre méltán zeng fel a közösség ajkán a →Sanctus.

VI

prelátus

(lat. ‘elöljáró’) • 1. Fő ~ok a pápa és a püspöki kollégium tagjai.

2. A *területi prelatura* (a CIC-ben *nullius prelatura* vagy apátság) Isten népének egy körülhatárolt része, melynek gondozása ~ra van bízva, aki azt megyéspüspök módjára joghatósággal pásztorként gondozza (ET 370).

3. Az Apostoli Szentszék sajátos helyzetekben *személyi prelaturákat* alapíthat, melyek világi papokból és diakónusokból állnak. Élén mint saját →ordinárius a ~ áll (ET 294–297).

4. ~i rangot viselnek a római kúria magasabb beosztású tisztségviselői.

5. Címként adományozott rang joghatóság nélkül.

A ~ok a liturgiában rangjuknak megfelelő →liturgikus ruhát, →reverendát, azon kívül a püspök és bizonyos ordinárius ~ok →főpapi jelvényeket viselnek.

AM

preszbitérium

(gör. preszbüterosz ’pap’) • 1. Az RMÁR szerint a templomnak az a része, ahol a papság és a segédkezők végzik liturgikus szerepüket hierarchikus rendjük szerint: ki-ki mint elöljáró vezeti az imádságot, hirdeti Isten Igéjét vagy szolgál az oltárnál (257). A ~ot vagy némi kiemeléssel vagy különleges kiképzéssel kell a templom →hajójától megkülönböztetni. Tágas legyen, hogy a szent szertartásokat akadálytalanul lehessen végezni. A ~ három fő pontja a körüljárható, a néppel szembenéző →*oltár*, az eukarisztikus áldozati cselekmény helye; az →*ambó*, az igeliturgia helye és a →*papi szék* (sedes), amely a celebráns elöljárói és liturgiát vezető szerepét jelzi.

2. A püspököt körülvevő papság.; (23. ábra: Liturgikus térrendezés)

AM

Prima

(lat. hora prima = ‘első imaóra’) • A nappal első imaórája. Szt. Benedek vezette be Regulájában. Az első részét himnusz, zsoltárok és rövid olvasmány alkották. Második része – melyre általában a káptalanteremben gyűltek össze – a →Martyrologium felolvasásából és a munkára indulás előtti áldásból állt. Az LK 89. d pontja a ~t megszüntette, hogy ne kettőzzék meg a Reggeli dicséret imáját.

VI

proprium

(lat. ‘valaminek a sajátja’) • A liturgiában több értelemben használt kifejezés. 1. A misének és a zsolozsmának napi változó részei; 2. A mise változó énekei; szemben az →ordináriummal (állandó részekkel). Ilyen a →kezdőének, →válaszos zsoltár, →alleluja és →áldozási ének; 3. A római mise- és zsolozsmáskönyvben a ~ az egyházi év időszaki része *(~ de tempore)*, és a szentek saját miséi és zsolozsmái *(~ de sanctis);* 4. Egyes országok, egyházmegyék és szerzetesrendek ünnepei, melyeket beillesztenek a mai népnyelvű liturgikus könyvekben az egyetemes egyház →naptárába. →magyar naptárral bővített általános római naptár

VI–AM

proszfóra

A keleti egyházak (az örmény rítusúak kivételével) friss kovászos kenyeret használnak az Eukarisztiához. Ez a →kenyér a görög *„proszpherein”* igéből kapta elnevezését, amely eredetileg háromféle „felajánlást” is jelentett: 1. Az ókeresztény liturgiában a hívek vitték a paphoz az áldozatra szánt kenyeret, amit 2. a →nagybevonulás előtt a diakónusok adták át a püspöknek, hogy ő azt 3. Istennek ajánlja föl az →*anafóra* során.

A görög liturgiában öt ~ból vágja ki az áldozathoz szükséges kenyérdarabkákat *(particula)* az előkészületet végző pap, aki az öt kenyérrel ötezer embert jóllakató Krisztusra emlékezik.

OL

proszkomídia

(gör. ‘előkészület’) • A →bizánci liturgia kezdő áldása előtt a pap az áldozati adományokat külön szertartással készíti elő a „protézisz”-nél, az →előkészületi oltárnál. A szentély északi falánál Krisztus születésének ikonja alatt álló kis asztalka azt a gyűjtő *(collecta)* templomot jelképezi, ahol hajdan a hívek a felajánlásra hozott kenyérrel és borral gyűltek össze.

Ennek az asztalkának állandó felszereléséhez tartozik a vizet és a bort tartalmazó kancsó és a *diszkosz* (→paténa), melyre a fölvágott kenyérdarabokat (→proszfóra) kell elhelyezni. A pap lándzsára emlékeztető késsel metszi ki a proszforából először a „Jézus Krisztus emlékezetére” kijelölt →Bárányt, akinek „egy a vitézek közül lándzsával megnyitá oldalát”. Ezután az istenszülő „Mária tiszteletére és emlékére” háromszögű részt vág ki. Ezt a Bárány jobbjára teszi, majd pedig a szentek emlékezetére kilenc részecskét *(particula)* helyez el a diszkosz másik szélén, a Bárány bal oldalán. A proszforából kivágott többi részecskét az élők és holtak emlékezetére lehet elhelyezni az adományok között. Végül a pap a betlehemi csillag jelképével, valamint két kereszt alakban egymásra hajlított fémlemezzel borítja be a kenyérrel teli diszkoszt: *„Eljutván a csillag, megállapodék a hely fölött, hol a gyermek vala”* (Mt 2,9). Így válik teljessé a karácsony titkának fölelevenítése a bizánci liturgia ~jában.; (33. ábra: Prothészisz, előkészületi oltár.)

OL

prothészisz

→előkészületi oltár

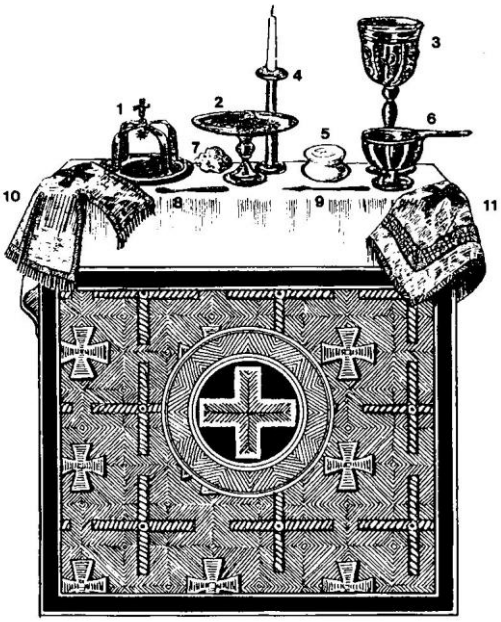

33. ábra. *Protézisz, előkészületi oltár*

1. „Csillag”, 2. diszkosz (paténa), 3. kehely, 4. gyertyatartó, gyertya, 5. proszfóra (kovászos kenyér), 6. egy vagy két kancsó, bor és víz számára, 7. szivacs (vagy helyette kendő a liturgikus edények tisztítására), 8. kanál a két szín alatt való áldoztatáshoz, 9. „lándzsa” a kenyér előkészítéséhez, 10. diszkosztakaró, 11. kehelytakaró kendő (Timkó Imre rajza)

pszallista

(lat. psalmus, psallista = zsoltárénekes) • A ~nak az a feladata, hogy előadja a zsoltárt, vagy más szentírási éneket, amit az olvasmányok közé iktatnak be. Feladatának jó betöltéséhez szükséges, hogy járatos legyen a zsoltáréneklés művészetében, a helyes kiejtés és előadás mesterségében. A lelki felkészültséghez szükséges, hogy megfelelő szentírási és liturgikus ismeretekkel is rendelkezzék (vö. RMÁR 36, 67. OLM2 56). * 5, 21.

VI

purifikatórium

→kehelykendő

purifikálás

(lat. purus = ‘tiszta’) • A ~ a szent edények megtisztítása az áldozás után. A hívek áldozása után a pap visszatér az oltárhoz, ott összegyűjti a Szentostya töredékeit *(fragmentum)* a →paténáról vagy az áldoztatótálról és azokat a →kehelybe helyezi. A kehelybe csak vizet, vagy bort és vizet tölt, s azt a fragmentumokkal együtt magához veszi. Utána a kelyhet a →kehelykendővel kitörli. Ha a ~ az oltárnál történt, a szent edényeket a →ministráns az →asztalkára viszi. Szabad azonban a purifikálandó edényeket megfelelően letakarva és →korporáléra téve az oltáron vagy az asztalkán hagyni, és a mise befejeztével, a nép elbocsátása után végezni el a ~t (RMÁR 120).

AM

Pünkösd

(gör. pentékoszté = ‘ötven’) Az ÓSZ-ben a Húsvét, a *peszah* után hét héttel tartották a „hetek ünnepét”, melyet hellenista hatásra görögül *pentékoszténak* neveztek. Az eredetileg aratási hálaadó ünnep később a sínai-hegyi szövetség megünneplésének tartalmával bővült. A három nagy zarándokünnep egyike. Az ApCsel 2,1–41 szerint e napon történt meg a →Szentlélek eljövetele, mint Krisztus megváltó tettének gyümölcse és beteljesítője. Ókeresztény szokás szerint ~ a Húsvét és a húsvéti idő megkoronázása, melyet Keleten és Nyugaton egyaránt ünnepeltek. Később felmerült a törekvés, hogy a ~öt a Húsvéttól független ünneppé tegyék. Így került sor arra, hogy másodnapját és →nyolcadát is megünnepelték. A lit. ref. a ~öt újra szorosan a Húsvéttal hozza kapcsolatba és abban annak beteljesedését látja. Ezért megszüntette nyolcadát és másodnapi ünneplését. A Húsvéttal való kapcsolatára utalnak az új liturgikus szövegek, pl. a ~i prefáció is. A ~nek saját →szekvenciája van: *„Veni Sancte Spiritus…”* Liturgikus színe: piros.

AM

A keleti egyház ~vigília napján megemlékezik az összes elhunytakról. Az ünnep délutánja Vecsernyéjének jellegzetessége a három nagy, impozáns „térdhajtási ima”. ~hétfőn a Szentháromság ünnepét tartják. A ~i ünnepkör szombatig tart, s az azt követő vasárnapon a Szentlélek működésének gazdag gyümölcseit ünneplik Mindenszentek vasárnapján”.

OM

püspök

(gör. episzkoposz = ‘felügyelő’) • Az →egyházi rend teljességében (harmadik fokozatában) részesült személy, aki a helyi egyház (egyházmegye) kormányzója. A →püspökszentelés folytán a pápával egységben a püspöki kollégium tagja lesz, és közösségét apostoli teljhatalommal vezeti. Amíg a →pap szolgálatában teljesen a ~től függ, s csak mint a ~ megbízottja ténykedik, addig a ~ közvetlen hordozója Krisztus papi hivatalának: az Egyházat a Krisztustól kapott felhatalmazás alapján vezeti. Kézfeltétellel diakónusokat és papokat szentel az egyházi rendben való szolgálatra. A ~ a részegyház legfőbb tanítója, elöljáró az →Eukarisztia bemutatásában és a →szentségek kiszolgáltatásában, valamint a helyi egyház kormányzója (főpásztora), de mindezt csakis a püspöki testület fejével, a pápával és tagjaival való hierarchikus közösségben gyakorolja (ET 375.). *Megyés*~nek azokat a ~öket nevezzük, akikre egy egyházmegye kormányzása van bízva, a többiek címzetes ~ök. Ezek legtöbbször a megyés~ mellé vannak beosztva, annak munkája megkönnyítésére, mint segéd~ vagy *koadjutor*, (utódlási joggal bíró segéd~).

A ~ök jogait és kötelességeit az ET részletesen szabályozza. Liturgikus tevékenységük a *Caeremoniale Episcoporum* (Róma 1984) szerint történik. Ruházatuk is kifejezi ~i rangjukat (→főpapi jelvények, →liturgikus öltözet).

Azt a ~öt, aki alá egy egyháztartományban több →*szuffragáneus* (alárendelt) egyházmegye tartozik, azt a saját egyházmegyéje érsekének, az egyháztartomány →*metropolitájának* nevezzük (ET 435.). * 18.; (11. ábra: Főpapi jelvények és ruhák)

AM

püspöki konferencia

A ~ állandó intézmény: valamely ország (vagy egy bizonyos terület) püspökeinek testülete, hogy ezek a püspökök egyes lelkipásztori feladataikat közösen gyakorolják területük krisztushívői érdekében (vö. ET 447.). Az ET számos liturgikus rendelkezést a ~ra bíz. A ~nak szabályokat *kell* kiadnia pl. az állandó diakónusok zsolozsmázásáról, a felnőttek szentségi beavatásának rendjéről, a klerikus öltözködéséséről, a katekumenátusról. Szabályokat *adhat* ki a világiak →igehirdetésre való megbízásáról, nem katolikusoknak történő szentségkiszolgáltatásról, a keresztelés módjáról, a házasságkötés szertartásáról, a szilárd oltár anyagáról, ünnepek eltörléséről vagy vasárnapra helyezéséről, a böjt és hústilalom szabályairól; feladata a liturgikus könyvek fordítása, a nemzeti kegyhelyek nevének és szabályzatának jóváhagyása stb.

AM

püspöki trón

→katedra

püspöksüveg

Az ÓSZ-i főpap süvegének neve után = *mitra,* a középkortól lat. *infula* = ‘homlokkötő, süveg’. Eredetileg díszes száraival hátul lecsüngő homlokpánt volt, amely fejkendőt szorított le. A középkortól kezdve – az ÓSZ-i hatásra is – kezd kialakulni a ~ mai alakja. Eleinte egycsúcsú süveg, melyet később középen betűrtek, de a szalag függő szárai mind a mai napig megmaradtak (lat. vittae = ‘szalagok’). Anyagát egyre keményítettebb, dúsan díszített szövetből készítették, formája pedig a barokk korban aránytalanul magassá vált. Jelenleg a püspök és a valóságos apát liturgikus fejdísze. A pápa is, mint Róma püspöke, ~et visel. A keleti püspökök szentképekkel díszített koronát viselnek, fent középen kereszttel.; (11. ábra: Főpapi jelvények és ruhák, B. 21. ábra: Liturgikus öltözet (keleti) C14.)

AM

34. ábra. *Korona (püspöksüveg, a bizánci rítusban)* (Timkó Imre rajza)

püspökszentelés

A legrégibb ~i szöveg Szt. Hippolütosz „Apostoli Hagyományában” olvasható (2–4. f.). Miután a jelöltet a nép megválasztotta s ehhez mindenki beleegyezését adta, a jelenlévő püspökök tették fel a kezüket a megválasztottra, s egyikük a kézrátétel közben elmondta a szentelési imát. A felszentelés után már az új püspök mutatta be a Szent Liturgiát.

A későbbi források szerint a szentelést rendszerint három püspök végzi, illetőleg a →metropolitának a többi püspök asszisztál. A keleti egyházban a püspöki ruhák és jelvények átnyújtásakor a szentelő püspökök és a nép tanúskodnak az illető méltó voltáról: „Axiosz” (= ‘méltó’).

A *latin egyházban* a ~t a szentelő püspök két társszentelővel végzi. A kézrátétel után következik a szentelési imádság, amelyben a lényegi részt valamennyi jelenlévő püspök mondja: *Most tehát áraszd e kiválasztottra azt az erőt, amely tőled származik: a vezetés Szentlelkét, akit megadtál Jézus Krisztusnak, szeretett Fiadnak, Ő pedig odaajándékozta szent apostolainak, akik egyházat szerveztek szerte a világon, hogy az legyen a te szentélyed, és nevedet szüntelenül dicsőítsük és áldjuk benne.* A →főpapi jelvények átadása a püspök különféle feladatára utal. →püspök.

OL–VI

pyxis

→betegáldoztató pyxis →cibórium

– Q –

Quadragesima

→nagyböjt

– R–

Reggeli dicséret

(lat. Laudes) • A ~ célja azoknak a korai óráknak megszentelése, amelyek Krisztus feltámadására emlékeztetnek. A bevezető vers után a ~ hangulatát teremti meg a →himnusz, majd három zsoltár következik, közöttük az egyik ÓSZ-i ének. A szentírási szakasz felolvasása után lehet rövid elmélkedést vagy csendet tartani. A válaszos ének után a →*„Benedictus”* következik saját antifónájával, az egyetemes könyörgéssel, majd a Miatyánk és a zárókönyörgés után a befejező áldással ér véget a ~. * 4. (→zsolozsma)

VI

Requiem

(lat. = ‘nyugodalom’) • A →gyászmise →kezdőénekének *(introitus)* első szava. A zeneirodalom gyászmiséi is innen nyerték nevüket. Pl. Mozart és Verdi ~jei.

AM

responzórium

(lat. ‘válaszos ének’) • A ~ a szólista (vagy szkóla) és a nép váltakozó éneke; amelyben a nép egy ismétlődő válasszal felel. A liturgiában a legrégibb forma. A misében →válaszos zsoltár, a →zsolozsmában rövid válaszos ének a neve. →vers

VI

retábulum

→oltárépítmény

reverenda

(‘tisztelendő’ ti. ruha, taláris) • Az ókorban a tunika fölé vett hosszú ujjú, bokáig (*talus* = boka) érő, végiggombolt köntös, amely a népvándorlás óta a klerikusok ruhájává lett. A Trid. óta előírás a fekete ~, amely az egyházmegyei papság és több újkori szerzetesrend sajátos ruhája. A ~ nyakrészét fehér *kolláré* (gallér) zárja. A pápa ~ja fehér, a liturgikus cselekmények alatt a bíborosok vörös, püspökök és más prelátusok lila ~t viselnek. Nem liturgikus alkalommal minden prelátus fekete ~t visel, a bíborosok vörös, a püspökök lila cingulummal, színes béléssel és gombokkal. A *cimáda* a papi ~ egyik formája, mely nem szorosan simul a testhez, mint a ~, hanem bő ráncokban hull alá cingulum nélkül, s körgallérral, esetleg a felsőkarokon dupla ujjakkal van ellátva. A szerzetesi ~ a *habitus,* amely a régebben alapított szerzetesrendeknél változatos színű öltözet, melyhez *skapulárét* (vállruhát) vesznek fel, ami rendszerint csuklyával van ellátva. A szerzetesi ruha régi magyar neve: kámzsa.

A ~t a polgári életben helyettesítheti fekete vagy sötétszürke öltöny, a nyakig zárt mellénnyel vagy kollárés inggel. (35. ábra: Reverenda, karing és alba.)

AM

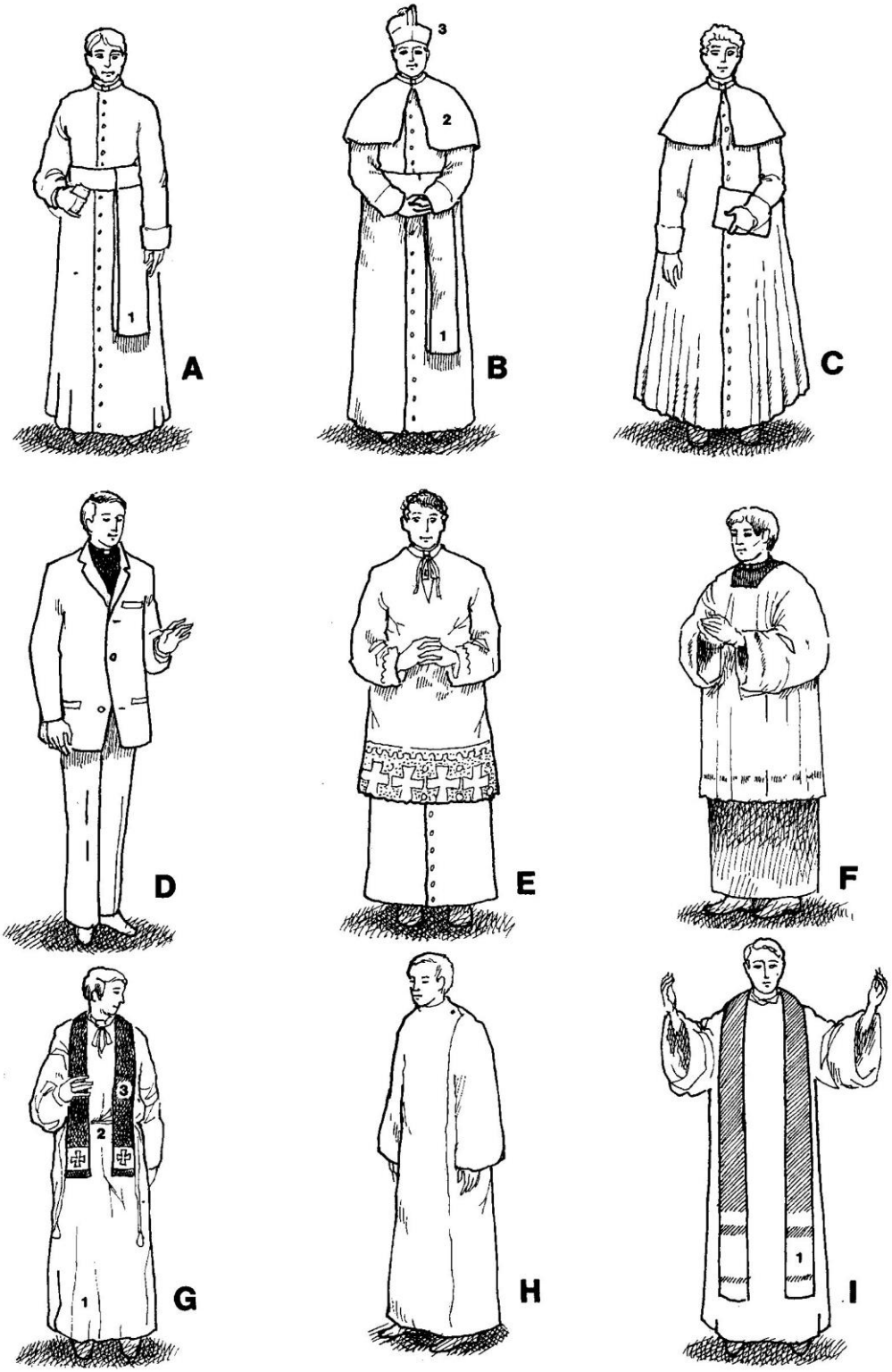

35. ábra. *Reverenda, karing és alba*

A) Papi reverenda. B) Papi vállgalléros reverenda, 1. cingulum, 2. vállgallér, 3. birétum. C) Cimáda (cingulum nélküli vállgalléros reverenda). D) Papi polgári ruha. E) Hagyományos karing reverenda fölött. F) „Római” karing reverenda fölött. G) Hagyományos, 1. alba, 2. zsinór-cingulum, 3. papi stóla. H) Kabát-szabású alba. I) Koncelebrációs alba, 1. koncelebrációs stóla

rituális misék

Ha valamely →szentséget vagy →szentelményt →mise keretében szolgáltatnak ki, akkor beszélünk ~ről. „A szentségek és szentelmények liturgiája azt célozza, hogy a jól felkészült hívek életüknek szinte minden eseményét megszenteljék a húsvéti misztériumból kiáradó isteni kegyelemmel” (RMÁR 326). Az →Eukarisztia pedig a szentségek szentsége, amelynek ünneplése közben lehet a különböző szentségeket kiszolgáltatni. Így egy sajátos miseszöveg használatával jobban kidomborodik az egyes szentségek jelentősége. Az →egyházi rend szentségét csak mise közben szabad kiszolgáltatni, a többi esetben szabadon lehet választani. A ~ szövegeit az ádventi, nagyböjti, húsvéti idő vasárnapjain, főünnepeken, valamint Hamvazószerdán és a nagyhéten nem szabad alkalmazni. Ilyen ~: a keresztelési mise, bérmálási mise, nászmise, →apát és apátnő benedikálása és szerzetesi fogadalmi mise.

VI

rítus

(szanszkrit: ríta = ‘előírt rend’) • Az emberek jelek és jelképek által fejezik ki magukat, főként a születés, házasságkötés és halál, vagy valamilyen közösségbe való felvétel alkalmával. A vallástörténetben sokfelé megfigyelhető szertartásokat főként olyan jelek alkotják, melyek valami szellemi valóságra utalnak. S mivel az emberi tudat nemcsak életkorok szerint, hanem koronként is változik, ezért minden ~ is bizonyos változásnak van alávetve.

A kereszténységben nemcsak szentségi-liturgikus szertartásokat, hanem népies ~okat is bőven lehet találni (→zarándoklás, énekek, nagyheti szokások). A liturgia lényeges ~ai azok „a szavak, mozzanatok, viselkedési formák és dolgok”, melyek a szentségi formához tartoznak, továbbá a Szentírás felolvasása és a hit megvallása. A változó elemek közé tartoznak egyéb mozdulatok, tárgyak és nyelvi kifejezőeszközök. Bizonyos ~okat – pl. szentségkiszolgáltatás – csak fölszentelt személyek végezhetnek.

Egy-egy ~ jellegzetes hagyományának kialakulásában nemcsak liturgikus sajátosságok, hanem társadalmi, kulturális, történelmi és nyelvi tényezők is fontos szerepet játszottak. Ilyen alapon lehet megkülönböztetni keleti és nyugati ~okat. A keleti ortodox egyházakban a hierarchia élén álló →pátriárka és a helyi szinodus illetékes a ~ meghatározására, míg a nyugati egyházban ugyanezt a jogot a római pápa, illetve az →Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció tartja fenn magának. →keleti rítusok, →nyugati rítusok, →római rítus, →bizánci rítus.

OL

Rítus Kongregáció

→Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció

rochettum

→karing

római rítus

Róma városában működött és halt vértanúhalált a két apostolfejedelem, Szt. Péter és Szt. Pál. A római apostoli szék a legrégibb hagyományok szerint minden egyház egységének szolgálatát töltötte be. A történelmi fejlődés során a ~ az egész nyugati világban érvényesült, bár kezdetben csak magára a Városra és környékére korlátozódott. A nép görögül beszélt, és ez volt a 4. sz.-ig a liturgia nyelve is. Valószínűleg Damazusz pápa alatt (4. sz.) történt a latin nyelvre való áttérés, de megmaradtak a ~ban görög elemek is (pl. *Kyrie*, nagypénteki *„Hagios the Theos”* stb.). A ~ liturgikus szövegeinek nagy részét Nagy Szt. Leó pápának (5. sz.) köszönhetjük, míg Nagy Szt. Gergely pápa (6. sz.) a liturgiaszervező és -szerkesztő tevékenységével tűnt ki. A két nagy pápa közti másfél évszázad a ~ aranykora. Jellemzi a szertartások nemes egyszerűsége, a cselekményeket úgy végzi, ahogy az rendeltetésüknek megfelel, kerüli a szimbolikus és allegórikus elemeket, ellentétben a →bizánci és gallikán rítussal. A régi római →könyörgések és →prefációk szabatos formájukkal, klasszikusan veretes nyelvezetükkel tűnnek ki, melyek lényegesen különböznek az ÓSZ-i imák stílusától is. A többi nyugati rítustól megkülönbözteti a ~t, hogy a prefációktól és néhány kisebb ünnepi betoldástól eltekintve az →eukarisztikus imája a megszabott, változatlan →kánon volt, melynek nyelvezete emlékeztet a kereszténység előtti római szabatos imastílusra. A ~ hamar elterjedt Dél- és Közép-Itáliában, a szigeteken, míg Észak-Itáliában Milánó, Ravenna sokáig megtartotta saját latin nyelvű rítusát. A középkorban csaknem mindenütt átvették Nyugaton a ~t, és egyre inkább halkan mondták a kánont. VII. Gergely pápa a 11. sz.-ban egész Nyugaton kötelezővé tette a ~ szerinti ünneplést (kivéve Milánót). A Trid. pontosan meghatározta és egységesen megkövetelte a ~ végzését. A II. Vat. a népnyelvű ~t engedte meg, és a több →eukarisztikus ima közt elsőnek a régi „római kánont” tartotta meg.

AM

Rorate

→hajnali mise

rózsafüzér

→szentolvasó

rubrika

(lat. ruber = ‘vörös’) • A régi rómaiak törvényeik címét és magyarázó jegyzeteit vörös betűkkel írták. Ezeket ~knak nevezték. A 11–12. sz.-ban került be ez a kifejezés a liturgikus nyelvhasználatba. Azokat a piros betűkkel írt nélkülözhetetlen rituális és ceremoniális előírásokat jelentette, amelyek biztosították a szertartások pontos és szabályos végzését. Az utolsó liturgikus reform a ~ aprólékos előírásait eléggé leegyszerűsítette, hogy nagyobb teret engedjen a teológiai és lelkipásztori megfontolásoknak.

VI

– S –

Sacramentarium

A nyugati liturgia szertartáskönyve a kora középkorban, melyet az Eukarisztia celebrálója használt. Tartalmazott a mise könyörgésein kívül egyéb szertartásokat is. A késő középkortól fogva kiszorította a →misekönyv, ma csak liturgiatörténeti jelentősége van (pl. ~ Veronense [Leonianum], ~ Gelasianum, ~ Gregorianum, →ambrozián ~ok stb.).

AM

Salve Regina

→antifóna

Sanctus

(lat. ‘szent’) • „Szent vagy, szent vagy, szent vagy” a misében a →prefációt követő dicsőítő ének, amelyet a pappal együtt a hívek is mondanak vagy énekelnek. Szövege szentírási szavakból áll. *„Szent, szent, szent a seregek Ura, Istene, dicsősége betölti az egész földet!”* (Iz 6,3 és Jel 4,8). *„Hozsanna Dávid fiának. Áldott, aki az Úr nevében jön! Hozsanna a magasságban!”* (Mt 21,9). A „szent” szó háromszoros ismétlése Isten végtelen magas fokú szentségét jelzi. Míg a prefáció alapgondolata a hálaadás *(„Adjunk hálát Urunknak, Istenünknek”),* a „Szent vagy…” az imádásé. Valószínűleg már az apostolok idejében is énekelték, és zsidókból lett keresztények hozták át az ÚSZ-i liturgiába. Keleten a 4. sz.-i emlékekben már ott van, míg nyugaton később jelenik meg. A „Szent vagy” második részét *(„Áldott, aki…”)* egykor az Úrfelmutatás után énekelték, hogy ezzel az oltárra szállt Krisztust köszöntsék. Ma ez még énekkari nagymisékben sem megengedett: mindig az átváltoztatás előtt kell énekelni a ~t és *„Benedictus”*-t (Áldott, aki…).

BL

schola

→szkóla

segédkezők

(lat. ministri) • Azoknak a személyeknek gyűjtőneve, akik az ünnepélyes istentiszteleten a →celebráns segítségére vannak. Ilyenek: a felszentelt →diakónuson kívül a két →akolítus, a turifer (a tömjén és a füstölő kezelője), a →lektor és a →ceremonárius (a szertartások és a közös mozgások irányítója). A diakónus szerepe kivételével a többit →ministránsok is elláthatják.

VI

sekrestye

(lat. sacristia = ‘szent dolgok’ tároló- helye) • A →templom elválasztott helyisége, melyben az istentisztelethez szükséges ruhákat és a szent edényeket őrzik. A →celebránson kívül itt öltöznek fel a →segédkezők (ministránsok) a misére vagy más szertartásokra. A ~ a székesegyházakban rendszerint a bejárat mellett kiképzett helyiség volt, ahol a püspök és a papság felkészült a szertartásra, és a hajón keresztül ünnepélyesen vonult be a →szentélybe.

Később inkább a szentély mögé vagy oldala mellé építették. Újabb templomokban ismét a bejárat mellé teszik, több egymástól elválasztott helyiséggel. Itt fogadhatja a lelkipásztor a betérő híveket, készülnek a ministránsok szolgálatukra és őrzik a felszereléseket. Így megvalósítható a kívánatos ünnepélyes bevonulás a templomon keresztül az oltárhoz, továbbá egy elválasztott részében helyet kaphat a beszélőszoba, vagy a gyóntató helyiség is.

AM

sequentia

→szekvencia

Simon és Júdás Szt.

→apostolok ünnepei

sírkőáldás

→temető

stáció

(lat. ‘állomás’) • 1. A középkorig Rómában, majd nagyobb városokban, ahol több templom volt, bizonyos napokra a püspök kijelölt egy ~ templomot, ahol aznap papságával és a hívekkel együtt ünnepelte az Eukarisztiát. Előzőleg egy másik templomban gyülekeztek *(collecta),* ahonnét könyörgés és olvasmány után bűnbánó jellegű →körmenettel vonultak a ~ templomba.

2. A →keresztút 14 fakeresztje, melyek mellé Jézus szenvedéseinek jeleneteit ábrázoló képet, domborművet helyeznek el. Ezek előtt elvonulva, az egyes ~k előtt imádkoznak a hívek.

AM

stallum

(lat. stare = ‘állni’) • Kóruspad klerikusok vagy szerzetesek számára. Térdeplő tartozik hozzá és felhajtható ülőrész. Ennek hátán egy kis támaszkodó polc van (misericordia = *irgalom*), hogy a hosszabb állás alatt támaszul szolgálhasson.

A székesegyházi kanonoki padokat és a szerzetesi ~okat a barokk korban gazdagon díszítették.

AM

stipendium

→misestipendium

stóla

(gör. sztólé = ‘ruha’) • 1. Hosszú, szalag alakú, vállon viselt ruhadarab, sokszor gazdagon díszített anyagból. A szalag két azonos méretű szárát a →püspök és a →pap vállára akasztva melle előtt párhuzamosan viseli (a pap a lit. ref. előtt keresztbe kötötte), a →diakónus bal vállára fektetve, testét átlósan keresztezve a jobb karja alatt köti össze. Színe az adott liturgikus cselekményhez előírt szín. Az →alba, →karing, bizonyos esetekben (pl. gyóntatás) a →reverenda fölött hordják a ~t. – Az idők folyamán elvékonyodott ~ helyett ma ismét elterjedt a jelentőségének inkább megfelelő nagyméretű, széles és térden alul érő ~. Ennek díszítése és liturgikus színe különösen a koncelebrálásnál jut érvényre. A ~t megfelelő szabású miseruha fölé helyezve is viselik. – A ~ eredetileg verítéket, szájat törlő kendő volt *(orarium)*, mely már az ókorban állami, végül egyházi rangot jelző ruhadarabbá vált. Ma a ~ egyértelműen az egyházi rendben részesült személyek jele a liturgikus cselekmények alkalmával.

2. Bizonyos egyházi szolgáltatások alkalmával fizetendő díj (pl. temetéskor).

3. A →bizánci rítusban a diakónusnál *„orarion”,* a papnál *„epitrakhélion”,* a püspöknél *„omophorion”* (omofór) a neve.

AM

(9. ábra: Egyházi rend jelvényei a keleti egyházban.; 21. ábra: Liturgikus öltözetek (keleti) A3, BS, C11.; 22. ábra: Liturgikus öltözetek (nyugati) D3, G2.; 35. ábra: Reverenda, karing, alba G 3, I1.)

suffraganeus

→szuffragáneus

– Sz –

szakrális művészet

Témájával részletesen foglalkozik a LK VII. fejezete. A ~ Isten végtelen szépségére figyel, azt akarja lehetőségei szerint emberi alkotásban kifejezni. Annál jobban szolgálja tehát Istent s az Ő dicséretét és dicsőségét, minél tudatosabban törekszik arra, hogy alkotásaival a lehető legjobban vezesse Isten felé az emberek lelkét. Az Anyaszentegyház ezért mindenkor barátja volt a képzőművészeteknek, nemes szolgálatukat szüntelenül igénybe vette és művészeket nevelt, hogy az istentisztelethez tartozó tárgyak igazán méltóak, díszesek és szépek legyenek, jelezzék és tükrözzék a mennyei valóságokat. Az Egyház mindig fenntartotta magának a jogot, hogy ítélkezzék a műalkotások felett: megfelelnek-e a hitnek, a vallásosságnak és a vallás áthagyományozott elveinek, továbbá alkalmasak-e a szakrális használatra (LK 122.). Az Egyház semmiféle művészi stílust nem tekint kizárólagosnak, hanem befogadja minden kor kifejezési formáját… Így a művészeti alkotásokkal a századok folyamán olyan kincseket hozott létre, amelyeket minden lehető gondoskodással őrizni kell. A mi korunkban is biztosítani kell az Egyházban minden nép és földrész művészeti szabadságát – csak szolgálják megfelelő tisztelettel és kellő megbecsüléssel az Isten házát és a szent szertartásokat –, hogy napjaink művészete, a maga remekléseivel csatlakozhassék ahhoz a kórushoz, amelyben az elmúlt évszázadokban kiváló művészek kifejezték hitünk misztériumait. Amikor az Egyház szorgalmazza és támogatja a művészi alkotásokat, ugyanakkor többre tartja azok nemes szépségét, mint a hivalkodó költekezést. A műalkotások helyes megítélése érdekében hallgassák meg a helyi ordináriusok az egyházművészeti bizottságot, adott esetben még más, különösen hozzáértő személyeket… Gondosan ügyeljenek a főpásztorok arra, hogy a szent fölszerelésekből és az értékes műalkotásokból, mint Isten háza ékességeiből, semmit áruba ne bocsássanak vagy veszendőbe menni ne engedjenek. A püspökök törődjenek magukkal a művészekkel is, vezessék be őket a szent művészet és liturgia szellemébe… A művészek pedig, akik alkotó tehetségük ösztönzésére az Anyaszentegyházban Isten dicsőségét kívánják szolgálni, tartsák mindig szem előtt, hogy tevékenységük bizonyos értelemben a teremtő Isten művének mintegy folytatása, és hogy alkotásaik célja az istentisztelet szolgálata, a hívők lelki épülése, lelkiségük és vallási ismereteik gyarapítása (vö. LK 122–130).

2. A ~ ágai:

a) *építőművészet* leginkább a →templomépületek fenntartását (műemléki védelmét) és új templomok építését jelenti. „A templomok tervezésében ügyelni kell arra, hogy azok alkalmasak legyenek a liturgikus cselekményekre, és tegyék lehetővé a hívek tevékeny részvételét” (LK 124).

b) *képzőművészet* a templomokban különböző technikájú műfajokban jelenik meg: mozaik, freskó és szekkó falfestés, táblakép, szobrászat, domborműű. Amikor az LK hangsúlyozza a régi művészi értékek gondos megóvását, megengedi a modern stílusban készült képzőművészeti alkotásokat (sőt minden kornak saját stílusában kell alkotnia, s nem letűnt stílusirányzatokat követnie), de ugyanakkor a „püspököknek szigorúan távol kell tartaniok a templomoktól és a szent helyektől az olyan műalkotásokat, amelyek ellenkeznek a hittel, az erkölcsökkel és a keresztény érzülettel, amelyek a józan vallásos érzést sértik akár azzal, hogy a formákat elcsúfítják, akár azzal, hogy művészi szempontból nem kielégítőek, silányságok vagy csak utánzatok” (LK 124). „Ragaszkodni kell továbbra is ahhoz a gyakorlathoz, hogy a templomokban szent ábrázolásokat helyeznek el, amelyeket a hívők tiszteletben részesítenek. Csak legyenek ezek mérsékelt számban, legyenek megfelelő

rendben elhelyezve, ne okozzanak a keresztény népben megütközést és ne adjanak alkalmat helytelen jámborságra” (LK 125). A képek és szobrok elrendezésének tükröznie kell a hitigazságok rendjét. A szentek képei – beleértve a templom patrónus-szentjének ábrázolását is – ne kerüljenek előtérbe a Szentháromság vagy az isteni személyek rovására. A főoltár képe legyen elsősorban krisztocentrikus jellegű, egyéb ábrázolások pedig ennek alárendelt szerepet játsszanak. „Ugyanannak a szentnek ne legyen több ábrázolása” (RMÁR 278.).

c) *iparművészet* a szent tárgyakat és liturgikus eszközöket alkotja meg (ötvös-, textil-, kerámiaművészet, belsőépítészet stb.). Az Egyház itt is engedélyezi azokat a módosításokat, amelyek a mai iparművészet követelményeit kielégítik: „a szent felszerelési tárgyak jól feleljenek meg rendeltetésüknek” (RMÁR 287.). A nemes egyszerűség kívánalma mellett lehetőség nyílik új, eddig nem használt, de megfelelően méltó és szilárd anyagok alkalmazására. (Az ún. „műanyagok” alkalmazását nagy fenntartással lehet csak elfogadni.) →kép, →szobor, →templom, →liturgikus cselekmény szépsége.

AM

szakrárium

(lat. sacrarium – ‘szent hely’) • Régebben a sekrestyét jelentette, ma azt a kis földbe süllyesztett gödröt az oltár mögött vagy a keresztelőkút mellett, amelyben a szertartásoknál használt vizet (pl. keresztvizet) s általában a szent tárgyak maradványait szokták elhelyezni (pl. az Eukarisztia megromlott színeit, tönkrement szent olajakat stb.).

AM

székesegyház

(katedrális = ‘ahol a püspök széke: katedrája áll’; dóm, a lat. domus-ból, ‘ház’) • Az egyházmegye fő- és anyatemploma. A püspök a papságtól és segédkezőktől körülvéve itt végzi az ünnepélyes eukarisztikus liturgiát és más szertartásokat a káptalannal és a néppel együtt. A ~ felszentelésének napját minden egyházmegyei templomban megünneplik. A ~at ünnepélyes szertartással kell felszentelni. →katedra.

AM

szekvencia

(lat. sequentia = ‘egymásra következők’) • A ~ St. Gallenben alakult ki, ahol Boldog Notker Balbulus (†912) egy normandiai eredetű *Antiphonariumból* merített ötlet alapján az →Alleluja →jubilusának bonyolult dallama alá a könnyebb megjegyezhetősége céljából szövegeket szerkesztett. Ezeknek annyi szótagja volt, ahány hangja a jubilusnak. Mivel a jubilus egymást szabadon követő szakaszok periodikus sora (innen a ~ név), a ~ egyes versszakai is elütnek egymástól. Notker egy negyven ~ból álló gyűjteményt készített, e gyűjtemény hosszabb darabjait tekintjük a ~k első típusának. Sorai, versszakai kötetlenek.

E típus továbbfejlesztett alakjának ismert példája Burgundiai Wipo (†1050) húsvéti ~ja, a *„Victimae paschali”.* Ennek már jobb a verselése, kiegyensúlyozottabb a ritmusa és rímes elemek jelennek meg benne. Zenéje önálló, nem a jubilus dallama. A továbbiakban a ~ egyre határozottabban a →himnuszhoz hasonló szabályos versformát öltött. A zene, amely nem egy esetben típusdallamként több szövegírót is megihletett, nem melizma-felbontás, hanem eredeti és népi jellegű. Elsősorban a párizsi ágostonos kanonok, Adamus de S. Victore (†1192) neve emelkedik ki e korszakában. Az ő *„Laudis crucis”*-át vette mintául Aquinói Szt. Tamás (†1274) →úrnapi ~ja, a *„Lauda Sion Salvatorem”.* A ~irodalom e korszakához kapcsolódik a magyar ~irodalom is, amelynek mintegy 200 darabja maradt ránk. Az irányzat olyan darabot is eredményezett, ami egyaránt himnusz (formáját tekintve) és ~ (terjedelmét tekintve: ilyen a *„Stabat Mater”*). A mintegy 5000 ~ értékes vallástörténeti emlék.

A Trid. mindössze öt ~t hagyott meg. Ezeket tovább csökkentette a lit. ref.: csupán két előírt ~ maradt meg: a Húsvétkor kötelező, a Húsvét nyolcadában tetszőlegesen imádkozható *Victimae paschali* és Pünkösdkor a *Veni Sancte Spiritus.* Ezek mellett tetszőlegesen vehető Úrnapján a *Lauda Sion* (vagy ennek vége: *Ecce panis angelorum*) és a Fájdalmas Szűzanya emléknapján a *Stabat mater*. A ~ helye a misében az Alleluja előtt van. * 21.

BP

szentáldozás

→áldozás

szentek tisztelete és ünnepeik

1. A megkereszteltek egész közössége Isten népe, *„szent nemzet”* (1Pét 2,9). Kezdetben nem ismerték az Egyház egyes tagjainak szentként való kiemelését. Az Egyház elsősorban a *vértanúkat* kezdte tisztelni különös módon, hiszen ők életük feláldozásával tettek tanúságot Krisztus mellett, s így elnyerték a mennyei dicsőséget. Haláluk napjának évfordulóján (*dies natalis* = ‘születésnap’ ti. mennyei) sírjuknál összegyülekeztek, és felette vagy egy közeli templomban az Eukarisztiát ünnepelték. A legkiválóbb vértanúk nevét megemlékezésül bevették a helyi egyház eukarisztikus imájába is. Később más egyházi közösségek is felvették naptárukba a legismertebb vértanúk ünnepét és a róluk való megemlékezést, ami példát és erőt adott az üldözésben; egyben közbenjárásukat kérték a földön küzdő egyház tagjaiért is. Más részegyházakban a sír hiányában →ereklyét használtak, később az illető szent képét helyezték el. A vértanúkkal egy időben alakult ki az *apostolok* tisztelete, akik Krisztus közvetlen tanúi, és szinte mindannyian vértanúk is voltak. Különös tisztelet illette a *hitvallókat,* akik az üldözések alatt fogságot, kínzást vagy száműzetést szenvedtek Krisztusért. Már a korai sz.-okban nagy tisztelettel övezték a kiemelkedő püspököket, pl. Keleten Csodatévő (Thaumaturgos) Szt. Gergelyt (3. sz.), Nyugaton Tours-i Szt. Mártont (4. sz.). Ezekhez csatlakozott a szent *remeték* és *szüzek* tisztelete. Életüket vérontás nélküli tanúságtételnek, a krisztuskövetés kiemelkedő példáinak tekintették, mely elválaszthatatlan Krisztus szenvedésétől és húsvéti győzelmétől. A ~ között különös jelentőségűek a →Mária-ünnepek. – Az Egyház az ezredfordulón kialakította a →szentté avatás szertartását. A Trid. nyomán V. Pius misekönyve 158 szent ünnepét tartalmazza, de számuk azóta is állandóan gyarapodott. A II. Vat. nyomán kiadott Római Naptár (Calendarium Romanum, 1969) szabályozza a ~ rendjét.

2. Az Egyház tiszteletreméltó hite az, hogy a mennyei dicsőséget élvező testvérekkel eleven közösséget alkotunk (szentek „egyessége” = közössége). Ha el is kell ismernünk, hogy bizonyos korokban és vidékeken a szentek tiszteletével kapcsolatban túlzások és félreértések, sőt visszaélések is előfordultak, az Egyház hivatalos tanítása sohasem tért el az 1Tim 2,5–6 igazságától: *„Egy az Isten, s egy a közvetítő Isten és ember között: az ember Jézus Krisztus, aki váltságul adta magát mindenkiért”.* Amíg egyedül a három személyű egy Istent illeti meg az imádás *(cultus latriae),* az Istenszülőt pedig kiemelt tisztelet *(cultos hyperduliae),* addig az üdvözült szenteknek tisztelet *(cultus duliae)* jár, hogy példájukon a krisztushívők épüljenek, és közbenjárásuk támogatást jelentsen számukra. Ezért az Egyház lelkipásztori gondoskodásával buzdítja az illetékeseket, hogy ha itt vagy ott becsúszott valami visszaélés, túlzás vagy fogyatékosság, törekedjenek azt kijavítani, és mindent újítsanak meg Krisztusnak és Istennek nagyobb dicsőségére. Tanítsák meg tehát híveiket, hogy a szentek hamisítatlan tisztelete nem annyira külső gyakorlatok sokaságában rejlik, hanem sokkal inkább tevékeny szeretettel keressenek példát a szentek magatartásában, részesedést közösségükben, támogatást közbenjárásukban saját maguk és az Egyház nagyobb javára. Ha a szentekhez forduló imát a hit teljesebb fényénél fogjuk fel, egyáltalán nem szegényíti az Isten i:nádó tiszteletét (amelyet megadunk az Atyaistennek Krisztus által a Szentlélekben), hanem épp ellenkezőleg, nagyon gazdagítja azt (vö. LG 51.). A II. Vat. hangsúlyozza, hogy „a hívek figyelme mindenekelőtt az →Úr ünnepeire irányuljon, mert ezekben ünnepeljük az év folyamán az üdvösség misztériumait… Ezek elsőbbséget élvezzenek *a szentek ünnepeivel szemben”* (LK 108.).

3. *A keleti egyház* szintén mennyei születésnapnak *(genethlion)* nevezi a szentek halála napját. Az apostolok, szent életű püspökök és próféták ünnepét haláluk napján tartották és a 6. sz.-tól alkalmazzák egyes kiemelkedő Krisztus-követőkre a „hagiosz”, (gör. ‘szent’) kifejezést. A 4. sz.-tól egyre gyarapodtak az →Istenszülő ünnepei is. Kezdettől fogva

tisztelték Szt. Péter és Szt. Pál apostolt jún. 29-én, és az apostolokat. A keleti egyház kiemelkedő szentjei:

dec. 6.: Szt. Miklós; dec. 27.: Szt. István vértanú; jan. 1.: Nagy Szt. Bazil; jan. 30.: Három Főpap (Nagy Szt. Bazil, Aranyszájú Szt. János, Nazianzi Szt. Gergely); ápr. 23.: Szt. György vértanú; jún. 24.: Keresztelő Szt. János születése; jún. 29.: Szt. Péter és Szt. Pál; júl. 20.: Szt. Illés próféta; aug. 20.: Szt. István király; aug. 29.: Keresztelő Szt. János halála.

Az 5. sz.-tól különleges tisztelet illette meg a sivatagi atyákat és remetéket (Szt. Antal, jan. 17., Szt. Onophriosz, jún. 12.). Később a szentéletűek közül kiemelkednek a Krisztusért balgatagok (Emeszai Szt. Simeon, júl. 21.) és az oszlopos szentek (Szt. Simeon, jan. 5.). A vértanúk közt is egyre jelentősebb szentek lettek az ingyenes orvosok: pl. Szt. Kozma és Damján: okt.17., nov. 1., júl. 1., illetve a katona vértanúk (Szt. Demeter, okt. 26., a szebasztei 40 vértanú, márc. 9.). Később a nemzeti szentek is előtérbe kerültek (pl. Szt. Cirill és Methód, a szlávok apostolai, júl. 7.).

4. *A római egyházban* VI. Pál 1969. febr. 14-én kelt apostoli levelével tette közzé „Az egyházi év egyetemes szabályainak és az új általános római naptárnak” jóváhagyását. Ebben hangsúlyozza, hogy „a szentek ünnepei Urunk csodálatraméltó vonásait hirdetik, melyek szolgáiban nyilvánulnak meg, a hívek számára pedig követendő jó példával szolgálnak. A Katolikus Egyház mindig meg volt győződve, hogy a szentek ünnepei Krisztus húsvéti titkát hirdetik és újítják meg.” „A szentek ünnepei ne kerüljenek túlsúlyba az üdvösséget szerző misztériumok ünnepeivel szemben, megtartásuk többnyire egy-egy részegyház, nemzet vagy szerzetescsalád körére korlátozódjék. Az egész Egyházra csak azoknak a szenteknek a tiszteletét kell kiterjeszteni, akiknek jelentősége valóban egyetemes” (LK 111.). A II. Vat. e határozatainak foganatosítása végett egyes szentek neve kimaradt a naptárból, másrészt helyet kapott benne néhány olyan vértanú, akinek hazájába csak később jutott el az Evangélium híre. Az új általános naptár, amely a latin rítus használatára készült, egyfelől jobban illeszkedik korunk vallásosságának szempontjaihoz, másfelől jobban kifejezi az Egyház egyetemes voltát. Az új Római Naptárnak alapelve: a szentek életének történetkritikai felülvizsgálata alapján azoknak a szenteknek ünneplése, akiknek valóban egyetemes jelentőségük van földrajzi, kortörténeti és lelkiségi szempontból. A szentek ünnepe lehetőleg haláluk napjára *(dies natalis)* essék. A liturgikus könyvekben a szentek címét valósághűbben határozzák meg (ezek közül néhányat elhagytak: hitvalló, özvegy; sem szűz, sem vértanú) és most a következő címek szerepelnek: apostol, evangélista, vértanú, szűz, pápa, püspök, pap, diakónus, egyháztanító, apát, szerzetes, remete és szerzetesnő (ha szerzetbe lépése előtt házasságot kötött, különben szűz). Ha bizonytalan, a szent cím nélkül szerepel a naptárban.

Jelentőségük alapján a naptárba felvett szentek ünnepeinek különféle rangja van: 1. *Főünnep* (pl. Szt. Péter és Szt. Pál apostolok főünnepe), 2. *Ünnep* (pl. a többi apostolé), 3. *Emléknap* (pl. Páduai Szt. Antal áldozópap és egyháztanító, vagy a Gyermek Jézusról nevezett (Lisieux-i) Szt. Teréz szűz). 4. *Tetszés szerint tartható emléknap* (pl. Szt. Vencel vértanú, vagy Szt. Gertrud szűz). Ez utóbbi napokon tetszés szerint vehető a szent ünneplése vagy a hétköznap miséje, zsolozsmája.

Az egyes nemzetek (→magyar naptárral bővített általános római naptár) és a szerzetesrendek saját szentjeik ünneplését beilleszthetik az általános naptárba. (→Mária-ünnepek, →apostol ünnepek, →Keresztelő Szt. János). * I.

VI–OL–AM

szentelmények

(lat. = sacramentalia) • „A szentségek mellett az Anyaszentegyház adott a híveknek szentelményeket is. Ezek a szentségekhez hasonlóan szintén szent jelek, mert nemcsak jelzik az elsődlegesen lelki hatást, hanem az Egyház könyörgésének erejével azt meg is szerzik” (LK 60). Amíg a hét szentséget maga Jézus Krisztus alapította, addig a ~ az Egyháztól valók. Egyedül az Apostoli Szentszék létesíthet új szentelményeket, magyarázza azokat hitelesen, megváltoztathatja vagy eltörölheti a meglévőket (ET 1166–67). A ~ gazdag koszorúként veszik körül a szentségeket. Mind a középkori, mind az újkori szertartáskönyvek (Rituale Romanum) igen sok szentelményt tartalmaznak. A II. Vat. ezeknek korunk igényeihez alkalmazkodó átdolgozását kívánja meg. Egyes ~et bizonyos körülmények közt és a főpásztor ítélete szerint megfelelő lelkületű és adottságokkal rendelkező világi hívők is kiszolgáltathatnak. Rendes kiszolgáltatójuk azonban a püspök vagy pap az egyházi hatóságtól jóváhagyott szertartások és formulák szerint. A ~ lehetnek:

1. Felszentelések *(dedicationes, consecrationes)*, melyeket csak felszentelt püspök végezhet érvényesen, vagy olyan papok, akiket erre a jog vagy törvényes engedély felhatalmaz (ET 1169). A felszenteléssel vagy megszenteléssel az Egyház személyeket és tárgyakat véglegesen és ünnepélyesen Istennek szentel. Ilyen: →apát- és apátnő- benedikálás, szüzek szentelése, →templom-, →oltár- és →krizmaszentelés. A felszentelés rendszerint →krizmával történik.

2. Az áldások *(benedictiones)* által az Egyház Isten kegyelmét hívja le személyekre és tárgyakra (illetve azok használóira). Az áldásokat, kivéve azokat, melyek a római pápának (→apostoli áldás), vagy a püspöknek vannak fenntartva, minden áldozópap megadhatja. Mivel az áldás Krisztus egyetemes papságának gyakorlása, ezért, a kifejezetten fenntartott áldásokat kivéve, a krisztushívők helyzetüknek és feladatuknak megfelelő áldásokat adhatnak (pl. szülők gyermekeiknek, házastársak egymásnak; bárki adhat asztali áldást stb.). Az áldás formája: (ha alkalmas, rövid igehirdetés után) az isteni jóság magasztalása és a kegyelmi segítség kieszközlése. Ez utóbbi egy könyörgés és egy jel (→kézrátétel, →kereszt jele, →szenteltvízzel való meghintés, →tömjénezés stb.) által történik. Az áldások végezhetők önállóan, de →mise keretében is. Bizonyos napokon és alkalmakkor zárókönyörgéssel és ünnepélyesebb áldásformulával gazdagodik az →áldás a mise végén. Szentségi áldás az Oltáriszentség kitételével kapcsolatos áldás →cibóriummal vagy →szentségmutatóval; ezt csak felszentelt személy adhatja. A nép „áldásnak” nevezi a litániával összekapcsolt szentségi áldást. Ha az áldás – a felszenteléshez hasonlóan – személyeknek vagy tárgyaknak tartós szent jelleget ad, *benedictio constitutiva* a neve (pl. templom, oltár, kehely, keresztelőkút, keresztút, harang stb. megáldása). Ha egyszerűen Isten segítségét vagy oltalmát kéri vele az Egyház, akkor *benedictio invocativa*-nak hívjuk (pl. →balázsáldás, betegek, járművek, házak, lakások stb. megáldása). „A szent dolgokat, vagyis azokat, amelyeket felszenteléssel vagy áldással az istentiszteletre szántak, tisztelettel kell kezelni, és nem szabad közönséges vagy nekik meg nem felelő célra használni még akkor sem, ha magánszemélyek birtokában vannak” (ET 1171). A →kelyhet, →paténát, →szentségmutatót, →keresztelőkutat, →keresztutat használatbavétel előtt meg kell áldani, ezt pap is végezheti; a →liturgikus szereket és ruhákat illő megáldani használatbavétel előtt. A „Szentelések és áldások a Rituale Romanum alapján” (Bp., 1980) kiadvány tartalmazza a legfontosabb egyházi évhez, személyekhez és tárgyakhoz kapcsolódó áldásformákat. →temetés, →exorcizmus (ördögűzés), →húsvéti gyertya, →krizmaszentelési mise, →Áldások könyve, →apostoli áldás, →szentségek.

AM–VI

A görög katolikusoknál használatos gyakoribb szentelmények: a menyasszony, majd a szülőanya avatása, szertartás a lélek távozásakor, síremlék megáldása, a temetés, ünnepélyes vagy egyszerűbb →vízszentelés (előbbi jan. 6-án), Úrjelenés, →Teofánia ünnepén és aug. 1-jén, a Makkabeus vértanúk napján, – utóbbi bármikor végezhető; házszentelés (újonnan épült házaknál ünnepélyesebb formában), Virágvasárnap barkaszentelés, húsvéti eledelek megáldása („pászkaszentelés”), búzaszentelés (Szt. György napján, ill. az azt követő vasárnapon); gyümölcsmegáldás (aug. 6-án); templom-, kereszt-, harangszentelés; oltári edények, templomi ruhák, -szerelvények, -képek, gyertyák, sőt „bármely tárgy” megáldása; iskolás gyermekek, útrakelők megáldása. Szentelmény az olajjal való megkenés (→miroválás), tömjénezés, szentelt vízzel való meghintés is.

OM

szenteltvíz

(lat. aqua benedicta) • Az az ókori szokás, mely a vizet tisztulási és engesztelési célra használta, a keresztény közösségekben is elterjedt. P1. (rendszerint sóval kevert) vízzel hintették meg a pogány templomokat, melyeket keresztény használatba vettek. Az alkalmi →vízszentelésekből fejlődött ki az Egyházban a víz megáldása a mise előtt, és az azt követő szenteltvízhintés (Asperges).

Ez egyre inkább magára öltötte a keresztség megújításának és a bűnbánat szándékát. Ezért a templomok bejáratánál helyezték el a →szenteltvíztartókat, és a hívek a ~zel vetnek keresztet magukra, belépve a templomba. A ~et használják bizonyos áldások (→szentelmények) adásánál. A ~ →szentelmény, melyet a krisztushívők is használhatnak lakásukban minden babonaság és mágikus szándék gondos kerülésével.

AM

szenteltvízhintés

(lat. Asperges = ‘hints meg’) • Minden *vasárnapi* misén végezhető vízszentelés és a szenteltvízzel való meghintés, mégpedig a bűnbánati cselekmény helyett. Ilyenkor az üdvözlés után így vezeti be a szertartást a pap: *„Könyörögve kérjük Urunkat, Istenünket, hogy áldja meg jóságosan ezt a vizet, amit keresztségünkre való emlékezéssel akarunk magunkra hinteni. Ő, a mi mennyei Atyánk segítsen minket kegyelmével, hogy a tőle kapott Szentlélekhez hűségesek maradjunk”.* Ezután megáldja a vizet. A víz megáldása után a pap meghinti önmagát, a segédkezőket, majd az egész népet. Esetleg végigvonul a nép között. Közben énekelhető: ÉE 401–403. (→szenteltvíz) * 5 (Függelék), Szentelések és Áldások 29.

BL

szenteltvízhintő

(lat. aspergile, vagy aspersorium, aspergere = ‘meghinteni’) • A ~ szenteltvízzel való meghintésre szolgáló eszköz. Korábban kis ágacskát használtak erre a célra (ÓSZ-ben az izsóp növényt). A középkor óta ismeretes mai formája: az átlyuggatott, szivacsot tartalmazó félgömb, nyéllel ellátva. Hozzá tartozik a hordozható szenteltvíztartó edény. Készítenek temetésre tokba zárt kisebb ~t is. (→szenteltvíz); (36. ábra: Szenteltvíztartó edény, 2.)

AM

szenteltvíztartó

A templomok (és lakások) bejáratánál a →szenteltvíz részére kisebb-nagyobb kő-, márvány- vagy fémmedence. Eredetileg mosakodó medence volt a templom bejáratánál, később tartóedénye lett a szenteltvíznek, mely szentelményként a lelki tisztulás jele is, a keresztségre emlékeztető szimbólum. Ezért a hívek a templombalépéskor a ~ba bemártott ujjukkal keresztet vetnek magukra. Vallásos családokban az otthoni bejáratnál is van kis ~. Ezért a hívek haza is vihetnek a templomban őrzött szenteltvízből. Nincs olyan előírás, mely elrendeli a bejárat mellett felállítandó templomi ~t, de szokása általánosan elterjedt. Van, ahol kis csappal ellátott hordócskában vagy edényben áll a szenteltvíz a hívek rendelkezésére, melyből otthonukba is vihetnek haza. (→vízszentelés, →szenteltvízhintő, →szenteltvíz.)

AM

36. ábra. *1. Szenteltvíztartó edény, 2. szenteltvízhintő*

szentély

(lat. sanctuarium, presbyterium = papi térség) • A ~ a II. Vat. előtti terminológia szerint a templomnak az a része, ahol a főoltár áll és ahol a pap a misét mutatja be, és más istentiszteleti cselekményeket végez. Itt őrizték az Eukarisztiát is. Főleg ezért nevezték ÓSZ-i előkép után ~nek. A →hajótól rácsozat (→szentélykorlát) választotta el, és több lépcsővel emelték a hajó szintje fölé. Ősi hagyomány szerint a ~ a templom keleti felén áll *(keletelés)*, a hívek a reggeli misén a Krisztust jelképező felkelő nap felé néztek. A ~ szó helyett a lit. ref. mindenütt a →preszbitérium, papi térség kifejezést használja, mely a hajóval együtt a *liturgikus teret* alkotja, és az →Eukarisztia őrzési helye ettől elkülönül. * 5.; (41. ábra: Templombelső, A.)

AM

szentélykorlát

(lat. cancellus = ‘korlát’ ‘rács’) • A ~ a szentély és a hajó közti kő elválasztófal a bazilikákban, mely a gótikus templomokban már nem egyszer magasan elzárta a szentélyt a hajótól. A fal magassága és tágassága lehetővé tette, hogy onnan olvassák a →perikópákat (lectorium), onnan prédikáljanak, és ott helyezkedjék el az énekkar. Történetileg a cancellusból származott a →szószék, az →áldoztatórács és a →kórus.

AM

szentév

(jubileumi év, jubileum anni sancti, héb. jóbel = ‘kos szarva’; az ebből készült kürttel 50 évenként hirdették ki a papok a *jóbel*-évet) • Az ÓSZ-i *jóbel*-évet a társadalom szociális egyensúlyát biztosító parancsokkal kellett megtartani (zálogok visszaadása, adósságok elengedése, zsidó rabszolgák felszabadítása). 1300-ban VIII. Bonifác pápa hirdetett jubileumi évet *(iubileum maius)*. Ezt eleinte 50, majd 25 évenként ismételték, melynek lényege a Rómába való zarándoklat, a patriarchális →bazilikák felkeresése és a szokott feltételek mellett teljes →búcsú elnyerése volt. Ilyenkor a Szt. Péter-bazilika befalazott jubileumi kapuját maga a pápa nyitotta meg és zárta be (majd a ~ végén befalazták a következő ~ig), a többi bazilikában pedig egy bíboros tette meg ugyanezt. A ~i zarándoklatok rendkívüli népszerűségre tettek szert, már 1350-ben egymillióra becsülték a zarándokok számát Rómában, akik ilyenkor fenntartott bűnök, egyházi büntetések alóli feloldozást kaptak, felmentést fogadalmak alól stb. Századunkban a 25 évenkénti ~en kívül egyre többször rendeltek el a pápák rendkívüli ~ket. (XI. Pius 1933-ban, II. János Pál 1983-ban). Utóbbi időben a ~i búcsúkat bizonyos feltételek mellett nemcsak Rómában lehet elnyerni. A 2000. jubileumi évet hároméves előkészület előzte meg. A jubileumi búcsút a székesegyházakban és a kijelölt templomokban lehet elnyerni.

AM

Szentírás és liturgia

A ~ életszerűen egybefonódó valóság. Az Ó- és ÚSZ számos könyvének szóbeli előzménye a szent nép istentiszteletén élőszóban elhangzó igehirdetés volt. Viszont a már írásba foglalt igehirdetést is olvasták, és azt az adott körülményekhez alkalmazták az istentiszteleteken. Különösen az ÚSZ-ben láthatjuk, hogy az evangéliumok gyökere az az apostoli tanítás volt, amely a →„kenyértörés” alkalmával elhangzott. Szt. Pál leveleit is az Úr nevében összejött gyülekezet olvasta. →Himnuszokat is énekeltek a feltámadt Krisztusnak és ezek a himnuszok beleszövődtek az ÚSZ irataiba. A liturgiának és a Szentírásnak ezt az életegységét mindig is érezte a keresztény nép. A →misében felolvasott Írások egészen sajátos módon kegyelemközvetítő szavak (l. Remete Szt. Antal és sok szent megtérését), mert az Egyházban hangzanak fel, ahol születtek. Az egyéni szentírásolvasásnál gazdagabb kegyelmi esemény a vasárnapi gyülekezetben felolvasott és meghallgatott isteni ige.

Minél mélyebben értjük a liturgiát, annál jobban megszeretjük a Szentírást, és minél inkább megértjük Isten Igéjét, annál mélyebben hatolunk a liturgia értékelésében. Egyfajta csendes, állandó, de igen erőteljes Pünkösd (Szentlélek-járás) jellemzi a liturgia és a Szentírás kapcsolatát. Ez a hívő lelkében végtelen gazdag és mégis egyszerű megvilágosodásokat eredményez, mert a liturgia Lelke azonos a Szentírást sugalmazó Lélekkel és azzal a Lélekkel, aki kiáradt a hívek szívébe a keresztség és a bérmálás szentségében. Ő az az örök Lélek, aki által Krisztus önmagát ajánlotta fel (és ajánlja fel minden szentmisében) szeplőtelen áldozatul Istennek (ld. Zsid 9,14).

A különböző liturgiák mind kifejezik azt a mély, a hagyomány által őrzött meggyőződést, hogy a Szentírásnak a liturgia keretében történő ünnepélyes behozatalával maga az Úr érkezik népe körébe és sajátos erővel szól népéhez (→Evangéliumos könyv).

Ünnepélyes misében gyertyát vivő →akolítusok kísérik az evangéliumot felolvasni induló →diakónust, aki a Szent Könyvet →megtömjénezve jelzi, hogy Krisztus jelen van Igéje által, minthogy ő maga szól hozzánk, amikor az Egyházban a Szentírást olvassák (LK 7.). Az evangéliumi szakasz felolvasása után a pap vagy a diakónus meg is csókolja a könyvet, mint mise kezdetén az oltárt, hiszen a misének két fókusza van: az →igeliturgia és az →Eukarisztia liturgiája. A Szentírás-vasárnap a ~ életegységére hívja fel a figyelmet.

A keleti egyházban a díszes kötésű evangéliumot állandóan az oltár főhelyén tartják, s minden Szent Liturgiában ünnepélyesen körülhordozzák. Természetesen a liturgia szövegei majdnem mind a Szentírásból vett vagy abból ihletett szavakból állnak.

BB

szentlecke

(lat. legere = ‘olvasni’) • A ~ az →igeliturgia azon olvasmánya, melyet az apostolok leveleiből veszünk. Ha az igeliturgiában három →perikópa van, akkor az első neve →olvasmány, a másodiké a ~, a harmadik az →evangélium. A ~ét a lektor (ennek hiányában a celebráns) olvassa és felolvasása előtt megnevezi annak forrását: Pl. „~ Szt. Pál apostolnak az efezusiakhoz írt leveléből”. A végén a felolvasó ezt mondja: „Ez az Isten Igéje”. A nép válasza: „Istennek legyen hála”. →Olvasmányok könyve. * 21.

AM

Szentlélek, Lélek

A kinyilatkoztatásból nyilvánvaló, hogy az üdvtörténet csúcspontja a Lélek közlése, akit Jézus a híveknek adott első ajándékul (IV. eukarisztikus ima). A ~ által részesedünk a testté lett Örök Ige istenfiúságából, és így már mi is Atyánknak nevezhetjük az Istent.

Az Egyház liturgiájában elsősorban a →keresztség és a →bérmálás szentsége adja át a Szentlelket a benne hívőknek. A liturgia lényegében állandósuló és egyre terjedő „Pünkösd". A ~ működése révén új és új kegyelmi gazdagodás indul el az emberek életében.

Az Örök Ige a ~ által testesült meg és született Szűz Máriától (→hitvallás); egész földi működését az „erő" (a Lélek) kiáradása jellemezte (l. Lk ev.); saját magát az Örök Lélek által adta tiszta →áldozatul az Istennek (Zsid 9,14); és Isten a ~ által támasztotta fel.

Mivel tehát Jézus élete a ~ben lett tökéletes és végleges istentiszteletté az ember is csak a ~ által képes bekapcsolódni a krisztusi liturgiába.

BB

szentmiseáldozat

→mise

Szent Liturgia

A bizánci rítusú görög katolikus egyház ~nak hívja az eukarisztikus ünneplést, melyet a római egyház →misének nevez. A ~ Isten népének, az Anyaszentegyház híveinek áldozata, papja vezetésével, Krisztussal titokzatos közösségben. Jézus beváltja ígéretét:

„Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek a nevemben, ott vagyok közöttük” (Mt 18,20). Krisztus jelen van Isten népének kettős áldozatán: a *dicséret áldozatán* (a hitjelöltek liturgiáján), és az azt követő *eukarisztikus áldozaton* (a hívők liturgiáján). A dicséret áldozatán, a ~ első felében, Isten népe valóra váltja Szt. Pál parancsát: *„Krisztus tanítása éljen bennetek elevenen, s teljes bölcsességgel tanítsátok és intsétek egymást. Az Istennek énekeljetek hálás szívvel zsoltárt, himnuszt és szent énekeket”* (Kol 3,16). Az eukarisztikus áldozaton a pap Isten oltárára teszi népének kenyérajándékát és borát. A nép elsorolja kérését, →békecsókot vált, →hitvallást mond és hálaadást imádkozik. A titokzatosan velünk lévő Krisztus a kenyeret kereszten megtört Testévé, a bort kiontott Vérévé teszi: a Golgota áldozatával azonosítja. Immár népe áldozatában önmagát áldozza fel a Szentháromságnak dicsőült szentjeiért, tisztuló szenvedőiért és földi zarándoktestvéreiért. – Krisztus viszonzásul szent oltárához vendégségre hívja népét, s azt az élet kenyerével és az üdvösség kelyhével táplálja. Isten népe megköszöni a vendéglátást és Krisztussal a lelkében, az Úr áldásával folytatja földi zarándokútját az örök élet felé. (→Eukarisztia.)

A →bizánci rítus három ~t ismer: 1. a legáltalánosabban használt Aranyszájú Szt. János liturgiáját, 2. a meghatározott napokon imádkozott hoszszabb Nagy Szt. Vazul (Bazil-) liturgiát és a 3. →előreszenteltek liturgiáját.

A SZENT LITURGIA FELÉPÍTÉSE
(Aranyszájú Szt. János liturgiája szerint):

1. *A szolgálattevők felkészülése a ~ra*
a) →Ima az →ikonosztáz előtt; belépés a →szentélybe.
b) Felöltözés (→liturgikus öltözet a bizánci rítusban) és →kézmosás.
2. *Az adományok előkészítése* (→proszkomídia a prothéziszen, az →előkészületi oltáron).
a) A →Bárány előkészítése. A bor és víz előkészítése. A kenyérrészek megemlékező kivágása.
b) Tömjénezési ima, az adományok megtömjénezése (→tömjénezés).
c) Az adományok lefödése három takaróval.
d) Felajánlási ima.

I. A HITJELÖLTEK LITURGIÁJA
(A dicséret áldozata)

1. *Előkészítő szertartás*
a) Az oltár és a nép megtömjénezése.
b) Kezdő csendes áldás imádságokkal.
2. *Enarxisz* (a Liturgia megnyitása)
a) Kezdő →doxológia.
b) Irinika („Békességben könyörögjünk az Úrhoz”).
c) →Antifónák →zsoltárokkal, →könyörgésekkel és →ekténiákkal.
3. *Kisbemenet* az evangéliumos könyvvel, bevonulási ének (isodikon) (→bevonulás).
4. →*Tropár* *ének*ek, „Háromszorszent triszhagion, prokimen ének zsoltárversek).

5. Olvasmányok: apostoli →olvasmány, →tömjénezés, →alleluja, evangélium előtti ima, →evangélium, →homília.
6. →*Katekumenok ekténiája* (nagy ekténia).
7. *Ima a katekumenekért* és azok elbocsátása.

II. HÍVŐK LITURGIÁJA
(Az eukarisztikus áldozat)

Az →anafóra kezdete:
11. Hívek könyörgése (nagy ekténia).
12. Nagybevonulás: kerubének és felajánlási körmenet.
13. →Felajánlás: kis ekténia.
14. →Békecsók.
15. →Hitvallás.
Az anafóra (az „eukarisztikus ima”)
16. Dialógus („Emeljük fel szívünket”).
17. Prológus („Méltó és igazságos imádni az Atyát s a Fiút és a Szentlelket…).
18. „Szent vagy” ének.
19. Alapítási igék (átlényegülés).
10. →Anamnézisz.
11. →Epiklézisz.
12. Megemlékezések a dicsőséges egyházról.
13. Megemlékezések a szenvedő egyházról (halottakról).
14. Megemlékezések a küzdő egyházról, pápáról, püspökről.
15. →Doxológia.

Áldozási liturgia
1. *Előkészület a szentáldozásra:*
a) Áldás.
b) Kérő ekténia.
c) →Mi Atyánk.
d) A meghajlás imája („Fejeteket hajtsátok meg az Úrnak”)
e) „Szentség a szenteknek”.
f) Kenyértörés.
2. *Áldozás*
a) A színek egyesítése.
b) Áldozási vers.
c) Áldozási ima.
d) A celebráns(ok) áldozása (pap, diakónus).
e) A hívek áldozása két szín alatt.
f) Áldozás utáni ének.
g) Átvonulási ének, áldás.
3. *Hálaadás áldozás után*
a) „Igazhívők” – a diakónus ekténiája.

Elbocsátás és befejezés
1. *Elbocsátás*
a) „Békével távozzunk” (amboni ima).
b) Befejező áldás és elbocsátás.
2. *Befejezés*

a) A megáldott kenyerek kiosztása (antidóron).
b) A liturgikus öltönyök letétele.

OM–AM

szentolvasó

(rózsafüzér) • Megváltásunk történetének nagy eseményeiről, tehát hitünk „titkairól” elmélkedve szokás imádkozni a ~t. Nem liturgia ugyan, de egészében véve az imádkozót oda vezeti. A 15 titok a megváltás →misztériumának hármas csoportosítása. A ~ imádkozását a Hiszekeggyel kezdjük, majd egy →Miatyánkot mondunk három →Üdvözléggyel (melyekbe Jézus neve után kéréseket illesztünk) és a kis Dicsőséggel (→doxológia). Ezután következnek a tizedek: 10-10 Üdvözlégy, a tized elején vagy minden Üdvözlégyben a Jézus név után mondott „titokkal”. Minden tizedet Miatyánkkal vezetünk be és a kis Dicsőséggel zárunk.

Az első három Üdvözlégyben Jézus neve után mondjuk:

1. aki hitünket növelje,
2. aki reményünket erősítse,
3. aki szeretetünket tökéletesítse.

Az örvendetes olvasó titkai:
1. akit te, Szent Szűz, a Szentlélektől fogantál,
2. akit te, Szent Szűz, Erzsébetet látogatván hordoztál,
3. akit te, Szent Szűz, a világra szültél,
4. akit te, Szent Szűz, a templomban bemutattál,
5. akit te, Szent Szűz, a templomban megtaláltál.

A fájdalmas olvasó titkai:
1. aki érettünk vérrel verítékezett,
2. akit érettünk megostoroztak,
3. akit érettünk tövissel koronáztak,
4. aki érettünk a keresztet hordozta,
5. akit érettünk keresztre feszítettek.

A dicsőséges olvasó titkai:
1. aki a halálból feltámadott,
2. aki a mennybe fölment,
3. aki nekünk a Szentlelket elküldötte,
4. aki téged, Szent Szűz, a mennybe fölvett,
5. aki téged, Szent Szűz, a mennyben megkoronázott.

„Olvasónak” is nevezzük, mert a Miatyánkot és az Üdvözlégyeket a rózsafüzér szemeivel számoljuk, őseink szóhasználatával „olvassuk”. Rózsafüzérnek is, mert egy-egy titok szemeiből mintegy rózsakoszorút fonunk. Szűz Mária zsolozsmájának is hívjuk, mert a 150 Üdvözlégy a 150 zsoltárra is emlékeztet. Latin neve „Rosarium”, vagy *„Psalterium Beatae Mariae Virginis”,* azaz a Boldogságos Szűz zsoltárkönyve. Ha →zsolozsma végzésére kötelezett pap vagy szerzetes súlyos beteg, vagy látása elgyengült, az illetékes egyházi elöljáró a zsolozsmázástól fölmenti és helyette a ~ imáját írja elő.

BL

37. ábra. *Szentolvasó, rózsafüzér*

szentségek

(gör. müsztérion, lat. sacramentum) • A~ Krisztus által rendelt látható jelek, amelyek kegyelmet jelölnek és közölnek. A II. Vat. tanítása szerint az Egyház az *„az üdvösség egyetemes sacramentuma”* (LG 48.), mivel Isten Igéjét hordozva jelenvalóvá teszi a világban az üdvösséget és az egyetemes beteljesedést eszközlő kegyelmet. A Krisztus által alapított hét szentség: a →keresztség, →bérmálás, →Oltáriszentség (→Eukarisztia), →bűnbocsánat szentsége, →betegek kenete, →egyházi rend, →házasság. Ezek közül a keresztség, bérmálás és egyházi rend szentsége azt a különleges hatást is eredményezi, amelyet a teológia Szt. Ágoston nyomán „eltörölhetetlen jegy” *(character indelebilis)* néven tárgyal. Ezek a ~ nem ismételhetők, mivel érvényes, de „nem méltó” felvételük esetén is létrejön a szentségi jegy. A többi szentség is Krisztusnak az Egyházban jelenlévő misztériumába kapcsolja a keresztényeket, s „krisztusképiséget”, bizonyos „lelki ékességet” eredményez *(ornatus animae)*.

A Trid. szerint a ~ objektív hatékonysága azon alapul, hogy a szentségi hatás nem a kiszolgáltató vagy a fölvevő lelki állapotán múlik, ugyanis a kegyelmet a szentségi jel tartalmazza *(continet)*. Ez a szentségi jel két részből áll: anyagból és alakból. Alakja (forma) avatja hatékony szó által szentségi jellé a ~ anyagát (materia). Pl. a vízzel való leöntést, olajjal való megkenést (matéria) az egy időben mondott ige (forma) teszi szentséggé.

A ~ a szentségi jelnek az Egyház szándéka szerint való alkalmazása során közlik hatásukat a ~ felvevőjével, ha az nem vet eléjük akadályt *(obex gratiae)*. Ilyen akadály lehet a hit, remény és bánat *(attritio)*, illetve az →„élők szentségeinél” a megszentelő kegyelem hiánya. A ~ érvényes kiszolgáltatásához a kiszolgáltatónak rendelkeznie kell a jogszerű lelki hatalommal, és meg kell lennie annak a szándékának, hogy azt cselekszi, amit a szentséget kiszolgáltató Egyház tenni szándékozik. A fölvevő személy részéről föltétlenül szükséges az Istennel való találkozás igénylése, a felvétel szándéka. A méltó vagy gyümölcsöző felvételhez az akadályok elhárításán kívül kellő tisztelet és gondos előkészület is szükséges. Ezért minden szentség (első) felvétele előtt előkészítést, oktatást végez az Egyház.

OL

szentségház

(lat. tabernaculum = ‘sátor’) • A ~ az Eukarisztia őrzési helye. A gótika különálló tornyocska formájában építette fel az evangéliumi oldalon (balfelől). – Később vált szokássá a ~ a főoltárra helyezett →*tabernákulum*. A lit. ref. óta újra nagyobb szerepet kap a külön oszlopon *(sztélé)* álló ötvösművészeti fém ~ vagy félig falba süllyesztett →pasztofórium jellegű ~. →Eukarisztia őrzési helye. * 5.; (41. ábra: Templombelső A2; 27. ábra: Oltár, A1; 23. ábra: Liturgikus térrendezés)

AM

Szentségkitétel

Az Oltáriszentség →cibóriumban vagy →szentségmutatóban való kitétele az oltárra vagy annak kiemelkedő helyére (szentségi trónus). A híveket az Úr jelenlétére figyelmezteti és a szentáldozásban a vele való egyesülésre hívja; ezért a ~nek a misével való kapcsolatát nyilvánvalóvá kell tenni (pl. a misében átváltoztatott Szentostyát helyezzenek ki a mise után szentségimádásra). A ~ alatt ugyanabban a templomban nem lehet misét tartani, tehát a lit. ref. a régi „szentséges misét” megtiltotta. A ~ célja az Oltáriszentségben valósággal jelenlévő Jézus Krisztus imádása. A ~t pap vagy diakónus végezheti szentségi →áldással, ezek hiányában akolítus vagy lelkipásztori kisegítő, de áldás nélkül. A ~ alatt szentírási olvasmányok, imák, énekek és szent csend váltakozhatnak egymással. A szentségmutatóval végzett ~ alkalmával 4 vagy 6 gyertya égjen, a cibórium kitételekor legalább kettő. Az előző esetben tömjénezés is van, a másodiknál ez tetszés szerint végezhető.

AM

szentségmutató

(monstrancia – lat. monstrare = ‘mutatni’) • A 13. sz.-tól kezdve az Oltáriszentség imádásra való kitételének és körmenetben való vitelére szolgáló tartó, amely a *reliquiariumból* (ereklyetartó) alakult ki. Művészi módon díszített felső részében átlátszó, kör alakú ostyaház van, ahol a félhold alakú *lunula* (lat. holdacska) tartja a Szentostyát. A felsőrészt gyakran napkorongszerűen alakítják ki, különféle eukarisztikus motívumokkal díszítik. Régi neve: Úrmutató.

AM

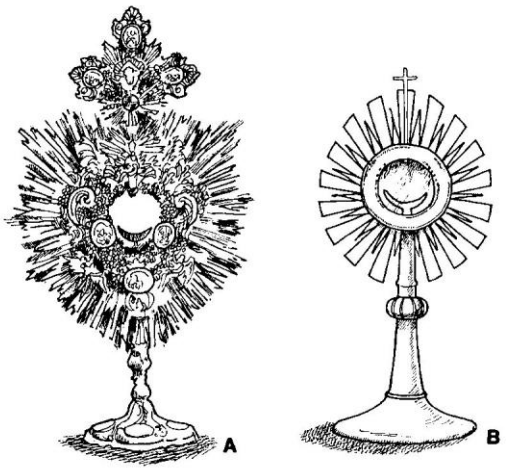

38. ábra. *Szentségmutató (monstrancia)*

A) Szentségmutató a 19. századból (Szentpéteri József), B) Modern szentségmutató

szentségtartó

(custodia – lat. custodire = ‘őrizni’) • Az Oltáriszentség kitételére szánt nagyostyát a lunulával ellátott (→szentségmutató) kis talpas, ostyatartóban őrizték, amelyet a →tabernákulumban helyeztek el. Az újabb rendelkezések megkívánják, hogy a misét követő →körmenetre vagy →szentségimádásra mindig újonnan átváltoztatott nagyostyát tegyenek a →szentségmutatóba, s így a ~ használata feleslegessé válik.

AM

szentsír

Amikor a keresztesháborúk idején megszűnt a lehetősége a jeruzsálemi Szent Sír-templomba való zarándoklásnak, egyre több templomban állítottak fel állandó kőépítmény jellegű ~t, ahol ugyanazokat a búcsúkat engedélyezték, mint a jeruzsálemi Szent Sír-templomban. A középkor szemléletességet kívánó lelkülete a Húsvét előtti napokban ideiglenes ~t állított fel egy mellékoltárnál, ahová a nagycsütörtöki oltárfosztás után az Eukarisztiát is elhelyezték, és a nagypénteki keresztleleplezés után a feszületet is odatették. A nép a kereszthódolatot itt folytatta, megcsókolva a kitett feszületet. A barokk kor kezdte a halott Krisztus testét barlangszerűen kiképzett sírba helyezni, s az Oltáriszentséget →szentségmutatóban, lepellel letakarva, a ~ fölé tenni. Ez lett a →negyvenórás szentségimádás kiindulópontja. A ~tól indult el a nagyszombati feltámadási körmenet. A lit. ref. rendelkezései megtiltják, hogy a →szentségmutatóban a ~ fölé kitegyék az Oltáriszentséget; a nagycsütörtöki áldoztatás után pedig ne őrizzék az Eukarisztiát annak a →mellékoltárnak →tabernákulumában, mely alatt a halott Krisztus szobrával a ~t felállítják (PS 55). Régi neve: →Úrkoporsó. →Húsvéti Szent Háromnap.

AM

szentté avatás

(lat. canonisatio = ‘a szentek névsorába, „kánonjába” való felvétel’) • Egy vértanú vagy kiemelkedő hitvalló nyilvános tiszteletét kezdettől fogva valamilyen egyházi hatóság engedélyezte vagy hagyta jóvá (elsősorban a püspök vagy a →metropolita). Eleinte ez a vértanúakták felolvasásából, a „felemelésből” (a szentté avatandó sírjának kinyitásából és az esetleg tiszteletére emelt templomba való szállításából) állt, később helyi zsinatok erősítették meg a ~t. Ennek joga egyre inkább a pápa számára lett fenntartva. 993-ban avatta elsőnek szentté az augsburgi Ulrik püspököt (†973) XV. János pápa. Az egyre gyarapodó szenttéavatási kérelmek elbírálását XIV. Benedek pápa, majd VI. Pál pápa szigorította meg, II. János Pál pápa pedig 1983. jan. 25-én kiadott apostoli konstitúciójával *(Divinus perfectionis Magister)* újraszabályozta a szentté avatás rendjét.

Ennek első fokozata *a boldoggá avatás.* Valamelyik helyi egyház által kiemelkedő, és hősi erényeivel kitűnő személyként tisztelt „Isten szolgáját” a pápa avatja boldoggá; felolvassák az erről szóló pápai brevét, Te Deummal, pápai mise keretében. A ~ is pápai mise keretében történik, melyben a pápa kijelenti, hogy az illető „boldogot” a szentek jegyzékébe felveszi, és ünneplését az egyetemes egyházban elrendeli. Ezt a Te Deum, majd pápai mise követi, melynek →homíliájában a pápa a szent érdemeit méltatja. Amíg a ~ eddig csak a római Szt. Péter-bazilikában történt, II. János Pál pápa több boldogot és szentet avatott azok hazájában. →szentek tisztelete.

AM

Szeplőtelen Fogantatás

→Mária-ünnepek

szerzetestemplomok

A közösségbe gyűlő szerzetesek kolostoraiban központi helyet foglal el az imádság helye, a templom. A keleti kolostorokban a főtemplom többnyire különálló épület, a középkorban Nyugaton viszont a „kerengő” (quadratura) felől szorosan egybe van építve a lakóresszel.

A keleti monostorok egyik jellegzetessége a sok kis melléktemplom. A középen felépített nagy templom körül a kolostor falain belül még több kis kápolnaszerű templomocska *(parakklészia)* helyezkedik el, melyekre kívülről csak kupolájuk utal. A falakon kívül jelentős még a temető kicsiny temploma, amely alatt az elhunytak csontjait helyezik el, felső szintjén pedig a haldoklókat ápolják.

A papi szerzetesintézmények a helyi ordinárius engedélyével templomot építhetnek és birtokolhatnak, s ott a plébánia jogainak figyelembevételével végezhetik a szent szertartásokat (ET 611, 1215).

OL–AM

szimbolikus betűjelek

AΩ

Alfa és Ómega a görög betűsor első és utolsó betűje. *„Én az Alfa és Ómega vagyok, a kezdet és a vég, mondja Isten, az Úr, aki van és aki volt és aki eljövendő: a Mindenható”* (Jel 1,8). E két betű tehát Krisztus-szimbólum.

T

A görög Tau betű keresztszimbólum, mely a felső szár nélküli keresztre hasonlít. Ezekiel 9,4-re utal, aki parancsot kap az Úrtól, hogy Tau jellel jelölje meg a választottakat: az egyházatyák a megváltás szimbólumának tartják.

X

A görög Khi betű a Krisztus kezdőbetűje; egyben az „Andráskereszt” szimbóluma. (→kereszt)

Θ

A görög Théta betű nem szimbólum, hanem Isten görög nevének kezdőbetűje (Theosz).

Az Ióta és Khi görög betűk kombinációjából származó Krisztus-monogram (IHSOYS XPISTOS) ún. csillag-monogram.

A Khi és Ró görög betűkből szerkesztett „XPISTOS” monogram (Krisztus nevének kezdőbetűi), mely a legáltalánosabban elterjedt a 2. sz. óta.

Elfordított Khi és Ró betűk együttesen Krisztusra és a keresztre utalnak. Az üldözések alatt a keresztények titkos Krisztus- és keresztjelként használták.

IHS

Görög betűkkel Jézus neve „IHSOYS”. Ennek első három betűje Jézus nevének rövidítése. Használatát különösen Sziénai Szt. Bernardin (†1444) terjesztette.

IHSOYS XPISTOS NIKA = Jézus Krisztus győz! Az 5. sz.-tól kezdve sok felirat tanúskodik róla, a görög liturgia az eukarisztikus kenyérre (→proszfóra) nyomja a kereszttel együtt.

„Benne élet volt, és az élet volt az emberek világossága” (Jn 1,4) alapján a zoé (élet) és fósz (világosság) szavak Krisztusra utaló, kereszt alakban való elhelyezése a megváltás betűszimbóluma.

Mária-monogram görög betűkkel: MÉTÉR THEOU = Isten anyja.

Mária nevének összefont latin betűi.

Tetragram = „négy betű”. JHVH = Jahve, az Isten héber neve, melyet Mózesnek kinyilatkoztatott, s melyet Isten iránti tiszteletből csak a legritkábban mondtak ki.

szimbólum

(gör. szün-bolein = ‘összevetni’) • Az ókorban gyakran használtak két részből álló tárgyi ismertetőjegyet, melynek elemeit egymásba illesztve birtokosaik igazolhatták összetartozásukat. Innen ered a görög elnevezés is. Vallástörténetileg jelentősebb lett a konkrét anyagi valóságnak a szellemi valósággal való egybevetése, s így a ~oknak is többféle jelentése alakult ki. Nem egyszerű jelek (pl. a közlekedési jelzések), hanem bonyolultabb jelentéshordozók. Ugyanakkor különböznek az allegóriától is, mely megszemélyesített, elvont eszmét jelent. A keresztény ~rendszer maradandó alapja Krisztus megtestesülése, mely által az érzéki világ analógiába állítható a szellemi világgal.

Ahogyan az ókori görögök az „egybevethető” ~ alapján ismerhették fel összetartozásukat, a keresztények körében középpontba került a két jelentős ~ a megváltás titkát magába foglaló →*keresztjele* és a →hitvallás. Ezekről ismerhették fel összetartozásukat a keresztény közösségek tagjai. A keresztelés előkészítésének (→katekumenátus) jelentős eseménye volt a hitvallás „átadása” (ahol szinte titok módjára adták át ezt a „~”ot). Az →Eukarisztia vétele előtt is így fejezik ki hovatartozásukat az Egyház tagjai, akik az apostoli vagy nikaiai-konstantinápolyi hitvallást imádkozzák el.

Kétségtelen, hogy a →szentségek anyagának is mély szimbolikus értelme van. A kenyér és bor mint emberi táplálék, a lélek természetfeletti táplálékára utal, a keresztségben a víz az élet, a tisztulás ~a. A →krizma a felkenésre, a Lélek kenetére utal, az →olaj a gyógyítás ókori anyaga, a lelki gyógyulásra utaló ~.

A liturgia ezeken kívül számtalan más ~ot is használ (pl. hamu, kézmosás, lábmosás, gyertya stb.), melyek a közvetlen tárgyi értelmüknél távolabbra, természetfeletti valóságra utalnak.

Az ÓSZ-i és ÚSZ-i Szentírás, az Egyház liturgiája és a →szakrális művészet nagyon gazdag ~okban. Az antik világ képszerű nyelve ezeket állandóan használta, képzőművészetben alkalmazta. Ezt a nyelvet a ma emberének újra meg kell tanulnia, hogy hitének ne csak elvont tételeit ismerje, hanem a ~ok, jelképek világát megértve, azokat egzisztenciálisan is átélje.; (40. ábra: Szimbólumok)

AM–OL

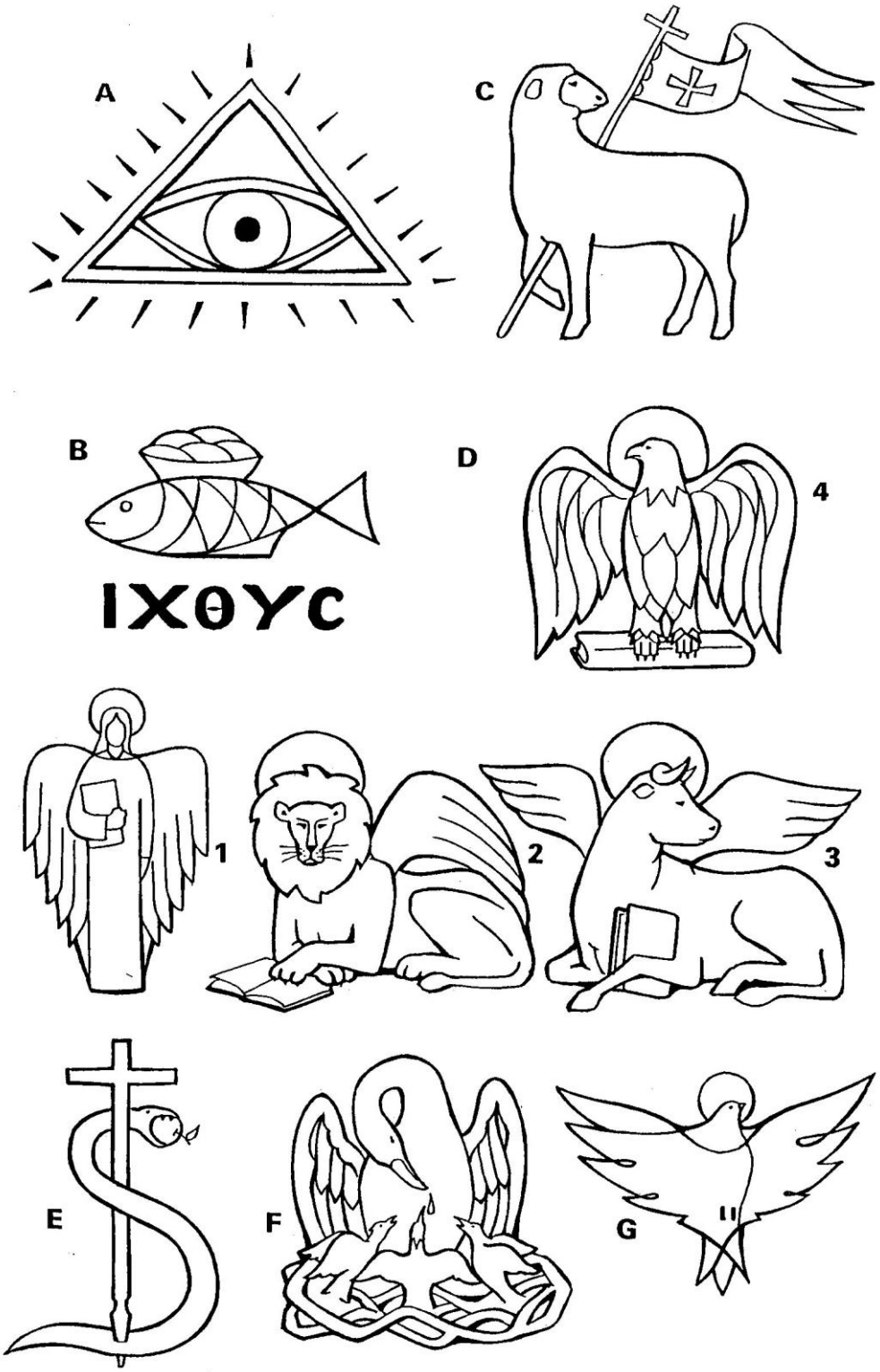

40. ábra. *Szimbólumok*

A) Szem háromszögben: Szentháromság-, Isten-szimbólum. B) Hal, amelynek görög IKHTHÜSZ nevét, rövidítésnek értelmezve, így oldották fel: Jészuosz Khrisztosz Theou Hüiosz Szótér = Jézus Krisztus, Isten Fia, Üdvözítő. Hal kenyeres kosárral = Eukarisztia. C) Isten Bárányа = Jézus Krisztus. D) A Jel 4,7-ben szereplő négy „élőlény” Ez 1,10-re utaló leírása alapján átvitt értelmű evangélista szimbólumok: 1. Szárnyas ember = Szt. Máté,

szárnyas oroszlán = Szt. Márk, szárnyas tulok = Szt. Lukács, sas = Szt. János szimbóluma. E) Kígyó = a Sátán, a bűn gyümölcsével és a kereszttel, mely legyőzte hatalmát. F) Pelikán, mely saját vérével táplálja kicsinyeit = Krisztus, Eukarisztia. G) Galamb = Szentlélek.

szkóla

(ógör. szkholé = 1. ‘oktatásban részesülők csoportja’, 2. ‘iskola’) • 1. A liturgikus éneket irányító képzettebb vagy biztosabb hangú énekesek csoportja. Szerepüket az LK valódi értelemben vett liturgikus ténykedésnek minősíti, s ajánlja, hogy az Egyház, megfelelő intézmények életre hívásával is gondoskodjék képzésükről (LK 29, 115). A zeneszerzőket pedig arra inti, hogy műveik megírásakor a csak kisebb feladatok megoldására képes ~kra is legyenek tekintettel.

2. *Schola Cantorum.* A 4. sz.-tól a nagyméretű bazilikák és a gyakori körmenetek nagyobb hangerőt, az ünnepélyesebb szertartások egyre avatottabb éneklést követeltek. Az énekesek megfelelő képzésének és utánpótlásának biztosítására létesült a 4. sz.-ban Rómában Damasus pápasága alatt a Schola Cantorum (énekiskola). A már jogi státussal rendelkező intézmény végleges formáját Nagy Szt. Gergely adta meg, aki az ott folyó munka anyagi alapjait is biztosította. A karoling korszakban a római Schola Cantorum mesterei alapították a nagy hírű, messze földről látogatott énekiskolákat Metzben és Rouenban. A római Schola Cantorum egyre egyetemesebb hatását biztosították a metzi példára egymás után létesülő újabb énekiskolák (Párizs, Chartres, Nevers stb.). A →gregorián ének hanyatlása maga után hozta a római Schola Cantorum hanyatlását is. V. Orbán pápa hivatalosan is megszüntette működését (1370). A Schola Cantorum szellemi utódjának tekinthetjük a Szt. X. Pius által életre hívott *Istituto Pontficio di Musica Sacra*-t (1911).

3. A lit. ref. során hazánkban is egyre több ~ alakul; kiemelkedik közülük a *Schola Hungarica,* amely európai tekintélyt vívott ki magának. Liturgikus énekeiket nemcsak a szent szertartások szolgálatába állítják, hanem a →magyar gregoriánumot hangversenyekkel és hanglemezekkel a legszélesebb körben is ismertté teszik. →Ceciliánus mozgalom.

BP–VI

szobor

Olyan képzőművészeti alkotás, amely vagy körkörösen, vagy egynézetből plasztikusan ábrázol egy személyt vagy tárgyat. Az ábrázolás lehet naturális vagy szimbolikus. Az ÓSZ parancsa nagyon határozott: *„Ne csinálj magudnak faragott képet vagy hasonmást arról, ami fent van az égben, vagy lent a földön, vagy a vizekben a föld alatt”* (Kiv 20,4). Amint a láthatatlan Krisztus képmása megjelent a földön Krisztusban (Kol 1,15), az ÚSZ-i Isten népe szabadnak érezte magát arra, hogy ne csak sík felületű →képen, hanem ~ban is ábrázolhassa Krisztust és más szent személyeket. Már a katakombákból ismert a Jó Pásztor szimbolikus Krisztus-szobra. A síremlékeket nagyon gazdagon borítják üdvtörténeti eseményekre utaló domborművek. Kedvelt műfaj volt Keleten és Nyugaton egyaránt a 10. sz. körül az elefántcsont dombormű, mellyel püspöki trónszékeket és sok egyéb vallásos tárgyat díszítettek. Igen gazdag a középkori bronzkapuk relief ábrázolása (Augsburg, Hildesheim, Verona stb). Később a kőfaragás lépett előtérbe, és a templomok kőszobrokkal való díszítése értékes művészi gazdagságot ért el különösen a gótikában (feszületek, szentek, angyalok stb.). A barokk kor színes, aranyozott szobrai sokszor színpadiassá tették a templombelsőt. – Amíg a keleti egyház nem helyez el templomaiban szobrokat, addig a nyugati rítus templomaiban továbbra is megengedett ~k felállítása. Liturgikus és esztétikai követelmény, hogy csak mérsékelt számban legyenek, és elrendezésük megfeleljen az ábrázolt személyek üdvrendben betöltött szerepének (RMÁR 278).

AM

szószék

Az igehirdetés eredeti helye a püspök →katedjára, majd az →ambó volt, melyet sokszor egybeépítettek a *kancellussal*, a →szentélyzáró ráccsal. A kolduló rendek megjelenésekor, a 13. sz.-tól a nagy hatású prédikációkat a templom oldalfalára vagy egyik oszlopára erősített, meglehetős magasságban elhelyezett ~ről mondták. Kosár alakú, díszesen kiképzett, mellvéddel körülvett hely, melyet szintén gazdagon díszített hangvető-tető zárt le. A lit. ref. az igeliturgia és homília helyét az →ambóban jelölte meg, ezzel a ~nek többnyire csökkent a funkciója. A ~et az értékes templombelső-berendezésből nem szabad eltávolítani. * 5.; (Ábra: →templombelső, 5.)

AM

sztichira

(gör. sztichéron, szláv: sztichiri = ‘énekvers’) • Az ünnep titkát, a heti nap liturgikus gondolatát vagy a napi szent erényeit magasztaló ének, amelyet rövid zsoltárversre (sztichosz) énekelnek. Rendszerint az esti (→vecsernye) és hajnali istentiszteleten (→utrenye), litiában és a „királyi imaórákban” fordulnak elő. A zsolozsmán kívül sok más istentiszteletben, szertartásban szerepelnek, az ezeknek megfelelő tartalommal. Dallamuk a nyolc alaphang (tónus) és a különböző, ún. mintadallamok szerint sokféle lehet.

OM

szubdiakónus

(lat. gör. = ‘alszerpap’, a keleti egyházban: hypodiakonosz) • A →kisebb rendek és a →diakónus közt elhelyezkedő, a 12. sz. óta egyházjogilag a nagyobb rendek közé tartozó szolgálat, melynek tagjai a →zsolozsma mondására és Nyugaton a cölibátusra voltak kötelezve. Feladatuk volt a →szentlecke felolvasása. Felszenteléskor a ~ felvette liturgikus ruháját, a *tunicellát* (→tunika), mely az idők során teljesen a →dalmatikával lett azonos és a →manipulust. VI. Pál 1972. aug. 15-én kelt *„Ministeria quaedam”* apostoli levelében a szubdiakonátusban inkább liturgikus szolgálatot, mint az egyházi rend egyik fokát látja, és feladatát a továbbiakban az →akolítusnak és a →lektornak adja át. Ezzel a római egyházban megszűnt a ~ rendje.

AM

szuffragáneus

(lat. suffragium = ‘szavazati jog’) • A püspök és egyházmegyéje ~a annak a →metropolitának, akihez tartozik. Pl. a győri püspök ~a az esztergomi metropolita-érseknek.

AM

– T–

tabernákulum

at. tabernaculum = ‘kis sátor’) • Szekrényke alakú szentségház, különösen a Trid. óta, amelyben a főoltáron az Eukarisztiát őrizték. Gyakran imádó angyalok és szentek szobrai veszik körül, közelében →örökmécses ég. Az RMÁR rendelkezését lásd: Eukarisztia őrzési helye. * 5.; (Ábra: →Eukarisztia őrzési helye, 3, 4.)

AM

taláris

→reverenda

Tamás, Szt.

→apostolok ünnepei

Tantum ergo

(Tantum ergo Sacramentum, lat. = ‘Azért ezt a nagy Szentséget’) • Az →úrnapi →Vecsernye →himnuszának (*Pange lingua*, szerzője Aquinói Szt. Tamás egyháztanító) 5. és 6. versszakát ünnepélyesebb →szentségkitétel alkalmával éneklik (szentségi körmenet; szentségi áldás, szentséges litánia), ma már leginkább magyarul (*„Azért ezt a nagy Szentséget”,* vagy az Éneklő Egyház változata szerint Babits művészi fordításában: *„Méltó ezt a nagy Szentséget”*). A hívek jó része még latinul is tudja énekelni. Két gregorián dallama is közismert: a dór és a frig. Használata az egyes magyar egyházmegyékben nem teljesen egyöntetű: van, ahol a két versszakot összefüggően, van, ahol különválasztva éneklik. Éneklésüket párvers és könyörgés követi. A szöveg számos komponistát ihletett énekkari feldolgozásra is.

BP

technikai eszközök

(felhasználása a liturgiában) • „Gondoskodni kell arról, hogy a hívek a papot, illetve a segédkezőket ne csak láthassák, hanem a mai ~ segítségével könnyen hallhassák is” (RMÁR 273). E rendelkezés nemcsak lehetővé teszi, de meg is kívánja a nagyobb vagy rossz akusztikájú templomokban elektronikus hangosítási módszerek alkalmazását, hogy a liturgikus ima és az igehirdetés mindenütt jól hallható legyen. Ennek általánosan elterjedt módja mikrofonok, és a templomtérben hangfalak felállítása. Veszélye, hogy ezeknek és tartozékaiknak látványa nem illeszkedik be esztétikusan a liturgikus környezetbe. Tehát amennyire lehetséges, el kell ezeket rejteni. Alkalmas hangosítási mód a vezetéknélküli mikrofon, amely egyrészt a celebráns szabad mozgását nem gátolja, másrészt észrevétlenül feltehető a liturgikus öltözetre. A ~ közé tartozik a vetítőgép, melynek segítségével – lehetőleg valamelyik üres falfelületre – kivetíthetők a mise énekei és közösen mondott imái. Ezt kellő érzékkel adott esetben képmeditációra is fel lehet használni (különösen gyermekmisén). – Nem helyeselhető a hangszalagra rögzített orgonajáték és énekvezetés. Kántor hiányában a csendben imádkozott mise nem egyszer elmélyültebb részvételre ad lehetőséget, mint a napjainkat elárasztó gépzene. Viszont a hangszalagra rögzített templomi szertartások, igehirdetés és lelkigyakorlatok eljuttatása betegekhez vagy a részvételben akadályozottakhoz, jó módja az apostolkodásnak (magnós misszió). Újabban képmagnóra (videókazettára) rögzített szertartások (keresztelő, esküvő, egyházi ünnepségek stb.) a későbbi évek folyamán hasznosan emlékeztetnek egy ünnepi eseményre. – Minden esetben a ~ használatánál a szent hely és cselekmény méltóságát nem veszélyeztető önmérsékletre, finom tapintatra és jó liturgikus érzékre van szükség. →tömegkommunikációs eszközök.

AM

Te Deum

(lat. ‘Téged Isten, ti. dicsérünk’) • 1. Latin nyelvű, a Szentháromságot dicsérő himnusz. A hagyomány a 9. sz.-tól Szt. Ambrusnak és Szt. Ágostonnak tulajdonítja szövegét. Szerzősége ma is vitatott. Mivel ez a himnuszforma szokatlan a latin irodalomban, ezért ősi görög eredetét tételezik fel. Gregorián, magyar gregorián és népének változata ismeretes. Ünnepi alkalmakkor hálaadásként énekli a hívek közössége. Vasárnapokon és főünnepeken a →zsolozsmában is imádkozzák. A zeneirodalom is számos híres ~ot ismer (pl. Kodály: Budavári Te Deum).

2. Jelentős események befejezését is ~nak nevezik, amelyhez hozzátartozik a ~ éneklése is (pl. iskolai és polgári év végén; lelkigyakorlatok befejezésére).

VI

temetés

A temetkezésnél az első keresztények számos zsidó és antik szokást megtartottak: földbe temették halottaikat, halotti tort ültek a halál után 3., 7. és 30. napon, valamint a halál évfordulóján (→agapé), amikor a halott sírjánál összegyülekeztek. A 2. sz.-tól a római keresztények e halotti agapét eukarisztikus ünnepléssel kötötték össze. A pogányok fekete gyászszínét fehérrel váltották fel, mert nem úgy szomorkodnak, mint akiknek nincs reménységük (1Tessz 4,13). A sirató asszonyok keserves énekei helyett örvendező zsoltárokat énekeltek, Keleten →Alleluját is. A középkorban a ~nél elhalványult a feltámadás reményének öröme és a „Harag napjának" félelmetessége töltötte el a híveket. Ez hatott a liturgikus szövegekre is. A halottakért mondott ima, az értük felajánlott →gyászmise előtérbe került. Az újkorban pedig a ~ ünnepi külsőségeinek „osztályokra" sorolása révén kerültek egyre távolabb a →húsvéti misztérium örömétől. Az LK 32. ezt gyökeresen eltörölte: „A szertartásokban és az ünnepélyes külsőségekben ne legyenek tekintettel se magánszemélyekre, se társadalmi állásra… Kivételt csak azok a megkülönböztetések képeznek, amelyek a … felszentelésen alapulnak". S azt kívánja, hogy „a temetés szertartása fejezze ki világosabban a keresztény ember halálának jellegét, alkalmazkodjék jobban az egyes területek adottságaihoz és hagyományaihoz, még a liturgikus színben is" (LK 81). Ez utóbbi arra utal hogy a ~i szertartáson és ~i misében használható a lila szín (gyermekeknél a fehér) a fekete helyett.

Az MKPK által kiadott (1977) Temetési Szertartáskönyv *(Ordo Exsequiarum)* felhasználja az LK 81-ben adott lehetőséget a helyi szokások figyelembe vételére.

A temetési szertartás felépítése a latin rítusban a következő (kétállomásos temetésnél):

I. Állomás: A ravatalozónál
l. Köszöntés és keresztvetés.
2. Bevezető szavak (együttérzés kifejezése).
3. Kezdőének.
4. Igeliturgia:
   a) Olvasmány. Szentlecke és válaszos ének (tetszés szerint).
   b) Evangélium.
   c) Rövid homília vagy ima a megholtért.
5. Végső ajánlás és búcsúvétel.
6. Ének, világi gyászbeszéd (tetszés szerint).
7. A gyászmenet indítása.
8. Útközben: ima és ének.
II. Állomás: A sírnál
1. A sírhely megáldása (minden temetésnél).
2. Szenteltvízhintés sírra és koporsóra, és tetszés szerint tömjénezés.
3. A koporsó sírba helyezése, hantvetés a koporsóra.
4. Elhantolás – közben hitvallás és egyetemes könyörgések.
5. Befejező ének.

Ugyancsak kétállomásos a megkeresztelt és keresztségre készülő gyermek ~i szertartása. A TEMSZ különféle szentírási szakaszokat, ima- és énekváltozatokat is tartalmaz.

„A Magyarországi Katolikus Egyház Urnatemetési Szabályzata" (1988) az Apostoli Szentszék 1963. júl. 5-én kiadott rendelkezése *(Instructio Sancti Officii de cadaverum crematione)* értelmében megengedi a katolikus hívek számára is a halotthamvasztást, amennyiben a halott még életében nem azért kérte, hogy a hamvasztással az örök életbe és a

feltámadásba vetett hitét megtagadja. Ugyanez az Urnatemetési Szabályzat előírja a hamvasztást követő szertartás rendjét is. Ha a holttestet hamvasztás előtt felravatalozzák, akkor az első állomást kell elvégezni a TEMSZ-ból, az urna elhelyezésekor pedig a másodikat. Ha csak az urna elhelyezésekor végeznek szertartást, ott kerüljön sor az egész gyászszertartásra. Ha a hozzátartozók a hamvak szétszórását kérik, a szertartást a lelkipásztor a szétszórás előtt fejezze be, majd a helyszínről távozzék. * 19.

A →bizánci rítusú temetésben fokozottan érvényre jut a föltámadás örömhíre. Az egész szertartás a reggeli zsolozsma rendjét tartotta meg: ezt tükrözi az a helyi szokás is, hogy az 50. zsoltár mellett helyenként még a nagy dicsőítést (→doxológia) is eléneklik a szertartás végén. A föltámadásról szóló evangéliumi szakaszok után a holttestet fejjel kelet felé helyezik a sírba, amit a pap keresztjellel pecsétel le. Húsvét fényes hetében a feltámadás örömét tükröző húsvéti énekekkel és fehér liturgikus öltözetben temetik el az elhunytakat. A temetés utáni harmadik, kilencedik és negyvenedik napon szokás megemlékezést végezni (→Szent Liturgia, *pannüchida*, →parasztász), amellyel egyes keleti népeknél ma is együtt jár a közös étkezés (kolüba).

AM–OL

temető

(gör. coemetorium = ‘alvók helye’, népies régi elferdítéssel ‘cinterem’) • Az ember természetéhez tartozik, hogy halottait eltemeti. Az ÓSZ-i és ókori törvények csak a város falain kívül engedték meg a temetkezést. A római jog elismerte különféle temetkezési társulatok *(collegium funerale)* létezését, és ezeket a keresztényekre nézve még az üldözések alatt is tiszteletben tartották. Így alakulhattak ki Róma és az ókori városok környékén a keresztények közös temetkezési helyei, melyeket lefelé mélyített folyosókkal bővítettek, ha oldalirányú terjeszkedésre már nem volt lehetőség (→katakomba). Különösen tisztelték a neves vértanúk sírjait, és szívesen temetkeztek azok közelébe. Ez már a szentek közösségének a hitét tükrözi. Az ókori temetői ábrázolások és szimbolikus képek Krisztusra, a feltámadásra és az örök életre utalnak. A városokon kívüli temetkezés törvénye lassan megszűnt, és a kora középkortól fogva a templomokba, azok →előcsarnokába, →altemplomokba vagy a templomok köré temetkeztek. Ez ismét kidomborította a szentek közösségének hitét. A sírokat kereszttel jelölték meg a megváltottság jeleként, a ~ket pedig a középkortól fogva megáldották. Az Egyház jelenleg is a „szent helyek” között tartja számon a hívek temetkezésére szánt és megáldott ~ket (ET 1205). Ahol lehetséges, legyenek az Egyháznak saját temetői, vagy a világi temetőkben, ahol ez megvalósítható, az elhunyt híveknek szánt részek. Mindezeket meg kell szabályszerűen áldani (CE 1054–1069). Ha a püspök nem áldhatja meg a temetőt, akkor a temetés alkalmával minden egyes sírhelyet külön áld meg a temető pap (Temetési Szertartáskönyv 41. és párh.), valamint a szabadon választható 254–256. pont formája szerint. Ha a ~ egészben vagy részben az Egyház tulajdonában vagy kezelésében van – de ha van lehetőség, a világi temetőkben is –, állítsanak fel közös temetői keresztet. A katolikus hívek jelöljék meg sírjukat a kereszt jelével. Vigyázzanak a temető tisztaságára, rendjére és a szent helynek kijáró tiszteletre. A hívek a temetés után egy idővel gyakran készíttetnek a sírhalom helyére új síremléket. Ezt is meg lehet áldani a Temetési Szertartáskönyv 357–364. pontja szerint. Templomban ne temessenek el holttestet, kivéve a római pápát, bíborost vagy megyéspüspököt a saját templomában (ET 1242). A tilalom kizárólag templomokra vonatkozik, nem a kápolnákra, sem a szó szoros értelmében templomként nem működő altemplomokra és kriptákra (ET 1242. lábjegyzet).* 2.

AM

templom

1. A ~ az istentiszteletre összegyülekezett közösséget befogadó épület. Szemben az ÓSZ-i és antik pogány ~ fogalommal, az ÚSZ-i ~ nem az Isten vagy istenség „lakóhelye”, ahová csak a papság léphet be, míg a nép a ~ előtt szemléli az istentiszteletet. Jn 2,19-21 szerint az ÚSZ ~a maga Jézus Krisztus, *„kiben az Istenség teljessége lakozik”* (Kol 2,9). Az Ő személyéhez kapcsolódva épül a hívek közössége az Úr szent ~ává (Ef 2,20–22; 1Kor 3,16–17 stb.). Az Egyház élő közössége, az Eukarisztia liturgiája teszi magát az épületet is Isten ~ává.

2. Az üldözések alatt a keresztények magánházakban végezték a →kenyértörésnek nevezett eukarisztikus liturgiát. 313-ban polgárjogot nyert a keresztény templomépület, mely azóta a történelem művészeti stílusváltozásait átvéve mégis minden korban tükrözi az Egyház önmagáról alkotott képét. (Főbb templomépítészeti stílusok: bazilikális, bizánci, román, átmeneti, gótikus, reneszánsz, barokk, rokokó, klasszicista, romantikus, eklektikus, szecessziós, modern).

3. A ~ részei az első →bazilikáktól napjainkig nagyjából azonosak. Az oltártér a papság által ünnepelt liturgia helye: a II. Vat.-ig a →szentély, azóta ismét az ősi elnevezéssel a →preszbitérium. A hívek a →hajóban foglalnak helyet, a bejárathoz csatlakozik a ~ →előtere, kb. a 10. sz. óta az egy vagy több →torony. A liturgikus edények, szerek és öltözetek őrzését, a szertartásokra való felkészülést a →sekrestyében végzi a papság. A ~ fontos része az →Eukarisztia őrzési helye és a →baptisztérium.

4. Egyházjogilag a templomoknak bizonyos rangjuk van. A római öt és az assisi két patriarkális bazilika mellett az Egyház jelentősebb templomai *basilica minor* (= kis bazilika) rangot kaptak. A püspöki ~ a →székesegyház (katedrális, dóm), az egyházközségek ~a a →plébániatemplom. Ez- után következnek a lelkész vagy templomigazgató által vezetett nyilvános ~ok, →szerzetesi templomok, nyilvános és magán-házi →kápolnák. (→bazilika)

5. Az új ~ot mielőbb szenteljék fel vagy legalább áldják meg (vö. ET 1217. →templomszentelés). „Minden templomnak legyen címe *(titulus, patronus)*, melyet a ~ felszentelése után nem lehet megváltoztatni” (ET 1218). (→templom címe.) „A templomba való belépésnek a szent szertartások alatt szabadnak és ingyenesnek kell lennie” (ET 1221). „Hacsak súlyos indok nem gátolja, az a ~, melyben a legszentebb Eukarisztiát őrzik, legalább naponta néhány órán át álljon nyitva a hívők számára, hogy imádkozhassanak a Legszentebb előtt” (ET 937). * 17.

AM

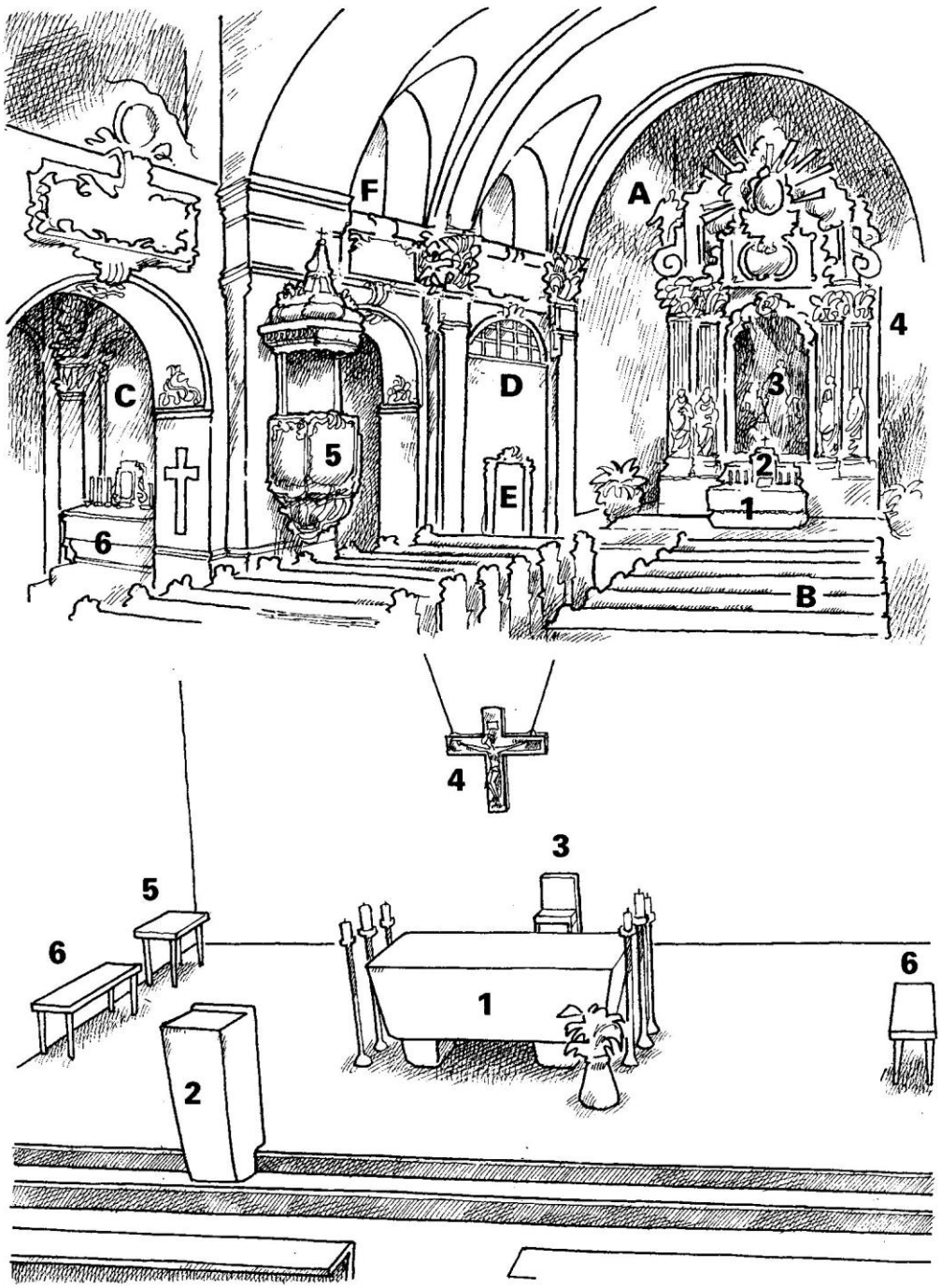

41. ábra. *Templombelső*

Felső ábra: Hagyományos templombelső. A) Szentély: 1. főoltár, 2. szentségház (tabernákulum), 3. oltárkép, 4. oltárépítmény. B) Hajó: 5. szószék. C) Kápolna, 6. mellékoltár. D) Oratórium. E) Sekrestyebejárat. F) Oldalkarzat.

Alsó ábra: Korszerű preszbitérium lehetséges példája: 1. szembenéző oltár, gyertyatartókkal és díszítéssel, 2. ambó, 3. papi szék, 4. oltárkereszt, 5. asztalka, 6. a segédkezők ülőhelye.

templom címe

(titulus, patrocinium) • Minden templomot egy hittitok vagy egy szent tiszteletére szentelnek fel. Ha egy hittitok a templom címe (pl. Szentháromság, Szentlélek, Jézus Szíve, Szent Kereszt, Jó Pásztor stb.), akkor ezt a templom titulusának nevezzük. Ha pedig egy meghatározott szent a templom védőszentje *(patrónusa)*, akkor beszélünk *patrociniumról.* A ~ének ünnepe a templombúcsú, amely a templom felszentelésének *(dedicatio)* évfordulójával együtt az illető templom két →főünnepe. E napokon a hívek a szokásos feltételek mellett teljes →búcsút nyerhetnek (még abban az esetben is, ha a ~nek ünnepét a rákövetkező vasárnapra helyezik át), és a templom papsága főünnepként mondja a zsolozsmát. Illő, hogy a misét is e két napon kellő ünnepélyességgel végezzék. * 17.

AM

templomi padok és székek

A barokk korig a templomokban alig fordultak elő. A nép nagyrészt állt vagy térdelt a mise alatt. Az idősebbek részére a fal mellé lócákat tettek. Csak a püspöki →katedra és a →stallumok álltak a szentélyben és a kóruson. A barokk templomban a kor stílusának megfelelő padokat állítottak fel térdeplőkkel, francia, olasz templomokban inkább székeket, térdeplő-székeket. Az RMÁR 273. úgy rendelkezik, hogy helyes, ha székek vagy padok állnak a hívek rendelkezésére. A belsőépítész feladata olyan ülőhelyeket tervezni, ahol fárasztó testtartás nélkül lehet ülni, állni és térdepelni. Új templomokban sok helyütt szívesen veszik a szabadon elrendezhető székeket a nagyon statikus padok helyett. A görög katolikusok is bevezették a ~ használatát, az ortodox templomokban azonban továbbra is csak a falak mentén vannak ülőhelyek a betegek és öregek részére. →hajó.

AM

templomszentelés

(lat. dedicatio ecclesiae) • Nagy Konstantin császár uralkodása alatt vált szokássá, hogy a templomépületeket ünnepélyes formában adták át rendeltetésének. Ez az első eukarisztikus ünneplés alkalmával történt. A pogányoktól használatba vett templomok esetében a templom falait →szenteltvízzel hintették meg. Ha pedig vértanúk ereklyéit helyezték el, azokat ünnepélyes körmenetben hozták, majd elhelyezésük után az →Eukarisztia ünneplése következett. A legrégibb ~i forma a napi könyörgés előtt három könyörgést írt elő.

1. A bizánci liturgiában a keresztény templom akkor vált szent hellyé, amikor a püspök vezetésével az első →Szent Liturgiát végezték el benne. Az egyházjog már az alapkőletételt is komoly feltételekhez kötötte, s az épülő templom fő alkotórészeit előre meghatározta. Az →oltárt annak a →szentnek az →ereklyéjére helyezték, akinek tiszteletére az új épületet szentelték. Hajdan az →oltárterítők ünnepélyes elhelyezése után egész éjszaka →virrasztást tartottak, majd reggel szenteltvízzel hintették meg az épületet. Az oltárt →olajjal *(müron)* történő megkenés után felszerelésével együtt megtömjénezték. A keleti templomszentelés fontos része a körmenet után az →*antimenzion* és az Evangélium elhelyezése az oltáron.

2. A nyugati ~ szertartása is az alapkő letételével kezdődik. Körmenetileg vonulnak az építés helyére, melyet az alapkővel együtt az →igeliturgia után megáldanak. A szertartás befejező könyörgéssel zárul. A tulajdonképpeni ~ a misével együtt a következő módon történik: Körmenetben érkeznek az →ereklyékkel az új templomhoz, ahol a bezárt ajtók előtt a hívek képviselői és az építők a templom kulcsát átnyújtják a szentelő püspöknek. Majd bevonul a templomba, és szenteltvízzel hinti meg először a híveket, hogy bűnbánatra intse, és keresztségükre emlékeztesse őket, ezután meghinti a templom falait. Az igeliturgia (hívek könyörgése helyett a Mindenszentek litániája) után az ereklyék elhelyezése, a szentelési imádság, az oltár felszentelése és a falak tizenkét helyen krizmával való megkenése következik. Ezek után kerül sor az Eukarisztia ünneplésére, amely szorosan hozzátartozott a ~hez, saját miseszöveggel, prefációval és olvasmányokkal. A templomban rendszerint 12 kereszttel jelzik azokat a helyeket, ahol a püspök krizmával megkente a falakat. – A ~ egyszerű formája a templom *benedikálása*, amelyet misézőhelyek használatbavétele előtt a püspök vagy az általa megbízott pap végez el. * 17.

A ~ évfordulóját a templom papsága és hívei minden évben főünnepként tartják *(anniversarium dedicationis ecclesiae)*. →évfordulók, →búcsú.

OL–VI

templomtorony

A román stílusban a 10. sz.-ban jelennek meg először a templomok mellé épített tornyok, valószínűleg előbb védelmi célból, később a harangok elhelyezése végett. Számukat kettőre, háromra, négyre is emelték. A románból a gótikába forduló átmeneti stílusú ciszterci építészetben és kolduló rendek templomainál eszmei okokból lemondtak a toronyépítésről, és csak a tetőgerincen ülő „huszártornyot” alkalmazták. A gótikától kezdve magasságban és kiképzésben egyre inkább reprezentatív jelleget nyer a ~, meghatározó jelleget adva a város- vagy településképnek. A ~ban helyezik el a →harangokat. A különálló harangtornyot *„kampanilének”* nevezik. Az újkor óta gyakran nagyméretű órát, esetenként harangjátékot is szereltek rá. A toronysisak rendkívül változatos formákkal zárja a ~ot. A katolikus ~ csúcsán hagyományosan kereszt áll. A modern templomépítészetben elvi és anyagi okokból egyaránt kérdésessé válik a ~ szerepe, és új templomoknál azt sokszor elhagyják.

AM

Teofánia és Epifánia

(gör. theophania és epiphaneia – ‘Istennek valamilyen alakban való megjelenése’) • Vallástörténetileg igen jelentős szó a görög „epiphaneia”, amely az istenség megpillantására, kinyilvánulására utal. Az Egyházban a Teofánia eredetileg a dec. 25-én ünnepelt Karácsonyt, később pedig a jan. 6-án ünnepelt Vízkeresztet is jelentette. A keleti egyházban a jan. 6-i Úrjelenés a húsvéti ünnepkör mellett a →liturgikus év legősibb ünnepei közé tartozik. Alexandriában már a 2. sz. végén ünnepelték Krisztus megtestesülését azon az éjszakán (január 5–6.), amikor az ottani pogányok a „szűztől” *(Koré)* született világidőt *(aión)* ünnepelték. A január 6-án tartott →vízszentelésnek is volt hasonló előzménye: a Nílus áradásának éjjelén fáklyás menetben vonultak az egyiptomiak a folyóhoz, hogy annak vörösre színeződő vizéből merítsenek maguknak. Ez adhatta az ösztönzést a keresztényeknek arra, hogy a kánai menyegző csodájára emlékezzenek.

Jeruzsálemben viszont csak Krisztus születését ünnepelték jan. 6-án, úgyhogy itt nem volt →vízszentelés. Betlehemben a születés barlangjában tartottak éjszakai virrasztást, majd a liturgia után himnuszokat énekelve vonultak föl a szent városba.

A Teofánia (Úrjelentés) ünnepét ma is éjszakai virrasztás előzi meg tizenkét olvasmánnyal. Jan. 5-én már a királyi imaórákat végzi a bizánci egyház, s az ünnep sajátos szertartásaként végzi a vízszentelést. →Vízkereszt.

OL

terménybetakarítási hálaadás

→évnegyedes idők

testtartás

(a latin rítusban) • 1. Állás, az ember legsajátosabb ~a. Kifejezi egy magasabb lény (személy) előtti tiszteletet, az örömet, a készséget a figyelemre és engedelmességre, az (őrségben) a virrasztást. A fiatal kereszténység az ima és az istentiszteleti összejövetel természetes ~ának tartotta az állást. Ezért az első évezred →Eukarisztikus istentiszteletét állva ünnepelték („Hálát adunk. . ., hogy színed előtt állhatunk”, 2. eukarisztikus ima). Nyugaton az állás lassan a celebránsra és a segédkezőkre korlátozódott, míg a hívek a templomba kerülő padokban ültek vagy térdeltek. Ma az MKPK rendelkezése szerint (mely sokban eltér más országok gyakorlatától) állunk a bevonulásra, a bűnbánati szertartásra, az evangéliumra, a hitvallásra, a hívek könyörgésére, a Miatyánkra és az elbocsátásra.

2. *Térdhajtás, térdelés.* A térdelést, sőt annak legalázatosabb formáját, a leborulást Krisztus is gyakorolta (Mk 14,35; Lk 22,41). A térdhajtásban az ember Isten előtti kicsinységét, imádását, bűnbánatát fejezi ki. A (jobb lábbal a térdet földig érintő) térdhajtással az →Eukarisztia előtt fejezzük ki imádásunkat. Térdhajtással köszöntjük →Nagypénteken a keresztet is, de itt az imádás a kereszten értünk önmagát feláldozó Megváltónak szól. Két térddel térdelünk a misén az átváltoztatás és Úrfelmutatás alatt. A térdelés a bűnbánatot fejezi ki a bűnbánat szentségénél, a gyónás alatt (nem szükségképpen, mert más testhelyzetben is lehet gyónni, de lehetőleg le kell térdelni a bánatimára és a feloldozásra). A térdelés leginkább a magánimák, szentségimádások stb. ~a. Keleten a térdhajtás helyett mély meghajlás szokásos →keresztvetéssel.

3. Teljes testtel való *leborulás* szerepel a nagypénteki szertartás elején, az →egyházi rend szentsége és az →apátbenedikálás alkalmával a →Mindenszentek litániája alatt.

4. *Gesztusok,* vagyis kézzel végzett mozdulatok alkalmasak arra, hogy a test is kifejezze a lelki magatartást. Az ima gesztusa általában az összetett, összekulcsolt kéz; a pap a *praesidentialis,* elöljárói imákat (→ima) kitárt kézzel imádkozza. További gesztusok: mellverés (bűnbánati jel), kézfeltétel (szenteléseknél), →keresztvetés, →áldás, →eskü.

5. Járásmódja a liturgiában a „vonulás”, egyenletes, nem siető, nem elhúzott, hátra sohasem lépő mozgás. A →körmenetben részt vevők egymáshoz igazodnak.

6. Meghajlás. – Megkülönböztetünk fejhajtást és meghajlást:

a) fejet kell hajtani *(inclinatio capitis),* midőn a három isteni személyt együtt említjük, továbbá Jézus, Szűz Mária és annak a szentnek nevénél, akire emlékezve végezzük a misét;

b) meghajolunk *(inclinatio corporis, seu profunda)* az oltár előtt, ha nincs rajta tabernákulum Oltáriszentséggel; a „Tisztítsd meg *(Munda cor)* és az „Alázatos lélekkel” *(In spiritu humilitatis)* könyörgések alatt; a Hiszekegyben a „Megtestesült” *(Et incarnatus est)* szavaknál; a római kánonban a „Mély alázattal” *(Supplices)* kezdetű szakasznál; ugyanúgy hajol meg a diakónus, amikor áldást kér az evangélium olvasása előtt. Ezenkívül: a pap meghajol, de csak *kevéssé,* amidőn az átváltoztatás szavait mondja (RMÁR 234).

7. *Ülés* a befogadó és figyelmes hallgatás ~a. Már az ApCsel 20,9 is tanúsítja, hogy a hívek ültek az ige hirdetése alatt. A mise alatt a hívek ülnek, amikor a rendelkezés nem kívánja meg a felállást vagy a térdelést. Régen szokásos volt, hogy a püspök a →katedrájáról, a pap szószékről ülve hirdette Isten igéjét.

AM

tevékeny részvétel

(lat. participatio actuosa) • A tudatos ~ a liturgiában: a misén, a szentségek vételében, a zsolozsmában, a szent idők megünneplésében azt jelenti, hogy a hívek az imákra és szertartásokra odafigyelnek, azokat megértik, feleletekkel, →akklamációkkal válaszolnak, és mindazt végzik, ami a dolgok természete és a liturgikus szabályok szerint rájuk vonatkozik. Ide tartoznak: a mozdulatok, a →testtartás, sőt a maga idején a szent →csend (LK 14, 30, 48). →liturgikus nevelés.

BL

tiara

(gör. ‘fejedelmi fejdísz’) • Az ókori perzsa és méd fejedelmek díszes fejfedője, majd a pápai hatalom egyik jelvénye lett. Magas, csúcsos, hármastagozású, drágakövekkel és aranyabroncsokkal díszített korona, melyet a pápa ünnepélyes alkalmakkor viselt (liturgiában soha). Szimbolizálta papi, tanítói és pásztori hatalmát. A 7. sz.-ban még egyszerű süveg, a 13. sz.-tól kettős, majd 1303-tól három abroncs díszíti. VI. Pál pápa a II. Vat. után letette, és utódai sem viselik. Helyette a →palliumot hordják, de csak a pápai mise alkalmával. (11. ábra: Főpapi jelvények és ruhák, G.)

AM

tonika

1. A hangnem alaphangja (egyházi →hangnemek, modusok). A modalitásból egyszerűsödött tonalitás két hangnemének ~ja a do (dúr) és a la (moll).

2. A modalitás és a tonalitás szellemében fogant darabok záróhangja (záróakkordja).

BP

tónus

(gör. eredetű lat. szó = ‘feszítés’, ‘dörgés’, ‘hang’, ‘hangsúly’, ‘színárnyalat’) • 1. *Egész hang távolság.* Recitáló énekeknél megkülönböztetünk szubtonális (a szomszédos alsó hangnál egész hanggal magasabb: *re, mi, szo, la, ti*) és szubszemitonális (a szomszédos alsó hangnál fél hanggal magasabb: *fa, do*) recitáló hangokat. Flexáláskor az első esetben egész hangot, a másodikban kis tercet lépünk lefelé.

2. *Zsoltáréneklési forma:* Zsoltártónusoknak nevezzük azokat a kétrészes, szillabikus, neumás, esetleg melizmás recitáló dallamformákat, melyeket a gregorián részint római vagy arab számokkal (1-től 8-ig), részint névvel *(tonus peregrinus, tonus paschalis, tonus in directum),* részint C, D, E betűkkel jelöl meg. Az 1–8 számú zsoltártónusok az azonos számú modusok (hangnem) belső törvényei szerint épülnek fel. A teljes zsoltárdallam két félsorból áll, ezeket a félsor-zárlat (mediatio), ill. a sorvégi zárlat *(terminatio, cadentia finalis)* zárja le.

Initium szillabikus zsoltározás esetén csak az l. versszakban van, a neumás és melizmás zsoltártónusoknak viszont mindegyik félsora tartalmaz initiumot. Az evangéliumi kantikumok tónusai l. félsorukban neumás, 2. félsorukban viszont szillabikus dallamúak lévén, minden sort initiummal kezdenek. A recitáló hang *(tenor, tuba)* a szillabikus és neumás zsoltártónusokban egyszerű, kevés kivétellel (*tonus peregrinus, neumás* 6. ~) mindkét félsorban azonos, s csak a szillabikus zsoltározás l. félsorában, ill. a melizmás zsoltározásban alkalmaz *flexát.* A melizmás zsoltártónusok általában 2-3 recitáló hangot alkalmaznak, gyakorta díszített formában. A szillabikus ~ok mindkét zárlata (az E ~ kivételével, melynek végzárlata 4 szótagú szótagszámláló, azaz kurzív formula) hangsúlyos, a neumás zsoltártónusoknál a félsorzárlatok különböző hangsúlyos, a sorvégi zárlatok viszont az 5. ~t kivéve (2 hangsúlyos) 5 szótagú kurzív formulák. A melizmás zsoltárok kadenciái nagyon változatosak. A flexa előkészítés nélküli 1 hangsúlyos formula. A sorvégi zárlat az esetek nagy többségében több változatban fordul elő (differentiae).

A mise neumás stílusú antifónás zsoltártónusai az órómai ünnepélyes zsoltározás értékes tanúiként a →kezdőének zsoltáraiban maradtak ránk.

3. Hangszín, zenei darab hangulata: Sötét ~úaknak mondjuk az olyan zenei eszközöket (dallam, ritmus, hangszín, stb.) és darabokat, melyek a hallgatóban komor érzelmeket váltanak ki. Világos ~úaknak a hallgatót lelkesítő, felemelő darabokat nevezzük. Ebben az értelemben a ~ kifejezés a művészetek egyéb ágaiban is használatos.

BP

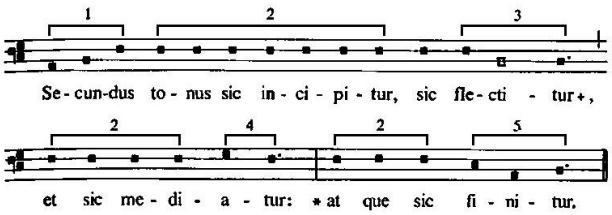

(A „második tónus így kezdődik, így hajlik le, ez a közepe és így végződik”)
1. Initium (kezdet); 2. Tenor (recitáló hang); 3. Flexa (a hosszú félsor miatt a lehajlás); 4. Meditatio (az első félsor záradéka); 5. Finalis (a második félsor befejezése)

tömegkommunikációs eszközök

A II. Vat. *„Inter mirfica”* kezdetű határozatában foglalkozott a mai technikai eszközökkel, melyek alkalmasak arra, hogy általuk elérhetők és befolyásolhatók legyenek a tömegek, s ezért ezeket joggal nevezik ~nek. Ilyen a sajtó, a film, a rádió és a televízió. A liturgia szempontjából nagy jelentősége van ez utóbbi kettőnek, mert egy időben képes nagy tömegekhez eljuttatni igehirdetést, evangelizációt, ünnepségek lefolyását. „A Katolikus Egyházat belső kényszer készteti az evangélium hirdetésére… Feladatának tartja tehát, hogy a ~kel is továbbítsa az üdvösség jóhírét” (IM 3). „Az Egyház minden tagja a szívek és szándékok közösségében azon legyen, hogy a ~et haladéktalanul és semmi fáradságot nem kímélve eredményesen használja fel az apostolság legkülönfélébb munkáiban, amint azt az idők és a körülmények megkívánják… A lelkipásztorok siessenek ezen a téren is eleget tenni feladatuknak, amely általános igehirdetői tisztüknek szerves része” (IM 13). A zsinati határozat tehát elsősorban az igehirdetés korszerű és tömegeket elérő módszerének használatára sürget. Elrendeli országos és nemzetközi bizottságok felállítását, melyek a ~ ügyeivel foglalkozzanak, továbbá minden országban állapítsák meg a „~ napját”, melyen a hívek ezért az ügyért imádkozzanak és e célra adakozzanak. A katolikus rádió- és televíziós adások ügyeit a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Kultúra és Tömegtájékoztatási Bizottsága felügyeli és irányítja. Felállíttatták a Magyar ‘Katolikus Félóra’ műsorának szerkesztőbizottságát”, mely a rendszeresen jelentkező katolikus rádióadásokat készíti elő. A Magyar Televízió misét először 1987 karácsonyán közvetített éjfélkor. Ettől kezdve rendszeres élő és előre elkészített műsorok hangzanak el, ill. kerülnek a képernyőre. Vácott katolikus tv-, Egerben rádióadó működik. „A keresztény tanításról szóló, rádióban vagy televízióban elhangzó beszédek tekintetében a →püspöki konferencia által kibocsátott előírásokat meg kell tartani” (ET 772. kán. 2). A Vatikáni Rádió és számos más adó rendszeresen közvetít misét, mely különösen azok segítségére van, akik betegség vagy más súlyos ok miatt nem vehetnek részt misén. Egészségesek számára azonban a rádión hallgatott mise nem pótolja a vasárnapi és a kötelező ünnepi misén való személyes részvételt. A rádió- és televíziós közvetítések bekapcsolhatnak a pápai misékbe is, sőt a hittel fogadott →apostoli áldást azok is elnyerik, akik akár rádión, akár televízión az eseménnyel azonos időben közvetített adást hallgatják, ill. nézik. Az *Urbi et orbi* pápai apostoli áldás tehát nagy távolságokon áthatolva egy időben eljuthat valóban a földkerekség minden pontjára. A televízión közvetített liturgikus cselekményeknek példásan szépnek, mély hittel átélt közösségi istentiszteletnek kell lennie, hogy minden zavaró körülmény nélkül juthasson el az Egyház →misztériuma a nézőkhöz.

AM

tömjénezés

(incenzálás, lat. incensatio = ‘tömjénnel való füstölés’) • A *tömjén* egy meleg égövi fa kérgéből nyert és füstölőszerül használt illatos gyanta. Mint több ősi vallásban, a zsidóságnál is igen jelentős szerepe volt a tömjénnel való füstölésnek. A Kiv 30 szerint maga Isten jelölte meg a választott népnek, hogy mikor, hol és hogyan égesse ezt az illatáldozatot. A Jel 8,3–4 szerint a ~ már a mennyei liturgiával kapcsol össze.

Az üldözött Egyházban még évszázadokon át az Istentől való elfordulás jele lett a ~, mivel azt hivatalosan az uralkodónak és isteneinek mutatta be a pogány nép, és 252-ig épp a császárhoz pártolt híveket nevezték „tömjénezőknek” *(turficati)*. Hitvalló keresztények ekkoriban sokfelé még csak temetésnél használtak tömjént.

A 4. sz.-tól egyre inkább elterjedt a ~ mind a keleti, mind a nyugati liturgiában. Nyugaton azonban mai formájában csak a 9. sz.-tól végezték a mise alatti ~t.

1. *Keleten* már a Szent Liturgia előkészületénél, a →proszkomídia során is tömjénfüsttel tisztelik meg a fölajánlott adományokat, majd a szent tárgyakat, az oltárt és ikonokat, s végül az egész népet. A ~ megismétlődik az evangélium olvasása előtt, a nagybemenetkor és az →anamnézisz után az elhunytak emlékére.

A ~ az imádás jele, szimbolikus kifejezése a „Szentek imáinak” (Jel 5,8). Az Eukarisztia, az oltár, az Evangéliumos könyv megfüstölése Krisztus imádását fejezi ki, míg a személyek incenzálása a tiszteletadás jele, amennyiben az illető Krisztus helyettese (pl. a pap incenzálása a misében). A szent tárgyak és az ikonok ~e is csak azon személy(ek) tiszteletét – Krisztust ábrázoló ikon esetén Krisztus Isten imádását – fejezi ki, akivel a tárgy használata kapcsolatos, illetve akit az ikon ábrázol. A temetésnél is használható, ahol a megkeresztelt ember teste iránti tiszteletet fejezi ki. Testét ugyanis a szentségek a Szentlélek templomává avatták.

Mint szentelmény, egyebekhez (pl. szenteltvíz) hasonlóan, kegyelemközvetítő eszköz a ~. Liturgia előtt a nép és a templom megtisztításának az eszköze is: ~ közben az 50. zsoltárt imádkozzák. A reggeli istentisztelet (→utrenye) közben a népet tömjénezve ezt énekli a pap: „Hogy a szent evangélium meghallgatására méltóknak találtassunk, békességben könyörögjünk az Úrhoz”.

2. A *római liturgiában* a ~ tetszés szerint alkalmazható bármely misében a) a bevonulási körmenet alatt; b) a mise kezdetén az oltár incenzálására; c) evangéliumi körmenetkor és az evangélium felolvasása előtt; d) felajánláskor az adományok, az oltár, a pap és a nép incenzálására; e) átváltoztatás után a Szentostya és a kehely felmutatásakor (RMÁR 235).

A ~ azzal kezdődik, hogy a pap szavak nélkül tömjént tesz a füstölőbe, és megáldja a kereszt jelével. Az oltár ~e így történik: a) ha az oltár és fal között hely van (szembenéző oltár esetében) a pap körüljárva incenzál; b) ellenkező esetben először az oltár jobb oldalát incenzálja, majd átmegy a túlsó oldalra és a baloldali részt tömjénezi meg. Ha a kereszt az oltáron vagy az oltár mellett van, azt még az oltárt megelőzően kell megtömjénezni; ha pedig a kereszt az oltár mögött áll, akkor kell megincenzálni, amikor elhaladnak mellette (RMÁR 236). A misén kívül a következő ~eket ismeri a liturgia: 1. →szentségkitételkor: →szentségmutatóban előírás a ~, a cibórium kitételekor tetszés szerint lehet végezni; 2. A →húsvéti vigília szertartáson meg lehet incenzálni a →húsvéti gyertyát; 3. Templom- és oltárszentelésnél szintén szerepel ~; 4. A →zsolozsmánál a Reggeli dicséretnél és a Vecsernyén az evangéliumi →kantikum alatt megtömjénezhető az oltár, a pap és a nép; 5. Temetésen tetszés szerint meg lehet a halottat incenzálni. * 5. →füstölő.

VI–OL–AM

traktus

(lat. tractus = ‘húzás’, ‘vontatás’) • A misének nagyböjtben az →Alleluját helyettesítő éneke. Hagyományosan a szólista énekelte, ennek megfelelően stílusa melizmás (→gregorián ének). Eredetileg valószínűleg csak egyetlen típusdallama létezett, a ma is használatos 8. modusú (l. pl. Tr. Cantemus Domino), később olyan énekeket is alkalmaztak ~ként, melyek eredetileg responzóriumok voltak. ~ok mindössze két hangnemben találhatók: 8. és 2. modusban. A legrégibb misék ~a általában az ősi típusdallam. Szövegük elsősorban zsoltárszöveg (Tr. Qui habitat), néha több zsoltárból összeválogatva (Tr. Domine non secundum), esetleg más szentírási szöveg (Tr. Cantemus Domino), de ismerünk nem szentírási szövegű ~t is (Tr. Te Deum Patrem). 5, 28, 29, 31

BP

triduum

(lat. triduum = ‘háromnapi idő’) • 1. ~ paschale, a →Húsvéti Szent Háromnap, melyen Urunk szenvedését, kereszthalálát és dicsőséges feltámadását ünnepli az Egyház. Nagycsütörtök esti misével kezdődik és a Húsvét vasárnapi →Vecsernyével zárul.

2. ~, azaz háromnapos lelkigyakorlat. Ádvent és nagyböjt idején szokásos lelki előkészületül az ünnepre.

VI

trónus

1. Püspöki ~. →katedra.
2. Szentségi ~ az oltár fölött kiemelkedő hely, ahová →szentségimádáskor a →szentségmutatóban lévő Oltáriszentséget helyezték. Ma ilyen alkalommal magára a szembenéző oltárra teszik szentségmutatóban, vagy →cibóriumban az Oltáriszentséget. Így a szentségi ~ már nem használatos.

VI

tropár

(gör. troposz = ‘út, mód’, szláv: tropár) • A bizánci rítusban a ~ az ünnepek főéneke. Az ünnep tárgyát vagy az ünnepelt szent élettörténetét mondja el röviden, többnyire hasonlatokban. (Néha csak a szent imáit kéri lelkünk üdvösségére.) Nincs olyan zsolozsmarész a nap folyamán, ahol ne fordulna elő ~, ezenkívül szinte minden szertartásban megtalálható. Legtöbbször a →konták nevű énekkel együtt fordul elő.

OM

trópus

(gör. troposz = ‘út’, ‘mód’, szokás’, ‘fordulat’, ‘irányzat’, ‘életvitel’) • 1. ~oknak nevezzük a liturgikus szöveghez vagy dallamhoz hozzáadott szövegi, vagy dallami toldásokat. A ~ keletkezésében valószínűleg nagyobb szerepet játszott az újdonság keresése, mint a gyakorlati igények kielégítése (pl. melizmás énekek könynyebb memorizálása a szöveg szillabikussá tételével), bár ez is segíthette terjedését. A szöveg ~ok gyakran a liturgikus szöveghez fűzött kommentároknak, vagy róla való elmélkedéseknek tekinthetők. Híres ~író volt a művészetek egyéb ágaiban is jeleskedő szentgalleni Tutilo (†913). A ~okat sokan a vallásos népének egyik forrásának tartják. Az elgondolás később nagyobb zenei alkotásokban (motetta, kantáta, passió) fejlődött igazi művészetté.

2. Tropizáló szöveg beiktatására a neumás és melizmás énekek adtak lehetőséget. A legegyszerűbb →ordináriumok kivételével a misének minden tétele ilyen. A →zsolozsmában a nagy responzórium esetében volt lehetőség tropizálásra. Tropizált Kyriét pl. így énekeltek: Kyrie rex genitor ingenite eleison.

3. A ~írók néha olyan túlzásokba estek, hogy hallás után az eredeti szöveget már fel sem lehetett ismerni. A Trid. a ~ok használatát megtiltotta. A Kyriale azonban több esetben ma is használja őket egy-egy Kyrie (pl. Kyrie fons bonitatis), vagy egész →ordinarium (Lux et origo mise) címeként.

BP

tumba

A ~ jelképes ravatal és koporsó, amely a holttestet magába foglaló igazi koporsót helyettesítette a gyászszertartásokon. A lit. ref. eltörölte. Ma a →temetési mise végén – ha a temetés nem a misével együtt történt – a →lucernáriumot végzik ~ helyett az oltár mellé állított →húsvéti gyertyával.

VI

tunika

Az ókor fehér alsóruhája vászonból, gyapjúból, rövid ujjú, térd feletti és hosszú ujjú bokáig érő változatban. E ruhadarabból származik az →alba, az alszerpapok ~ja, mely azonban a középkorban teljesen a diakónus →dalmatikájának szabását vette át egyszerűbb díszítéssel. A középkorban szokás volt →akolítusokat és →ministránsokat színes ~ba öltöztetni. Az alszerpapság megszűnésével elvesztette jelentőségét. →ministránsruha.

AM

turifer

→tömjénezés, →füstölő

– U –

újjászületés

A →keresztség szentségének elsődleges gyümölcse. Szt. János evangéliuma szerint a mennyország elnyerésének előfeltétele ez: *„Aki nem születik újjá, nem láthatja meg Isten országát”* (3,3). A Nikodémusnak adott válaszból nyilvánvaló az ~ módja is: *„vízből és Szentlélekből”* (3,6). S az ÚSZ-ben az ~ már nemcsak hasonlat, hanem mélységes valóság. *„A Szentlélekben való újjászületés és megújulás fürdőjében”* (Tit 3,5) Isten gyermekévé lesz minden megkeresztelt, s így igényt tarthat az Ő országának öröklésére (Jn 3,5; Róm 8,17; Gal 4,7).

Az apostolok utáni egyházatyák egyöntetűen a „keresztségi fürdőt” tartják az ~ eszközének (Jusztinosz, I. Ap. 66,1). Jeruzsálemi Kürillosz katekétikus beszéde szerint a keresztségben „a hit által lelkileg születünk újjá a vízből, mint az anyaméhből” (1,2).

OL

újmise

(lat. primicia = ‘első termés’, a liturgiában: ‘első mise’) • ~ az újonnan fölszentelt pap első, ünnepélyes keretek között bemutatott miséje. (Valójában a második, mert szenteléskor már együttmisézett a szentelő püspökkel). (→egyházi rend szentsége, →koncelebrálás.). Az ~t régi szokás szerint az újmisés pap származási helyén tartja a helyi plébános vagy más (idősebb) pap segédkezése mellett. Ezt a paptestvért *manuduktornak* (kézvezetőnek) mondjuk. Vannak olyan helyek, ahol a hívek az újmisést a szülői házból körmenetileg kísérik a templomba. Ezen a misén a szülők, testvérek, a szűkebb rokonság és az esetleges jótevők két szín alatt járulhatnak szentáldozáshoz. A mise végén van az újmisés áldás, mely a szokásos feltételekkel teljes →búcsúval jár. Szokás újmisés emlékképek kiosztása is.

BL

újonnan kereszteltek

A →katekumenátus hosszú évei alatt a hajdani hitjelöltek alaposan felkészülhettek a keresztény életre, s az →újjászületés húsvéti misztériumában részesedve azonnal az Egyház teljes jogú, nagykorú tagjai lettek. Megkeresztelésük után még nyolc napon át (az ún. „fényes héten”) a keresztelési fehér ruhában vettek részt a misén, elővételezve a teljes boldogságot. A Húsvét utáni vasárnapon mosták le róluk a szent kenetet, Keleten hajukat megnyírva (vö. ApCsel 18,18) bocsátották őket vissza a világba. (Fehér ruhájukról nevezték el a →Fehérvasárnapot: *Dominica in albis depositis* – a letett fehér ruhák vasárnapja.)

A Timóteusnak írt első levélnek megfelelően (3,6) az Egyház élére nemigen választottak újonnan kereszteltetket *(neobaptisztoi v. neophütoi).* Az ET a lelkipásztorok lelkére köti, hogy az ~et vezessék az evangéliumi igazság teljes ismeretére s a keresztségben vállalt kötelességeik betöltésére (ET 789).

OL

Úr

(héb. adón, arám: mar, gör. Küriosz) • Az egyiptomi és semita vallások isteneiket az ország legfőbb uralkodójaként tisztelték, az ÓSZ népe is Jahvét többnyire „Úr”-nak nevezte, mivel a Jahve tulajdonnév kiejtése tiltott volt. Így helyére az ~ jelentésű *„adonai”* uralkodói cím került, s ezt a görög fordítás (LXX) a „Küriosz” névvel adta vissza. Egyébként a „kürie” egyszerű udvariassági formula is lehetett: uram.

Az evangéliumi leírások szerint Jézust már a föltámadás előtt is Úrnak szólították, s Ő el is fogadta ezt a címet (Jn 13,13). Igazi uralkodói hatalmát azonban csak a föltámadás utáni megdicsőülésével érte el, amikor *„Isten Úrrá és Messiássá tette”* Őt (ApCsel 2,36). Ekkortól tanítványai →imádásban is részesítik Őt, noha földi életében nem imádták (Jn 20,28). Az arám nyelven fennmaradt →„Marana-tha” – „Urunk eljő” (1Kor 16,22) fohász is arra utal, hogy a Krisztusra vonatkoztatott ~ cím a zsidókeresztény közösségből eredt, s csak innen jutott át a hellénkeresztény közösségbe (Róm 10,12).

A keresztény liturgiába bekerült ~ fogalomnak az ÓSZ ad tartalmi megalapozást, amely szerint az ~ maga az Isten, s Jézust azért nevezi az ÚSZ és a liturgia ~nak, mert valóságos Istennek vallották.

OL

Úrangyala

(lat. Angelus) • A ferencesek kezdték el esténként háromszor az →Üdvözlégy Máriát imádkozni, s közben harangoztak. Ez a szokás egyre jobban elterjed a 14. sz.-ban, amikor már reggel, délben és este is harangoznak, és az Üdvözlégy elé három verset mondanak: 1. *„Az Úr angyala köszönté a Boldogságos Szűz Máriát és ez méhébe fogadá Szentlélektől Szent Fiát”* (vö. Lk 1,26–38). 2. *„Íme, az Úr szolgáló leánya, legyen nekem a te igéd szerint”* (Lk 1,38), és 3. *„és az Ige testté lőn és miköztünk lakozék”* (Jn 1,14). Ehhez csatolták később egy párverssel a könyörgést: *„Kérünk téged, Úristen, öntsd lelkünkbe szent kegyelmedet, hogy mi, akik az angyali üzenet által szent Fiadnak, Jézus Krisztusnak megtestesülését megismertük, az Ő kínszenvedése és keresztje által a föltámadás dicsőségébe vitessünk.”* Az ima nagyrészt a Szentírásból vett idézetekből áll, majd a zárókönyörgés bevezet a →Krisztus-misztériumba. Méltán lett népszerű ima. Különösen a törökveszély idején lett általános, amikor III. Callixtus pápa a nándorfehérvári győzelemért hálaadásként 1456-ban az egész Egyházra kiterjesztette a déli harangszót és az ~ imáját, melyet több helyütt már korábban is végeztek.

AM

úrfelmutatás

Miután a celebráns a →misében elmondta a kezében lévő kenyér és kehely felett az átváltoztatás szavait, a híveknek felmutatja Krisztus Testét, majd Krisztus Vérét.

Kevéssel az átváltoztatás előtt a ministráns csengetéssel figyelmezteti a híveket, ha ez megfelelőnek látszik. Hasonlóképpen csenget a helyi szokások szerint mindkét szín felmutatásakor is (RMÁR 109). A Szentostya és a kehely felmutatása után a celebráns (főcelebráns) térdet hajt, a koncelebrálók mélyen meghajlanak.

Nyugaton a 12. sz.-ig a Miatyánk előtt történt az átváltoztatott kenyér és bor felmutatása e szavakkal: *„Őáltala,ővele és őbenne a tiéd, mindenható Atyaisten, a Szentlélekkel egységben minden tisztelet és dicsőség, mindörökkön örökké”.* Erre az ősi →doxológia formájú ~ra a régi feljegyzések szerint „mint a tenger zúgása” válaszolt a nép „Ámen”-nel. Ez a „kis ~”-nak nevezett forma ma is megvan minden →eukarisztikus imában. A 12. sz.-ban először Franciaországban, majd általánosan az egész Egyházban elterjedt közvetlenül az átváltoztatás utáni ~. Eleinte csak a szentostyát mutatták fel (mint ma is a karthauzi rítusban), jóval később a kelyhet is. Mivel a „csendes” latin nyelvű misében a hívek nehezen tudták követni a szent cselekményt, a ministráns ezt csengetéssel, esetleg harangozással jelezte. Ilyenkor elhallgat az ének, orgona, a hívek letérdelnek és feltekintenek a felmutatott Eukarisztikus színekre (néhol a tisztelet jeleként állnak). * 5. csengő, →harang.

AM

Úr imája

→Miatyánk

úrkoporsó

A →szentsír egy változata: kápolnaszerű építmény, benne a halott Krisztus szobra, körülötte a sírt őrző katonák alakjai. A nagyheti szertartásoknál használták. Pl. a gótikus garamszentbenedeki ~ az esztergomi Keresztény Múzeumban.

AM

úrmutató

→szentségmutató

Úrnapja

Az ~ Krisztus szent Testének és Vérének ünnepe. Szentháromság ünnepe utáni *csütörtökön,* de számos országban, így nálunk is, a következő vasárnapon tartott főünnep. A mise és az Oltáriszentség megalapításának tulajdonképpeni megemlékező napja ugyan a Nagycsütörtök, de mert a nagyhéten lelkünk nem tudja eléggé kifejezni az Oltáriszentségbe vetett hitünk, reményünk, szeretetünk örömét, e célt szolgálja az ~. Hiszen Krisztus megtestesülése nem ért véget földi életében, hanem mennybemenetele után is közöttünk van, kiváltképpen az Oltáriszentségben (vö. LK 7). Az ~ ünnepi miséjéhez csatlakozik a szentségi →körmenet. →Eukarisztia →Praeorator.

BL

Úr ünnepei (Keleten)

Az →ősegyház liturgiájának első ünnepe Krisztus föltámadásának napja, a vasárnap volt. Ezt a zsidó „szabbat” után, a hét első napján ünnepelték. A következő sz.-ban Kis-Ázsiában már évenként is megünnepelték a feltámadást a zsidó pászkalakoma napján (Niszán hó 14-én). A hosszasan elhúzódó húsvéti idő vitája után végül is ez az ünnep a következő vasárnapra került; s hozzá kapcsolódott egy héttel korábban Jézus jeruzsálemi bevonulásának megünneplése (Virágvasárnap). Pünkösd előtt tíz nappal van Jézus mennybemenetelének ünnepe.

Krisztus születését a 3. sz.-tól Egyiptomban és a Szentföldön jan. 6-án ünnepelték (→Teofánia), de Alexandriában ugyanezen a napon már a Jordánban megkeresztelt Üdvözítő emlékére tartottak →vízszentelést. Rómában a 4. sz.-ban váltotta fel az Aurelianus császár tiszteletére bevezetett „legyőzhetetlen Nap” (Sol Invictus) ünnepét Krisztus születésnapja, a téli napfordulókor ünnepelt Karácsony (dec. 25.). S ezt kilenc hónappal megelőzi Jézus Krisztus fogantatásának ünnepe (örömhírvétel, márc. 25.). A →bizánci rítusúak Karácsony után nyolc nappal emlékeznek meg Jézus körülmetéléséről (jan. 1.), s negyven nap múlva a Simeonnal való találkozásról (febr. 2.). A 6. sz.-tól egész Keleten elterjedt még Krisztus színeváltozásának *(metamorphószisz)* ünnepe is, melyet azóta aug. 6-án tartanak. A szeptember 1-jén kezdődő új egyházi évben az Úr ünnepei közül elsőnek a Szt. Kereszt felmagasztalása kerül sorra szept. 14-én.

OL

Úr ünnepei (Nyugaton)

→Húsvét, →Karácsony, →Vízkereszt, →Úrnapja, →Jézus Szíve ünnepe, →Krisztus Király ünnepe, →vasárnap.

1. *Urunk bemutatása* (Gyertyaszentelő Boldogasszony) febr. 2., ünnep. Alapja a Lk 2,22–29-ben leírt esemény, mely szerint Jézust születése után a negyvenedik napon bemutatták a templomban és ott Simeon világosságnak magasztalta, aki megvilágosítja a pogányokat. Erre vezethető vissza Keleten az →Epifánia utáni, Rómában a Karácsony utáni negyvenedik napon már az 5. sz.-ban kialakult ünnep. Később gyertyás körmeneteket tartottak (bűnbánati jelleggel). A gyertyák megáldását a 10. sz.-ban kezdték el Galliában. E napon ma a főmise előtt gyertyaszentelés van, melyet a pap fehér miseruhában végez. Ennek végeztével mindjárt a Dicsőséggel (→Gloria) folytatódik a mise. Bár az ünnep neve Máriára utal, mégis az Úr ünnepe. Ajánlott ünnep.

2. *Urunk születésének hírüladása* (Gyümölcsoltó Boldogasszony) márc. 25., főünnep. Már az 5. sz.-tól kilenc hónappal Karácsony előtt annuntiatio és incarnatio néven tartottak ünnepet, mely az angyali üdvözletről és az Ige megtestesüléséről szólt Lk 1,26–38 alapján. Anélkül, hogy Mária üdvösségtörténeti szerepét kisebbíteni kívánná, a lit. ref. inkább az Úr ünnepének tartja e napot. E napon a misében a hitvallás megtestesüléséről szóló mondatnál térdet hajtunk, ha pedig énekeljük a hitvallást, letérdelünk. Ha ez az ünnep nagyhétre vagy Húsvét nyolcadára esik, Húsvét nyolcada utáni hétfőre teszi át az Egyház. Ajánlott ünnep.

3. *Urunk mennybemenetele,* főünnep. Már a 4. sz.-ban megünnepelték ~t, mégpedig az ApCsel 1,3 és ApCsel 1,9–11 leírását követve Húsvét után negyven nappal. Szt. Ágoston már úgy ír róla, hogy ez az ünnep az egész világon elterjedt. Hazánkban Húsvét VII. vasárnapján tartjuk. Az ünnep régi neve: „Áldozócsütörtök”. 1918-ig ezen a napon zárult a →húsvéti szentáldozás ideje, amely most Pünkösd vasárnapján az esti miséig tart. Ma ekkor ér véget a húsvéti idő. A →húsvéti gyertya is az oltár mellett marad Pünkösd esti miséjének végéig. – Kötelező ünnep.

4. *Urunk színeváltozása,* aug. 6., ünnep. Alapja a szinoptikus evangéliumokban elbeszélt esemény (Mt 17,1–8; Mk 9,2–9; Lk 9,28–36). A keletszír liturgiában tűnik fel az 5. sz.-ban, a római egyház a 10. sz.-tól ünnepli. 1457-ben III. Callixtus pápa rendelte el az egész Egyházban a törökök felett aratott győzelem emlékére.

5. *A Szent Kereszt felmagasztalása,* szept.14., ünnep. Közvetve ez is az ~ közé tartozik, mert a megváltás szent jelét tiszteljük a keresztben. 335. szept. 13-án Jeruzsálemben ünnepélyesen felszentelték a Szent Sír-bazilikát. Másnap, 14-én, először mutatták fel a népnek a megtalált kereszteredlyét. Később összekötötték ezt az ünnepet azzal az eseménnyel, hogy Heraklius császár 618-ban visszaszerezte a perzsáktól az elvitt Keresztet.

AM

Úr vacsorája

(lat. = Coena Domini) • A „küriakon deipnon” kifejezést a görög atyák is főként az utolsó vacsorára vonatkoztatták. Az „Úr vacsoráját” fölelevenítő Eukarisztiát „titkos vacsoraként” *(müsztikon deipnon)* emlegették, amelyben már minden keresztény részesülhet. A bizánci liturgiában erre utal a nagycsütörtöki liturgia fő éneke, melyet a szentáldozás előtt minden liturgián elismételnek: *„A te titkos vacsorádnak részesévé fogadj ma engem…, mert nem mondom ki ellenségeidnek a titkot, sem csókot nem adok neked, mint Júdás”.*

OL

utolsó vacsora

Jézusnak a halála előtti utolsó étkezését az első három evangélista és Szt. Pál húsvéti vacsoraként írja le. Az ünnepi zsúfoltságban is ragaszkodott hozzá a Mester, hogy ezt az étkezést Jeruzsálem falain belül, este fogyasszák el és a Hallél-zsoltárok hálaadásával fejezzék be. Mindezekből pászkalakomára következtethetünk, jóllehet János evangélista szerint a zsidók csak a Jézus elítélését követő napon szándékoztak elfogyasztani a húsvéti lakomát. Szt. János a kereszthalálban szemléli a húsvéti bárányra vonatkozó jövendölés beteljesülését: „Csontot ne törjetek benne” (Jn 19,37).

A zsidó hagyomány szerint a pászkalakoma a következőképp zajlott le: Az ünnepi áldás és az első kehely megáldása után fogyaszthatták el annak tartalmát, valamint az előételt, a keserű füveket és a kovásztalan kenyeret. Az ünnep jelentőségének kifejtése után a Hallél-zsoltárok első részét (113. zsoltár) énekelték el, majd a második kehely kiürítése következett. Rövid áldás után a kenyeret megtörték s körbeadták az asztalnál, majd a bárány elfogyasztása után a harmadik kehely következett. A Hallél-zsoltárok végigéneklése után (114–118. zsoltár) a befejezést a negyedik kehely fölött elmondott hálaadó ima jelentette.

Az evangéliumi beszámolók szerint Jézus a kenyér fölötti áldást használta fel arra, hogy közölje Testének titkát, s a „vacsora után”, a harmadik kehely bor fölött ejtette ki az átváltoztatás szavait.

Jézus a kehely fölött mondott szavaival már saját életáldozatára utalt az ÓSZ-i áldozati nyelv egyes elemeivel, pl. a „szövetség vére” kifejezéssel. Így már nemcsak elővételezte a másnapi áldozatot, hanem az ~t is áldozatként értelmezte. Az itt fölkínált étel és ital már áldozati lakoma, melyet majd „az Úr halálának emlékére” kell a meghívottaknak az Eukarisztiában fölelevéniteniük. →Húsvéti Szent Háromnap, A., →Eukarisztia.

OL

Útravaló, Szent

(lat. viaticum) • A földi életből távozó hívőt az Egyház Krisztus Testének és Vérének szent ~jában kívánja részesíteni. A szent ~ként vett →szentáldozás különleges módon jelzi az Úr halálát és az Atyához való távozását. Nyújtható mise keretében is a →bűnhocsánat szentségével vagy a →betegek kenetével együtt. Plébános vagy más pap hiányában más →áldoztató is kiszolgáltathatja. A *„Krisztus Teste!”* felhívás után az áldoztató hozzáteszi: *„Őrizzen meg téged, és vezessen el az örök életre”.* * 24.

VI

utrenye

(gör. orthrosz, szláv: utrenica = reggeli istentisztelet) • A keleti egyházban a szerzetes közösségekben mindennap, az egyházközségi templomokban pedig vasárnap és nyilvános ünnepeken a hívekkel együtt végzik. Hálát adnak Istennek, hogy megőrzött az éjen át és áldását kérik a nappal idejére is. A Szentháromság magasztalásával kezdődik, amit az angyalok karácsonyi éneke (→doxológia) és →zsoltár követ. A →Szent Liturgiából ismert nagy →ekténia után „Isten az Úr…” (a 118. zsolt. 27. és 26. vers), a nap himnusza (→tropár), „Sokirgalmú ének” (a 135. és 136. zsoltár versei), vasárnap Krisztus feltámadásának magasztalása, ünnepeken az ünnepelt személyt vagy eseményt dicsőítjük. Evangéliuma vasárnap mindig a feltámadás egy-egy mozzanatáról szól (tizenegy evangéliumi szakasz ismétlődik folyamatosan). Ezután egy, a Szentírásban megfogalmazott isteni Ige iránti tiszteletnek szép kifejezése következik, az evangélium-csókolás. A pap a díszes Evangéliumos könyvet, amelyet mindig az oltáron tartanak, most a hívek elé viszi, akik felsorakozva, magukra keresztet vetve csókkal illetik azt. Egyik fő énekcsoportja a →kánon, általában az ÓSZ szent tényeit tárja elénk, befejező szakasza (a IX. óda) az Istenszülővel, ill. Urunk fogantatásával és születésével foglalkozik. A →sztichira elnevezésű énekek után (szintén változó részek az ünnep, vagy a nap témája szerint) a nagy dicsőítéssel (→doxológia) és →ekténiával fejeződik be. Szövegben is, dallamban is egyaránt nagy változatosság jellemzi az ~t.

OM

– Ü –

üdvösség

Az ÓSZ tanúságtétele szerint az ~ mögött mindig meghatározott tapasztalat áll: megszabadulás az ellenségektől, a fogságból, *felgyógyulás* súlyos betegségekből; vagyis Isten segítségének megtapasztalása. Ilyen tapasztalatokból bontakozik ki egyre tisztábban az ~ története, melynek során a választott nép a végleges ~ felé tart. Ennek a végső ~nek feltétele a belső megszabadulás a bűnöktől.

Az ÚSZ-ben a *„szótéria”* fogalma egyaránt utal a testi-anyagi jólétre és a lelki-szellemi élet beteljesedésére. Jézus életében az egész emberiség számára köszöntött be a végső ~ korszaka: s ebből már az ÓSZ-i vallási közösség kivetettjei sem lehetnek kizárva (vö. Lk 19,9). Akiket Jézus meggyógyított betegségeikből, megmentett a halálveszélytől vagy megszabadított a haláltól, azok ugyanúgy az Istentől jövő ~et tapasztalták meg, mint akik a bűneiktől szabadultak meg. Ezeknek az embereknek Jézus evangéliuma az ~ *útja, „Isten ereje az ~re”* (ApCsel 1,16; 16,17), s az örömhír minden szava „az ~ szava” (ApCsel 13,26, vö. 11,14). A szabadulás és ~ forrása viszont Jézus megváltó halála, mely mindenkit megszabadíthat bűneitől. A kereszthalál erejéből vált lehetségessé a megmenekülés *„Isten haragjától”* (Róm 5,9 vö. Mk 13,13), s a részesedés Jézus Krisztus dicsőségében (2Tessz 2,13 kk., Róm 8,30). A keresztények már a →keresztség szentségében részesei lesznek az ~nek, melynek végső bekövetkeztét Jézus második eljövetelekor várják.

OL

üdvösség története

Az apostoli egyház szemlélete szerint a történelem nemcsak véletlenszerű események egymásutániságát jelenti. Szt. Pál gyakran említi Isten *„akaratának titkát, azt az előre meghatározott jóságos tervét, hogy elérkezik az idők teljessége, és Krisztusban mint főben újra egyesít mindent, ami a mennyben és a földön van”* (Ef 1,9–10). Az ÓSZ-i szemlélet szerint az emberiség a „szövetségek történelmében” él. A kiindulópont a teremtés, ám az Isten által felajánlott első szövetséget hamar megzavarta az eredeti bűn. Utána a Noéval kötött szövetséget tekinthetjük a természeti vallások és kultuszaik megalapozásának. Később az Ábrahámmal kötött szövetség jelentette az Isten és az emberek közötti baráti kapcsolat kezdetét. Ennek csúcspontja a sínai-hegyi szövetség, amikor megszületett Isten választott népe. A hűtlenség későbbi jelei láttán azonban a próféták új szövetséget hirdettek meg, amelynek megvalósítója az Isten Fia lesz. Ebben a szövetségben Jézus Krisztus megváltó áldozata vezeti el az Egyház tagjait az isteni „üdvgondozás” (ökonómia) végcéljához, a mennyei Jeruzsálemhez. *„S ha majd minden alá lesz neki vetve, maga a Fiú is aláveti magát annak, aki mindent alávetett neki, hogy Isten legyen minden mindenben”* (1Kor 15,28).

A zsidó és a keresztény liturgia a szövetségkötés nagy eseményeit eleveníti föl, előremutatva a beteljesedés felé. Izrael gyülekezete a kivonulásra és a Sínai-hegyre, a keresztény liturgia viszont Krisztus megváltó áldozatára emlékezik, előrejelezve a mennyei beteljesedést. Minden üdvösségtörténeti szakasz magában foglalja az előzőeket is, ezért olvashatja a keresztény közösség is az ÓSZ-i olvasmányokat, miközben már előretekint a Bárány és szent Városa felé (Jel 21). Az eljövendő Ország dicsősége nem törli el a történelmet, hanem beteljesíti. A liturgikus közösség végcélja a beépülés a Szentháromság életközösségébe: *„hogy teljesen megváltva az övéi legyünk az Isten fölségének dicsőségére”* (Ef 1,14).

OL

Üdvözlégy, Mária

Ez az imádság három részből áll: 1. az angyal köszöntése (Lk 1,28): *Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes, az Úr van teveled;* 2. Erzsébet köszöntő szavai (Lk 1,42): *Áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse;* 3. az Egyház könyörgése. A 12. sz.-tól a 16. sz.-ig alakult ki ez a ma is használt forma: *„Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent Anyja, imádkozzál érettünk bűnösökért, most és halálunk óráján. Ámen.* Ez a záró rész a keletieknél így hangzik: *„mert szülted nekünk Krisztust, az Üdvözítőt, a mi lelkünk szabadítóját”.*

OL

ünnepek

„Az Egyház feladatának tartja, hogy isteni Vőlegényének üdvösséget szerző művét az év folyamán meghatározott napokra szétosztva, szent emlékezéssel megülje. Minden héten egy napot, a vasárnapot, az Úr feltámadásának emléknapjává teszi. Évenként egyszer pedig a feltámadás és a boldogságot szerző szenvedés emlékére a legnagyobb ünnepet, a Húsvétot szenteli" (LK 102).

A *keleti egyházban* a Húsvét, az *„ünnepek ünnepe"* után, a legmagasabb rangúak a *„litiás ünnepek",* melyeknek zsolozsmájában a kenyéráldásnak is külön szertartása van. (→litia) Az →ikonográfiában is kiemelt helyen szereplő 12 főünnep az Istenszülő születésével kezdődik, és mennybevételének ünnepével végződik (szept. 8.–aug. 15.). A többi nyilvános ünnep zsolozsmájában a 135. zsoltárról elnevezett „Sokirgalmú" ének szerepel: ezért ezeket *„polieleoszos"* ünnepeknek is szokás nevezni. Külön csoportba tartoznak azok a szentek, akiknek ünnepén a reggeli zsolozsmában „nagy dicsőítést" (→doxológia) énekelnek: ezek a „doxológiás" ünnepek. E két utóbbi csoportnak már nem mindegyik tagja nyilvános ünnep.

A *nyugati egyházban* a Húsvét mindeneket megelőző elsőbbsége a hetenkint visszatérő →vasárnapi ünneplésben is megnyilvánul. Húsvét mellett a →Karácsony a másik legkiemelkedőbb ünnep. A középkorban a vértanúk és szentek ünnepei úgy megszaporodtak, hogy az a veszély fenyegetett, hogy a →liturgikus év alapformáját elhomályosítják. Ez az elmúlt évszázadokban rendkívül bonyolult ünneprangsorhoz vezetett. Így pl. V. Pius a Trid. által elrendelt misekönyvben és zsolozsmában (1568, 1570) hat ünnepi rangot határozott meg, amelyet még bonyolított a számos →nyolcad. Több egyszerűsítési próbálkozás után, az LK adta felhatalmazás alapján, VI. Pál pápa alapvetően rendezte az ünnepek rangját (1969).

Isten népe minden napot megszentel liturgikus ünnepléssel: a miseáldozattal és a zsolozsmával. A liturgikus nap éjféltől éjfélig tart. A liturgikus ünneplések fontosságuk szerint különböznek egymástól.

A →**főünnep** (sollemnitas) különleges nap, ünneplése már az előző napon az első →Vecsernyével kezdődik. A *misében* →Gloria, három →olvasmány és →hitvallás van. Saját →prefációja van, és nem végezhető ezeken a napokon semmiféle →votívmise és →gyászmise. Néhány főünnepnek saját vigíliamiséje, Húsvét és Karácsony ünnepének pedig →nyolcada van. A *zsolozsma* már az előző napon az első →Vecsernyével kezdődik, az olvasmányos imaórában pedig →Te Deum-ot imádkoznak. →vigília

Az **ünnepet** (festum) a természetes nap határain belül tartjuk. A *misében* →Gloria, csak két →olvasmány van, a →hitvallás nem kötelező, de ünnepélyes alkalommal mondható. A *zsolozsma* csak akkor kezdődik első →Vecsernyével, ha az ünnep Úr ünnepe és vasárnapra esik. Az ünnep zsolozsmájában Te Deum is van.

Az **emléknap** (memoria) kötelező vagy tetszés szerinti. Megtartása összefonódik az egyidejű hétköznappal. A *misében* nincs →Gloria, könyörgései vagy a saját miséből, vagy a szentek közös miséiből veendők. Rendszerint saját olvasmányai vannak, melyek a szent életére jellemzőek.

Még kötelező emléknapon is vehetők a köznapi olvasmányok. A →prefáció vagy saját (pl. Őrangyalok ünnepén az angyalokról), vagy a közös prefációk közül veendő. A *zsolozsmában* az →antifónákat, →zsoltárokat a hétköznapról vesszük, az →Imádságra hívás, →himnusz, rövid olvasmány, valamint a →Benedictus és →Magnificat antifónája a szentről, vagy a közös részből, vagy a hétköznapról választható. A könyörgés mindig a szentről, az Olvasmányos imaórában pedig a második olvasmány a szentről szól; nincs Te Deum, és a Napközi imaórák a hétköznapról mondandók. Figyelembe kell venni a kiváltságos liturgikus időket is. Mindenről pontos tájékoztatást ad a →direktórium.

→**Köznapnak** hívjuk a hétnek a vasárnapra következő napjait. A mise szövegében és az olvasmányoknál lehetőség van a szabad választásra a lelkipásztori szempontok vagy a miséző pap egyéni igénye szerint. * 1.

OL–VI

Ünnepek és kiemelt köznapok rangsora (a nyugati egyházban)

1. Az Úr szenvedésének és feltámadásának Húsvéti Szent Háromnapja.
2. Karácsony, Vízkereszt, Urunk mennybemenetele, Pünkösd.
3. Évközi vasárnapok.
4. Hamvazószerda.
5. A nagyhét köznapjai hétfőtől Nagycsütörtökig bezárólag.
6. Húsvét nyolcadának napjai.
7. Az Úr, a Boldogságos Szűz Mária és a szentek főünnepei.
8. Halottak napja.
9. A város, vagy község fővédőszentjének főünnepe.
10. A templom címének főünnepe.
11. Szerzetesrend címének, alapítójának és fővédőszentjének ünnepei. * 1, EÉSZ 59.

ünnepkör

(a keleti egyházban, gör. heméraí okto = ‘nyolc nap’, a nyugati egyházban lat. octava = ‘nyolcad’ l. ott) • Az ókeresztény egyházban a nagyobb ünnepeket nyolcnapos utóünneplés követte (oktáv). Az ünnep után visszatért az előző ünnep teljes zsolozsmája, s így az ünnepzárás újra ünnepnapot jelentett.

Keleten legelőször a Húsvét utáni ~ alakult ki, amikor az újonnan megkereszteltek a „fényes héten” át a templomban maradtak, s a nyolcadik napon kapták meg újra az elbocsátást a tanúságtételre. A nyolcnapos ünneplést nemcsak az ókori számmisztika, hanem a →föltámadás napjának eszkatológikus jelentősége is megalapozta (a „8. nap”).

Keleten az →egyházi év másik fontos ~e a →karácsonyi ~, amely a Vízkereszt utáni nyolcaddal fejeződik be.

A keleti egyház nyolcnapos „utóünneplést” tart még augusztus és szeptember 2. és 3. hetében (aug. 6 és 15, illetve szept. 8 és 14 után). Rövidebb utóünnep követi febr. 2-át és nov. 21-ét; az utóbbit azért, mert az Istenszülő Szűz templomba vezetésének ünnepzárását a böjti időre való tekintettel már Szent Katalin nagyvértanú ünnepén, november 25-én tartják.

OL

A római egyházban ~ alatt a karácsonyi és húsvéti ~t értjük, melyek között az évközi idő van. A karácsonyi ~ ádvent első vasárnapjának első Vecsernyéjétől Urunk megkeresztelkedése második →Vecsernyéjéig, a húsvéti ~ Hamvazószerdától Pünkösd második Vecsernyéjééig tart. →liturgikus év.

AM

ünneplés

Minden vallásnak vannak ünnepei, melyek kiválnak az egymást követő hétköznapok sorából; bizonyos vallási eseményeket felidézve külsőségekben is az öröm, a hálaadás megnyilvánulásai. *„Boldog a nép, mely ünnepelni tud”* (Zsolt 88,16). Az ÓSZ-ben számos ünnep alakult ki, melyek közül a legfontosabb a Húsvét *(peszáh)*, a Pünkösd *(pentékoszté)* és a sátoros ünnepek *(sukkót)*. Ezeket a templomi, zsinagógiai és családi szertartások és hagyományos szokások kíséretében örömteli lélekkel tartották meg. Az ÚSZ első ünnepe az Úr napjának, a *szabbatnak* áttétele a hét első napjára, a →vasárnapra, amely Jézus feltámadásának napja. Átvette a zsidóktól a Húsvét és Pünkösd ünnepét is, mely most már ÚSZ-i tartalommal telt meg: Jézus feltámadása és a Szentlé!ek eljövetele. A 3. sz. elején Keleten feltűnik az Epifánia ünnepe. Ezen a napkeleti bölcsek hódolatát, Krisztus megkeresztelkedését és a kánai menyegzőn történt első csodáját ünnepelték, melyekben „megnyilvánult istensége” (gör. epiphanein = ‘megnyilvánulni’, ‘megmutatkozni’). Nyugaton a 4. sz.-ban a *Sol invictus* (a legyőzhetetlen nap) téli napforduló ünnepén kezdték a földrejött igaz világosságot, Jézus születését ünnepelni (dec. 25. Karácsony). A vértanúkat haláluk évfordulóján a misében való megemlékezéssel ünnepelték. Az első Mária-ünnepről a 4. sz.-ban történik említés, az efezusi zsinat után (431) egyre több Mária-ünnep fejlődött ki. A munkaszünettel összekötött ünnepek száma az idők során annyira megszaporodott, hogy VIII. Orbán pápa a 17. sz.-ban, XIII. Benedek a 18. sz.-ban, Szt. X. Pius a 20. sz. elején, legújabban pedig a II. Vat. a nyilvános és kötelező ünnepeket alaposan korlátozta, vagy egyes esetben a püspöki konferenciák döntésére hagyta, hogy azokat napjukon, vagy a rákövetkező vasárnap ünnepeljék (→ünnepek). Az ~ bizonyos külsőségekkel és hagyományos szokások megtartásával jár együtt. Ilyenkor ünnepélyesebb →liturgikus öltözetet vesz fel a celebráns és segédkezők (→ornatus), a templom díszítése is kifejezi az ~t, →énekes mise (esetleg →szkólával, →kórussal, vagy →hangszeres zenével) emeli az ünnep fényét. De e külsőségeknél sokkal lényegesebb, hogy az →igehirdetés rávezesse a híveket az ünnep →misztériumának befogadására. Több ünnepet családi hagyományok kísérnek (pl. karácsonyfaállítás, ajándékozások; a →templombúcsú alkalmából a templomot körülvevő szórakoztató sátrak azonban nem egyértelműen segítik az ~t).

Az ~sel együtt jár és nagyon ajánlott a szentségekhez való járulás (esetleg →körmenet, →paraliturgikus cselekmények, pl. misztériumjáték stb.).

AM

– V –

vágykeresztség

(votum baptismi) • A tökéletes bánatban és istenszeretetben megfogant komoly, erős vágy, mellyel egy még meg nem keresztelt egyén elhatározza, hogy ha lehetősége nyílik, a keresztség szentségét fölveszi. Az üdvösségnek ez rendkívüli (szentségen kívüli) útja. Mivel a megigazulás a hitből fakad, ezért bizonyos esetekben még a bennfoglalt vágy *(votum implicitum)* is biztosíthatja az üdvösséget, noha ez még nem adhat szentségi jegyet *(character),* és nem tesz a látható Egyház tagjává. A Szentírás tanítása a tökéletes szeretetről (és az azt magába foglaló bánatról) igazolja a ~ üdvöt adó hatását. Kornéliusz százados (ApCsel 10,44–47) vette a Szentlelket a keresztség előtt. A ~ tanát Szt. Ágoston és Szt. Ambrus fejti ki. A ~ nem teszi feleslegessé a keresztséget, mert csak az azzal való összefüggéséből nyeri kegyelemadó erejét. →keresztség.

OL

válaszos zsoltár

(lat. psalmus responsorius, graduale = gradus: ‘lépcsőfok’) • A mise első olvasmánya után következik a ~, amely szerves része az ige liturgiájának. A zsoltárt rendszerint az Olvasmányok könyvéből vesszük, mivel a napi zsoltárszöveg szorosan kapcsolódik a megelőző olvasmányhoz. Az →előénekes az →ambóról, vagy más alkalmas helyről énekli (vagy olvassa) a zsoltárverseket. Ezalatt a nép ül, s a választ az egyes szakaszok után refrénszerűen ismételgeti. Hogy a nép könnyebben énekelhesse a válaszokat, megengedett egyes időszakokban (pl. húsvéti idő, évközi idő), vagy ünnepcsoportokban (pl. Mária-ünnepek, apostolok ünnepei) általánosan énekelhető ~ alkalmazása. Az Olvasmányok könyvében feltüntetett zsoltár helyett, de csak ha éneklik, vehető a →graduále a *Graduale Romanum*-ból, vagy a *Graduale Simplex*-ből.

A ~ *„graduále”* neve abból a Rómán kívüli szokásból ered, hogy az első századok liturgiájában a szólista a zsoltárt az ambó lépcsőjéről (gradus) énekelte. Kezdetben a szólista éneke melizmás, a népé azonban egyszerű ének volt, amikor azonban a →szkóla átvette a néptől a válasz éneklését, a →responzum stílusában a szólista énekéhez zárkózott fel. A graduálék a liturgia legdíszesebb énekei. Hangnemtani érdekességük, hogy gyakran a responzum ugyanazon →hangnem plagális, a verzus pedig autentikus változata. A mise egyszerűsítésére törekvés következtében (elmaradt az olvasmány!) a graduálé elvesztette válaszos jellegét: a szólista egyetlen verzusa után rögtön elkezdődött az →Alleluja éneklése. Szövegük leggyakrabban zsoltár, vagy más szentírási idézet, néha egyéb imádság (pl. *Gr. Benedicta et venerabilis es, Virgo Maria*).

BP

vállkendő

(lat. amictus, humerale) • Téglalap alakú vászonkendő két szalaggal. Eredetileg a bő →alba fölé vették fel, hogy annak redőit összefogják vele, később az alba alá került a nyak elfedésére és az értékes →miseruháknak a verítéktől való megóvására. Használata mellőzhető olyan albánál, amely a nyakat tökéletesen elfedi (RMÁR 298). Sok helyütt terjed a könnyen mosható, gallérral ellátott, vállraszabott ~, melyet az alba alá vesznek fel, és gyakran cserélnek.; (Ábra: →Papi és liturgikus öltözetek, G, 4.)

AM

vasárnap

(lat. dies Dominica vagy egyszerűen: Dominica = ‘az Úr napja’) • Már az ApCsel 20,7-ben olvassuk, hogy a keresztények *„a hét első napján összegyűltek a* →kenyértörésre*”*. Ez volt a ~, Jézus föltámadásának emléknapja. A zsidó szabbat helyére lépett, és liturgiájának középpontjában az Eukarisztia ünneplése állott. A zsidók szabbatja ünnep és munkaszüneti nap volt, de a keresztények ~ az üldözések idején ilyen ünneplésre nem gondolhattak. Ezért hajnalban gyűltek össze a „kenyértörésre”, hogy (a mai óránk szerint) 9-kor munkába állhassanak. A ~i misén való részvétel azon az alapon is kötelező volt, ahogyan a zsidók szombatjának a megülése: *„Gondolj a szombatra és szenteld meg. Hat napig dolgozzál és végezd minden munkádat. A hetedik nap azonban az Úrnak, a te Istenednek pihenő napja”* (Kiv 20,8–11). Így lett a ~ minden ünnepnap őse és az egész liturgikus évnek alapja (vö. LK 106), amely semmi más hitéleti, vallási gyakorlattal nem pótolható. Az ET 1247. szerint a hívek ~ és minden más kötelező ünnepen kötelesek a misén részt venni. Ezenfelül előírja, hogy tartózkodjanak minden olyan munkától, amely akadálya lehetne az istentiszteleten való részvételnek, és ami a ~ sajátos örömétől avagy a szellemi és testi felüdüléstől is megfosztaná a híveket.

A ~i és a kötelező ünnepi liturgián való részvétel vonatkozik a teljes misére, tehát Isten Igéjének meghallgatására (→igeliturgia), és az →áldozaton való jelenlétre. (→tevékeny részvétel.) A csak puszta jelenlét a lélekben való bekapcsolódás nélkül nem elegendő. →tömegtájékoztatási eszközök, →kötelező ünnep.

BL

Vecsernye

(gör. heszperinon, lat. vesperae, vesper = ‘esti csillag’, szláv: vecsernyja) • 1. Az alkonyati zsolozsma a *keleti egyházban* mindmáig a liturgikus nap megnyitását jelentette. Vallástörténeti előzménye a pogányoknál és zsidóknál egyaránt elterjedt esti hálaadás volt, mely a gyertya vagy mécses meggyújtásakor hangzott el. A keresztény keleten ezt a *„lükhnikon”* nevű szertartást kapcsolták össze a szeretetlakomával (→agapé). A 4. sz.-ban a püspök bevonulásakor gyújtották meg a gyertyákat s mondták el az esti zsoltárokat (13, 113, 130, 141). Hippolütosz „Apostoli Hagyománya” szerint a püspök bevonulását himnuszok és imádságok kísérték, s csak ezek után következett az elbocsátás.

A *bizánci rítusú* ~ rendje ma a következő: A szokásos kezdet után a bevezető zsoltár *(prooimiakosz pszalmosz)* a 104., melyek éneklése alatt a pap hét csendes imát mond el. A nagy →ekténia és az ehhez kapcsolódó zsoltárcsoport után a 141. zsoltár következik a megfelelő versekkel és →„sztichirákkal”. Az ünnepélyes →bevonulást követő esti hálaének („Enyhe világossága…”) után ÓSZ-i szakaszokat olvasnak fel. Az újabb →ekténia befejeztével az előverses *sztichirák* kezdődnek, amelyeket Simeon hálaéneke zár le *(„Most bocsásd el Uram…”).* Az elbocsátás előtti himnuszok már azonosak a reggeli zsolozsma kezdő énekeivel *(apolütikion).*

2. *A latin rítusú* ~ rendje a következő: a bevezető vers után a →himnusszal adja meg az Egyház az ünnep hangulatát. →Antifónákkal keretezett két zsoltár és egy →kantikum (az apostolok leveleiből vagy a Jel könyvéből) után egy szentírási olvasmány következik, amelyhez elmélkedés vagy →homília is kapcsolódhat. A →válaszos énekkel a hívő nép az Isten szavára válaszol, majd a Boldogságos Szűz éneke, a →Magnificat csendül fel az →antifónájával. Végül a közbenjáró kérések és a →Miatyánk után a zárókönyörgéssel és az elbocsátással fejeződik be. →zsolozsma.

OL–VI

vélum

(lat. ‘lepel’) • Több liturgikus ruhadarab neve. Ősi szokás a →misztérium lepellel való letakarása, szent tárgyak lepellel való megfogása. Mai formái:

1. Válltakaró ~ rendszerint díszesen hímzett selyemlepel, melyet a pap az →Oltáriszentség →körmenetben való hordozásakor és a vele való áldáskor vállára terít, és a lepellel fogja meg a →szentségmutatót (esetleg →cibóriumot, melyet ily alkalommal teljesen befed a ~mal).

2. Cibórium~ az →Oltáriszentség őrzésére szolgáló fedeles kehely vagy áldoztató tál kis köpenyszerű letakarása (nem kötelező). Ábra: Cibórium 1.

3. Kehelytakaró ~ a miséző →kelyhet borítja →felajánlásig, és →áldoztatás után. Színe és anyaga általában megegyezik a →miseruháéval, de mindig lehet fehér színű (RMÁR 80). Ábra: Kehely felszerelése, 1.

4. →Nagyböjtben szokásos az oltárkép lila lepellel való letakarása.

5. →Nagypénteken lila lepel takarja a feszületet, melyet a szertartás alatt a celebráns ünnepélyesen leleplez a →kereszthódolatra.

6. Püspöki misén a →segédkezők viselhetnek vállukon könnyű leplet, s azzal tartják a →püspöksüveget és a →pásztorbotot.

AM

Veni Sancte

(lat. Veni Sancte Spiritus = ‘Jöjj, Szentlélek’) • 1. A pünkösdi mise →szekvenciája.

2. →Antifóna, melyet a hozzá tartozó párverssel és könyörgéssel tanulás, munkakezdés előtt énekelnek vagy imádkoznak.

3. Iskolai évet, vagy egyéb évadot nyitó, a Szentlélek segítségül hívását magában foglaló, rendszerint misével egybekötött, vallásos ünnepség.

BP

vérkeresztség

(lat. baptismus sanguinis) • A vértanúságnak először Tertullianus által használt elnevezése. A 3. sz.-i üldöztetés idején Órigenész is többször nevezte a vértanúk szenvedését *„baptiszmá”*-nak. Hippolütosz „Apostoli hagyománya” szerint az Úr nevéért letartóztatott katekumen „mielőtt még elnyerte volna bűnei bocsánatát – megigazul, mivel saját vérében nyerte el a keresztséget” (19. f.).

„A ~ teológiai alapja az, hogy míg a szentségi keresztség csak szakramentálisan köt hozzá bennünket Jézus halálához, addig a vértanúság Jézus kereszthalálának valódi követése” – (Előd I. „Katolikus dogmatika” 550. old.). Jézus ugyanis örök boldogságot ígért azoknak, akik üldözést szenvednek az igazságért, és a saját vértanúi halálát is egyfajta keresztségnek tartotta (Mk 10,38).

OL

vers

(lat. versus, kicsinyítve: versiculus = a Szentírás egy rövid szakasza; a liturgiában legtöbbször egy zsoltársor, vagy párvers = két zsoltársor.) • A ~ vagy pár~ a →zsolozsmában és más liturgikus imákban előforduló rövid fohász, melyben segítséget kérünk Istentől. Az első sor maga a ~, és ezt mondja a pap vagy előimádkozó, erre következik a hívek vagy a kar felelete (responsum vagy responsorium). Pl. Vers: *„Uram, hallgasd meg könyörgésemet!”*, amelyre a felelet: *„És kiáltásom jusson eléd!”*

AM

vértanúk tisztelete

A hőseiket („hérosz”) tisztelő késő ókori pogányokkal ellentétben a keresztények a vértanúk sírjánál *(memoria)* az évfordulók éjjelén azok égi születését ünnepelték. Az örömünnep fő mozzanatai a vértanúakta felolvasása, a közös étkezés *(refrigerium)* és az Eukarisztia megtartása voltak.

A későbbi századokban a ~be már egyre több pogány szokás keveredett. A néhol már túlburjánzó kultusz a 4. sz.-tól a püspök részéről is fokozottabb ellenőrzést tett szükségessé. Meg kellett győződni az ereklyék hitelességéről, majd össze kellett állítani a szentként tisztelhető vértanúk és elhunytak listáját. Ez vezetett a →szentté avatás jogi formájának kialakulásához. Az egyetemes egyház által elismert szentek ünnepei fokozatosan kitöltötték az egész →liturgikus évet, s így megindulhatott a hónap szentjeinek himnuszait egybefoglaló *„méneák”* vagy *„menologion”*-ok összeállítása. A szentek életrajzát Keleten a *„Szünaxarion”,* Nyugaton a →Martyrologium foglalja öszsze az emléknapok naptári ünneplési rendjének megfelelően.

A ~t különösen fokozta az az ókeresztény szemlélet, mely szerint a hitvalló szentek különleges „szólásjogot” (gör. *parrészia,* lat. *intercessio*) nyertek Istentől, s Krisztusnál közbenjárhatnak a keresztény hívőkért. →Ereklyéjüket ezért igen nagy kegyelettel őrzik, s minden →templomszenteléskor külön szertartással helyezik el. →szentek tisztelete.

OL

Vesperás

→Vecsernye

vigília

(lat. = ‘éjszakai virrasztás’) • Már a kereszténység előtt is sokfelé gyakorlatban volt az ünnepet megelőző éjszakán át tartó nyilvános vagy házi vallásos ünneplés. A zsidóság a Niszán hó 14-én tartott esti pászkalakomával adott ösztönzést a keresztény ~ kialakulására, amelynek elnevezése a római katonák éjjeli őrségére, őrváltásaira utal.

Az ApCsel több helyütt beszámol zsoltáréneklésssel és imádsággal töltött éjszakai virrasztásról (12,12; 16,25). A templomokban tartott liturgikus virrasztás eredete azonban mindenképp Húsvét éjjeléhez vezethető vissza. A „világosság éjszakáján” a föltámadás fénye ragyogta be az ünneplő közösséget, különösen is a keresztségben „újonnan megvilágosítottakat”. A Húsvét ~ja mellett Jézus születésének éjszakája a másik fontos üdvtörténeti esemény. Ezért az Úrjelenés (jan. 6. →Teofánia), illetve Karácsony ünnepének esti „nagy zsolozsmáját” Keleten mindmáig ÓSZ-i imádságok és olvasmányok egész sora tölti ki, melyeknek középpontjában Iz 8,9–9,6 éneke áll: *„Velünk az Isten!”*

A nyugati egyházban az ünnepek előtti ~ éjszakai szertartását a középkortól előre tették az előző nap délutánjára. A 14. sz.-tól kezdve pedig az ünnepet már a megelőző nap reggelén kezdték, és így ez az egész nap az ünnep ~ja lett. Kiváltságos ~t tartottak Karácsony, Húsvét, Pünkösd és Vízkereszt előtt, és további 14 ünnepnek volt a lit. ref.-ig ~ja. Virrasztással egybekötött ~ ma már csak egy van: a húsvéti ~ a Húsvét napját megelőző éjszakán. Egyéb főünnepeket megelőző napokon ún. ~ -mise van, saját miseszövegekkel. Ezt az ünnep előtt késő délután (naplemente után) mutatják be. Ilyen misék vannak a következő ünnepeket megelőző napokon: →Karácsony, →Pünkösdvasárnap, →Ker. Szt. János születése, →Szt. Péter és Szt. Pál apostolok és →Szűz Mária mennybevétele.

BL–OL

világi lelkipásztori kisegítők

A ~ azok a világi személyek, akik az egyházmegye főpásztorának megbízásából *(mandátum)* kijelölt lelkipásztor irányítása és vezetése mellett, meghatározott helyen és terjedelemben olyan lelkipásztori feladatokat végeznek, amelyeket az ET számukra megenged (ET 230. 3.; VSZ 1). A ~ különböző lelkipásztori feladatokra kaphatnak megbízást.

1. Végezhetnek *liturgikus* funkciókat a jóváhagyott liturgikus könyvekben közölt előírások és szövegek szerint. Ilyen funkciók:

a) Vasárnapokon és ünnepnapokon, adott esetben hétköznapokon is vezethetnek →istentiszteletet pap távollétében, amelynek keretében elláthatják az Ige szolgálatát és áldoztathatnak is.

b) Megáldoztathatják a híveket istentiszteleti helyen, betegeket otthonukban vagy kórházban, és kiszolgáltathatják nekik a szent →Útravalót.

c) A liturgikus könyvek előírásai szerint vezethetnek különböző liturgikus →áhítatgyakorlatokat, kiszolgáltathatnak egyes →szentelményeket.

d) Külön rendelkezés alapján egyházi temetésben részesíthetik az elhunytakat.

e) Hivatalosan kiszolgáltathatják a keresztséget.

2. A ~ elláthatják az →igehirdetést lelkipásztor által kijelölt vagy önállóan készített beszéddel akár liturgia keretében, akár azon kívül is (pl. bibliaórán).

3. A ~ megfelelő képzettség esetében *hitoktathatnak* iskolában és templomban is.

4. A ~ *vezethetnek* önálló lelkipásztor nélküli egyházközséget (VSZ 3. §.). A VSZ ötévi próbaidőre készült. Azóta átvette helyét a VLKK (Bp., 1995), amely a fentieken kívül tartalmazz a ~ felkészítését, megbízását, plébániai feladatait, valamint a MKPK által kiadott Szabályzatot is. A könyv a ~ által végzett szertartásokat is közli.

A ~ a liturgikus funkciókat lehetőleg liturgikus öltözetben végezzék. Ennek lehetőségei: →karing, alatta nem papi jellegű fekete taláris vagy annak alsó része; stóla nélküli szövet →alba vagy →kukulla. (35. ábra: Reverenda, karing, alba.) A ~ vonatkozó liturgikus és egyéb előírásokat a Rendelkezés (világi hívőknek a lelkipásztori szolgálatban való együttműködéséről) tartalmazza, amelyet 1997. aug. 15-én adtak ki. *30

VI

világnapok

→évnegyedes napok

Virágvasárnap

(lat. Dominica in palmis de passione Domini = ‘pálmavasárnap az Úr szenvedéséről’) • Urunk messiási bevonulását már a 4. sz. végén nagy ünnepélyességgel ünnepelték meg Jeruzsálemben. Az Olajfák hegyén gyűltek össze a keresztények, hosszabb igeliturgián vettek részt, majd estefelé a püspököt körmenetben kísérték végig a városon. A részt vevő gyermekek olajfa- és pálmaágakat vittek. Ez a szertartás Keleten gyorsan elterjedt, a nyugati egyházban csak a 8. sz.-ban vált a liturgia részévé. Eleinte liturgikus-drámai játékon adták elő ~ eseményeit. A körmenet csak a 11. sz.-ban lett általános gyakorlattá. E liturgikus cselekményeket megelőzően Rómában már Nagy Szt. Leó pápa idejében Jézus szenvedése állt a ~i liturgia előterében. A századok folyamán az ünneplés két témája összekapcsolódott, mindmáig meghatározva a ~i ünnepi mise liturgiájának rendjét.

Az ünnepi szertartásnak többféle formája lehet a helyi körülmények szerint. Részei: a pálmaágak (barkaágak) megáldása, evangélium és a körmenet, majd bevonulás a templomba. Mise a liturgikus évnek megfelelő szenvedéstörténettel (→passió). A körmenet nem a szentírási történeti esemény utánzása, hanem Krisztus követése mellett való hitvallás. Liturgikus színe: piros. * 5.

VI

viselkedési szabályok

szent helyeken • Történelmi korok és kultúrák, egyéb vallások és egyházi közösségek, de még az Egyházon belül is a különböző rítusok és népek hagyományai a legkülönfélébb módon nyilvánítják ki a tiszteletadást a szentnek tekintett helyeken, elsősorban a templomban és a temetőben. Itt csak a Katolikus Egyház hazánkban hagyományos viselkedési szabályait ismertetjük.

Sokfelé él még az a tiszteletreméltó szokás, hogy a katolikus hívő temploma előtt keresztet vet, vagy a férfiak megemelik kalapjukat (útmenti kereszt és képoszlop előtt is). A férfiak és fiúk fedetlen fővel lépnek be a templomba, míg az asszonyok, lányok fejfedőt hagyhatnak magukon. Ez a szokás az ősegyház gyakorlatában gyökerezik (1Kor 11,4–5). Az →előcsarnokból a →hajóba lépve, a hívő az ajtó mellett található →szenteltvíztartóba mártja ujját, s magát szenteltvízzel meghintve, keresztet vet. Ezzel emlékezik keresztségére, és kifejezi bűnbánatát. Nem helyes, ha istentiszteletre gyülekezve, a hívők hátul megállnak vagy az utolsó padokban foglalnak csak helyet. Előre haladva az első szabad ülőhelyekig, közben az →Eukarisztia őrzési helye felé fordulva, jobb térdüket a földig leengedve, imádásuk jeléül térdet hajtanak. A gör. katolikusok ehelyett mély meghajlással és keresztvetéssel fejezik ki tiszteletüket az Eukarisztia előtt. A tiszteletadás után a hívők elfoglalják helyüket a padokban úgy, hogy a később érkezőknek helyet biztosítsanak. Néma fejhajtással üdvözöljék a mellettük ülőket (vagy állókat), és beszélgetés nélkül, csendben várják az istentisztelet megkezdését. A szertartások alatt azok rendje szerint felállnak, keresztet vetnek, ülnek vagy térdelnek (→testtartások). Különösen fontos a segédkezők komoly és imádságos magatartása. Aki az istentisztelet alatt lép be a templomba, csendben álljon meg hátul, hogy senkit se zavarjon. A szertartás valamelyik énekes része alatt jöjjön előre, és foglaljon helyet a padban. Senki ne járkáljon a szentírási →olvasmányok, az →igehirdetés és az →Eukarisztikus ima alatt. – Az istentisztelet végén ismét térdhajtással (mély meghajlással) és szenteltvízhintéssel vesz a hívő búcsút a templomtól. Ahol az Eukarisztiát őrzik, ott a hívek mindig térdet hajtanak (a szenteltvízhintés tetszés szerint el is hagyható), ahol nem őriznek Eukarisztiát, ott az oltár felé fejet hajtanak (a gör. katolikusok az ikon felé is mélyen meghajolnak). Helyes, ha a hívek istentisztelet után egy ideig a templom előcsarnokában vagy a templom körül együtt maradnak és egymással beszélgetve ápolják a testvéri kapcsolatot. Ez a templomban is megengedhető, különösen, ha külön kápolnában őrzik az Eukarisztiát.

Vigyázni kell a templom tisztaságára. Turisták istentisztelet alatt nem tekinthetik meg a templomot. Természetesen csak illő öltözetben (tehát strandruhában nem) lehet a templomba belépni, tilos égő cigarettát, fagylaltot, állatot oda bevinni, ott étkezni. A nem hívő férfi is vegye le kalapját, és mindenki maradjon csendben. Istentiszteleti időkön kívül vezető ismertetheti a templom művészi értékeit, történetét. Lelkipásztori feladat, hogy ezt az alkalmat a látogatók evangelizációjára használják fel, hiszen a templomban sok műtárgy és annak egész berendezése hitünkről tanít. Helyes az idegenvezetést is rövid csenddel, szentírási igével vagy imával befejezni (→világi lelkipásztori kisegítők számára ez szép feladat lehet a sokat látogatott templomokban). Képeslapokat, egyházi újságokat, könyveket vagy kegytárgyakat csak a templom előcsarnokában árusítsanak, de profán *„souvenireket”* még ott sem.

A temetőben, mely szintén szent hely, a kegyelet lelkülete vezesse a magatartást, tehát nincs helye hangoskodásnak, tréfálkozásnak. Temetőben megengedett a halk beszéd, ha szükséges, de ilyenkor is mindenki legyen tekintettel a halottaik sírja előtt imádkozókra. Temetési szertartáson még menet közben sem illik beszélgetni. Ilyenkor a férfiak fedetlen fővel vesznek részt a szertartáson (hacsak a zord időjárás mást nem kíván). A temetőben is

vigyázni kell a rendre és a tisztaságra, a hervadt virágokat gyűjtőhelyükre vigyék a sírok gondozói.

AM

víz

A ~ az élet, a termékenység, a megtisztulás →szimbóluma. De ugyanakkor az özönvízben és a tenger mélyében megnyilvánuló fenyegető hatalom jelképe is. 1Kor 10,2 az OSZ-i Vörös-tengeren való átkelésben a keresztség előképét látja, az Úr halála által az új életre való születést (→húsvéti misztérium). A misében a borhoz ~et önt a celebráns, melyet jelképesen Krisztus isteni és emberi természetére vonatkoztattak. A ~ tisztító jellegét fejezi ki a misében a →kézmosás. A ~et Vízkereszt előtti délután vagy este szentelik meg, melyet →szenteltvízhintésre, áldásra (→szentelmények) alkalmaznak, valamint a templom bejáratához helyezett →szenteltvíztartóban helyeznek el. Meghintéshez a →szenteltvízhintőt használják. →vízszentelés, →szenteltvíz * 5, 11.

AM

Vízkereszt

(lat. Epiphania Domini = ‘az Úr megjelenésének főünnepe’) • Keleti eredetű ünnep. Számos bizonyíték van arra, hogy a 3. sz. vége felé már elterjedt. Ezen a napon ünnepelték Jézus születését (ezt a jelleget a Nyugatról átterjedt Karácsony teljesen kiszorította), keresztségét és kánai csodáját, melyhez még a napkeleti bölcsek látogatása is társult. Nyugaton 360 körül jelenik meg az ünnep, ezzel a tartalommal. Később kizárólag a bölcsek látogatása az ünnep tárgya: Jézus Krisztus kinyilvánítja magát a pogány népeknek.

Liturgikus ünneplése: főünnep, január 6-án, illetve számos országban, köztük Magyarországon is, jan. 2–8. közé eső vasárnap. Régi szokás szerint vizet szentelnek (innen a Vízkereszt név), és ezzel megáldják a családi otthonokat. Ilyenkor szokás az ajtóra írni: 20 + G + M + B + 00 = eredetileg Christus Mansionem Benedicat = Krisztus áldja meg e hajlékot’, népiesen: Gáspár (Caspar), Menyhért, Boldizsár „Háromkirályok” legendás nevének kezdőbetűje.

VI

A keleti egyházban éjszakai virrasztással egybekötött, litiás nagy ünnep. Mindig a napján (jan. 6-án) tartják, igen gazdag liturgiájú →vízszenteléssel egybekötve, amit egészen a legutóbbi évtizedekig folyóparton vagy legalább kútnál végeztek, újabban – nálunk kizárólag templomban.

OM

vízszentelés

1. *A keleti egyházban:* A kereszteléshez szükséges víz megszentelésének ünnepélyes formái alakultak ki. A ~i imádságban lényeges a Szentlélek lehívása, a vízbe rajzolt kereszt jel, s „az ott lappangó ellenség” kiűzése, vagyis az →exorcizmus.

A bizánci egyházban a nagy ~t jan. 6-án, Úrjelenés (→Teofánia) ünnepén végzik. Az eredeti éjszakai virrasztásszertartás különböző részletei után hosszú imádság veszi sorra az üdvtörténet „kifogyhatatlan jótéteményeit”. Ennek az imádságnak középpontjában a megkeresztelt Krisztus áll, aki a világot megvilágosította. Az imádságot végző pap először a hármas gyertyát (trikérion) meríti háromszor a vízbe, majd a vízre lehelve kéri a Szentlélek lejövetelét, s végül a kereszt áldásával végzi a megszentelést.

Sokfelé a szentelt vízből haza is visznek. Ebből alakult ki a házszentelés szokása is.

OL

2. *A nyugati egyházban:* 1. A →húsvéti vigília alatt keresztvizet áldanak meg, gazdagon felsorolva annak szimbolikáját. Az áldás során a →húsvéti gyertyát is be lehet tenni tetszés szerint egyszer vagy háromszor a megáldandó vízbe, a keresztségben Krisztussal való meghalás és feltámadás jelképeként. Ezzel a megáldott keresztvízzel keresztelnek az egész →húsvéti időben. Különben mindig friss vizet áld meg a keresztelést kiszolgáló felszentelt személy. Szükségkeresztség esetében lehet természetes (meg nem áldott) vízzel is keresztelni. →Húsvéti Szent Háromnap.

2. →Vízkereszt előtti este végzik a hagyományos ~t (→szenteltvíz).

3. Bármikor lehet vizet megáldani. Amennyiben sót is tesznek a vízbe, azt előbb áldja meg a pap. Szertartása megtalálható: Szentelések és áldások, 28. OLT, Budapest, 1980.

4. Minden vasárnapi misén – a szombat estén mondottakon is – végezhető vízszentelés és szenteltvízzel való meghintés a bűnbánati cselekmény (közgyónás, „Irgalmazzon nekünk…” és „Uram irgalmazz”) helyett. Utána ha a misében elő van írva – a pap mindjárt elkezdi a →Gloriát. (Szentelések és áldások, 29.)

AM

votívmise

(lát. missae votivae) • Olyan mise, amelyet a hívek áhítatának megfelelően szabadon lehet választani az Úr misztériumaival, a Boldogságos Szűz Mária vagy a szentek tiszteletével kapcsolatban. Ilyen pl. Szentháromság, Szent Kereszt, Jézus szent neve, Boldogságos Szűz, vagy valamelyik szent ~je.

VI

Vulgáta

(lat. ‘elterjedt’, ‘közismert’) • A 383-ban Szt. Jeromos által megkezdett és 410-re befejezett latin bibliafordítás, amely a 7. sz. végén véglegesen felváltotta a *„Vetus latina”* addig általánosan használt fordítását. A ~ban főként az ÓSZ héberből készült fordítása jelentős, mivel korábban minden latin fordítás a görög LXX alapján készült. Az ÓSZ bölcsességi könyveinél Jeromos fordítása is átveszi az addig használt „Vetus latina” szöveget. Az ÚSZ első részében főleg nyugati szövegváltozatok alapján készült a fordítás, de sok stilisztikai változtatással. Az ÚSZ második része, amelyet nem Szt. Jeromos fordított, Szt. Pál levelei és a pasztorális levelek, már kevesebb korrekcióval készült. Ehhez a részhez nem kapcsolódnak Jeromos előszavai sem.

A Trid. 1546-ban hitelesnek nyilvánította a ~t, és elrendelte hivatalos kiadását. VII. Kelemen pápa idején *„Sixtina-Clementina”* néven adták ki a ~t. 1907-ben Szt. X. Pius pápa a bencés rendet bízta meg a ~ kritikai kiadásával. A II. Vat. döntése alapján VI. Pál külön bizottságot hozott létre a liturgikus szövegeknek az eredeti ~val való egybevetésére. Az így készült *„Neovulgata”* szövegét II. János Pál 1979 áprilisában fogadta el, s a latin liturgiában és egyházi dokumentumokban ezt tette kötelezővé.

OL

– Z –

zarándoklat

Ősi, általános (a pogányságban is ismert) vallási szokás olyan helyeket felkeresni, ahol a hiedelem szerint az istenség különös módon van jelen. A kereszténységben más szempontokból indult ki a ~. Már az első századokból vannak arról emlékek, hogy hívek keresik fel a Szentföldön azokat a helyeket, ahol Jézus született, szenvedett, meghalt és föltámadott. E ~okkal kívánták hitüket megerősíteni és elmélyíteni. Konstantin császár e helyeken hatalmas zarándokbazilikákat emelt, a fejedelmek, királyok (így Szt. István is) zarándokházakat építtettek, és a zarándokok ellátására alapítványokat tettek. A vértanúk tiszteletével kapcsolatosan alakult ki a szokás, hogy a hívek elzarándokolnak sírjukhoz és közbenjárásukat kérik. Elsősorban Rómában az apostolfejedelmek sírja, majd a →bazilikák lettek a ~ok célpontjai, ahol a zarándokok bűnbánatot tartottak, misét hallgattak és áldoztak.

Később a középkorban hatalmas ~ útvonalak alakultak ki Rómán kívül Tours-i Szt. Márton templomához és Santiago de Compostellába. A középkorban terjed el a zarándoklás elsősorban a kegyképet vagy szobrot őrző Mária-templomokhoz, ahol a hívek →búcsút nyerhettek. A búcsújárás élénk vallási népmozgalommá vált, különösen olyan helyeken, ahol a természetfölötti világ megnyilatkozását az Egyház által is elismert csodák jelezték. (Lourdes, Fatima stb.). Szerte Magyarországon is állnak olyan kegytemplomok, ahol a közelről-távolról ~ra érkező hívek →búcsút nyerhetnek, ha szentségekhez járulnak, szentbeszédet hallgatnak és egyéb áhítatgyakorlatokat végeznek. Korunkban a nagyobb mozgási lehetőségek újabb tömegeket vonzanak a kegytemplomokhoz, búcsújáróhelyekre.

A tradicionális ~okon kívül ma már hagyománnyá válnak a fiatalok sajátos zarándokútjai, -menetei is. Mindezek célja a hit elmélyítése, a hívő közösséggel való találkozás, valamint annak átélése, hogy az Egyház az örök haza felé zarándokló közösség. →kegyhely, kegytemplom, kegykép.

AM

zászló

Nyélhez erősített, különféle szimbolikus ábrázolásokkal díszített szabályos alakú kelmedarab. Az első ezredfordulótól kezdve a körmeneti kereszt száraira tett szalagokból alakultak ki a templomi és körmeneti ~k. Ezért nyelük ma is keresztben végződik. A barokk korban nagy szerepet kaptak. Az egyre szaporodó vallásos társulatok, testvérületek és céhek a templomokat telezsúfolták ~ikkal. A történelmi, a jelentősebb vallási hagyományokkal és művészi értékekkel rendelkező ~kat a →kórus alatt vagy a →hajóban hátul tanácsos elhelyezni, hogy a szertartásokra való szabad rálátást ne akadályozzák. →körmenet.

AM

zene

(egyházi) (lat. musica sacra) • A ~ fontos része minden vallás istentiszteletének, így a keresztény istentiszteleti cselekményeknek is. Háromfajta egyházi ~ről beszélünk: a szorosan vett *liturgikus* ~, az ún. *szent* ~ és a tágabb értelemben vett *vallásos* ~ről.

1. *A liturgikus* ~ mindig énekes, a →keleti rítusokban mindig →à capella ének, a nyugati rítusban egyaránt lehet à capella vagy hangszerkíséretes ének. A liturgikus ~ legfontosabb területe az →Ordinárium, vagy a →Proprium tételeinek megzenésítése; utóbbiban néhány tétel megfelelő →népénekkel helyettesíthető (→népének 3.).

A liturgikus ~ a római rítusban elsősorban a →gregorián ének (LK 116), de a ~ egyéb fajtái is helyet kapnak benne, ha a liturgia szellemének megfelelnek. Ezek: a →polifónia (LK 116) és a →népének (LK 118), a missziós területeken pedig az egyes népek sajátos kultúrájából fakadó ~ is (LK 119).

2. *Szent* ~n azokat az elsősorban vokális műveket értjük, amelyek nem liturgikus szövegeket zenésítenek meg, hanem egyéb imákat, szentírási szövegeket stb. (pl. Liszt: Via Crucis, Kodály: Adventi ének), továbbá az egykor liturgikusnak tekintett, ma azonban már valamilyen ok miatt nem ilyennek tartott, vokális vagy merőben hangszeres műveket. E művek csak kivételes alkalmakkor szólalhatnak meg liturgikus ~ként. Részleteikben vagy egészükben azonban elhangozhatnak betétként liturgikus cselekmények alatt, ha azok időtartamát nem nyújtják meg ésszerűtlenül, és nem szorítják ki az előírt énekeket.

3. *Vallásos* ~: a keresztény hit és lelkiség szellemében fogant nép- vagy mű~i alkotás. Ilyenek liturgikus ~ként nem alkalmazhatók, de lehetnek ~i áhítatok műsorszámai (pl. Kodály: Esti dal, Szép könyörgés stb.).

Templomi hangversenynek egy-egy esetre való engedélyezése az illetékes ordináriusra tartozik. Több előadásra (például fesztiválra vagy egy hangverseny-ciklusra) vonatkozó engedély nem adható. Az ilyen hangversenyek időtartamára gondoskodni kell az Oltáriszentség megfelelő helyre történő átviteléről. →liturgikus ének. (Istentiszteleti Kongregáció: Útmutatás a templomi hangversenyekről, 1987. nov. 5.)

BP

– Zs –

zsolozsma

(lat. officium = ‘szolgálat’ jelenleg Liturgia Horarum = ‘az imaórák liturgiája’) • A keresztény közösség rendszeres, az eukarisztikus áldozaton kívüli összejövetele a nap bizonyos óráiban, még éjszaka is, hogy teljesítse az Úr felszólítását a szüntelen és kitartó imára (Lk 18,1; 21,36).

1. Az ÓSZ-ben naponként az →üdvösség történetének két eseményét ünnepelték: este az egyiptomi kivonulást, reggel pedig a sínai-hegyi szövetségkötést. Erre emlékeztetett a jeruzsálemi templomban is a reggeli és az esti áldozat (Kiv 29,38–43; Szám 28,1–8). A fogság idején az áldozatbemutatás megszűnt, de az imádságokat az előírt időkben elvégezték, és ezek a későbbi zsinagógai istentiszteletben is megmaradtak. Ezt a gyakorlatot az ÚSZ már az ősegyházban átvette (Lk 24,53; Zsid 13,15). Hippolütosz az „Apostoli hagyomány”-ban (215) részletesen beszámol a Reggeli dicséretről (41) és az esti Vecsernyéről (25), mint az imaórák két sarkpontjáról. Rövidesen a →húsvéti vigília révén az éjszakai imaóra végzése is megjelenik.

2. A nyugati egyházban az imaórák kialakulására a legnagyobb hatással Szt. Benedek volt, aki *Regulájában* (Szerzetesi Szabályaiban) pontosan megszabta, hogy a szerzetesek a nap melyik órájában mit imádkozzanak (egy hét alatt a 150 zsoltárt, olvasmányokat, himnuszokat stb. – *officium divinum* – istenszolgálat). Ez határozta meg a szerzetesek és papok zsolozsmázásának rendjét csaknem 1500 éven keresztül. Ennek rendje volt:

a) *Vigília* vagy később *Matutinum*, melynek hétköznap két, vasárnap és ünnepnap három *nocturnusa* (része) volt. 12 zsoltár és a Szentírásból, valamint a szentatyák írásaiból álló éjszakai Olvasmányos imaóra.

b) *Laudes* (Dicséretek) imáját virradatkor kezdték.

c) A régi időszámítás szerint reggel 6 órakor volt az első óra, a *Prima*.

d) Napközben háromszor jöttek össze rövid imaórákra. Ezek a *Tertia* (‘harmadik’, ma 9 óra), a *Sexta* (‘hatodik’, ma déli 12 óra) és a *Nona* (‘kilencedik’, ma du. 3 óra).

e) Alkonyatkor *Ad vesperas* (‘estére’) szóló zsoltárokat imádkozták.

f) Mielőtt aludni tértek, a *Completorium* (‘befejezés’) imája zárta a napot. Úgy, ahogy a próféta mondja: „Napjában hétszer mondok dicséretet neked” (Regula 16).

A szerzetesi imaórák rendszerét a székesegyházak, majd részben a plébániatemplomok is átvették. Ezek életében ugyanis a legkülönbözőbb módon szerzetesek is részt vettek, és püspököt is sokszor szerzetesközösségből választottak. Így a Reggeli dicséretet és Vecsernyét, még ha nagyon egyszerű formában is, a plébániatemplomokban is végezték. Ez a gyakorlat a keleti egyházban ma is megtalálható. A székesegyházakban pedig a püspök a káptalan tagjaival együtt végezte a ~t. A ~ hanyatlásának jele volt, hogy a felszentelt személyek egyedül kezdték végezni. E célra a közös ~ végzéséhez használt könyvek szövegeit egyetlen könyvbe, a →Breviariumba (lat. brevis = rövid) foglalták össze.

3. A lit. mozg. hosszú évekig tartó előmunkálatokat végzett a ~ megújítására is. Ennek a munkának gyümölcse érett meg a LK IV. fejezetében. Ez a ~t Krisztus és Egyháza együttes imájának írja le, mely az Isten dicséretével a nappalt és az éjszakát egyaránt megszenteli. A II. Vat. segítséget akar nyújtani a papoknak és az Egyház más tagjainak a ~ jobb és tökéletesebb végzésére. Ezért a római rítusú ~ megújítását rendelte el. Ennek nyomán a római liturgiatanács, a „Consilium” hétévi munkával letette VI. Pál pápa asztalára a megújított ~t, a *Liturgia Horarumot*, melyet a pápa 1970-ben Mindenszentek napján kiadott *„Laudis canticum”* apostoli konstitúciójával jóváhagyott. Az Istentiszteleti Kongregáció 1971

Húsvétján közzétette az első kötetet, melyet rövidesen a másik három kiadása követett. A négykötetes Liturgia Horarum első kötetében találhatók az általános rendelkezések a szent ~ról (ÁRZS). Magyar nyelven a hivatalos kiadás több ideiglenes kiadás után 1991– 1993 között jelent meg. Ugyancsak kiadták az egykötetes *Zsolozsmáskönyvet,* amely az Olvasmányos imaórán kívül mindent tartalmaz.

A ~ éppúgy, mint más istentiszteleti cselekmény, közösségi jellegű. Ez elsősorban a Reggeli dicséretre és a Vecsernyére vonatkozik. Napközben a Napközi imaórák segítenek rövid időre Istenhez fordulni, míg a Befejező imaórában (Kompletórium) az éjszakai pihenés megkezdése előtt Isten oltalmába helyezi magát az imádkozó. Az Olvasmányos imaóra a Szentírás és más lelki táplálékot nyújtó olvasmány alapján a lelki előrehaladást segíti.

Néhány fontos szempont a ~ végzéséhez: a) Az imádkozó Egyház *egységét* a Szentlélek hozza létre, aki minden megkereszteltben működik. Az ő erejében merjük mondani: „Atyánk” (Róm 8,15). b) A ~ valójában *dialógus.* Az olvasmányokban, zsoltárokban az Isten szól népéhez, a nép pedig az Írások ösztönzésére imájával, énekével válaszol. Ha valóban bekapcsolódik az imába, akkor ez számára kegyelmek forrása. c) A papi és szerzetesi közösségekben, plébániákon minél gyakrabban végezzék közösen a ~ egy-egy imaóráját, sőt a családi életet is szenteljék meg a közös ~ imával. d) Az egyes imaórák sajátos rendeltetése miatt kívánatos azokat *megfelelő időben* végezni. e) A püspökök, papok, diakónusok, szerzetesek nagy örömmel kapcsolódjanak be az Istent dicsérők kórusába, és imádkozzanak Isten rájuk bízott népéért. f) Akik súlyos szembetegségük vagy vakságuk miatt a ~t nem tudják végezni, a főpásztor más imakötelezettséget írhat elő számukra [„Pastorale munus” kezdetű apostoli levél, 1963. nov. 30. I(26). g]. A megfelelő időben szent csendet ajánlatos tartani, hogy ez hozzásegítsen a gyümölcsöző részvételhez. Ha a lelkipásztori szempont megkívánja, az egyes imaórákat misével is össze lehet kapcsolni.

A →bizánci rítusú imaórákban a szokásos kezdet után 3-3 zsoltár szerepel. Ezután az ünnep vagy a szentek himnuszai következnek (→tropár, →konták). A 40 „Uram irgalmazz” (→ekténia) után a záró imádság összefoglalja az imaóra témáját: az első órán (virradatkor): Krisztus világossága; a harmadik órán: Krisztus elítélése, illetve a Szentlélek leküldése; a hatodik órán: Krisztus keresztrefeszítése, megváltó áldozata; a kilencedik órán: a kereszthalál emléke „haláloddal a halált legyőzted”. →anticipálás.

VI–OL–AM

A zsolozsma (Liturgia Horarum) szerkezete

OLVASMÁNYOS IMAÓRA (Officium lectionis)	REGGELI DICSÉRET (Laudes)	NAPKÖZI IMAÓRA (Tercia, Sexta, Nona)	VECSERNYE v. ESTI DICSÉRET (Vesperas)	BEFEJEZŐ IMAÓRA (Completorium)
Naközben bármikor	*Reggeli ima*	*Napközben*	*Esti ima*	*Lefekvés előtt*
Imádságra hívás vagy Kezdővers (1)		Kezdővers	Kezdővers	Kezdővers
Himnusz	Himnusz	Himnusz	Himnusz	Himnusz
3 zsoltár-(rész) antifónákkal	2 zsoltár, 1 ÓSZ-i kantikum antifónákkal	3 zsoltár-(rész) antifónákkal	2 zsoltár, 1 ÚSZ-i kantikum antifónákkal	1 v. 2 zsoltár, antifónákkal
Szentírási olvasmány Válaszos ének Patrisztikai olvasmány Válaszos ének	Rövid olvasmány	Rövid olvasmány	Rövid olvasmány	Rövid olvasmány
„Te Deum” (vasárnapokon, főünnepeken és ünnepeken)	„Benedictus” (evangéliumi kantikum) antifónával		„Magnificat” (evangéliumi kantikum) antifónával	„Nunc dimittis” (evangéliumi kantikum) antifónával
	Fohászok Miatyánk		Fohászok Miatyánk	
Könyörgés	Könyörgés	Könyörgés	Könyörgés	Könyörgés
Elbocsátás	Elbocsátás	Elbocsátás	Elbocsátás	Elbocsátás
				Mária-antifónák

(1) A Liturgia Horarumot lehet az Olvasmányos imaórával vagy a reggeli dicsérettel kezdeni. Bármelyikkel kezdjük, az Imádságra hívás előzi meg, a másik imaóra előtt a Kezdőverset imádkozzuk.

zsoltár

(lat. psalmus) • A ~ok az ÓSZ verses imádságai, melyeket Jézus és a keresztény egyház is átvett (vö. 16,25). Az ősegyház istentiszeteletét részben a ~ozás töltötte ki, melyet még a zsidóságtól örökölt. A zsinagógában ugyanis a kórus rendszeresen énekelte a ~okat. Vitatott, hogy a zsidók felváltva, illetve visszatérő versekkel énekelték-e ezeket, de az igen valószínű, hogy a gyülekezet bizonyos időközönként az *„Ámen”*, vagy a *„Halleluja”* betoldásával megszakította a ~ozást. Dallam szempontjából már a zsinagógákban is különböző ~ozást írtak elő az ünnep- és a hétköznapokra.

A szír–palesztinai keresztények körében kezdettől fogva magától értetődő ez az imádkozási forma. Mindenesetre a keresztény ~ozás annyiban tér el a zsinagógaitól, hogy szorosan kötődött a mindenkori olvasmányhoz, s hogy rendszerint már →*„responzórium”* vagy később →*„antifóna”* is kapcsolódott hozzá. Így vezették aztán be a váltakozó *(antifóné)* éneklést, amikor két kórus vagy előénekes váltogatta egymást.

A római liturgiában nemcsak a →zsolozsmában, hanem a →mise, a →szentségek, a szentelmények és →áldások végzésénél is fontos szerepet kaptak a ~ok.

A bizánci liturgiában egyes ~okból már néhol csak a refrén maradt meg. →vers

OL–VI

zsoltáréneklés

1. A ~nek jelentős szerepe volt már az ÓSZ-i templomi és zsinagógai istentiszteletben is. A keresztény gyakorlat három előadásmódot használ: a) a direkt (tractim) zsoltározást, amikor az éneklendő szöveget ugyanaz(ok) az előadó(k) énekli(k), minden váltakozás nélkül (→traktus); b) a válaszos (responzóriális) zsoltározást, amikor magát a zsoltárszöveget az éneklő közösségnek csak kis része (→szólista, →szkóla) énekli végig, a többiek pedig az egyes versszakokra a refrénszerű válasszal (responzum) felelnek (zsolozsma →invitatoriuma, →válaszos zsoltár, →graduále, →alleluja, →offertorium); és c) az antifónás zsoltározást, amikor az egyes zsoltárverseket (vagy félsorokat) felváltva énekli a két részre osztott közösség (→zsolozsma zsoltáranyaga, →kezdőének, →áldozási ének, s eredetileg ilyen volt az offertorium, a felajánlási ének is). →tónus 2.

2. Zeneileg zsoltárformának nevezzük azokat a zenei képleteket, melyek *intonáció* – tenor (egy vagy több egyszerű, vagy díszített recitáló hang, tuba) – *kadencia* felépítésűek.

BP

Névmutató

A Névmutatóban szerepel a Liturgikus Lexikonban található minden személy neve. A „Magyar naptárral bővített általános római naptár” szócikkből csak a magyar naptárban szereplő szenteket vettük fel a Névmutatóba.

ABAELARD (Petrus Abelardus) (1079–1142), filozófus, hittudós.

ADALBERT (Adalbertus) Szt. (†997), püspök, vértanú, a magyarok térítője, az esztergomi főegyházmegye védőszentje. Ü. ápr. 23.

ÁDÁM, Szent Viktori (Adamus de s. Victore) (1110–1192). A párizsi Szt. Viktor ágostonrendi kolostor kanonokja, teológus, költő.

AETHERIA (Eucheria, Egeria) galliai apátnő, aki 393–394-ben a Szentföldre zarándokolt. Úti beszámolójában részletesen leírja a nagyheti és húsvéti szertartásokat.

ÁGOSTON (Aurelius Augustinus) Szt. (354–430), hippói püspök, a keresztény ókor legkiemelkedőbb bölcselője és hittudósa, a négy nyugati egyházatya egyike. Ü. aug. 28.

ALKUIN (Flaccus Alcuinus) (735–804) angol származású bencés apát. Nagy Károly környezetében a missziók szervezője, az egyházi kultúra, liturgia és egyházzene teoretikusa.

AMBRUS (Ambrosius) Szt. (339–397), Milánó püspöke, a négy nyugati egyházatya egyike, Szt. Ágoston megtérítője. A római kánon legrégibb nyomát a „Szentségekről” (IV. f.) c. művében találjuk. Ü. dec. 7.

ANATOLIOSZ, konstantinápolyi pátriárka (449– 458). Számosan azonos személynek tartják ~ himnuszköltővel.

ANDRÁS, Krétai Szt. ~ (660 körül–740). Jeruzsálemi szerzetes, majd Kréta érseke lett, jeles szónok és egyházi költő.

ANERIO, Felice (1560–1614) a S. Maria Maggiore énekese, majd 1594-től a pápai kórus komponistája, →Palestrina utóda.

ANTAL (Antonius), Páduai Szt. (1195–1231). Ferences hitszónok, egyháztanító, a legnépszerűbb szentek egyike. Ü. jún. 13.

ANTÓNIOSZ, (Remete Szt. Antal) (251–356). A keresztény ókor remetéje, akihez számosan csatlakoztak. Életmódjuk a szerzetesi életforma kezdete.

ARTNER Edgár dr. (1895–1972). A Hittudományi Akadémián az ókeresztény egyház- és dogmatörténet professzora volt.

AURELIANUS pogány római császár (270–275).

BACH, Johann Sebastian (1685–1750) az egyetemes zenetörténet egyik legnagyobb egyénisége, számos egyházzenei mű komponistája.

BALÁZS (Blasius) Szt. (†316 körül), a kis-ázsiai Szebaszté püspöke, vértanú. Ü. febr. 3.

BÁRDOS Lajos (1899–1986) zeneszerző, karnagy, az OMCET világi társelnöke.

BASZILEIOSZ (Nagy Szt. Vazul) (330–379). A kappadókiai Caesarea metropolitája. Liturgiája és szerzetesi regulája ma is érvényben van a keleti egyházban. Ü. jan. 2.

BEAUDUIN, Lambert (1873–1960) belga bencés, a liturgikus mozgalom kiemelkedő egyénisége.

BEDA Venerabilis (672–735) bencés szerzetes, történetíró, himnuszköltő.

BEETHOVEN, Ludwig van (1770–1827) zeneszerző, a bécsi klasszikusok legjelesebb képviselője. Számos egyházzenei alkotása van.

BENEDEK (Benedictus) Szt. ~ apát, (480–547) a nyugati szerzetesség atyja, különösen a zsolozsma kialakítására volt nagy hatással. Európa védőszentje. Ü. júl. 11. és márc. 21.

~ XIII. ~ pápa (1724–1730). A domonkos rendből való pápa restauráltatta a Lateráni bazilikát.

~ XIV. ~ pápa (1740–1758). Kiváló egyházjogász, számos liturgikus rendeletet bocsátott ki.

BERNÁT (Bernardus) Szt. ~ apát, (1090–1153). Ciszterci szerzetes, a szerzetesi élet megújítója, egyháztanító. Ü. egyetemes egyházban aug. 20án, Magyarországon aug. 19.

BÍRÓ Lucián (1898–1990) bencés szerzetes, a liturgikus mozgalom tevékeny apostola, a Kühár-Radó: Liturgikus lexikon, 1933. kiadója.

BOGISICH Mihály (1839–1909) címzetes püspök, zenetörténeti író, az Országos Magyar Cecília Egyesület alapítója (1897).

BONIFÁC (Bonifatius) IV. Szt. ~ pápa (608– 615). Phokasz császár neki adományozta a római pogány Pantheont, melyet Mária és az összes vértanúk tiszteletére felszentelt. Ide hozatta a vértanúk ereklyéit.

~ VIII. ~ pápa (1294–1303). Ő vezette be a római jubileumi vagy szentévet (1300).

CALLIXTUS, I. Szt. ~ pápa (217–222), a róla elnevezett katakomba felügyelője volt, mielőtt pápává választották. Ü. okt. 14.

~ III. ~ pápa (1455–1458). Kapisztrán Szt. Jánost küldte Magyarországra, akinek segítségével született meg a nándorfehérvári győzelem.

CASEL, Odo (1886–1948). A Maria Laachi bencés apátság szerzetese, a liturgia misztériumteológiájának kidolgozója.

CIRILL, Szt. (827–869) testvérével, Szt. METÓDDAL (815–885) együtt a szlávok apostola, Európa védőszentjei. Ü. febr. 14.

CYPRIANUS, Szt. (†258). Karthágó vértanú püspöke, Szt. Ágostonig a latin teológia legnagyobb tekintélye. Ü. szept. 16.

DAMASUS, Szt. ~ pápa (366-384) Szt. Jeromost bízta meg a Szentírás latin fordításával. Összeíratta és felirattal látta el a vértanúsírokat. Ü. dec. 11.

DEMÉNY Dezső (1871–1937) pap, egyházkarnagy, zeneszerző. A Szt. István-bazilika karnagya, az OMCE elnöke volt.

DEMETER, (Demetriosz) Szt. ~ (†304 körül). Szaloniki környékén tisztelt vértanú. Ü. okt. 8. és 26.

DOBSZAY László (1935–) zenetörténész, egyetemi tanár, a Schola Hungarica egyik vezetője, MET elnöke.

DUNSTABLE, John (1380?–1453). Brit zeneszerző.

ELŐD István dr. (1912–) piarista, dogmatikus.

EPHRÉM (Szt. Efrém) (†373) diakónus, a szír egyház legnagyobb írója és költője. Ü. jún. 18.

ERASMUS (Rotterdami ~) (1465–1536), humanista, 1516-ban ő tette először közzé az ÚSZ görög nyomtatott szövegét. Ez a fordítás lett alapja elsősorban a protestáns népnyelvű bibliakiadásoknak, szinte napjainkig (textus receprus = elfogadott szöveg).

ERZSÉBET, Árpád-házi Szt. ~ (1207–1231), Lajos wartburgi őrgróf felesége, az önfeláldozó szeretet példaképe. Ü. az egyetemes egyházban nov. 17., Magyarországon nov. 19.

EUSZÉBIOSZ, Caesareai (†339) püspök, egyháztörténeti író.

FARKASFALVY Dénes dr. (1936–) dallasi (USA) ciszterci apát, zsoltár- és himnuszfordító, Szentírás-kommentátor.

FERENC, (Franciscus) Assisi Szt. ~ (1182–1226) rendalapító, az evangéliumi szegénység és alázatosság példaképe. Ü. okt. 4.

GERGELY (Gregorius), I. Nagy Szt. ~ pápa (590 –604). A liturgia és az egyházi ének rendezője. A négy nyugati egyházatya egyike. Ü. szept. 3.

~ III. ~ pápa (731–741), a képrombolást elítélte.

~ IX. ~ pápa (1127–1241). II. Frigyes császárral és II. Endre magyar királlyal tárgyalt kereszteshadjáratról.

~ XIII. ~ pápa (1572–1585). Kötelezővé tette a róla elnevezett Gergely-naptárt.

GERGELY Ferenc (1914–1998) orgonaművész, organológus, több orgona tervezője.

GERTRUD, Nagy Szt. ~ (1216–1302) misztikus szerzetesnő, a Jézus Szíve tisztelet egyik első elindítója. Ü. nov. 16.

GÉZA (970–997) az utolsó Árpád-házi fejedelem. Megkezdte és előkészítette fia államalapító és egyházszervező tevékenységét.

GRÉGORIOSZ Nazianzénosz (Nazianzi Szt. Gergely) (330–390), püspök, egyháztanító, a „teológus”. Ü. jan. 2.

GUERANGER, Prosper (1805–1875). A franciaországi Solesmes felújítója, majd bencés apátja. A liturgikus megújulás buzgó apostola volt.

GUIDÓ, Arezzói ~ (†1050). Az arezzói székesegyházi iskolában tanított. Nevéhez fűződik a hangjegyírás reformja, a szolmizáció és a hallásképzés új módszere. „Micrologus” címen zenei tankönyvet írt.

HALAMKA (Hantó) Gyula dr. (1898–1942) piarista, a rend római főiskolájának tanára, liturgikus könyvek fordítója.

HARMAT Artúr (1885–1962) zeneszerző, a Szt. István-bazilika karnagya, egyházzenész.

HEDVIG, Szt. (Jadviga) (1373–1399). Nagy Lajos király leánya, lengyel királynő, Jagelló litván fejedelem felesége. Jelentős szerepe volt a litvánok megtérésében. Ü. júl. 18.

HELÉNA (Szt. Ilona) (250?–330?) császárnő, Nagy Konstantin édesanyja. Nevéhez fűződik a Szt. Kereszt megtalálása. Ü. aug. 18.

HÉRAKLEIOSZ (Heraclius) bizánci császár (610–641), aki 630 körül visszaszerezte a perzsáktól a Szt. Kereszt ereklyéjét.

HIPPOLÜTOSZ (Szt. Ipoly) (†235) vértanú. Számos írása közül liturgikus szempontból „Az apostoli hagyomány” c. műve jelentős, mely 215-ben készült. Ebben leírja a római egyház liturgikus gyakorlatát (püspök-, pap- és diakónusszentelés, katekumenátus intézménye, keresztség, bérmálás rendje stb.). Ü. aug. 13.

HORVÁTH Konstantin dr. (1896–1970) ciszterci, főiskolai tanár, zsoltárfordító.

HRABANUS Maurus (780?–850), bencés szerzetes, mainzi érsek. Tudós, egyházjogász, liturgikus.

IGNATIOSZ (Antiochiai Szt. Ignác) (†110 körül). Antiochia püspöke, Traianus császár idejében megbilincselve vitték Rórnába, ahol vértanú lett. Útközben írta hét híres levelét az egyházaknak. Ü. okt. 17.

INCE (Innocentius) B. XI. ~ pápa (1676–1689). Sokat fáradozott Magyarország török uralom alóli felszabadításáért és a rendezett egyházi életért. Ü. aug. 11.

IRENEUS (Eirénaiosz), Szt. ~ (130?–202?) Lyon püspöke. A római egyház elsőbbségét vallotta a többi egyházakkal szemben. Ü. jún. 28.

ISTVÁN, Szt. ~ király (1000–1038), Magyarország államalapító és egyházszervező királya. Ü. aug. 20.

JACOPONE DA TODI (1228?–1306) olasz költő, ferences szerzetes.

JÁNOS (Johannes) Aranyszájú Szt. ~ →Khrüszosztomosz

~ Damaszkuszi Szt. ~ (†753) az egyházatyák teológiai belátásait egységes szempontok szerint rendszerezte. Ü. dec. 4.

~ Eudes Szt. ~ (1601–1680) a Jézusról és Máriáról nevezett papi társulat alapítója, Jézus és Mária Szíve tiszteletét terjesztette. Ü. aug. 19.

~ Keresztelő Szt. ~. Születésének ü. jún. 24., vértanúságáé aug. 29.

~ Nepomuki Szt. ~ (1350?–1393). Cseh pap, akit IV. Vencel király agyonkínoztatott és a Moldvába dobatott. Ü. máj. 16.

~ XV. ~ pápa (985–996). Ő rendelte el az első szentté avatást.

~ XXIII. B. ~ pápa (1958–1963). Összehívta a II. Vat.-ot.

JÁNOS PÁL, I. pápa (1978).

JÁNOS PÁL, II. ~ pápa (1978–)

JEROMOS (Hieronymus) Szt. ~ (345–420), pap, a nyugati négy egyházatya egyike. A Szentírás latin fordítását készítette el (Vulgáta). Ü. szept. 30.

JOLÁN (Jolánta) B. ~ (1239–1295) szerzetesnő, IV. Béla király leánya. Ü. jún. 15.

JOSQUIN DE PRES (1450?–1521) komponista, karnagy, kortásai a „zene fejedelmének” nevezték.

JÓZSEF, Himnuszköltő Szt. ~ (816?–886). Szerzetes, pap; éveket töltött rabságban. A gör. liturgia használja himnuszait. Ü. ápr. 3.

~ Tomasi (Giuseppe) Szt. ~ (1649–1713) bíboros. Több liturgikus kódex felfedezője (pl. Sacramentarium Gelasianum) és kiadója. Ü. jan. 1.

JULIUS CAESAR (kb. Kr. e. 100–44) ókori római politikus, hadvezér, történetíró.

JUSZTINOSZ (Justinus), Szt. ~ (100?–165?) filozófus, hitvédő, vértanú. Ü. jún. 1.

KÁROLY, Nagy ~ német-római császár (768– 814).

~ Borromei (Carlo Borromeo) Szt. ~ (1538– 1584). Milánó jelentős püspöke, a Trid. határozatainak következetes végrehajtója egyházmegyéjében, mely az egész egyházi megújulásra nagy hatással volt. Ü. nov. 4.

KASSAI VÉRTANÚK, Szt. Kőrösi Márk esztergomi kanonok, Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuiták 1619-ben szenvedtek vértanúhalált Rákóczi György katonáitól hitükhöz való ragaszkodás miatt. Ü. szept. 7.

KASSZIA ANYA (kb. 810– ?). Előkelő családból származó bizánci költőnő. Kolostort alapított, és ő maga is ott élt.

KELEMEN (Clemens) I. (Római) Szt. ~ pápa, (92–101), vértanú. Ü. nov. 23.

~ VIII. ~ pápa (1591–1605), újonnan kiadatta a Vulgátát és a szertartáskönyveket.

~ XIII. ~ pápa (1758–1769) nehéz sorsú egyházfő, Mária Terézia királynőnek engedélyezte az „Apostoli Felség” címet és az apostoli kettős kereszt használatát.

KELETI EGYHÁZATYÁK: Szt. Athanaziosz (Atanáz) (295?–373) Alexandria pátriárkája; Szt. →Baszileiosz (Nagy Szt. Vazul); Szt. →Krüszosztomosz (Aranyszájú Szt. János); Szt. →Gregoriosz Nazianzénosz (Nazianzi Szt. Gergely).

KERSCH Ferenc (1853–1910) nagyváradi, majd esztergomi székesegyházi karnagy. Megjelentette az ősi magyar népénekeket a „Sursum corda” c. (1902) énekeskönyvben.

KRÜSZOSZTOMOSZ (Aranyszájú) Szt. János (350–407), konstantinápolyi pátriárka, a bizánci liturgia atyja. Ékesszólása miatt kapta az „aranyszájú-krüszosztomosz” melléknevet. Keleti egyházatya. Ü. szept. 13.

KISDY Benedek (1598–1660) egri püspök, a „Cantus catholici” (1651) c. énekeskönyv kiadója.

KLOTZ, Hans (1900–) zeneszerző, orgonista, zenekutató.

KODÁLY Zoltán (1882–1967) zeneszerző; zenetudós, zenepedagógus.

KOLOS (B. Claude de Colombiére) (1641–1682) jezsuita, Alacoque Szt. →Margit lelkivezetője.

KONSTANTIN (Constantinus) Nagy ~ (306– 337) római császár. 313-ban milánói rendeletével biztosította a keresztények szabad vallásgyakorlatát. A Birodalom fővárosát Büzantionba (Bizánc) helyezte, melyet önmagáról ~ városának, Konstantinápolynak nevezett el.

KOZMA (Kozmasz) és DAMJÁN, Szt. ingyenes orvosok, vértanúk. Ü. szept. 26.

KÖRMENDI Béla (1916–1967) szatmári egyházmegyés pap, hittanár, plébános. A lit. mozg. fáradhatatlan apostola.

KUKUZEL, Ivan (1280 körül) a bizánci udvar énekese, majd Athosz-hegyi szerzetes.

KÜHÁR Flóris dr. (1893–1943) bencés, főiskolai tanár. →Radó Polikárppal együtt a Liturgikus Lexikon szerkesztője (1933).

KÜRILLOSZ, (Jeruzsálemi Szt. Cirill) (315– 383) jeruzsálemi püspök. Jelentős írásai a katekumeneknek és az újonnan megkeresztelteknek tartott katekézisei. Ü. márc. 18.

LA RUE, Pierre de ~, (1460?–1518) frank-flamand komponista.

LASSUS, Orlandus (Orlando di Lasso) (1532– 1594) németalföldi zeneszerző, jelentős előadóművész, karmester.

LÁSZLÓ, Szt. ~ király (1077–1095), Árpád-házi uralkodó. Ü. jún. 27.

LEÓ, XIII. ~ pápa (1878–1903).

LEONINUS Magister a 12. sz. második felének jeles francia komponistája és orgonistája, a párizsi Notre Dame karmestere.

LISZT Ferenc (1811–1886) zeneszerző, zongoraművész, a zenei romantika jelentős egyénisége, számos egyházzenei mű komponistája.

LŐRINC (Laurentius), Szt. ~ római diakónus, a szegények védőszentje, 258-ban vértanú lett. Ü. aug. 10.

MACHAUT, Guilaume de (1300–1377) klerikus, költő, zeneszerző.

MARGIT (Marguerite-Marie Alacoque) Szt. (1642–1690) szerzetesnő, misztikus, a Jézus Szíve tisztelet terjesztője. Ü. okt. 16.

~ Árpád-házi Szt. ~ (1242–1270) domonkosrendi szerzetesnővér, IV. Béla király leánya. Ü. jan. 18.

MARMION, Columba B. ~ (1858–1923); a Maredsous-i bencés kolostor (Belgium) apátja. Jeles liturgikus író, művei közül többet magyarra is lefordítottak.

MÁRTON (Martinus) Szt. ~ (316–397) a galliai Tours püspöke, a szombathelyi egyházmegye védőszentje. Ü. nov. 11.

MARSILI, Salvatore (1910–1983) finalpiai bencés apát (Olaszország), a Pápai Liturgikus Intézet szervezője és vezetője volt.

MAXIMOSZ, Szt. ~ hitvalló (580?–662), jelentős keleti teológus, kb. 90 írásműve maradt fenn. Ü. aug. 13.

MIHÁLYFI Ákos (1862–1937) ciszterci, egyetemi tanár, lelkipásztori és liturgikus könyvek szerzője.

MÓR, B. ~ (1000?–1070?) pannonhalmi bencés szerzetes, pécsi püspök; első magyar íróként megírta – latinul – András és Benedek szent életű remeték életét. Ü. okt. 25.

NIKOLAOSZ (Szt. Miklós) a 4. sz.-ban Myra város püspöke. Ü. dec. 6.

NOTKER Balbulus (= dadogó) (840?–912) St. Galleni bencés szerzetes, a →szekvenciairodalom legrégibb és legjelentősebb képviselője.

NYUGATI EGYHÁZATYAK: Szt. →Ambrus; Szt. →Ágoston; Szt. →Jeromos; Nagy Szt. →Gergely pápa.

OBRECHT, Jacob (1450?–1505) németalföldi zeneszerző, karmester.

OKEGHEM (Ockeghem) Johannes de (1420– 1495) flamand zeneszerző, énekes, udvari karnagy.

ONUPHRIOSZ, Szt. (†4. sz. végén vagy 5. sz. elején) pusztában élő remete, majd szerzetes. Ü. jún. 12., a görögöknél jún. 11.

ORBÁN (Urbanus) V. ~ pápa (1362–1370) az utolsó avignoni pápa, aki előkészítette a pápák visszatérését Rómába.

~ VIII. ~ pápa, átdolgoztatta a misekönyvet és a zsolozsmát.

PÁL, VI. ~ pápa (1963–1978), a II. Vat. befejezője és határozatainak bölcs végrehajtója.

PALESTRINA, Giovanni Pierluigi da (1526– 1594) olasz zeneszerző, a vokális polifónia nagymestere, a római Capella Sixtina kóristája.

PANTOL Márton (1904–1960) esztergomi főegyházmegyés pap, a liturgikus nevelés fáradhatatlan apostola. Jelentős hittanári működése és a budapesti Kántorképző Tanfolyamon végzett munkássága.

PARSCH, Pius (1884–1954). A klosterneuburgi (Ausztria) ágostonos kanonokrend tagja. A liturgikus kutatás eredményeit népszerűsítette. A „Bibel und Liturgie” c. folyóirat megalapítója és számos liturgikus lelkiséget ápoló mű szerzője. Könyvei közül több magyar fordításban is megjelent.

PÉCSI Sebestyén (1910–1991) orgonaművész, főiskolai tanár.

PEROTINUS Magister (12. sz.) francia zeneszerző, az „ars antiqua” legnagyobb mestere.

PHOKASZ bizánci császár (602–610).

PIUS, V. Szt. ~ pápa (1566–1572) a Trid. nyomán kijavított misekönyvet és Breviáriumot adott ki. Ü. ápr. 30. ~ IX. ~ pápa (1846–1868) az I. Vatikáni Egyetemes Zsinatot hívta össze (1869– 1870).

~ X. Szt. ~ pápa (1903–1914) az egyházzene és az Eukarisztia rendjének megújítója (korai szentáldozás). Ü. aug. 21.

~ XI. ~ pápa (1923–1939) a Keleti lntézet felállításával a római egyház figyelmét a keleti rítusok megismerésére irányította.

PIUS, XII. ~ pápa (1939–1958) a „Mediator Dei” enciklikája megerősítette a lit. mozg.-at.

PLINIUS (az ifjabb) (61–114) a kis-ázsiai Bythinia helytartója.

POLÜKARPOSZ (Szt. Polikárp) (†156) Szt. János apostol tanítványa, Szmirna városának püspöke, vértanú. Ü. febr. 23.

PRUDENTlUS, Aurelius Clemens (348?–410?) az ókeresztény kor latin költője.

RADÓ Polikárp dr. (1899–1974) bencés, egyetemi tanár. Főműve: Enchiridion Liturgicum, 11961; 21966. Herder.

RAJECZKY Benjamin dr. (1901–1989) ciszterci, a magyar zenetörténet tudósa. Énektanári munkássága mellett jelentősek a magyar középkori zene anyagában végzett kutatásai.

ROMANOSZ MELODOSZ (Dallamszerző Román) az 5. sz. végén Szíriában született és Konstantinápolyban diakónusként tevékenykedett.

SCHRAM Ferenc (1923–1975), zenekutató.

SEDULIUS (400?–450?) keresztény latin himnuszköltő.

SÍK Sándor (1889–1963) piarista, költő, himnusz- és zsoltárfordító.

SIMEON, Emesszai Szt. ~, 6. sz.-i szír aszkéta.

SIXTUS, IV. ~ pápa (1471–1484), a Sixtusi kápolna építtetője.

~ V. ~ pápa (1585–1590), a Vulgáta és a Septuaginta új kiadását rendelte el.

SORIANO, Francesco (1549–1620) olasz zeneszerző, karnagy.

SZENDREI Janka (1938–) zenetudós, a Schola Hungarica egyik vezetője, egyetemi tanár.

SZIGETI Kilián dr. (1913–1981) bencés, főiskolai tanár, orgonaszakértő, a gregorián ének kutatója.

SZILVESZTER (Silvester) I. Szt. ~ pápa (314– 335). Ü. dec. 31.

~ II. ~ pápa (999–1003) koronát küldött Szt. István királynak.

SZŐLLŐSY Benedek (1609–1656) jezsuita.

SZUNYOGH Xavér Ferenc dr. (1895–1980) bencés, a magyar lit. mozg. vezéregyénisége.

TAMÁS (Thomas) Aquinói Szt. ~ (1225–1274) domonkos, a legjelentősebb skolasztikus filozófus és hittudós. Ü. jan. 28.

TERÉZ (Teresia de Avila), Avilai Nagy Szt. ~ (1515–1582), karmelita, misztikus, egyháztanító. Ü. okt. 15.

~ (Therése de Lisieux) A Gyermek Jézusról nevezett Szt. ~ (1873–1897), karmelita, a missziók védőszentje. Ü. okt. 1.

TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens (160?–220 után) Szt. Ágostonig a legeredetibb teológusa volt a latin egyháznak, annak ellenére, hogy élete végén a montanista eretnekséghez csatlakozott.

TIMOTHEOSZ, I. ~ konstantinápolyi pátriárka (511–518).

TRAJANUS római császár (98–117).

TUTILO, Szentgalleni bencés (850?–913), költő, zenész.

UBALD, Szt. ~ (1080?–1160) Gubbio püspöke. Ü. máj. 16.

ULRIK, Szt. ~ augsburgi püspök. Ü. júl. 4.

USUARDUS (†875 körül), bencés, az első Martyrológium készítője.

VENANTIUS Fortunatus (535–600) költő és életrajzíró.

VENCEL, Szt. ~ (†929) cseh herceg és vértanú. Ü. szept. 28.

VICTORIA (Vittoria, Tomas Luis) (1550?–1611) kiváló spanyol zeneszerző, a Palestrina-stílus művelője.

WERNER Alajos dr. (1905–1978) szombathelyi egyházmegyés pap, zeneakadémiai tanár. A Schola Cantorum Sabariensis és a Schola Regia alapítója.

WIPO, Burgundiai (1000?–1046) költő és történetíró.

XIMENES de Cisternos (1436–1506) bíboros, a mozarab liturgia megújítója.

Helymutató

ALEXANDRIA (El Iszkandarija). – Hatalmas kikötőváros a Nílus torkolatánál (Egyiptom). Nagy Sándor alapította Kr. e. 332-ben. A görög szellemi élet és a keresztény hittudomány centruma (alexandriai iskola). Antióchia mellett a keleti, az alexandriai típusú, pl. kopt liturgia legjelentősebb központja volt.

ANTIÓCHIA (Antakya, Törökország). – Kr. e. 300 körül alapított jelentős kereskedő város. Neves kultúrcentrum (antióchiai iskola, pl. Khrüszosztomosz Aranyszájú Szt. János, Szt. Ephrem). A keleti liturgia kialakulásában jelentős szerepet játszott (antióchiai típus, pl. örmény liturgia).

AUGSBURG – Római alapítású bajor püspöki székhely.

BENEVENTO – Római alapítású dél-itáliai város.

BETLEHEM – Jeruzsálemtől délre 9 km-re fekszik „Dávid városa”, ahol Jézus Krisztus megszületett.

BEURON – A 11. sz.-ból való kolostort a szekularizáció után 1862-ben a bencések kapták meg, akik sajátos stílusú művészeti iskolát honosítottak meg benne.

BIZÁNC (Büzantion, Konstantinápoly, ma Istanbul, Törökország). – Ókori város, melyet Nagy Konstantin Kr. u. 330-ban a római birodalom új fővárosává tett meg. Kiemelkedő szerepe van az egyetemes és a keleti egyház életében. Liturgiájára hatással voltak a nagy liturgikus centrumok.

DURA-EUROPOS (Szíria). – Az ásatások 250 előttről származó keresztény gyülekezeti házat tártak fel, benne a legjelentősebb a keresztelő medence és néhány épen maradt freskó.

EDESSZA (Urfa, Törökország). – A 2. sz. végétől az arám (szír) keresztény irodalom és egyházi élet virágzó központja volt.

EFEZUS (Törökország). – Az ókori kis-ázsiai Ázia tartomány fővárosa, amely az ősegyház életében fontos szerepet játszott.

FINALPIA (Savona, Olaszország). – Bencés apátság a Ligur tenger partvidékén.

FIRENZE (Toscana, Olaszország). – Ősi múltú város, érseki székhely, az 1439. évi uniós zsinat színhelye.

GOA (India). – Város India nyugati partvidékén, az újkor első missziós állomása Dél-Ázsiában (1530).

HILDESHEIM (Niedersachsen, Németo.). – 815-től püspöki székhely Hannover közelében.

JERUZSÁLEM (Izrael). – Jézus Krisztus életének és az ősegyház legfőbb eseményeinek színhelye. A különböző liturgikus ünnepléseket azokon a helyeken végezték, ahol azok történtek.

KHALKEDON (Kalcedon, Kadiköy, Törökország). – Város Kis-Ázsiában Konstantinápollyal szemben, ahol 451-ben egyetemes zsinatot tartottak.

KLOSTERNEUBURG (Ausztria). – Ősrégi ágostonrendi prépostság Bécs mellett. Az osztrák lit. mozg. központja ma is.

LAODIKEA (Laodicea, Törökország). – Frígiai város, Szt. Pál tanítványa, Epafrász alapította a keresztény közösséget.

LISSZABON (Lisboa, Portugália). – A 4. sz.-tól püspöki székhely, 1394-től érsekség, 1716-tól patriarchátus.

LÖWEN (Belgium). – Katolikus egyeteméről nevezetes ősi város.

MAREDSOUS (Belgium). – Bencés apátság, a lit. mozg. egyik központja.

MARIA LAACH (Koblenz közelében, Németo.). – Bencés apátság, a lit. mozg. egyik központja.

MECHELN (Belgium). – Régi belga főváros, a ~i érsekség a belga egyház központja.

MONT BLANDIN (Belgium). – Bencés kolostora volt.

MONZA (Lombardia, Olaszország). – Longobárd emlékeket őrző város Milánó közelében.

MÜNSTERSCHWARZACH (Unterfranken, Németo.). – Bencés apátság.

NIKAIA (Nicea, Isnik, Törökország). – Kis-ázsiai város, két egyetemes zsinat színhelye (325, 787).

PANNONHALMA – Géza fejedelem által alapított bencés monostor (996), neve Szt. Márton-hegy a 19. sz.-ig.

PARAY LE MONIAL (Franciaország). – Az 1644-ben alapított vizitációs zárda a Jézus Szíve tisztelet legfőbb zarándokhelye.

RÓMA (Olaszország). – A Katolikus Egyház központja, a pápa székhelye (Vatikán). Szt. Péter és Szt. Pál vértanúságának helye.

ST. GALLEN (Svájc). – Szt. Gallus ír remete cellája fölé 720-ban neves bencés monostort építettek. A 17–18. sz.-ban átépített monostor 1804-ben a szekularizáció áldozata lett.

SOLESMES (Franciaország). – Bencés apátság, a gregorián ének felújításának tudományos központja.

UNGVÁR (Uzsgorod, Szovjetunió). A munkácsi görög katolikus püspökség székhelye.

VERONA (Olaszo.). – Északolasz püspöki székhely.

VELENCE (Venezia, Olaszország). A lagúnákra épült város 1451-től pátriarchai székhely.

ZIRC – ciszterci monostorát III. Béla alapította 1182-ben a Bakonyban.

Nem liturgikus fogalmak magyarázata

apostoli levél • tágabb értelemben minden pápai ügyirat, szorosabb értelemben adminisztratív kérdésekről szóló intézkedés. Lehet breve vagy bulla.

arianizmus • Arius alexandriai pap által 315 körül hirdetett tévtanítás, mely szerint a Logosz (az Ige) nem egylényegű, örökkévaló isteni természetű lény az Atyával és a Szentlélekkel, hanem létét az Atyától kapta: Jézusban a Logosz foglalta el emberi lelkének helyét. E tanokat 325-ben a Nikaiai I. Egyetemes Zsinat ítélte el, de a 7. sz.-ig fennmaradt.

autokephal • pátriárkával rendelkező, önálló ortodox egyház.

deklaráció • (nyilatkozat) a II. Vat. állásfoglalásai időszerű kérdésekről.

dekrétum • a II. Vat. 9 határozata főleg gyakorlati, lelkipásztori témákkal foglalkozik.

Didakhé • (A tizenkét apostol tanítása) az ősegyház szentségeiről, az Eukarisztia megtartásának rendjéről szóló legrégibb szövegemlék (a 2. sz. elejéről), melyet 1873-ban találtak meg.

enciklika • (lat. ‘körlevél’) a pápák körlevelei egyes vagy az összes főpásztorhoz, az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai. Kezdő szavaikról nevezik őket, pl. Mediator Dei.

husziták • Husz János (†1415) cseh pap, egyházi és politikai reformer. Az Egyházról írt könyvében elvetette a Krisztus törvényével szembekerült egyházi elöljárók jogait, az Egyházban csak a választottak szűk körét látta, tiltakozott az egyházi vagyon ellen és követelte a két szín alatti áldoztatást. Tanait a konstanzi zsinat (1415) elítélte, utána máglyán elégették. Hívei még sokáig folytattak vallásháborúkat.

ikonoklaszta • „képromboló” mozgalom, melyet 726-ban III. Leó bizánci császár indított el zsidó-mohamedán vallási hatásra és egyben politikai szempontokból. A rengeteg műkincset megsemmisítő mozgalom 787-ben csitult el, amikor a II. Nikaiai (VII. egyetemes) Zsinat elítélte a képrombolást és tisztázta a szentképek helyes tiszteletét.

instrukció • az Apostoli Szentszék valamely hivatalának a kiadott törvényeket vagy rendeleteket magyarázó vagy végrehajtási utasítása, okirata.

jakobiták • Zanzalus Jakab (†578)-ról elnevezett szír →monofiziták.

konstitúció • a II. Vat. négy, nagyobb teológiai, elméleti okmánya.

motu proprio • (lat. ‘saját indításból’) a pápai rendeletek egyik fajtája, melyet minden ünnepélyesebb forma nélkül ad ki a Szentszék.

monofiziták • az 5. sz.-ban keletkezett eretnekség, mely szerint Krisztusban az isteni természet teljesen magába olvasztja emberi természetét, így csak egyetlen isteni természettel rendelkezik. 451-ben a Kalkedoni Egyetemes Zsinat ítélte el a ~at.

népmisszió • a plébániai hitélet fellendítésének (házasságok rendezése, haragosok kibékülése stb.) a középkortól szokásos módja. Időnként (1015 év) 8-10 napon keresztül a misén kívül napi 4-5 szentbeszéd hangzik el az egész közösség, ill. egyegy csoport (asszonyok, fiatalok stb.) számára. A ~ lényeges feladata a bűnbocsánat szentségéhez való járulás is. A ~s beszédeket az ET 770. kán.-ja külön ajánlja. A templomokban missziós kereszteket állítanak a ~k emlékére, az időpontok felírásával.

nesztorianizmus • Nesztóriosz konstantinápolyi pátriárkáról elnevezett eretnekség, mely nem tudta összeegyeztetni Krisztusban az isteni és emberi természetnek valóságos és elválaszthatatlan egységét isteni személyében (unio hypostatica). Ezért szerinte Szűz Máriát sem lehet Istenanyának nevezni. Tanait 431-ben az efezusi III. Egyetemes Zsinat ítélte el.

patrisztika • az egyház-, a dogma- és a teológiatörténetben az egyházatyák kora és irodalma, mely kb. a 8. sz.-ban zárult le. Egyházatyák azok az ókori keresztény írók, akik egységben az Egyházzal a hitnek megbízható tanítói voltak.

püspöki szinódus • a világ különböző részeiről választott és kinevezett püspökök gyülekezete, amely a pápa tanácsadó testülete. Háromévenként ülésezik, a tárgyalásra kerülő témákat a világegyház életéből a pápa határozza meg. Utána általában különböző dokumentumok ismertetik a ~ munkáját. P1. 1983-ban a ~ után jelent meg II. János Pál pápa enciklikája „Kiengesztelődés és bűnbánat” címmel.

Septuaginta • az ÓSZ-i Szentírás legrégibb és legfontosabb görög nyelvre való fordítása. A név: „hetvenes fordítás” legendás eredetű: Alexandriában 72 zsidó (minden törzsből 6) 72 nap alatt készítette volna el a fordítást. Rövidítése: LXX (római számokkal: hetven).

szekularizáció • az Egyház hozzájárulása nélküli államjogi kényszerintézkedés az egyházi vagyon, kolostorok és intézmények világi célra való használatba vételére (17–20. sz.-ban).

Vetus Latina • (ólatin Biblia) különféle latin fordítástöredékek, melyeket nagyon különböző színvonalon fordítottak a görög és héber Szentírásból.

Éppen rendezetlenségük miatt bízta meg Damasus pápa Szt. Jeromost új fordításra, amely Vulgáta néven vált ismertté.

Felhasznált irodalom

1. ADAM, A. – BERGER, R.: Pastoralliturgisches Handlexikon, Herder, Freiburg, Basel, Wien, 1986.
2. A II. Vatikáni Egyetemes Zsinat tanítása, Szt. István Társulat, Budapest, 1986.
3. BERGER, R.: Kleines liturgisches Lexikon, Freiburg, Basel, Wien, 1987.
4. JUNGMANN, J.: A szentmise, Eisenstadt, 1977. Minesota 1976.
5. KÜHÁR F. – RADÓ P.: Liturgikus lexikon, Komárom, 1933.
6. LE GALL, Dom Robert: Dictionnaire de Liturgie, C. L. D. 1982.
7. LODI, E.: Liturgia della Chiesa, Edizioni Dehoniane, Bologna, 1981.
8. Nuovo Dizionario di Liturgia (a cura di SARTORE, D. e TRIACCA, A.) Edizioni Paoline, Roma, 1984.
9. ONASCH, K.: Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten, Koehler und Amelang, Leipzig, 1981.
10. MISTRORIGO, A.: Guida alfabetica alla Liturgia, Enciclopedia di base per la partecipazione attiva, la preghiera e la vita, Edizione Piemme, Casale Monferrato (AL), 1997.
11. A II. Vat. után megjelent valamennyi liturgikus könyv editio typicaja (hivatalos kiadása és magyar fordítása). Lásd: Liturgikus könyvek jegyzéke, 13. oldal.
12. Enchiridion Documentorum Instaurationis Liturgicae I. (comp. Kaczynski) Marietti, Torino, 1976. II. C. L. V: Edizioni Liturgiche Roma, 1988. III. 1997.
13. SCIENTIA LITURGIA direzione di Anscar Chupengco, OSB. Manuale di Liturgia Vol. I–V. Edizioni Piemme, Casale Monferrato (AL), 1998.
14. Dizionario liturgico-pastorale (a cura di MISTRORIGO, A.) Edizioni Messaggero, Padova, 1977.

Képmellékletek

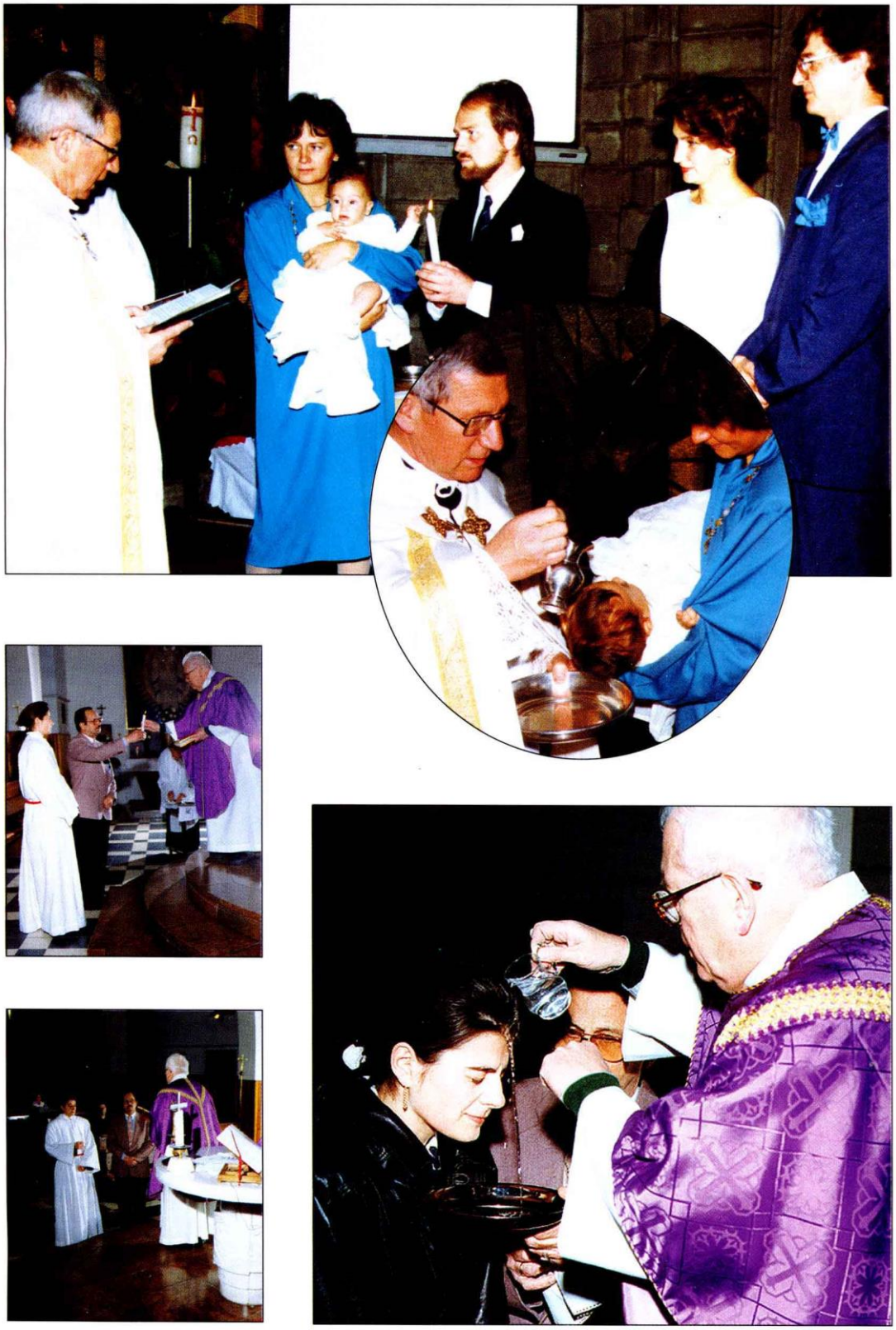

Keresztelés: gyermek- és felnőttkeresztelés

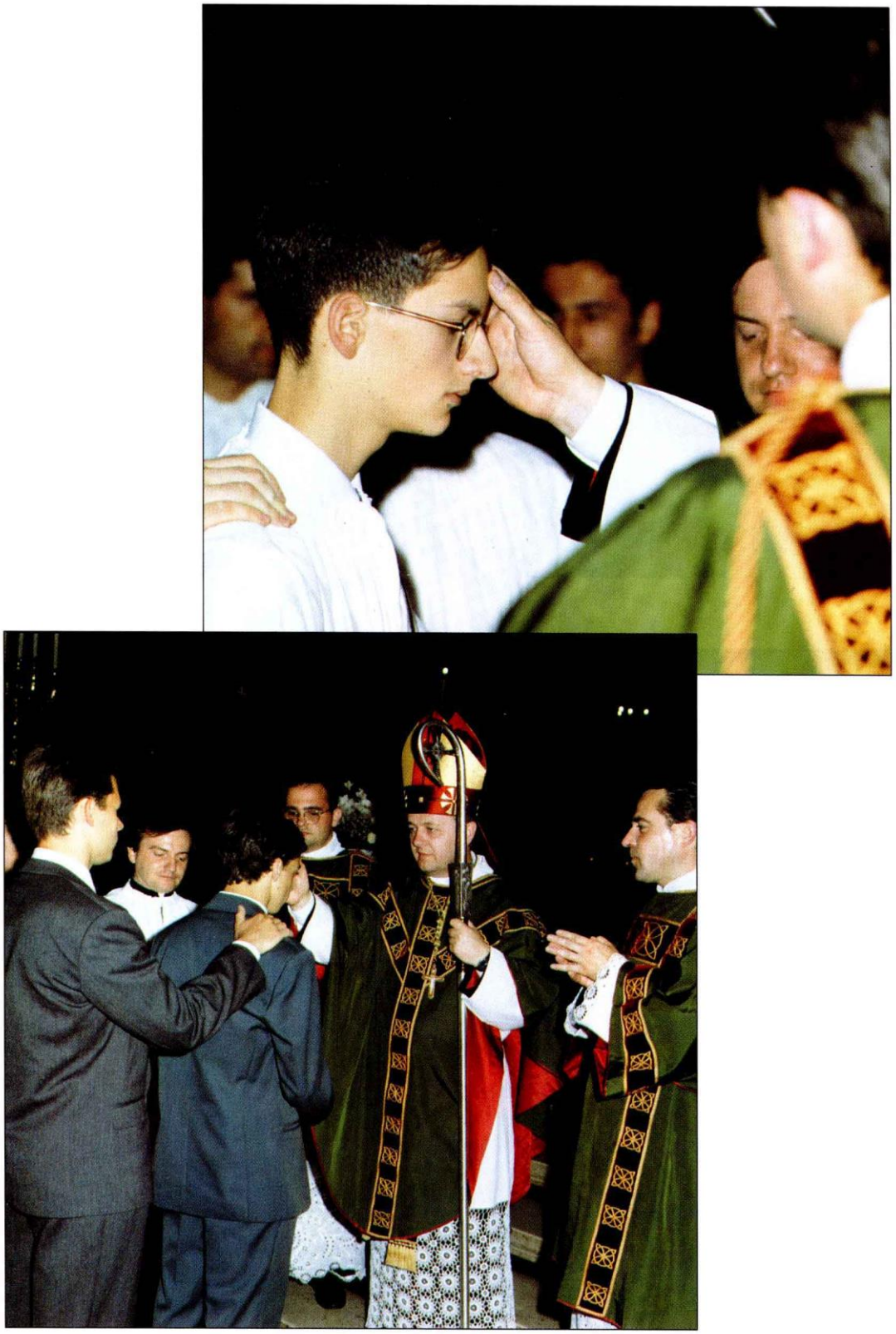

Bérmálás

A misében az áldozati adományokat viszik felajánlási körmenettel az oltárhoz

Az adományok elhelyezése után oltárfüstölés

Nagycsütörtöki olajszentelési mise.
A bíboros főpásztorral koncelebrálnak a főegyházmegye segédpüspökei és papjai, valamint az apostoli nuncius. Az alapítás elbeszélése alatt (konszekráció) a diakónus tömjénez

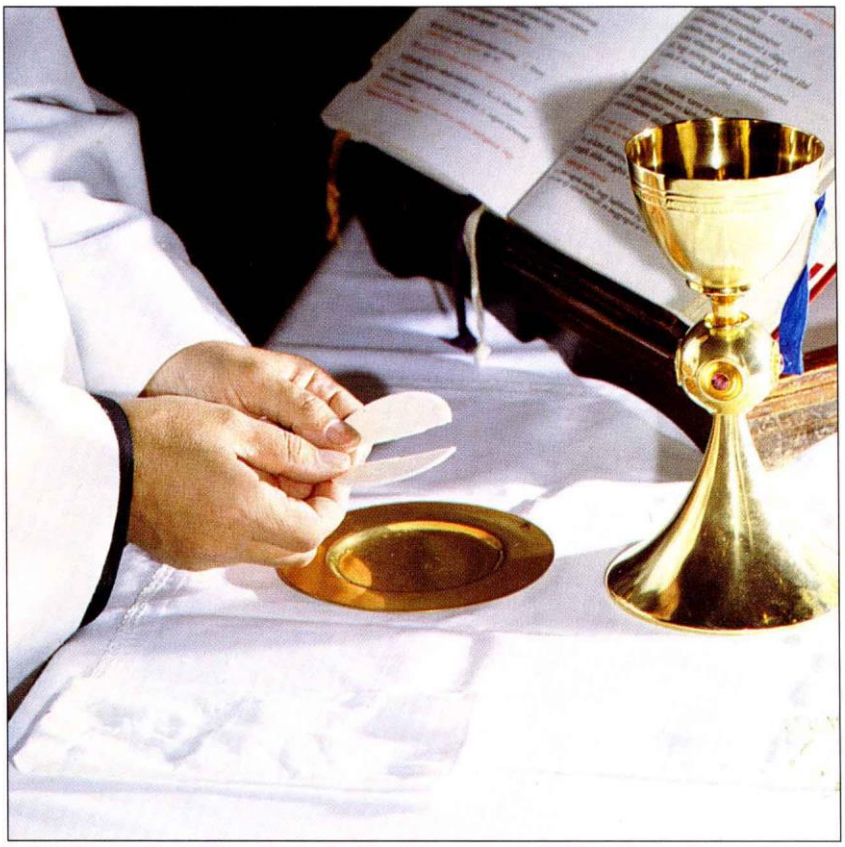

Kenyértörés

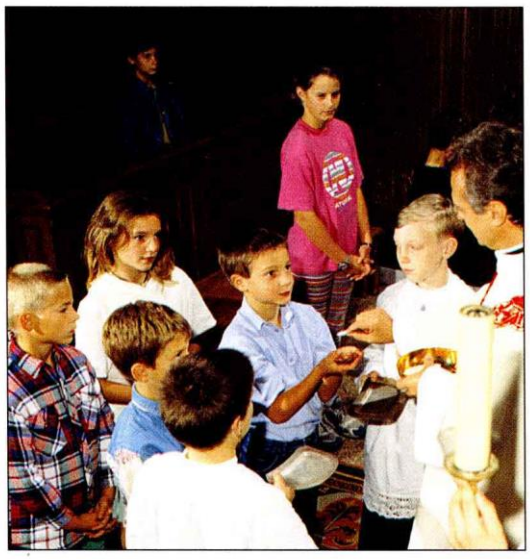

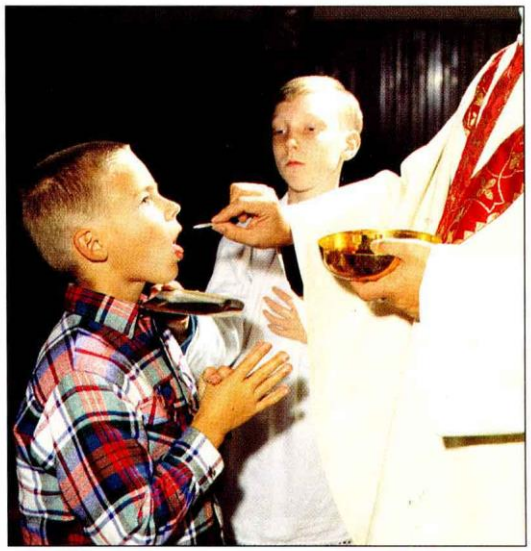

Az áldoztatás módjai: kézbeáldoztatás és az Eukarisztia nyelvre való helyezése

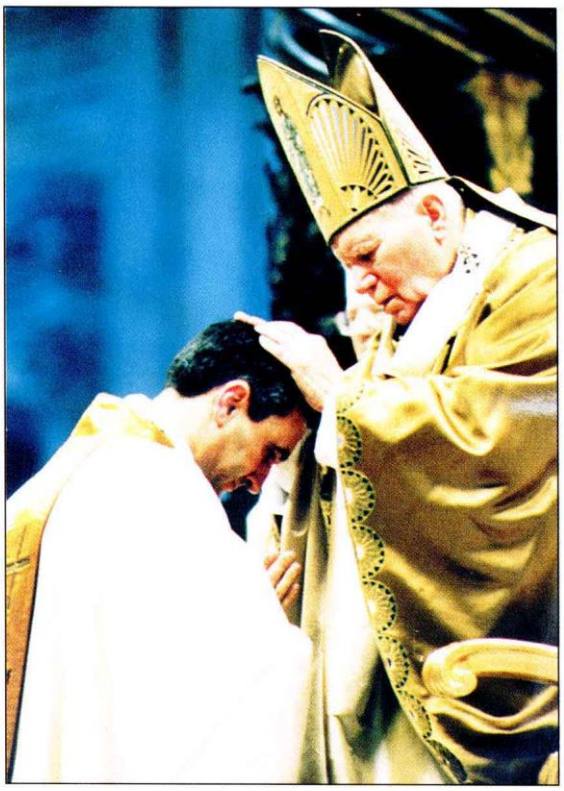

A püspökszentelés lényegi része a kézrátétel. A Szentatya Veres Andrásra teszi fel a kezét.

A Szentatya püspököket szentel, köztük két magyar püspököt is, dr. Erdő Pétert és dr. Veres Andrást. A Mindenszentek litániáját imádkozzák felettük.

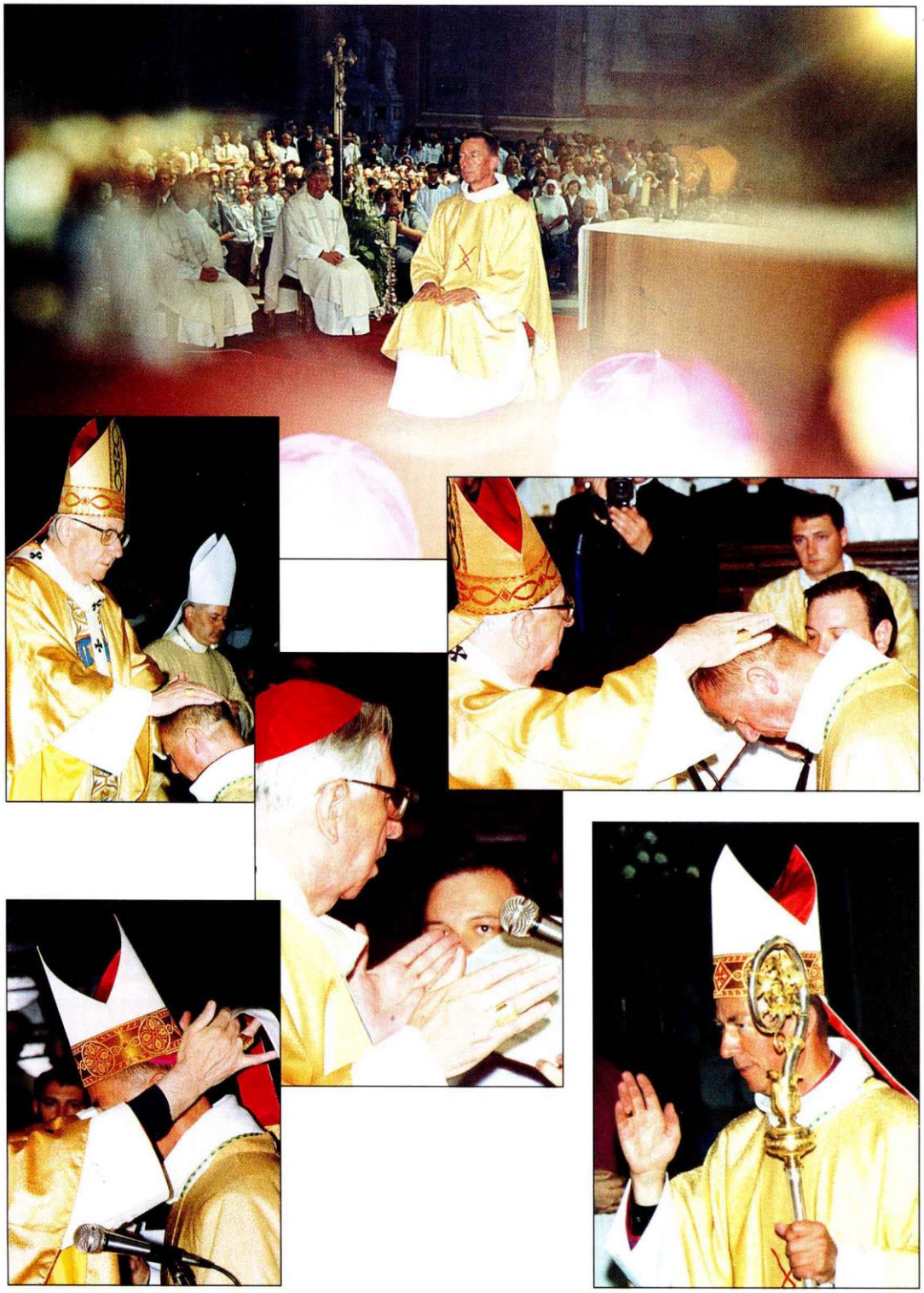

A bíboros főpásztor segédpüspökét, dr. Beer Miklós rektort szenteli az esztergomi bazilikában. A szentelendő a bíboros főpásztor szavait hallgatja. A főpásztor felteszi a kezeit a szentelendőre, majd a szentelési imádságot mondja. Krizmával megkeni a fejét, és átadja a püspöki jelvényeket (püspöksüveg, gyűrű, pásztorbot). Az újonnan szentelt püspök a bazilikában körbejárva áldást oszt.

Papszentelés: a szentelő püspök az intelmeket mondja, majd a szentelendők felett a Mindenszentek litániáját imádkozzák. A szentelendők a kézfeltételre a püspök elé járulnak.

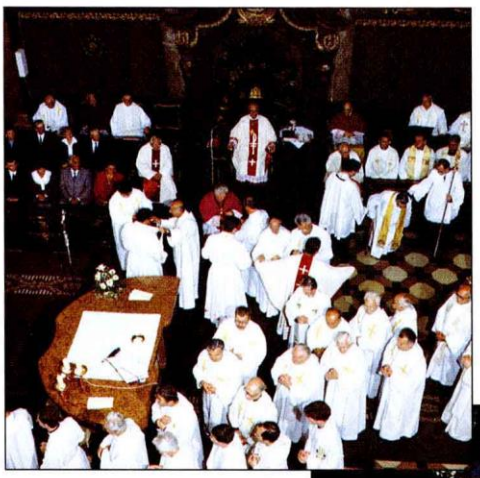

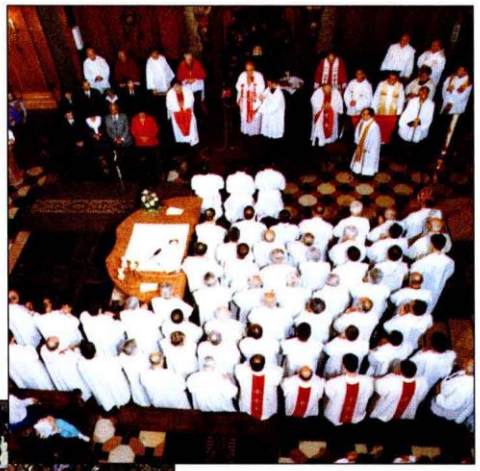

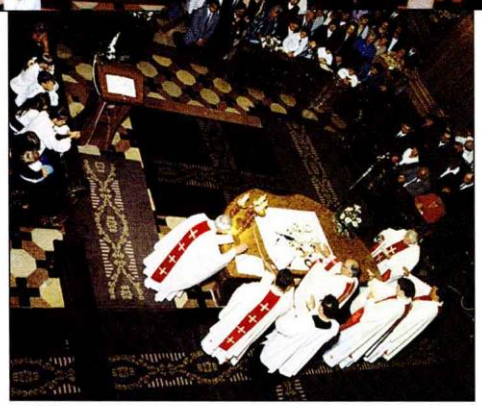

A püspök kézfeltétele után a jelenlévő papság a szentségi közösség kifejezéseképpen felteszi a kezét a szentelendőkre. A szentelési imádság után a liturgikus ruhákba öltöztetik a felszentelteket, és a püspökkel együtt miséznek.

Liturgikus térrendezés a kalocsai székesegyházban (terv: Erdei Ferenc)

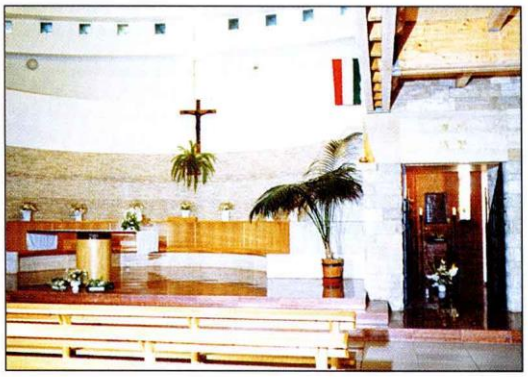

A Magyar Szentek templomában a presbiterium és elkülönítve a szentségi kápolna (terv: Török Ferenc és Balázs Mihály)

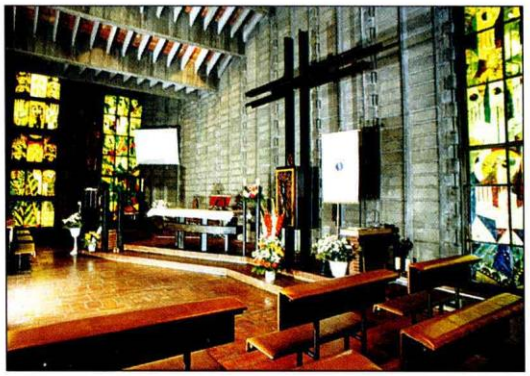

Liturgikus tér a farkasréti Mindenszentek templomában a tabernákulummal együtt (terv: Szabó István)

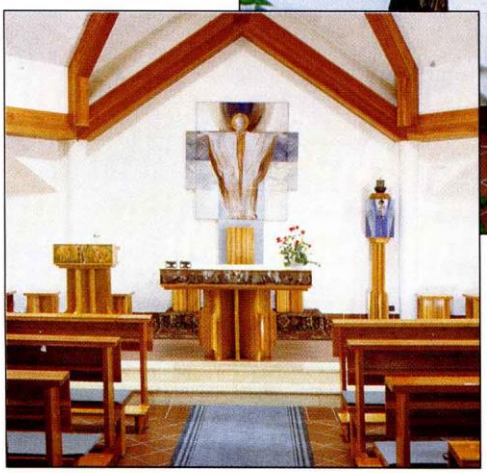

Az Esztergomi Szeminárium kápolnája: bejárat és liturgikus tér (terv: Tóth Árpád tűzzománc: Rácz Gábor)

Liturgikus térrendezés

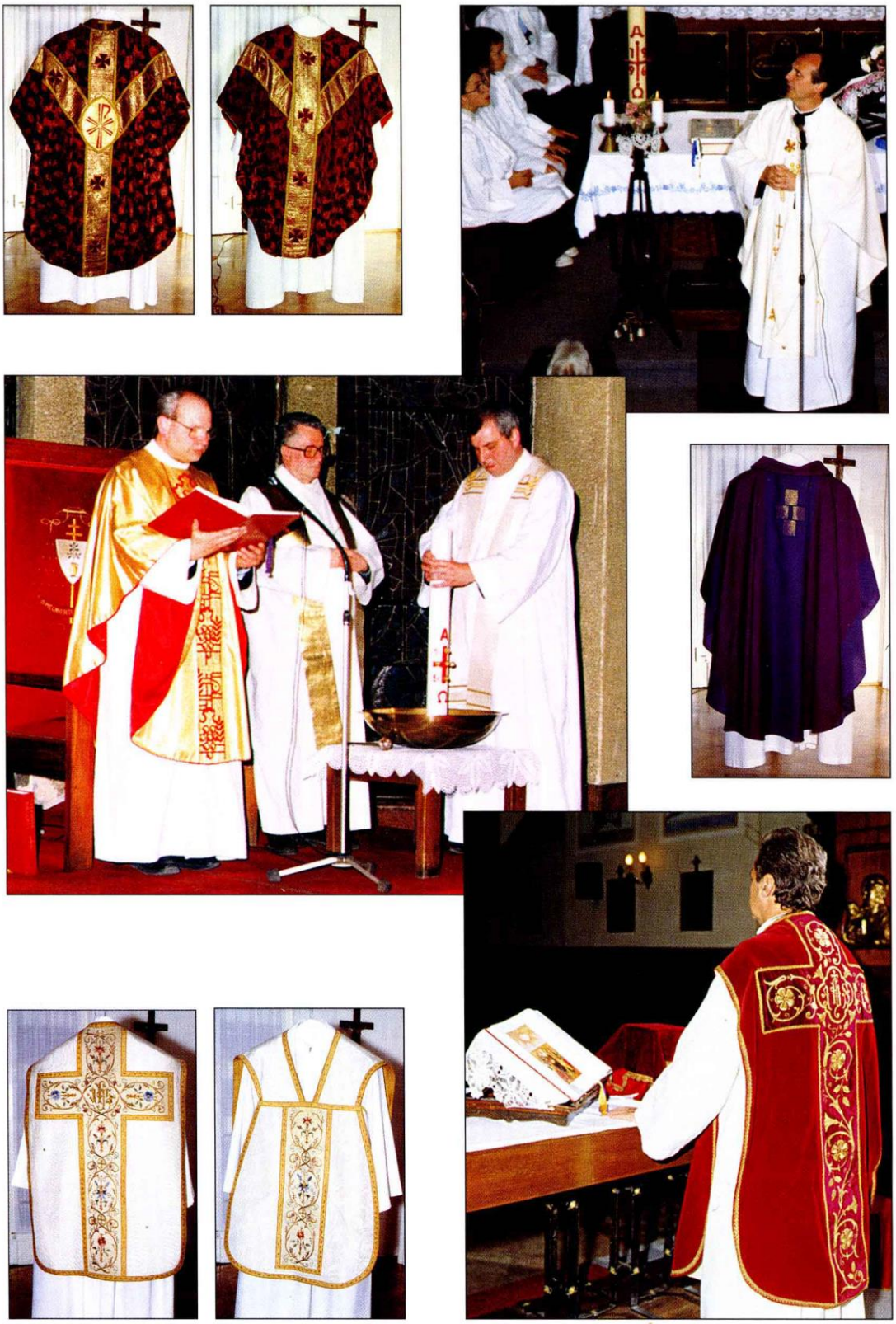

Miseruhák: hegedű alakú kazula, őskeresztény és modern miseruha.

Szkóla

A mise kezdetét csengőszóval jelzi a ministráns

A betegek kenetének közösségi kiszolgáltatása a betegek miséjén

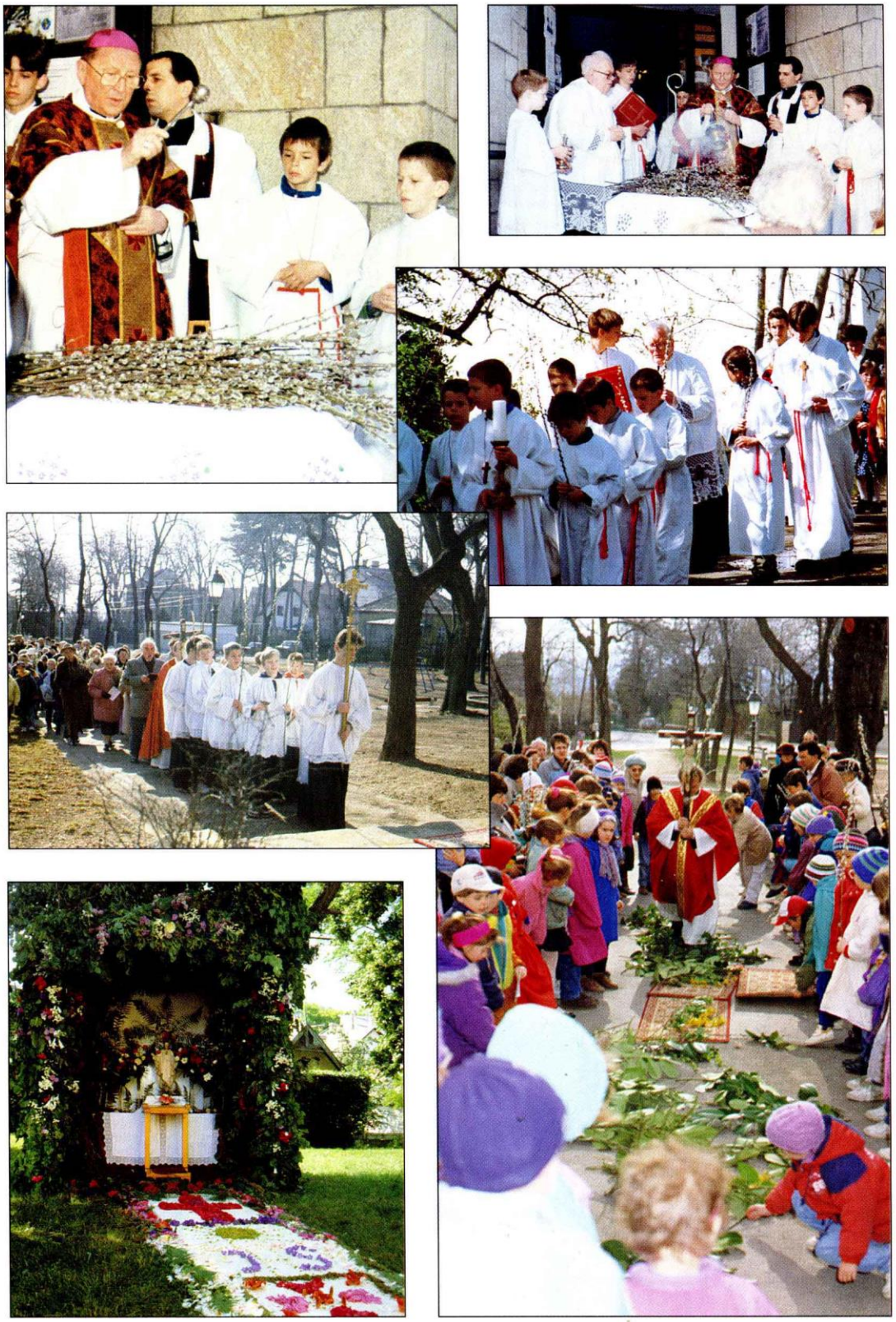

Körmenetek: virágvasárnapi barkás körmenet és szentségi körmenet Úrnapján

A Mercedes Művek ökomenikus megáldása

Kisbemenet az Evangéliumos könyvvel a gör. kat. Szent Liturgiában

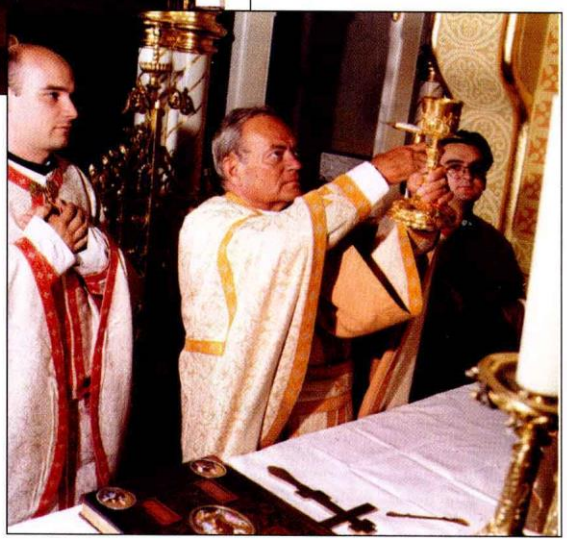

A megszentelt áldozati adományok (az Eukarisztia) felajánlása: „Tiedet, a tieidből, néked ajánljuk föl mindnyájunkért és mindenekért" (gör. kat. Szent Liturgia)

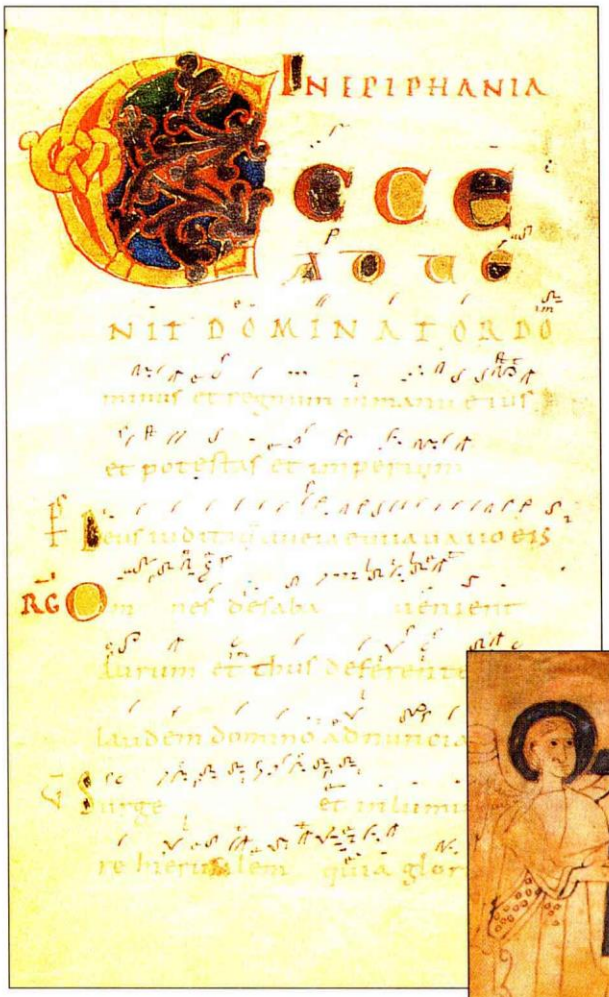

Ecce advenit – vízkereszti introitus.
Einsiedelni 121. kódex, 50. oldal.

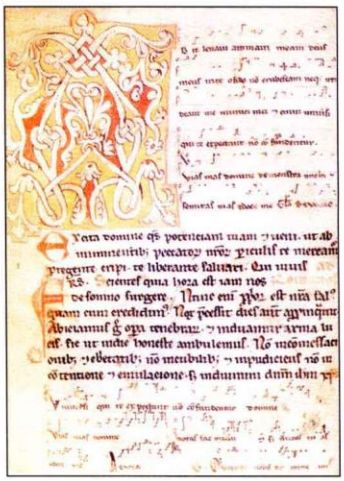

Zágrábi hangjelzett missale –
XIII. század

Puer natus est – karácsonyi introitus
Einsiedelni 121. kódex, 30. oldal

Pray kódex, 38. oldal

Szerzők

Verbényi István

1938-ban született Budapesten.

A budapesti Piarista Gimnáziumban érettségizett.

Teológiai tanulmányait Szegeden végezte.

1961-ben szentelik pappá, majd a székesfehérvári egyházmegye több plébániáján káplán. Közben egyházzenei tanulmányokat végez, és egyik megszervezője az Országos Magyar Cecília Egyesület kántortovábbképző tanfolyamának.

1974-1981-ig az esztergomi szeminárium, 1983-1985-ig a budapesti Központi Papnevelő Intézet tanulmányi felügyelője. 1981-1983-ig Rómában a bencések egyetemén, a Pápai Liturgikus Intézetben végzi tanulmányait; 1984-ben teológiai doktorrá avatják Budapesten. Laurea disszertációja: „A zsoltárok liturgikus használata Ambrus püspök műveiben".

1985-től plébános a Budapest XI., albertfalvai Szent Mihály plébánián. 1993-tól Esztergom-Budapesti főegyházmegyés, 1994-től protonotárius, kanonok, az Egyházzenei Bizottság vezetője.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar Főiskolai Levelező Tagozatán és a Sapientia Főiskola Ward Mária hittanári szakának tanára. Az Országos Magyar Cecília Egyesület vezetőségi tagja, a (Budapesti) Harmat Artúr Központi Kántorképző igazgatója, az OMCE Kántortovábbképző és Karnagyképző liturgikatanára, az Országos Liturgikus Tanács tagja.

Publikációi:

„Örömmel és buzgósággal…”
Ministránc ABC, Bp., 1996 (1. kiadás), 1999 (2. kiadás);
Adventtől adventig (Takách Ágnes fotóművésszel);
Betekintés a Katolikus Egyház ünnepléseibe. – A katolikus család képeskönyve, Bp., 1997.
Szakterülete témáiról írásai jelentek meg a Távlatokban, a Teológiában és a katolikus sajtó különböző lapjaiban.

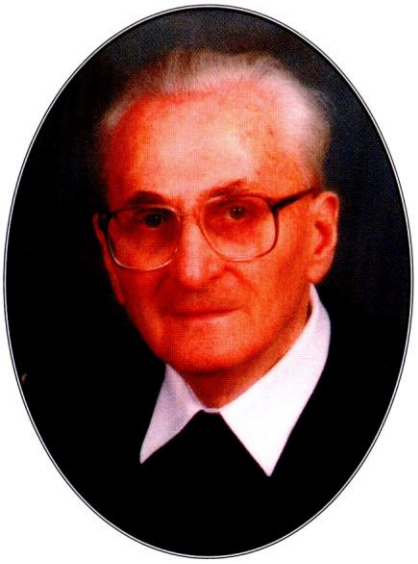

Arató Miklós Orbán

1923-ban született Pécsett.

Középiskolai tanulmányait a ciszterci rend pécsi gimnáziumában végzi.

1947-ben a Pécsi Tudományegyetemen „sub laurea almae matris” jogi doktorrá avatják.

1947-ben Zircen a ciszterci rendbe lép, ahol az Orbán szerzetesi nevet kapja.

1950-ben a szerzetesrendek feloszlatása után a székesfehérvári szemináriumban folytatja teológiai tanulmányait, 1951-ben pappá szentelik, majd a budapesti Hittudományi Akadémia hallgatója (Szentírástudomány, liturgia).

1954-től hitoktató, káplán. 1963-1990-ig plébános.

1990-től ciszterci házfőnök Pécsen.

1967-1990-ig az Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács titkára, majd alelnöke.

Publikációi:

A liturgikus berendezési tárgyak és eszközök művészete. Az OEMT sokszorosított kiadványa, Bp., 1968.;

Egyházi épületek és műtárgyak gondozása, Bp., 1971 (társszerkesztő és cikkíró);

Begegnung mit Ungarn, Tyrolia Verlag, Innsbruck, 1980 (társszerkesztő);

Magyar Katolikus Almanach II. Bp., 1988. „A magyar katolikus egyházművészet” fejezet szerkesztője és cikkírója;

Liturgikus témájú tanulmányai jelentek meg a Teológiában és a Vigiliában.